

Sosyoloji

Başlangıç Okumaları

Editör

Anthony Giddens

say

SOSYOLOJİ

Başlangıç Okumaları

Anthony Giddens

Giddens, 1938'de orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak Edmonton, Londra'da doğdu. Sosyoloji ve psikoloji eğitimi aldığı Hull Üniversitesi'nden 1959'da mezun oldu. The London School of Economics'te yüksek lisansını, Cambridge Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1961'de Leicester Üniversitesi'nde sosyal psikoloji dersleri vermeye başladı. İngiliz sosyolojisinin gelişim yerlerinden biri olan Leicester'da, Norbert Elias'la tanıştı ve kendi kuramlarını oluşturmaya başladı. 1969'da, Cambridge Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı ve Toplumsal ve Siyasal Bilimler Komitesi'nin (PPSIS) kurulmasına önayak oldu. 1987'de profesör oldu. Giddens 1997'den 2003'e kadar London School of Economics'in başkanlığını yürüttü. İngiltere Başbakanı Tony Blair'in danışmanlığını yaparak ve İşçi Partisi'ni destekleyerek siyasal alanda aktif rol oynadı. Haziran 2004'te "Baron" unvanı alan Giddens, halen Lordlar Kamarası'nda İşçi Partisi'ni temsil ediyor.

Başlıca Eserleri: *Sociology* (Sosyoloji), *Social Theory and Modern Sociology* (Sosyal Teori ve Modern Sosyoloji), *The Consequences of Modernity* (Modernliğin Sonuçları), *The Transformation of Intimacy* (Mahremiyetin Dönüşümü), *The Constitution of Society* (Toplumun Kuruluşu), *Beyond Left and Right* (Sağ ve Solun Ötesinde), *Making Sense of Modernity* (Modernliği Anlamlandırmak), *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (Üçüncü Yol: Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi), *The Nation State* (Ulus Devlet ve Şiddet).

SOSYOLOJİ

Başlangıç Okumaları

Editör: Anthony Giddens

İngilizce aslından çeviren:

Günseli Altaylar

Say Yayınları

Mihenk Taşları Dizisi

Sosyoloji (Başlangıç Okumaları) / Editör: Anthony Giddens

Özgün Adı: Sociology - Introductory Readings / Revised Edition

Copyright © This Collection and Introductory Material Polity Press 2001

Türkçe Yayın Hakları © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-975-468-832-0

Sertifika No: 10962

Yayın Yönetmeni: Aslı Kurtsoy Hısm

İngilizce Aslından Çeviren: Günseli Altaylar

Yayıma Hazırlayan: Sinan Köseoğlu

Kapak Tasarım: Özlem Sarıcı

Baskı: Lord Matbaacılık & Kâğıtçılık

Davutpaşa Cad. Davutpaşa Matbaacılar Sitesi

No: 103/430 Topkapı-İstanbul

Tel: (0212) 674 93 54

1. baskı: Say Yayınları, 2009

Say Yayınları

Ankara Cad. 54/12 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul

Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

web: www.sayyayincilik.com

e-posta: sayyayinlari@ttmail.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 54/4 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul

Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

e-posta: dagitim@saykitap.com

online satış: www.saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1 SOSYOLOJİ NEDİR? • 11

1. SOSYOLOJİNİN KAPSAMI - Anthony Giddens • 13
2. SOSYOLOJİK İMGELEM VE SOSYOLOJİNİN VAADI - C. Wright Mills • 18
3. SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK - Zygmunt Bauman • 22

Bölüm 2 KÜLTÜR VE TOPLUM • 31

4. “KÜLTÜR”Ü TANIMLAMAK - Rosamund Billington, Sheelagh Strawbridge, Lenore Greensides, Annette Fitzsimons • 33
5. İNSANA İLİŞKİN BİR İNCELEME - *The Economist* • 40
6. ORTADOĞU’DA ve KUZEY AFRİKA’DA İNTERNET: TEDBİRLİ BİR BAŞLANGIÇ - İnsan Hakları Örgütü • 47

Bölüm 3 DEĞİŞEN DÜNYA • 55

7. TOPLUMUN MCDONALDLAŞMASI: ÇAĞDAŞ TOPLUMSAL YAŞAMIN DEĞİŞEN KARAKTERİ - George Ritzer • 56
8. BİLGİ DEVRİMİNİN ÖTESİNDE - Peter F. Drucker • 66
9. KÜRESELLEŞME - David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Perraton • 71

Bölüm 4 TOPLUMSAL ETKİLEŞİM ve GÜNLÜK YAŞAM • 77

10. TOPLUMSAL ETKİLEŞİM ve GÜNLÜK YAŞAM - Erving Goffman • 79
11. YÜZ YÜZE ETKİLEŞİMİN YAPISI - Erving Goffman • 85
12. MAHCUBİYET ve ETKİLEŞİMSEL ÖRGÜTLENME - Christian Heath • 93
13. GÜNLÜK YAŞAMDA ZAMAN, ALIŞKANLIK ve TEKRARLAMA - Michael Young • 101

Bölüm 5 TOPLUMSAL CİNSİYET ve CİNSELLİK • 107

14. TOPLUMSAL CİNSİYET ve CİNSİYET EŞİTSİZLİKLERİ ÜZERİNE AÇIKLAMALAR - Jane Pilcher • 109
15. LEZBİYENLERİN EV YAŞAMI: BİR ERKEK NİÇİN BİR KADIN GİBİ OLAMAZ? - Gillian A. Dunne • 120
16. BEDENDEN ve CİNSELLİKTEN SÖZ ETTİĞİMİZDE NE DEMEK İSTİYORUZ? - Jeffrey Weeks • 126

17. KENDİNİ YARATAN ADAM - Jane Warren, Paul Hewitt • 130
18. ERİL DODO: ERKEKLER GEREKLİ Mİ? - *The Economist* • 135

Bölüm 6 BEDEN SOSYOLOJİSİ: SAĞLIK, HASTALIK ve YAŞLANMA • 145

19. 'TAMAMLAYICI' TIP SOSYOLOJİSİ: ALTERNATİF TIP SAĞLIKLI BİR ALTERNATİF Mİ SUNUYOR? - Stephen Hunt, Nikki Lightly • 147
20. SAĞLIK ve HASTALIK SOSYOLOJİSİ - Sarah Nettleton • 158
21. PATENTLİ YAŞAM - Jeremy Rifkin • 167
22. MODERN ÇAĞ ÖNCESİNDE İNGİLTERE'DE HASTALIK ve SAĞLIK - Roy Porter, Dorothy Porter • 174

Bölüm 7 AİLE • 181

23. BOŞANMA SONRASINDA ÇOCUKLUK DÖNEMİNİ YAPILANDIRMAK - Carol Smart, Bren Neale • 183
24. AŞKIN OLAĞAN KARMAŞASI - Ulrich Beck, Elisabeth Beck-Gernsheim - İngilizceye Çevirenler: Mark Ritter, Jane Wiebel • 191
25. EVİM EVİM GÜZEL EVİM: AİLE DEĞERLERİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA - *The Economist* • 202
26. ARKADAŞLIĞA DAİR - Ray Pahl • 211

Bölüm 8 SUÇ VE SAPKINLIK • 219

27. BİLGİSAYAR KORSANLARI SOSYOLOJİSİ - Tim Jordan, Paul Taylor • 221
28. ELEKTRONİK POLİSLİK - Richard V. Ericson, Kevin D. Haggerty • 240
29. ÇETE KIZLARI ÖLDÜRMEYE BAYILIR - Ruairdh Nicoll • 249
30. KADINLAR HAPİSHANESİNDE HAYATTA KALMAK - Josie O'Dwyer, Pat Carlen • 252

Bölüm 9 IRK, ETNİSİTE ve GÖÇ • 259

31. KÜRESEL BİR ÇAĞDA ULUSLAR ve MİLLİYETÇİLİK - Anthony D. Smith • 261
32. ETNİK BİLİNCİN GELİŞİMİ ve TANIMLAMA - Frances Aboud • 270
33. BİRLEŞİK KRALLIK BAYRAĞINDA SİYAHİ YER YOK - Paul Giroy • 276
34. AVRUPA'NIN DAHA FAZLA GÖÇMENE GEREKSİNİMİ VAR - *The Economist* • 281

Bölüm 10 SINIF, TABAKALAŞMA ve EŞİTSİZLİK • 285

35. TOPLUMSAL SINIFLAR ÖLÜYOR MU? - Terry Nicholls Clark, Seymour Martin Lipset • 287
36. MARX, WEBER ve SINIF - Anthony Giddens • 295

37. SINIFSIZ KAPİTALİZM - Andy Furlong, Fred Cartmel • 303
38. SAHİP OLANLAR ve SAHİP OLMAYANLAR: DİJİTAL AYRIMIN ÜSTESİNDEN GELMEK - *The Economist* • 311

Bölüm 11 YOKSULLUK, REFAH ve TOPLUMSAL DIŞLANMA • 315

39. KÜRESELLEŞMİŞ KOŞULLARDA YOKSULLUĞU YENİDEN DÜŞÜNMEK - Laura Buffoni • 317
40. ÇALIŞMA ORTADAN KALKINCA: KÜRESEL EKONOMİDE İRK ve KENT YOKSULLUĞU - William Julius Wilson • 327
41. EMEKLİLİK SİSTEMİNİN ÖZELLEŞTİRİLMESİ - Matthew Bishop • 334
42. KÜRESEL EŞİTSİZLİK - Martin Dickson • 339

Bölüm 12 MODERN ÖRGÜTLER • 341

43. EKONOMİDEKİ YÜKSELİŞE RAĞMEN İNSANLAR HÂLÂ İŞ KONUSUNDA ENDİŞELİ - Steve Lohr • 343
44. SANAL ÖRGÜT - William H. Dutton • 348

Bölüm 13 ÇALIŞMA VE EKONOMİK YAŞAM • 353

45. ÇALIŞMANIN ve YAŞAMANIN YENİ YOLLARI - N. Jewson, Alan Felstead • 355
46. AKINTIYA KAPILMAK: İŞLERİN DEĞİŞEN DOĞASI - Chris Brewster • 363
47. BİLGİ TEKNOLOJİSİ ve “BİLGİ TOPLUMU” - David Lyon • 367

Bölüm 14 HÜKÜMET VE SİYASET • 371

48. DEMOKRASİ NEDİR? - David Beetham - Kevin Boyle • 373
49. ULUSLAR ve MİLLİYETÇİLİK - Ernest Gellner • 378
50. SİYASAL PARTİLER, İÇLERİ BOŞ KALIPLAR MIDIR? - *The Economist* • 383
51. KÜRESELLEŞEN DEMOKRASİ - Benjamin R. Barber • 389

Bölüm 15 KİTLE İLETİŞİMİ ve HABERLEŞME YÖNTEMLERİ • 399

52. İZLEYİN ve BAĞLANIN: PEMBE DİZİLER, TAKİPÇİLERİ ve SANAL TOPLULUKLAR - Nancy K. Baym • 401
53. İNTERNET ve TOPLUM - James Slevin • 411
54. KİTLE İLETİŞİMİ, SİMGESEL MALLAR ve MEDYA ÜRÜNLERİ - John B. Thompson • 418

Bölüm 16 EĞİTİM • 423

55. EĞİTİMDE CİNSİYET FARKLILIKLARI: ERKEK ÇOCUKLARIN BAŞARISIZLIĞI - Eirene Mitsos, Ken Browne • 425

56. TAKILMAK, OTLANMAK ve OKULU KIRMAK: OKUL ORTAMINDAKİ KARŞI KÜLTÜR GRUPLARI - Paul E. Willis • 437
57. KÜRESELLEŞME ve YÜKSEK ÖĞRENİMİN KARŞI KARŞIYA OLDUĞU GÜÇLÜKLER - Jan Sadlak • 444

Bölüm 17 DİN • 453

58. SEKÜLERLEŞME VAR MI YOK MU? - Malcolm Hamilton • 454
59. POSTMODERN ÇAĞDA İSLAM - Akbar S. Ahmed, Hastings Donnan • 465
60. TÜM SÖZLER ERKEKLERE - Andrew Brown • 472

Bölüm 18 ŞEHİRLER VE KENTSEL ALANLAR • 475

61. RİSK TOPLUMUNDA KENTSEL FELAKETLER ve MEGA-ŞEHİRLER - Tom Horlick-Jones • 477
62. YOKSUL BÖLGELER ve TOPLUMSAL DIŞLANMA - Anne Power • 488

Bölüm 19 NÜFUS ARTIŞI ve EKOLOJİK KRİZ • 505

63. RİSK, ÇEVRE ve MODERNLİK: YENİ BİR EKOLOJİYE DOĞRU - Scott Lash, Bronislaw Szerszynski, Brian Wynne • 507
64. KATSAYI DÖRT: REFAHİ İKİ KATINA ÇIKARMAK ve KAYNAK KULLANIMINI YARIYA İNDİRMEK - Ernst Von Weizsaker, Amory B. Lovins, L. Hunter Lovins • 515
65. GÖÇMENLERİN EMEK PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ - *The Economist* • 522

Bölüm 20 SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ • 529

66. BEYAZ ÖNLÜKLÜ SOSYOLOGLAR: SOSYOLOJİDE DENEYLER - Mike Moores • 531
67. HARİTA ÇIKARMA YÖNTEMİNİN DEĞERİ - Catherine Marsh • 537
68. ALAN ÇALIŞMASINDA İNSAN ÖĞESİ - Robert A. Georges, Michael O. Jones • 540
69. HARİTA ÇIKARMA ÇALIŞMASINA BİR ÖRNEK: İNGİLTERE'DEKİ MUTLAK ve GÖRECE YOKSULLUK - Joanna Mack, Stewart Lansley • 542
70. KONUŞMA ANALİZİ: John Heritage • 546

Bölüm 21 SOSYOLOJİDE KURAMSAL DÜŞÜNCE • 551

71. SOSYOLOJİ ve İNSAN DAVRANIŞININ AÇIKLAMASI - Anthony Giddens • 553
72. RİSK TOPLUMU: YENİ BİR MODERNİTEYE DOĞRU - Ulrich Beck İngilizceye Çeviren: Mark Ritter • 558
73. HABERMAS: TEMEL KAVRAMLAR - David Held • 565

EDİTÖRÜN NOTU

Köşeli parantez içindeki üç nokta [...] bu kitaba alınan metinlerden çıkarılan bölümlere işaret etmektedir.

Bölüm 1

SOSYOLOJİ NEDİR?

Sosyoloji, insanın yaşamıyla ilgilenen geniş kapsamlı bir alandır. Başkalarıyla toplumsal bağlar kurmayan çocuklar gelişemez, yetişkinler varlıklarını sürdüremez. Toplum, bu nedenle, insanın var olabilmesinin en belirgin koşuludur. Aynı zamanda, kitaptaki ilk makalede de vurgulandığı gibi, insanlar yaşadıkları toplumu etkin olarak biçimlendirir. Sosyologlar hem bireylerin toplumdan nasıl etkilendiklerini, hem de toplumu kendi eylemleriyle nasıl yapılandırdıklarını anlamaya çalışır. Sosyoloji, insanın diğer zihinsel çabalarından çok, disiplinli imgelemden faydalanır. Sosyolog, imgelemi, kendisini içinde bulunduğu andan uzaklaştırarak, geçmişte toplumların nasıl değişimler geçirdiğini ve gelecekte daha ne tür değişimlere uğrayacağını kavrayabilmek için kullanır. Disiplini ise imgelemin yaratıcı kapasitesini kavramsal ve deneysel titizlikle sınırlandırmak için kullanır.

C. Wright Mills'in sosyolojik imgeleme ilişkin makalesinde (ikinci makale), uzun süredir bu sorunlar üzerine yapılan klasik tartışmalarından biri yürütülmektedir. Mills'e göre, kendi yaşamöykümüzün toplum-

sal kurumların tarihsel gelişimiyle ilgisini kavrayamazsak kendimizi bireyler olarak anlayamayız. Öte yandan, bu kurumların bireysel eylem içinde ve sayesinde düzenlendiğini anlamadıkça da bu kurumların doğasını kavrayamayız. O halde, davranışlarımızı sınırlayan toplumsal düzenleri incelemek, aynı zamanda da kendi tarihimizi etkin olarak yarattığımızı doğrulamak, sosyolojinin işidir.

Bu fikirler Zygmunt Bauman tarafından da tekrarlanmıştır (üçüncü makale). Ancak onun tartışmasının odak noktası sosyoloji ile toplumsal yaşamın sağduyuyla anlaşılması konuları arasındaki benzerlikler ve farklılıklardır. Bauman da Mills gibi, sosyolojinin bize, kendi bireysel yaşam deneyimimiz ile daha geniş toplumsal değişim modelleri ve toplumsal sistemler arasındaki ilişkiyi görmeyi öğrettiğini savunur. Bu anlamda, sosyoloji, toplumsal dünya ile ilgili bir düşünce yöntemidir. Bauman'ın söylemine göre, insanın toplumsal eylemlerini incelemek, doğadaki nesneleri ve olayları incelemekten farklıdır. Hepimiz, bir anlamda, gündelik toplumsal eylemlere katılı-

mımız bakımından bilgi ve yetenek sahibiyiz. Sosyolojik bilgi, kendi günlük yaşantımızı düzenlerken kullandığımız pratik bilgiler üzerine inşa edilir. Bununla beraber, sosyolojik kavramların günlük dilin kavramlarına göre daha açıkça belirlenmiş ve kesin olması gerekmektedir.

Sosyolojik araştırmalar, günlük hayat içinde en iyi bildiğimiz etkileşim ortamlarından başlayarak, zaman ve mekân bakımından çok daha geniş alanlara ulaşır. Alışılmış ey-

lemler söz konusu olduğunda, sıradan insanlar başkalarının niyetleri ve duygularıyla ilgilenir, ama sosyologlar, dikkatlerini insan eyleminin amaçlanmamış ve umulmadık sonuçları üzerine de yoğunlaştırırlar. Mills'in de vurguladığı gibi, sosyolojik düşüncenin alışılmışın ötesine yaratıcı bir atılım yapması ve sosyologların da sıradan yaşantımızı bir ağ gibi saran rutin etkinliklerin arkasında olup bitenlere bakmak için hazırlıklı olması gerekmektedir.

1. Sosyolojinin Kapsamı

Anthony Giddens

Sosyoloji, insanların zihninde şaşırtıcı derecede farklı algılamalar yaratan bir alandır. Öncelikle, pek çok insan sosyolojiyi kışkırtıcılık ve ayaklanma dürtüsü ile bağdaştırır. Bu insanlar, sosyoloji içinde hangi konuların incelendiğine dair pek az fikirleri olmasına karşın, sosyolojiyi nedense yıkıcılıkla ve saçı sakalı birbirine karışmış militan öğrencilerin sert talepleriyle bağdaştırırlar. Öte yandan, okullarda ve üniversitelerde sosyolojiyle doğrudan ilişkisi olmuş kişiler, konuya oldukça farklı bir açıdan baktıkları başka bir görüşe sahiptir. Birinci görüşe göre daha yaygın olan bu görüş, sosyolojiyi, öğrencileri bariklara yöneltmekten çok, safsatalarla sıkıntıdan patlatabilecek, öğretici olmayan ve boğucu bir disiplin olarak değerlendirir. Sosyoloji, bu biçimiyle, bilimsel bir çalışma alanı olarak görünür. Ancak sosyolojinin bu görünümü, sosyologların, modellerini benimsemek istedikleri doğa bilimleri kadar aydınlatıcı değildir.

Sosyolojiye yönelik ikinci tepkiyi gösterenler kendilerince haklıdır. Bunların büyük bir çoğunluğu, sosyolojinin, sıradan savları sözde bilimsel bir dille gizlediğini düşün-

müşlerdir. Sosyolojinin doğa bilimlerine ait olduğu ve bu nedenle mutlaka bu bilimlerin yöntemlerini ve hedeflerini taklit etmesi gerektiği düşüncesi yanlıştır. Profesyonel olmayan eleştirmenlerin, en azından belli bir dereceye kadar, sosyolojinin bu görünümüyle elde edebileceği kazanımlar konusunda şüpheli olmaları doğru bir yaklaşımdır.

Bu makalede amacım sosyolojiyi yukarıda sözünü ettiğim ikinci değil de birinci tip görüşe bağlamak olacaktır. Bunu söylerken, sosyoloji ile, çoğu insanın iyi ve düzgün davranış biçimi olarak gördüğü tüm pratiklere yöneltilen akıldışı saldırılar arasında bağlantı kurmayı kast etmiyorum. Ancak sosyolojinin, betimleyeceğim şekilde anlaşıldığında zorunlu olarak yıkıcı bir nitelik de taşıyacağı görüşünü savunmak istiyorum. Bununla beraber, sosyolojinin yıkıcı ya da eleştirel karakteri, [...] onun düşünsel etkinliğinin saygın olmadığı anlamını taşımaz (ya da taşımamalıdır). Tam tersine, sosyoloji hepimizin tam anlamıyla zorunlu olarak ilgilendiği (ya da ilgilenmesi gereken) toplumun kendi içindeki belli başlı tartışma ve çatışmaların konusu olan

sorunlarla ilgilendiği için bu özelliği taşır. Saçları ister sakallarına karışmış ister düzgün kesilmiş olsun, radikal öğrencileri veya diğer radikal grupları harekete geçiren dürtüler ve sosyolojik bilinçlenme arasında pek çok bağlantı bulunabilir. Bu tür eylemler, [...] sosyologların doğrudan başkaldırı öğütleri vermesi yüzünden kaynaklanmaz. Sosyolojik inceleme, gereği gibi anlaşıldığında, [...] günümüzde karşılaşmak zorunda kaldığımız toplumsal sorunların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Herkes bir yere kadar bu sorunların farkındadır, ama sosyoloji bu sorunların çok daha dikkatli olarak incelenmesine yardımcı olur. Eğer “akademik” sözcüğü sadece üniversitenin duvarları arasına sıkışmış, dış dünyaya ilgisiz ve uzak bir bilimsel uğraş anlamına geliyorsa, o zaman, sosyoloji tümüyle akademik bir konu olarak nitelendirilemez.

Sosyoloji, bir hediye paketine düzgünce sarılmış, içindekilerin açılıp ortaya çıkarılmasından başka bir talebi olmayan bir alan değildir. Antropoloji, tarih, iktisat ve diğer tüm sosyal bilimlerde olduğu gibi sosyoloji, doğası bakımından tartışmalı bir çalışma alanıdır. Yani, kendi doğasına ilişkin sürekli bir çatışma içindedir. Aslında bu durum, kendilerini profesyonel sosyolog olarak tanımlayan pek çok kişinin ve bunların dışında kalan kişilerin, sosyolojinin konularına nasıl yaklaşılmaması gerektiğini açıklayan çok sayıda çelişkili kavramın varlığından sıkıntı duymasına

rağmen, bir zayıflık olarak algılanmamalıdır. Bu bilim dalıyla ilgilenenler, sosyolojiye ilişkin tartışmaların uzayıp gitmesi ve bunların nasıl sonuca ulaştırılacağı konusunda sıklıkla uzlaşmaya varılamaması gibi olguların genellikle bu bilim dalının olgunlaşmamışlığının bir belirtisi olduğunu düşünürler. Bu kişiler sosyolojinin bir doğa bilimi gibi olmasını ve doğa bilimlerinin keşfedip doğruluğunu onayladığı evrensel yasaların işleyiş şeklinin bir benzerinin sosyolojiye uygulanmasını ister. Ancak, [...] sosyolojinin, doğa bilimlerinin modellerini benimsemesi gerektiğini kabul etmek ya da topluma ilişkin bir doğa biliminin olanaklı ya da arzu edilir bir şey olabileceğini düşünmek bir hatadır. Öte yandan, bunu söylemek, doğa bilimlerinin yöntem ve hedeflerinin insanın toplumsal davranışının araştırılmasıyla tümünden ilgisiz olduğunu savunmak anlamına da gelmez. Sosyoloji somut olarak gözlemlenebilen konularla ilgilenir, ampirik araştırmaya dayanır ve somut olaylara anlam verebilecek kuram ve genellemeleri belirleyebilmek için yapılan çalışmaları içerir. Ancak insanlar doğadaki maddesel nesnelere benzemezler. Kendi davranışlarımızı incelemek, pek çok bakımdan, doğal fenomenleri incelemekten tümüyle farklıdır.

Sosyolojinin gelişimi ve günümüzdeki kaygıları, çağdaş dünyayı yaratan değişimler bağlamında ele alınmalıdır. Muazzam bir toplumsal değişim çağında yaşıyoruz. Yalnızca iki yüz yıllık bir süreç içinde, hızı bu-

gün azalmak yerine çoğalmakta olan, çok geniş kapsamlı bir dizi toplumsal değişim oluşmuştur. Kaynağı Batı Avrupa olan bu değişimler artık tüm dünyayı etkilemektedir. Bu değişimler, daha önce insanlığın binlerce yıllık tarihi boyunca içinde yaşadığı toplumsal örgütlenme şekillerini tümenden yok etmiştir. Bunların çekirdeği, bazı araştırmacıların 18. ve 19. yüzyıl Avrupası'nın "iki büyük devrimi" olarak tanımladığı olguda aranmalıdır. Bu devrimlerden birincisi olan 1789 Fransız Devrimi, hem belirli bir olaylar dizisidir hem de çağımızdaki politik dönüşümlerin bir simgesidir. Çünkü 1789 devrimi, önceki başkaldırlardan oldukça farklıydı. Köylüler derebeylerine eskiden de baş kaldırırdı. Ancak bu genellikle ya bazı derebeylerinin iktidarına son vermek ya fiyatları sabit tutmak ya da vergileri indirmek için yapıldı. Tarihte ilk olarak, Fransız Devrimi'nde (1776'da Kuzey Amerika'daki kolonileşme karşıtı devrimi, çekinceyle de olsa, bununla bir tutabiliriz) toplumsal düzenin, evrensel özgürlük ve eşitlik gibi tamamen dünyasal ideallerin yönlendirdiği bir hareket tarafından tümenden yok edildiği görüldü. Fransız Devrimi'ni yapan devrimcilerin ideallerinin tam olarak gerçekleştirilmesi bugün bile zordur. Ancak bu devrimciler yarattıkları siyasal değişim havası ile çağdaş tarihin dinamik güçlerinden biri olduklarını kanıtlamışlardır. Bugün dünyada yönetiminde "demokrasi" olmadığı savunulan pek az devlet vardır. Bu durum, insanlık tarihinde tü-

müyle yenidir. Tarih boyunca özellikle Klasik Yunan ve Roma cumhuriyetleri gibi farklı cumhuriyetler de görülmüştür. Fakat Yunan ve Roma yönetim şekilleri çok nadir örneklerdir. Her ikisinde de "yurttaşlar" nüfusun azınlığını oluşturuyorlardı. Nüfusun çoğunluğunu ise köleler ya da seçkin yurttaşlar grubunun ayrıcalıklarından yoksun olan kişiler oluşuyordu.

"Sanayi Devrimi" dediğimiz ikinci "büyük devrim", genellikle 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başladığı düşünülen ve 19. yüzyılda baştanbaşa Batı Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılan devrimdi. Sanayi Devrimi bazen sadece özellikle buhar gücünün imalata bağlanması ve bu gibi güç kaynaklarıyla işleyen makinelerin kullanıma sunulması gibi bir dizi teknik yenilik şeklinde düşünülür. Fakat bu teknik buluşlar çok daha geniş bir dizi toplumsal ve ekonomik değişimin sadece bir bölümüydü. Bu değişimlerin en önemlisi, işgücünü oluşturan kitlelerin, bağımlı oldukları topraktan kopup, sürekli olarak genişleyen sanayi bölgelerine göç etmesiydi. Bu süreç, sonunda tarımsal üretimin de yaygın olarak makineleşmesine yol açtı. Aynı süreç, kentlerin, tarihte daha önce görülmemiş bir ölçekte büyümesine de neden olmuştur. [...]

Sosyoloji, insanların Avrupa'daki "iki büyük devrim" in neden olduğu değişimlerin etkisine kapıldığı ve bu değişimlerin ortaya çıkma koşullarını ve olası sonuçlarını kavramaya ça-

lıştığı sıralarda ortaya çıktı. Elbette, hiçbir bilim dalının kökeni tam olarak belirlenemez. 18. yüzyılın ortalarında yazmış olan yazarlarla toplumsal düşüncenin sonraki dönemleri arasında dolaysız süreklilikler bulunabilir. Bir bakıma, sosyolojinin biçimlenmesinde etkili olan düşünce iklimi gerçekten de çifte devrim sürecinin *ortaya çıkmasına* yardımcı olmuştur.

“Sosyoloji” nasıl tanımlanmalıdır? Bayağı bir tanımla başlayalım: Sosyoloji insan toplumlarının incelenmesiyle ilgilenir. Bu tanımда toplum kavramı sadece çok genel bir şekilde açıklanabilir. Çünkü “toplumlar” genel kategorisi içine sadece sanyileşmiş toplumları değil, aynı zamanda, kategorinin bir ucunda yer alan (antik Roma ya da Çin gibi) tarım imparatorlukları ile kategorinin öteki ucunda yer alan pek az nüfuslu kabile toplumlarını da sokmak istiyoruz.

Toplum, *kurumsallaşmış* davranış tarzlarının oluşturduğu bir sistem ya da bir kümedir. Toplumsal davranışın “kurumsallaşmış” tarzlarından söz etmek, uzun zaman ve mekân aralıkları boyunca tekrar tekrar oluşan ya da, çağdaş toplumsal kuram terminolojisinde olduğu gibi, toplumsal olarak *yeniden üretilen* inanç ve davranış tarzlarına değinmeyi gerektirir. Toplumsal yaşamda son derece gerekli olduğu için, dil, böyle bir kurumsallaşmış etkinlik şeklinin ya da toplumsal bir kurumun mükemmel bir örneğidir. Hepimiz, bireyler olarak, hiçbirimizin yaratmadığı, an-

cak yaratıcı bir biçimde kullandığımız bir dili konuşuruz. Yine toplumsal yaşamın diğer pek çok yönü de kurumsallaştırılmış olabilir. Yani, nesiller boyunca benzer biçimlerde kullanılarak benimsenmiş uygulamalar haline gelebilir. Bu bağlamda, ekonomik kurumlar, siyasal kurumlar ve benzer kurumlardan söz edebiliriz. “Kurum” kavramının bu anlamı, günlük dilde “grup” ya da “kollektif” gibi terimlerin eş anlamlısı olarak kullanıldığı zamanki anlamından farklıdır. Unutmamalıyız ki, hapisane ya da hastane de bir “kurum”dur.

Bu düşünceler “toplum”un nasıl anlaşılması gerektiğini belirlememize yardımcı olur, fakat sorun burada bitmez. “Toplum” sosyoloji ve öteki toplumsal bilimlerin ortak inceleme konusudur. Sosyolojinin ayırt edici özelliği “iki büyük devrim”in ardından ortaya çıkan toplum modellerine gösterdiği büyük ilgide yatar. Bu toplum modelleri, ekonomik açıdan gelişmiş Batı ülkeleri, Japonya ve Doğu Avrupa gibi, sadece sanayi ülkelerini değil, 20. yüzyılda yeryüzünün her yerine yayılan bir dizi başka toplumu da içine alır. [...]

Bu söylemlerin ışığı altında konunun şöyle bir tanımı yapılabilir. *Sosyoloji, ana hedefi, geçen iki ya da üç yüzyıl boyunca sanyileşme sürecinde yaşanan değişimlerin ortaya çıkardığı toplumsal kurumları incelemek olan bir sosyal bilimdir.* Sosyal bilimlerde sosyoloji ve öteki düşünsel çalışma alanları arasında kesin olarak tanımlanmış ayrımlar bulunmadığını be-

lirtmek gerekir. Bu ayrımların var olması, arzu edilen bir şey de değildir. İnsan davranışının ve kurumlarının nasıl kavramsallaştırılacağı gibi toplumsal kurama ilişkin bazı sorular, sosyal bilimlerin bir bütün olarak paylaştığı bir kaygıdır. Çeşitli sosyal bilimlerin kapsamı altındaki insan davranışının farklı “alanları”, sadece çok genel anlamda doğrulanabilen düşünsel bir işbölümünü oluşturur. Örneğin, antropoloji daha “basit” toplumlarla [...] uğraşır: Kabile toplumları, şeflikler ve tarım devletleri gibi. Ancak bu toplumlar, ya dünyayı peşlerinden sürükleyen derin toplumsal değişimlerle toptan yok olmuşlar ya da çağdaş sanayi devletleriyle birleşme süreci içine girmişlerdir. Başka bir örneği ele alırsak, ekonomi biliminin konusu, malların üretimi ve dağıtımıdır. Ancak ekonomik kurumlar daima toplumsal sistemlerde kendilerini hem etkileyen hem de kendilerinden etkilenen öteki kurumlarla bağlantılıdır. Son olarak, geçmiş ve günümüz arasında süregelen değişimi inceleyen tarih bilimi tüm sosyal bilimlerin kaynak malzemesidir.

[...] Sosyolojide çok yaygın bir bakış açısı olmasına karşın, bu be-

nim reddettiğim bir görüştür. Sosyolojiden, antropoloji veya ekonomi gibi bilimlerden söz ederken yaptığımız gibi, “sosyal bilim” olarak söz etmek, bu bilimlerin ampirik bir konunun sistemli olarak incelenmesiyle ilgilendiğini vurgulamak anlamına gelir. Sosyoloji ve öteki sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden iki temel açıdan farklı olduğunu gördüğümüz sürece, bu terminoloji yanıltıcı olmaz:

- 1 Topluma ya da “toplumsal olgular”a doğadaki nesnelere ya da olaylara yaklaştığımız gibi *yaklaşamayız*. Çünkü toplum, ancak, insanın kendi eylemiyle tekrar tekrar yeniden yaratıldığı sürece var olur. Toplumsal kuramda, insan eylemini, doğal olayların belirlendiği şekilde belirlenmiş gibi ele alamayız. Bireylerin ve kurumların *çifte katılımı* diyebileceğimiz şeyi anlamak zorundayız: Toplum bizi yaratırken biz de toplumu yaratırız. [...]
- 2 Bu görüşten yola çıkarak, sosyolojinin pratik sonuçlarının, bilimin teknolojik kullanımıyla aynı şey olmadığını ve olmayacağını da anlayabiliriz.

2. Sosyolojik İmgelem ve Sosyolojinin Vaadi

C. Wright Mills

Sosyolojik imgelem, böyle bir imgeleme sahip olan kişinin, daha geniş bir tarih sahnesini, bu sahnenin farklı bireylerin hem iç dünyaları hem de sosyal yaşamları için taşıdığı anlam açısından kavramasını sağlar. Aynı imgelem [sosyoloğun da], gündelik deneyimlerin yarattığı karmaşa içerisinde bireylerin nasıl olup da çoğu kez kendi sosyal konumları hakkında yanlış bir bilinç edindiklerini göz önünde bulundurmasını sağlar. Modern toplumun iskeleti bu karmaşa içinde araştırılır ve çeşitli bireylerin psikolojileri de bu iskelet içerisinde şekillenir. Bu şekilde, bireyler beliren sorunlara duyarlı hale gelir ve halkın kayıtsızlığı yerini halkı ilgilendiren sorunlar üzerine eğilme tutumuna bırakır.

Bu imgelemin ilk meyvesi —ve bu imgelemi somutlaştıran sosyal bilimin ilk dersi— bireyin kendi¹ deneyimini anlamasının ve kendi yazgısını tahmin etmesinin ancak kendisini kendi yaşadığı döneme yerleştirmeyle mümkün olabileceği ve yaşamındaki fırsatları sadece kendisiyle aynı koşullardaki bireyleri anlayarak değerlendirebileceği fikrini edinmesidir. Birçok bakımdan bu ilk ders

korkunçtur. Ancak birçok bakımdan da olağanüstü güzeldir. İnsanın ne denli büyük çabalar sergileyebileceğini, ne kadar alçalabileceğini, ne denli büyük bir acı çekme ya da neşe duyma kapasitesine sahip olduğunu, şiddetten nereye kadar haz alabileceğini ya da aklını güzel şeyler için ne ölçüde kullanabileceğini tam olarak bilmiyoruz. Ancak, “insan doğasının” sınırlarının ürkütücü derecede geniş olduğunu artık öğrenmiş bulunuyoruz. Her bireyin, bir nesilden ötekine belli bir toplumda yaşadığını; bireyin bir hayata başlayıp bitirdiğini ve hayatını belli bir tarihsel düzen içinde sürdürdüğünü de biliyoruz. Birey, her ne kadar toplum ve toplumun tarihsel gücü tarafından oluşturulmuş olsa da, kendi yaşamının gerçeğiyle, bu toplumun şekillenmesine ve tarihinin akışına az da olsa katkıda bulunmaktadır.

Sosyolojik imgelem, tarih ile yaşamöyküsünü ve toplumsal bağlamda bu ikisi arasında kurulan ilişkileri kavramamızı sağlar. Sosyolojik imgelemin görevi ve vaadi budur. [...]

Yaşamöyküsü ve tarih sorunlarını ya da bunların bir toplum içindeki kesişimlerini ele almayan hiçbir top-

lumsal araştırma, düşünsel yolculuğunu tamamlamış sayılmaz. Klasik sosyal analistin karşısına çıkan özgün sorunlar her ne olursa olsun, incelediği sosyal gerçekliğin özellikleri ne denli sınırlı ya da ne denli engin olursa olsun, çalışmalarının vaadinin ne olduğunu yaratıcı bir bilinçle kavramış olan araştırmacılar her zaman üç çeşit soru sormuşlardır:

- 1 Tüm olarak ele alındığında bu özel toplumun yapısı nedir? Bu toplumun başlıca unsurları nelerdir ve bunlar birbirleriyle nasıl ilişki kurmuşlardır? Bu toplum, toplumsal düzenin öteki alanlarından nasıl farklılık gösterir? Toplumsal düzen içinde, belli bir özellik, bu düzenin sürekliliği ve değişimi için ne anlam ifade eder?
- 2 Bu toplum insanlık tarihi içinde nerede durmaktadır? Bu toplumun değişimini sağlayan mekanikler nelerdir? Bir bütün olarak insanlığın gelişimi içindeki yeri ve anlamı nedir? Bizim araştırdığımız herhangi bir belirgin özellik, içinde bulunduğu tarihsel dönem nasıl etkilemekte ve ondan nasıl etkilenmektedir? Bu dönemin temel özellikleri nelerdir? Öteki dönemlerden ne bakımdan farklıdır? Bu dönemin, tarihi oluştururken kullandığı özel yöntemler nelerdir?
- 3 Bu toplumda ve bu dönemde ne tür bireyler baskındır? Hangi tür insanlar gelecekte baskın olacaktır? Bu baskın türler hangi yön-

temlerle seçilir, şekillendirilir, özgülleştirilir ya da baskı altına alınır, duyarlı olmaları sağlanır ya da duyguları köreltilir? Bu dönemde bu toplum içinde “insan doğası”nın davranış biçimi ve karakter bakımından hangi özelliklerini gözlemleyebiliyoruz? İncelemekte olduğumuz toplumun her bir özelliğinin “insanın doğası” açısından anlamı nedir?

İlgi alanı, ister çok güçlü bir devlet ya da önemsiz yazınsal bir düşünce, bir aile, bir hapishane ya da bir inanç olsun, iyi bir toplumsal araştırmacı bu çeşit sorular sorar. Bunlar, toplum içinde yaşayan insan konusundaki klasik çalışmaların düşünsel esaslarıdır ve sosyolojik imgeleme sahip bir kişi kaçınılmaz olarak bu soruları sorar. Çünkü bu imgelem, siyasal görüşten psikolojik görüşe; bir ailenin incelenmesinden dünyadaki ulusal bütçelerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine; dini okullardan askeri kuruluşlara; petrol sanayisinin kararlarından çağdaş şiire, bir görüş açısından ötekine hareket edebilme becerisidir. Sosyolojik imgelem, bireysel ölçeğin en uzağında yaşanan dönüşümler ile insanın en mahrem özellikleri arasında gezinme ve bu ikisi arasındaki ilişkileri anlama becerisidir. Bu imgelemin ardında bireyin içinde bulunduğu dönem ve toplumdaki varlığıyla ilgili toplumsal ve tarihsel anlamı bulup çıkarma dürtüsü yer alır. [...]

Belki de, sosyolojik imgelemin ele aldığı en verimli alan “çevreye ilişkin

kişisel sorunlar” ve “toplumsal yapının genel meseleleri” arasındaki farktır. Bu fark, sosyolojik imgelemenin esaslı aracı ve sosyal bilimlerdeki tüm klasik çalışmaların bir özelliğidir. [...]

İşsizliği bu anlamda düşünelim: 100.000 kişilik bir kentte sadece bir insan işsizse, bu onun kişisel sorunudur ve bunun çaresini bulmak için o insanın karakterine, becerilerine ve o sırada elinde bulunan fırsatlara bakarız. Ancak 50 milyon işçinin bulunduğu bir ulusta 15 milyon kişi işsizse burada bir sorun var demektir ve bu soruna herhangi bir bireyin elindeki fırsatlar çerçevesinde çözüm bulunmasını bekleyemeyiz. Böyle bir durumda fırsatlardan söz edilemez. Problemin ve çözüm olanaklarının doğru tanımlanması, bizi sadece bir avuç bireyin kişisel durumunu ve karakterini değil, toplumun ekonomik ve siyasal kurumlarını incelemeye zorlar.

Savaşı düşünelim. Savaşın kişileri ilgilendiren tarafları savaş sırasında hayatta kalabilmek veya şerefiyle ölmek; savaş zengini olmak; askerlik örgütünün en üst kademelerinin güvencesi altına girmek ya da savaşın sona ermesine katkıda bulunmak gibi konular olabilir. Kısacası, bu problemler, insanın kendi değerlerine göre, bir ortam bulup, bu ortamda savaşın sonuna kadar yaşamını sürdürmek ya da kendi ölümünü anlamlı kılmak olabilir. Ancak savaşın yapısal sorunları savaşın nedenleriyle; ne tür insanların komuta seviyesine yükseldiğiyle; savaşın ekonomik ve siyasal, ailesel ve dinsel kurumlar üzerindeki etkileriyle;

ulus devletler dünyasının örgütlülüğü ve sorumsuzluğuyla ilgilidir.

Evliliği düşünelim. Bir evlilikte erkek ve kadın kişisel sorunlar yaşayabilir. Fakat evliliğin ilk dört yılı içinde boşanma oranı her 1.000 evlilikte 250 boşanma ise, bu durum, evlilik kurumu, aile ve bunlarla ilişkisi olduğu bilinen öteki kurumlarda yapısal bir sorun olduğunu gösterir.

Ya da büyük bir kentin ürkütücü, güzel, çirkin, görkemli gibi sözcüklerle tanımlanabilecek olan gelişimiyle ortaya çıkan bir metropolü düşünelim. Bu metropolde pek çok üst düzey insan için “kent sorunu”nun çözümü; şehir merkezinde, altında özel garajı bulunan bir apartman daireesine ve merkezden 40 km. uzakta, 100 dönümlük özel bir arazi üzerinde G. Eckbo’nun tasarladığı bir bahçesi olan, H. Hill imzalı bir eve sahip olmaktır. Kişi bu apartman dairesi, kırdaki ev ve içlerindeki personel ve özel helikopter yardımıyla, kent yaşamının gerçeklerinin neden olduğu sorunlardan kişisel olarak kurtulabilir. Oysa tüm bunlar, mükemmel görünmesine karşın, kentin yansıttığı yapısal gerçeğin genel sorunlarını çözmez. Bu harikulade ucube ile ne yapılmalıdır? Konutla işyerini birleştirip, bu yeni birimleri etrafa gelişigüzel saçmalı mıdır? Yoksa onu şu anki halini koruyarak yenilemeli midir? Ya da boşalttıktan sonra dinamitleyip yeni yerlerde yeni planlara göre yeni kentler mi inşa edilmelidir? Bu planlar ne olmalıdır? Hangi seçim yapılırsa yapılsın buna karar verecek ve üstesinden gelecek olan

kişi kim olacaktır? Bunlar yapısal sorunlardır; bunlara göğüs germek ve bunları çözümlmek için sayısız ortamı etkileyen siyasal ve ekonomik sorunları da hesaba katmamız gerekecektir.

Ekonomi ani çöküşlerin oluşabileceği biçimde düzenlendiği sürece, işsizlik sorununa kişisel çözüm getirilemez. Savaş, ulus-devlet sisteminin ve dünya ülkelerinin eşitsiz şekilde sanayileşmesinin bir parçası olduğu sürece, sıradan bir birey, psikiyatrik yardım alsa da almasa da, bu sistemin varlığının ya da yokluğunun yarattığı sorunları kendi sınırlı çevresi içinde çözemeyecek kadar güçsüz olacaktır. Aile bir kurum olarak kadınları küçük sevgili kölelere, erkekleri de esas geçimi sağlayan mutsuz emir kullarına dönüştürdüğü sürece başarılı evlilik özel olarak çözümlenmesi olanaksız bir sorun halinde kalacaktır. Aşırı gelişmiş megapoller ve aşırı gelişmiş otomobiller aşırı gelişmiş toplumun yerleşik özellikleri olduğu sürece kent yaşamının sorunları kişisel zekâyla ve özel servetle çözümlenemeyecektir.

Benim işaret ettiğim konu, çeşitli ve belirli ortamlardaki yaşam dene-

yimlerimizin genellikle yapısal değişimler nedeniyle oluşmasıdır. Aynı şekilde, kişisel ortamlardaki pek çok değişimi kavramak için bu değişimlerin ötesine bakmamız gerekmektedir. İçinde yaşadığımız kurumların kapsamı genişledikçe ve birbirleriyle bağlantıları karmaşıklaştıkça, bu gibi yapısal değişimlerin sayısı ve çeşitliliği fazlalaşır. Toplumsal yapı düşüncesinin farkına varabilmek ve bunu duyarlılıkla kullanmak, çok çeşitli ortamlar arasındaki bu bağları izleyebilmektir. Bunu yapabilmek sosyolojik imgeleme sahip olmak demektir.

NOTLAR

- 1 Mills'in kullandığı dil bugün cinsiyet farklılığını ortaya koyan bir dil olarak kabul edilir. Bugün sosyoloji alanında düşünce üreten neredeyse tüm yazarlar, [İngilizcedeki eril] "o" ve "onun" zamirlerinin [*he* ve *his*] ve bunlar gibi sözlerin her iki cinsiyeti ifade edecek şekilde kullanılmasını cinsiyet ayrımcılığının ifadesi olarak kabul ederler. Bu gibi kullarımlardan kaçınılması gerekir.

3. Sosyolojik Düşünmek

Zygmunt Bauman

Sosyolojinin sorduğu temel soru, “İnsanların yaptıkları ve yapabilecekleri her eylemde başkalarına bağımlı olmalarının anlamı nedir?” sorusudur. Başka bir deyişle sosyoloji, “İnsanların her zaman öteki insanlarla birlikte, onlarla iletişim içinde, alışveriş halinde, rekabet ve işbirliği içinde yaşamak zorunda olmalarının anlamı nedir?” sorusunu sorar. Sosyolojiye ilişkin tartışma alanını oluşturan ve sosyolojiyi beşeri ve sosyal bilimlerin görece özerk bir dalı olarak betimleyen bu çeşit sorulardır. Yoksa, incelenmek amacıyla seçilmiş ayrı bir grup insan ya da olay ya da başka araştırma kollarının ihmal ettiği bir dizi beşeri eylem değildir. Sonuç olarak sosyoloji, insan dünyasına ilişkin ilk ve en önde gelen bir *düşünce biçimidir*; çünkü insanlar, aslında, aynı dünyayı farklı yöntemlerle de düşünebilir.

Sosyolojik düşünme biçiminden farklı diğer yöntemler arasında *sağduyu* denen kavramın özel bir yeri vardır. Sosyoloji belki de diğer bilim dallarından daha fazla olmak üzere, sağduyu ile (günlük yaşamımızı yönetmek için kullandığımız, bu zengin, fakat düzensiz, sistematik olma-

yan, sık sık ifade edilemeyen ve anlaşılamayan bilgi ile) ilişkisinin kendisinin ayakta kalıp kalmayacağı, uygulama yapıp yapamayacağı konusunda belirleyici olan sorunlarla yüklü olduğunu öne sürer.

Gerçekten de, pek az bilim sağduyu ile ilişkisini dile getirme kaygısı duymuştur; çoğu, sağduyunun sorun yaratmasını bir kenara bırakın, varlığının dahi farkında değildir. Bilim dallarının çoğu, kendilerini saygın ve sistematik özellikleri olan öteki bilimlerden ayıran sınırlar ya da kendilerini onlarla birleştiren köprüler yardımıyla tanımlamaya girişir. Diğer bilimlerle aralarında sınırları çizmeyi ya da köprüler oluşturmayı gerektirecek yeterli zemini sağduyu sayesinde paylaştıklarını düşünmezler. Bu düşünce bir anlamda doğru olabilir. Sağduyunun fizik, kimya, astronomi ya da jeoloji bilimleriyle neredeyse hiç ilgisi yoktur. (Sağduyu ile bu bilimlerin ilgisi, ancak sıradan insanlara açıklama yapılırken ortaya çıkabilir.) Fizik ve astronominin uğraştığı konuların, sıradan insanların karşısına çıkma olasılığı pek yoktur: Yani, sizin ve benim günlük yaşam deneyimlerimiz içinde yer al-

mamışlardır. Bu yüzden, biz uzman olmayanlar, sıradan insanlar, biliminsanlarının yardımını olmadan, bir bakıma onlardan eğitim almadan, bu sorunlara ilişkin fikir sahibi olamayız. Sözünü ettiğimiz bilimlerin araştırdığı nesneler, ancak çok özel koşullar altında, örneğin, milyonlarca dolarlık bir hızlandırıcının ekranında, devasa bir teleskopun merceğinde, üç yüz metre derindeki bir sondanın ucunda karşımıza çıkabilir. Sıradan insanların bu bilgilere ulaşması olanaksızdır. Sadece biliminsanları bunları görebilir ve deneyler yapabilir. Bu bilgiler bilim dalının dışındaki kişilere bir şey ifade etmez. Bilimsel araştırmaya hammadde sağlayan deneyime sadece biliminsanları sahiptir ve maddenin işlenme, analiz edilme ve yorumlanma yöntemi tamamen onların kontrolü altındadır. Böyle bir süreç sonunda ortaya çıkan ürünler yalnızca öteki biliminsanlarının karşı araştırmalarına direnmek zorundadırlar. Bu araştırmaların incelediği ve fikirler ürettikleri konulara ait kamuoyunun hiçbir düşüncesi ya da sağduyusuna ilişkin hiçbir görüş açısı yoktur. Bu yüzden kamuoyunun fikirleri, sağduyu ya da uzman olmayan görüşlerin ortaya konabileceği herhangi bir eğilimle rekabet etmek durumunda değillerdir.

Sosyolojide ise durum oldukça farklıdır. Sosyolojiye ilişkin çalışmalarda dev hızlandırıcılar ya da radyo teleskoplar gibi nesneler bulunmaz. Sosyolojik bulgulara hammadde sağlayan deneyimlerin tümü, yani sosyolojik bilginin yapısını oluşturan

şeyler, sıradan insanların sıradan günlük yaşam deneyimleridir. Bunlar uygulamada olmasa da prensipte herkesin, her zaman erişebileceği deneyimlerdir. [...] Sosyoloğun büyütecinin altına girmeden önce bir başkası tarafından yani, sosyolog olmayan biri tarafından, sosyolojik dili kullanmak ve olayları sosyolojik açıdan görmek üzere eğitilmemiş bir kişi tarafından yaşanmış deneyimlerdir. Ne de olsa hepimiz başka insanlarla birlikte yaşıyor ve birbirimizi etkiliyoruz. Edindiğimiz şeylerin, diğerlerinin yaptıkları şeylere bağlı olduğunu çok iyi öğrenmiş bulunuyoruz. Arkadaşlarımızla veya yabancılarla iletişimimizin zaman zaman ıstıraplı bir biçimde koptuğunu hepimiz yaşamışızdır. Sosyolojinin sözünü ettiği her şey zaten bizim yaşantımız içindedir. Öyle de olmalıdır. Yoksa yaşamımızı yönetemeyecek durumda olurduk. Başka insanlarla birlikte yaşamak için çok fazla bilgiye gereksinimimiz var. Bu bilginin adı da sağduyu.

Günlük yaşantının döngüsü içinde başımızdan geçenlerin anlamının ayırdına varmak için pek nadir durup düşünürüz. Kendi özel yaşam deyimimizi başkalarının kaderiyle karşılaştırma fırsatını, *bireydeki toplumsal, özeldeki geneli* görme olanağını ise daha da seyrek kullanırız. Sosyologların bizim için yapabildiği tam olarak budur. Diğer insanlarla paylaştığımız *tarih* ile bireysel *yaşamöykülerimizin* birbirleriyle nasıl iç içe geçmiş olduğunu bize göstermelerini bekleriz. Gerçi sosyologlar bu kadar ileri gitseler de

gitmeseler de sizinle ve benimle paylaştıkları günlük yaşam deneyiminden ya da her birimizin günlük yaşantısını dolduran o ham bilgiden başka hiçbir başlangıç noktası bulamazlar. Sadece bu nedenden dolayı sosyologlar, fizikçileri ve biyologları izlemeye ne kadar çok uğraşmış, inceledikleri nesneden ne kadar uzakta durmaya çalışmış olsalar da (yani, sizin ve benim yaşam deneyimimize, uzaktan ve tarafsız bir gözlemcinin yapacağı gibi, “dışarıdaki” bir nesne olarak bakmaya çalışmasalar da) anlamaya çalıştıkları deneyimi onu yaşayanın bilgisinden tamamıyla koparıp alamazlar. Ne kadar çok uğraşırlarsa uğraşınsınlar, sosyologlar yorumlamaya çalıştıkları deneyimin, aynı zamanda hem içinde hem de dışında olmak üzere, her iki tarafında da bulunmak zorundadırlar. (Sosyologlar bulgularını yayımlayıp genel önermelerini formüle ederken, dikkat ederseniz, “biz” şahıs zamirini sıklıkla kullanırlar. Bu “biz” hem inceleyenleri hem de incelenenleri içeren bir “nesne”nin yerine geçer. Bir fizikçinin, hem kendisi, hem de moleküllerden söz ederken “biz” zamirini kullanabileceğini ya da astronomi bilgilerinin kendileri ve yıldızlar üzerine bir genelleme yapmak için “biz” zamirini kullanabileceklerini düşünübiliyor musunuz?)

Sosyoloji ile sağduyu arasındaki özel ilişki ile ilgili daha pek çok şey söylenebilir. Çağdaş fizik ve astronomi bilgileri tarafından gözlemlenen ve kuramsallaştırılan fenomenler, işlenmemiş, tanımlanmamış, hazır ta-

nımlardan ve önceden yapılmış yorumlardan uzak (yani, bunları ortaya çıkaran deneyleri hazırlayan fizikçilerin önceden ortaya koydukları yorumlar hariç) saf ve bozulmamış bir şekilde sunulur. Fizikçinin ya da astronomi bilgininin bu fenomenlere isim vermesi, bunları öteki fenomenlerin arasına yerleştirmesi ve düzenli bir bütün halinde birleştirmesi gerekir. Kısacası bu fenomenlere *anlam* vermeleri gerekir. Fakat daha önce hiç anlam verilmemiş böylesine temiz ve kullanılmamış fenomenlerin sosyolojide eşdeğeri, varsa bile, pek azdır. Sosyologların araştırdığı insan edimlerinin ve etkileşimlerinin hepsine, dağınık ya da ifadesi kötü de olsa, faillerin kendileri tarafından isimler verilmiş ve bunlara ilişkin kuramlar yapılmıştır. Sosyologlar araştırmaya başlamadan önce bunlar sağduyu bilgisinin nesneleriydi. Düzenli insan etkileşimleriyle bir arada tutulan aileler, örgütler, akrabalık ağları, komşuluklar, kentler ve köyler, uluslar ve kiliseler veya başka gruplara o zamana kadar failler tarafından anlam ve önem verilmiştir; failler bunlardan kendi edimlerinde bilinçli olarak bu anlamların taşıyıcıları diye söz ederler. Bunlardan söz ederken, sıradan faillerle profesyonel sosyologlar aynı isimleri, aynı dili kullanmak durumunda kalacaklardır. Sosyologların kullanabildiği her terim zaten sizin benim gibi “sıradan” insanların sağduyu bilgisiyle verilmiş anlamlarla yüklü olacaktır.

İşte bu nedenle sosyolojinin, sağduyuyla, kimya ya da jeoloji gibi bi-

limlerden daha fazla ve yakın ilişkisi vardır. Siz de, ben de insanların birbirlerine olan bağımlılığı ve insan etkileşimi konusunda konuşabiliriz. Bu konuda yetkin sayılırız. Hepimiz bu deneyimleri yaşamıyor muyuz? Sosyolojik söylem herkese açıktır: Katılmak için belli bir davetiye gerektirmediği gibi, kesin olarak belirlenmiş sınırları da yoktur. Sosyolojinin sınırları yeterince tanımlanamadığından ve bu sınırlar yeterince korunamadığından, sıradan insanların deneyimlerinin erişemediği nesneleri araştıran bilimlerin aksine, sosyolojinin toplumsal bilgi üzerindeki egemenliği ve konu üzerinde yetkin önermeler yapma hakkı, daima tartışılabilir. Bu yüzden, düzenli sosyolojik bilgi ile sosyolojik düşüncelerle dolu olan sağduyu arasında bir sınır çizmek, sosyolojinin tutarlı bir bilgi birikimi olarak kimliğinin saptanması ve sosyologların da bu sorunu öteki biliminsanlarından daha fazla önemseydiğini göstermesi bakımından önemli bir konudur.

Sosyoloji ile sizin benim sahip olduğumuz günlük yaşama ilişkin “ham” bilgi olarak tanımlanabilen sağduyu arasında, ortak konuları olan insan deneyimini ele alma yöntemleri bakımından en azından dört temel fark saptayabiliriz.

İlk olarak, sosyoloji sağduyunun aksine, kendini, (bilginin daha zayıf ve denetimsiz öteki biçimlerinden farklı olarak) bilime özgü bir nitelik olduğu varsayılan, *sorumluluk taşıyan bir söylemin* kesin kurallarına bağlamak için çaba gösterir. Yani

sosyologlardan, var olan kanıtlarla doğrulanmış açıklamalar ile, sinanmamış, kesin şeklini sonradan alacak bir değerlendirmenin statüsünü belirleyebilecek önermeler arasında açıkça, büyük bir titizlikle ayırım yapmaları beklenir. Sosyologlar sadece kendi inançlarına dayanan düşünceleri (bunlar en ateşli ve yoğun duygu yüklü inançlar olsalar dahi) bilimin saygın yetkinliğini taşıyan sinanmış bulgular olarak yorumlamaktan çekinirler. Sorumluluk taşıyan böyle bir söylemin kuralları, bir kişinin “atölye çalışmasının” —nihai sonuçlara ulaşmış olan ve bu sonuçların inandırıcılığını koruduğu düşünülen prosedürün— herkesin tetkikine açık olmasını ister; deneylerin çoğaltılmasını sağlamak ve durum böyle olduğu takdirde de, bulguların yanlışlığını ispatlamak için herkese açık olmak gerekir. Sorumluluk taşıyan bir söylem kendi konusu üzerine yapılmış öteki açıklamalarla da ilişkili olmalıdır. Bu söylem, daha önce ifade edilmiş öteki görüşleri, ne denli olumsuz ve bu nedenle de uygunsuz olursa olsun göz ardı edemez. Sorumluluk taşıyan bir söylemin kuralları dürüstlikle ve titizlikle gözetildiğinde bunun izlenmesiyle ortaya çıkan önermelerin inandırıcılığının, güvenilirliğinin ve sonuçta da uygulamadaki faydalarının oldukça artacağı umulur. Bilimin onaylamış olduğu inançların geçerliliği konusunda paylaştığımız güven, biliminsanlarının gerçekten sorumluluk taşıyan bir söylemin kurallarını izleyeceği ve tüm olarak bilimsel mesleklerin her

üyесinin de her durumda böyle davranacağı beklentisine dayanmaktadır. Biliminsanları sorumluluk taşıyan bir söylemin erdemlerini, sundukları bilginin üstünlüğünün lehinde bir sav olarak gösterirler.

Sosyoloji ve sağduyu arasındaki ikinci fark, değerlendirilecek kaynakların elde edildiği *alanın boyutları* ile ilişkilidir. Meslekten olmayan pek çok kişi için böyle bir alan, insanın kendi yaşam dünyasıyla sınırlıdır. Yani bu alan, yaptığımız şeyleri, karşılaştığımız insanları, kendi uğraşlarımız için kararlaştırdığımız amaçları ve diğer insanların uğraşları için yaptığımız değerlendirmeleri kapsar. Yaşam deneyimimizin ufuklarını genişletmek isteğiyle, kendimizi günlük kaygılarımızın düzeyinden daha yükseğe çekmek için pek ender olarak çaba gösteririz. Çünkü çoğumuz bu durumun gerektirdiği zaman ve kaynakları karşılayamayacağımızı ya da böyle bir çabanın gereksiz olduğunu düşünebiliriz. Yine de, yaşam koşullarının muazzam çeşitliliği karşısında, sadece bireysel yaşam dünyasına dayanan her deneyim zorunlu olarak yanlı ve büyük bir olasılıkla da, tek taraflıdır. Böyle kusurlar, ancak farklı yaşam dünyalarından çıkarılan çok sayıda deneyim bir araya getirilip birbirleriyle dengelendiğinde düzeltilebilir. Ancak o zaman bireysel yaşam deneyiminin eksikliği, karşılıklı yardımlar ve bağlantılardan oluşmuş karmaşık bir ağın bu deneyimin etrafını sardığı, bu ağın sadece bir yaşamöyküsünün bakış açısından taranabilen bir

alanın çok daha ötesine ulaşabilen bir ağ olduğu açıklanabilir. Ufukların bu biçimde genişletilmesi, bireysel yaşamöyküsü ile bireyin farkında olmadığı ve denetleyemediği geniş kapsamlı toplumsal süreçler arasındaki yakın bağın keşfedilmesi anlamına gelecektir. İşte bu nedenle sosyologların, bireysel yaşam dünyasının sunduğundan daha geniş bir bakış açısı arayışı içine girmeleri çok daha büyük bir fark yaratır. Bu fark yalnızca nicelikle ilgili (daha fazla veri, daha fazla neden, tekil vakalar yerine istatistikler) değildir, aynı zamanda nitelikle ve bilginin kullanımıyla da ilgilidir. Sosyolojik bilgi, yaşamımızda ayrı amaçların peşine düşen, şartlarımızı daha fazla denetlemeye uğraşan, sizin benim gibi insanlara sağduyunun veremediği şeyler sunar.

Sosyoloji ve sağduyu arasındaki üçüncü fark, bu alanların insan gerçekliğini *anlamlandırma* konusunda kullandıkları yöntemde ortaya çıkar. Her iki alan da neden o olayın değil de bu olayın olduğunu, kendisini tatmin edecek şekilde açıklamaya çalışır. Eylemlerinizin “yaratıcısı”nın kendiniz olduğunu deneyimlerinizden bildiğinizi düşünüyorum (tıpkı benim gibi). Yaptığınız şeylerin (eylemlerinizin sonuçlarının değilse bile) kendi niyet, beklenti ya da amaçlarınızın etkileri olduğunu biliyorsunuz. Bir nesneye sahip olmayı istediğinizde, öğretmenlerinizden takdir beklediğinizde ya da arkadaşlarınızın sizi rahatsız etmelerine bir son vermeye karar verdiğinizde, arzu et-

tiğiniz ilgiyi görebilmek için normal olarak ne yapıyorsanız onu yaparsınız. Doğal olarak, yönteminiz tüm öteki eylemlerden anlam çıkaran bir model oluşturur. Kendi yaşam deneyiminizden anımsadığınız niyetleri başkalarına yükleyerek bu eylemlerinizi kendinize açıklarsınız. Açıklama gereçlerimizi sadece kendi yaşam dünyalarımızdan elde ettiğimiz sürece, etrafımızdaki insan dünyasını anlamlandırabilmemizin tek yolu, şüphesiz budur. Dünyada olup biten her şeyi, genellikle, birinin maksatlı eyleminin sonucu olarak algılarız. Olup bitenden sorumlu olan insanları ararız ve onları bir kez bulunca araştırmamızın tamamlandığına inanırız. Hoşlandığımız her olayın gerisinde birinin iyi niyetinin bulunduğunu, hoşlanmadığımız her olayın gerisinde ise birinin kötü niyetinin bulunduğunu varsayarız. Belli bir olayın tanıdığımız “biri”nin maksatlı eyleminin sonucu olmadığını kabul etmekte güçlük çekeriz. Eğer biri bir yerde doğru eylemi yapmayı arzu ederse, ortaya çıkabilecek istenmeyen herhangi bir koşulun çaresine bakılabileceği düşüncesinden hemen vazgeçemeyiz. Politikacılar, gazeteciler, reklamcılar gibi dünyayı bizim için herkesten daha fazla yorumlayan kişiler, bizim bu eğilimimizin bilincine varırlar ve sanki ulus ya da ekonomi bizlere benzer bireylermiş gibi, gereksinimleri varmış ya da talepte bulunabilirlermiş gibi, “ulusun gereksinimleri”nden, “ekonominin talepleri”nden söz ederler. Öte yandan, parmakla gösterilebilecek, ka-

mera karşısında röportaj yapılabilecek bu kişiler, ulus, devlet ve ekonomik sistemlerin karmaşık sorunlarını, az sayıda kişinin düşüncelerinin ve edimlerinin sonucu olarak betimlerler. Sosyoloji, böylesine kişileştirilmiş bir dünya görüşüne karşıdır. [...] Sosyolojik düşünen biri, insanların birbiriyle kurdukları bağlardan oluşan çok katmanlı ağları araştırarak insanı anlamlandırmaya çalışılır; bu ağlar hem dürtülerimizi hem de dürtülerimizin etkinleştirilmesinin sonuçlarını açıklayan en katı gerçekliklerdir.

Son olarak, sağduyunun kendimizi ve dünyayı anlama biçimi üzerindeki gücünün (sağduyunun sorgulamaya başışıklığı, kendisini doğrulama kapasitesi) kendi ilkelerinin apaçık niteliklerine dayandığını hatırlayalım. Bu güç, sağduyumuzu biçimlendiren ve sağduyumuz tarafından biçimlendirilen günlük yaşamın alışılmış, monoton doğasına dayanır. Günlük yaşantımızın büyük bir kısmını dolduran alışılmış ve rutin hareketlerimizi tekrarlamaya devam ettiğimiz sürece, kendimizi incelemeye ve çözümlemeye gereksinim duymayız. Şeyler, yeteri kadar tekrarlandığında, alışıldık hale gelir; alışıldık şeyler de açıklayıcıdır. Bunlar sorun yaratmazlar ve merak uyandırmazlar. Bir bakıma görünmez olurlar. “Her şey olması gerektiği gibi olduğu” ve “insanlar da olması gerektiği gibi olduğu” için insanlar hoşnutturlar ve soru sormaya gerek duymazlar. Geriye yapılacak pek az şey kalır. Alışılmışlık, sorgulamanın

ve eleştirinin, dolayısıyla da yeniliğin ve değişme cesaretinin en kararlı düşmanıdır. Sosyoloji alışkanlıklarla ve karşılıklı olarak tekrarlanan inançlarla yönetilen alışıldık bir dünya karşısında işgüzar, hatta çoğunlukla rahatsız edici bir yabancı gibi davranır. Bizi rahat ettiren sakin yaşam tarzımızın düzenini sorular sorarak bozar. “Yerli”lerden hiçbiri, şimdiye kadar bu soruların bırakın cevaplandırıldığını, sorulduğunu bile anımsamamaktadır. Bu sorular apaçık şeyleri bilmeceye dönüştürür. Alışıldık olanın *alışıldık halini bozar*. Birdenbire, günlük yaşam tarzı sorgulanmaya başlar. Artık o, bizim tek ve eşsiz, “doğal” yaşam tarzımız değildir, sadece yaşamın olanaklı tarzlarından bir tanesidir. [...]

Sosyolojik düşünme sanatının her birimize sunabileceği esas hizmetin bizi daha duyarlı kılmak olduğunu söyleyebiliriz. Bu sanat, şimdiye kadar görünmez kalabilmiş insan koşullarının tümünü araştırabilmemiz için duygularımızı törpüleyebilir, gözlerimizi daha fazla açabilir. İnsan gücünün ve insan kaynaklarının yaşamımızın görünüşte doğal, kaçınılmaz, sonsuz yönlerini daha iyi anladığımızda, bunların insan eylemi bağlamında, kendi eylemlerimiz de dahil olmak üzere, değişmez ve anlaşılmaz olduklarını onaylamamız bir kez daha güçleşecektir. Diyebiliriz ki, sosyolojik düşünce, kendi başına bir güçtür; *sabitleştirilmeye karşı* bir güçtür. Bu düşünce, şimdiye kadar kendi açık sabitliği içinde baskıcı olmuş olan dünyaya yeniden esneklik

kazandırır ve dünyanın, şimdiki halinden farklı bir dünya olabileceğini gösterir. Sosyolojik düşünme sanatının, sizin ve benim *özgürlüğümüzün* kapsamını, gözü pekliğini pratik etkililiğini genişlettiği savunulabilir. Bu sanat bir kez öğrenildiğinde, birey biraz daha az yönlendirilebilecek, dışarıdan gelen baskılara ve talimatlara daha fazla karşı koyabilecek, karşı çıkışları reddeden kuvvetler tarafından sabitleştirilmeye karşı direnebilecektir.

Sosyolojik düşünmek, çevremizdeki insanları, onların özlemlerini, hayallerini, endişelerini ve ıstıraplarını biraz daha kapsamlı olarak anlamaktır. Böylece onların içindeki insanı daha iyi değerlendirebilir ve belki de, kendimizin yapmakta olduğumuz ve yapmaktan hoşnut olduğumuz şeyleri onların da yapma hakkı olduğu düşüncesine daha fazla saygı duyabiliriz: Yani, yeğledikleri yaşam tarzını seçme ve uygulama hakları, kendi yaşamlarına ilişkin tasarımlarını seçmeleri, kendilerini tanımlama ve kendi saygınlıklarını sonuna kadar savunmaları gibi seçimleri olduğunu kabul edebiliriz. Tüm bunları yaparken, bizim karşılaştığımız aynı engellerle başka insanların da karşılaşabileceğinin ve bizim gibi, onların da hayal kırıklığının acısını öğrenebileceklerinin farkına varırız. Sosyolojik düşünmek insanlar arasında iyi bir dayanışma kurulmasını sağlayabilir. Bu dayanışma karşılıklı anlayış ve saygıyı temel alan, ıstıraplara birlikte direndiğimiz ve bunlara neden olan zulmü birlikte kınadığı-

mız bir dayanışmadır. Eğer bu etki elde edilirse, özgürlük davası *ortak* bir dava mertebesine çıkarılarak güçlendirilecektir.

Sosyolojik düşünme öteki yaşam tarzlarını anlamamıza da yardımcı olur. Bu yaşam tarzlarının bizim yaşam deneyimimize doğrudan girmesi olanaksızdır; ancak sağduyusal bilgimize sadece klişeler olarak, bizden farklı olan insanların tek yönlü ve tek taraflı karikatürleri olarak girebilirler (bunlar bizlere uzak, hoşlanmadığımız ya da kuşku duyduğumuz için kendimizden uzaklaştırdığımız insanlardır). Kendi yaşam biçimimizin dışındaki yaşam biçimlerinin iç mantığına ve anlamına anlayışla bakmak, kendimiz ve ötekiler, “biz” ve “onlar” arasında çizilen sınırın sözde kesinliği konusunda bizi tekrar düşün-

meye yönlendirir. Her şeyden öte, o sınırın doğal ve önceden belirlenmiş niteliği konusunda kuşku duymamızı sağlar. Bu yeni anlayış “ötekiler” ile iletişimimizi eskisinden daha kolay hale getirilecek ve büyük olasılıkla anlaşma yolunun açılmasını sağlayacaktır. Korku ve düşmanlık duygularının yerine hoşgörüyü koyacaktır. Benim özgürlüğümün herkesin özgürlüğünden daha güçlü olmasının hiçbir garantisi olmadığına göre, bu düşünce aynı zamanda hepimizin özgürlüğüne de katkıda bulunacak ve aynı zamanda insanların kendi özgürlüklerini farklı bir yaşam tarzına başlama yönünde kullanmak için bir seçim yapabilecekleri anlamına da gelecektir. Seçme özgürlüğümüz, ancak bu koşullar altında uygulamaya konabilir.

Bölüm 2

KÜLTÜR ve TOPLUM

Rosamond Billington ve meslektaşları dördüncü makalede, sosyolojinin en önemli nosyonlarından biri olan kültür kavramının yararlı bir tartışmasını yapıyorlar. Belirttiklerine göre, kültür konusu sosyolojinin ve antropolojinin farklı geleneklerinde farklı yönlerde kullanılmıştır. Ancak bu farklı kullanımların ortak bir paydası vardır. En basit “kültür” tanımı bir topluluğun üyelerinin ortak yaşam tarzlarını anlatır.

“Kültür” insanların toplumsal yaşamdaki deneyimleri ya da doğrudan eğitim yoluyla edindikleri öğrenilmiş davranış modellerini de anlatır. Ancak insan olarak ne olduğumuza ilişkin bazı temel özellikler kültür değil, doğa tarafından belirlenir. Beşinci makalede tartışılan çağdaş genetik bilimi insan davranışının doğal unsurlarının çözümlemesinin bir aracını sunar. Biliminsanları günümüzde insanın tüm genetik yapısının haritasını çıkarmaya uğraşmaktadır. Böylece kültürel ve doğal köklerimiz arasındaki karmaşık ilişkiyi çözmekte bize yardımcı olmaktadırlar. Örneğin, insan grupları arasındaki, genellikle deri rengi ile belirtilen, “ırksal” farklılıkların, çok geniş bir alanda başka biyo-

lojik farklılıkları da beraberinde getirdiği sık sık savunulur. Genetik çalışmalar durumun böyle olmadığını göstermiştir. Başka bir deyişle, genetik olarak farklı “ırklar” yoktur.

İnternet hâlâ, ağırlıklı olarak gelişmiş toplumlarda kullanılmaktadır. Ancak, altıncı makalede de tartışıldığı gibi, İnternet dünyanın daha az gelişmiş bölgelerine doğru hızla yayılmaktadır. Otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde yöneticiler, bilgiyi isteyenin özgürce ulaşabileceği hale getirdiği için internetin yayılmasından korkmaktadır. Hükümetler ne derse desin ya da ne yaparsa yapsın, internetin gelişmesi durdurulabilir gibi görünmemektedir. Yetkililerin yasakladığı gazeteler ya da öteki basılı malzeme internette genellikle kolayca bulunabilmektedir. İnternetin yayılmasını sınırlayan esas etmen, hükümetlerin gerçekten buna duyduğu düşmanlık değil maliyetlerin yüksekliğidir. Artık kablosuz teknolojiler olanaklı olduğu için İnternet daha yoksul ülkelere çok daha yaygın bir biçimde ulaşabilecektir. Örneğin, artık cep telefonlarından internete girilebildiğinden pahalı bilgisayar donanımına veya kablolara gerek kalmamıştır.

4. “Kültür”ü Tanımlamak

*Rosamund Billington, Sheelagh Strawbridge,
Lenore Greensides, Annette Fitzsimons*

Tanımlar

Kültürün gündelik ve akla yatkın en az iki anlamı vardır. Bunlardan birincisi sanat, edebiyat ve müzikte ulaşılan “en yüksek” aşamalar ve üretilen eserlerdir. İkincisi ise “yetiştirmek”¹ fiilinin çok daha eskiye dayanan bir kullanımından elde edilen, mikroskobik organizmaların ya da bitki türlerinin yapay ortamlarda büyütülüp geliştirilmesi anlamını taşımaktadır. Bir anlamda çiftçilik yapmayı, esas olarak tarım tekniklerini ifade eder. Her iki anlam da aşağıda tartışılan konuyla ilgilidir. Sosyolojinin sağduyuya ilişkin anlamlarla ilgisi olduğu halde, kuramlar, açıklamalar ve yorumlar yapabilmek için bunların ötesine de bakması gerektiğini öncelikle anımsamak zorundayız. Durkheim “kolektif temsiller” kavramının ve bunların sembolik anlamının incelenmesini, toplumsalın sosyolojik açıdan anlaşılabilmesi için çok önemli buluyordu. Max Weber çok farklı bir gelenek içinde, sosyolojiyi, içinde şekillendikleri topluma ilişkin değerler, anlamlar, gelişen kavramlar ve yorumlarla ilgilenen “kültür bilimleri”nden biri olarak

görmüştü. Modern sosyolojinin temel önermelerinden biri, kavramlar, fikirler, sözcükler ve öteki sembolik sistemlerin, içinde kullanıldıkları toplumdan ya da gruptan kaynaklandığı biçimindedir. [...] “Kültür” kavramının gelişimi ve kullanımı, insanların toplum, toplumsal değişim ve ideal toplum hakkındaki inançlarıyla ve değerleriyle ilişkilidir. [...]

İngiltere, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaşanan sanayileşme dediğimiz karmaşık toplumsal ve ekonomik değişimler, kendileriyle birlikte bir dizi kuram ve kavram da getirmiştir. İnsanlar, toplumun “bilimsel” olarak incelenebileceğine inanarak, bu kuram ve kavramlar aracılığıyla, yaşanmakta olan yapısal değişimleri açıklamaya girişmiştir. Bu kuramlardan, birbiriyle ilişkili sosyoloji ve antropoloji disiplinleri gelişmiş, her ikisi de kültür kavramından farklı biçimlerde yararlanmıştır. Kültürden yararlanma yollarının bazılarına ayrıntılı bir şekilde bakarak kültürün tanımı ve incelemesiyle ilişkili olan bazı konuları, varsayımları ve sorunları aydınlığa çıkarmayı umuyoruz.

Antropologlar ve Kültür

19. yüzyılda, Batı d  ncesinde yaşanan önemli bir değişim, doğal dünyada bulunan türlerin ‐evrim‐ geçirdiği fikrinin ortaya atılmasıydı. Evrim kuramının yaptığı şeylerden biri de insanı hayvanlar dünyasına yerleştirmek oldu. Sözde-bilim sayılan fiziksel antropoloji, insan ‐ırkları‐ arasındaki bazı farkları araştırmaya ba ladığı sıralarda ‐masa ba ı‐ antropologları da bunların kültürlerini incelemeye çalışıyorlardı. O zamandan beri, primatlar ve öteki ‐daha üst‐ düzeydeki hayvan gruplarının özelliklerini inceleyen etnologlar hayvanların karmaşık grup eylemlerinin üzerinde durmuşlardır. Psikologlar da dahil olmak üzere biliminsanları, insan davranışının belirli yönleri üzerinde incelemeler yapmak için hayvan araştırmalarından yararlanmışlardır. Halk arasında, insan davranışları genellikle insanın ‐hayvan doğası‐nın dı avurumları olarak görülür, fakat sosyologlar ve modern antropologlar bu gibi indirgemeci açıklamaları reddederler. Sosyolog ve antropologlar 19. yüzyıl antropologlarından Tylor’un klasik tanımına dayanarak, yalnızca insanlığın kültüre sahip olduğu öncülünden yola çıkar. Bu tanıma göre kültür: ‐İnsanın, toplumun bir  yesi olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, ahlaki değerler, yasa, gelenek ve başka beceri ve a ı kanlıkları içine alan karmaşık bütündür.‐²

Günümüzde, sosyologlar gibi, (Durkheim’a hatırı sayılır miktarda

d  ş nel borcu olan) antropologlar da toplumları, kendi terimleriyle, yani, sadece bireylerin etkinliklerinin toplamı ya da insanların biyolojik niteliklerinden türeyen bir şey olarak değil de, biricik toplumsal varlıklar olarak açıklamaya  alı mı lardır. Örneğin, Amerikalı antropolog Kroeber, toplumu biyolojik ya da organik varlıklardan ayırmak için, dünyada hiçbir kültürün biyolojik miras bırakma yeteneğine sahip olmadığını vurgulayarak, kültürü süper organik bir olgu gibi ele almıştır. Kroeber, kültürün öğrenildiği ve toplumlarda gruplar ve bireyler yoluyla iletildiği saptamasını yapmıştır.³ öteki yazarlar ve antropologlar ise insan ırkının sembolle tirme ve sembollerle iletişim kurma becerisinin kültürün gelişimi için önemini vurgulamışlardır. Kültür ‐t re özel‐dir! İnsan dışında öteki türler de iletişim kurarlar, fakat sadece insanlar sembollerle iletişim kurabilirler. Bunların içinde dil en önemli sembol sistemini oluşturur. Bu fikirler doğa/terbiye tartışmasının bir bölümünü oluşturmaktadır. Sosyologlar ve antropologlar, bu tartışmanın içinde insan eyleminin belirleyicileri olarak toplumsal ve kültürel olguların önemi üzerinde fikir birliğine varmışlardır. İnsanlar, semboller kullanarak nesnelere, ilişkilere ve fikirlere değer ve anlam yükler. Modern antropologların yaptığı çalışmalar bu anlamların sınırsız olduğunu göstermiştir.

 lk antropolog ve etnologlar, kültürel ‐özellikler‐i sıralama kaygısına d     lerdir. Yani, dinsel inançlar,

akrabalık bağları gibi soyut kültürel öğeleri ya da kültürün “maddesel” öğelerini araştırma kaygısı duymuşlar ve sık sık farklı toplumlara ait bu tür öğeler arasında benzerlikler bulmuşlardır. [...] Bu bulgular, toplumlar ya da akrabalık ve din gibi kurumların evrimsel tipolojilerini veya kuramları oluşturmak için kanıt olarak kullanılmıştır. Sonraki antropologlar bu kuramlara ve kültürel öğelere yanlış anlam verilmesine ve toplumsal evrimin biyolojik evrime benzer şekilde oluştuğu varsayımına tepki olarak, “ilkel” kültürlerin sistematik bütünler olarak incelenmesinin önemi üzerinde durmuşlardır. Başka bir deyişle, belli inançların, geleneklerin ve uygulamaların kültürlerin kendileri açısından taşıdıkları önemi, işlevi ve anlamı kavramanın önemini vurgulamışlardır. Öteki kültürlerin incelenmesinde kullanılan böyle “bütüncü” bir yaklaşım, kültür incelemesi üzerinde çok önemli etkileri olan Durkheim’ın yapısal-işlevselci varsayımlarından yararlanmıştı. Bu noktaya daha sonra tekrar döneceğiz.

Şimdiye kadar “kültür” kavramını toplum kavramı yerine kullandık, ancak sosyolojide ve antropolojide bu ikisi arasında önemli ayrımlar yapılmıştır. [...] Yukarıda Tylor’un tanımladığı şekliyle kültürün doğası bu denli geniş kapsamlı olduğundan, İngiliz sosyal antropologlar daha çok toplumsal yapı ve toplumsal kurumlar üzerine yoğunlaşmışlardır. Örneğin, kültürün inanç sistemleri gibi bazı yönleri, bunların kurumsal sistemler içindeki işleyişi

bağlamında incelenmiştir. Amerikalı antropologlar kültür kavramına daha çok yoğunlaşmıştır. [...]

İngiliz ve Amerikan antropoloji biliminin klasik çalışmalarına baktığımızda şu konunun belirginleştiğini görmekteyiz: İnsanda doğuştan bulunan, kültürü geliştirme becerisinin yanında böyle bir gelişmeye karşı biyolojik sınırlamalar da bulunduğu, inançların, değerlerin ve geleneklerin, yani kültürün, toplumsal etkinliklerdeki yerini anlamadan bu etkinlikleri tam olarak anlayamayız. [...] Bu olgu, Amerikalı antropolog Clyde Kluckhohn’un kültür tartışmasında açıkça gösterilmektedir. Kluckhohn, kültürün farklı unsurlardan oluştuğunu, dinamik ve yapılandırılmış olduğunu ve bireylerin toplumsal yaşama uyum sağlamalarının ve kendilerini “yaratıcı şekilde ifade etmeyi” öğrenmelerinin aracı olduğunu söyleyerek kültürün önceki tanımlamalarına katkıda bulunmaktadır. Kluckhohn kültürlerin sadece içeriğinin değil aynı zamanda yapısının da olduğunu söyler. Bunlar, belirli bireylerden bağımsız olarak düzenlenmiş, rastlantısal değil örgütlenmiş modellere sahip kültürel sistemlerdir. Kültürler, tarihsel süreçler boyunca biçimlenmiş “yaşam tasarımları”dır. Sosyal bilimciler, hem doğrudan gözlemlenebilen ve genel olarak o kültürün bireylerinin bilinçli biçimde anlayabildiği dışa dönük kültürü, hem de Kluckhohn’un “ikincil düzlem” olarak adlandırdığı içe dönük kültürü incelemelidir. [...]

Kluckhohn, Durkheim'ın yolundan giderek kültürün ortak ve normatif doğasını ve bireyin grupla bütünleşmesindeki işlevini vurgular. Kültürün bazı yönlerinin sadece belirli gruplara, örneğin, kuşak, cinsiyet, iş ve sınıf gibi unsurlar temelinde farklılaşan gruplara ilişkin olmasına karşın, tüm yönlerinin birbirleriyle ilişkili olduğunu ve bir bütün oluşturduğunu; öte yandan kültürün, bu bütünle kusursuz biçimde birleşmesinin zorunlu olmadığını vurgular. Özellikle Batı toplumlarında bireyler, bireysellik ve özgür irade nosyonlarına yaptıkları kültürel vurgular nedeniyle her zaman kültürel modellere uyum sağlamaya istekli olmamaktadırlar. Bu savda iki nokta belirtilmektedir. Bunlardan biri, genel olarak kültürün toplumda bütünleyici bir işlevi olduğu; ikincisi ise, sosyolog Talcott Parsons'un benzer çözümlemesinden de anlaşıldığı gibi, kültür ile toplumsal yapı arasında karmaşık da olsa işlevsel bir ilişki olduğudur.

Daha da yakın bir zamanda Clifford Geertz, kültürün yaratıcılığını ve insan eyleminin kültürün yönlendirilmesinde etkili olmasını, Max Weber ve Talcott Parsons sosyolojilerinden aldığı "eylem planı"nı kullanarak vurgulamıştır. Geertz aynı zamanda kültürlerin özelliği ve "kaba bir tanımın" yani yorumlayıcı bir yaklaşımın zorunluluğu üzerinde durmuştur:

Kültür kavramı aslında semiyolojiye ilişkin bir kavramdır. Max Weber gibi,

insanın kendi ördüğü anlam ağlarının içinde asılı duran bir hayvan olduğuna inandığımdan ötürü, kültürü bu ağların kendisi olarak ele alıyorum. Yine kültür çözümlemesini, yasa arayan deneysel bir bilim değil, anlam arayan yorumlayıcı bir bilim olarak kabul ediyorum. [...]

Kültürün İşlevleri

Çok yakın dönemlere kadar Parsons'un yapısal-işlevsel yaklaşımı sosyolojide en etkili yaklaşımlardan biri sayılmıştır. 19. ve 20. yüzyıllarda yaşamış farklı toplum kuramcılarının aldığı fikirleri birleştirmeye çalışmasına karşın, Parsons'un eserinin büyük kısmı, toplumsal entegrasyonun doğasını ve zorunluluğunu vurgulaması bakımından Durkheim çizgisindedir. Parsons'un kuramı (ya da kuramları) karmaşıktır ve zamanla değişmiştir, ancak burada bizi ilgilendiren, onun en önemli eserinde, "topluma genel entegrasyonda kültürel sistem" dediği şeye ve bireylerin topluma entegrasyonuna ve toplumsallaşmasına öncelik vermiş olmasıdır. Parsons'a göre, antropologların tabiriyle, bireylerin toplumsal kurumları oluşturan "toplumsal eylemi", kültürel sistem içinde belirlenmiş değerlere ve normlara dayanan seçimleri içerir. Daha basit bir biçimde ifade edersek, insanlar belli bir koşulda onlardan beklendiği gibi davranır, çünkü toplumun normlarını ve değerlerini, yani kültürünü benimsemişlerdir (Durkheim buna "ahlak" der). Ahlak, hem bireyin hem de top-

lumun istikrarını sağlar. Yani, bireylerin toplumsal eylemleri toplumsal sistemin sürdürülmesi bakımından işlevseldir.

[...]

Kültür ve Sanayi Toplumu

Sosyologlar ve antropologlar kültüre ilişkin kuramlar ve fikirler geliştirmekte yalnız değildir. Raymond Williams kültürün modern nosyonlarının Britanya’da sanayi, demokrasi, sınıf ve sanat gibi “anahtar sözcükler” ile belirtilen 19. yüzyıl değişimlerinden ve süreçlerinden ortaya çıktığını göstermeye çalışmıştır.⁴ Williams, aslında sosyologların toplumsal farklılaşma dedikleri, toplumdaki işlevlerin giderek uzmanlaşmasına dikkat çekmektedir. Onun savına göre, “bir soyutlama ve bir mutlak” olarak kültür kavramı, 19. yüzyılda, “belli ahlaksal ve düşünsel etkinliklerin toplumun geri kalanından pratik olarak ayrılmasının onaylanması” ve öteki toplumsal ve ekonomik etkinlikleri amaçlamak ve değerlendirmek üzere kullanılacak en yüce değerlerin yaratılması çabası biçiminde ortaya çıkmıştır.⁵ Williams bu yeni kültür anlayışının sadece sanayileşmeye verilen bir tepki olmadığını, aynı zamanda bir “yeni kişisel ve toplumsal ilişki türleri” arayışı olduğunu vurgular. Saint-Simon, Comte, Durkheim, Spencer ve Marx gibi toplum kuramcılarının da kaygısı buydu. “Modernleşmenin benzer kültürel sonuçları” Amerika’da da

hissedildi. [...] Eğer “çağın ruhu”nun en önemli öğelerinden birinin insanın ilerlemesi düşüncesi olduğunu kabul edersek, bu durumda çeşitli kültür kuramlarını da ilerlemeyi düzenlemek ve yönlendirmek için gösterilen çabanın bir bölümü olarak görebiliriz. ABD’de bu çaba, demokrasi ve bireysel özgürlükle uyumlu ve Avrupa kültürüne eşdeğer bir ulusal kültür geliştirme gereksinimi bağlamında ifade edilmiştir. [...]

İnsanlığın kusursuzluğu araması gerektiği düşüncesi yeni değildi, ama 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Avrupalı, Britanyalı ve Amerikalı yazarlar bu arayış ile sanayileşmenin yarattığı yeni olanaklar ve sorunlar arasında bağlantı kurdu. Bu bağlamda, kültür kavramı uygarlık düşüncesi ile denk tutuldu. Gördüğümüz gibi, bu denkliğin temelinde toplumların daha az uygar biçimlerden geliştiği ve Batılı sanayileşmiş toplumların bu evrimsel skalanın tepesine daha yakın olduğu anlayışı bulunuyordu ve bu nosyon ilkel toplumlarla ilgili yazılar yazan önceki yazarlar tarafından açıkça ifade ediliyordu. Bununla birlikte, Coleridge, Mill ve Arnold gibi yazarlar da özellikle sanat ve felsefeyi vurgulayarak, kültürü uygarlık ve gelişme gibi daha genel terimlerden ayırt etmeye başladı. Durkheim ve öteki sosyologlar gibi, zamanın Faydacılık felsefesi ve uygulamalarının ahlaksal değerlerin ve standartların değerlendirilmesi için yeterli olmadığını düşünen bu yazarlar, bir kültürün gelişmesi için zorunlu olan koşulları be-

lirlediler. Bu koşullar yargı ve değerlerin en önemli kaynağını sağlayacaktı. Coleridge duyguların eğitimi ve deneyimin artırılmasıyla bilimsel gelişmeyi bütünleştirmek istiyor, aynı zamanda toplumun genel “eğitiminden” sorumlu olacak ve maaşı devlet tarafından ödenecek belirli bir “sınıf”ın varlığının iyi olup olmayacağını değerlendiriyordu. J. S. Mill “insancıl” liberal Faydacılığı savunarak, “duyguların” eğitiminin tüm kültürün bir parçası olması gerektiğini belirtmiş ve çok gelişmiş bir ulusal eğitim sisteminin toplumdaki tüm sınıfların bilgi ve birikim düzeyini yükseltebileceğini vurgulamıştır. Ayrıca, böyle bir kültürün bireyselliğin özgür gelişimine izin vermesi gerektiğini, böylece her bireyin, kendi değerine göre kolektif kültüre daha iyi katkıda bulunabileceğini de belirtmiştir. [...]

19. yüzyılın sosyoloji kuramcıları toplumsal süreçleri anlamaya çalıştılar, çünkü yeni sanayi toplumunun doğası ve istikrarın geleneksel kaynaklarının yerini alacak unsur konusunda hem endişeli hem de kötümserdiler. Aynı endişeyi, çok küçük bir farkla, kültür tartışmasında da görebiliyoruz. Toplumsal entegrasyon mekanizmaları yaratmak için girilen kuramsal arayış insanın düşünsel ve kültürel kusursuzluğunun “uyumlu gelişmesi”ni sağlama çabasıyla paralel yürüdü. Düşünceleri Britanya’da ve Amerika’da yaygın olarak uygulanan Matthew Arnold için, “kültür”ün gelişmesi “anarşi”nin tek alternatifiydi. Onun için anarşi;

ahlak, akıl ve yargı standartlarının eksikliği idi. Kültürü genel olarak “kusursuzluğun incelenmesi” olarak tanımlayan Arnold, en yüksek değerlerin zenginlik, başarı ve teknolojik yeterlilik olduğuna inanan “kültürsüzleri” eleştirdi. Mill gibi Arnold da, kültürün gelişmesini sağlama süreci içinde gerçekten liberal bir eğitim sisteminin önemli olduğuna inanırdı. Ancak de Tocqueville gibi, demokrasinin “ham ve kaba” işçi sınıflarına verebileceği güce güvenmiyordu. Arnold, kusursuzluk arayışı içinde uyumun önemini, devletin “en kusursuz” insanların etkisinin ağır basmasını sağlaması, denetlemesi ve düzenlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Kültürün bir değerler uzlaşısı sağlama aracı olduğunu ve bu uzlaşının bir seçkinler zümresi ya da sınıfı tarafından korunması gerektiğini savunurdu. Ona göre, “düzen olmadan toplum olmaz ve toplum olmadan da insan kusursuzluğa erişemez” idi.

Bir Yaşam Biçimi Olarak Kültür

Üzerinde çalıştığımız kuramlar arasındaki bazı önemli benzerlikleri ortaya koymak yararlı olacaktır. Çoğu [...] kuram, kültürü değerler ve standartlar üzerine kurulmuş bir uzlaşma olarak görür. [...] Bunun yanında, kültürün en üstün değerleri, yani insanlığın gücünün yettiği en iyi değerleri temsil ettiği kabul edildiğinden, tüm kuramlar, belli belir-

siz de olsa, bir nosyona sahiptir: “Kültür”ün belirlenmesi ve yayılması belli bir sınıfla ya da seçkinlerle bağdaştırılmalıdır. Sonuç olarak, bu kuramlarda “toplum” ve “kültür” nosyonları arasında oldukça belirgin bir ayrımın ortaya çıkmakta olduğuna ve kültürün toplumsalı aştığına, yansıttığına ve toplumsal üzerinde etki sahibi olduğuna dikkat etmeliyiz.

[...]

NOTLAR

- 1 İngilizce *cultivate* (Ed. n.).
- 2 E. B. Taylor, “Culture Defines” (1981), L. A. Coser ve B. Rosenberg (edl.), *Sociological Theory* (Londra: Macmillan, 1964) içinde, s. 18.
- 3 A. L. Kroeber, “The Supererogic” (1952), a.g.e.
- 4 R. Williams, *Culture and Society, 1780-1950* (Londra: Chatto and Windus, 1958; Harmondsworth: Penguin, 1963).
- 5 A.g.e., (1963), s. 17.

5. İnsana İlişkin Bir İnceleme

The Economist

1980'lerin sonuna kadar, insanın kökenleriyle ilgilenenlerin kullanabileceği en yararlı gereçler kazma, kürek ve süpürgeydi. Fosil avcılar, Afrika'da başlamış bir türeyiş öyküsünü anlatan, ilk insanlara ait izleri ortaya çıkararak harikalar yarattı. Bunu *Homo erectus* denen bir türün Avrasya'ya yayılması izledi. Ancak modern insanın, *Homo sapiens*'in ortaya çıkışı hâlâ gizemini koruyordu. Bazı araştırmacılar modern insanın bir yerde geliştiği ve sonra, tıpkı *Homo erectus* gibi başka yerlere yayıldığı savını ortaya attı. Fakat bunun nerede ve ne zaman olduğu konusunda fikir birliğine varamadılar. Bazı araştırmacılar ise tüm *erectus* nüfusunun giderek ve eş zamanlı olarak *sapiens*'e evrildiğine inandı.

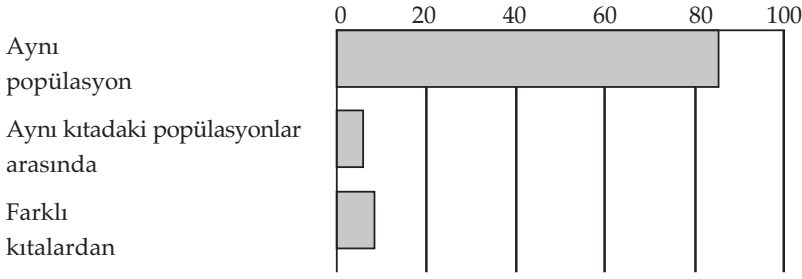
Bu sav genetik bilimi tarafından geliştirildi. Berkeley'deki California Üniversitesi araştırmacılarından Allan Wilson, eline tek bir kürek bile almadan, insan evrimiyle ilgili gerçeği göstermeyi başarabildi. Bugün hayatta olan insanların DNA yapısını inceledi ve onlar için bir soyağacı oluşturdu. Bu soyağacında insan türünün 200.000 yıl önce Afrika'da ortaya çıktığını ve 100.000 yıl önce bu

kıtadan ayrılarak dünyanın diğer bölgelerine yayılmaya başladığını gösterdi.

Hem Wilson hem de 1950'lerde insandaki genetik varyasyonu araştırmaya başlayan Stanford Üniversitesi'nden Luca Cavalli-Sforza, çalışmalarıyla, sayısız dallara ayrılmış yepyeni bir alanı ortaya çıkarmıştır. Bu alan insanlık tarihi konusunda bazı şaşırtıcı ayrıntıları ortaya dökmüştür. Bu çalışmalar insan ırkları arasında önemli genetik farklılıklar olduğu varsayımına ve "ırk"ın biyolojik bir anlamının bulunduğu düşüncesine meydan okumuştur. Aynı zamanda, insanı insan yapan şeyin ne olduğunun peşin olarak tanımlamasına da karşı koymuştur.

Bilgi Ağacının Meyvesi

Wilson'un çalışması, hücre çekirdeğinde değil de mitokondride bulunan bir DNA türüne dayanıyordu. Şeker ile oksijeni, karbondioksit, su ve hücrenin çalışmasını sağlayan enerjiye dönüştüren bu yapılar, yaklaşık 2 milyar yıl önce ökaryotik¹ hücrelere yerleşmiş olan bakterilerin soyundan geliyordu. Bu yapıların

Şekil 5.1 Hepimiz aynıyız: Popülasyonlar içinde ve arasında insanın genetik varyasyonu. (yüzde olarak).

Kaynak: *Science*

kökenlerine ilişkin bir sonuç, yapıların kendi genlerini taşıdıklarıdır. En azından insan türünde, bireyler tüm mitokondrilerini annelerinden aldıklarından,² mitokondri DNA'sını nesiller boyunca geriye doğru, geri kalan DNA'larda süregelip hem anneden hem de babadan birlikte gelen genleri birbirine karıştırma endişesi duymadan, izlemek mümkündür.

Wilson'un haritası, *Homo sapiens* farklı bir tür olarak ortaya çıktığından beri, mitokondri DNA'sında zamanla birikmiş olan mutasyonlardan oluşturulan bir ağaç şeklindeydi. Bu ağacı bir dünya haritası üzerine yerleştirirseniz, insanlık tarihinin çok akla yatkın bir özeti ortaya çıkar. Ancak şimdi bundan daha fazlasını yapmak ve bazı ilginç, hatta beklenmedik sonuçlar çıkarmak mümkündür.

Örneğin, Harvard Üniversitesi'nden Mark Sejelstad, mitokondri DNA'sındaki varyasyonları, erkekliğin genetik "anahtar"ını taşıyan ve bu nedenle sadece babadan oğla geçen Y kromozomundaki varyasyonlar-

la karşılaştırmıştır. İnsan davranışına ilişkin geleneksel görüşler, genellikle uzaklara giden, maceraperest erkekler ve evde oturan dişilerin öyküleriyle doludur. Oysa genler bize farklı bir öykü anlatmaktadır. Hem Afrika hem de Avrupa'da, Y kromozomlarının DNA'sındaki bireysel varyasyonlar mitokondri DNA'sındaki varyasyonlardan çok daha fazla yerel kalmıştır. Bu da bize, aslında evde oturanların erkekler, gezginlerin ise kadınlar olduğunu belirtmektedir. Gerçekten, sözü edilen varyasyonla ilgili ayrıntılı bir çözümleme ortalama bir kadından doğurmadan önce ortalama bir erkekten sekiz kez daha uzağa göç ettiğini gösterir. İstisnalar vardır. Örneğin, Çin'in batısında yaşayan Müslümanların Y kromozomları ile İslam'ı dünyanın bu bölgesine getiren Ortadoğulu fatihlerin Y kromozomları birbirine benzer. Ama bu kromozomlar sadece yasayı kanıtlamaktadır. Genel, barışçıl, küçük ölçekli göçler erkeklerden çok dişilere özgü fenomenlerdir.

Bununla birlikte, genetik bilimi geleneksel görüşleri de doğrulayabilmektedir. Güney Afrika halklarından Lembaların efsanelerinde kendilerinin bir Ortadoğu halkı olan Yahudilerden geldikleri ileri sürülmektedir. Lembaların Y kromozomlarının çözülmesiyle bu düşünce desteklenmiştir: Bu kromozomların yaklaşık % 50'si Yahudi erkeklerinde yaygın bazı genetik özellikleri tanımlamaktadır. Ayrıca bu genetik özellikler Lembaların Afrika'daki komşularında bulunmamaktadır.

Belirli gruplara özgü bu gibi genetik özelliklerin var olmasına karşın, genler bize "ırksal" farklılıklara ilişkin daha geniş, paradoksal bir ders de verirler: Aslında bu tür farklılıklar yoktur. Bu araştırmanın duayeni Dr. Cavalli-Sforza'dır. Yıllar boyunca farklı popülasyonlarda bulunan farklı genleri incelemiştir. Bu popülasyonlar genetik olarak birbirlerinden farklıdır. Fakat kan grupları ve bağışıklık sistemindeki HLA proteinleri gibi iyi bilinen genlerdeki farklılık modelleri alışılmış ırk resmine hemen hemen hiç uymaz.

Aslında insan olağanüstü homojendir. Dr. Cavalli-Sforza tarafından ölçülen genetik değişkenlik oranının yaklaşık % 85'i verili bir grup içindeki bireyler arasındaki varyasyonu göstermektedir. % 6 aynı kıtada yaşayan gruplar arasındaki varyasyonlar ve % 9 ise kıtalar arasındaki varyasyonlardır (bkz. Şekil 5.1). Şempanzelerle karşılaştırıldığında, insanların gerçekten de tek bir ırk oluş-

turdukları görülür. Batı Afrika'da 55 şempanzenin oluşturduğu bir grup, insanlığın tümünden daha fazla genetik çeşitlilik göstermektedir.

Elbette, coğrafi bölgelere bağlı genetik varyasyonlar vardır. Ancak bunlar daha çok çevreye direnmeye, yerel hastalıklardan uzak durmaya ya da belli bir grup insan hızla yayılmaya başladığı zaman, başkalarının o bölgeden çekilebilme şansına bağlı varyasyonlardır.

Çevreye direnmeye bağlı varyasyonun en gözle görülür örneği ten rengidir. Bol miktarda melanin içermesi nedeniyle koyu olan ten rengi, insanı tropik ülkelerdeki çok güçlü ultraviyole ışınlarının kanser yapıcı etkisine karşı korur. Açık tenli insanlarda MSHR³ adı verilen proteinin yapımında görevli bir genin işlevlerinin zayıf olduğu ve sadece zayıf güneş ışığı alan yerlerde işlevlerini sürdürmeyi başarabildiği anlaşılmıştır. Beyaz insanların tropikal bölgelerde cilt kanserlerine yakalanmalarının nedeni budur.

MSHR geninin farklı varyasyonları farklı deri renklerini üretir. Cildin kesin rengi, hormonun uyarması sonucunda ortaya çıkan reseptör proteinin miktarına dayanır. Reseptör protein ciltteki melanin üreten hücrelerin yüzeyindedir ve cilt, bu hücrelere ne kadar melanin üretmeleri gerektiğini bildirir. (Saç rengindeki farklılıklardan sorumlu olan da bu çeşit varyasyonlardır.) Ancak MSHR'deki varyasyonlar başka genlerdeki varyasyonlardan bağımsızdır. Bu da cilt renginin, insanlığın

farklı ırklara bölünmesinin açıklanmasında kötü bir belirleyici olduğunu gösterir.

İrk özellikleriyle bağdaştırılan başka bir gen de orak hücreli anemiye neden olan gendir. Bu genin varlığı da evrimsel bir nedene dayanır. Ancak bu genin görülme sıklığı, güneş ışığı yerine bir hastalığa bağlıdır. Bu gen siyah derili insanlarda, özellikle de Batı Afrika'da yaşayan ya da ataları burada yaşamış olanlarda bulunur.

Bunun nedeni, Batı Afrika'nın sıtma yatağı olması ve kanda oksijen taşıyan kırmızı bir protein olan hemoglobin yapımıyla ilgili genlerden birinin bir mutasyonu olan orak hücre geninin ise sıtmayı önlemesidir. Genin bir tanesi, anemiye neden olmadan bu hastalığa bağışıklık sağlar. Kişi bu genden, her ebeveyninden birer tane olmak üzere, iki tane aldığı zaman, genellikle anemi ortaya çıkar. Fakat sıtmanın sonuçları o kadar kötüdür ki, orak hücre mutasyonu Batı Afrika'da doğal ayıklanma yoluyla korunmaktadır.

Bununla beraber, bu ayıklanma baskısını ortadan kaldırdığımızda gen de ortadan kaybolmaya başlar. Siyah Amerikalılar, bu geni beyazlara oranla daha çok taşıdıkları halde, yine de Batı Afrikalılara oranla daha az taşırlar.

İrka özgü genler konusunda üçüncü açıklama olasılık faktörüdür. Bu faktör, yeni bir grup, dış dünya ile üreme ilişkileri kurmadan hızla büyüdüğünde anlaşılır. Böylece, grubun kurucuları ile bunlardan üreyen popülasyon arasındaki olası-

lık farklılıkları korunur. Aşkenaz Yahudilerine özgü hastalıklar gibi "ırksal" özelliklerin kökeni olasılığa bağlı görünür. Genetik bulgular Aşkenazların 16. yüzyılın başlarında Polonya'da yaşamış yaklaşık 10.000 kişilik bir popülasyondan geldiklerini göstermektedir.

Aslında Wilson'un çalışması *Homo sapiens*'in bir kurucu etkinin sonucunda ortaya çıktığını düşündürür. *Sapiens*'in kökeni olan popülasyon muhtemelen 10.000 kişiden fazla değildi. Bir biyoçip kullanarak insanın tıbbi geçmişine ilişkin tahminde bulunma düşüncesini olanaklı kılan ve farmakogenomi biliminin pek çok ilacın geliştirilme maliyetini karşılayamayacak kadar küçük bir hasta popülasyonu içinde oluşamayacağı anlamına gelen, işte bu mutlu olaydır. Eric Lander, küçük bir insan grubunun üreyip çoğalmasının, pek az insan geninin üç ya da dörtten daha fazla önemli polimorfik çeşitlerinin bulunabileceğini gösterdiğini hesaplamıştır. İnsan genlerinin sayısı tahminlerin en üst seviyesine yakın olsa bile, bu, tüm ortak polimorfik yapıların bir çipe rahatlıkla sığdırılabileceği, çoğu insanın bu yapılara sahip olduğu ve dolayısıyla da uygun ilaçların üretilebileceği anlamına gelir.

Vahşi Hayvanın Doğası

Bununla birlikte, bu açıklamaların hiçbirini, bizi genlerin insanlığa insanlık hakkında neler açıklaması gerektiği konusunun özüne, yani genetik determinizm ve davranış konusuna

götürmemektedir. Genetiğin davranış üzerindeki etkilerine ilişkin savlar neredeyse genetik biliminin başladığı dönemlere kadar gider. Ama insan genomunu bilmek bunu bir çözüme ulaştırmanın belki de ilk gerçek adımı olabilir.

Genetik ve insan davranışına ilişkin iki ilginç soru vardır. Fakat bunlar sıklıkla birbirine karıştırılır. Birincisi, “İnsanın genetik doğasının sınırları nedir?” yani biraz açarsak, “İnsanlar neden şempanzelerden farklı davranır?” sorusudur. İkincisiyse, “Bireylerin davranışları arasındaki farklılıkların ne kadarı genleri arasındaki farklılıkların sonucunda ortaya çıkmıştır?” sorusudur.

Birinci soruyu cevaplamak için dünyanın en büyük izleme laboratuvarlarından birinde bir ya da daha çok şempanzenin DNA’sını parçalayıp, sonuçları insan DNA’sıyla karşılaştırmak gerekecektir. Bu çalışma önümüzdeki birkaç yıl içinde mutlaka yapılmış olacaktır. Aslında bazı hazırlık çalışmalarının sonuçları şimdiden vardır.

Örneğin, siyalik asit denen ve şempanzelerde ve öteki maymun türlerinde bulunan bir molekülün insanlarda biraz farklı bir tipi bulunmaktadır. Bu molekülde bir oksijen atomu eksiktir, çünkü siyalik asidi yapan enzimi kodlayan insan geninde, maymun genlerinde bulunan 92 baz yoktur.

Bu durum son derece önemsiz gibi görünebilir. Ancak bir oksijen atomunun bulunması ya da bulunmaması, bir molekülün kimyasını çok

fazla etkileyebilir. Bedendeki her hücrenin yüzey zarında bulunan siyalik asit, hücre davranışını denetleyen ulak moleküllerin bazılarının alınmasından sorumludur. Bu nedenle, bu zarın kimyasındaki küçük değişimler dahi önemli etkiler doğurabilir.

İnsanlarla maymunlar arasındaki farklılıkların esas sorumlusu siyalik asit değildir. Ancak bu buluş, türler arasında anlamlı genetik farklılıklar arama uğraşına giren araştırmacıların ortaya çıkarabileceği potansiyelleri ve içine düşebileceği tuzakları göstermektedir. Çünkü siyalik asit farklılığı, en azından, genin kodlama bölgesindedir. Bununla birlikte, birçok araştırmacı, şempanzelerle insanlar arasındaki en temel farklılıkların genlerin kendisinde değil, genlerin hemen yanında, DNA’nın genlerin ifadelerini düzenleyen bölümlerinde olduğundan kuşku duymaktadır. Bu farklılıkları yorumlamak, kodlama bölgelerindeki farklılıkları yorumlamaktan muhtemelen daha zor olacaktır.

İkinci soruyu, yani, insanların farklı davranış biçimlerinin genler tarafından belirlenip belirlenmediği sorusunu cevaplamak daha da zor olacaktır. Hastalıkların tedavisine yönelik olarak kullanılmak istendiğinde tartışma yaratmaya yetecek türden, çok büyük miktarda veri toplamak gerekecektir.

İnsanların davranışları arasındaki bazı farklılıkların genlerin etkisiyle ortaya çıktığı kesindir. (Ortak bir çevrenin etkilerini ortadan kaldır-

mak üzere) ayrı ayrı büyütülmüş yakın akrabaları (daha çok tek yumurta ikizlerini), daha az yakın akrabalık bağları olan (çift yumurta ikizleri) ya da hiç akraba olmayan bireylerle karşılaştıran incelemeler, bunun kuşkuya meydan bırakmadığını göstermektedir. İnsanlar ne kadar yakın akraba ise, o kadar benzer davranışlar sergiler. Buradaki ilginç soru, hangi genlerin hangi davranışları etkilediğidir. Bunun başa çıkılması oldukça zor bir sorun haline geldiği kanıtlanmıştır. Ancak durumun ne olduğunu gösteren bazı ufak ipuçları da bulunmaktadır.

Açıkça patolojik nitelikte olan bazı davranışların, belli genlerin belli çeşitleriyle ilişkilendirilmesi sonucunda, kısmen ilginç bazı ipuçlarına ulaşılmıştır, fakat bu ipuçları bile bazı veriler sunabilmektedir. Örneğin, Nijmegen Üniversitesi'nden Han Brunner'ın incelediği Hollandalı bir ailenin bazı üyelerinde monoamin oksidaz denilen bir enzim için gerekli genin kusurlu bir çeşidinin bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu enzim, beyinde bulunan ve duygusal ruh hallerini bastırdığı bilinen, serotonin denilen bir sinyal molekülünün seviyesini düşürür. Söz konusu ailenin bireyleri —kundakçılık, tecavüz vb. gibi— aşırı ve ani şiddet içeren davranışlar göstermeye eğilimlidir. Araştırmanın sonucunda, yaşanan vakaların, beyinde çok fazla serotonin salgılanması sonucunda gerçekleştiği anlaşılmıştır.

Daha ilginç bir ipucu IGF2R vakasıdır. Burada, genin çok nadir bir

biçimi, genellikle arzu edilen bir özellik olarak düşünülen ileri zekâ ile ilişkilidir. Bu ilişki Londra'daki King's College'da görevli Robert Plomin tarafından keşfedilmiştir. Robert Plomin ve meslektaşları bu nadir gene, IQ'su 160 civarındaki bir grup Amerikalı çocuk arasında tüm nüfusa oranla çok daha fazla rastlandığını bulmuşlardır. IGF2R hippokampus bölgesinde etkin bir molekülün reseptörüdür. Hippokampus beynin öğrenme ve bellekle ilişkili çok önemli bir bölgesidir.

Bazı başka örnekler de vardır. Amerikan Ulusal Kanseri Enstitüsü'nden Dean Hammer'ın çalışmasında beyindeki başka bir sinyal molekülü olan dopamin reseptörlerinin belli bir türünün "risk alma" davranışıyla ilişkili olduğu ileri sürülür. Hem bunun hem de dopamini kullanıldıktan sonra hücrelere geri taşıyan molekülün farklı bir türünün çocuklardaki hiperaktiviteyle ilişkili olduğu görülmektedir. Serotonin taşıyıcılarının farklı tiplerinin de, patolojik olmasa da, nevrotik davranışın farklı düzeyleriyle ilişkili olduğu kabul edilmektedir.

Bu bir avuç örnek bize şaşırtıcı bir biçimde az gelebilir. Fakat yine de hepsi kendine özgü bir öykü anlatır. Çünkü belli genlerin belli biçimlerinin gündelik davranışlar tayfı üzerindeki tekil etkileri oldukça azdır. Şimdiye kadar yapılmış az sayıda çalışma 200'den fazla deneği kapsamıştır. Bu sayı istatistikler bakımından, ancak ölçülebilir bir özellik üzerinde % 5 etkili bir geni izlemek için

yeterli sayılır. Dr. Plomin şu sıralarda 2.000 denek üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar % 1'lik bir etkiyi belirlemeye yeterli olacaktır. Dr. Plomin, ilk sonuçları bu yılın sonuna doğru yayımlamayı düşünmektedir.

İfade profili 30.000 kadar genin beynin yapısı ve işleyişi ile ilişkili olduğunu ortaya çıkardığına göre, belirli genlerdeki ayrı ayrı farklılıkların da, ancak pek ufak etkileri olabileceği düşünülebilir. Tıpkı birçok gene bağlı olarak meydana gelen hastalıklarla ilgili genlerin araştırılmasının da düşünülenenden çok daha zor olduğunun ortaya çıkması gibi. Bu durum, genom biliminin öjeniği⁴ hortlatabileceğinden korkanlara yeni bir ümit kapısı açabilir ya da tam tersine, sadece belirli genlere sahip olma ya dayanan ayırmıcılığı cesaretlendirir.

Ancak bir olasılık daha bulunmaktadır. Gen davranışı mekanizmalarının açıklanması birçok evrim biyoloğunun tahmin edebileceği bir şeyi gösterebilir: Çok sayıda genetik davranış çevreye duyarlıdır ve doğa/terbiye ikiliği, bir bakıma yanlıştır. IGF2R'nin belli bir biçimine sahip

olan çocuklar gerçekten de kendi akıllarına göre büyük olasılıkla daha akıllı olur. Ancak uyarıcı çevrelerde büyütülmüş ve iyi okullara gönderilmiş çocuklar da en az bu kadar akıllı olur. İkinci gruptaki çocuklar, ilk gruptaki çocuklar kadar deterministtir ve beyinlerinde oluşan sinir yolları da ilk grupta yer alanların sinir yolları kadar gerçektir.

NOTLAR

- 1 Farklı tür bir zarla kaplı çekirdeği olan hücreler içeren tek hücreli ya da çok hücreli organizmalar (Ed. n.).
- 2 Sperm hücreleri mitokondri içermeyecek kadar küçüktür (Ed. n.).
- 3 *Melanocortin Stimulating Hormone Receptor*, melanokortin uyaran hormon reseptörü (Ed. n.).
- 4 *Öjenik (eugenics)* 20. yüzyılın ilk yarısında uluslararası ölçekte pek çok bilgin ve siyasetçi tarafından savunulan, ama Nazizm'in çöküşünden sonra tarihe karışan ırkçı bir ideolojidir. Öjenikçiler toplumdaki fiziksel ve zihinsel bakımdan kusurlu insanların ayıklanması, üremelerine engel olunması veya öldürülmesi gerektiğini savunuyorlardı (Ed. n.).

6. Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da İnternet: Tedbirli Bir Başlangıç

İnsan Hakları Örgütü

Ortadoğu ve Kuzey Afrika, dünyanın en az İnternet kullanıcısı bulunan bölgelerindendir. Hemen hemen her hükümetin, devleti eleştiren konuşmaları yasakladığı ya da cezalandırdığı böyle bir bölgede, İnternet erişimini demokratikleştirmenin, bilgi üzerindeki devlet denetimini zayıflatacağı korkusu nedeniyle, iktidardakilerin internetin büyümesini yavaşlattığına hiç şüphe yoktur. 1998'de Suudi yetkililer, interneti halkın erişimine açmakta sürekli olarak gecikmelerinin, "arzu edilmeyen" bilgi akışının yetkililerin isteği doğrultusunda engellenebileceği bir sistem arayışına bağlı olduğunu açıkça ifade ettiler.

Bununla birlikte, yavaş sayılabilecek bir başlangıçtan sonra, son dört yıl içinde, Ortadoğu'da internetin yayılması ivme kazanmıştır. Güncel kalabilmek ve küresel rekabeti yakalayabilmek arzusuyla, hükümet, iş çevreleri, akademik ve araştırma camiaları içindeki İnternet yanlısı güçler çevrimiçi verilere ve iletişime daha kolay erişim sağlanması için ısrarla talepte bulundular.

1999'un Mayıs ayına gelindiğinde, Irak ve Libya hariç, bölgedeki her ülke bir tür uluslararası bağlantıya

sahip olmuştu. Suriye hariç, bu ülkeler yerel İnternet Servis Sağlayıcıları (İSS) yoluyla bir şekilde internete bağlanabiliyordu.

Dublin'de kurulmuş bir bilgi teknolojisi firması olan Nua'ya göre, o dönemde Kuzey Afrika hariç, İsrail dahil, Ortadoğu'da tahminen 880.000 kişinin "çevrimiçi" olduğu hesaplanmıştı. [...] Fas, Cezayir, Tunus, Mısır, İsrail, Filistin Özerk Bölgesi, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn, Katar, İran, Umman ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi en azından on dört ülkede İnternet kafeler saat başı ücrete karşılık halkın internete erişimini sağlıyordu.

Arap basını internetteki haberleri yakından takip etmektedir ve bilgi devrimi konulu konferanslar bölgede çok sık yapılmaktadır. Örneğin, henüz halkının İnternet erişimine izin vermeyen Suriye, 1999'un Nisan ayında Şam'da "İkinci El-Şaam Uluslararası Bilişim Teknolojisi Konferansı"na ev sahipliği yaptı. İnternetin büyümesinin başka bir göstergesi ise, 1998'de *Ortadoğu Ağ Sayfalarının Kapasiteli Rehberi* adlı ticari materyalin basılmış olmasıdır.

Aşağıdaki örnekler internetin yurttaşlara ve sivil toplum güçlerine ne tür olanaklar sağladığını ve bilgi akışı üzerindeki devlet denetimini nasıl aştırdığını göstermektedir:

- Mısır, Filistin toprakları ve başka yerlerdeki insan hakları örgütleri, yetersiz kaynaklarına ve yerel medyaya erişimlerinin sınırlı tutulmasına karşın, e-posta ve ağ sayfaları sayesinde, şimdiye kadar olduğundan çok daha etkin şekilde bilgi aktarabilmekteler.
- Mısır, Cezayir ve Ürdün’de sansüre uğramış Arap, İngiliz ve Fransız gazeteleri yasaklı haberlerini hem yerel, hem de uluslararası okuyucuların görebileceği şekilde internete yüklemektedir. Siyasal baskılar ya da başka nedenlerle gazetelerin yayımlamaktan vazgeçtiği haberler İnternet üzerinde çok geniş bir alanda dolaşım olanağı bulmaktadır. 1998 Ekiminde devletin işlettiği basımevlerinden gelen baskıyı protesto etmek üzere Cezayir’deki günlük özel gazeteler greve gittiklerinde, kendi davalarına destek sağlamak için ağ üzerinden günlük bildiriler yayımladılar. Dijital Özgürlük Ağı (Digital Freedom Network) [...] gibi İnternet tabanlı örgütler sansürlenmiş yazılarını İnternet üzerinden yayımlamıştır. Aynı örgüt, Mısır, Moritanya, Tunus ve Türkiye’de yasaklanmış makaleleri 1998 yılı boyunca internette yayımlamıştır.
- Arap ülkelerinin yurttaşları ile İsrailliler “sohbet odaları” ve öteki çevrimiçi forumlarda tartışmalara ve sohbetlere katıldıkları sıralarda, çoğu Arap ülkesi ve İsrail arasında seyahat kısıtlamaları ya da telefon veya posta bağlantılarının olamaması gibi nedenlerle, insanların yüz yüze bağlantı kurması zor ya da olanaksızdı.
- Faslılar, Batı Sahra’daki resmi Fas yönetimini eleştiren Polisario Cephesi ve başka örgütler tarafından ağ sayfalarına yüklenmiş bilgilere ulaşabilmektedirler. [...] Bu tür bilgiler genellikle, yerel haber ajansları, kitapçılar ya da kütüphanelerde ya bulunmaz ya da taraflıdır.
- Cezayirli, İslami Kurtuluş Cephesi de dahil olmak üzere, Cezayir içinde yasaklanmış ve yasal yayımları bulunmayan İslamcı grupların internete yükledikleri çok sayıda ağ sayfasını ziyaret edebilmektedirler. [...]
- Bir Arap gey ve lezbiyen ağ sayfası, [...] cinsel yönelimlerine ilişkin bilgi elde etmek üzere başvuracak yer bulamayan insanlara, pek çok Arap ülkesinde hizmet vermektedir.
- Çevrimiçi gazete, radyo ve televizyon yayınları ile Tüm Dünya Ağı (world wide web), Ortadoğu insanının erişebileceği haberlerin çeşitliliğini çarpıcı bir şekilde artırmıştır. (Arap diliyle yayın yapan ve çok geniş bir halk kitlesince seyredilen uydu televizyon istasyonları da aynı şeyi yapmıştır.)

Bu değişim, yabancı gazetelerin bulunmadığı, pahalı olduğu ya da geç ulaştığı ülkelerde yaşayanlar için özellikle önem taşımaktadır.

İnternet erişimine izin vermiş olan pek çok ülke yönetimi, çevrimiçi ifade özgürlüğüne hoşgörü ile yaklaştıkları halde, yerel iletişim araçlarında buna izin vermemiştir. Kuveyt, Fas, Cezayir, Mısır, Ürdün ve Lübnan gibi ülkelerin hepsi binlerce kullanıcıya nispeten kısıtlanmamış çevrimiçi ifade olanağı tanımıştır. Öte yandan, bu ülkelerde “sıkıncalı” haber yayımlayan dergilere karşı, basın yasalarıyla yaptırım uygulanmaktadır.

Bir ülkedeki İnternet kullanımının kapsamı, devletin bilgi ve ifade özgürlüğü politikalarıyla birlikte, başka pek çok etmen tarafından belirlenmektedir. Bunlar arasında, bilgisayar donanımı fiyatlarının halkın kesesine uygun olup olmaması, İnternet ve telefon bağlantılarının halka arzının maliyeti, kişi başına düşen telefon hattı sayısı ve uluslararası bağlantı için gereken bant genişliği, ülkenin telekomünikasyon altyapısının durumu gibi etmenler bulunmaktadır.

İnternet kullanıcılığının hızla yaygınlaştığı ülkelerin çoğunda, kamu sektörü, başka şeylerle birlikte, telekomünikasyon şebekelerinin “belkemiği”ni oluşturarak, ilk finansmanı, düzenlemeleri ve standartları sağlayarak, özel yatırımı ve bilgisayar eğitimini teşvik ederek önemli bir rol oynamıştır. Bu durumda, internetin gelişmesinden yana olan hükümetler

olumlu politikalar üretmelidir. Sadece sansürü kaldırmak ya da erişimi sınırlamaktan kaçınmakla bunu sağlayamazlar. Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da pek az hükümet böyle bir yaklaşımı benimsemiştir. Bunun nedenleri arasında kısıtlı ülke kaynaklarına yönelik rekabetçi talepler, bilgi üzerindeki denetimi kaybetme korkusu ve devlet telekomünikasyon şirketlerinin kazanç tekeline koruma arzuları vardır. Fas’ta Bağımsız İnternet Birliği’nin başkanı olan Şekip Lahrici, Fas hükümetinin internete erişim konusunda herhangi belirgin sansür ya da kısıtlama politikası gütmemesine karşın, özel servis sağlayıcılarla rekabet halindeki devlet denetimli telekomünikasyon şirketi İtissalat el-Mağrib’in faydalandığı haksız kazançlar ve devletin halkı İnternet konusunda eğitmemesi nedeniyle internetin büyümesinin önlendiğini belirtmiştir.

Bilgisayar donanımı ya da hizmetlerinin yerel fiyatları da bölgedeki pek çok ülkede İnternet kullanımı için caydırıcı olmaktadır. Bu fiyatlar, hükümet tarafından belirlendiği, vergilendirildiği ya da sübvansé edildiği sürece hükümetlerin İnternet kullanımının yayılması konusunda sergilediği tutumunu yansıtabilir. Tüm bölgede İnternet ve telefon ücretleri, örneğin ABD’de olduğundan daha pahalıdır. Halkın ortalama gelir düzeyi göz önüne alındığında, fiyatların görece olarak çok yüksek olduğu anlaşılr.

Bölgede internetin büyümesine engel olan başka bir neden, ağa konan metinlerin çok büyük kısmının

İngilizce olmasıdır. Ağda gezinmek için gereken Arapça yazılımlar çoğalmaya başladığı halde, İngilizce bilmeyen kullanıcıların çevrimiçi kaynaklara erişim olanakları kısıtlıdır. Pek çok Kuzey Afrikalı, Fransızca konuştuğu için sadece Arapça konuşanlara göre daha fazla malzeme erişebilmektedir.

Bazı toplumsal güçler internete veya onun halkın kullanımına sunulmasına karşı olduklarını dile getirmişlerdir. Kuveyt, İsrail ve başka ülkelerde yasa yapımcılar interneti yerel kültüre, ahlak değerlerine ve dinsel duygulara karşı bir tehdit olarak değerlendirmektedir. İran'da yayımlanan aylık dinsel dergi *Sobh* internetin yasaklanmasını istemiştir.

Hükümetler ve destekçileri, İnternet kullanımının yaygınlaşmasına izin vermekte yavaş davranmaktadır. Aynı zamanda erkek egemen bir yaklaşımı haklı çıkarmak için şu konulara değinmişlerdir. Örneğin, Başkan Hafız Esat'ın oğlunun başkanlık ettiği Suriye Bilgisayar Derneği sözcüsünün sözleri şöyle aktarılmıştır: "Sorunumuz şudur... biz geleneklerine bağlı bir toplumuz ve toplumu muza uymayan herhangi bir şey olup olmadığını bilmek durumundayız. İnternetin herkes için güvenli olmasını sağlamak durumundayız."

Suudiler de benzer savlar ortaya atmışlardır. Kral Abdülaziz Bilim ve Teknoloji Kenti'nin (KACST) başkanı Salih Abdurrahman el-Adhel'in, internetin bilgiyi ortaya dökmek ve dağıtmak konusunda çok önemli bir hizmet sunduğunu, ancak aynı za-

manda kendi inançlarıyla ve Müslüman Arap gelenekleriyle çatışan olumsuz bir yanının da olduğunu söylediği bildirilmiştir. Suudi teknoloji şirketi Silkinet'in yöneticisi bölgede İnternet erişimine izin verilmesindeki gecikmeleri açıklarken, modern teknolojinin en iyisini sağlamak için çabaların sürdüğünü, ancak bunların bölgenin kültürü ve gelenekleriyle çatışmamasını sağlamaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Batı kaynaklı siteler internette ağırlıklarını korurken, İslamın ve İslamcılığın savunucuları interneti kendi mesajlarını yayma aracı olarak benimsemiştir. Bölgedeki muhalif siyasal güçlerin tümü içinde İslamcılar, Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşayan ve bilgisayar bilgisine sahip bazı eylemcileri sayesinde en aktif çevrimiçi grubu oluşturmuştur. Temmuz 1998'de Kahire'de yapılan uluslararası bir konferansta İslamcı örgütler ve önemli kişiler İslamın imajını geliştirmek üzere yeni bilgi teknolojilerini kullanacaklarına dair söz vermişlerdir. Mayıs 1999'da, Kuzey Amerika İslam Topluluğu, internetin "İslamın en etkili şekilde ifade edilmesi için bir araç olarak" kullanılmasıyla ilgili bir konferans programlamıştır. İran'da, 1998'in Haziran ayında bir yetkili, kısa süre içinde Ayetullah Ruhallah Humeyni'nin tüm eserlerinin orijinal ve farklı dillere çevrilmiş kopyalarının internete yükleneceğini duyurmuştu. Kum kentindeki bir bilgisayar okulu Ağ üzerinde sergilenmek üzere İslama ilişkin 2.000 adet eğitici belge hazırla-

maktaydı. Okulun direktörü Şeyh Ali Kurani, interneti şöyle savunmuştu: "Birçok şey çifte karakterlidir, İnternet de bunlardan biridir. Onu farklı biçimlerde kullanabilirsiniz. Önemli olan onu iyi yönde kullanmaktır. Henüz din adamlarımız internetin yasak olduğu konusunda herhangi bir şey de söylemediler."

Hiçbir Ortadoğu ya da Kuzey Afrika ülkesi bugün İnternet karşıtı görünmek istemez. Suriyeli ve Suudi yetkililer, kademeli bir yaklaşımı haklı çıkarmak üzere toplumsal muhafazakârlıktan faydalandıkları halde, tüm yurttaşlarına çok kısa bir süre sonra İnternet erişimine kavuşacakları konusunda söz vermişlerdir. Günlük resmi *Tişrin* gazetesinin 27 Ocak 1997 tarihli sayısında Suriye halkının altı ay içinde İnternet abonesi olmaya başlayabileceği bildirilmiş, bu haber aynı gün United Press International haber ajansında da geçmiştir. Yirmi sekiz ay sonra, Suriye'den gelen basın bildirilerinde İnternet erişiminin en kısa sürede halka açılacağı haberinin hâlâ yayınlamaya devam ettikleri görülmektedir. Suudi Arabistan'da, *El-Cezire* gazetesi 12 Mayıs 1997'de Kral Fahd'ın halkın internete erişmesine izin vermeyi ilke olarak onayladığını yazmıştı. 1999'un Ocak ayına kadar, devlet kurumlarının internete bağlanmasından yaklaşık beş yıl sonrasında, bölgedeki İSS'lerin sıradan yurttaş servisi sağlamasına izin verilmedi. Konuyu Riyad'daki ticaret ve sanayi odasında görüşen grubun başkanının açıklamasına göre, "bu uzun bekleyiş, İslam değerlerine ters düşen ve güvenliğimiz

için tehlikeli bilgiye erişimi engelleyebilecek gerekli teknolojinin tamamlanması" için zorunluydu.

Tüm dünyada devletin yetkili kurumları internette ifade özgürlüğüne konan engellerin çocukları zararlı yayınlardan korumak, dinsel değerleri muhafaza etmek, yerel kültürleri himaye etmek, ulusal güvenliği korumak, teröristleri engellemek ve ırkçıları susturmak için gerekli olduğu konusunda savlar ortaya atmaktadır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da pek az yetkili, interneti denetlerken, istenmeyen siyasal bilgilere erişilmesini engellemenin kendi hedefleri arasında olduğunu kabul edecektir. Grey E. Burkhart ve Seymour E. Goodman gibi aydınlar, İran Körfezi'ndeki ülkelerde, internetin "ulusal, kültürel ve dinsel değerleri nasıl etkileyeceği" konusuna gelindiğinde "hemen ilk akla gelen şeyin" pornografi olduğunu belirtiyorlar. Akla gelen öteki konular arasında "başka dinlerin etkisiyle din-den çıkmak, İslami olmayan bilgiye erişebilmek (örneğin, nasıl intihar edileceğini öğrenmek), İnternet kullanımının toplumda kadının rolünü etkilemesi ve ulusal kültürel değerlerin sulandırılması" da bulunmaktadır. Onlara göre, bu kaygılar, "hem basın da, hem de devlet, iş, din çevreleriyle ve özel kişilerle yapılan görüşmeler" sonucunda yüzeye çıkmıştır.

Suudi Arabistan daha da ileri giderek internetten uzak tutmak istediği verilerin alanlarını tanımlamıştır. Bakanlar Kurulu bir kararname yayımlayarak servis sağlayıcılarını "Suudi Arabistan Krallığı'nın

toplumsal, kültürel, siyasal, medya-ya ilişkin, ekonomik ve dinsel değerlerine zarar veren herhangi bir etkinlikte bulunmaktan" sakıncaları konusunda uyarmıştır.

Birleşik Arap Emirlikleri yöneticileri kendi ülkelerinin İnternet sansür rejiminin tek hedefinin pornografiyi önlemek olduğunu İnsan Hakları Örgütü'ne bildirmiştir. Öteki ülkelerdeki yetkililer ve bölgedeki İSS'lerin şirket temsilcileri kültür değerlerini koruma konusuna daha genel anlamda değinmişlerdir. Örneğin, Yemen'in tek İSS'si Teleyemen'in bir temsilcisi, İnsan Hakları Örgütü'ne Teleyemen'in "toplumsal, dinsel veya kültürel standartlara karşı suç işleme bağlamında istenmeyen bilgiye erişimi sınırlandıran genel bir talep" sorumluluğu taşıdığını bildirmiştir. Tıpkı Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan gibi, Yemen de, kullanıcıların erişimini yardımcı servis sağlayıcı ve "sansür yazılımlar" kullanarak süzgeçten geçirmektedir. Yardımcı servis sağlayıcı, kullanıcı ile İnternet arasına koyulan bir aygıttır. Kullanıcının taleplerine cevap olarak ve programlanmış olduğu kriterlere göre, kullanıcının talep ettiği verileri inceler, gönderir ya da ulaşımını engeller.

Hükümetlerin Destekleyici Yaklaşımları

Hükümetler internetin ortaya çıkışına, sansür ve yasal düzenlemeler yapmanın yanı sıra, onu savunarak da

tepki vermişlerdir. Her Ortadoğu hükümeti, siber uzaydaki alternatif bilgi kaynakları karmaşası içinde, kendi sesini de duyurabilmek için bir ya da daha fazla ağ sayfası açmıştır. Suudi Arabistan, Bahreyn, Mısır, İran, İsrail, Kuveyt, Fas, Umman, Tunus ve Filistin özerk bölgesi devlet radyo ve televizyonlarını ağ üzerinden yayımlayan ülkeler arasına girmişlerdir. Suudi Arabistan, bildirilerini İnternet ortamı üzerinden, aynı zamanda da hükümet yanlısı Suudilerin sahibi olduğu etkili Avrupa kaynaklı Arap gazeteleri, dergiler ve basılı medya üzerinden gönderebilmek için yoğun yatırımlar yapmıştır. Bu girişimin görünürdeki tek sebebi, Yasal Hakları Savunma Komitesi ve Arabistan İslam Reformu Hareketi gibi, Londra kaynaklı küçük Suudi muhalif gruplarla başa çıkma arzusu olmuştur. Bu gruplar faks ve interneti ustaca kullanarak etkinliklerini arttırmışlardır.

Tunus hükümetinin resmi bilgi içeren ve hükümet yanlısı medya ile bağlantı sağlayan bazı siteleri vardır. Hükümetin halkla ilişkiler çabalarına Paris'te oturan Tunus yanlısı bir işadamlarının katkıları olmuştur. Kendisi, izleyenleri Tunus'taki Uluslararası Af Örgütü'nün ağ sayfasına girdiklerini düşündüren bir ağ sayfası kurmuştur. Sayfa sadece Tunus'un insan hakları kayıtlarına uygun bilgi içermektedir, ancak burada Uluslararası Af Örgütü'nün Tunus konusundaki bulgularına ilişkin hiçbir şey yoktur.

Bölgedeki basın organlarında çıkan sayısız makalenin internette daha aktif bir Arap varlığı isteğine yö-

nelik olduğu görülmektedir. Şam’ın resmi yayın organı *Tişrin* gazetesindeki bir makale, Arap-İsrail çatışmasına yönelik İnternet kaynaklı haberlerin İsrail’den gelen malzemenin etkisi altında olduğu gerçeğinin altını çizerek, “Suriye’ye ilişkin internette bulunan her şeyin denetlenmesi ve açıklamalar yapılarak karşılaştırılması ya da çarpıtılmış bilginin düzeltilmesi” konusunda çağrıda bulunmuştur. Suriye Arap Haber Ajansı 1998’de, yerel İnternet erişimi henüz Suriye halkının kullanımına açılmamışken, resmi haber ve görüşlerin propagandasını yapmak üzere bir ağ sayfası açmıştır.

Sayıları az da olsa, bazı ülkelerde, ulusal ve yerel hükümetler yurttaşın

resmi haberleri soruşturabilmesi ve yetkililere kolayca ulaşabilmesi için interneti kullanıma açmışlardır. Ürdün’deki bazı bakanlıklar gibi, Genel İstihbarat Servisleri de kendi sayfalarını kurmuşlar ve e-posta yazışmalarına açmışlardır. Fas, Mısır ve Filistin Özerk Bölgesi de bu yönde adımlar atmaktadır. Ancak çok az sayıda Arap hükümeti halkın siyasal katılımını sağlayacak birtakım enformasyonları —yasa ve yönetmelikleri, mevzuat tasarılarını, resmi raporları, istatistikleri, basın konferanslarının ve meclis tartışmalarının metinlerini, mahkeme kayıtlarını ve bütçe tahsisatlarını tanımlamak üzere kullanılan ekonomik verileri vs.— çevrimiçi hale getirmek üzere sistematik bir girişimde bulunmuştur.

Bölüm 3

DEĞİŞEN DÜNYA

Küreselleşme ile Amerikanlaşma aynı şey midir? Sosyologların çoğu bu soruya “hayır” diye cevap verecektir. Pek çok bakımdan ABD’nin ekonomik ve kültürel etkisi altında kalmış olmasına karşın, küreselleşmenin gelişmesinde başka etkenler de itici güç olarak rol oynamaktadır. Yedinci makede George Ritzer Küresel Amerikan kültürünün işleyiş biçiminin bir yönünü çözümlemektedir: Toplumun “McDonalddlaşması”. Herkes McDonald’s’ı bilir: McDonald’s’ın sadece Londra ve New York’un farklı yerlerinde değil, aynı zamanda Pekin, Moskova, Sydney, Mexico City ve dünyanın pek çok başka yerlerinde de şubeleri vardır. Bu başarı rastlantısal olamaz. McDonald’s’ın, *hızlı yiyecek* satış ve üretimine yönelik, pek çok başka şirket tarafından da taklit edilmiş sistematik bir yaklaşımı vardır.

Peter Drucker (sekizinci makalede) bilgi devriminin etkilerini tartışmaktadır: Bilgisayar ve bilgi işlemin toplumsal ve ekonomik yaşam üzerindeki etkileri. Onun savına göre, Sanayi Devrimi iki yüzyıl kadar önce ekonomileri ne kadar değiştirdiyse, İnternet de modern ekonomileri o kadar büyük bir düzeyde radikal olarak

dönüştürecektir. E-ticaret (elektronik ticaret) artık coğrafi sınırlara bağlı değildir. Ne kadar küçük olursa olsun, her şirket, tüm ticari rakipleriyle ilgili bilginin tüketicilere ulaşabildiği bir pazarda rekabet etmesi bağlamında ulus ötesi konumda olacaktır. Drucker’a göre, “bilgi devrimi”, olup bitenleri açıklamak için kullanılacak en iyi kavram olmayabilir. Ancak temel değişim ekonomik üretimde bilginin daha fazla rol oynaması yönündedir. Bilgisayar sadece bu değişimin teknolojik tetiğidir.

David Held ve meslektaşlarının dokuzuncu makalede açıkladıklarına göre, küreselleşme aslında dünya toplumları arasındaki karşılıklı bağımlılığın gelişmesiyle ilgilidir. Yaşamlarımız binlerce kilometre ötede olup biten olaylardan gittikçe daha fazla etkilenmeye başladı. Modern iletişim yöntemlerinin gelişmesinin küreselleşme süreçleri üzerinde çok önemli etkisi görülmektedir. Elektronik iletişim araçları, özellikle de televizyon ve İnternet, anında iletişimi olanaklı kılmıştır. Bunun sonucunda, bilgi, şimdiye kadar olduğundan çok daha hızla akmaktadır. Bu da ekonomik yaşamı doğrudan

etkilemektedir. Bilgi ve para ticareti çağdaş dünya ekonomisi için temel bir gereksinim olmaktadır.

Dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle, küresel bakımdan önem kazanmaya başlayan çok önemli yeni şirketlerin de yükselmeye başladığı görülmektedir. ABD'deki otomobil

üreticisi General Motors gibi dünya ekonomisine yön veren büyük şirketlerin yerini, büyük çapta, bilgisayar, bilgi ya da finans konularında uzmanlaşmış şirketler almıştır. Dünyanın en büyük şirketi olan Bill Gates'in Microsoft şirketinin henüz yirmi yıllık bir geçmişi vardır.

7. Toplumun McDonaldlaşması

Çağdaş Toplumsal Yaşamın Değişen Karakteri

George Ritzer

McDonald's restoranlarının ardındaki dahi, Ray Kroc, büyük fikirleri ve çok büyük tutkuları olan bir adamdı. Ancak Kroc bile kendi eserinin böylesine şok edici bir etkisinin olacağını tahmin edemezdi. McDonald's 20. yüzyıl Amerikasının en etkili gelişmelerinden biridir. Yansımaları ABD sınırlarının ve *hızlı yiyecek* işletmeciliğinin çok ötesine gider. Dünyanın önemli bir kısmında çok geniş bir dağılım içinde yer alan girişimleri, aslında yaşam biçimlerini etkilemiştir. Bu etki artan bir hızla genişlemektedir.

Ancak bu makalede, McDonald's ya da hızlı yiyecek işletmeciliği *tartışılmamaktadır*. [...] Burada McDonald's, geniş kapsamlı bir sürecin belli başlı bir örneğini, bir "paradigma"yı simgelemektedir. McDonaldlaşma adını verdiğim bu süreç, *hızlı yiyecek restoranı ilkelerinin, hem Amerikan toplumunu hem de dünyadaki diğer ülkeleri git gide daha çok egemenliği altına alması sürecidir*.

McDonaldlaşma sadece restoran işletmeciliğini değil aynı zamanda eğitim, çalışma yaşamı, sağlık, seyahat, boş zaman, beslenme, siyaset, aile gibi toplumun neredeyse her yönünü etkilemektedir. McDonaldlaş-

ma, etkilenmez görünen kurumları ve dünyanın bazı bölgelerini varlığı hissedilmeden etkileyen bir süreç olmanın her türlü belirtisini göstermiştir.

McDonald's'ın başarısı açıkça ortadadır: 1993'te toplam satışı, yaklaşık 1,1 milyar dolarlık bir kârla 23,6 milyar dolara ulaşmıştır. ABD'deki ortalama bir bayisinde yılda yaklaşık 1,6 milyon dolarlık satış yapılmaktadır. Pek çok girişimci bu satış ve kârlara gıpta ile baktığından, McDonald's'ın başarısı ile rekabet etmek için kolları sıvamıştır. McDonald's imtiyaz vermeye 1955'te başlamış, 12.000. bayisini 22 Mart 1991'de açmıştır. 1993'ün sonunda dünya çapında yaklaşık 14.000 restoranı olmuştur.

Başlangıç aşamasında en önemli rolü McDonald's'ın kendisinin oynadığı McDonaldlaşma sürecinin etkisi aşağıda belirtildiği gibi kendini pek çok biçimde göstermiştir:

- McDonald's modeli sadece Burger King ve Wendy's gibi imtiyaz verme yöntemiyle iş yapan hesaplı hamburger restoranları tarafından değil, aynı zamanda bir dizi başka ucuz hızlı yiyecek işletmesi tarafından da benimsen-

miştir. 1965’de işe başlayan ve şimdi yaklaşık 10.000 bayisi bulunan Subway, aralarında Pizza Hut, Sbarro’s, Taco Bell, Popeye’s ve Charley Chan’s gibi zincirlerin de bulunduğu işletmelerin en hızla büyüyen olarak kabul edilmektedir. ABD’de “hızlı servis” restoranları denilen bu işletmelerde, satışlar 1993 sonuna kadar 81 milyar dolara erişmiştir. Bu rakam tüm gıda-hizmet sanayisinin toplam satışının yaklaşık üçte birini oluşturur. 1994’te, hızlı yiyecek restoranlarındaki satışlar ilk kez tam hizmet veren geleneksel restoranların satışlarını geçmiştir. Aralarındaki uçurumun daha da büyümesi beklenmektedir.

- McDonald’s modeli, zengin menüleri olan daha pahalı ve “kalburüstü” restoranlara kadar uzanmıştır. Örneğin, Outback Steakhouse ve Sizzler Et Yemekleri, Fuddrucker’s “gurme” burgerler sunmakta, Chi-Chi’s ve Chili’s Meksika yemeği satmakta, The Olive Garden İtalyan yemekleri önermekte, Red Lobster ise isminden de tahmin ettiğiniz gibi müşterilerine yengeç ikram etmektedir.
- McDonald’s dünyanın her yerine ulaşmaktadır. İlk defa 1991’de McDonald’s’ın yabancı ülkelerde açtığı restoran sayısı ABD’deki restoranların toplam sayısını aşmıştır. [...] McDonald’s her yıl ABD’de açığının iki misli restoranı denizaşırı ülkelerde açmayı öngörmektedir. 1993 yılının sonuna gelindiğinde, McDonald’s resto-

ranlarının üçte birinden fazlasının denizaşırı ülkelerde açılmış olduğu görülmektedir. 1995’in başında McDonald’s’ın kârının yaklaşık yarısı deniz aşırı işletmelerinden gelmekteydi. McDonald’s yakın dönemde, Mekke’de bile bir restoran açmış bulunuyor.

- Öteki ülkeler bu Amerikan kurumunun yerli uyarlamalarını geliştirmişlerdir. Fransız mutfağına alışık insanların hızlı yiyeceğe direnmeleri beklenmiş olsa da, Paris’teki sayısız hızlı yiyecek kruasancısı bu eğilimin örneğini en iyi şekilde gösterir. Hindistan’da, Nirula’s adlı hızlı yiyecek restoranı zincirinde yerel Hint yemeklerinin yanı sıra, koyun etiyle yapılan hamburgerler de satılmaktadır (Hintlilerin yaklaşık % 80’i sığır eti yemeyen Hindu-lardan oluşur). 1984 savaşıdan sonra yerli hızlı yiyecek restoranı açmak için hiç de uygun olmayan Beyrut bile Juicy Burger’in açılışına sahne olmuştur. Burada, McDonald’s’ın altın renkli kemerinin yerini bir gökkuşağı, Ronald McDonald’s’ın yerini de palyaço J. B. almıştır. Sahipleri bu palyaçonun “Arap dünyasının McDonald’s’ı” olacağını düşünüyorlardı.
- Öteki ülkeler kendi McDonaldlaşmış kurumlarını ABD’ye ihraç etmeye başladılar. Örneğin, ekolojik duyarlılığa sahip Britanya kozmetik zinciri The Body Shop’ın 893 mağazasından 120’si ABD’dedir ve 40 kadar mağazanın daha açılması programa alınmıştır. [...] Ayrıca The Limited, Inc.’s, Bath and

Body Works gibi Amerikan firmaları da, bu İngiliz zincirinin benzerlerini açmaktadır.

- The Body Shop örneğinde de belirtildiği gibi, başka işletme kolları da hızlı yiyecek ilkelerini kendi gereksinimleri doğrultusunda uyarlamaya başladılar. Toys R Us'ın başkan yardımcısı "Oyuncakların McDonald's'ı olarak anılmak istiyoruz," demiştir. Kidsports Fun ve Fitness Club'ın kurucusu da bu isteği tekrarlamış ve "Çocuklar için eğlence ve fiziksel uygunluk sektörünün McDonald's'ı olmak istiyorum," demiştir. Benzer arzuları olan öteki zincir mağazalar içinde Jiffy-Lube, AAMCO Transmissions, Midas Muffler & Brake Shops, Hair Plus, H&R Block, Pearle Vision Centers, Kampgrounds of America (KOA), Kinder Care (Bu mağazalara "Çocuklar için Kentucky Fried" adı verilmiştir), Jenny Craig, Home Depot, Barnes&Noble, Petstuff ve Wal-Mart (yaklaşık 2.500 mağaza ve yine yaklaşık 55 milyar dolar satış hacmi ile ülkenin en büyük perakendecisi) de bulunmaktadır.
- Amerika'daki mağazaların hemen hemen % 10'u imtiyazla iş yapan şirketlere aittir ve bunlar ülkenin mevcut perakende satış oranının % 40'ını gerçekleştirmektedir. 21. yüzyılın başında ABD'deki mağazaların yaklaşık % 25'inin zincirlerden oluşacağı ve bu mağazaların perakendeciliğin üçte ikisini kapsayacağı tahmin edil-

mektedir. McDonald's restoranlarının yaklaşık % 80'i imtiyazla işletilen restoranlardır.

Bir "Amerikan Yaşam Tarzı" Olarak McDonald's

McDonald's ve çok sayıdaki McDonald's klonu ABD'de olduğu kadar dünyanın geri kalan yerlerinde de, her yerde ve her zaman bulunan ve hemen fark edilen semboller haline gelmişlerdir. Örneğin, Ray Kroc'un yaptığı ilk McDonald's restoranını yıkmak planları yapılırken, McDonald's genel merkezine yüzlerce mektup ulaşmıştır. Aşağıdaki mektup bunlardan biridir:

Lütfen onu yıkmayın!.. Şirketinizin ismi sadece ABD'de değil, tüm dünyada aile içinde kullanılan bir söz olmuştur. Çağdaş kültürün bu önemli eserini yıkmak dünya halklarının sizin şirketinize duyduğu güveni yıkmak olacaktır.

Sonunda, restoran sadece kurtarılmakla kalmamış, bir müzeye dönüştürülmüştür! Bir McDonald's yetkilisi olayı şöyle açıklamıştı: "McDonald's [...] gerçekten de Amerikan yaşam tarzının bir parçası." Aynı şekilde 1990 yılında Pizza Hut Moskova'da açıldığında, bir Rus öğrenci "Bu bir parça Amerika," demişti. Brezilya'da hızlı yiyecek restoranlarının artması üzerine düşüncelerini aktaran Brezilya'nın Pepsico (Pizza Hut'ın dahil olduğu grup) firmasının başkanı Brezilyalıların "Amerika'dan gelen şeylere tutkuyla bağlanmaya başladığını" söylemişti.

McDonald's gerçekten de popüler kültür içinde çok önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Küçük bir kasabada yeni bir McDonald's restoranının açılması büyük bir olay yaratabilmektedir. Maryland'de bir lise öğrencisi, böyle bir olay üzerine, "Hiçbir zaman bu kadar heyecan verici bir şey olmaz Dale City'de," demişti. Gazeteler hızlı yiyecek işletmeciliğindeki gelişmeleri yakından izliyor. Hızlı yiyecek restoranları, televizyon programları ve filmlerde de simgesel rollerde görülmektedir. *Saturday Night Live* dizisinin bir bölümünde, aslında yapıştırıcı banttan başka bir şey satmayan imtiyaz mağazalarından birinin karşılaştığı zorluklar ayrıntılarıyla anlatılarak özellikle mağaza zincirleri alaya alınmaktadır. *Amerika Ziyareti* adlı filmde Eddie Murphy Afrikalı bir prensi oynamaktadır. Prens Amerika'yı tanıma programında McDonald's'ın kötü bir kopyası olan "McDowell's'da çalışmak" da vardır. Michael Douglas *Çöküş* adlı filmde, çağdaş dünyaya duyduğu öfkeyi, müşterileri çıldırtan aptalca kurallarla dolu bir hızlı yiyecek restoranında dışarı vurur. *Hudson Irmağı Kıyısında-ki Moskova* filminde, Robin Williams Rusya'dan henüz gelmiştir ve hemen kendine McDonald's'da bir iş bulur. *Tekrar Tekrar* adlı filmde, H. G. Wells kendisini çağdaş dünyanın ortasında, bir McDonald's restoranında bulur ve orada Victoria İngiltere'sinde içmeye alışık olduğu çayı ısmarlamaya çalışır. *Uykucu*'da Woody Allen gelecekte uyanır. İlk karşılaştığı şey McDonald's olur. Son olarak da, *Teneke*

Adam'da kahramanlar otomobillerine atlayıp uzakta gözüken devasa altın bir kemerle simgelenen geleceğe doğru, giderler.

Pek çok insan McDonald's ile güçlü bir şekilde özdeşleşmiştir. Bazıları için burası kutsal bir kurum haline gelmiştir. McDonald's'ın Moskova'daki açılışında bir gazeteci, restorani "Amerikan kültürünün en son ikonu" diye tanımlarken bir işçi de buradan "sanki Chartres Katedrali... 'Tanrısal' haz duyulan bir yer" diye söz etmiştir. Kowinski, hemen her zaman hızlı yiyecek restoranlarını da içine alan alışveriş merkezlerinin çağdaş "tüketim katedralleri" olduğunu, insanların buralarda "tüketim dini"nin gereklerini yerine getirdiklerini öne sürer. Aynı şekilde, McDonaldlaşmış toplumun başka önemli bir ögesi olan Walt Disney Dünyası'na yapılan bir gezi de "orta sınıfın hac görevi, güneşten kavrulan kutsal kente zorunlu bir ziyaret" olarak tanımlanmıştır.

Tüm Amerikalılar ve onlarla birlikte başka uluslardan insanlar da McDonald's'ın altın renkli kemerinin altından sayısız kez geçtiği için, McDonald's'ın konumu bu denli yükselmiştir. Dahası, pek çoğumuz McDonald's'ın erdemlerini öven, farklı izleyicilere göre tasarlanmış reklamlarla bombardımana tutulmaktayız. Bunların bazıları cumartesi sabah kuşağındaki çizgi filmleri izleyen çocuklara yönelik yapımlardır. Bazıları ise asıl yayın kuşağı programlarını izlemeyi yeğleyen genç erişkinleri uyarıcı niteliktedir. Başka-

ları ise büyükanneleri, büyükbabaları torunlarını McDonald's'a götürmeleri için tatlı sözlerle kandırmaktadır. Ayrıca, bu reklamlar, zincir mağazalar yeni yiyecekler çıkardıkça (yeni kahvaltı mönüsü gibi), yeni yarışmalar uydurdukça ve ürünlerini yeni sinema filmlerine bağladıkça değişir. Bu hiç eskimeyen reklamlar, artık insanların önlerine bir McDonald's çıkmadan pek uzaklara gidemediği gerçeği ile birleştğinde, McDonald's kavramının halkın bilincinin derinliklerine işlenmesini sağlamış olmaktadır. İlkokul çocukları arasında yapılan bir araştırma bu öğrencilerin % 96'sının Noel Baba'dan sonra Ronald McDonald's ismini tanıyabildiğini göstermiştir.

Yıllar geçtikçe McDonald's insanlara pek çok yönden daha çekici gelmektedir. Restoranlar gıcır gıcır yenilenmiş, yemeklerin taze ve besleyici olduğu söylenmiş, çalışanlar genç ve istekli, yöneticiler nazik ve ilgili görünmüş ve akşam yemeklerinin tümünden eğlence dolu bir olay olduğu imgesi vurgulanmıştır. Hatta o restoranlarda yemek yiyenler, en azından dolaylı olarak, hasta çocuklar için yapılmış Ronald McDonald Evleri gibi hayır işlerine de katkıda bulunduklarına inandırılmışlardır.

McDonaldlaşma Nereye Uzanıyor?

McDonald's sürekli olarak Amerikan toplumu içinde ve ötesinde kapasamını genişletme çabası içine girmektedir. Şirketin başkanı, "Hedefi-

miz, hızlı servis veren restoran sanayisine dünya çapında egemen olmak. McDonald's'ın sadece bir lider olmasını istemiyorum. McDonald's'ın egemen olmasını istiyorum," demiştir.

McDonald's bir banliyö ve orta büyüklükte kasaba fenomeni biçiminde ortaya çıkmış, fakat son yıllarda ABD'de ve ötesinde hem büyük kentlere hem de böyle bir restoranı kaldıramayacağı düşünülen, daha küçük kasabalara da girmiştir. Artık Paris'in Champs Elysées bulvarında olduğu kadar New York'un Times Meydanı'nda da hızlı yiyecek satış noktaları bulabilirsiniz. McDonald's, 1992 yılında Moskova'da açıldığından kısa bir süre sonra günde yaklaşık 30.000 hamburger satışına ulaştığı gibi, kasa başına iki kişi olmak üzere yaklaşık 1.200 gence de iş olanğı sağlamıştı. McDonald's eski Sovyetler Birliği'nde ve hızlı yiyecek restoranlarının kuşatması altına henüz girmemiş sayılan Doğu Avrupa'nın uçsuz bucaksız yeni topraklarında çok sayıda restoran açmayı tasarlamaktadır. 1992'lerin başında Pekin'de 700 kişilik kapasitesi, 239 kasası ve yaklaşık 1.000 kişilik çalışanı ile dünyanın en büyük McDonald's restoranı açılmıştır. Buradaki ilk iş gününde, yaklaşık 40.000 müşteriye hizmet vererek McDonald's için yeni bir rekoru da kırmıştır.

Tam donanımlı hızlı yiyecek restoranlarını kaldıramayacak bölgelerde açılan küçük ölçekteki uydu veya uzak satış noktaları hızla yayılmaktadır. Bunlar büyük kentlerde küçük

dükkânlar halinde, büyük mağazalar, benzin istasyonları, hatta okullar gibi alışılmamış yerlerde de görülmeye başladılar. Bu uydu satış noktalarında genellikle sadece sınırlı mönüler bulunmaktadır. Yiyeceklerini depolama ya da hazırlama işleri için daha büyük satış noktalarından destek alırlar. McDonald's, müzelerde, büyük iş yerlerinde ve şirket kafeteryalarında da uydu satış noktalarını açmayı düşünmektedir.

Üniversite kampüslerinin çevresindeki egemenlikleri artık kendilerini hoşnut etmediğinden, hızlı yiyecek restoranları bu kampüslerin çoğunun içine taşınmıştır. İlk hızlı yiyecek restoranı 1973'te Cincinnati Üniversitesi'nde açılmıştır. Bugün, üniversite kafeteryaları genellikle büyük alışveriş merkezlerindeki yiyecek alanlarına benzerler. Marriott bugün, pek çok "marka olmuş ortakları" ile birlikte (örneğin, Pizza Hut ve Subway gibi) yaklaşık 500 üniversiteye ve yüksekokula yiyecek sağlamaktadır. Üniversite yönetimlerinin bu tür restoranlara onay vermesi, hızlı yiyecek restoranlarını genç nesli daha da fazla etkilemesine olanak sağlayan bir konuma yerleştirmektedir.

Çok yakın bir tarihte, başka bir gelişme daha yaşandı. Hızlı yiyeceği hızlı ve kolayca almak için artık otoyoldan ayrılmak zorunda kalmıyoruz. Hızlı yiyecek şimdi otayol boyunca uygun dinlenme noktalarında karşımıza çıkmaktadır. "Depomuzu doldurduktan" sonra gezimize devam ederek, geride bıraktığımız yöredeki kadar çok çeşitlilik ve yoğun-

lukta hızlı yiyecek restoranlarıyla dolu başka bir bölgeye varabiliriz. Hızlı yiyecek ürünleri benzin istasyonlarında, otellerde, tren istasyonlarında, hava alanlarında, hatta uçuş sırasında verilen yemek tepsilerinde de bulunabilmektedir. Aşağıdaki ilan birkaç yıl önce *Washington Post* ve *New York Times* gazetelerinde çıkmıştı: "10.000 metre yükseklikte başka nerede çocuklarınız için böyle bir McDonald's mönüsü bulabilirsiniz? Sadece United's Orlando uçuşlarında." Şimdilerde, McDonald's'ın "Göklerde En Güzel Yiyecek" dediği mönüler genellikle Delta uçuşlarında çocuklara verilmektedir. Aynı şekilde, 1994'ün Aralık ayında, Delta Havayolları Kuzey Amerika uçuşlarında Blimpie sandviçleri, Continental Havayolları ise Subway sandviçleri vermeye başlamıştır. McDonald's yemekleri her yerde her uçağın her uçuşunda verilmeye başlanmadan önce, ne kadar zaman geçmesi gerekecektir? Gerçekten de paketlenmiş sandviç tipi yemeklerin tabakta verilen sıcak yemeklerin yerini aldığı çok sayıda uçuş gerçekleşmektedir.

[...]

McDonalddlaşmanın Boyutları

Neden McDonald's modeline karşı koyulamamaktadır? Bu modelin ve daha genel bir deyişle, McDonalddlaşmanın başarısının özünde dört boyut yatmaktadır. Kısacası, McDonald's başarılı olmuştur, çünkü tüke-

ticilere, çalışanlarına ve işletmecilerine verimlilik, hesaplanabilirlik, tahmin edilebilirlik ve denetim olanakları sunar.

Öncelikle, McDonald's *verimlilik* sunar. Buna bir noktadan ötekine ulaşmanın optimum yöntemi diyebiliriz. Tüketicilere göre bu yöntem ağırlıktan tokluğa giden en mükemmel yolu McDonald's'ın sunduğu anlamına gelir. [...] McDonald's modeline göre tasarlanmış öteki kurumlar da, kilo verme, otomobillere bakım yapma, yeni gözlük ya da lens alma ya da gelir vergisi formlarını doldurma konularında benzer verimlilik hizmetleri sunarlar. Her iki ebeveyni de çalışan ya da tek bir ebeveyni olan ailelerde, çocukların karnını doyurmak ve daha başka birçok gereksinimlerini verimli bir biçimde karşılayabilmek çok çekici gözükmektedir. İnsanların bir noktadan diğerine, genellikle otomobilleriyle, koştura koştura gittiği bir toplumda, otomobillerini park ederek, belki de arabalarından bile inmeden alacakları bir hızlı yiyecek pek de reddedilecek bir şey değildir. Hızlı yiyecek modeli insanlara birçok gereksinimlerini karşılayabilmelerinin verimli bir modelini sunar ya da en azından sunar gibi görünür.

Müşterileri gibi, McDonaldlaşmış sistemlerdeki işçiler de verimli çalışırlar. Yöneticiler tarafından böyle çalışmak üzere eğitilirler. Yöneticiler işçileri yakından izleyerek onların kendilerine öğretildiği şekilde çalıştığından emin olmak ister. Örgütsel kurallar ve düzenlemeler de yüksek

verimliliğin sağlanmasına katkıda bulunur.

İkincisi, McDonald's *hesaplanabilirlik* sağlar, yani satılan ürünlerin (porsiyonun büyüklüğü, fiyatı) ve verilen hizmetin (ürünü alana kadar geçen zaman) nicel yönleri üzerinde durur. Nicelik niteliğe eşdeğer tutulur. Bir ürünün çokluğu ya da onun alıcıya çok hızlı ulaşması onun iyi olduğu anlamına gelir. Çağdaş Amerikan kültürünün iki gözlemcisinin dile getirdiği gibi, "Kültürümüz gereği, genelde 'Büyük olan iyi olur' inancını taşıyır." Bu yüzden insanlar Quarter Pounder, Big Mac, büyük boy patates kızartması ısmarlıyor. Son zamanlarda ise "şunun iki misli" (örneğin, Burger King'de yenilen Double Whopper with Cheese gibi) ya da "bunun üç misli" gibi ağızla ifadeler kullanılmaktadır. İnsanlar bunların miktarını ölçebilir ve az görünen bir para karşılığında bol miktarda yiyecek aldığını düşünebilir. Ama böyle bir hesap yapılırken, hızlı yiyecek restoranlarının ve öteki zincirlerin olağanüstü kârları konusu gözden kaçırılmaktadır. Bu da aslında en büyük payı tüketicilerin değil işletme sahiplerinin kaptığını göstermektedir.

İnsanlar McDonald's'a arabalarıyla gitmenin, yiyeceklerini almanın, yemenin ve tekrar eve dönmenin ne kadar zaman alacağını da hesaplamaya çalışırlar. Sonra da harcadıkları zamanı evde yemek hazırlamanın alacağı zaman ile karşılaştırırlar. Doğru ya da yanlış, çoğu zaman şöyle bir sonuca varırlar: Hızlı yiyecek restoranına gidip yemek ye-

mek evde yemekten daha az zaman alır. Bu çeşit bir hesap, Domino's ya da başka zincirler gibi, zaman kazanmayı vurgulayan, özellikle de eve teslim yapan hızlı yiyecek restoranlarını çekici hale getirir. Zaman kazanma ögesinin göze çarpan bir örneğini bir başka zincirde, Lens Crafters'da görmekteyiz. Bu gözlük mağazası tüketicilerine "Hızlı gözlük, bir saatte gözlük" sözü vermektedir.

McDonalddlaşmış bazı kurumlar zaman ve paraya verdikleri önemi birleştirir. Domino's restoranları pizzayı yarım saat içinde eve teslim edeceğine söz verir. Aksi halde pizza bedava olacaktır. Pizza Hut'ta bir porsiyonluk pizzanın servisi 5 dakika içinde gerçekleştirilmek zorundadır, aksi takdirde ona da para ödenmeyecektir.

McDonalddlaşmış bir sistemde çalışanlar da, yaptıkları işin nitel yönleri yerine nicel yönlerini vurgulama eğilimindedir. Yapılan işin niteliği pek az değişebileceğinden, çalışanlar dikkatlerini görevlerini en çabuk nasıl yerine getirecekleri üzerine yoğunlaştırır. Müşterinin durumuna paralel olarak, personelden, az bir ücret karşılığında çok fazla ve çok hızlı çalışması beklenir.

Üçüncüsü, McDonald's *tahmin edilebilirlik* sağlar, yani zaman ve mekân değişse de sunduğu ürün ve hizmetin aynı kalacağını garanti eder. Bu, bir anlamda müşterilerin her zaman aynı ürünü, aynı tadı bulacaklarını bilmesidir. New York'taki bir McDonald's restoranı Egg McMuffin adlı ürünle Chicago ve Los Angeles'teki restoranlarla tıpatıp aynı şekilde hazırlamak

için tüm gücünü seferber eder. Aynı zamanda, gelecek hafta ya da gelecek yıl yenecek olan ürünlerin bugün yenenlerle aynı olması da gerekmektedir. McDonald's'ın beklenmedik şeyler yapmayacağını bilmek insanlar üzerinde rahatlatıcı bir etki yaratır. İnsanlar bir dahaki sefere yiyecekleri Egg Muffin'in daha önce yedikleriyle aynı tadı vereceğini bilir. Onlar da kötü olmayacak, ama fevkalade lezzetli de olmayacaktır. McDonald's modelinin başarısı, pek çok insanın, pek az sürprizle karşılaşacağı bir dünyayı yeğlemeye başladığını ortaya koymaktadır.

McDonalddlaşmış sistemlerde çalışanların davranışları da tahmin edilebilirdir. Yöneticilerinin buyruklarını yerine getirdikleri kadar, kurumun kurallarına da uymak durumdadırlar. Birçok durumda, sadece yapacakları değil, söyleyecekleri dahi tahmin edilebilirdir. McDonalddlaşmış kuruluşlar genellikle çalışanlarına ezberlemek zorunda oldukları ve herhangi bir durumda söylemeleri gereken yazılı metinler ya da senaryolar okutur. Senaryoya dayalı davranışlar çalışanlarla müşteriler arasında oldukça tahmin edilebilir bir etkileşim yaratılmasını sağlar. Müşteriler belli bir senaryoyu oynamadıkları halde, McDonalddlaşmış sistemlerin çalışanlarıyla alışveriş ederken basit tarifler geliştirme eğilimindedirler. Robin Leidner'in savına göre,

McDonald's müşterileriyle karşılıklı etkileşime dayalı hizmetin rutinleşmesine

öncülük etmiş ve aşırı standartlaşmanın bir sembolü olmuştur. Yeniliğin uygun bulunmaması gibi bir şey söz konusu olamaz, en azından yöneticiler ve imtiyaz restoranları için söz konusu olamaz. Fakat ne tuhaftır ki, "Amaç, hangi McDonald's'a girerseniz girin ya da bu restoran dünyanın neresinde olursa olsun, kesinlikle aynı olan bir deneyim yaratacak, yeni, yenilikçi yöntemler aramaktır."

Dördüncüsü, *denetim*, özellikle de *insanlı teknoloji yerine insansız teknolojinin konması* yoluyla yapılan denetimdir. McDonald's dünyasına adım atan insanlar bu teknolojinin denetimine girer. Bir *insanlı teknoloji* (örneğin tornavida) insan tarafından denetlenebilir, ama *insansız teknoloji* (örneğin montaj bandı) insanı denetler. Hızlı yiyecek restoranlarında yemek yiyen insanlar genellikle ustaca yöntemlerle denetlenmektedir. Kuyruklar, sınırlı münüler, az sayıda seçenek ve rahatsız koltuklar gibi faktörlerin hepsi yemek yiyenlere işletmenin onlara yaptırmak istediği şeyleri yaptırır: Yemeğini çabucak ye ve git. Dahası arabaya yapılan servis, yemek yemek isteyen insanları yemeklerini yemeden restoranı terk etmeye yönlendirir. Domino's modelinde müşteriler restoranı zaten hiç girmez.

McDonalddlaşmış örgütlenmelerde çalışan insanlar da fazlasıyla, hatta genellikle müşterilerden daha kaba yöntemlerle ve doğrudan denetlenir. Bu insanlar, yapmaları gereken şeyi nasıl yapmaları gerektiği söylendiyse öyle yapmak üzere eğitilir. Kullanılan teknolojiler ve örgütlenmenin yapı-

lanma şekli bu denetimi güçlendirir. Yöneticiler ve denetimciler çalışanların görevlerini kurallara uygun olarak yapmasını sağlar.

McDonald's, insanların yerine insansız teknoloji kullanma tehdidi ile ve en sonunda bu teknolojiyi kullanarak çalışanlarını denetlemektedir. Çalışanlar, ne kadar iyi programlanmış ve denetlenmiş olursa olsun, sistemin işleyişini acemilikleriyle bozabilir. Yavaş çalışan bir işçi bir Big Mac'in hazırlanmasında ve tesliminde verimlilik ilkesini bozabilir. Kurallara uymayı reddeden bir işçi hamburger turşu ve özel sos koymazsa müşterinin beklentisini yerine getirmez. Yine dalgın bir işçi kutuya çok az sayıda patates kızartması koyarak büyük boy patates kızartması siparişinin eksik gibi görünmesine neden olabilir. Tüm bu ve benzeri nedenlerle, McDonald's, bardak dolduğunda kendi kendine duran gazoz makinesi, patates kızartma makinesi, patates kızartma makinesi gibi, fiyatları ve toplamı hesaplayan kasiyeri ortadan kaldıran önceden programlanmış kasalar gibi, belki de gelecekte hamburgerleri yapabilecek robotlar gibi, insansız teknolojiyle işçilerini değiştirmeye zorunlu hissetmektedir. Böyle bir teknoloji, şirketin çalışanlar üzerindeki denetimini artırır. Hal böyle olunca da McDonald's, müşterilerine çalışanların ve servisin tutarlı olacağına dair güven vermeyi başarır.

[...]

8. Bilgi Devriminin Ötesinde

Peter F. Drucker

Bilgi Devriminin etkisini daha yeni yeni hissediyoruz. Aslında bu etkiyi besleyen “bilgi” değildir. “Yapay zekâ” değildir. Bilgisayarların ve bilgi-işlemin karar verme, politika belirleme ya da strateji saptama üzerindeki etkisi de değildir. Bu, on beş yıl kadar önce hiç kimsenin bilmediği ya da sözünü bile etmediği bir şeydir: *E-ticaret*. *E-ticaret*, malların, hizmetlerin ve hatta yönetsel ve mesleki işlerin tüm dünyaya dağıtımını için önemli bir kanal, belki de en önemli kanal olarak internetin patlama yapmasıdır. Bu olay, ekonomileri, piyasaları, sanayi yapılarını; ürünleri, hizmetleri ve bunların akışını; tüketici dilimlerini, değerlerini ve davranışlarını; meslekleri ve emek piyasalarını derinden değiştirmektedir. Ama bu olayın toplumlar ve politikalar üzerindeki etkisi daha büyüktür. Bizim, dünyayı, dünyanın içindeki yerimizi görme biçimimiz üzerindeki etkisi ise daha da büyüktür.

İnternet ile birlikte yeni ve beklenmedik sanayi kolları da kuşkusuz hızla ortaya çıkacaktır. Bir tanesi şimdiden çıkmıştır: Biyoteknoloji. Bir başkası da balık çiftlikleridir.

Önümüzdeki elli yıl içinde balık çiftlikleri bizleri denizlerde avcılık ve toplayıcılık yapan insanlardan “deniz çobanlığı” yapan insanlara dönüştürebilir. Tıpkı bundan yaklaşık 10.000 yıl kadar önce benzer bir yeniliğin atalarımızı avcılık ve toplayıcılık yapan insanlardan çiftçilik ve çobanlık yapan insanlara dönüştürmüş olması gibi.

Yeni ve önemli sanayi kollarının oluşmasına yol açacağı tahmin edilen başka yeni teknolojilerin ortaya çıkma olasılığı bulunmaktadır. Bunların ne olacağı konusunda tahmin yürütmek dahi olanaksızdır. Fakat çok büyük bir olasılıkla bu teknolojiler ortaya pek kısa bir süre içinde çıkacak. Yine kesinlikle bu teknolojilerden bazılarının ve bunlara dayanan bazı sanayilerin bilgisayar ve bilgi teknolojisinden çıkacağını söyleyebiliriz. Biyoteknoloji ve balık çiftlikleri gibi, bunların her biri kendi biricik ve beklenmedik teknolojisinden doğacaktır.

Elbette buradakiler sadece birer tahmindir. Ancak bu tahminler, Bilgi Devrimi’nin, 1455 yıllarında Gutenberg’in matbaa devriminden beri geçen 500 yıl boyunca evrimini sürdür-

müş daha eski teknolojiye dayalı bazı “devrimler” gibi evrimini sürdürceği varsayımına dayanır. Bu varsayım Bilgi Devrimi’nin 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarındaki Sanayi Devrimi’ne benzeyeceği varsayımıdır. Gerçekten de ilk elli yılında Bilgi Devrimi’nin hali tam olarak böyledir.

[...]

E-ticaretin Anlamı

Demiryolunun Sanayi Devrimi için anlamı ne ise, yepyeni, eşi benzeri o ana dek hiç görülmemiş, hiç beklenmedik bir gelişme olan e-ticaretin de Bilgi Devrimi için anlamı odur. Yüz yetmiş yıl önceki demiryolu gibi, e-ticaret de ekonomiyi, toplumu ve siyaseti hızla değiştirerek, yeni ve farklı bir patlama yaratmaktadır.

Bir örnek verelim: 1920’lerde Amerika’nın sanayi merkezi olan Ortabatı’da kurulmuş, şimdilerde kurucusunun torunlarının işlettiği orta ölçekli bir şirket, fabrika civarında bir buçuk kilometrelik yarıçapı olan bir alan içinde bulunan hızlı yiyecek restoranları, okul ve işyeri kafeteryaları ve hastanelere ucuz yemek takımları üretilip satıyor ve bu işte pazarın yaklaşık % 60’ını elinde tutuyordu. Porselen hem ağır olduğu hem de kolay kırıldığından ucuz porselen geleneksel olarak küçük bir bölge içinde satılmaktaydı. Bu şirket bir gecede pazar payının yarısından fazlasını kaybetti. Bir hastane kafeteryasında çalışan bir müşterisi in-

ternette “sörf” yaparken, daha kaliteli ve daha düşük fiyata ve hava yoluyla daha ucuza nakledilebilecek porselen üreten Avrupalı bir imalatçı keşfetti. Birkaç ay içinde bölgedeki belli başlı müşteriler Avrupalı firmaya yöneldiler. Bunların, ancak birkaç tanesinin porselenlerin Avrupa’dan geldiğinin farkına vardığı, ancak hiç de umursamadığı anlaşılmaktadır.

Demiryolunun yarattığı yeni zihinsel coğrafyada insan uzaklığa egemen oldu. E-ticaretin zihinsel coğrafyasında ise uzaklık kavramı ortadan kaldırıldı. Burada sadece bir ekonomi ve bir pazar vardır.

Bunun sonuçlarından biri, her işletmenin, sadece yerel ya da bölgesel bir pazar içinde üretim veya satış yapsa da, küresel rekabet içine girmesi gerektiridir. Rekabet artık yerel değildir. Aslında sınır tanımamaktadır. Her şirket, işletme politikasını belirlerken ulus ötesi düşünmek zorundadır. Bu durumda geleneksel çok uluslu şirketlerin modası geçmiş sayılabilir. Böyle bir şirket kendisinin *yerel* bir şirket sayıldığı çok sayıda farklı coğrafyada üretimini ve dağıtımını gerçekleştirebilir. Ancak e-ticarette ne yerel şirketler ne de farklı coğrafyalar vardır. Nerede üretim yapılacağı ürünün (ve hizmetin) nerede ve nasıl satılacağı işletmeyle ilgili önemli kararlar olacaktır. Önmüzdeki yirmi yıl içinde ise, bir şirketin ne yaptığı, bunu nasıl yaptığı ve nerede yaptığı artık belirlenemeyecektir.

Aynı zamanda, e-ticaret yoluyla hangi mal ve hizmetlerin alınıp satı-

lacağı ve bu iş için uygun olduğu da henüz belli değildir. Ne zaman yeni bir dağıtım kanalı ortaya çıkmışsa, bu konu da ortaya atılmıştır. Örneğin, neden demiryolu Batı'nın hem zihinsel hem de ekonomik coğrafyasını değiştirmiştir de, buharlı gemi, dünya ticareti ve yolcu trafiğinde aynı etkiyi yaratmasına karşın, böyle bir değişiklik yaratamamıştır? Niçin "buharlı gemi patlaması" hiç olmamıştır?

Dağıtım kanallarındaki daha yeni değişimlerin etkisi de aynı düzeyde belirsizdir. Örneğin, bakkaldan süper markete geçiş, süper marketten süper marketler zincirine geçiş ve süper marketler zincirinden Wal-Mart ve diğer indirimli satış yapan mağaza zincirlerine geçiş gibi. E-ticarete geçişin de bir o kadar beklenmedik biçimde olacağı şimdiden bellidir.

Örneğin, bundan yirmi beş yıl önce, on beş yirmi yıl içinde, basılı bir metnin abonelerin bilgisayarına elektronik ortamda gönderileceğine genelde inanılıyordu. Bu durumda aboneler ya metni kendi bilgisayarlarının ekranında okuyacak ya da indirip çıktısını alacaklardı. CD-ROM düşüncesinin altyapısını oluşturan bu varsayımdır. Böylece, sayısız gazete ve dergi, elbette sadece ABD'de değil, dünyanın pek çok yerinde, İnternet üzerinde yayımlanmaya başladı. Bunlardan bazıları, altın madenine dönüşebildi. Ancak yirmi yıl önce birisi çıkıp Amazon.com ve barnesandnoble.com'un bugün yaptığı işi yapmayı, yani, kitapları İnternet kanalıyla sanal olarak satmayı, ama

dağıtımını fiziksel olarak gerçekleştirmeyi düşündüğünü söylese, fena halde alay konusu olurdu. Şimdi, Amazon.com ve barnesandnoble.com tam olarak bu işi, hem de dünya çapında yapmaktadır. [...]

Başka bir örnek ise önde gelen küresel otomobil şirketlerinden biriyle ilgilidir. Bu şirket on yıl önce, o sıralarda ortaya çıkmaya başlayan internetin otomobil satışları üzerinde beklenen etkisinin kapsamlı bir incelemesini yapmıştı. Bu araştırma sonucunda, internetin kullanılmış arabalar için önemli bir dağıtım kanalı olacağı, ancak müşterilerin yeni arabaları görmek, onlara dokunmak ve test-sürüşü yapmak isteyecekleri gözlemlenmişti. Gerçek şu ki, en azından şimdiye kadar, kullanılmış arabaların çoğu İnternet üzerinde değil, hâlâ galerilerde satılmaktadır. Bununla beraber, satışı yapılan yeni arabaların yaklaşık yarısı (lüks arabalar hariç) artık internetten "alınabilmektedir". Bayilerin görevi, sadece, müşteriler bayiye gelmeden çok önce seçtikleri arabaları teslim etmektir.

[...]

Bilgi İşçisi

Demiryolundan sonraki sanayi ekonomisinde liderliğin "tüccar"dan "teknoloji uzmanı" ya da "mühendis" yönünde köklü bir değişime uğraması gibi, yeni ekonomide de toplumsal zihniyette köklü bir değişimin gerekli olduğuna inanıyorum.

Bilgi Devrimi dediğimiz şey aslında bir Bilimsel Bilgi Devrimidir. Süreçleri rutinleştirmeyi olanaklı kılan şeyler makineler değildir, yani, bilgisayar sadece bir tetiktir. Yazılım; bilginin ve özellikle de sistematik, mantıksal çözümlemenin uygulanması yöntemiyle, yüzyıllar boyunca elde edilmiş deneyime dayanan, geleneksel çalışmanın yeniden örgütlenmesidir. Burada anahtar elektronik değildir; bilişsel bilimdir. Doğmak üzere olan ekonomide ve teknolojide önderliği sağlamanın anahtarı, bilimsel bilgiye sahip profesyonellerin toplumsal konumu ve bu profesyonellerin değerlerinin toplumca kabullenilmesidir. Onlar için geleneksel anlamda “çalışan” olarak kalmak ve çalışan muamelesi görmek İngiltere’nin kendi teknoloji uzmanlarına tüccar muamelesi yapmasıyla aynı kapıya çıkar ve benzer sonuçlar doğurabilir.

Ancak, bugün bir ikilem yaşıyoruz. Hem sermayenin en önemli kaynak, finansörün de patron olduğu geleneksel zihniyeti korumak istiyoruz; hem de bilgi işçilerine çalışan olarak kalmaktan hoşnut olsunklar diye, ikramiyeler ve hisse senetleri gibi rüşvetler veriyoruz. Ama bu süreç sadece, gelişen sanayiler, tıpkı İnternet şirketlerinin yaptığı gibi, bir hisse senedi patlaması yaparsa işleyebilir. Bundan sonraki belli başlı sanayiler geleneksel sanayi kollarına çok daha benzer şekilde davranacaktır. Yani bu sanayiler de yavaş, zahmetli ve emek harcayarak büyüyecektir.

Sanayi Devrimi’nin başlarında ortaya çıkan pamuklu dokuma ürünleri, demir, demir yolları gibi sanayiler, bir gecede milyonerler yaratan patlama yapmış sanayilerdir. Tıpkı Balzac’ın girişimci bankerleri ya da Dickens’in bir uşakken birkaç yıl içinde “sanayici”ye dönüşen demirci ustası gibi. 1830’dan sonra ortaya çıkan sanayiler de milyonerler yarattılar. Fakat tüm bunların olması için sıkı çalışma, mücadele, hayal kırıklıkları, başarısızlıklar ve tutumlulukla dolu bir yirmi yıl geçmesi gerekiyordu. Bundan sonra gelişecek olan sanayiler için de aynı şeylerin geçerli olması olasılığı bulunmaktadır. Biyoteknoloji için şimdiden bu geçerlidir.

Bütün bu nedenlerle, bu sanayilerin bağlı oldukları bilgi işçilerine rüşvet vermek pek de işe yaramayacaktır. Bu işletmelerde en önemli konumda yer alan bilgi işçileri emeklerinin meyvesini elbette finansal açıdan paylaşmayı isteyecektir. Ancak finansal meyvelerin olgunlaşması, eğer olgunlaşırlarsa, çok daha fazla zaman alacaktır. Sonra da, bir olasılıkla on yıl kadar sonra, bir işletmeyi, ilk amaç ve gerekçe olarak (kısa vadeli) “hissedar değeriyle” işletmek onu verimsizliğe itecektir. Bilimsel bilgiye dayalı bu yeni sanayilerde sergilenen performans, kurumları bilgi işçilerine daha fazla çekici kılmak, onları kurum içinde tutmak ve motivasyonlarını artırmakla yükselecektir. Kurumlar bilgi işçilerini tatmin etmekte güçlük çektikleri bir aşamaya geldiğin-

de, tıpkı şimdilerde yapmaya çalıştığımız gibi, bu işçileri onlara toplumsal saygınlık ve toplumsal güç sağlayarak tatmin etmeye çalışacaktır. Bunun, onları yönetici ile aynı

yetkilere sahip bir konuma çıkararak ve ne kadar iyi ücret alırlarsa alsınlar, çalışan konumundan ortak konumuna yükselterek yapılması gerekmektedir.

9. Küreselleşme

*David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt,
Jonathan Perraton*

Küreselleşme Nedir?

[...]

Küreselleşme hakkında herkes bir şeyler söylemektedir, ama pek az insan bu konuyu iyi anlamıştır. 20. yüzyılın sonlarında üretilen bu “büyük fikir”, zamanımızda bir klişeye dönüşme tehlikesi altındadır. Ona kesin bir anlam ve içerik verme olanağımız var mı, yoksa küreselleşme tarihin çöp kutusuna mı atılmalı?

[...]

Küreselleşme dünyanın belli başlı bölgeleri ve çok çeşitli etkinlik alanları arasındaki bağlardan oluşur. Küreselleşme tek bir süreç değildir, dört farklı değişim tipini içerir:

- Toplumsal, siyasal ve ekonomik etkinlikleri siyasal sınırların ötesine, farklı bölgelere ve kıtalara yayar.
- Ticaret, yatırım, finans, göç ve kültür akışlarının artmasına yol açarak birbirimize olan bağımlılığımızı güçlendirir.
- Dünyayı hızlandırır. Taşıma ve iletişim sistemlerindeki yenilik-

ler, düşüncelerin, malların, bilginin, sermayenin ve insanların daha çabuk hareket etmesi anlamına gelir.

- Uzak mesafelerdeki olayların yaşamlarımız üzerinde derin etkisi olduğu anlamına gelir. En yerel gelişmeler bile aşırı derecede büyük küresel sonuçlara yol açabilir. Ülke sorunlarıyla küresel olaylar arasındaki sınırlar gittikçe belirsizleşebilir.

Kısacası, küreselleşme, kültürden suça, finanstan çevreye kadar, dünyanın farklı bölgeleri arasındaki bağlantılara ve zaman içinde bu bağlantıların değişme ve genişleme biçimlerine ilişkin bir konudur.

[...]

Küreselleşme, bu anlamda, yüzyıllardır süregelmektedir. Ancak [...] bugünkü küreselleşme, hem ölçeği hem de doğası bakımından gerçekten farklıdır. Ulus-devletin artık bittiğine ya da siyasetin öldüğüne işaret etmez. Fakat siyasetin artık sadece ulus-devlete bağlı bir şey olmadığını ve olamayacağını belirtir. Gele-

ceği tahmin edemeyiz ya da küreselleşmenin en sonunda nereye varacağını bilemeyiz. Ancak küresel çağın en önemli çelişkisini artık tanımlayabiliriz: Siyasetin insanın istek ve gereksinimlerini karşılamaya yönelik etkili bir araç olarak kalmasını sağlayabilmek için değerlerimizin, kurumlarımızın ve kimliklerimizin yeniden gözden geçirilmesi.

Öncelikle, bugünkü küreselleşmenin farkını kavramak zorundayız. Bunu ancak küreselleşmenin tarih boyunca çevre, ekonomi, siyaset ve kültür gibi tüm etkinlik alanları içinde aldığı biçimleri inceleyerek yapabiliriz. Bunları birbirine bağlayan bağ da insan olduğuna göre insanların hareketlerini araştırarak işe başlamanız gerekir.

[...]

Ulusal Kültürlerin Kaderi

[...] Kültürün küreselleşmesinin uzun bir tarihi vardır. Yeryüzündeki büyük dinler düşüncelerin ve inançların kıtaları nasıl aştığını ve toplumları nasıl dönüştürdüğünü göstermiştir. Modern çağımız öncesinde yaşamış büyük imparatorlukların öneminin daha az olduğunu söyleyemeyiz. Bunlar, doğrudan askeri ve siyasal denetimin yokluğunda, yönetici sınıfların ortak kültürü sayesinde topraklarını bir arada tutabilmişlerdi. İnsanlık tarihinin uzun çağları boyunca sadece bu küresel kültürler ve parçalanmış yerel kültürler var olmuştur. 18. yüzyılda ulus-devletin keşfine ka-

dar sarayla köy arasında duran pek az kültür vardı. Ancak bu keşif, bu iki aşırı uç arasında yeni ve güçlü bir kültürel kimlik yarattı.

[...]

Bununla birlikte, bugünkü küresel kültürel iletişimin ölçeği, yoğunluğu, hızı ve hacmi emsalsizdir. Radyo, televizyon, İnternet, uydu ve dijital teknolojilerin artan bir hızla yayılması anında iletişimi olanaklı kılmaktadır. Bilgi üzerine konmak istenen pek çok ulusal denetim etkisiz kalmıştır. Radyo, sinema, televizyon ve İnternet yoluyla, insanlar her yerde, daha önce hiç olmadığı kadar başka kültürlerin değerleriyle karşılaşmaktadır. Düşüncelerin ve kültürlerin akışını hiçbir şey, her birimizin ayrı diller konuşuyor olması gerçeği dahi, durduramamaktadır. İngilizce o denli baskın olmaya başlamıştır ki düşünceleri ve kültürleri iletmek için gereken herhangi bir teknolojik sistem kadar güçlü dilsel bir altyapı sağlamaktadır.

Bugün kültürün küreselleşmesine ilişkin en çok göze çarpan şey bunun ülkeler değil, şirketler tarafından yürütülmesidir. Kültürün küreselleşmesinde en önemli konumdaki üreticiler ve dağıtıcılar, uluslar ve teokrasiler yerine artık büyük şirketlerdir. Özel uluslararası kurumlar yeni sayılmazlar, ancak neden oldukları kitlesel etki yenidir. Önceki dönemlerde, haber kuruluşları ve basımevlerinin yerel ve ulusal kültürler üzerindeki etkisi, günümüz küresel şirket-

lerinin tüketim malları ve kültürel ürünlerinin yarattığı etkiye göre çok daha sınırlı olmuştur.

Bu kültürel ürünlerin büyük bir çoğunluğu ABD'den geldiği halde, bunu basit bir "kültürel emperyalizm" olayı olarak değerlendiremeyiz. Küresel çağımızın şaşırtıcı özelliklerinden biri de, ulusal ve yerel kültürlerin ne kadar güçlü olduğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Uluslar, yabancı ürünleri sürekli olarak yenilikçi biçimde yeniden yorumlarken, ulusal kurumlar kamusal yaşamda temel unsur olarak kalmayı başarmıştır.

Bu yeni iletişim teknolojileri, bilginin ve kültürün akışına karşı katı politikalar yürüten devletleri tehdit etmektedir. Örneğin, Çin İnternet erişimini sınırlamanın yollarını aramış, ama bunu sağlamanın son derece zor olduğunu anlamıştır. Bunun yanında, yeni teknolojiler sayesinde her yerde ekonomik yaşamın da dönüşmesi olasılığı vardır. Buradaki esas sorun, kültür akışlarının kişisel ve ulusal kimlik duygularımız üzerinde gelecekte ne gibi etkiler yaratacağıdır. İki rakip güç ortaya çıkmaktadır: Hemen her yerde çokkültürlü politikaların gelişmesi ve bir bakıma buna tepki olarak da, dinci, ulusalcı ve etnik gibi köktenci kimliklerin öne çıkmasıdır. Bu iki güç arasındaki denge belirsizliğini fazlasıyla korurken, daha açık, kozmopolit bir görünümün kendini daha küresel bir düzene uyarlayabileceği açıktır.

[...]

Küresel Ekonomi

[...] Pek çok insan küreselleşme den-
diğinde ekonomiyi düşünür. Bu du-
rumda ticaret, üretim ve finansa ne
olmaktadır? Birbirleriyle ilişkileri ne-
dir ve dünyamızı nasıl değiştirmek-
tedirler?

Ticaret

Dünya ticarete hiçbir zaman bugün ol-
duğundan daha açık olmamıştır. Tica-
ri sınırların ortadan kalkması çok sayı-
da mal ve hizmet için küresel pazarlar-
ın ortaya çıkmasına olanak yaratmış-
tır. Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-
Pasifik'te oluşan önemli ticari bloklar
bölgesel kaleler değildir; dünyanın ge-
ri kalan kısmı ile rekabet halindedir.

[...]

Üretim

Küresel ihraç malları bugün her za-
mankinden daha fazla önem kazan-
mış olabilir, ancak ulus ötesi üreti-
min değeri daha fazla artmıştır. Baş-
ka bir ülkeye mal satmak için, o ülke-
ye taşınma zorunluluğu eskiye oran-
la daha da artmıştır. Malların ve hiz-
metlerin yurtdışına satışının esas yo-
lu budur. Çokuluslu şirketler karşı-
lıklı ekonomik bağımlılığı yeni dü-
zeylere çekmişlerdir.

Günümüzde 53.000 çokuluslu şir-
ket 450.000 yabancı bayi ile birlikte
9,5 trilyon dolar tutarında mal ve
hizmeti her yıl dünya çapında sat-
maktadır. Çokuluslu şirketler dünya
üretiminin en azından % 20'sinden,

dünya ticaretinin de % 70'inden sorumludur. Dünya ticaret hacminin dörtte birinden üçte birine kadar olan kısmı, çokuluslu şirketlerin şubeleri arasındaki firma içi ticaretten oluşur.

[...]

Çokuluslu şirketler bugün ne kadar güçlüler? Bu şirketler, ulusal maliyet koşullarındaki ve düzenlemelerindeki farklılardan yararlanmalarını sağlayan ulus ötesi ağlar geliştirmiştir. Yurt içi ekonomiler de sıkıntı çekmektedir, çünkü bu şirketler sadece ülkelerindeki merkezlerinde rekabet üstünlüğü kazanmanın zorlaştığını gördüklerinden giderek daha fazla çokuluslu olmaktadır. Geçmişte Sony gibi çokuluslu büyük şirketler bile pek çok ulusal özelliği kendi bünyelerinde koruyabilmişlerdi. Teknolojik avantajlar daha çok kendi ülkelerinde sağlanmakta ve çeşitli ulusal hissedarlar arasında paylaşılmaktaydı. Chrysler-Daimler örneğinde de olduğu gibi, uluslararası şirketlerin ortaklık, evlilik ve ele geçirme yoluyla başka şirketlerle birleşerek önemli ölçüde büyüme ve çokuluslu şirketlerin yabancı yenilikçi gruplara yatırım yapma eğilimlerine bağlı olarak bu olanak gittikçe daha da azalmaktadır.

[...]

Finans

Çokuluslu şirketlerle birlikte, küresel finansın gücü de ekonominin kü-

reselleşmesinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Dünyada para akışı öylesine büyük boyutlara ulaşmıştır ki, rakamlara inanmak pek kolay değildir. Ulusların ekonomik kaderini, ancak birkaç bin ticaret adamı belirlerken, döviz piyasalarında her gün 1,5 trilyon dolar tutarında para alışverişi yapılmaktadır. Bugün pek çok ülke küresel finans piyasalarına dahil edilmiştir. Ancak bunların bu piyasalara erişimlerinin durumu hayli pürüzlüdür.

Döviz piyasalarında dünya ticaret hacminin 60 misli kadar bir para alınıp satıldığı zaman, bu sadece şaşırtıcı bir artış sayılamaz. Bu tamamen farklı bir etkinlik biçimidir. Piyasa hareketlerinin büyük kısmının, ticareti ve uzun vadeli yatırımları finanse ettiği bir ortamda, 24 saatlik küresel piyasaların anlık iş hacmi büyük oranda spekülasyon olur.

[...]

Küreselleşmeyi Yönetmek

Çağdaş küreselleşme insan ilişkileri bakımından yeni bir çağın başlangıcını gösterir. Toplumlara ve dünya düzenini dönüştürürken tıpkı Sanayi Devrimi ve 19. yüzyılın küresel imparatorluklarının yarattığı gibi derin bir etki yaratmaktadır.

Küreselleşmenin dünyamızı dönüştürmekte olduğunu, ancak bu sürecin karmaşık, çok yönlü ve düzensiz yürüdüğünü görmekteyiz. Küreselleşme uzun bir geçmişe sahip ol-

masına karşın, bugün daha önce olduğundan hem ölçek hem de biçim bakımından çok farklıdır.

Her yeni çağ, kazananlar ve kaybedenler yaratır. Bu çağ da farklı olmayacaktır. Küreselleşme daha şimdiden en zengin ve en yoksul ülkeler arasındaki uçurumu genişletmiş, toplumlar arasında ve içindeki ayrımları daha da artırmıştır. Küreselleşme olgusu kaçınılmaz olarak git-tikçe daha fazla rekabete açılmış ve siyasallaşmıştır.

Küresel güçler ve yerel talepler arasında sıkışmış ulusal hükümetler, kendi rollerini ve işlevlerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmaktadır. Ancak devletlerin güç kaybına uğradığını söylemek, pek fazla değişen bir şey olmadığını öne sürmek gibi, olayların saptırılması demektir. Gerçek resim çok daha karmaşıktır. Bugün devletler, vergileri yükseltme ya da düşman üzerine asker gönderme gibi meselelerde yetkilerini kullanma konusunda öncellerinden daha fazla değilse de en azından onlar kadar güçlü görünmektedir. Ancak devletlerin karşılamak zorunda olduğu talepler de hızla artmıştır. Farklı devletler ekonomik durgunluğu önlemek ya da çevreyi korumak

gibi kamunun yararına olan işlerde sık sık birlikte çalışmak zorunda kalmaktadır.

Bugün küreselleşme siyasaldır. Tıpkı Sanayi Devrimi'nin yeni sınıf siyaseti türleri yaratmış olması gibi, küreselleşme de sınırlarımız içerisindeki demokratik kurumları ve uygulamaları taleplerin karşılanması için yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır.

Bu, siyasetin yeniden gözden geçirilmesi anlamına gelir. Siyasal eşitlik, toplumsal adalet ve özgürlüğe ilişkin yerleşik düşüncelerimizi ele alıp, gücün ulus ötesi bir ölçekte kullanıldığı ve risklerin baştanbaşa yayıldığı tüm halklar tarafından paylaşıldığı bir dünya için yeteri kadar dayanıklı, tutarlı bir siyasal projeye dönüştürmemiz gerekiyor. Biryandan hizmet etmeleri gereken insanların beklentilerine yanıt verirken, bu küresel sorunlarla başa çıkmamıza hangi kurumların izin vereceğini düşünmek zorundayız.

[...]

Küreselleşme siyasetin ölümüne neden olmamaktadır. Aksine, çağdaş siyaset alanını yeniden aydınlatmakta ve yeniden canlandırmaktadır.

Bölüm 4

TOPLUMSAL ETKİLEŞİM ve GÜNLÜK YAŞAM

Erving Goffman, günlük toplumsal etkileşim konusunu inceleyen en seçkin araştırmacıydı. En çok, “karşılıklı mevcudiyet”in söz konusu olduğu koşullarda yaşanan etkileşim, yani aynı fiziksel ortamda bulunan bireyler arasında yüz yüze kurulan toplumsal etkileşim üzerinde durmuştu. Goffman’ın belirttiğine göre, karşılıklı mevcudiyet etkileşiminin araştırılması, toplumsal grupların ya da kolektiflerin araştırılmasından farklıdır (onuncu makale). Karşılıklı mevcudiyet etkileşiminin analizi, bireylerin gündelik etkinlikleri sırasında yaşadıkları bir dizi karşılaşmanın incelenmesi olarak anlaşılabilir. Karşılaşma, odaklı bir etkileşim birimidir. Bu etkileşimde bireyler birbirlerine bir şekilde doğrudan hitap eder. Odaksız etkileşim ise, tam tersine, insanların birbirleriyle sadece aynı ortamda —örneğin aynı oda, koridor ya da sokakta— bulunmaları nedeniyle oluşan karşılıklı iletişim biçimidir.

On birinci makalede Goffman’ın tartıştığı “uygar kayıtsızlık”, yabancılar arasındaki odaksız etkileşimin önemli bir özelliğidir. İnsanlar sokakta birbirlerinin yanından geçerken ya da kent yaşamının önemli bir

kısmını oluşturan pek çok, anlık sosyal temas kurarken, birbirlerini esrarengiz, ancak toplumsal bakımdan çok önemli biçimlerde onaylar. Goffman’ın savına göre uygar kayıtsızlık, kamuya açık toplumsal çevrelerde düzenli yaşamın en önemli parçasını oluşturur. Bireylerin başkalarına nasıl ve ne süreyle baktığı, yine Goffman’a göre, günlük toplumsal etkileşimin temel ve olağanüstü karmaşık bir özelliğidir.

On ikinci makalede, Christian Heath toplumsal etkileşim içinde mahcubiyetin önemini ele alır. Mahcubiyet, başkalarıyla karşılaşmamız bazı açılardan rahatsız edici olduğunda, özellikle de bireyin kendi kimliğine ilişkin olarak korumak istediği bir izlenim sorgulandığında ortaya çıkan bir duygudur. Mahcubiyet, temelde benliğe ilişkin bir utanma şeklidir. Heath, çok yakın tıbbi muayeneler sırasında, doktorların ve hastalarının mahcubiyet ya da utanma duygusunu en aza indirmek için nasıl işbirliği yaptığını inceler. Bir doktorun önünde soyunan kişi o anda utanabilir, fakat doktor ve hasta bu istenmeyen duyguyu en aza indirmek için çaba gösterir.

Toplumsal etkileşimin çoğu, rutinlerden ve günlük ritüellerden oluşur. Tekrarlama ve alışkanlık, toplumsal yaşamın pek çok diğer bağlamında olduğu gibi, yerleşik ilişkilerin önemli bir kısmını oluşturur. On üçüncü makalede, Michael Young, alışkanlık haline gelmiş eylemlerin

günlük etkinliklerimizde niçin bu denli önem kazandığını araştırmaktadır. Sosyolojinin pek çok alanında olduğu gibi, “apaçık” sandığımız şeylerin, “alışkanlığın gücü”nün taşıdığı önemin, dikkatle incelendiğinde, aslında şaşırtıcı olduğu ortaya çıkar.

10. Toplumsal Etkileşim ve Günlük Yaşam

Erving Goffman

Toplumsal örgütlenmenin her birinin incelenmesi, sonuçta kendi öğeleri arasındaki etkileşimin çözümlenmesine varır. Bu nedenle, örgütlenmenin birimleri ve etkileşim süreçleri arasında bir analitik ayırım bulunması, bizim birbirinden ayrı iki araştırma yapmamız gerektiği anlamına gelmez. Eğer araştırmalarda bir işbölümü yapılacaksa, bu işbölümü, her bir birim, öge ya da süreç tipini diğerlerinden ayırmaktan kaynaklanacaktır.

Sosyologlar yüz yüze etkileşimi geleneksel olarak “kolektif davranış” alanının bir parçası olarak incelemiştir. Sözü edilen toplumsal örgütlenme birimleri, öfkeye ya da telaşa kapılmış kalabalıkların toplanması gibi olayların patlak vermesiyle, olağan toplumsal ilişkilerin kesintiye uğramasından ötürü oluşan birimlerdir. Düzenli ve olaysız yüz yüze etkileşimlerin yaşandığı toplumsal örgütlenme birimleri, yani yüz yüze etkileşim sorununun öteki yönü, son zamanlara kadar pek önemsenmemiştir. Yine de, daha önce, sınıf içi etkileşim, sohbet konuları, komite toplantıları ve halk toplantıları üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır.

Yüz yüze etkileşim olgusunu olaylı ve rutin şeklinde ikiye bölmek yerine, ben farklı bir bölünme öneriyorum: *Odaksız etkileşim* ve *odaklı etkileşim*. Odaksız etkileşim, kişilerin aynı ortamda bulunması nedeniyle oluşan kişilerarası iletişimi kapsar. Örneğin, aynı odada karşı karşıya oturan iki yabancı birbirlerinin giysilerini, duruşlarını ve genel davranışlarını incelerken, kendileri de gözlem altında bulunduklarından, her biri kendi davranışlarına çeki düzen vermeye çalışır. Odaklı etkileşim ise, insanların, bir sohbet esnasında, bir satranç oyunu ya da katılımcıların yüz yüze sürdürdükleri bir iş sırasında olduğu gibi, bir süre için bilişsel ve görsel dikkatin tek noktaya odaklandığı durumlarda oluşur. Dikkatlerini tek noktada odaklamayı başaranlar, elbette, birbirlerini odaksız etkileşim içine de çekeceklerdir. Ancak bu insanlar bunu odaklı etkinliğin katılımcıları olarak yapmayacaktır; odaklı etkinlikte olmayan, ancak orada bulunan insanlar da bu odaksız etkileşime aynı derecede katılacaktır.

[...] Odaklı etkileşimin yaşandığı toplumsal örgütlenmenin doğal biri-

mini odaklı topluluk ya da karşılaşma veya konumlu etkinlik sistemi olarak adlandırıyorum. Bu doğal birimin örneklerinin, bu birimin bir tür olarak incelenmesini sağlayacak kadar çok sayıda ortak özellikleri bulunduğunu düşünüyorum.

Odaklı topluluklar ve gruplar bazı ortak niteliklere sahiptir ve bu niteliklerin bazılarına sahip olmaları gereklidir. Eğer insanlar bir odaklı topluluk içinde bir süreliğine bir araya gelecekse bazı "sistem sorunları" çözülmek zorundadır. Katılımcılar topluluğa alınma kurallarına, açıkça düşmanlık gösterilerine getirilen sınırlamalara ve işbölümüne uymak zorunda kalacaktır. Benzer gereklilikler toplumsal gruplar için de geçerlidir. Şimdi, toplumsal grupların ve odaklı toplulukların her ikisi de aynı nitelikleri sergiliyorlarsa, bu iki toplumsal örgütlenme birimi arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmanın yararı nedir? Ve grubun tüm üyeleri aynı zamanda topluluğun da katılımcıları ise o zaman bu ayrım özellikle gereksiz olmayacak mıdır?

Paradoksal olarak, bu iki birim arasında benzerlikler bulmak ne kadar kolaysa, bunlar arasındaki farklılıkları bulmamak da daha fazla yanlış neden olabilir. O halde, sorunu şöyle ortaya koyalım: Bir grup ile odaklı topluluk arasındaki fark nedir?

Bir toplumsal grup, toplumsal örgütlenmenin özel bir türü olarak tanımlanabilir. Bu grubun unsurları bireylerdir. Bireyler örgütlenmeyi, katılımcıların birbirleriyle ilişkilerinden ayrı olarak, farklı bir kolektif bi-

rim, toplumsal bir varlık gibi algılar; kendilerini, örgüte bağlı ve örgütle tanımlanan üyeler olarak duyumsar ve böylece ahlaksal destek aldıklarını düşünürler. Grubun dışındakilere karşı düşmanlık duygusu beslerler. Grubun gerçekliği ve kişinin bu grupla ilişkisi sembolleştirilir.

Bu grup anlayışına göre, küçük gruplar, boyutlarının (zorunlu olmasa bile) olası kıldığı unsurlara bakılarak ayırt edilebilir. Üyelerin birbirleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olup olmaması ya da enformel rol farklılaşması üzerinde geniş anlamda uzlaşma sağlanmış olup olmaması, bu unsurlardandır. Küçük gruplar, (küçük-grup araştırmaları başlığı altında incelenen tüm öteki fenomenlerden ayırt edebilmek için, bunlara şimdilik "ufak gruplar" diyelim) formel ya da enformel örgütlenme biçimlerine; uzun ya da kısa ömürlü olmalarına; çok örgütlü ya da parçalı olmalarına; bazı ailelerde ya da çetelerde görüldüğü gibi nispeten bağımsız ya da bir askeri birlik veya çalışma grubu gibi birbirine bağlı bir örgütlenme yapısı içinde olmalarına göre farklılık gösterir.

Ufak ya da büyük olsun, toplumsal grupların bazı genel örgütsel özellikleri vardır. Bu nitelikler gruba giriş ve çıkışla ilgili düzenlemeleri; kolektif etkinlik kapasitesini; liderlik rolleri de dahil olmak üzere, işbölümünü; küçüklerin ve yetişkinlerin toplumsallaşma işlevlerini; kişisel amaçlara ulaşma yollarını ve grubu çevreleyen toplumda görülen ya da görülmeyen toplumsal işlevleri içe-

rir. Ancak aynı nitelikler toplumsal örgütlenmenin pek çok başka biçimlerinde de bulunur. Bunlar iki insanı birbirine bağlayan toplumsal ilişki, bir grup arkadaşı birbirine bağlayan ilişkiler ağı, yeraltı kurallarıyla yaşayan, sadece öteki katılımcıların planlarını açıkça bozmakla ilgilenen karmaşık bir örgüt ya da işadama veya oyuncu grupları gibi biçimlerdir. Elbette, iki birey arasındaki herhangi bir toplumsal ilişkiyi iki kişilik grup olarak adlandırmak da olanaklıdır. Ancak bunun akla yatkın olmadığını düşünüyorum. Henüz doğmakta ya da ölmekte olan bir grubun sadece iki üyesi olabilir. Fakat bu insansız grubun incelendiği kuramsal çerçevenin bu iki birey arasındaki toplumsal ilişkinin çok yönlülüğünün incelenmesi için kullanılan çerçeveden farklılık göstermesi gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca, sadece aralarında toplumsal ilişki var diye herhangi iki kişiyi “iki kişilik grup” olarak adlandırmak grupların özelliğini önemsemek ve ilişkilerin eşsiz özelliklerini görememektir. [...]

Bu tanımlamaların yapılmasıyla, gruplar ve karşılaşmalar arasındaki farklar açıklığa kavuşmuş olur. Bir sınıf olarak odaklı topluluklar ya da karşılaşmalar için önem taşıyan niteliklerden bazıları, bir başka sınıf olarak ufak gruplar için çok daha az önem taşır. Bu niteliklerin örnekleri arasında mahcubiyet, temkinli olma, dikkati dağıtmadan sözlü iletişim kurma kapasitesi, konuşmacı rolünü almaya ya da bırakmaya ilişkin belli bir kurala bağlılık ve kapsamlı bir

göreve atanma olanağı da bulunmaktadır. Bunlardan başka, odaklı toplulukların temel bir niteliği —katılımcıların, etkinliğin resmi odağıyla meşgul olmayı sürdürmesi— toplumsal grupların genel bir niteliği değildir. Çünkü karşılaşmaların aksine, grupların pek çoğu, üyelerin fiziksel olarak birlikte olduğu durumların dışında da var olmayı sürdürür. Bir araya gelme, grup yaşamının sadece bir evresi olabilir. Birbirinden ayrılma ise, aynı etkileşim modeli ve aynı katılımcılar gelecekte birlikte görünseler dahi, belirli bir karşılaşmanın sonudur. Sonuç olarak, bir kumarhanede poker oynayan yabancılar örneğinde olduğu gibi, pek çok topluluk vardır. Burada, etkileşim süreçleri gayet düzenli şekilde yürür, ancak grup duygusunun gelişimi asgari düzeydedir. Ufak grupların ve odaklı toplulukların incelenmesi için gereken veriler aynı toplumsal koşullardan elde edilebilir; ama tüm bu nitelemelerin yapılması da mümkündür. Aynı şekilde, tıpkı herhangi bir sosyal grubun, üyelerinin grupla olan ilişkilerinin birbirleriyle örtüşüp örtüşmemesine bakılarak tanımlanabilmesi gibi, herhangi bir sosyal topluluk da üyelerinin bir araya gelme şekline göre kısmen tanımlanabilir; ama yine bu nitelemelerin yapılması mümkündür.

Pek çok ufak grubun yaşamında, tüm üyelerin bir araya gelerek koordinumlu etkinlik sistemini ya da karşılaşmayı birlikte sürdürdükleri durumlar düzenli olarak ortaya çıkar. Bu üyeler bir toplantı yapar, oyun

oynar, bir filmi tartışır ya da birlikte bir sigara molası verir. Bu toplulukları “grubun toplantıları” diye adlandırmak, kişiyi, doğrudan grubu incelediğini düşünmeye iterek, kolaylıkla tuzağa düşürebilir. Aslında, bunlar bir grubun üyeleri olan kişilerin toplantılarıdır ve toplantı grubun sorunları nedeniyle yapılmış olsa bile, buradan alınan ilk veriler bir grubun üyelerine değil, bir toplantının katılımcılarına ilişkindir.

Böyle durumlarda grup yaşam alanı ile yüz yüze etkileşim süreçleri alanı arasında bir karşılık düşme hali olabileceği doğrudur. Örneğin, ufak bir grubun liderinin kim olduğu, toplantılar sırasında, başkanın kim olduğuna, en fazla kimin konuştuğuna ya da en sık kime hitap edildiğine bakılarak anlaşılabilir. Topluluk içinde icra edilen liderliğin, grubun içindeki liderlikten hem etkilenme, hem de onu etkileme olasılığı vardır. Ancak grup liderliği, özellikle, farklı toplanmalar sırasında üstlenilen görevlerin “ortalamasından” oluşmaz. Aslında, grup, kendi liderinin bir toplantı süresince liderliği başkalarının üstlenmesine izin vermeye özen gösterdiği ya da grup üyeleri topluluklar oluşturduğu zaman kendisinin önemsiz bir rol üstlendiği ince bir yönteme dayanarak grubu yönettiği durumlarla karşılaşabilir. Grup lideri bunu yapabilir. Çünkü “başkanlık koltuğuna oturmak” aslında, grupların değil toplulukların bir olasılığıdır.

Benzer biçimde, ufak bir grupta ortaya çıkan bölünmeler grup üyele-

rinin toplantıları süresince oluşan koalisyonlarla örtüşebilir. Ancak biliyoruz ki, yapısal bölünmelerin böylesine “açıkça” ifade edilmesi grup için tehlike doğuracak ve toplantı sırasında birtakım işlerin kotarılmasına zarar verecek bir hareket olarak görülebilir. Bu nedenle de, böyle bir duruma düşmekten özellikle kaçınılır. Toplantılar sırasında oluşan koalisyonlar gruptaki bölünmeleri engelleyecektir.

Bundan başka, bir grubun tüm üyeleri bir toplantının tek katılımcıları olduğu ve bu toplantı grubun bir işini görmek üzere gerçekleştirildiği zaman bile, burada bulunan kişilerin başka toplumsal grupların da üyeleri olması ve bu grupların her birinin orada bulunanların sadece bir alt kümesi, hatta farklı bir altkütmesi olması kaçınılmazdır. Toplantıdaki bazı pozisyonlar, bu bölünme yaratan grup ilişkilerine bakılarak belirlenecektir. Bu pozisyonlar, elbette, grup ilişkilerinden başka, örneğin, deneyim, dile egemen olma, toplantı yerinde önde olma ya da yaş gibi faktörlere bakılarak da belirlenebilir.

Sonuçta, toplantı sayısındaki artış ile grubun ahlaksal değerleri ve üye dayanışması artabilirken; tüm üyelerin katılımıyla az sayıda odaklı topluluk oluşturan güçlü gruplar, çok sayıda odaklı topluluk oluşturan zayıf gruplar da vardır.

Bir grubun üyesi olmak ve bir topluluğun katılımcısı olmak arasındaki fark nedeniyle çıkan sorunlar dışında başka sorunlar da vardır. İnceden inceye yapılan bir araştırmay-

la, hem gruplara hem de topluluklara ait olduğu belirlenen bazı nitelikler, kısmen her iki durumda da yapılan soyutlama düzeyindeki bir fark nedeniyle, iki alanda da farklı anlamlara gelir. Örneğin, topluluklarda son derece önemli sayılan bir liderlik biçimi, “düzen” gibi temel iletişim kurallarının sağlanmasıdır. Ancak liderliğin bu yönünün grup analizinde aynı öneme sahip olduğu söylenemez. Aynı şekilde, gerginliğin yönetimi hem grup hem de topluluk içinde bir gereksinimdir. Ancak her iki durumda da yönetilen şeyin farklı olduğu görülmektedir. Dikkati dağıtan çeşitli şeyler resmi odak noktasını tehdit ettiği zaman karşılaşmalarda gerginlik ortaya çıkar. Dikkati dağıtan nedenin açıkça ifade edilmesi gibi incelikli eylemlerle böyle bir rahatsızlığın üstesinden gelinir. Öyle ise, incelleme ifade edilen sorunlar, bazen katılımcıların ait olduğu gruba zarar verirken, bazen de topluluk içindeki etkileşimi kolaylaştıracaktır.

Yukarıdaki savlar, bir grubun yapısı ile grup üyelerinin oluşturduğu topluluğunun yapısı arasındaki sık karşılaşılan ampirik uyumun bu iki alan arasında herhangi değişken bir analitik ilişkinin var olduğunu ima etmek anlamına gelmediğini belirtme kaygısını taşımaktadır. Grupların ve karşılaşmaların incelenmesine yönelik olarak biçimlendirilmiş kavramlar analitik olarak birbirlerine bağlı olabilir. Ancak bu ilişkiler hiç bir şekilde açık değildir.

Son olarak şunu söylemek istiyorum: Küçük gruplar ve odaklı toplu-

luklar arasında ayırım yapmak, bir topluluğun kısa ömürlü ufak bir grup yaratabileceğini görmemizi sağlamamakla kalmaz, aynı zamanda bizi, karşılaşma sırasında başka katılımcıların türeyebileceği daha uzun ömürlü gruplar ile bu grup arasındaki ilişkiyi incelemeye de iter.

Ufak bir grubun tüm üyeleri bir topluluk içinde bulunduğu, topluluğun etkinliğinin sonucuna göre topluluğun etkisi, ufak grubu bir dereceye kadar güçlendirmek ya da zayıflatmak olacaktır. Karşılaşmanın kendi grubunu yaratma potansiyeli, grubun uzun ömürlü olması adına harcanmış görünmektedir. Zaten kurulu bir modele çok iyi uyduğundan, genellikle, kısa ömürlü bir dayanışma grubunun kendi dayanışma gücünü geliştirme şansının hiç olmadığı görülmektedir. Ancak aynı ufak grubun üyesi olmayan bireyler bir topluluğa girdiklerinde, özellikle de, bunlar birbirleriyle önceden hiçbir ilişkisi olmayan yabancılar ise, bu durumda, karşılaşmayla sağlanan grup oluşumu, karşılaşmanın katılımcıların üyesi bulunduğu tüm öteki gruplara bir tezat oluşturacak şekilde öne çıkacaktır. İşte bu şartlar altında, yani, bir topluluk içindeki katılımcılar daha önce bir grup içinde birlikte olmamışlarsa ve tekrar bir araya gelme olanakları yoksa, orada yaratılan grup öne çıkabilir. Yine bu şartlar altında, topluluğun etkinliği grubun dayanışmasını doğrudan etkilerken, bu iki örgütlenme biriminin kaderleri birbirine sıkıca bağlanmış görünür.

Paradoksal olarak, eğer bir topluluk, kendi başına bir grup yaratır ve grup oluşumunu sözü edilmeye değer bir olay olarak gösterirse, bu durumda, bir iki yabancıнын da davet edilmesi gerekebilir. Bazen bu, sohbet

toplantılarında özenle yapılır. Bu kişiler, o sıradaki grup oluşumuna hem bir dayanak noktası oluşturur, hem de, bu oluşumun katılımcılar arasında daha önce var olan ilişkilere ve gruplara doğru sürüklenmesini önler.

11. Yüz Yüze Etkileşimin Yapısı

Erving Goffman

Uygar Kayıtsızlık

İnsanlar, aynı yerde, karşı karşıya bulundukları, ancak sohbet etmedikleri ya da herhangi başka bir odaklı etkileşim biçimi içinde olmadıkları zaman, açıkça gözlerini dikip başkalarına bakabilirler. Baktıkları şey hakkında her türlü bilgiyi toplarken, gördükleri şeye tepkilerini ise kendi yüzlerinde açıkça ifade edebilirler. Tıpkı Güneyli bir beyazın yanından geçen zencilere bazen sebepsiz yere fırlattığı o “nefret bakışı” gibi. Aynı zamanda bir insanın başkalarına, sanki hiç orada bulunmuyorlarmış gibi, bırakın yakından incelemeyi, bakmaya değer bulmadığı nesnelermiş gibi davranması olasılığı da vardır. Bunlardan başka, bireyin gözünü dikip bakarak ya da baktığı halde “hiç görmeyerek” ötekilerle birlikte bulunması sonucunda bile, kendi görünümünü hiç değiştirmeme olanağı da vardır. Bu davranışa “adam yerine koymama” deriz. [...]

Son zamanlarda, toplumumuzda bu davranış, genellikle, pek çok koşulda daha uygun düştüğü düşünülen bir davranışla karşılaştırılmaktadır. Bu yazıda buna “uygar kayıtsız-

lık” diyeceğiz. Bu kavramla anlatılmak istenen, bir kişinin bir başkasına, onun orada olduğunu (ve kendisinin onu açıkça gördüğünü) kabul ettiğini anlatmasına yeterli olacak derecede görsel dikkat göstermesi, fakat hemen ardından, karşısındakinin özel bir merak ya da tasarı hedefi oluşturmadığını ifade etmek üzere dikkatini ondan başka yöne çevirmesidir.

Böyle bir nezaketi sergilerken, bakan kişi öteki kişiyle göz göze gelebilir, fakat “tanıma” işaretine özellikle izin verilmez. Sokaktan geçen iki kişi birbirine bu nezaketi sergilendiğinde, uygar kayıtsızlık arada yaklaşık iki buçuk metre kalıncaya kadar öteki kişiyi gözle süzme şeklini alabilir. Sokağın iki tarafı bu süre içinde jestler kullanılarak paylaşılır ve ışıkların karartılması gibi, öteki geçerken gözler aşağıya doğru indirilir. Her durumda da, burada kişiler arası ritüellerin belki de en önemsizi gerçekleşmektedir. Ancak yine de bu, toplumumuzda insanların toplumsal ilişkilerini sürekli olarak düzenleyen bir ritüeldir.

Birey, uygar kayıtsızlık gösterecek, orada bulunanların niyetlerinden kuşku duymak ya da onları kor-

kutmak için, onlara düşmanca davranmak ya da onlardan kendini sakınmak için hiçbir nedeni olmadığını anlatmak ister. (Aynı zamanda, bu nezaketi göstermekle, orada bulunan kişilerden de benzer davranışı beklediğini belirtmiş olur.) Bu durum, kendisinin görülmekten ya da bakarken görülmekten korkacak ya da sakınacak hiçbir şeyi olmadığını, kendinden veya kendisinin içinde bulunduğu o yerden ya da beraberindekilerden utanmadığını da gösterir. Bu nedenle, göz ifadesinin belli bir oranda “doğrudan” olması o kişi için gereklidir. Bir öğrencinin de belirttiği gibi, bireyin bakışının sanki “bir şeyler olmaktaymış” gibi çekingen ya da başka yöne çevrilmiş olması veya boş ya da savunmadaymış gibi etkiyleyici olması gerekmemektedir. Gerçekten de böylesine saptırılmış göz ifadelerinin sergilenmesi bir çeşit akıl hastalığı belirtisi olarak ele alınabilir.¹

Uygar kayıtsızlık öylesine nazik bir davranıştır ki, insanların sürekli bu davranışı düzenleyen kurallara uymaktan kaçmaya çalıştığını gözleyebiliriz. Örneğin, güneş gözlükleri, kullananın başka bir insana o insanın kendisine bakıldığını anlamadan bakmasına olanak sağlar. Bir insan başka birine göz ucuyla bakabilir. Eskiden yelpaze ve şapkaların güneşliği, benzer yardımcı eşyalar olarak, kaçamak bakışlar atmak için kullanılıyordu. Nazik Batı toplumunda son elli yılda bu eşyaların giderek daha az kullanılması, iletişim düzenlemelerindeki esnekliğin de

azalmasına neden olmuştur. Şunu da eklemek gerekir ki, bakan kişi ilgilendiği bireye ne kadar yakınsa kendisinin ve ilgilendiği bireyin konumu o kadar meydana çıkar ve bakan kişi uygar kayıtsızlık gösterme yükümlülüğünü o kadar fazla hisseder. Ondandır ne kadar uzaktaysa, ona biraz gözünü dikip bakmak için kendini o kadar özgür hissedecektir. [...]

İnsanlar kurallara uymaktan kaçmanın yanı sıra, sık sık bu kuralları çiğneyebilir de. Elbette, toplumsal sınıf alt kültürleri ve etnik alt kültürler arasında hem modellerde, hem de, modellerin ilk uygulandığı dönemde farklılıklar gözlenmektedir.

Uygar kayıtsızlık, aynı ortamda bulunanlara, başka toplumsal özelliklerini değil, sadece o topluluğun katılımcısı olmalarını göz önünde bulundurarak muamele eden nezaket tutumu olarak tanımlanır; bu asgari nezaket bağlamında, çok farklı bir toplumsal statü ya da çok farklı dış görünüme sahip biri orada bulunduğu zaman grubun ahlak değerleri sınanır. Örneğin, orta sınıf İngilizler, şöhretli ya da kötü şöhretli kişilere kendilerine halk arasında uygar kayıtsızlık gösterilmeme ayrıcalığı tanımakla övünürler. Bu tıpkı kraliyet ailesinin çocuklarının bir parktan geçerken onlara pek az kişinin dönüp bakması gibi bir şeydir. Bizim kendi Amerikan toplumumuzda, son zamanlarda, fiziksel engellilerin en büyük sorunlarından birinin, kalabalık yerlerde insanların onlara açıkça gözlerini dikip bakmaları olduğunu, böylece özel hayatlarının saldırıya

uğradığını hissettiklerini, aynı zamanda da bu saldırıların kendilerinin arzu edilmeyen niteliklerini göz önüne çıkarttığını biliyoruz.

Gözünü dikip bakma eylemi, insanın başka bir insana olağan şekilde yapmayacağı bir eylemdir. Çünkü böyle yapan bir insanın bakılan nesneyi farklı bir sınıfa yerleştirdiği anlaşılır. İnsan bir hayvanat bahçesinde bir maymunla ya da çadır tiyatrosundaki hilkat garibesıyla konuşmaz; sadece ona gözünü dikip bakar.

Bedenin özel ve ayrılmaz bir parçası olarak bir sakatlık, insanın özel kalmasını yeğlediği kişisel bir sorun biçiminde düşünülebilir. Ancak onun görünür olması, yabancılar da dahil olmak üzere, sakatlığı olan kişinin karşılaştığı herkes tarafından algılanmasına neden olur. Görünen bir sakatlık, sakat kişinin arzusuna rağmen, onunla herkes ilgilendiği için öteki kişisel sorunlarının çoğundan farklıdır. Herkes sakatlığa bakabilir ya da onunla ilgili sorular sorabilir ve her iki durumda da sakat kişiyle iletişim kurup ona kendi duygularını ve değerlendirmelerini aktarabilir. Bu durumda bunu yapan kişinin eylemi özel yaşama bir saldırı olarak düşünülebilir. Özel yaşama saldırıyı bu denli kolaylaştıran şey sakatlığın görünebilirliğidir. Bu insanlar, sorular soran ve gözlerini dikip bakan başka insanlarla tekrar tekrar karşılaşmak zorunda kalır ve genelde durumun vahametini değiştiremeyeceklerinden, kendilerini genellikle güçsüz hissederekler.²

Hem uygar kayıtsızlığa hem de uygar kayıtsızlık kuralının çiğnenmesine ilişkin belki de en belirgin örnek, bir insanın başka bir insana bak-

mak için onun kendisine bakmıyor olmasından yararlanması, daha sonra, kendisine bakılan kişinin aniden dönmesi ve kendisine haksızca bakan kişiyi bakarken yakalaması durumunda oluşur. Yakalanan kişi gözünü kaçırabilir. Genellikle de, bunu yaparken biraz mahcubiyet ve biraz utanç duyabilir ya da sadece karşısındaki kişiyi kabul edilebilir ölçüde süzdüğü sırada fark edilmiş gibi davranabilir. Her iki durumda da, ortada uygunsuz bir davranış olmadığına dair birtakım kanıtlar görüyoruz.

Uygun davranmanın ve uygar kayıtsızlık hakkına sahip olmanın birbiriyle ilişkisi vardır. Birey açısından uygun davranışlar onun uygar kayıtsızlığa uyum sağlamış olduğunu kanıtlar. Bireyde uygun davranışların hiç olmaması ona sabit bakışlarla bakılma ya da onu görmemeye özen gösterilmesi durumu ile sonuçlanabilir. Bununla beraber, uygun olmayan davranış, başkalarını uygar kayıtsızlığı kabahatli kişiye gösterme yükümlülüğünden kendiliğinden kurtarmaz. Genellikle bu yükümlülüğü zayıflatır. Her iki durumda da, o sırada olup bitenlere rağmen, ortada bir anormallik olmadığı mesajını vermek amacıyla, sadece nazikçe davranmış olmak için bile, olumsuz davranış karşısında uygar kayıtsızlık gösterilebilir.

Doğal olarak, toplumun orta sınıflarında, başkalarına uygar kayıtsızlık göstermekte başarısız olan kişilere doğrudan ve açık bir şekilde olumsuz yaptırım uygulanmaz. Yani, hizmetçilerin ve çocukların top-

lumsal eğitimleri, özellikle de çocukların fiziksel engelli ve sakatlara uygar kayıtsızlık göstermeleri bunun dışında kalır. Yetişkinler arasında bu gibi doğrudan yaptırım örnekleri için, imparatora ya da onun temsilcilerine göz ucuyla bakmanın bile ceza gerektiren bir suç sayılabildiği despot toplumlara ya da cezalandırılması gereken cinsel bir yaklaşım olarak yorumlanmadan önce siyah bir erkeğin beyaz bir kadına ne kadar süreyle ve hangi mesafeden bakabileceğine ilişkin, bazı Güney Eyaletlerinde geçerli oldukça ince kurallara bakılması gerekir.

Bakılmanın verdiği acı düşünüldüğünde, topluma ait her çeşit uygunsuz davranışı toplumsal bakımdan denetleyebildiği için gözünü dikip bakma eyleminin kendisinin neden olumsuz bir yaptırım aracı olarak yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılabilir. Aslında, bu eylem genellikle bir bireyin “çizgiyi aştığı”na dair aldığı ilk uyarıyı ve ona verilmesi gereken son uyarıyı oluşturur. Gerçekten de, uygar kayıtsızlık eylemine geçecek bir topluluğun kapasitesinin sınırlarını zorlayan türden bazı insanların bulunduğu durumlarda, bakma eyleminin kendisi bakma eylemine karşı bir yaptırım haline gelebilir. Eskiden gezici bir tiyatrodan görev yapan bir cücenin öz yaşamöyküsünde bu konuya ilişkin örnekler bulunabilir:

Duyarsız insanlar vardı, dağdan inip gezici tiyatroyu görmeye gelmiş gibi bakan insanlar. Gözetlemeyi sevenler var-

dı. Eğer bunları gözetlerken yakalarsanız kızarıp hemen geri çekilen sinsi insanlardı bunlar. Acıyanlar vardı, sizin yanınızdan geçtikten sonra dilleriyle yaptıkları çık çık sesini duyabilirdiniz. Ancak hepsinden de kötüsü, boşboğazlar vardı; bunlar, “Merhaba, zavallı çocuk” deseler daha iyi olurdu. Bunu gözleri, davranışları ve ses tonları ile zaten söylüyorlardı.

Benim tek bir savunma yöntemim vardı; soğuk soğuk gözümü dikip bakmak. Böylece, bu insanlara olan tüm duygularım siliniyor ve temel sorunumla ancak başa çıkabiliyordum: Metroya canlı girip canlı çıkabilmek.³

Yüz Yüze Etkileşimin Yapısı

İki insan karşı karşıya, aynı mekânda bulunuyorsa ve bu nedenle birbirleriyle belli düzeyde bir odaksız etkileşime girdilerse, odaksız etkileşimin önemli bir biçimi sayılan uygar kayıtsızlık eylemini karşılıklı olarak başlatmak, birbirleriyle herhangi bir ilişki kurmanın tek yolu değildir. Bu insanlar buradan hareket ederek, birbirlerini odaklı etkileşime sokmak üzere, bundan böyle benim *yüz yüze etkileşim* ya da *karşılaşma* diyeceğim birime doğru yol alabilirler. Yüz yüze etkileşim, iki ya da daha fazla katılımcının birbiriyle bilişsel ve görsel bir ilgi odağı sağlamak üzere açıkça birleştiği durumlara ilişkin tüm örnekleri kapsar. Bu eylem, öncelikli iletişim hakları bulunmasını gerektiren tek bir karşılıklı etkinlik biçiminde anlaşılır. En basit ve en çok kullanılan örneklerden birini vermek gere-

kirse, insanlar birlikte aynı ortamda bulundukları zaman birbirleriyle bir sohbeete girişebilirler. Karşılıklı etkinlik için yapılan bu anlaşma en geniş kapsamlı statülerden birini ortaya çıkarır. Tamamen farklı toplumsal konumlardan gelen insanlar bile kendilerini birbirlerine böyle bir eylemle bağlanmanın uygun sayıldığı koşullar içerisinde bulabilirler. Doğal olarak statünün bir “kuluçka dönemi” olmaz, ancak yükümlülerin o anda kendi statülerini kullanmalarını zorunlu kılar.

Karşılıklı etkinlikler ve bu etkinliklerin içine yerleşmiş yüz yüze etkileşim sınırlı sohbet, parazitlik, sevişmek, oyun oynamak, ciddi tartışma ve kişisel hizmet (bakım, satış, hizmetçilik vb. gibi) örneklerinin hepsini kapsar. Hoşça sohbet etme gibi bazı durumlarda, buluşmanın kullanıma hazır araçsal bir mantığı olmayabilir. Başka durumlarda ise, tıpkı bir öğretmenin bir öğrencinin sırası yanında, öğrencinin çözmeye çalıştığı ve öğretmen gidince de çözmeye devam edeceği bir probleme yardımcı olmak üzere duraklaması gibi, karşılaşma açıkça karşılıklı araçsal bir etkinlik için oluşmuş bir ortamdır ve bu ortak çalışma daha önce bireysel bir şekilde yapılan bir işin sadece bir safhasıdır. Burada dikkate alınması gereken şey, birçok yüz yüze etkileşim sözlü ifadelerin değiş tokuş edilmesinden oluştuğu halde (öyle ki, sohbet içeren karşılaşmalar model olarak kullanılabilir), tek kelimenin bile edilmediği başka tür karşılaşmaların da olduğudur. Henüz konuşma

becerisini kazanamamış çocuklar arasındaki iletişimlerde ve başka biri ile kurulan fiziksel bir ilişkinin, yüz yüze bir karşılaşma anlaşması biçimindeki bir toplumsal ilişki eylemine dönüşmesi olanağının olmadığı yerlerde, elbette, bu durum açıkça görülmektedir. Yetişkinler arasında da sözsüz karşılaşmalar gözlemlenebilir. Karşılıklı olarak kullanılan jestler ya da hatta, tıpkı masa ve iskambil oyunlarında olduğu gibi hareketler bu iletişimde etkili olabilir. Bunun yanında, iş yaşamındaki görevler dolayısıyla belli yakın bir araya gelişler de vardır; bunlar görsel ve bilişsel bir ilgi odağının oluşmasını ve içtenlikle eşgüdümlemiş katkılarının gerçekleşmesini sağlar. O sırada yerine getirilecek görevin bir sonraki aşamada ne yapılmasını gerektirdiği ortaklaşa değerlendirilir ve böylece katkının sırası ve türü belirlenir. Burada yönlendirme ya da toplumsallaşmaya ilişkin tek bir söz bile edilmezken, ilginin ya da karşılıklı tepkinin eksikliği katılımcıların karşılıklı taahhütlerinde bir uyumsuzluk yaratır.

Sadece iki katılımcının bulunduğu bir durumda, karşılaşma, eğer gerçekleşirse, bir *tam odaklı topluluk* oluşturarak söz konusu durumu *sonlandırır*. İki katılımcının olduğu durumlarda, karşılaşma eyleminden dışlanmış ve bu koşul içinde kendilerini pek ilgili hissetmeyen insanlar da bulunabilir. Bu ilgisiz katılımcılar, topluluğu bir *yarı odaklı topluluğa* çevirebilirler. Eğer üçten fazla insan bulunuyorsa, aynı

durumda yürütülen birden fazla karşılaşma eylemi olabilir. Bu durumda bir *çok-odaklı topluluk* oluşabilir. Hem karşılaşma eylemlerine hem de ilgisiz katılımcılara değinmek için *katılım birimi* terimini kullanacağım. *Seyirci* terimini ise, kendisi o sırada başka bir karşılaşma eyleminde katılımcı olsun ya da olmasın, söz konusu belli karşılaşmanın kabul edilmiş üyesi olarak orada bulunan herhangi bir bireye değinmek için kullanacağım.

Toplumumuzda, yüz yüze etkileşimler, toplumsal birime ait bir sınıfın, analitik olduğu kadar örneklerle de tanımlanabilmesi için gerekli tüm nitelikleri paylaşmaktadır.

Bir karşılaşma, başlangıç hamlesini yapan biri tarafından, genellikle gözlerdeki özel bir ifade yoluyla, bazen de özel bir ses tonuyla başlatılır. Doğru bağlantı, bu giriş öteki katılımcı tarafından onaylanınca kurulur. Öteki katılımcı, gözleri, sesi ya da duruşuyla, kendisinin, karşılıklı göz etkinliği gerçekleştirmek üzere, —açılışı yapandan, talebini bir dinleyici kitlesi için ertelemesini istemek amacıyla dahi olsa— karşısındakıyla iletişime hazır olduğu işaretini verir.

Başlangıç hamlesini gerçekleştirmek işareti yapılır ve neredeyse anında buna tepki olarak “izin” işareti verilir. Tüm katılımcılar, belki de ilk hamleyi yapan kimsenin ötekiler tarafından reddedilme durumuna düşmesini önlemek üzere, her iki işareti de verirler. Özellikle bakışmalar buna olanak yaratır. Aslında, gözler birleştğinde, eğer ilk hamleyi yapan kişinin girişinin onaylanmadı-

ğı anlaşılırsa, sanki açılış hamlesi hiç amaçlanmamış gibi davranmasına olanak yaratmak üzere, ilk hamleyi yapan kimsenin ilk bakışı geçici ve belirsiz olabilir.

Bu durumda göz göze bakışmalar, sözlü ifadelere onaylanmış bir açıklık getirerek ve eylemlerin karşılıklı uyumunu haklı olarak abartarak iletişim yaşamında özel bir rol oynar. Simmel’in ifade ettiğine göre:

Özel duyu organları içinde gözüün eşsiz sosyolojik bir işlevi vardır. Bireylerin uyuşması ve etkileşimi karşılıklı bakışmaya dayanır. Belki de bu her yerde var olan en doğrudan ve en saf karşılıklılıktır. Bununla beraber, göz göze bakışmanın insanları birleştirmesini sağlayan en yüksek psikik tepki nesnel bir yapı halini almaz. İki kişi arasında bir an için ortaya çıkan birlik o durum içinde oluşur ve işlevi içinde erir. Bu birleşme öylesine dirençlidir ve ustalikle kurulmuştur ki, sadece gözler arasında en kısa ve en doğru çizgi ile sağlanabilir ve en küçük bir sapma, yana kayan en önemsiz bir bakış bu birliğin eşsiz karakterini tamamen ortadan kaldırır. Tıpkı söz alışverişlerinde ve, doğrudan ya da dolaylı olarak, insanlar arasındaki tüm öteki evrensel türden birleşmelerde olduğu gibi, bu ilişkiden geriye hiçbir nesnel iz kalmaz. Gözle gözüün etkileşimi, işlevin doğrudan niteliği kaybolduğu anda biter. Ancak, eğer göz göze bakışmak diye bir şey olmasaydı, insanların toplumsal ilişkilerinin bütünlüğü, kendi fikirleri üzerinde ısrar etme ve başkalarının fikirlerini reddetme huyları, özel yaşamlarının gizliliği ve birbirlerine yabancılaşma tarzları tahmin edilemeye-

*cek ölçüde değişirdi. İnsanların böyle karşılıklı bakışması, basit bir bakış ya da öteki kişinin gözlemlenmesinden farklı olarak, aralarında yepyeni ve eşsiz bir birlik olduğunu belirtir.*⁴

Bu durumda, bulunduğu ortamdan dışlandığını düşünen bir birey, bu hissini “anormal bakışlar” ile, özellikle de gözlerini başka yöne çevirerek belli eder. Başkalarının kendisine yaklaşmasını ve onlardan aldığı bilgiyi denetim altında tutmayı isteyen bir bireyin onu arayan kişiye bakmaktan kaçınması da anlaşılabilir. Örneğin bir kadın garson, bekleyen müşteriyle göz göze gelmekten kaçınarak, müşterinin sipariş vermesini önleyebilir. Aynı şekilde, eğer bir yaya, sokağın başka bir yayaya ait kısmını kendine ayırmak istiyorsa ya da bir motosiklet sürücüsü kendisiyle aynı hareketi yapmaya hazırlanan başka bir motosiklet sürücüsü veya yayadan önce davranmak istiyorsa, kullanacağı strateji de ötekiyle göz göze gelmekten kaçınmaktır. Karşılaşmayı başlatan kişinin ötekine tüm karşılaşmaları resmen başlatma hakkını vermesini gerektiren toplumsal bir konumda olduğu durumda ise, düşmanca ve can sıkıcı durumlar oluşabilir; bunlara ilişkin bir örneği Melville’in *Beyaz Ceket* adlı eserinde bulabiliriz:

Bazen kaptan hiddetlenir ya da keyfi kaçar, canı kapris yapmak veya mutlak güç üstünlüğünü biraz olsun göstermek ister. Ya da birinci süvari, kazara onu kırmış ya da kızdırmışsa, tüm gemicilerin gözleri önünde de olsa, kaptan, birinci

süvari üzerindeki hâkimiyetini bir nebze olsun göstermekte isteksiz davranmaz. Kaptan Claret çoğu zaman, gözlerini birinci süvariden başka tarafa kasten çevirerek, genellikle pupa güvertesi üzerinde bir öne bir arkaya ısrarla gezinir. Birinci süvari aşağıda en korkunç kuşku için de dikilip durur ve üstünün ilk göz işaretini bekler.

Kaptan yürüyüşü sırasında ona doğru döndüğü anda, “İşte şimdi onu yakaladım,” diye kendi kendine söylenir. “Şimdi sıra bende!” ve eli hemen şapkasına gider. Ama heyhat! Kaptan yine elinden kaçmıştır. Mahcup süvari sıkıntısını bastırmaya gayret ederek dudaklarını ısırırken nöbetçiler birbirlerine sinsi sinsi göz kırpar.

Bazı durumlarda bu sahne aynen bir kaç kez tekrarlanır. Ta ki Kaptan Claret tüm gemicilerin gözü önünde kendi itibarının oldukça iyi anlaşıldığını düşündüğü ana dek, astına doğru azametle yaklaşıp, gözlerini onun gözlerine dikene kadar; süvarinin eli bunun üzerine hemen şapkasının siperliğine gider ve kaptan raporu onayladığına dair başıyla işaret ederek tüneğinden inip kış güvertesine doğru yollar.⁵

Bu tür örneklerin de gösterdiği gibi, eğer bir karşılaşmadan kaçınmak isteniyorsa karşılıklı bakışmaların doğal olarak kısıtlanması gerekmektedir. Çünkü göz teması yüz yüze etkileşim kurmaya yol açar. Son olarak, göz göze bakışmanın, bir karşılaşmayı başlatma isteğini iletme yöntemi olarak kullanılması ile başka iletişim pratikleri arasında ilişki olduğunu belirtmek istiyorum.

Bireyler başkalarına doğrudan gözlerini dikip bakmaktan ne kadar kaçınmak zorunda kalırsa, bu bakışa o kadar özel anlam yükleyeceklerdir. Buradaki olayda bir karşılaşma edimi talep edilmektedir. Bu durumda, uygar kayıtsızlık kuralı kişiye başkasının gözlerine bakma izninin verilmesini olanaklı kılar ve bunun için uygun koşulları yaratır. Aynı şekilde, tıpkı birbirlerini tanımayan insanların tanışmayı ayarlaması ve bu şekilde birbirlerini keşfedebilmesi gibi, bu kural bir yabancıya “uzunca bir süre” gözünü dikip bakmasına da özel bir işlev yüklemeyi olanaklı kılar.

NOTLAR

- 1 R. K. White, B. A. Wright ve T. Dembo, “Studies in Adjustment to Visible Injuries: Evaluation of Curiosity by the Injured”, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 43 (1948), s. 22.
- 2 A.g.e., s. 16-17.
- 3 H. Viscardi Jr, *A Man's Stature* (New York: John Day, 1952), s. 70.
- 4 Simmel'in *Sociology* adlı eserinden alıntılan R. E. Park ve E. W. Burgess, *Introduction to the Science of Sociology*, 2. Baskı (Chicago: University of Chicago Press, 1924), s. 70.
- 5 H. Melville, *White-Jacket* (New York: Grove Press), s. 276.

12. Mahcubiyet ve Etkileşimsel Örgütlenme

Christian Heath

Mahcubiyet, davranış bilimlerinin oldukça az ilgisini çekmiş bir konudur. Öteki duygu biçimlerinin aksine, mahcubiyetin tamamen insani bir deneyim, bir toplumsal fenomen olduğu, böyle olduğu için de hislerin daha geçici biçimlerine göre fizyolojik ve psikolojik bakımdan daha az yorumlandığı söylenir. Öte yandan sosyoloji, duyguların ya erişilemediğini ya da analitik olarak araştırma-ya değmediğini düşündüğünden, duygularla oldukça az ilgilenmiştir. [...] Ancak mahcubiyet, günlük davranışların toplumsal örgütlenmesi içinde çok önemli bir yer tutar. Toplum içinde bireyin davranışı üzerinde kişisel bir sınırlama yarattığı gibi, sorunlu ya da uygunsuz kabul edilen eylemler ve etkinliklere de toplumsal bir tepki oluşmasını sağlar. Mahcubiyet bireyin toplumsal örgütlenmeye, değerlere ve göreneklere duyduğu bağlılığı sürdürmesinde önemli bir rol oynar. Günlük yaşamda ve başkalarıyla ilişkilerimizde etkili olur. Sıradan davranışlarımızı şekillendirir ve bireyin davranışlarını formel ve kurumsallaşmış sınırlamaların ulaşamadığı toplumsal yaşam alanlarına bağlar. Sıradan dav-

ranışların ve mahcubiyetin toplumsal yaşamdaki önemini E. Goffman analitik olarak ele almış, böylece duyguların durumsal ve etkileşimsel doğasını da açıklamıştır.

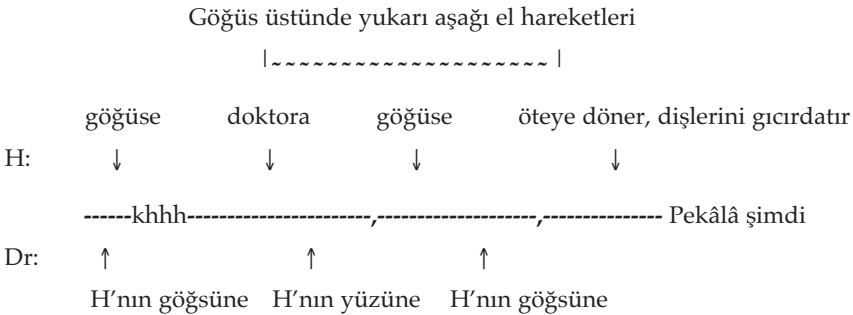
Goffman, etkileşime girmiş katılımcıların kendilerinin ve birbirlerinin geçerli kimliklere sahip olma isteklerini desteklemek gibi bir ahlaksal yükümlülükleri olduğunu ileri sürer ve “eğer birtakım çarpıcı olgular bir katılımcının kendi kimliğine ilişkin varsayımlarını tehdit eder ya da bunların saygınlığına gölge düşürürse” mahcubiyet duygusunun ortaya çıkacağını belirtir. Goffman mahcubiyet durumunda bireyin huzurunun bozulduğu ve “kızarma, kekeleme ve dengesiz hareketler” gibi mahcubiyetin kendine özgü belirtilerinin, kişinin karşılaşma konusuna ya da alanına katılabilme olanağını zayıflatığı; mahcubiyetin katılımcıların içinde bulunduğu etkinliği tehdit ettiği yargısına varır. Goffman, yüz yüze etkileşimin “tam da mahcubiyetin zarar verebileceği yetenekleri” gerektirdiği ve insanların doğal olarak bu gibi zorluktan nasıl kaçındığını ve kurtulduğunu düşünmemizi sağ-

layan bir çatı oluşturduğu sonucuna varır. [...]

Goffman'ın mahcubiyetin etkileşimsel örgütlenmesini araştırmak üzere yaptığı öncü çalışmasına dikkatinizi çekmek istiyorum. Mahcubiyete ve öteki duygu biçimlerinin ifade edilmesine ilişkin daha önce yapılmış çalışmaların aksine, gözlemler bu fenomenin doğal ortamlarda oluşan etkileşimlerden alınmış gerçek örneklerine dayanmaktadır. [...]

Bu çalışmaya alınan veriler tıbbi konsültasyonlar yapılırken doğal ortamda, doktor ile hastası arasında geçen görsel ve sesli iletişimle ilgili bir araştırma projesi kapsamında kaydedilmiş önemli bir video koleksiyonundan alınmıştır. [...] Projeye ilişkin mevcut çalışma, fiziksel muayene sırasında doktor ile hastası arasındaki etkileşimi kapsamaktadır ve biz mahcubiyet duygusuyla, genel olarak duygularla ve bunların sıradan davranışlarımızla ilişkisi konularıyla toplumsal yaşamın bu oldukça hassas alanı içinde ilgilenmeye başladık. [...]

Video kayıtları, karşılaşma süreci içinde, bir an için dahi olsa, katılımcıların biri ya da ötekini tipik mahcubiyet belirtileri sergilediği örnekleri, özellikle de hastanın sükunetinin bozulduğu ya da doktorla aynı hissi paylaşmadığı anları ortaya çıkarmak üzere gözden geçirildi. Aslında böyle durumlara oldukça nadir rastlanmaktadır ve tıpkı Goffman'ın da yaptığı gibi, insanı mahcubiyet duygusundan kaçınmanın yollarını aramaya yöneltir. Ancak daha da önemlisi, Goffman ve diğer araştırmacıların betimlediği özellikleri taşıyan gerçek mahcubiyet örneklerini saptarken, bireyin davranışının, gelişigüzel sergilenmekten çok, çevresinde ne tür etkinlik ve eylemlerin meydana geldiğine bağlı olarak sistematik biçimde düzenlendiği, daha ayrıntılı bir analiz sonucunda ortaya çıkmaktadır. Mahcubiyet konusunda etkileşimsel bir sistematığı tekrar tekrar keşfetmek, Goffman ve öteki sosyologların bu fenomeni tanımlama ve anlama biçimlerine olan inancımızı zayıflatmıştır.

Şekil 12.1 Kısım 1, transkript 2 (basitleştirilmiş haliyle).

Mahcubiyet Anı

[...] Tıbbi muayene sırasında mahcubiyet duygusunun patlak vermesi oldukça az görülen bir durumdur. Bununla beraber, eğer bu duygu oluşursa, bunun doktorun hastanın bedenini fiziksel olarak yoklaması sırasında oluşması yerine, katılımcının muayene için hazırlandığı sırada oluşması olasılığı daha fazladır. Elbette soyunma işlemi doktorun hastayı muayene etme isteğini izleyen sürede gerçekleşir. Bu işlemin doktorun önünde yapılması pek seyrek görülen bir şey değildir. Hasta, bedenini doktora ilk kez bu sırada, konsültasyon yapılırken açar.

Aşağıdaki bölüm, doktorun hastayı muayene etme isteği ve beden muayenesi arasında geçen önemli zaman aralığından alınmıştır. Bu vakada doktor bir telefona yanıt verdiği için muayene geciktirilmiştir. Hasta sutyeni üzerinde kalmak üzere soyunmuş, muayenenin başlaması için beklemektedir. Konsültasyona doktor telefon konuşmasını bitirip hastaya döndüğü sırada gireriz. [...] Burada özellikle önemli olan, saniyenin onda biri kadar bir süre içinde yakalanan sessizlik süreleri ve “h” dizileridir, burada “h” harfleri eğer başında bir asteriks varsa (*hhh) nefes alışları, eğer yoksa nefes verişleri göstermektedir.

Bölüm 1 Transkript 1 (basitleştirilmiş şekliyle)

Dr: Giysilerinizi çıkarın, bir bakalım.

[telefon konuşması araya girer]

Dr: [konuşmayı bitirir ve hastaya döner]

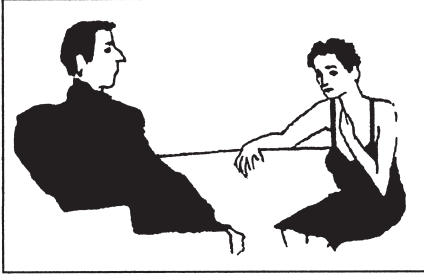
H: *hhh hhhhhhhh kh (0.2) *hhhh keh kh hm (0.8)

H: khh
(2.3)

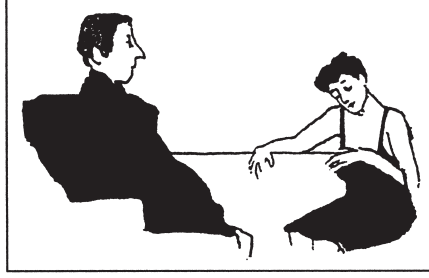
Dr: Pekâlâ, şimdi bir dinleyelim.

Esas mahcubiyet bölümü hastanın öksürmesi ve nefesini tutmasını izleyen sessizliğin sonuna doğru başlar. Doktor hastaya doğru dönünce hasta o an için heyecanlanır ve kendi davranışı üzerindeki denetimini kaybeder. Sesli öğeler yanında görsel öğeleri de içeren daha ayrıntılı bir kayıt burada yararlı olabilir. Bir önceki kaydın aksine gözlemlenebilmesi için eylem sayfaya yayılmıştır. Boşluklar, her biri bir saniyenin 0,1'ine eşdeğer tirelerle gösterilmiştir. Hastanın görünen davranışı sessizliği ve sesleri yakalamak üzere kullanılan çizginin üzerine kayıt edilmiştir. Doktorunki ise altına kayıt edilmiştir. Hastanın bakışı ve bir dizi işaret, bu çizginin hemen üstüne ya da altına yerleştirilmiştir. Burada bir dizi işaret (~~~), taraflardan birinin ötekine doğru dönmesini, tireler (---) ise arkasını dönmesini gösterir. Sürekli çizgi ya da tire bir katılımcının ötekine bakmasını gösterir.

Doktor telefon konuşmasını bitirdikten sonra hastaya doğru döner ve hasta da uygun pozisyonu alır. Bakışı doktora ulaştığı anda, hasta, başını doktordan kısmen çıplak göğsüne doğru çevirir. Burada hızla el hareketleri yapmaya, açık elini göğsü üzerinde aşağı yukarı gezdirmeye başlar.

(a)

(b)

Şekil 12.2 Kısım 1.

El hareketlerini yaparken gözlerini kırpar ve başını sallar. Bir iki saniye sonra doktor bakışlarını hastanın göğsünden yukarı doğru kaldırır, hasta da onu izler ve bir kez daha doktorun yüzüne doğru döner. Hastanın bakışları doktora ulaştığı sırada doktor kendi bakışını hastanın göğsüne çevirmiştir. Doktoru kendi göğsüne bakarken bulunca hasta da göğsüne bakar ve bir kez daha el hareketleri yapmaya başlar, avucunu hızla çıplak göğsü üzerinde ileri geri gezdirmeye başlar. Yine hastanın gözlerini kırpması ve oraya buraya bakması bu hareketlere eşlik eder. Saniyeden daha az bir süre geçer ve hasta gözlerini göğsünden bir tarafa doğru çevirir, göz kapaklarını indirir ve dişlerini gıcırdatmaya başlar. Doktorun hastayı izlemesi ve o tarafa dönmesi ile bölüm sona erer, bir iki saniye sonra muayeneye başlarken katılımcılar oturma konumlarını yeniden düzenlerler.

Şekil 12.2'de (a) olayın hemen öncesini, (b) ise olayı göstermektedir. Bunlar eylem konusunda fikir edinebilmek için yardımcı olabilir. Bu kısa olay mahcubiyet duygusunun pek

çok kendine özgü belirtisini taşımaktadır. Hastanın gelişigüzel olduğu anlaşılan hareketleri, heyecanlı jestleri, farklı noktalara bakması ve gözlerini kırpması, bu hareketlerin baş hareketleriyle birleşmesi ve olayın sonuna doğru, göz kapaklarını indirmesi ve dişlerini gıcırdatması, bu biçimdeki duygusal ifadeleri dile getirmiş olan Goffman ve öteki biliminsanları tarafından betimlenen davranışı göstermektedir. Örneğin Goffman, "kızarma, beceriksiz hareketler, kekeleme, ellerin titremesi, duraksama ve dengesiz hareketler" den mahcubiyet belirtileri olarak söz eder ve kalp atışlarının hızlanması ve bunun kan dolaşımı ve cilt rengi üzerindeki etkisi gibi belirtileri de bu belirtilere bağlı fizyolojik öğeler olarak tanımlar. Bu olayda, hasta bir an için sükunetini kaybetmiş ve "aklı karışmış" gibi görünür. O sırada yapmak zorunda olduğu işe, fiziksel muayeneye hazırlanma işine katılmamaktadır.

Başka mahcubiyet örneklerinde olduğu gibi burada da kişinin davranışı tuhaf ve kendine özgü görün-

mektedir. Etkileşimle ve o sırada yapmak zorunda olduğu işle bağlantısı yoktur. O anda katılımcı bir duygu seline kapılmıştır ve kendi hareketlerini denetim altına alamamaktadır. Yine de, hastanın davranışı ne kadar sıradışı sayılsa da, onun mahcubiyet duygusunu yaşadığı an ve bunun ifadesi sistematik bir biçimde birlikte olduğu katılımcının hareketleriyle ilişkilidir. Örneğin, hastanın mahcubiyeti konsültasyonun ilerleyen akışı içinde “herhangi bir yerde” ortaya çıkmaz; aksine içinde bulundukları etkinlik alanı ile bir eşgüdüm içindedir. Doktor telefon konuşmasını bitirip hastaya dönünce o da doktora doğru döner. Kendi bakışı doktora ulaştığında doktoru kendi yüzü yerine göğsüne bakarken bulur. Derhal doktorun ilgi nesnesine döner ve el hareketleri yapmaya başlar. Bir iki saniye sonra doktor yukarı doğru bakar, hasta da el hareketlerinden vazgeçer ve bakışını doktorun yüzüne çevirir. Ancak bir kez daha onu kendi göğsüne bakarken bulur. Tekrar el hareketleri yapmaya ve söz konusu nesneye bakmaya başlamasıyla birlikte mahcubiyet duygusu yeniden ortaya çıkar.

Hastanın duygularının yoğunlaşmasına neden olan doktorun bakışıdır ve hastanın sıkıntılarının ikinci kez yeniden başlamasına yine onun bakışı neden olmuştur. Bakış, tıbbi muayene sırasında doktorun hastaya pek çok kez bakması ile “fiziksel” açıdan aynı değerdedir. Ancak yine de konsültasyonun uygulandığı süreç içindeki anda hastanın mahcubi-

yet duygusunu ortaya çıkarır. Sıkıntılarının kaynağı muayenenin bu safhasındaki ilgi durumudur. Yani hastayı muayene etme talebi ile bedeninin fiziksel muayenesi arasındaki bağlantıdır. Bu durum, karşılaşma sırasında, katılımcıların bulunduğu hiçbir eşgüdümlü etkinliğin bulunmadığı pek az sayıda durumdan biridir. Ortak bir ilgi odağı yoktur. Etkileşim eylemi içinde odaklanılan bu “kimse- nin giremediği bölge”, doktor ve hasta muayeneye hazırlandıkları sırada kendi farklı, fakat ilişkili kaygılarıyla uğraşırken, sık sık bu ilgi durumunun parçalanmasını gerektiren bir safha olarak ortaya çıkar. Bu şartlarda başkasının bedenine atılan bir bakış, başka bir durumda hiç önemli değilken, burada çok önemli olabilir. Söz konusu olan ister konuşma, ister muayenenin kendisi olsun, bir etkinliğin yaratılması sırasında insanlar arasındaki bakışmaların aksine, sadece doktorun bakması, katılımcıların karşılıklı olarak bağlı oldukları bir etkinliği oluşturmaz. Tam tersine, doktorun bakışı tek başına kalmıştır, muayene işleminden ayrılmıştır ve bu suretle de, o anda hastanın göğsünü karşılıklı ilginin ön safhalarına getirdiği için öteki insana “bakmak” olarak yorumlanabilir.

Bu nedenle, bir bakışı, gözünü direk bakmaya dönüştüren, sadece bakma eyleminin geçici olması değil, daha çok bu bakışın etkinlik ortamının düzeniyle ilişkisidir. [...] Burada ki vakada doktorun bakışı hastanın göğsünü karşılıklı ilginin en önemli konumuna yerleştirmekte ve bir et-

kinlik süreci başlatmaktadır: Hastanın kısa mahcubiyet anı. Hasta ya da herhangi başka biri, birtakım duygularını kendi bedeninin belirli kısımlarının gösterilmesiyle bağdaştırdığında, bakmak eylemi, nesneyi mahcubiyet duyulacak bir duruma sokar.

Hasta, doktoru kendi göğsüne bakarken bulunca telaşlı el hareketleri ve onlara bağlı göz ve baş hareketleri yapmaya başlar. Hastanın jestleri, düzensiz görünmelerine karşın, yüz yüze etkileşim sırasında oluşan öteki hareketler gibi, eylemin bulunduğu şartlar ve bu jestlerin neden olduğu hareketler bağlamında dik-katle tasarlanmış olabilir. Hatırlanmalıdır ki, her iki safhada da, hastanın jestleri, doktorun ilgi nesnesi olan göğsüne art arda sürtünen elini de içermektedir. Her iki safhada da bu jest doktorun bakış hattını keser ve bunun sonucunda doktorun hastanın göğsünü kesintisiz olarak görmesini engeller. Böylece, göğüs üzerinde el hareketleri yaparak hasta, kısmen de olsa, göğsünü doktorun bakışından saklamaktadır. Doktor bakışını çeker çekmez o da bu hareketlerden vazgeçmektedir. Doktoru tekrar göğsüne bakarken bulunca, göğsünü doktorun göğsü üzerinde gezinen gözünden saklamak ister. Bu nedenle bu jest öteki katılımcının bakmasını durdurmaya ve belki de hastanın yarı çıplak bedenine duyduğu ilgiyi ortadan kaldırmaya yarayabilir.

Eğer bu hareketlerin tek amacı göğsü doktorun bakışından saklamak olsaydı, o zaman hastadan sadece elini onun üstüne yerleştirmesi-

ni ya da başka bir yolla mahcubiyet duygusunun kaynağını saklamaya çalışmasını bekleyebilirdik. Bununla beraber, hastanın hareketlerinin sadece nesneyi doktorun bakış açısından saklamakla ilgisi olmayabilir. Eylemin yapıldığı etkileşim ortamının sınırları içindeki başka talepler ve sınırlamalarla başa çıkmakla ilgili olabilir. Doktor telefon konuşmasını bitirirken ve hastayı muayene etmeye başlarken o kritik mahcubiyet ânı oluşur. Bunun hemen ardından, doktor konuşmasını bitirir bitirmez hasta doktora doğru döner ve göğsünü muayene etmesi için ona gösterir. Hasta, işte bu anda, doktorun, muayene etmek için kendisine doğru döndüğünü değil de göğsüne baktığını görür. Eş zamanlı olarak, hasta birbiriyle çelişen iki etkileşim talebi gösterir. Bir yanda göğsünü muayene için göstermesi, öte yanda da, onu doktorun bakışından saklaması. Açık elin durmadan göğüs üstünde ileri geri gidip gelmesi biçimindeki telaşlı hareketler onun davranışı üzerindeki bu eş zamanlı sıkıntıları şekillendirmektedir. Göğsünü göstermeye ve muayene için uygun konumda kalmaya özen gösterirken mahcubiyetinin odak noktasını doktorun istenmeyen ilgisinden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda, doktorun bakışındaki belirtilerle başlayacak olan bir sonraki uygun eylemin yarattığı art arda gelen sıkıntıları bastırmaya çalışırken, hastanın hareketlerinin heyecanlı ve düzensiz görünmesi pek de şaşırtıcı olmamalıdır.

Hastanın el hareketlerinin biçimi ve göğsünü tam olarak gizleme konusundaki gözle görülür kararsızlığı da, böyle bir eylemin potansiyel sonuçlarına bağlanabilir. Hastanın göğsünü doktorun bakışından saklama eğilimi ne kadar güçlü olursa olsun, böyle bir eylemin geriye dönük belirtileri olabilir ve fazladan mahcubiyet ve sıkıntılara yol açabilir. Eğer hasta göğsünü tamamen saklayabilseydi, doktorun bakışının uygunsuz ve sorunlu olduğunu ileri sürerek onun hareketlerinden kuşulanmış olacaktı. Doktorun bakışının herhangi bir tıbbi uygulamanın dışında kaldığını ima edecek ve doktorun hareketlerinin altında daha az profesyonel güdülerin bulunduğunu ileri sürerekti. Göğsü tamamen saklamak, doktorun davranış süreci içinde ortaya çıkan nedenler dolayısıyla muayene olmayı reddetme ile bir tutulacaktı ve hem hastadan hem de doktordan bunun açıklaması istenecekti. Bu şartlar altında hastanın, hem öteki kişinin hem de kendisinin konsültasyonunun temelini fazlasıyla sarsan hareketlerine ilişkin açıklayıcı bir eylem sürecine girmekten neden kaçındığını anlayabiliriz.

Hem edebiyatta hem de bilimlerde utanma ve mahcubiyetin bir özelliği, kişinin “nereye bakacağını bilememesi” ve gözlerini ona bakanların bakışından saklaması biçiminde betimlenir. Darwin bu sıkıntıların bir bölümünü insanlar ve hayvanlarda duyguların ifadesi konusundaki klasik incelemesinde yakalar.

*Mahcubiyet duyan herkeste yaygın olarak görülen, arkasını dönme, gözlerini yere indirme ya da sıkıntıyla bir o yana bir bu yana dönme alışkanlıkları, muhtemelen orada bulunanlara yöneltilen bakışları tamamlayan hareketlerdir ve mahcup olan kişide insanların kendisine dikkatle baktığı kanısının oluştuğuna işaret eder. O an bu sıkıntı verici kandan kurtulmak için, o da orada bulunanlara bakmamaya, özellikle de onların gözlerine bakmamaya gayret eder.*¹

Olay 1’de, mahcubiyet duygusunun ortaya çıktığı pek çok örnekte de görüldüğü gibi, hasta nereye bakacağını bilememek gibi bazı sıkıntılar altındadır. Bakışını doktordan kendi göğsüne doğru çevirmekle işe başlar. Bakışını yine hızla doktora çevirir ve hemen bir kez daha kendi göğsüne doğru bakar. Sonunda bir tarafa döner ve sanki utanç içindeymiş gibi göz kapaklarını indirir. [...] Bakışının yönünü hızla değiştirirken, hasta hem gözlerini kırpar hem de yavaşça başını sallar. Darwin’in de ileri sürdüğü gibi, mahcubiyet ve utanma duyguları içindeki bir birey rahatsız olur, oraya buraya bakar ya da gözlerini yere indirir. Hasta bu kısacık olay sırasında nereye bakacağını ya da gözlerini nereye yönlendireceğini bilememiştir. Doktorun bakışı onu hem çekmiş hem de itmiştir.

Hastanın davranışı, kısmen bir bakışın başka bir bakışı etkileme gücünden ortaya çıkmıştır. Hasta, [...] doktorun onun göğsüne bakmaya devam edip etmediğini görmek için de olsa, doktorun bakışına karşılık

vermek üzere yine onun bakışına göre hareket eder. Ancak eğer hasta bakışa karşılık verecek olursa, bu kez doktor hastanın gözüne bakma cesaretini kendinde bulabilir. Bu an, doktorun bundan önceki davranışının birlikte hatırlanmasına ve katılımcılar arasında bir yakınlığın başlamasına yol açabilecek karşılıklı bakışma ânıdır. Mahcubiyet, bir insanın başka bir insanın ona baktığını ilk önce kendisinin görmesi ile beslenerek büyür ve böyle sürer gider.

Yine de, eğer hasta doktorun yüzüne bakmaya isteksiz ise mahcubiyet duygusunun kaynağına bakarak da tedirgin olabilir. Bakışlarını doktordan göğsüne çevirir, sonra hemen yukarı doğru bakar, yine hemen bir kez daha göğsüne doğru bakar ve nihayet gözlerini hızla başka yöne çevirir. Göğsüne bakmak onun bu duygudan biraz olsun uzaklaşmasını sağlar. Kuşkusuz, hastayı harekete geçiren şey, onun doktorun neye dikkat ettiğini fark etmesi ve yine hastanın elini göğsü üzerinde hareket ettirmeye başlamasının sebebi de

doktorun “bakmaya” devam ettiğini ayımsamasıdır. Sanki göğse bakmak ve doktorun merak odağını paylaşmak mahcubiyetin başlamasına neden olmakta ve onun sürmesini sağlamaktadır. Hastanın kendini ve bedenini başka birinin kendisine baktığı şekilde görmesiyle kendi sıkıntıları da artmaktadır. Bundan başka, hastanın bedenine hem hasta hem de doktor tarafından aynı anda bakılmasında mahcubiyeti tetikleyen bir şey vardır. Bu duygunun ortaya çıkmasına neden olan ve gerçekleştirilen etkileşime ilişkin sıkıntılar, bakma eyleminin gücünden, özellikle de insanların birlikte bulundukları, ancak bir eylemin karşılıklı olarak yaratılması sürecinin olmadığı ortamlarda bir kişinin bakışının etkisiyle meydana gelir.

NOTLAR

- 1 C. Darwin, *The Expression of Emotions in Men and Animals* (Londra: Julian Freidman, 1979), s. 330 (ilk yayımlanma tarihi 1872).

13. Günlük Yaşamda Zaman, Alışkanlık ve Tekrarlama

Michael Young

İnsanlar yaptıkları şeyleri neden bu kadar çok tekrarlar? Neden her yıl Noel zamanında ya da kendi doğum günlerinde az çok aynı şeyleri yaparlar? Neden her sabah aynı şeyleri yaparlar? Neden sabahleyin yataktan kalkar, duş yapar, giyinir, kahvaltı eder, gazete okur, mektupları açar, garaja ya da istasyona yürür, meslektaşlarıyla konuşur, aynı kişilere telefon eder, başka zaman yazılan mektuplara az çok benzeyen mektuplar yazar, pişmanlık duygusuyla bira içmeye gitmekten kendilerini alıkoyarlar? Bunların hiçbiri insanın biyolojik saati yüzünden yapılmaz. İnsanlar Noel yemeğine gününü en fazla birkaç dakika hatayla ölçüp de oturmaz, çünkü insanlar tam o dakikada zorla yemek masasına konan (ya da fırına sokulan) kuşlar gibi değildir.

Her ne kadar Doğu ve Batı Avrupa'da ayrı günlerde gerçekleştirilse de, Noel kutlamalarının her sene düzenli şekilde yapılmasından; dünyanın diğer ülkelerinin çoğunda bu kutlamaların yapılmamasından ve Noel dışında kalan zamanlarda da pek çok kişinin kaderlerine razı olup kendi günlük işleriyle uğraşmasın-

dan sorumlu olan bir başka güç bulunması gerektiğini düşünüyorum. Başka bir deyişle ben, tıpkı biyolojik saat gibi, hem güçlü hem de her an her yerde bulunan ve insan eylemlerini eş zamanlı hale getiren bir "sosyolojik saat" arıyorum. Bu gücün, alışkanlığın gücü ve hepimizde az ya da çok bulunan, daha önce yaptığımızı tekrar yapma eğilimi, yani âdetlerimiz olduğunu öne sürüyorum. Alışkanlık (bazı düzensizlikleri ile birlikte) ne denli döngüselse, bilinçli bellek de doğrusaldır. Alışkanlık ve bellek geçmişi bugüne hizmet vermek için saklama yollarıdır. Esas olarak birbirlerini tamamlarlar, ancak farklı amaçları vardır: Birincisi sürekliliği sağlar, ikincisi ise değişimin yolunu açar. [...]

Alışkanlıklar daima yeniden yaratılır. Çin atasözünün dediği gibi, "bir alışkanlık insan bir şeyi ilk kez yaptığında başlar." Alışkanlıklar, otomatikleşsin, düşünülmeden yapılsın diye tekrarlamalarla yaratılır ve yerlerine yerleştirilir. William James *Psikolojinin İlkeleri* adlı eserinde, alışkanlığı "toplumun muazzam düzen tekeri, en kıymetli muhafazakâr faili" olarak tanımlamış ve çok önemli

bir yere yerleştirmiştir: “Sıkça tekrarlanan herhangi bir zihinsel eylem dizisinin kendini sürekli kılma eğilimi vardır. Böylece benzer şartlar altında, bilinçle şekillenmiş, hiçbir amaç düşünmeden ya da sonuçlara ilişkin herhangi bir tahmin yapmadan, kendimizi, otomatik bir biçimde, daha önce düşünmeye, duyumsamaya ya da yapmaya alışık olduğumuz şeyleri düşünmeye, duyumsamaya ve yapmaya hazır buluruz.”¹ James’e göre alışkanlık ikinci doğadan fazla bir şeydir. Bu konuda Wellington Dükü ile aynı fikirdeydi:

“Alışkanlık insanın ikinci doğasıdır diyorlar. Oysa alışkanlık doğadan on kat daha doğadır!” diye haykırdığı söylenir Wellington Dükü’nün... Bir öykü vardır muzip birinin anlattığı, doğru olmasa da oldukça önemlidir. Bu adam, işten çıkmış evine doğru giden kıdemli bir asker görür; evine akşam yemeğini taşımaktadır. Muzip adam ansızın “Dikkat!” diye bağırır. Asker o anda ellerini iki yana indirip hazır ola geçince etini ve patatesini yere düşürür. Asker mükemmel yetiştirilmiştir ve bu eğitimin etkileri onun sinir sistemine kazanmıştır.²

Bu öykü aynı zamanda James’in “alışkanlıkta tek emir başlamak” ifadesini de açıklar. Başladıktan sonra hareketler otomatikleşir. Wellington Dükü’ne rağmen “ikinci doğa” ona yakıştırılan terimlerden biridir. Yaygın kullanılan başka bir terim ise, ulaşım için uçakları yeğleyen bir toplumda, “otomatige bağlanmak” tabiridir.

Otomasyonun farklı aşamaları vardır. Tamamlandığı zaman artık

düşünmeye hiç gerek kalmaz. Alışkanlığı yaratan koşula ilişkin herhangi bir bilinçli anımsama dahi olmayabilir. Hiçbir önerme insanların açıkça kabul ettikleri şeylerden daha açık değildir. Ben, nedenini düşünmek zorunda kalmadan sadece eylemimi gerçekleştiririm. Düşünmeden başımı kaşırım, göz kırparım, şaşkınlıktan ağzımı açarım ya da her zaman işe gittiğim yol üzerinde belli bir köşeye gelince hiç farkına varmadan, kollarım ve bacaklarımla rutin hareketler yaparım. Bunu bir kere sinde ayağımı fren yerine sıkıca gaz pedalına basana kadar ya da alışılmışın dışında bir şey yapana kadar yapabilirim. Bu durumda bunu yaşamım boyunca yaparsam anımsayabilirim. Ben bunları diğer insanlardan daha dalgın olduğum için yapmam, ancak bu sorunlar ortaya çıktığında benim gibi herkes dalgın olduğu için yapabilirim. Hepimiz büyük ölçüde A. J. Cook gibiyiz: “O, ayağa kalkmadan önce ne söyleyeceğini bilmez; ayağa kalktığı zaman ne söylediğini bilmez; oturduğu zaman da demin ne söylediğini bilmez.”³ [...] A. J. Cook 1926’da İngiltere’de genel grev sırasında madencilerin önderiydi.

Alışkanlıklar genellikle üzerinde düşünülerek seçilmezler. Kendi kendilerine ortaya çıkıverirler. Bunlar aşılınmamış yaban çiçekleridir. Bu alışkanlıklar ortaya çıkışlarını birbiriyle örtüşen bir dizi avantaja borçludur. Bu avantajlardan dördüne değineceğim. Birincisi, alışkanlık, eylemlerin başarılabilmesi için gereken beceriyi geliştirir. Çarpım tablosunu öğ-

renmek yorucu olabilir, fakat bir kez alışkanlık elde edilince, onu tekrarlamak çok doğru ve hızlı hale gelir. Okuma ve yazma alışkanlıklarının kazanılması başlangıçta zordur, ancak bir kez kazanıldığında her ikisi de çok etkili olabilir. Piyanoyu ustalıklı çalmayı öğrenmek yeni başlayan biri için çok zordur. Acemi piyanistin dokunaklı beden hareketleri ve tuşlara kaba saba basışı kulağa hoş gelen herhangi bir sesin asla elde edilemeyeceği izlenimini verir; ancak birkaç yıl sonra eller sanki doğduğundan buyana tuşlara basıyormuş gibi notalar üzerinde hoplayıp zıplamaya başlar. Bu beceri yorulmak bilmeyen tekrarlar sonucunda elde edilir. Bu gibi durumlarda iradenin bir eylemi (ebeveynlerin ya da öğretmenlerin kandırmacasının verdiği cesaretle de olsa) bir alışkanlığı başlatabilir, ancak irade daha sonra bunu yönlendirmek zorunda değildir.

İkinci avantaj, alışkanlığın yorgunluğu azaltmasıdır. Otomobil kullanmak, varoluşçuluk konusunda düşünmek, bir yabancı dil konuşmak ya da dua etmek gibi eylemler, ilk kez yapıldığında yorucu gelir. Eğer insan yorucu oldukları için sebat etmezse, bunlar her zaman yorucu eylemler olarak kalır. Ancak sebat ederse, kısa bir süre sonra, bir futbol maçı ya da TV izlerken varoluşçuluktan söz edebilir; ya da bağırarak kendisi için nasıl bir alışkanlık haline geldiyse, çocuklarının da sessiz kalmaya alışkanlığını kazanması gerektiğini düşünerek, araba sürerken, arka koltukta oturan çocuklarına bağırabilir.

Eğer yorgunluk bu tür yöntemlerle azaltılamazsa ya da şimdi sarf edilen çaba gelecekte aynı şeyi çok daha az miktarda enerjiyle yapmamızı sağlayarak bize geri dönmezse, bugün zaten yeteri kadar karmaşık olan yaşamımız ileride çekilmez hale gelebilir. [...]

Üçüncü avantaj daha da önemlidir. Alışkanlık, sadece nasıl yapılacağı bilinen, tekdüze işleri yapmak için harcanan çabayı ekonomik hale getirmekle kalmaz, nasıl yapılacağı bilinmeyen işlere daha büyük dikkat sarf edilmesini de sağlar. Bir dikkat kapasitesi sürekli olarak yedekte tutulur ve beklenmedik durumlarla başa çıkmak için harekete geçirilmek üzere hazırda bekletilir. Arabanın önüne birdenbire çıkan bir kamyon, imdat isteyen bir ses ve kişiyi patronun huzuruna çağıran bir emir beklenmedik olaylardır. Bir olayın bilinen yönleriyle en az çabayı harcayarak başa çıkmayı sağlayan alışkanlık, insanların dikkatinin çok büyük bir kısmını bilinmeyen şeylere yoğunlaştırmasına yardımcı olur. Alışkanlık bu yoğunlaştırma işlemi sağlamak için gereklidir. Alışkanlık olmadan insanlar çevrelerinde olup biten ve bir kurala bağlanamayan değişimlerle başa çıkamazlar. Alışkanlık olmaksızın, varlıklarına yönelik sayısız tehdidi savuşturmalarını mümkün kılan uyum yeteneğinden yoksun sayılırlar. Alışkanlık, hayatta kalabilmemizi sağlayan en önemli araçlardan biridir.

Dördüncü avantaj belleğin tutumlu kullanılmasıdır. Bir anlamda

öteki avantajların hepsini içine alır. Eğer Bay Murgatroyd bir sabah işine geldiğinde tüm alışkanlıklarını evde unuttuğunu ve yanında kalan, kendisine yol gösterebilecek tek şeyin belleği olduğunu fark ederse, yapabileceği en iyi şey arabasına binip eve geri dönmektir. Aynı şey tüm çalışanlar için de geçerlidir. Her zamanki gibi derlenmiş bir dizi alışkanlık olmadan, tıpkı ormanda kaybolmuş bir alay asker ya da kendilerine bugünü yaşamak dışında hiçbir seçenek kalmadığı düşünülen, Alzheimer hastalığına yakalanmış, şimdi ne yapacaklarını bilmeyen insanlar gibi, birbirlerini sanki ilk defa görüyormuşçasına hareket edeceklerdir; bu arada Bay M. fabrikanın düzeni konusunda belleğini iyice yoklayacak ve merkez büroya telefon edip talimat isteyecektir. Merkez bürodakiler alışkanlıklarını yitirmemiş olsa bile, isteklerini zamanında fabrikadaki herkese yönelik bir rutin haline sokmak ve böylece o gün için biraz olsun üretim yapılmasını sağlamak merkez büro için zor bir görev olacaktır. Alışkanlıklarını hatırlayan tek bir kişi kaldıysa, bir süre sonra o kişi şirketi ve belki de dünyayı yönetmeye başlayacaktır. Onlara yol göstermek üzere, belleklerinde kalan bilgileri anımsayıp başlarını kaşıyarak işe başlayacaklar ve eğer Bay M. ya da öteki yöneticiler vardiyanın sonunu belirleyen zil çalmadan insanların herhangi bir iş yapabilmesi için tam olarak ne yapılması gerektiğine ve kim tarafından yapılması gerektiğine karar verirse, bu onlar için bir

mucize olacaktır. Her gün alışkanlık olmadan, ne yapmak gerektiği konusunda kafa yormaktan daha fazla bir şeyler yaparak geçecek ve günün bir parçası bile başka bir şey yapmak için işe yaramayacaktır. Ta ki herkes bundan vazgeçip, evden hiç çıkmaya karar verene kadar. Tekerleği, her gün şöyle dursun, her yıl belleğin yardımıyla yeniden keşfetmek zorunda kalmak bile insana katlanılmaz bir azap gibi gelebilir.

Sonuçta merkez büro yeni bir üretim müdürü değil de, bir psikiyatrist arayışına girmeye karar verebilir. Bazı insanların hayali Bay M. gibi kararsız insanlar olduğunu hepimiz biliriz. Artık o, eğer büronun yerini bulabilirse, büroya vardığında, sandaletlerini mi yoksa botlarını mı giyip giyemeyeceğine bir türlü karar verememektedir. James de ciddi olarak böyle bir durumdaydı:

Günlük yaşamımızda ne kadar çok ayrıntıyı otomatikleşmenin gözetimine emanet edebilirsek, aklımızın daha üstün güçlerini kendilerine uygun işler yapabilmeleri için o kadar fazla bağımsız bırakabiliriz. Hiçbir alışkanlığı olmayan, her fincan çayı içmek, her sigarayı yakmak, her gün kalkmak, yatmak ve her küçük işe başlamak için bile iradesini kullanarak karar vermek zorunda olan kararsız bir insandan daha mutsuz biri olamaz. Böyle bir insanın zamanının tam yarısı, mevcut sorunların —o kişinin benliğinde bilinç düzeyine çıkmayacak kadar yer etmiş olması gereken— çözüm yollarından hangisini seçeceğine karar vermek ya da verdiği karardan piş-

man olmakla geçer. Eğer herhangi bir okuyucum, henüz benliğinde yer etmemiş böyle günlük görevleri yerine getirmek için uğraşıp didiniyorsa, sorununu çözmek, işlerini düzene sokmak için hemen şu anda çalışmaya başlamalıdır.⁴

[...] Bay Murgatroyd ve adamları pek çok koşulda bellekten daha iyi bir şeye sahiptir. Bilinçlerinde geçmiş için yer açmak zorunda değildirler. Yaptıkları şeyi anımsamak zorunda değildirler. Onun yerine yaptıkları şeyleri alışkanlık sayesinde yönlendirilebilirler. Jerome Bruner seçicilik konusunda şunları söylemiştir:

Seçicilik hem bir kural hem de sinir sistemidir, Lord Adrian'ın ifadesiyle, belirtiler taşıyan bir sistem olduğu kadar yorumsal bir hiyerarşi sistemidir. Duyumsama ve bilme "sanatları"nın, son derece sınırlı bilgi edinme ve işleme kapasitemizi değerlendirmemize dayandığını da öğrenmiş bulunuyoruz. Bu kapasiteyi çok geniş bir deneyim yelpazesini, kavramlar, dil, metafor, mit ve formüller gibi az sayıda sembol içinde yoğunlaştırma yöntemlerini öğrenerek değerlendir-

*yoruz. Bu sanatı uygularken başarılı olamamanın bedeli ya sınırlı bir deneyim dünyası içinde sıkışıp kalmak ya da aşırı bir bilgi yükünün kurbanı olmak olarak ödenmektedir.*⁵

Bruner bu düşüncelerine formüllerden sonra alışkanlıkları da eklemiş olmalıydı. Alışkanlık, eylem için bilinçsizce yorumlanan bir anıdır.

NOTLAR

- 1 W. James, *The Principles of Psychology* (New York: Dover, 1950), c. 1, s. 112, 121.
- 2 T. H. Huxley, *Lessons in Elementary Psychology* (Londra: Macmillan, 1866), alıntılayan James, *The Principles of Psychology* c. 1.
- 3 A. Marwick, *Britain in the Century of Total War* (Londra: Bodley Head, 1968).
- 4 James, *The Principles of Psychology*, c. 1 s. 122.
- 5 J. S. Burner, *On Knowing: Essays for the Left Hand* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979), s. 6-7.

Bölüm 5

TOPLUMSAL CİNSİYET ve CİNSELLİK

Tüm bilinen toplumlarda erkekler kadınlara egemenmiş gibi görünür. Az çok evrensel sayabileceğimiz bu güç ve etki farkı nasıl açıklanabilir? Bazıları cinsiyetler arasındaki farklılıkları biyolojik nedenlere bağlar. Bunlar arasında toplumsal yaşamın biyolojik kökenlerini araştıran biliminsanlarının oluşturduğu “sosyobiolog” denilen grup öne çıkmaktadır. Bu gruba göre, erkeklerin oynadığı liderlik rolü uzun yıllar süren evrimin sonucudur. Sosyologların büyük bir kısmı ise böyle açıklamalara kuşkuyla yaklaşır. Onlara göre, cinsiyetler arasındaki farklılıkların nedeni öncelikle kültür ve toplumdur. On dördüncü makalede Jane Pilcher toplumsal cinsiyet ilişkileri içindeki varyasyonları yorumlamak üzere sosyolojide geliştirilmiş çok sayıda farklı yaklaşımı tartışır. “Ataerkillik” kavramı bu düşünceleri geliştirmek için sosyologların kullandığı en etkili kavramlardan biri olmuştur. Bu kavram kadınların ast konumlarda tutulduğu sistematik etkinliklere değinmek için kullanılır. Örneğin, kadınların yaşamını esas olarak evin içine adanması gerektiği düşüncesi açıkça onların kamusal yaşamda pek az güce

sahip oldukları anlamına gelir. Kadınların yaşamın farklı alanlarında gittikçe daha başarılı olmasıyla birlikte, birçok ülkede şimdilerde her şeyin değiştiği gerçeği, cinsiyetler arasındaki güç dengesizliklerinin öncelikle biyolojik temeller yerine toplumsal temellere dayandığı sonucunu yeniden doğrulayabilir.

Gillian Dunne’un araştırması, genellikle erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerde bulunan eşitsizliklerin, kadınlar arasındaki aynı cinsten ilişkilerde aynı düzeyde bulunmadığını belirtir (on beşinci makale). Dunne’un araştırmasına katılan lezbiyen kadınlar şimdiki ilişkilerinin daha önce erkeklerle girmiş oldukları ilişkilerden çok daha eşit olduğu konusunda hemen hemen evrensel olarak fikir birliği içindeydiler. Örneğin, heteroseksüel ilişkilerin çoğunda, erkeğin para kazanma gücü kadına göre daha fazla olmakta ve paraya ilişkin kararların çoğunu da erkek almaktadır. Lezbiyen ilişkilerde sorunlar daha eşit düzeylerde tartışılabilmektedir. Bunun nedeni, erkekler ile kadınlar arasındaki ilişkilerin çoğunun aksine, partnerler arasındaki rollerde çok önemli farklılıkların olmamasıdır.

On altıncı makalede, Jeffrey Weeks cinsellik ve cinsel davranışlara karşı tutumların gelişiminin bazı önemli yönlerini özetlemekte ve bu tutumların cinsel davranışın tartışılması ve değerlendirilmesi biçimlerinden etkilendiğini belirtmektedir. Cinsel etkinliğin bilimsel araştırması sayılan “seksoloji”nin, cinsel davranışın bizim için ne anlama geldiği üzerinde pratik bir etkisi olmuştur. Bu tür bir “cinsellik” her zaman olmamıştır. Bu bir bakıma bir “toplumsal yapıntı”, cinselliği bilimsel bir yöntemle incelemek üzere yola çıkanların bir icadıdır.

“Erkek” ya da “dişi” olmak, yaşam boyunca sabit kalan durumlar gibi görünüyor. Pek çoğumuz için bu zaten böyledir. Ancak bazı insanlar, kendi cinsel kimliklerinden öylesine mutsuzdurlar ki, onları değiştirirler. Bu deneyim kesinlikle olağandışı olduğundan, bu insanlar bize cinsiyet farklılıklarının doğası konusunda çok şey anlatır. Paul Hewitt, Martine adında bir kadın olarak doğmuştur. On yedinci makalede bir erkek olarak yaşamını sürdürmeye na-

sıl karar verdiğini betimlerken, erkeklerle kadınların yaşamları arasındaki uçurumun ne kadar büyük olduğunu da gösterir.

Tarihin çok büyük bir kısmında erkekler siyasette, ekonomik yaşamda ve öteki alanlarda önemli konumlara egemen olmuştur. Hâlâ egemenliklerini büyük ölçüde sürdürmektedirler. Ancak Batılı ülkelerde ücretli işlerde çalışan kadınların sayısı git gide artmaktadır ve bu kadınlar bir dereceye kadar erkek egemenliğinin var olan biçimlerini aşındırmış gibi görünmektedir. Böyle bir süreç nereye kadar ilerleyecektir? Bazıları erkeklerin bir noktada “daha zayıf cinsiyet” olacağını ileri sürüyor. “Etil Dodo: Erkekler gerekli mi?” başlıklı on sekizinci makalede de belirtildiği gibi erkekler bazı bakımlardan zaten zayıf düşmüştür. Örneğin, erkeklerin kadınlara göre yaşam beklentileri daha düşük ve erkekler belli başlı hastalıklara daha büyük oranda yakalanıyorlar. Okulda kızlar oğlanlara göre daha başarılı olmaya başladılar ve kadınların istihdam oranı artık erkeklere yetişiyor.

14. Cinsiyet ve Cinsiyet Eşitsizlikleri Üzerine Açıklamalar

Jane Pilcher

[...]

Cinsiyet eşitsizlikleri neden var? Bunlar nasıl sürdürülüyor? Cinsiyet eşitsizlikleri kökünden sökülüp atılabilir mi? Sosyolojik olsun olmasın, bu soruları yanıtladığı öne sürülen çok sayıda kuramın bulunduğu görülüyor. Bu makalede, cinsiyet eşitsizliklerini ele alan belli başlı kuramlardan bazılarını, zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koyarak kısaca özetlemeye çalışıyorum. [...] Daha sonra, her bir kuramın zayıflıklarını aşmaya çalışarak cinsiyet eşitsizliklerinin geniş bir yorumunu ortaya koyan iki sosyologun, Sylvia Walby ve Bob Connell'in savlarına dikkat çekiyorum.

Biyolojik Kuramlar

Cinsiyet eşitsizliklerinin “sağduyu-ya” dayanan açıklamaları, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklerin bir nedeni olarak görülen biyolojiye odaklanır. Cinsiyet eşitsizliğini ele alan bunlar gibi “günlük” kuramların “bilimsel” versiyonları doğa bilimciler ve sosyo-biyologların ileri sürdüğü açıklamalarda bulunur. Bu biliminsanları insan biyolojisinin han-

gi yönünün (hormonlar mı, genetik mi, kromozomlar mı, beynin boyutları ya da “devreleri” mi) “doğal olarak” cinsiyet eşitsizliklerini belirlediği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Örneğin Goldberg, “nöro-endokrin sistem”in (sinir sisteminin hormon sistemiyle etkileşimi) eril egemenliğin biyolojik temelini oluşturduğu savunmaktadır. Temeli biyolojiye dayanan kuramlar, erkekler ve kadınlar arasındaki evrensel eşitsizliğe neden olan ve bunun sürmesini sağlayan faktörlerin fizyolojik, doğal faktörler olduğunu ve tam anlamıyla eşit bir topluma ulaşmanın pratikte mümkün olmadığını ileri sürer. Biyolojik temelli kuramlara karşı yapılan belli başlı eleştirilerden biri, bunların genellikle hayvan davranışına ilişkin verileri kullandıkları, sonra da bunları insan davranışına uyguladıkları eleştirisidir. Ayrıca, bu gibi kuramlar insan davranışına ilişkin tarihsel, antropolojik ve sosyolojik bulguları, özellikle de kadınların ve erkeklerin davranış, statü ve rollerinde zamana ve mekâna bağlı olarak görülen çeşitliliği, değişkenliği gösteren bulguları genellikle görmezden gelir. Buna ilişkin bir zayıflık et-

nik-merkezcilik eğilimidir. Başka bir deyişle, Batı'daki sanayileşmiş toplumlarda yaşayan beyaz orta sınıfın toplumsal cinsiyet ilişkilerini normal ve insan davranışı açısından tipik sayma eğilimi. Bu gibi zayıflıklara sahip olmalarına rağmen, çeşitli biyolojik kuramların popülerliğini koruduğu görülmektedir. Connell'e¹ göre, biyolojik temelli kuramlar aynalara benzediği için bu böyledir. Bunlar bilineni (ya da "bilimi") yansıtırlar. Bu nedenle de pek çok insanın zaten inandığı şeyleri doğrularlar. Biyolojik temelli kuramların cinsiyet eşitsizlikleri konusunda ortaya koyduğu açıklamalar yetersiz kaldığı halde, insan yaşamının fizikselliğine olan yaklaşımları gittikçe daha da geçerli sayılmaya başlanmıştır. Aslında "beden sorunları" sık sık feministlerin çözümlemelerinde ortaya çıkmasına karşın, Connell gibi sosyologlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinde bedenın rolünü yeniden değerlendirmeye başlamıştır.

Toplumsallaşma Kuramları

İşlevselcilerden etkilenen toplumsallaşma kuramları, cinsiyet eşitsizliklerini açıklarken, biyolojik faktörlerden çok toplumsal faktörleri vurgular. Bu açıdan bakıldığında, biri dişi biri de erkek olmak üzere iki cinsiyet rolü vardır, bunların her birine iki farklı "senaryo" iliştilirilmiştir. Dişiler ve erkekler kendilerine uygun senaryoyu, özellikle bebeklik ve çocukluğun ilk yıllarında, toplumsallaşma yoluyla öğrenirler. Çocuklara kendi

dişi ya da erkek rollerine uygun şekilde davranmaları, bu rollere iliştilrilmiş beklentiler ve normlar yerine getirilerek öğretilir. Ayrıca, çocuklar pozitif ("Sen ne kadar kocaman, güçlü bir çocuksun!" gibi) ve negatif ("Küçük kızlar futbol oynamaz" gibi) yaptırımlar uygulanarak böyle davranmaya özendirilir. Bu kurama göre, cinsiyet eşitsizliklerinin varlığı, kadınlar ve erkeklerin farklı rolleri üstlenmek üzere toplumsallaştilrılmasıyla ilgilidir. Buna benzer diğer bazı bakış açıları, eğer toplumsallaşma yoluyla öğrenilmiş toplumsal senaryolar cinsiyetçi olmayan çocuk yetiştirme mekanizmaları gibi mekanizmalarla değıştiltirilirse, cinsiyet eşitsizliklerinin azaltılabileceğini, hatta ortadan kaldırılabileceğini ileri sürer. Toplumsallaşma kuramları bireylerin dişi ya da erkek olmayı nasıl öğrendikleri konusunda makul açıklamalar ortaya koyar. Ancak bu gibi kuramlar dişil ve eril senaryolara iliştilrilmiş değeri ve normların nereden geldiği ve bunların kimin çıkarını temsil ettiği gibi önemli konuları göz ardı eder. Toplumsallaşma kuramları eril/dişil davranışı kısıtlayan yapısal ve kurumsal faktörlere rağmen "norm"a isteyerek uyum gösterilmesine aşırı vurgu yapar. Ayrıca, bu bakış açısıyla tanımlanan her iki cinsiyet rolü de, erkekler ve dişiler arasındaki biyolojik farklılıklara dayanır. Çünkü bu durum sorunsuz olarak kabul edilir. Toplumsallaşma kuramı çıkış noktası bakımından biyolojiye bağılı olduğundan, Connell bunun kadınlar ve erkekler arasın-

daki eşitsizliğin temel nedenine ilişkin, toplumsal olmayan bir anlayışa sahip kuramsal bir yaklaşım olduğunu savunur.

Feminist Kuramlar

Toplumsallaşma kuramlarıyla karşılaştırıldığında, cinsiyet ilişkileri konusundaki feminist kuramlar, kadınlar ve erkekler arasındaki farkları daha toplumsal bir anlayışa oturtabilir ve yapısal ve kurumsal faktörleri genellikle daha fazla vurgular. Cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin açıklamalarında bir dizi düşünsel geleneğe dayanan ve cinsiyet ilişkilerinin farklı yönlerine odaklanan çok sayıda feminist kuram bulunmaktadır. 1970'lerden beri, feminist kuramları, aralarındaki zıtlıkları daha fazla belirginleştirmek üzere "Marksist feminizm" ya da "radikal feminizm" gibi kategorilere ayırmak yaygın bir uygulama olmuştur. Ancak 1990'larda, bazı feminist yazarlar bu gibi kategorilerin artık yararlı olmadığını savunmuştur. Böylesine katı ayırımların yapay olduğu ve yaklaşımlarında ve ele aldıkları başlıca noktalarda hem çok yönlü oldukları hem de birbirleriyle örtüşüklerinden, bunların çağdaş feminist kuramların gelişmişliği, kapsamı ve karmaşıklığına dürüstlikle yaklaşmadığı söylenmiştir. Açıkçası, "etiketleme yaklaşımı" sorun yaratmaktadır, çünkü bir etiketlin bir kuramcıya uygulanması tutarsızlık yaratabilir ya da bir yazarın kendi çalışmasını kendi seçtiği şekilde betimlemesine uymayabilir. Bu-

nunla birlikte, hem tarihsel süreç hem de şimdiki feminist kuramlaştırma içinde, yazarlar bireysel olarak ya kendi kendilerini etiketlemişler ya da en azından, kendilerini başka bir görüş yerine, belirli bir feminist görüşle aynı çizgiye oturtmuşlardır. Bu nedenle, yaygın olarak uygulanan etiketleri kullanarak belli başlı feminist bakış açılarını gözden geçirmek ve bunların her birinin nispeten farklı bir grup oluşturmalarını sağlayan şeyin ne olduğunu aktarmak gerektiğine inanıyorum. Yine de, yukarıda belirtilen sorunlara ek olarak, gerçekte karmaşık, iç içe geçen ve sürekli gelişmekte olan feminist kurama etiket yapıştırmanın onu *yanlış biçimde birleştirmek* (örneğin, tüm "radikal feminist" araştırmalar yöntem ya da bakış açısı bakımından aynı değildir) ya da *yanlış biçimde bölmek* ("siyah feminist" yazarlar aynı zamanda "radikal feminist" araştırmacılar da olabilir) sonucunu doğurabileceğini okuyucu bilmelidir.

Daha çok "Marksist feminizm" olarak etiketlenmiş bazı çözümlemelerde cinsiyet eşitsizliklerinin kapitalist ekonomik sistemin işleyişinden kaynaklandığı savunulur. Çünkü kapitalist ekonomi ev içinde kadınların ücretsiz emeğini gerektirmekte ve bundan yarar sağlamaktadır. Bu nedenle, toplumda (ya da ataerkil düzende) kadının erkeğe boyun eğişini, emeğin sermayeye boyun eğişi sonucunda ortaya çıkan bir yan ürün gibi görme eğilimi ortaya çıkar. Sınıf eşitsizliği toplumun temel niteliğidir ve cinsiyet eşitsizliğini belirleyen de

odur. Bu görüşten anlaşıldığına göre, sınıf ayrımının en temel toplumsal ayrım olması sona erecektir. [...] Genel olarak, cinsiyet ilişkilerine yönelik Marksist açıklamalar, sınıf ilişkileri ve kapitalizmi aşırı vurguladığı ve cinsiyeti de bağımsız bir toplumsal bölüm olarak hafife aldığından, eleştirilmiştir.

Başka bir feminist kuram grubu içinde cinsiyetin öneminin çok fazla vurgulandığı görülmektedir. Maynard, "radikal feminist" çözümlemelerin "kadınların erkeklerle ilişkilerini kuramlaştırmanın yeni yollarını belirleme" kaygısının paylaşılması nedeniyle bu isim altında anıldığını ileri sürer. Bu görüşlerde, kadınların erkeklere boyun eğişi (ataerkillik), en önemli ve temel toplumsal bölünme olarak kabul edilmektedir. Cinsiyet eşitsizliğine ilişkin radikal feminist söylemler içinde rastlanan önemli bir tema, kadın bedeninin erkek tarafından denetim altına alınmasıdır. Erkeğin bunu cinsellik, üreme, annelik ve tecavüz şeklinde şiddete başvurma gibi yöntemlerle yaptığı görülür. Cinsiyet ilişkilerinde bedenin rolüne ilişkin kaygılardan yola çıkan radikal feminist kuramların bazı farklı türleri, tüm erkekler ve tüm kadınlar arasında esas ve değişmeyen biyolojik farklılıklar bulunduğunu belirttikleri için eleştirilmişlerdir. Ancak bu eleştiriler bir bütün olarak radikal feminist çözümlemeler için geçerli değildir.

Feminist görüşler arasında, kadınların boyun eğişine ilişkin açıklamalarda kapitalizm ve ataerkillik sis-

temlerine kuramsal öncelik tanıyan başka bir grup daha vardır. Sık sık "ikili sistemler kuramı" olarak da değinilen bu görüş, cinsiyet ilişkilerinde Marksist ve radikal feminizme ilişkin fikirlerin birçok bakımdan bir sentezini ortaya koyar. Delphy ve Leonard'ın çalışması bu yaklaşıma bir örnek oluşturur. "Radikal feminizm ve Marksizm'in genellikle birbirlerine tezat oluşturduğu ifade edilir. Ancak batı toplumlarında kadınların erkeğe boyun eğişinden öncelikle yarar sağlayanların erkekler olduğuna, ve Marksist yaklaşımın erkeklerin kadınları neden ve nasıl ezdiğini anlamamızı sağlayan en iyi yaklaşım olduğuna inanıyoruz," diye yazmışlardır. Gerçekten de, ikili sistem yaklaşımının, sınıf ve kapitalizmin önemini abartan Marksist kuramlara yönelik eleştirilerden ve biyolojik cinsiyet ve/veya ataerkilliğin önemini abartan radikal feminist kuramlara yönelik eleştiriler sonucu ortaya çıktığı kabul edilebilir. İkili sistem kuramının bazı biçimlerinde, kapitalizm ve ataerkillik, birbirine bağlı, birbirine uyumlu baskı sistemleri olarak anlaşılmaktadır; her iki sistem de kadınlara boyun eğdiren koşulları yapılandırır ve bu yapıdan fayda sağlar. İkili sistem kuramlarında, cinsiyet eşitsizlikleri ortadan kaldırılmak isteniyorsa, her iki baskı sistemiyle de mücadele edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Marksist feminist ve radikal feminist kuramların bazı olumsuz yanlarını bünyesinde taşımamasına karşın, ikili sistem kuramını eleştirenler, bu kuramın, başka

zayıflıkların yanı sıra, ataerkillik ve kapitalizm ya da cinsiyet ve sınıf kavramı arasındaki ilişkilerin kesin doğasına ilişkin aydınlatıcı bir açıklama içermediğini ileri sürer.

Feminist görüşler içinde başka bir grup, şimdiye kadar incelenmiş tüm kuramlardaki üstü kapalı etnik-merkezciliğin ve ırkçılığın ifade edilmesiyle daha fazla, kapitalizm ile ataerkillik arasındaki bağların yeterince kuramlaştırılmasıyla ise daha az ilgilenmektedir. Siyah feministlerin eleştirilerinde, [...] ırkçılığı tümüyle incelemeyi ve kuramlaştırmayı başaramayan cinsiyet çözümlemelerinin kusurlu ve eksik olduğu savunulur. Çoğu cinsiyet kuramının, cinsiyet eşitsizliklerine ilişkin açıklamalar geliştirebilmek için beyaz, orta sınıf ev kadınlarının deneyimlerini kullandıkları buradaki temel savdır. Siyah feminist eleştiriler, “kadın” kavramının saklamaya hizmet ettiği deneyimlerin çeşitliliğini vurgulayarak, “kadın” kategorisini sorgulamada en ön sıralara oturmuştur. “Beyaz feminizmi” eleştirenlere göre ise, kadının boyun eğişi ancak ataerkillik ve kapitalizmin yanı sıra bir de ırkçılık sistemiyle mücadele edilmesi şartıyla önlenebilir. İlk siyah feministler “siyah” ve “beyaz” kavramlarını birleştirici kategoriler olarak kullandıklarından ve böylece kendi evrenselci eğilimlerini açığa çıkarmış olduklarından eleştirildiler. Ancak bunlar, siyah İngiliz feministlerin son dönem yazılarında “siyah” etiketini nasıl kullandığına dair yazarların yaptığı incelemelerde olduğu gibi, son

zamanlarda yapılan araştırmalar için geçerli eleştiriler değildir.

Siyah feministlerin ortaya koyduğu eleştiriler, cinsiyet ilişkileri kuramlarında evrenselciliğe doğru bir eğilime ilişkin daha çeşitli başka bir dizi kaygıya bağlanabilir. Bu kaygılar en güçlü şekilde postmodernistler tarafından dile getirilmiştir. Postmodernistler 20. yüzyılın sonlarında en çok karşılaştığımız toplumsal koşulların karmaşıklık, parçalanma ve örgütsüzleşme olduğu üzerinde dururlar. Bu tür toplumsal koşulların, “kadın” ya da “erkek” gibi kategorilerden söz etme ya da ataerkillik ve sınıf kuramları gibi geniş ölçekli kuramları (“büyük anlatılar”) kullanma olanağının, eskiden varsa bile, artık bulunmadığı anlamına geldiğini savunurlar. Daha önce de belirtildiği gibi postmodernistler “kadın” ve “erkek” kavramlarının kullanılmasının, kadınlar ve erkeklerle yarar sağlayamayacak kadar (örneğin, yaşa, sınıfa, etnik kökene ve ırka göre) bölünmüş olduğuna da inanırlar. Postmodern çözümlemeler cinsiyet ilişkileri çerçevesindeki çeşitlilik ve farklılıkları haklı olarak vurgular, ve “büyük anlatılar”ın akla yakınlığını sorgulamalarının da bir değeri vardır. Ancak eleştirmenler bu görüşün, sistematik bir şekilde yapılandırılmış, her zaman ve mekânda mevcut ve her toplumda ortak olan bir cinsiyet bastırma mekanizmasının varlığını inkâr ederek çok ileri gittiğini de söyler.

Bu tür eleştirilerin ışığı altında, cinsiyet ilişkilerini “postmodern fe-

minist" bir görüşe göre çözümlemek için adım atılmıştır. N. Fraser ve L. Nicholson postmodern feministlerin ataerkillik gibi büyük kuramları ya da "kadınlar" gibi büyük kavramları terk etmemeleri gerektiğini savunurlar. Çünkü çözmeye çalıştıkları sorunlar uzun bir geçmişe sahip büyük sorunlardır.² Ayrıca, cinsiyet ilişkilerinin postmodern feminist görüşe göre yapılacak bir çözümlemesi çok sayıda özelliği de içinde bulundurmaktadır. Böyle bir çözümleme kesinlikle tarihsel, kültürel bağlamlara duyarlı olmalı, evrenselci olmamalıdır. Dişil/eril nosyonları, sınıf, cinsellik, etnik köken ve yaşa ilişkin dişillikler ve erillikler gibi çoğul nosyonlarla yer değiştirmelidir. "Postmodern feminizm" gibi bir şeyin olabileceği düşüncesi bazı yazarlar tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Evans bu tartışma çerçevesi içinde terimlerde bir çelişki bulunduğunu savunmuştur. Başka bir deyişle, feminizm bir "büyük anlatı" örneğidir ve postmodernizm de "büyük anlatı"nın önemini radikal şekilde sorgular. "Postmodern feminizm" gibi bir şeyin olup olamayacağını anlama çabası, başka deyişle, Fraser ve Nicholson tarafından özetlenen cinsiyeti kuramlaştırma yaklaşımı, farklı formlarla de olsa, oldukça fazla destek bulmuştur. "Homojen toplumsal sistemler yerine toplumsal ilişkilerin özelliklerine yoğunlaşmayı özendiren 'postmodernist' cinsiyet kuramı olarak adlandırabileceğimiz kuramı savunmada Maynard'ın yalnız olmadığı görülmektedir." [...]

Zayıf Noktalar

Bazı belli başlı cinsiyet eşitsizliği kuramlarının ana hatlarını çıkardıktan sonra, artık cinsiyeti kuramlaştırma çerçevesi içinde çok fazla tartışma odağı olmuş birkaç sorunsalı ya da zayıf noktayı tanımlayabiliriz. Bunların ilki, cinsiyet ile özellikle sınıf ve "ırk" gibi öteki toplumsal eşitsizlikler arasındaki ilişkidir. Daha önce de gördüğümüz gibi, cinsiyeti kuramlaştırma çabalarının çoğu ya sınıf ve/veya ırkçılığı tamamen göz ardı etmiş ya da iki veya üç baskı sistemi arasındaki ilişkinin doğasını yetersiz bir biçimde kuramlaştırmıştır. İkinci problematik, yapı ve etkinlikle ilgilidir. Kuramların çoğu, ya biyolojiye, ya kapitalizm ve/veya ataerkillik/ırkçılığa dayanan yapılandırılmış, sistemli cinsiyet bastırma tutumunun rolünü vurgular. Ancak yapı üzerindeki bu vurgu, cinsiyet ilişkileri içinde olması gereken kadın ve erkek bireylerin görünmedikleri anlamına gelir. Bunların ezenler ve ezilenler olarak etkinlikleri, direnişleri, mücadeleleri ve meydan okuyuşları genellikle kaybolmuştur. Ayrıca, cinsiyet ilişkilerindeki yapısal ve sistemli niteliklerin kuramlaştırılma kaygıları yüzünden zaman içinde oluşan değişimleri açıklamak zorlaşmaktadır. Üçüncü problematik, beden ile cinsiyet arasındaki ilişkidir. Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz kuramların çoğunda, kadın ve erkeklerin bedenleri hiç önemsenmez. Biyolojik kuramlar ve radikal feminist kuramların bazı biçimlerinde ol-

duğu gibi, önemsendikleri yerlerde de determinizme doğru bir eğilim vardır. Belirtmek istediğim dördüncü sorun, postmodernizmden etkilenmiş eleştirilerden çıkmaktadır. Bunlar, kuramları tarihsel ve kültürel bağlamlara duyarlı olmaya ve dişillik ile erilliği sınıf, cinsellik, etnik köken ve yaş öğelerinden oluşmuş nitelikler olarak incelemeye davet etmektedir. Gördüğümüz gibi, kuramların çoğu tarihsel değişime, kültürel farklara ve “kadın-erkek” çeşitliliğine duyarlı değildir. Bu dört sorunsal akılda tutarak; daha önce geliştirilmiş cinsiyet kuramlarının zayıflıklarıyla birçok bakımdan başa çıkmaya çalıştığundan, Sylvia Walby’nin³ önerdiği kuramlara bakabiliriz.

Walby’nin Ataerkil Kuramı

[...] Walby’nin cinsiyet eşitsizliklerinin neden var olduğu ve bunların varlıklarını nasıl sürdürdüklerine dair açıklaması ataerkillik kavramı çevresinde yoğunlaşır. Walby’ye göre ataerkillik, erkeklerin kadınlara hükmettiği, onları ezdiği ve sömürdüğü bir toplumsal yapılar ve pratikler sistemidir. Walby, kadının boyun eğişinin altında yatan sebepleri açıkladığı öne sürülen altı farklı ataerkil yapı (ev içi üretim, ücretli iş, devlet, erkek şiddeti, cinsellik, kültür) belirlemiştir. Onun ataerkillik kuramı aynı zamanda tarihin akışı içindeki değişime de izin verir. Walby, ataerkilliğin 20. yüzyıl boyunca Britanya’da “özel”den “kamusal” biçime doğru değişim geçir-

diğini ileri sürer. Özel ataerkillik aile ve hane çevresinde yoğunlaşır ve erkek bireyin kadın bireyin emeğini sömürmesine ilişkindir. Kadınlar genelde hane alanına hapsedilmiş ve kamusal yaşama katılımları sınırlandırılmıştır. Kamusal ataerkillik sisteminde ise kadınlar kamusal yaşamdan dışlanmazlar, ancak ücretli işlerde olduğu gibi, eşitsizlik ve ayrımcılıkla karşılaşır. Walby için feminist hareket, oy verme, eğitim alma, meslek sahibi olma, mülk edinme ve evlenip boşanmada yasal haklara sahip olmak için yürütülen mücadelelerle özel ataerkillikten kamusal ataerkilliğe doğru değişimi sağlayan en önemli nedenlerdendir. Ancak ataerkilliğin kendisi yenilememiştir ve yenilememektedir. Walby onun sadece şekil değiştirdiğini söyler ve bu nedenle şimdi, Walby’nin dile getirdiği gibi, kadınlar hane ile sınırlandırılmak yerine artık “tüm toplum içinde sömürülmektedir.”⁴

Walby’nin kuramı, cinsiyet kuramlarında daha önce belirlenen dört sorunu başarıyla açıklamış mıdır? Birincisi, cinsiyet ve öteki eşitsizlik biçimleri arasındaki ilişki sorunudur. Walby’nin çalışmasının, cinsiyet ilişkileri açıklamalarının ikili sistemler dalına ait olduğu hem Walby hem de başkaları tarafından ileri sürülmüştür. Başka bir deyişle, Walby, cinsiyet eşitsizliklerini anlayabilmek için ataerkillik ve kapitalizmi tanımak gerektiğini savunur. Daha önceki ikili sistem kuramcılarının aksine, Walby iki sistem arasındaki ilişkinin sık sık gerilim ve

çatışmadan oluştuğunu, kapitalizm ile ataerkilliğin kadınları sömürmek için birbirleriyle yarıştığını düşünür. Walby ırkçılığı üçüncü bir baskı sistemi olarak kabul eder. ırkçılığın öteki sistemlerle “kesiştğini” söyler, ancak bu onun incelemesinde önemli bir yer tutmaz. Walby cinsiyet ve öteki toplumsal eşitsizlik biçimleri arasındaki ilişkiyi ele alış biçimi bakımından eleştirilmiştir. Yine bazı araştırmacılar, Walby’nin kuramının üç sistemi büyük bir oranda ayrı ve birbirinden bağımsız olarak betimlediği savını ortaya atmıştır. Burada belirtilmek istenen, sadece, sınıf ve ırkın bazı kadınların karşılaştığı ek baskı katmanları olduğudur. Anthias ve Yuval-Davies için, ataerkillik, kapitalizm ve ırkçılık arasındaki ilişkilerin birbirine tamamen kaynaşmış doğasını yeteri derecede anlatmadığı gibi, sınıf ve “ırk”ın cinsiyet eşitsizliğinin nitel açıdan farklı bir türünü yaratma yöntemini de açıklamaz.

Walby’nin kuramı insan etkinliğine yeteri kadar önem verip vermediği bakımından da değerlendirilebilir. Walby, yapı ve etkinlik arasındaki ilişkiye, her birinin karşılıklı olarak birbirini oluşturduğu Giddens tipinde bir anlayışla yaklaştığını ileri sürer. Onun ataerkillik tanımlaması, sistemleri, yapıları ve pratikleri (ya da etkinliği) belirtir. Kadınların kamusal dünyaya doğru ilerlemesi konusunda feministlerin oynadığı önemli rolü vurgularken, aynı zamanda da özelden kamusal ataerkilliğe doğru giden değişimi ortaya çıkaran en önemli

faktörün pratik/etkinlik olduğunu açıklar. Ancak, açıklamaları güçlü yanlar içermesine karşın Walby yapısal çözümleme yönündeki eğilimi ve gerçek insanları göz ardı etmesi bakımından eleştirilmiştir. [...] Bu nedenle, Walby, kendi ataerkillik kuramında yapı ve etkinliği bütünleştiren bir anlayış içinde çalıştığını ileri sürse de, eleştirmenler aslında yapıların etkinlikten daha çok vurgulandığını ileri sürer.

Walby’nin kuramında görülen çok önemli bir zayıf nokta, bu kuramın cinsiyet ilişkilerinde bedeninin önemini yeteri kadar vurgulamamasıdır. Ayrıca, cinsiyet ve öteki toplumsal eşitsizlik biçimleri ve yapı ve etkinlik arasındaki ilişki çerçevesinde bulunan zayıflıklar nedeniyle Walby aynı zamanda “post-postmodernistler”in cinsiyet kuramı ölçütlerine uymakta da genel olarak başarısız olur. Onun kuramı tarihsel bağlama duyarlı olmasına karşın, kadınlar ve erkekler arasındaki kültürel farkları ve deneyimlerin çeşitliliğini araştırmada pek başarılı sayılmaz. Walby’nin kuramı daha önceki kuramları temel alarak gelişmesine karşın, bu eleştiriler onun çalışmasının bazı zayıf noktaları olduğunu akla getirmektedir.

Connell’in Toplumsal Cinsiyet Kuramı

Connell’in en temel kaygısı, cinsiyet eşitsizlikleri niçin var sorusunu yanıtlamak değil, bu eşitsizliklerin nasıl sürdürüldüğünü açıklamaktır. Connell’e göre beden ve cinsiyet ara-

sındaki ilişki her toplumsal cinsiyet kuramının en can alıcı sorunudur. Connell cinsiyetin insan bedeninin üreme ve cinsellik kapasiteleri üzerine yapılan yorumlamalar ve tanımlamaların en son ürünü olduğunu savunur. Erillikler ve dişillikler bu yorumlamalar ve tanımlamaların bedenler ve kişilikler üzerine ve toplumun kültür ve kurumları üzerine etkileri biçiminde anlaşılabilir. Bu nedenle cinsiyet, bireysel etkinliği kurumsal ve yapısal düzeyde de sınırlandıran insan etkinliğinin yarattığı, sürekli gelişmekte olan bir olgudur.

Connell'e göre, ampirik araştırmalar, emek, iktidar ve (cinsellik dahil, duygusal ilişkilerle ilgili) "kateksi"nin (duygusal enerjinin bir nesne ya da fikre yoğunlaştırılmasının) cinsiyet ilişkilerinin belli başlı yapıları olduğunu ya da kadın ve erkeklerin etkinlik veya pratiklerini sınırlandırmak için kullanılan çok önemli yöntemler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu üç yapı hiç durmadan birbirlerinin içine girerek belli bir toplumda "cinsiyet düzenini" ya da cinsiyet ilişkilerinin yapısını oluşturur. Bireysel, kurumsal ya da "toplumsal cinsiyet düzeni" düzeyinde olsun, erillikler ve dişillikler bir olgu etrafında örgütlenir: Erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenlikleri. Cinsiyet ilişkilerinin bu örgütlenmesini destekleyen ideoloji erillik ve dişillik katmanlarını içeren "cinsiyet hiyerarşisi"dir. Bu hiyerarşinin en tepesinde, otorite, fiziksel sertlik ve güç, heteroseksüellik ve ücretli emek çevresinde yoğunlaşan erilliğin kültürel olarak baskınlığı

ideali, yani "hegemonik erillik" vardır. Pek az erkeğin ulaşabildiği bir erillik ideali olmasına karşın çoğu erkek bundan yarar sağlar. Connell bir sonraki seviyeye "yardakçı erillik" der. Hiyerarşik sıralamadaki bir sonraki seviye "boyun eğdirilmiş erillik"tir ve bunun en önemlisi homoseksüel erilliktir. Daha genel düşünersek, erilliğin bu şekli, hegemonik erilliğin maço ideallerine tam olarak uymayan bir dizi eril davranışı içerir. Toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin en altında dişillikler vardır. "Vurgulanmış" (ya da boyun eğen) dişillik ve "dirençli" (örneğin, feminist) dişillikler. Bunlar değişik biçimler almalarına rağmen, dişillik daima erillğe boyun eğmiştir.

Connell'in kuramında cinsiyet ilişkileri sabit ya da "kesin bir şey" olmaktan çok uzaktır. Bunlar, insan pratiğinin ya da etkinliğinin bir sonucu, gelişmekte olan bir süreçtir ve bu ilişkiler uyuma olduğu kadar direnişe, kabullenmeye olduğu kadar çekismeye açıktır. Tüm bunlar, cinsiyet ilişkilerinin kesintiye ve değişime açık olduğu, hegemonik erilliğin de mücadeleye açık olduğu anlamına gelir. Connell çağdaş sanayileşmiş dünyada, hegemonik erilliğin artık daha az hegemonik olduğunu ve cinsiyet düzeninde de "kriz eğilimleri" başladığını savunur. Örneğin, Connell'in belirttiğine göre, devlet politikaları erkeklerin kadınlar üzerindeki baskınlığının aile ilişkilerinde kaçınılmaz olarak haklı sayılmasına (örneğin, evlilikte boşanma, aile içi şiddet ve tecavüze ilişkin kanunlar, evli

kadınlar için bağımsız pansiyonlar ve vergilendirme gibi yollarla) son vermiştir. Connell aynı zamanda cinsellikte de bir kriz eğilimi belirlemiştir. Burada, kadınların daha iddialı cinselliğinden ve gey cinselliğinden gelen baskı altında hegemonik erkek heteroseksüelliğin daha az hegemonik olmaya başladığı görülmektedir. Kriz eğiliminin başka bir örneği de kadınların kurtuluş hareketi, gey kurtuluş hareketi, işçi sınıfı feminizmi ve heteroseksüel erkekler arasında cinsiyet ayrımcılığı karşıtı politikalar dahil olmak üzere, kadınlar ve erkeklerin şimdiki cinsiyet düzeniyle mücadele eden gruplar halinde birbirleriyle birleşmeleridir. Connell, bireyler ve gruplar yoluyla, kolektif ve kitle ölçeğinde, cinsiyet düzenindeki kriz eğilimlerine ödün vererek başka eşitsizlik biçimleriyle birlikte cinsiyet eşitsizliklerinin de ortadan kaldırılabilceği sonucuna varır.

Connell'in kuramı cinsiyetin kuramlaştırılmasında daha önce belirlenen dört soruna başarıyla değinmiş midir? Bunlardan birincisi, cinsiyet ve başka toplumsal eşitsizlikler arasındaki ilişki sorunudur. Emegın cinsiyet yapısını betimlerken Connell cinsiyet ayrımlarının kapitalizmin temelinde ve özünde görülen özellikler olduğunu söyler, ancak genelde onun kuramı "ırk" ve etnisite konusuna gereken dikkati göstermemesi dolayısıyla eleştirilmiştir. Bununla birlikte, Connell yeni kitabında bu zayıflığa değinir. *Erillikler* adlı kitabında cinsiyetin ulusa ya da dünya düzeni içindeki herhangi bir ko-

numa olduğu kadar "ırk" ve sınıfa da "kaçınılmaz olarak bağlı" olduğuna ve cinsiyeti tam olarak anlamak için hiç durmadan cinsiyetin ötesine gitmemiz gerektiğine değinir. İkinci sorun yapı ve etkinlik sorunudur. Bu konu Connell'in kuramı içindeki güçlü alanlardan biridir. İnsanların toplumsal kurumları ve yapıları oluşturma biçimlerini ve toplumsal kurumların ve yapıların insanları oluşturma biçimlerini gösterme kaygısını fazlasıyla taşır. İktidar, çatışma, direniş ve değişim sorunları onun kuramı için çok temel konulardır. Bir yapı olarak cinsiyetin sınırlamalarını tanımlama ve bunun insan pratiğinin ve etkinliğinin sürüp giden bir özelliği olduğunu onama kaygıları duyar. Connell'in kuramı içindeki bir başka güçlü alan cinsiyetin ne olduğu ve cinsiyet eşitsizliklerinin nasıl sürdürüldüğüne ilişkin savları içinde beden kavramının merkezi bir yer tutmasıdır. Son olarak, Connell'in kuramı, hem tarihsel olduğu, hem de kültürel farklılıklara ve erillik-dişillik varyasyonlarına duyarlı olduğu için "postmodernist" cinsiyet kuramlarının bazı kriterlerine de uyar. Ancak Connell'in cinsiyet ve öteki toplumsal eşitsizlik biçimleri arasındaki kesin ilişkiyi, özellikle de "ırk"ı, gerektiğinden eksik açıklaması burada bir zayıflık olarak kalmaktadır.

Açıkça söylemek gerekirse, cinsiyet ilişkilerini kuramsallaştırmak çok zor bir iştir. Burada gözden geçirilen her kuramsal yaklaşımın bir değeri vardır, fakat hiçbirisi tümüyle

kapsamlı bir kuramı temsil etmez. Tartışmalı kabul edilse de, Connell'in öne sürdüğü kuram, beden, etkinlik ve yapı, cinsiyet çeşitliliği ve değişim olanağını vurgulamasıyla cinsiyet eşitsizliklerinin neden var olduğu, nasıl sürdürüldüğü ve nasıl yok edilebileceği konusundaki en gelişmiş genel sosyolojik yorumu temsil eder. "Cinsiyet dönüşümleri"nin sınırlı doğasını vurgulayan Connell, cinsiyet düzeninde daha fazla değişim potansiyeli görmekte ve bunları değiştirme yöntemleri konusunda da Walby'den daha iyimser görünmektedir.

NOTLAR

- 1 W. Connell, *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics* (Cambridge: Polity, 1987).
- 2 N. Fraser ve L. Nicholson, "Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Post-modernism", A. Ross (ed.), *The Politics of Post-modernism* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1989) içinde.
- 3 S. Walby, *Theorizing Patriarchy* (Oxford: Blackwell Publishers, 1990).
- 4 A.g.e., s. 201.

15. Lezbiyenlerin Ev Yaşamı:

Bir Erkek Niçin Bir Kadın Gibi Olamaz?

Gillian A. Dunne

[...]

[Dunne'ın araştırması sırasında] katılımcılardan kadınlarla girdikleri ilişkiler ile heteroseksüel ilişkileri arasındaki farkları belirtmeleri istendiğinde, 53 gönüllü, kadınlarla girdikleri ilişkilerin “daha eşit” olduğu yanıtını vermiştir. İfadelerin kesinlik düzeyi genellikle katılımcıların erkeklerle girmiş oldukları ilişkilerdeki deneyimlerinin ölçüsü ile ilişkili bulunmaktadır. Bunlar içinde kendilerine en çok güvenenler daha önce evlenmiş olanlardır. Bunun gerçekte ne anlama geldiği hemen açıkça ortaya çıkmamıştır. Ancak yapılan açıklamalarda da göreceğimiz gibi, katılımcıların hem kadınlar ile erkekler, hem de kadınların kendi aralarındaki baskınlık ilişkilerini destekleyen koşullara çok duyarlı oldukları açıkça belirtilmiştir. Bu olgu, bireysel özerklik kavrayışları etrafında yapılandığı anlaşılan bir siyasal ilke ya da bir ideal olarak eşitlikçi bir görüşe bağlılıkları çerçevesi içinde kendini belli etmektedir. Lezbiyenlerin heteroseksüel ilişkileri anlayışlarına kıyasla, lezbiyen ilişkilerin bu hedeflere ulaşma potansiye-

li taşıdığı düşünülmüştür. Biz şimdi, lezbiyen ve heteroseksüel ilişkiler arasında lezbiyenlerin en önemli ayırt edici özellikler diye algıladıkları şeyleri ve onları hep birlikte bu sonuca yönelten özellikleri kısaca göstermeye çalışacağız.

Heteroseksüel ilişkilerin eşitlikçi bir sonuca ulaşmamasının katılımcılar tarafından anlaşılan iki önemli yönü vardır. Bunların birincisi ve en belirgin olanı, katılımcıların kadınlar ve erkeklerin “eşit koşullara” sahip olmadığına inanmalarıdır. Başka bir deyişle, aralarında yapısal eşitsizlikler bulunmaktadır. Örneğin, erkeklerin daha fazla ekonomik güce erişebilmelerinin eşleri üzerinde baskı kurmalarına yardımcı olduğu anlaşılmaktadır. Ursula bunu şöyle açıklamaktadır:

Heteroseksüel ilişkide çok az eşitlik olduğunu görmekteyim. Bir erkekle bir kadının betimlemesinden de anlaşıldığı gibi, erkek gücü elinde tutandır. Lezbiyen ilişkide kimin başa geçeceği ya da gücün kimde olacağı tanımlanmamıştır. İlişkilerin % 99'unda erkek daha fazla para kazanacağına göre kararların çoğunu da o alacaktır...

İkinci önemli ayırt edici özellik, heteroseksüel ilişkilerin gerçek işleyişini yönlendiren cinsiyete dayalı ayırım varsayımıyla ilgilidir. [...] Erkeklerle ilişki yaşamış olanlar, "heteroseksüel rol oyununun" genellikle kadının kendisine ilişkin karar alması üzerinde sınırlayıcı bir ortam yarattığını belirtmişlerdir. Bu rol oyunu, cinsiyet eşitsizliklerini kasıtlı ya da (daha da önemlisi) *kasıtsız* olarak günlük eyleme, beklentilere ve sonuçlara dönüştüren bir pratik olarak algılanır.

Katılımcıların erkeklerle girdikleri ilişkilere dönersek, pek çok katılımcı, heteroseksüel rol oyununu kendi davranışlarının incelikle denetim altına alınması şeklinde anlamışlardır. Tercihini henüz "belli eden" Valerie, boşandıktan sonra durumu şöyle açıklamaktadır:

Bence, lezbiyen ilişkiler çok daha rahat, bir rolü yerine getirme yükümlülüğü yok, kendi rolünü kendin belirliyorsun. Kendi konumunu istediğin şekilde rahatlatıyorsun. Halbuki heteroseksüel ilişkilerin çoğundaki yerleşmiş rolleri, beklentileri ve bunların getirdiği kısıtlamaları insanların göz ardı etmesinin hiçbir yolu yok.

Sheila daha önceki evliliği ile lezbiyen ilişkisini karşılaştırıyor ve karar verme durumunda heteroseksüel role tutunmanın ne gibi sonuçlar doğurduğuna dikkat çekiyor:

Kendimi çok daha eşit hissediyorum. Tüm kararları sevgiliime bırakabileceğimi ya da buna gerek olduğunu pek düşün-

müyorum. Halbuki kocamla birlikteyken öyle yapıyordum ve birçok bakımdan kararları ona bırakmaktan mutluydum. Çünkü bu onun rolüydü. Kadınlarla yaşanan ilişkiler çok daha tatmin edici. Kendimi bir aksesuar değil bir insan olarak görüyorum. Evliyken kendimi daha çok bir aksesuar gibi hissediyordum.

Kadınların ve erkeklerin ev işlerine yaklaşımları bakımından "rol oyununun" bazı sonuçlarını Roxanne şöyle açıklıyor:

Hiçbir zaman erkeklere bilinçli olarak boyun eğmedim. Fakat rol savaşını vermek zorundaydım. Bulaşıkları yıkamak türünden rolleri doğal olarak üstlendim. Benim deneyimlerime göre, eğer orada yıkanmayı bekleyen bulaşıklar varsa, onları yıkamak kadının aklına gelecektir, erkeğin aklına gelmez. Bu yüzden her zaman "Şunları yıka" diyen siz olacaksınız. Ben olayların bu yönüyle hiç uğraşmadım. Size çılgınlık gibi gelebilir, ama bu beni aşıyordu. Küçük, önemsiz ayrıntılardı bunlar, ama büyüyeceklerdi ve daha sonra da artık iş çıkırından çıkacaktı... Artık böyle sorunlar yaşamıyorum.

Bu araştırma sırasında, cinsiyet sınırlarını aşmaya çalışırken ve erkeklerle ilişkilerinde daha eşitlikçi koşulları oluştururken sorumluluğun en büyük kısmını alan kadınlar üzerine de yorumlar yapılmıştır. Örneğin, Statham "cinsiyetçi olmayan" çiftleri incelerken kocalarına evde kendilerine düşeni yapmaları gerektiğini hatırlatmak zorunda kalan kişinin kadın olduğunu görmüştür. Gordon'un Finlandiya'daki feminist

anneler üzerine yaptığı çalışma yine bu sorunları ele alır.¹ Gordon, aynı cinsiyetten referans gruplarının rolleriyle ilgili ilginç bir noktayı ortaya çıkarmaktadır: Gordon'un görüştüğü kadınların daha eşitlikçi erkek eşleri kendilerini öteki erkeklerle karşılaştırırken daha iyi bulmuşlar, fakat bunların katkıları yine de eşlerinin ideallerine pek yetişememiştir. Benim görüştüğüm kadınlar, erkeklerle ilişkilerinde, cinsiyet rollerinin sınırlarını genişletmekte gösterdikleri çabalarında genellikle harcadıkları enerjiden ve yaşadıkları hayal kırıklığından söz etmişlerdir. Bu kadınlar için, benzer bir gündeme ve dünya görüşüne sahip bir kadınla ilişkiye girmek, lezbiyen ilişkilere girme isteklerinin en önemli nedenini oluşturmaktadır.

Katılımcıların heteroseksüel roller oynama konusunda duyarlı davranmalarına ilişkin önemli bir neden, karşılıklı toplumsal cinsiyet beklentilerine dayanan rollerden yoksun ilişkilere girmiş olmalarıdır. Cinsiyet farklılığına dayanan senaryoların eksikliğine, lezbiyen çiftler üzerine yapılmış başka bir araştırmada değinilmişti. [...] Yvonne görüştüğüm çoğu kadının duygularını şöyle özetliyor:

Daha önce de söylediğim gibi bu çok daha eşit. Her kadın-erkek ilişkisinde olan o klişeleşmiş imajlardan burada yok. Bu tamamen iki farklı insana dayanan bir şey. Kendi aranızda bir ilişki oluşturuyorunuz sadece; ne demek istediğimi anlıyorsunuz sanırım. Size,

şunu bunu yapmaman gerekir diyen kimse yok. Bu öyle bir şey ki, ilişki şıp diye oluşur ve bu başka bir ilişkiden tamamen farklıdır, çünkü bu ilişkide sadece, iki insanın bunu nasıl yaptığı önemlidir. Burada başlangıçta bazı şeylerin nasıl yapılması gerektiğine dair düşünceleri etkileyen hiçbir şey yoktur.

Aynı derecede önemli bir başka nokta da şudur ki, cinsiyet farklılıklarına göre biçilmiş rollerin olmaması özgürleştirici görülmektedir. Çünkü bu durum, kadınlar arasındaki tartışma sürecinde tercihlerin sınırlarını genişletmekte ve daha büyük bir yaratıcılığın oluşmasını sağlamaktadır. Harriet bunu şöyle açıklıyor:

İlk lezbiyen ilişkimde beni çok etkileyen şeylerden biri rol modellerinin olmamasıydı. Gidip nasıl yaşanır konulu bir film izleyemedim. Her şeyi istediğim şekilde yapmakta özgürdüm. Bunu nasıl yapmam gerektiği konusundaki fikirlerle dolduruşa getirilmiyordum. Neyi gerçekten istediğimi kolaylıkla, bir bakıma hiçbir şeyle uğraşmadan seçebiliyordum. Eğer [erkek arkadaşım] evlenmiş olsaydım, bana hangi konuda nasıl davranmam gerektiğini söyleyen dünya kadar kural olacaktı. [Neden bunun olumlu bir durum olduğunu düşünüyorsunuz?] Biçilmiş rollere girmek daha kolay olabilir, çünkü siz herhangi bir şey düşünmek zorunda olmasanız da onlar oradadır ve bilinçsizce bunların içine düşebilirsiniz. Aslında her iki insanı da baskı altına almaları galiba, çünkü bir ilişkide her şeyi yapmak için yeterli özgüvene sahipseniz bu çok daha iyi olur.

İlişkileri yürütmek için gerekli olan kabul edilmiş kuralların olmaması, o ilişkileri yaşayan kişileri “çözülmesi gereken bir sorun” ile karşı karşıya getirmiştir. Lezbiyen ilişkilere giren kadınların olağanüstü ölçüde yaratıcı olmaları gerekmektedir. Bu da kişiler arası ilişkileri oluşturan şey konusunda kafa yorma ve değerlendirme yapmayı gerektirmektedir. Lezbiyen ilişkilerde sunulan esneklik, kadınların eşitlikçi ideallerini daha kolaylıkla yürütebildikleri bir bağlamda anlaşılmaktadır. Bu olgu, katılımcıların, kadınlar arasındaki eşitsizliklerin ve bunların potansiyel olarak ilişkide güç dengesizlikleri yaratabileceklerinin farkında olmadıkları anlamına gelmez. Daniella bu olguyu şöyle tartışıyor:

Yani, ben kadınlarla ilişkilerimde romantik ya da idealleştirilmiş kavrayışlara sahip olmadığımı söylemek istiyorum. Ben bunların gerçekten zor olduğunu düşünüyorum. Fakat aynı zamanda güç farklılıkları ve güç dengesizliklerinin kaçınılmaz olarak var olduğunu düşünüyorum, ama bunları çözümlemek için çok daha fazla fırsat olduğunu sanıyorum.

Kadınlar arasındaki güç dengesizliklerinin “çözümünebileceğine” dair inancın önemli bir nedeni, ilişkiye şekil veren üstün bir güç dinamiğinin olmamasıdır. Bu konuyu Elspeth şöyle ele alıyor:

Sanıyorum pek çok güç faktörü var. Bazen o güçlü oluyordum, çünkü daha yaşlıydı; bazen ben güçlü oluyordum, çünkü daha gençtim. Bazen o güçlü olu-

yordu, çünkü onun parası vardı; bazen ben güçlü oluyordum, çünkü ben bir akademisyendim. Bir sürü güç faktörü vardı, bunların hiçbirisi üstün değildi... Bunlar dalgalanan güçlerdi, ama vahşice dalgalanmalar olmadı, daima orta yol bulundu.

Katılımcılar, ilişkilerini “daha eşit” diye tanımlarken heteroseksüel ilişki anlayışlarının tam tersine oluşturulmuş bir dizi özellikten söz ediyorlardı. Lezbiyen ilişkiler içinde kendi kararlarını alabileceklerine ve egemenlik altında olmaktan görece daha özgür olacaklarına inanıyorlardı.

Güç tanımı sosyolojide üzerinde tartışılan bir alandır. Bu gibi sosyolojik tartışmalara girmektense, burada benim amacım katılımcılarımın algıladıkları şekilde, gücün girdiği farklı biçimler konusunda fikirler ileri sürmek. Buradaki önemli nokta, bu kadınların kişiler arası ilişkilerde ortaya çıkan potansiyel güç dengesizlikleri konusunda genellikle bilinçli olmaları. Bu nedenle ben, bu farkındalığın onların ilişkilere yaklaşımını etkilediği noktalara yoğunlaşmak istiyorum.

[...] Katılımcılar genellikle gücün hem pozitif hem de negatif etkilerinin bilincindeydiler. Birincisi, gücün kolaylık sağlayan yönlerinin farkındaydılar. Örneğin, ekonomik güce erişim yollarının kendi iradelerini kullanma, kendi yaşam koşulları, özellikle de kendi ilişkileri üzerinde seçimler yapabilme olanaklarını arttırması gibi yönlerinin farkındaydılar. İkincisi, gücün kendileri ve baş-

kaları üzerinde kısıtlayıcı bir faktör olarak işlediği bir dizi olumsuzluğun farkındaydılar. Gücü eşitsizlik yapılarıyla ifade edilen bir şey olarak gördüler. Kişiler arası (heteroseksüel ve lezbiyen) ilişkiler bağlamında, örneğin, aşırı ekonomik dengesizlikleri, daha fazla para kazanan tarafın kasıtlı ya da kasıtsız olarak ilişki üzerinde daha fazla denetim kurmasına izin veren bir bağımlılık sağlamasıyla bağdaştırdılar.

Bununla birlikte, gücün işleyişini tanımları, günlük pratikleri şekillendiren çeşitli “düşünce sistemleri”ni benimsemek üzere yapısal kaynakların ötesine uzanmalarını sağlıyordu. Bu bilinç, belki de önemli ölçüde, sadece lezbiyen olma deneyimlerinden, cinsel “sapkın” ve “anormal” gibi daha geniş toplumsal tanımlamalar arasındaki çelişkiyle karşı karşıya kalmak zorunda olmalarından ve kendi cinselliklerine ilişkin pozitif deneyimlerinden kaynaklanmıştı. Genellikle uzunca bir zaman alan bu “tercihini belli etme” sürecinin belli başlı bir ögesi bu çelişkiyle yaşamayı öğrenmekti. İnsanın kendi cinselliğini pozitif biçimde nitelendirmesi, baskın inançların kökten yanlış olabileceği anlayışına sahip olmasını gerektirir. Pek çok katılımcıya bu anlayışın güç verdiği görülmüştür. Gilian kendi cinselliği ile yaşamayı öğrenmenin daha eleştirel bir yaklaşıma nasıl neden olduğunu anlatmaktadır:

Benim cinselliğim bana güç veriyordu. Beni evliliğimi sürdürdüğüm orta

sınıf koşullarındaki evden aldı ve olayların nasıl yürüdüğünü, güç yapılarını ve koşulları düşünmeye sevk etti. Beni düşündürdü. Düşünmeden gerçek insanlar olamayacağımızı sanıyorum. Gerçekten de toplum insanları minik kutulara kapatıyor, bu onları heteroseksüel şekilleriyle tutmak anlamına geliyor... Mitleri korumak ve erkekleri “erkek” olabilecekleri şekilde kabalaştırmak. Bu size neler olup bittiği hakkında bir fikir verir. Ancak siz güç yapısının yanlış ucunda olmak zorundasınız... Bu nedenle, evet, eğer bir lezbiyenseniz sizin karşınızdaki güç yapısının farkına varıyorsunuz ve deneyimsel bir yöntemle daha fazla anlayış sahibi oluyorsunuz.

“Kurumsallaştırılmış heteroseksüelliğin” dışına yerleştirilmiş olmanın bir başka yönü, gücün negatif yönde işleyişinin, yani kendi değer yargılarının daha fazla farkına varmalarıdır. Bunu kadınlarla erkeklerin birbirleriyle etkileşimine ilişkin kabul edilmiş fikirler yoluyla yaparlar. Eva bunu şöyle anlatıyor:

Kesinlikle bir fark olduğunu düşünüyorum... Kadınlarla çok eşit ilişkilerim oldu. Heteroseksüel kadın arkadaşlarımla erkeklerle yaşadıkları ilişkileri görüyorum da! Ama çoğunlukla, bunda yanlış bir şey olduğunu görmüyorlar, çünkü etraflarındaki herkesin yaptığı şey bu... Bana korkunç derecede dengesiz gelen şeyleri kabul ediyorlar. Bir arkadaşım işte dokuz saat çalıştıktan sonra eve gidiyor, yemeği hazırlıyor, bulaşık yıkıyor vs. Erkek sadece orada oturuyor ve tüm arkadaşlarına eşinin pasaklının teki olduğunu söylüyor vs. Fakat nasıl, nasıl,

nasıl... öteki kadınlara, öteki insanlara bunu gösterebiliriz?

Heteroseksüel roller nedeniyle ortaya çıkan eşitsizlikler, katılımcılara bu rolleri benimsetmeye ve kendilerini de temize çıkarmaya çalışan baskın ideolojilerin gücü nedeniyle, genellikle katılımcılar için anlaşılması zordur. [...] Katılımcıların kendi ilişkileri üzerine tartışmalarından, kendi eşitlikçi konumlarının, eş üzerinde baskın olmakla ilgili genel bir rahatsızlığı da içermek üzere genişletildiği anlaşılmaktadır. Déidre bunu şöyle açıklamaktadır:

Ben eşitliğe inanan bir insanım. Hiç kimsenin bir ilişkide diğer tarafı baskı altına alması gerektiğine inanmıyorum. Benim kadınlarla ilişki kurmaktan hoşlanmamın nedeni orada eşitlik olması. Birbirinize yardımcı oluyorsunuz. Yani, biri ötekine gereğinden fazla bir şey söylemiyor, çünkü ben üzerimde baskı kurulmasını istemiyorum.

Bir lezbiyenin kendini eşinin konumuna yerleştirebilmesinden ortaya çıkan empati bu koşulu sağlayabilir. Catherine bunu anlatıyor:

Lezbiyen ve heteroseksüel ilişkiler arasında bir fark olması gerektiğini düşünüyorum, çünkü bir kadın olarak ben bir erkeğin bana herhangi bir kadına davrandığı gibi davranmasından nefret ederim. Şu egemenlik meselesi. Ayrıca ben bana yapılmasından nefret ettiğim bir şeyi başka birine yapmayı aklımdan bile geçirmem.

Lezbiyenlerin gücün işleyişine duyarlılığı, kendileri ve başkaları tarafından gücün kötüye kullanılması konusunda daha bilinçli bir farkındalık ve "zarar sınırlaması" stratejisinin gelişmesini sağlayabilir.

Tüm bu faktörler kadınlar arasında uzlaşma sürecini biçimlendirebilir ve her iki eşin de ilgi alanları içinde daha dengeli bir sonuca ulaşma isteği bulunduğundan, kadınların daha esnek ilişkileri bu amaca ulaşmayı kolaylaştırabilir. Sonuç olarak, lezbiyenlerin ev yaşamlarının heteroseksüel normlara oranla daha eşit olduğunu kabul etmek son derece mantıklıdır.

NOTLAR

- 1 T. Gordon, *Feminist Mothers* (Londra: MacMillan, 1990).

16. Bedenden ve Cinsellikten Söz Ettiğimizde Ne Demek İstiyoruz?

Jeffrey Weeks

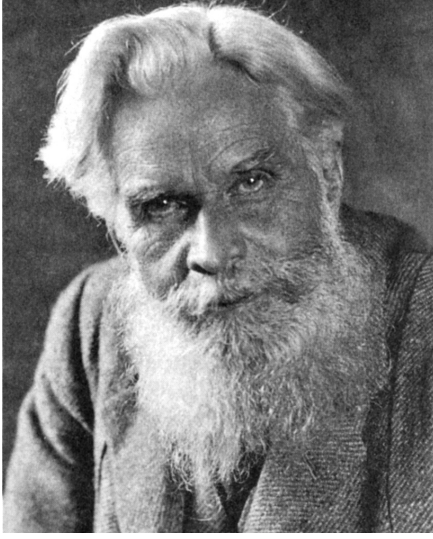
Bir tarafta, organlar, duygular, gereksinimler, dürtüler, biyolojik olanaklar ve sınırlamalar toplamı olarak bedenimiz ile öteki tarafta cinsel arzularımız, davranışlarımız ve kimliklerimiz arasındaki ilişki nedir? Bu konuları kültürel bakımdan böylesine önemli, ahlaksal ve siyasal bakımdan ise böylesine etkili kılan şey nedir? Sosyolojiye ve tarihe ilişkin yakın zamanda yürütülen tartışmalarda bunlar ve benzerleri en önemli soruları oluşturmuştur. Bu sorulara yanıt vermeye çalışırken, genellikle biyolojik bedenin cinselliğin sunabileceği olanakların değerlendirildiği yer olduğu ve bu olanakların sınırlarını belirlediği düşünülmesine rağmen, cinselliğin sadece bedene ilişkin bir şey olmadığını savunacağım. [...] İnsanların sahip olduğu en önemli organın iki kulak arasındaki o organ olduğunu öne süreceğim. Cinsellik, fiziksel bedene ilişkin bir şey olduğu kadar inançlarımız, ideolojilerimiz ve imgelemlerimizle de ilgilidir.

Seks Konusu

Bedenler ve cinsel davranışa ilişkin sorunlar, çok uzun bir süredir Batılı-

ların kafasını kurcalayan düşüncelerin can damarını oluşturmalarına karşın, 20. yüzyıla kadar daha çok dinin ve ahlak felsefesinin kaygısı olmuştur. O zamandan beri bunlar tıpta olsun, meslek kollarında olsun ya da ahlak reformcuları arasında olsun daha çok uzmanların ilgisini çekmiştir. 19. yüzyılın sonlarından başlayarak, bu konu seksolojiyi, yani kendi disiplini de üretmiş, tarih ve sosyolojiden olduğu kadar psikoloji, biyoloji ve antropolojiden de yararlanmıştır. Bu süreç cinsel davranışa ilişkin terimlerin yerleşmesinde fazlasıyla etkili olmuştur. Yine de cinsellik bireysel bir kaygı olduğu kadar önemli bir toplumsal ve siyasal konudur ve bu nedenle uzun bir süreç içinde tarihsel ve toplumsal araştırma ve çözümlemeyi de hak eder.

Seksoloji, beden ve cinselliği düşünme biçimlerimizi kodlayan önemli bir faktör olmuştur. 19. yüzyılın son dönemlerinde yaşamış öncü seksolog Richard von Krafft-Ebing, (İngilizceye ilk olarak 1892’de çevrilmiş olan) *Psychopathia Sexualis* adlı ünlü eserinde seksi “her şeyi yenecek kadar güçlü ve tatmin edilmeyi bekleyen doğal bir içgüdü” biçiminde ta-

Seksolog Havelock Ellis

nımlar. Bundan ne gibi bir anlam çıkarabiliriz? Öncelikle, burada seksin, bedenın temel gereksinimlerini ortaya çıkaran bir "içgüdü" olarak vurgulandığı görülmektedir. Bu tanım, tüm insan fenomenlerini tanımlanabilen, yaratılıştta var olan biyolojik güçlere ilişkin terimlerle açıklamaya çalışan, 19. yüzyılın sonlarında görülen Darwin sonrası anlayışı yansıtır. Bugün davranışlarımızın şekillenmesinde hormonların ve genlerin öneminden daha fazla söz etme eğiliminde olmamızla beraber, her şeyin kökünün biyolojiye dayandığı varsayımı hâlâ sürmektedir. Cinsellikten başka hiçbir alanda da bu varsayım daha güçlü sürdürülemez. Her zaman "seks içgüdü"nden ya da "dürtü"sünden söz ederiz ve onu kendimize ilişkin en doğal şey olarak görürüz. Ancak öyle midir? Artık, tam tersine, seksin elbette bedenın olanaklarına dayanan, ancak ona

yüklediğimiz anlamların ve ağırlığın somut toplumsal koşullar içinde şekillendiği, "toplumsal bir yapı", tarihsel bir icat olduğunu ileri süren çok fazla yazı bulunmaktadır. [...]

Krafft-Ebing'in tanımını ele alalım: Seks, "her şeyi yenecek kadar güçlü ve tatmin edilmeyi bekleyen doğal bir içgüdüdür." Burada cinselliğe ilişkin düşüncelerimizi yönlendiren en önemli metaforun işlediğini görmekteyiz. Seks, bilinçli benliğimiz üzerine kaçınılmaz ve sürekli olarak baskı uygulamak suretiyle bedeni yutan bir yanardağ gibi görülmektedir. Krafft-Ebing, "Pek az insan, başkalarıyla girdiği toplumsal ilişkilerde, cinsel yaşamın insanın duygu, düşünce ve eylemleri üzerindeki derin etkisinin bilincindedir," diye yazmıştır. Bugün, insanların cinsellik konusunda bilgisiz olduklarının iddia edilebileceğini sanmıyorum. Bir bakıma biraz da seksologlar sayesinde, cinselliğin gerçekten de varlığımızın merkezine yerleştiğini kabul etmiş bulunuyoruz.

Bu yüzyılın başında görüşleri çok etkili olan seksologlardan İngiliz Havelock Ellis'in aşağıdaki sözlerinde, cinselliğin bize benliğin doğasına ilişkin çok özel bir anlayış sunduğu görülmektedir: "Seks insanın tamamen içine girer; bir insanın cinsel yapısı onun genel yapısının bir parçasıdır. 'Cinselliği ne ise insan da odur' değişinde hatırı sayılır bir gerçeklik payı vardır."¹

Burada seks sadece her şeyi yenen bir güç olarak değil, aynı zamanda, kişinin bedensel oluşumunda (yapı-

sında) gözle görünür önemli bir öge, kişiliklerimizin ve kimliklerimizin belirleyeni olarak anlaşılmaktadır. Bu olgu, cinselliği *neden* bu şekilde görüyoruz sorusunun sorulmasına yol açar. Cinselliğin varlığımızın tam temelinde bulunduğu fikrini bu kadar inandırıcı kılan şey nedir? Bu olgunun doğruluk payı hem erkekler hem de kadınlar için aynı mıdır?

Bu bizi Krafft-Ebing'in tanımından çıkarabileceğimiz üçüncü bir noktaya yönelir. Cinselliği anlatmak için kullanılan dilin baskın biçimde eril olduğu görülmektedir. Cinselliği merhametsiz bir güç şeklinde betimlemek üzere kullanılan metaforların erkeklerin cinsel deneyimlerine dayanan varsayımlardan çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Havelock Ellis, eril şahıs zahirinin geleneksel kullanımının ötesine geçerek evrensel deneyimi işaret etmektedir. Ellis'in ("içine girme" gibi) metaforik kullanımları bile onun cinselliğin eril modellerine bilinçsiz şekilde bağlı olduğunu ortaya çıkarır. Seksologların, dişi cinsel deneyiminin meşruluğunu tanımaya çalıştıklarını düşünürsek, bu biraz haksız bir eleştiri gibi görünebilir. Aslında, seksologlar genellikle kadınları "seks objesi" olarak gören uzun bir geleneği izlemişlerdir. Sanki cinsellik onların bedenlerine öylesine yayılmıştır ki, bunu kavramlaştırmaya gerek dahi yoktur. Ancak seksologların yazılarında ve belki de toplumumuzun bilincinde cinselliğin baskın modelinin eril olduğu anlayışını göz ardı etmek de zor görünmektedir. Havelock Ellis'in ifadesin-

de, erkekler aktif cinsel faillerdir. Bedenlerinin fazlasıyla cinselleşmiş olmasına rağmen ya da sadece bu nedenle tepki vermeye hazır, erkekler tarafından "hayat öpücüğü verilmiş kişiler" ise kadınlardır.

Krafft-Ebing'inkiler gibi tanımların rakipsiz ya da bugün baskın olan tanımlar olduğunu ileri sürmeye çalışmıyorum. Bu başlangıç noktasını, bu tartışmanın ana temasını aydınlatmak için seçtim: Cinsellik kavramımızın bir tarihi vardır. Kullandığımız dilin gelişimi bunun değerli bir göstergesidir. Bu dil sürekli olarak evrim geçirmektedir. Örneğin, "cinsiyet" terimi, başlangıçta "insanlığın erkek ve dişi bölümlere ayrılmasının sonuçları" anlamında kullanılmaktaydı. Elbette, bu terim erkeklerle kadınlar arasındaki farklılıklara değiniyordu, ama aynı zamanda bunların birbirleriyle ilişkisine de değiniyordu. [...] Bu ilişki şimdi kültürümüzün inandığı, kadınlarla erkeklerin temelden farklı olduğu anlayışından önemli ölçüde farklıydı. Geçtiğimiz iki yüzyıl içinde, "cinsiyet" çok daha kesin bir anlam yüklenmiştir. Bu anlam erkeklerle kadınlar arasındaki anatomik farklılıklara, kesinlikle farklılaşmış bedenlere ve bizi birleştiren şeyler yerine ayıran şeylere değinmektedir.

Bu değişimler rastlantısal değildir. Bunlar, cinsel farklılığın (erillik/dişilik ya da homoseksüellik/heteroseksüellik) ve cinsel etkinliğin öneminin toplumsal bakımdan en ön sırayı aldığı karmaşık bir tarihsel geçmişe işaret eder. Bu nedenle, cinsel davranışı, "doğal" ya da "doğal

olmayan” gibi sıfatlar kullanmak suretiyle, herhangi bir sorun yaratmazsınız, hakkını vererek tanımlayabilir miyiz? Sanıyorum tanımlayamayız.

[...] Cinsellikle ilgili tanımlarımız, geleneklerimiz, inançlarımız, kimliklerimiz ve davranışlarımız, bir dalgağın önüne katılıp sürüklenmiş gibi evrim geçirmemişlerdir. Bunlar tanımlanmış güç ilişkileri içinde şekillendirilmişlerdir. Bunların en göze çarpanı Krafft-Ebing’in tanımında zaten belirtilmişti: Tarihsel çerçevede dişi cinselliğinin eril cinsellikle ilişkisine göre tanımlandığı, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkiler. Ancak cinsellik öteki güç ilişkileri için de oldukça hassas bir belirleyici olmuştur. Kilise ve devlet, bizim nasıl davrandığımız ya da düşündüğümüz konusuna sürekli ilgi göstermiştir. İki yüzyıldan daha fazla bir zaman süresince tıp, psikoloji, sosyal yardım ve okul vb. gibi kurumların

bedensel etkinliklerimizi düzenlememiz için uygun yöntemler arayışı içinde olduğunu görüyoruz. Irk ve sınıf farklılıkları tabloyu daha da karmaşılaştırmıştır. Ancak bunların yanı başında, başta feminizm ve çeşitli cinsel reform hareketleri olmak üzere, başka güçler de ortaya çıkmış ve bunlar tanımlamalara ve kurallara direnmiştir. Kaçınılmaz ve aslında “doğal” gördüğümüz cinsel kodlar ve kimlikler, çoğu zaman, günümüz toplumunda modern cinsellik anlayışını gücün işleyiş biçimi açısından en önemli şey haline getiren bu karmaşık tanımlama ve kendi kendini tanımlama süreci içinde şekillendirilmiştir.

NOTLAR

- 1 H. Ellis, *The Psychology of Sex* (Londra: William Heinemann, 1946), s. 3.

17. Kendini Yaratan Adam

Jane Warren, Paul Hewitt

Üç kişiydiler. Otobüsün üst katında arkamda oturuyor, budala gibi davranıyorlardı.

İki katlı otobüs köşeyi dönerken yalpaladı. Yağmur hiç durmadan otobüsün pencerelerine çarparken, Reading kasabasının meydanı buğulu camların ardında belli belirsiz göründü.

Çete hep birlikte ayağa kalktı. Volkmenlerinden çıkan teneke seslerin çınlamasını, deri ceketlerinin gıcırdamasını duyabiliyordum. Belanın gelmek üzere olduğunu hissedip gerildim. Sonra, aralarından biri, otobüsün sağ tarafında, ortalarda bulunan oturduğum yere sürünürcesine geçti ve spor çantasını kasten başımın üzerinden geçirdi. Sinirlenmiştim, ama belli etmedim.

İkinci baş belası üçüncüyle birlikte ağır ağır yanımdan geçerken yüzüme bakmak için başını çevirdi. Zencilere özgü dille kelimeleri yayararak: "Dostum, bunlara aldırma! Onlar birer hayvan," dedi. Konuşmasında sahte bir özür ve alay vardı.

İçimde bilemediğim bir şeyler koptu. "İyi ya, sen de onlarla birliktesin, o halde sen ne oluyorsun?" diye saldırdım, bakışlarım tehditle dol-

muştu. Sonra, kendi küstahlığım karşısında durakladım. Sözlerimin dolduruşa getirmesiyle kalbim küçük bedenimin her yerine "savaş ya da kaç" mesajları pompalıyordu; titremeye başlamıştım.

Sonra o kızdı.

Suratımın ortasına inen kocaman bir yumruk, görüşümü tamamen karrttı. Bir an için Mike Tyson'ın erken salıverildiğini düşündüm. Dövüştüğüm kişi sadece 16 ya da 17 yaşında olmasına karşın bana tepeden bakıyordu ve parmak eklemleri burnumla çok yakından temas halindeydi. Arkadaşları merdivenlerde duraklamışlar, hepsi de gözlerini bana dikmişlerdi. Kesinlikle kıpırdamadan durdum, çünkü boyumdan büyük bir işe girdiğimin farkına varmıştım. Avuçlarım terden sırlıslıkla olmuştu.

Dişlerinin arasından "İyi bir giysin var diye kendini de öyle mi sanıyorsun?" diye söylendi. Sesi artık çok sertti. "En azından saçımı aptal gibi kestirmedim," dememek için içimden gelen dürtüye akıllıca direndim.

Otobüs durağa geldiğinden yavaşlamıştı. Birinci çocuk, sallandı ve aymaz bir tavırla otobüsten atladı.

Arkadaşlarıyla birlikte kaldırıma ayak basmadan önce otobüste yere tükürdü. Otobüs kalkarken kirli pencereden göz göze gelmiştik.

Nabzımın normal hızına dönmesi birkaç dakikayı bulmuştu. Günün birinde şu koca ağzım başımı ciddi biçimde belaya sokacaktı.

Üç yıl öncesine kadar şu pence-reden “bakışmak” oldukça farklı bir şeyi belirtebilirdi: Olası cinsel ilgi. Üç yıl önce ben, Martine isimli bir kadındım ve kabadayılar beni dişi bir avmışım gibi süzerlerdi. Yirmi altı yıldır bu çocuklar karşısında daha üstün olmaya alışmıştım. Ancak o zaman benim gücüm fiziksel değil, duygusaldı. Onların oturdukları yerlere sürünerek geçebilir ve onların dikkatlerini çekebilirdim. Tehdit değil ılık duyabilirdim. Saldırganlık nesnesi değil flört nesnesi olurdu.

Ama bu gücüm artık elimden alındığından şimdi kendimi birdenbire zayıf hissettim.

Günün birinde otobüslerde genç adamlara rakip bir erkek olarak tehdit unsuru oluşturabileceğimi elbette hiç düşünmemiştim. Bazen burada kendimi, erkeklerin kabilesel dünyasına toplumsal eğitimini tamamlamadan itilmiş bir yabancı gibi hissediyorum. Çünkü ben olayları aynı eski gözlerimle görmeye devam ederken, toplum bana yepyeni bir bakış açısından tepki veriyor. Artık bir erkek gibi giyiniyorum. Yüzümde sakallar var. Belim artık ince değil. Ve evet, otobüslerde çetelerin saldırısına uğrayabiliyorum.

Erkekliğin kapılarında hazır bekliyorum ve gençler bana içeri girmem için el ediyorlar. Bu kapıların ötesinde dünya kadar maço idealleri bulunuyor. Kim içeri girmeye cüret ederse o kazanıyor.

Gözüm korkmuştu, ama çete keyfimi kaçıramadı. Bunları yazarken yapay penisim yerli yerinde duruyor.

Ben mükemmel bir dişi olarak doğmuşum, gerçekten de ideal biyolojik örnek olarak. Bedenimin bana ait olmadığını bildiğim halde, onu değerlendirebiliyordum. Başkaları bedenimi benden çok daha fazla beğeniyordu. Etek giydiğim zaman zarif ve çekici görünüyordum ve pek çok erkeğin ilgisini çekiyordum. Ama yine de dişi benliğimi, görevini hiçbir zaman doğru dürüst yapamayacak olan normal standardın altında bir erkek bedeniyle değiştirdim. Bu nedenle insanların benim motivasyonumu anlamaları çok zor. Ancak bir kadın olarak kalmak ise kendimi, hayallerimi ve huzurumu yadsımam anlamına gelecekti.

Ben, bir dişinin gözleriyle dünyaya bakan bir erkektim, ama rolümü iyi oynuyordum. Çok duyarlı insanlar dışında insanların çoğu beni şimdiye kadar sadece bir kadın olarak gördü. İnsanların arasına karışmak yaşamımı sürdürme çabalarımın bir parçasıydı ya da ben öyle düşünüyordum.

Asla bir Arnold Schwarzenegger olmayacaktım, ama artık kendimi onun gibi, tam bir erkek gibi hissediyorum. Her zaman boyumun bir yet-

miş kalacağını biliyorum, ancak içimden kendimi bir seksen hissediyorum. Tüm yaşamım boyunca dışı kabuğumdan dışarı çıkmayı istemiş-tim. Orada bana göre hiçbir şey kalmamıştı.

Ben insan gözünün göremediği bir hastalığın kurbanıyım. Kadınlar elde edilmeyi yeğler. Ben bunu istemem. Ben elde etmeyi yeğliyorum ve ikiz kız kardeşime büyük bir koruma duygusu ile bağlıyım. Hormonların etkili olabilmesi için bir yıl boyunca sabırla bir bekleme oyunu oynadım. Kendimi dünyaya sadece iki dar ince açıklıktan bakan demir maskeli adama benzetiyordum. O ıssız bir kuleye, bense kendi bedenime hapsolmuştum. Kesinlikle bana ait olmayan bir bedende tutukluyken insanlarla nasıl iletişim kurabilirdim?

Asıl benliğimle ilgili gerçek bana öylesine büyük bir hızla yetişmişti ki, şaşırıp kalmıştım. Tüm bu karmaşa içinde nefes almak için durakladığım sırada, bundan sonra geçireceğim bir dizi ameliyat için gücümü tekrar toparlamak üzere, dinlenebileceğim sakin bir yer bulmuştum.

Cinsiyet belirleme programına katılma kararım tamamen hayatta kalabilmek içindi. İntiharını düşündüğüm zamanlar oldu, ama yaşamımdan vazgeçmeyecek kadar onurluydum. Reading'de, Battle Hastanesi'nde ikiz kız kardeşim Karen'dan yarım saat önce doğmuşum. Ebe, "İki güzel kız bebek," diye bülbüller gibi şakımış. Bebeklerin cinsel organlarına bir anlık bakışı sırasında gördüğü şey kesinlikle bu olmasına rağmen,

yaptığı kısacık belirlemede bundan daha fazla yanılgıya düşemezdi.

Bu günceyi yazmaya başladığım sıralarda, dış görünüşüm önemli ölçüde değişmiştir. Bu, bir gecede meydana gelen bir dönüşüm olmadı, bir dizi istikrarlı toplumsal belirtilerle oluştu. Şimdi saçımı erkeklerinki gibi kısa kestiriyorum ve küçük bir de perçemim var. Top Man'den aldığım, soldan sağa doğru iliklenen açık yakalı bir gömlek giyiyorum. Parmağımda bir mühür yüzüğüm var. Tek kulağıma da ince altın bir küpe takıyorum. Bugün artık dolaşımda pamuklu kumaştan yapılmış kravatlarım var, üç tane. Bunlar benim en değerli eşyalarım, hepsi birden geçen yirmi altı yıl boyunca kachırmış olduğum her şeyi simgeliyorlar. Bunların üçü de ucuzluk malı, her biri 10 paunddan düşük fiyata Top Man'dan alındı. Bu yetersiz, ama önemli toplumsal imgeler güçlü bir gurur ve haksızlık duygusu karışımıyla giyiliyor. Ve evet, erkekler tuvaletini kullanıyorum.

Bundan dört hafta sonra mahkemeye başvurarak ismimi değiştireceğim. Bir erkek olarak yeni bir yaşamaya başlayacağım.

Bir kadın olarak doğduğum halde yeni ismim Paul Hewitt olacak. Kız kardeşimin artık bir erkek ikizi olacak. Ebeveynlerimin de bir oğlu.

Bir hayalim var. Ben gerçek bir erkek olmak istiyorum. Göğüsleri olan bu yabancı bedenin içinde sonsuza dek tutsak olarak mı kalacağım? Ben, dışı bir android şeklinde bilinçsizce

dolanıp dururken, içimde bir adam, başsız bir tavuk gibi, “Beni dışarı çıkarın, sizi alçaklar!” diye bağırarak bu nazik beyaz bedenin her tarafını zorluyor.

26 yaşındayım. Biyokimya mezunuyum. Aynı zamanda da, dişiye erkekke dönüşmüş bir transseksüelim. Dişi bir beden içinde tutsak doğmuş bir erkek. Cinsel kimlik bozukluğu diye bilinen tıbbi bir durumum var (hastalık değil!). Cinsiyet belirleme programına katılma kararım yaşamla ölüm arasında bir seçim, hayatta kalma kararımıydı. Çünkü benim dişi bedenim daima kendini yabancı hissetmiştir. Benim sorunum erkek olmayı çok istemek değil. Ben zaten erkeğim ve tüm transseksüeller gibi bedenimin cinsiyetini beynimin cinsiyetiyle aynı çizgiye getirmek için karşı konulmaz bir dürtüyle yaşıyorum.

Bunun cinsellikle pek az ilgisi var. Bu cinsel bir tercih değil, ancak kendi duygusal ve psikolojik kimliğime ilişkin yok edemediğim bir kanı. Yaşamımda her şeyin benden çalındığı bir dönüm noktasına ulaşmış bulunuyorum. Sadece gerçekle yüzleşme ve kendim hakkında henüz edindiğim bilgilere göre davranma cesaretim hariç, her şeyin...

Ben bir yaratık değilim. Her 15.000 kişiden biri transseksüel ve bu durumu yaşayanlar, yanlış bir beden içinde doğduklarına dair tam bir kanı ile birbirlerine bağlanmış bulunuyorlar. Cinsiyet belirleme programına katılanların sadece % 25'i kendisinin gerçekten dişi olduğuna inanan ama biyolojik olarak kadın olan kim-

seler. Her yıl yüz adet benim gibi erkeğe dönen kadın tedavi ediliyor.

Karşı karşıya olduğum durumun verdiği duygusal acı aslında çok yoğun. Bu acı, sahip olduğumu hiç bilmediğim cesaret rezervlerimi kullanmam için beni zorlamaktaydı. Ancak insanın başka bir seçeneği olmadığı zaman yaptığı bu şeye gerçekten de cesurca davranış denir mi? Şu sırada göğüslerim olabilir, ama onlar yokmuş gibi davranıyorum. Kendimi Sylvester Stallone kadar erkek hissediyorum. Tek fark, biraz daha gevze olmam. Sutyenlerimi on ay önce yaktım ve o zamandan beri de geriye dönüp bakmadım bile. Geçirdiğim her dönem arkamda kapanan bir kapı ile simgelenebilir ve bu kapıların anahtarları da bende olmadığına göre tek yolum ileriye gitmek olmalı. Bütün bunları yaşadığıma hâlâ inanmıyorum. Kendi düşüncelerimin gücü beni korkutuyor.

Şimdi artık büyük beden göğüslerimi her gün özenle yapılmış bir göğüs bağlama aygıtıyla bağlıyorum ve onları bir gömlek ya da günlük erkek giysisinin altına saklıyorum. Güvenle ve fark edilme korkusu olmadan dünyayla karşılaşabilmeme olanak sağlayacak bir bağlama aygıtı yaratmayı deneyim ve uygulamalarımı aylarca sürdürdükten sonra başarabildim. Bulabildiğim en genişinden elastik krep kumaştan yapılmış 8 metre uzunluğunda bir bandaj koltuk altlarımdan mideme kadar sarılmış, tikinti ile baktığım bu göğüsleri düzleştiriyor. Göğüslerim ergenlik çağının sonlarına doğru ilk defa ortaya

çıktığında ilerde onlardan bu denli nefret edeceğimi nasıl bilebilirdim?

Benim gerçek benliğim olan Paul, bu kadar uzun bir süre boyunca uykuya yatırılmış, bastırılmış, zorla kadın gibi giydirilmiş, kurallara uymaya yükümlü kılınmış ve toplumun itaatkâr tahta kuklalarından biri gibi kullanılmıştı. Ancak şimdi artık güç rezervlerini keşfediyorum. Ben artık o itaatkâr kukla olmayacağım. Dışarıdakiler, iyisi mi dikkatli olun. Babalar kızlarınızı eve kilitleyin.

Başlangıçta, erkek benliğim şimdilerde olduğu kadar kendinden emin ya da açık değildi. Bir buçuk yıl önce ilk defa aykırı giyinmeye başladığımda Paul olan kısmım yarızamanlı ortaya çıkmaktan pek mutlu oldu. Toplumsal şartlanma öylesine içime işlemişti ki, Paul, bir köpek gibi, masanın altından uzatı-

lan lokmalarla mutlu olmaya alışmıştı. Ama artık Paul masada ötekilerle birlikte yemek için ısrar ediyor. Kendi evrimine şahit olup tekrar dünyaya gelmiş biri gibiyim. İki ay içinde, bir erkek olarak yaşamımın bir yılını tamamladıktan sonra, ömür boyu sürececek on beş günde bir yapılan yüksek dozda testosteron iğnelere başlayacağım. Bir yıllık ilaç tedavisinden sonra da iki taraflı mastektomi (iki memeyi de aldırma ameliyatı) yaptırmayı tasarlıyorum.

Kadınların çoğu bir göğüslerini kaybetme düşüncesiyle dahi intihar eğilimine girerler. Bunun en doğru yol olduğuna dair düşüncelerim ve arzularım, transseksüel olmamın en derin kanıtı. Bu süreç, erkek olma arzumun final sahnesini oluşturacak. O gün, nihayet biyolojik zincirlerimden kurtulduğum gün olacak.

18. Eril Dodo: Erkekler Gerekli mi?

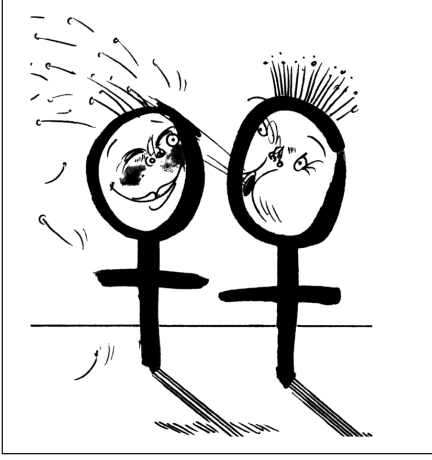
The Economist

Bir sonraki çocuklarının cinsiyetini seçmeye çalışan, beyaz, orta sınıf, Batılı bir çift düşünün (pek yakında bu seçim artık bir hayal olmaktan çıkacaktır). Eğer rasyonel ve nitelikli insanlarsa, gelecek 1000 yıl içinde asla bir erkek çocuk seçmeyecekler. Bu sadece dünyamız git gide daha fazla kadınlara özgü bir dünya olacağından değil, 21. yüzyılın ikinci yarısına, şimdi doğan bir çocuğun erişkin olacağı zamana kadar, erkeklerin bir geleceğinin olup olmayacağını düşünmemiz gerekeceğinden böyle. Yaşamın pek çok alanında erkekler marjinal, öteki alanlarında ise pahalı bir dert sayılacaklar.

Eğer bu ifade biraz çılgın ya da biraz sınırı aşmış gibi görünüyorsa da, daha güçlü denilen bu cinsiyetteki göz kamaştıran zayıflıkları bir düşünün. Oğlan çocuklarının kalıtsal hastalıklarla doğma olasılığı kız çocuklarına oranla daha yüksek. Kızların aksine, fazladan bir x-kromozomları olmadığı için, hatalı bir genle doğan oğlan çocukların hiçbir desteği bulunmamaktadır. Bu eksikliğin etkileri renk körlüğünden hemofiliye kadar sıralanabilmektedir.

Oğlan çocukların çocukluk dönemleri de daha sorunlu geçebilir. Otistik oğlan çocuklarının sayısı kız

çocukların iki mislidir. Yani normal toplumsal yetilerinin gelişimi öylesine yetersizdir ki, bağımsız olarak görevlerini yapamamaktadırlar. Denetim altına alınamayacak kadar hareketli ve enerjik olma durumu olarak tanımlanan hiperaktivite, oğlanlarda sekiz kat daha fazla görülmektedir. Oğlanlar arasında disleksi ve kekemelik ise, kızlara göre yaklaşık beş misli daha yaygındır. Hem oğlan hem kız çocuk sahibi ebeveynlerin çoğunun da size söyleyeceği gibi, bir oğlan çocuğunu

büyütmek bir kız çocuğunu büyütmekten çok daha zor, çok daha fazla tehlike ve risk içeren bir süreçtir.

Yaşamın öteki ucunda da işler çok daha iyi görünmemektedir. Bu yüzyılın başlarına kadar (20. yüzyıl) Amerikalı erkekler ya kadınlar kadar ya da onlardan daha fazla yaşardı. O zamandan beri bir uçurum oluştu ve her yıl bu uçurum gittikçe daha fazla genişlemektedir. Artık erkekler aynı yıl doğan kadınlardan ortalama olarak tam yedi yıl önce

ölüyor. Bundan daha çarpıcı olan ise, her yaş gurubunda erkek ölüm oranının kadın ölüm oranına göre artmasıdır.

Bunun belli başlı nedenlerinden biri, erkeklerin kadınlara göre hastalıkların çoğuna daha fazla yakalanmaları. 65 yaşına gelmeden önce, erkeklerin kadınlara göre kalp hastalıklarından ölme olasılığı iki kat fazla. Felç, ülser ve karaciğer yetmezliğine yakalanma olasılıkları da daha fazla. Tüm erkeklerin yarısı, kadınların ise sadece üçte biri kanser olmaktadır. Son zamanlara kadar daha çok bir erkek alışkanlığı olduğu düşünülen sigara içmenin, bu farkların bir kısmını açıklamada payı var, ancak hepsini değil. Andrew Kimbrell'e göre (*The Masculine Mystique*, Ballantine), kanserden ölüm oranı 30 yıl içinde erkeklerde % 21 oranında artarken kadınlar için aynı kalmış.

Bu üzücü tıbbi gerçekler için tek kelimelik bir açıklama bulunabilir: Testosteron. Bu erkek steroid hormonu bulaşıcı hastalıklar ve kansere karşı vücudun direncini zayıflatmakta, aynı zamanda da bedenin daha hızlı yaşlanmasına neden olmaktadır. Hadım edilmiş erkekler genellikle ötekilerden daha uzun yaşamaktadır. Komplo teorisi üretenlere göre, testosteron hormonu kadınlar adına yapılmış bir evrim planının bir parçası olarak da görülebilir.

Bundan başka, oğlan çocuklarının eğitim alanındaki zayıf yönlerini bir düşünün. Kızların oğlanlardan birçok bakımdan daha zeki olduğuna ilişkin kanıtlar gittikçe artıyor. 1995 yılında

sınav sonuçlarına göre hazırlanan İngiliz okullar çizelgesinde en üst sıradaki beş okul ve en üst sıradaki yirmi okulun on dördü kız okuluydu. 1979'da sıradan okullarda beş ya da daha fazla dersten geçer not alan kız ve erkek öğrencilerin sayısı kabaca birbirine eşitti. Fakat o tarihten sonra kızlar dengeyi biraz bozarak daha başarılı olmaya başladı. Erkek ve kız öğrenciler arasındaki başarı uçurumu o zamandan beri genişledi. Artık kızların beş dersten geçer not alma olasılıkları kesinlikle daha fazla.

Benzer bulgular Amerika'dan da gelmektedir. Orada da oğlanların kızlara göre yarısının 13 yaşına geldiklerinde okulda bir sınıf geride kalma olasılıkları var. Özel eğitime devam etme olasılıkları kızlara göre iki kat daha fazla ve yine orta öğretimi tamamen terk etme olasılıkları da iki kat daha fazla. Kızların üniversiteye girme olasılıkları erkek çocuklarına göre daha fazla. Üniversiteyi bitirme olasılıkları da daha fazla, hatta mastır yapma olasılıkları ise çok daha fazla görünüyor.

Testosteron Doruğa Çıkınca

Varsaydığımız çiftin varsayımsal oğlu, okuldan sonra, testosteron hormonunun verimi doruğa ulaştığında yaşamının risk ve tehlikelerle dolu başka bir dönemine girecek. Şiddetten söz ettiğinizde, çoğu zaman genç erkeklerden söz ediyorsunuz demektir. Cinayete kurban gidenlerin yaklaşık % 80'i, katillerin de % 90'ı erkekler. Bunların çoğu yirmili yaşla-

rında ve cinayetlerin çoğunun nedeni, testosteronun neden olduğu, statü ve aşkla ilgili delikanlı kavgaları. Cinsiyet ve suç arasındaki ilişkinin bilincindeki bazı Amerikalı feministler, polis ve hapishane giderlerinin ödenebilmesi için her erkekten vergi toplanmasını dahi talep etmiştir.

Genç erkekler yaralarını sarmak ve acılarını bastırmak için uyuşturucu ve alkole kadınların yaptığından yaklaşık iki kat daha çok sarılır. Ancak bu onları daha fazla şiddete yöneltir. Sarhoş sürücülerin ve uyuşturucu suçlarından tutuklananların % 80'inden fazlası erkektir. ABD hapishanelerinde her bir kadına karşılık ondan fazla erkek tutuklu yatmakta ve erkekler benzer suçlar için kadınlara oranla daha uzun cezalara çarptırılmaktadır. Afrika'da değilse bile Amerika'daki AIDS kurbanlarının büyük çoğunluğu erkeklerdir. İntihara kalkışan erkeklerin başarı olasılığı kadınlara göre dört kat fazladır.

Bir erkek kendi testosteron patlaması dönemini atlatabilir (çoğu atlatabilir) ve 30 yaşına ulaşabilirse, kendini düzenli bir işinin olmadığı bir dünyada bulma olasılığı artacaktır. Amerika'da tamzamanlı istihdam edilmiş erkeklerin sayısı yılda 1 milyon azalmaya başlamıştır. Çalışan kadınların sayısı ise yaklaşık aynı oranda artmaktadır. İstihdam eğilimleri şimdiki gibi devam ederse, daha önce değilse bile yüzyılın sonuna kadar, ABD'de erkeklerden daha fazla sayıda kadın istihdam ediliyor olacaktır.

İngiltere de pek geri kalmamaktadır. Bir zamanlar, karıları ev hanımı

olan vasıflı erkek işçileri iş güvencesi vererek istihdam eden ağır sanayinin simgesi olan Tyneside'da şimdi durum öylesine çarpıcı şekilde değişmiştir ki, orada doğmuş bir oyun yazarı olan Alan Plater buna ilişkin bir oyun yazmıştır. *Efsaneyi Avlamak* adlı eserdeki olaylar, karıları çalışan işsiz erkekler tarafından işletilen bir kömür madeni sosyal yardımlaşma derneği çevresinde gelişir. Şaka değil. 1980 yılından beri bu bölgede (genellikle kadınlara hitap eden) bankacılık ya da havayolu acenteliği alanında yaratılan her bir yeni iş olanağına karşılık, gemi inşa ya da ağır sanayi işkollarında bir iş imkânı yok olmaktadır.

Bunun bir nedeni işin niteliğindeki değişimdir. Her geçen yıl, tarım, kol işçiliği, demir-çelik sanayisi ve makine kullanımı gibi alanlarda açılan yeni işlerin sayısı azalırken, hepsi geleneksel kadın meslekleri sayılan, perakende satış, bilgi-işlem, hizmet ve sağlık sektörlerinde yeni işler açılmaktadır. En basit deyişle, bilgisayarlar traktörlerin yerine geçtikçe, beyin de adale gücünün yerine geçmektedir. Kadınlar artık gittikçe daha eğitilmiş olmaya başladıklarından bunun karşılığını istemeye başlamaları kaçınılmazdır. (Komplo kuramcıları, modern bilgisayar düşüncesinin kökünün Ada Lovelace adında bir kadına dayandığını hatırlayacaklardır.)

Eğer şanslı bir erkek, feleğin bu sillesinden sıyrılabilir ve bir kadınla cinsel ilişki kurabilecek kadar yaşamını sürdürebilirse, düşmanın (ka-

dının), yasalar da dahil olmak üzere, sayısız silaha sahip olduğu bir savaş alanına girdiğini fark edecektir. Birçok hayvan türünde erkek baştan çıkaran cinstir. Dişiler ise baştan çıkarılıp çıkarılmamaya karar veren cinstir. İlginçtir ki, bu durum, erkeklerin dişileri beslediği ya da yavrularına baktığı türler için doğru sayılmaz. Dişiler erdemlerin peşine düşecektir. Ancak yaygın model, dişilerin kuyruk sallaması, erkeklerin hamle yapmasıdır. İnsanlar arasında, bu alan, yazılı ya da yazısız kurallarla örtülü ve risklerle doludur.

Randevu sırasında tecavüz gibi, hileli, ancak çarpıcı bir örneği düşünün. Amerikalı bir feminist olan Andrea Dworkin'in değerlendirmesine göre, baştan çıkarma ile tecavüz arasındaki en büyük fark, "baştan çıkartma sırasında tecavüzcünün bir bardak şarap ismarlama zahmetine katlanmasıdır." Birçok evrim yanlısı biyolog da aynı fikirdedir. Onlara göre herhangi bir hayvanın baştan çıkarma eylemi çok büyük zaman ve enerji yatırımları gerektiren asimetrik bir eylemdir. Burada çok zeki bir sperm satıcısı, ucuz spermlerini, az çok zor kullanarak ikna etme yoluyla seçici bir dölleme alıcısına satmaya çalışır. Yatırım ne denli asimetrik olursa erkek o kadar fazla uğraşır. İnsanlarda erkek tarafından yerine getirilen birkaç dakikalık bir uğraşı kadının bu uğraşmayı dokuz ay karında taşıması anlamına gelir. İstekli erkeğin bir tecavüzcü, aşırı ısrarcı bir baştan çıkarıcı ya da sadece bir koca olup olmaması sıkı bir feminist ya da

bir evrim biyoloğu için ikinci dereceden önem taşır.

Jack Sprat ve karısını anlatan tekerlemeye karşın, erkeklerin saygın olmayan başka bir yönü kadınlardan daha fazla et ve yağ yemeleridir. Bu alışkanlık, modern insanın Afrika'da ortaya çıktığı ve daha önceki insan türlerinin yerini alarak dünyanın geri kalan bölgelerine yayılmaya başladığı zamana denk gelen Pleistosen dönemine kadar gider. Modern avcı-toplayıcı toplumlarında etin çoğunu erkekler bulur, bitkisel besinlerin çoğunu da kadınlar toplar. Erkekler et kadınlarla paylaşırlar, ama onların etoburlukları daha baskındır.

Kırmızı et bugünlere tüm yanlış kültürel etiketleriyle birlikte gelmektedir. Kırmızı et yemek gittikçe daha acımasız, çevreye zararlı ve sağlıksız kabul edilmektedir. Vejetaryenliğin özellikle de kadınlar arasında artmakta olduğu görülmektedir. Bu eğilimin artmasından yararlanan pek çok hükümet, kırmızı eti gözden düşürmeye uğraşan sağlık kampanyaları için büyük miktarlarda paralar harcamaktadırlar.

Anneciğim, Erkekler Ne İşe Yarar?

Tüm bunlara karşın, erkekler mutlak zayıf yaratıklar değildir. Varsaydığımız çiftimizin varsayımsal oğlunun, yetersiz eğitimi, hastalıklı ve damar sertliği rahatsızlığı çeken bedeniyle ve hatta işsiz olarak 2030 yılında orta yaşlara gelmeyi başarabildiğini düşünün. Tam ayaklarını uza-

tıp futbol seyretmek üzere bira kutusunu açmayı düşünürken biranın tadı kaçır, maç bulanıklaşır. Anlayamadığı bir şekilde kendini, “Ne oluyor? Neden böyle oluyor?” gibi sorular sorarken bulur. Orta halli yaşamın neden olduğu bu bildiğimiz sancı yeni ve kötü bir dönüş yapmıştır. Sadece kendisi hakkında değil, bir bütün olarak cinsiyeti hakkında varoluş kaygısı ile aniden sarsılır. Erkek dayanışmasının sağladığı birbirine bağlılık da bu sorunla yüzleşmeyi kolaylaştırmaz: Erkekler ne işe yarar?

Biyolojik bakımdan, cinselliğin amacı hâlâ doğru dürüst anlaşılamamıştır. Eşi olmadan yaşamını sürdüren hayvanlar ve bitkiler vardır. Örneğin, hindibalar kendi kendilerine bebek hindibalar üretir. Arizona çölünde yaşayan kamçı kuyruklu kertenkeleler, kendilerini havaya sokmak için sahte çiftleşmeler yaptıkları halde bakire doğumu gerçekleştirirler. Biliminsanlarının tahminlerine göre, *bdelloidea rotifera* denilen bir hayvan sınıfı, 30 milyon yıldır bir tek erkek birey dahi üretmemiştir ve bu canlılar bu süre zarfında sadece hayatta kalmamış, aynı zamanda çoğalmıştır.

Bu bilmece, cinselliğin (ve erkeklerin) neden ortaya çıktığından ziyade cinselliğin (ve erkeklerin) neden yaşamlarını sürdürmekte olduğuna ilişkindir. Bir an için cinselliğin şu anda var olduğunu düşünün. O zaman yok olması gerektiğini de düşüneneceksiniz. Dikkat edersek, geleneksel olarak biyologlar kendi kendilerine üreyen aseksüel (cinsiyetsiz) ya-

ratıklara dahi dişi derler. Şimdi de aseksüel olup da tüm genlerini bir sonraki nesle geçiren dişi popülasyonunu ve cinsiyetli olup da genlerini çiftleşme ya da başka bir cinsel aktarım biçimi yoluyla erkeklerle karıştıran popülasyonu düşünün. (Bunlar gibi cinsiyetli ya da cinsiyetsiz popülasyonların çiftleşmesi görüldüğü kadar garip değildir: Her iki cinse ait salyangozlar Yeni Zelanda’da birlikte yan yana varlıklarını sürdürmektedirler.) Her dişinin iki yavrusu olduğunu kabul edin. Cinsiyetsizler, kendi genlerini iki yavruya geçirecekler, bunların her biri de iki tane daha yavru yapacak ve bu böylesine sürüp gidecektir. Eğer cinsiyeti olan dişilerin ortalama olarak bir erkek bir de dişi yavrusu olursa, bunlardan sadece bir tanesi üreyecek, başka bir deyişle, cinsiyetsiz gen havuzu genişlerken cinsiyetli gen havuzu bir süre sonra yok olup gidecektir.

Ancak erkeklerin şansına, bu havuz yaşamını sürdürmektedir. Bu evrimsel baskıyı dişillik yönünde dengeleyen cinsel üremeye ilişkin bir nokta bulunmaktadır. Bu nokta, her nesilde bir, cinsiyetin iki bireyin genlerini yeniden harmanladığını söyleyerek özetlenebilir. Bu harmanlama, her hücreyi kilitleyen gen kombinasyonunu her defasında değiştirerek, bakteri ve virüs gibi parazit hırsızların faaliyetlerini engeller. Bu kuramın en önemli temsilcisi olan Oxford Üniversitesi öğretim üyesi William Hamilton’un açıkladığı gibi, “Cinsiyetli olan türler, parazitleri dışlayabilmek için kendilerini özgür ve adil bir biyo-

teknolojik değişime adanmışlardır.” Böyle bir savunmaya gereksinim duyulmasının nedeni, parazitlerin daima bir önceki neslin en yaygın gen kombinasyonunu kullanarak hücrelerin kilidini açmaya çalışmasıdır.

Gerçi, kaygılar içindeki bir erkeğin, kendisinin dişi cinsin hayat sigortası policesi olduğunu öğrenmesi, küçük bir teselli gibi gelebilir. Ancak erkekleri keşfettikten sonra bizim en ilkel dişi atalarımız onları başka amaçlar için kullanmışlardır. Bunun en çarpıcı bir örneği ise, birçok hayvan türünün, iyi genleri seçmek kötü genleri de atmak için erkekleri birer genetik elek olarak kullanmasıdır. Bunu, erkekleri önce her türlü dertle doldurarak, sonra da, rekabet içinde çalıştırarak yaparlar. Erkekler ya birbirini ciddi şekilde hırpalarlar ya da yağmacılara ve parazitlere karşı yaşamlarını riske atarlar.

Tıpkı at üstünde yapılan ölümcül turnuvalarda olduğu gibi, sonunda, sayısız ölü erkek ve kesinlikle üstün genlere sahip bir ya da iki canlı erkek kalır. Kötüler en iyilerin kalması için işte bu şekilde “elenip” gider. Dişiler sadece en iyi genin hangi erkekte bulunduğunu ayırt edebilsinler diye çoğu erkeğin bitap düşüp hastalıktan ve şiddetten ölmesi için tasarlanmış bu mertlik sınavları konusunda iki örnek, tavus kuşlarının kuyruğu ve bülbüllerin şarkılarıdır.

Erkek deniz fili her tarafından güç fıskıran, ancak çocuk bakımından zerre kadar anlamayan şovenist bir erkek domuz gibi görünebilir. Ancak bu hayvan aslında dişi tara-

findan yapılmış evrimsel bir düzenlemenin kurbanı olmuştur. Erkek deniz fillerinin hepsi, bir sürü çocuğa babalık edebilmek için bir fırsat yakalamaya uğraşırken genellikle de bunu başaramazken, en sonunda, hastalık ya da şiddet nedeniyle ölmek üzere tasarlanmışlardır.

Sözün kısası, testosteron hormonu, dişilerin üstün bir “keşfi”dir. Testosteron, erkeklere, sadece birbirleriyle dövüşmek ya da anlamsız riskler almak gibi tehlikeli şeyler yaptırmakla kalmaz, aynı zamanda bağışıklık sistemini de zayıflatır. Bildiğimiz gibi erkeklerin hastalığa yakalanma olasılıkları daha fazladır. Artık bunun biyolojik nedenini anlayabiliyoruz. Erkekler dövüşler kazanmak ya da dişileri baştan çıkarmak üzere testosteron düzeylerini yükseltmek için ne kadar zorlarsa o kadar daha fazla hastalık riski almaktalar. Biyokimyasal ilişki dolaşımsızdır.

Erkeklerin Sırrı

Şimdiye kadar söylenen her şeye rağmen, erkekler için hâlâ bir umut var. Çünkü bira, hamburger, kocaman göbekler ve ataerkilliğin bulunmadığı bir dünyanın önünde bir şey durmaktadır. Erkeklerin kaderi belki de pamuk ipliğine bağlıdır, ama bu iplik ne kadar ince olursa olsun, bilimsel bakımdan bizi zorlamaktadır: Şu an için sperm gereklidir. Kadınlar bir sperm ve bir yumurta yerine iki yumurtanın genetik çekirdeğini basit bir işlemle birbirine karıştırarak ba-

kire doğuma geçmeye karar verselerdi, bu işlem gerçekleşemezdi. Örneğin, bir ornitorenk, bir kanguru ya da bir kuş için bunun gerçekleşme olasılığı varsa da, en azından bizim türümüz ya da herhangi daha üstün bir memeli için bu işlemin yapılması söz konusu değildir.

Deney fareler üzerinde yapılmıştır. Biliminsanları iki sperm çekirdeğinden yapılmış bir çekirdeği bulunan bir embriyo ürettirler. Ayrıca bir de, iki yumurta çekirdeğinden yapılmış bir çekirdeği bulunan başka bir embriyo ürettirler. Çok önemli bir fark oluştu. Spermden elde edilen embriyo büyük ve sağlıklı bir plasenta geliştirdi, ancak cenin hafifçe deforme olmuştu ve daha küçüktü. Yumurtadan elde edilmiş embriyo ise iyi durumda, sağlıklı bir cenin, fakat küçük ve kötü şekilli bir plasenta geliştirmişti. Plasenta iyi durumda olmadığından cenin kısa bir süre sonra öldü.

Başka bir deyişle, plasenta daha çok babadan gelen genlerden oluşmuş bir üründür. Gerçekten de, annenin bedenini sömüren babalık genleriyle doludur ve böylesine bencil bir işi anneden gelen genlere bırakmaz. Plasenta olmadan da cenin gelişemez. Bu nedenle, şimdiki biyomühendislik alanının ufku içinde, sperm başarılı döllenme ve embriyo gelişimi için gerekli bir unsur olarak kalmaktadır.

Ancak erkekler henüz rahat bir nefes almamalıdır. Çünkü farklı bir endişe belirmeye başlamıştır: Sperm, belki de, kaybolmaktadır. Harikalar

yaratan modern kimya sanayisinden, dişi hormonlarının etkilerini taklit eden ve erkeklerin sperm sayısını azaltan ürünler piyasaya akmaktadır. (Şu an için, bu, her iki cins için de sorun oluşturmaktadır; daha uzun ve daha evrimsel bir ölçekte ise bu erkeklerin ölüm ilanı sayılabilir.) Eğer bazı biliminsanlarının üzerinde ateşli tartışmalar yaptığı rakamlara inanırsanız, ortalama bir erkeğin menisindeki ortalama sperm sayısı öylesine istikrarla düşmektedir ki, bu alandaki bir uzmana göre, bu olgu “önümüzdeki yüzyılın ortalalarına kadar geleneksel döllenme yöntemlerinin çökeceğini haber vermektedir.” Eğer bu doğruysa, çok ciddi bir sorunla karşı karşıyayız. Erkeklerin çoğu, “geleneksel döllenme yolları” konusu üzerinde çok fazla kafa yormaktadır. Çöküşün hızı, tartışma konusudur. Ancak Danimarka, Fransa ve İngiltere’de yapılan incelemelerin hepsi aynı yöne dikkat çekmektedir: Bu da her yıl her menideki sperm sayısında azalma olduğudur.

Sperm sayılarının azalmasından neyin sorumlu tutulacağını kestirmek zor görünmektedir. Sorun, çoğu kimyasalın masum olması değil, tam tersine kimyasalların pek çoğunun suçlu olmasıdır. Şimdi biliminsanları dişi hormonların etkilerini taklit eden çok miktarda, doğal ya da sentetik kimyasallar aramaya, bulmaya başladılar. Bunlar, erkek alabalıklara verildiğinde, vitellogenin denilen dişi proteinlerin salgılanmasına neden olmaktadır. Bu kimyasalları kullanarak bir erkek alabalık sürüsünü balık çiftliğin-

den alıp akıntı yönünde bıraktığınızda, balıklar dişileşebilmektedir.

Plastik yapımında yaygın biçimde kullanılan kimyasalların, dişilik (ya da kadınlık) hormonu dediğimiz östrojenin üretimini sağladığı görülüyor. Düşük dozda östrojenle beslenen gebe farelerin küçük testisli ve sperm sayısı düşük erkek yavrular doğurduğu da görülüyor. Cinsel gücü en fazla etkileyen kimyasallardan nonilfenol, ilk olarak Boston’da bir (kadına ait) laboratuvarında bir cam kavanoza konan göğüs kanseri hücrelerinin büyümesine neden olan gizemli bir maddenin kaynağının araştırılması sırasında ortaya çıkartılmıştır.

Erkeklerle Karşı Bir Görüş

Bu durumda, Fransa’nın kültür eski bakanı ve en iyi modacılarından Jack Lang, en son kitabının başlığında da gördüğümüz gibi, “yarınlar kadınlarındır” savını ileri sürmekte haklı mıdır? Bir an için erkeklerin türümüzü nasıl küçük düşürdüğünü hatırlayın. Hastalıklara daha eğilimliler, okulda daha tembeller, evde ise kızlardan daha sorunlular. Şiddeti çok daha fazla seviyorlar, daha erken ölüyorlar ve yaşamın farklı iş alanlarında gittikçe onlara daha az gereksinim duyuluyor. Doğurgan dışının genlerinin güvenle öteki nesillere aktarılabilmesi için, erkekler biyolojik bakımdan aslında bir “genetik elek” olarak yararlılar. Bunun yanında, er-

kek sperminin, embriyo koruyucusu plasentanın üretimi için önemli olduğu düşünülmektedir. Ancak uzun vadede, bu görevlerin ilkinin yerine getirmekte erkeklere duyulan gereksinim ile ikincisini yerine getirme kapasitelerine ilişkin evrimsel soru işaretleri bulunmaktadır.

Evcilleştirilmiş, dişileştirilmiş ya da yok olmuş erkeklerden oluşmuş bir dünya daha az et bulunan bir dünya olacağından yağmur ormanları üzerindeki baskıyı da azaltacaktır. Rio de Janeiro’nun varoşlarında dahi gecelerin güvenli olduğu, daha az suç işlenen bir dünya olacaktır. Pornografi büyük oranda kaybolacaktır. Klasik anlamda tecavüz de öyle. Doğru, çocuklar babasız evlerde yetiştirilmiş olurlar, ama kanıtların gösterdiğine göre bu gibi ortamlarda genellikle kötüleşenler kızlar değil oğlan çocuklardır.

Erkeksiz bir dünya böylesine dehşetli korkulara teslim olmayacaktır. Uygarlık erkeklere çok şey borçludur. Ancak kültürleri ve teknolojileri yaratmak ayrı, onları muhafaza etmek ayrı bir şeydir. Birine uyarlanmış bir cinsiyet ötekine uyarlanamayabilir. Olayların muhteşem akışı içinde, çok geçmeden insan ırkı, birbiriyle savaşan romantik, erkek egemen kabilelerden bugünlerde ekonomi diye bilinen sanatların en dışısı olan ev idaresine, alışverişe adanmış barışçı, mantıklı düşünen kız kardeşliğe doğru evrimini tamamlayabilir.

Bölüm 6

BEDEN SOSYOLOJİSİ: SAĞLIK, HASTALIK ve YAŞLANMA

On dokuzuncu makalede Stephen Hunt ve Nikki Lightly “alternatif tıp”ın çağdaş toplumlarda gelişimini tartışıyor. Akupunktur, aromaterapi ve masaj gibi tedaviler gittikçe daha fazla yaygınlaşmaya başladı. Bu tedavi yöntemlerinin kökeni ortodoks tıp gibi bilimsel araştırmalara dayanmaz. Ayrıca, alternatif tıp uygulayıcılarının pek çoğunun mesleki eğitim düzeyleri de genellikle oldukça düşüktür. Alternatif tıp uygulamalarının artma nedeninin insanların ortodoks sağlık hizmetlerinin sınırlarının farkına varması ile en azından bir dereceye kadar ilgisi bulunabilir. Ancak bu uygulamalar, insanın sağlık ile yaşam biçimi arasındaki ilişkiye gittikçe daha fazla önem vermeye başlaması nedeniyle de yayılmıştır. Pek çok alternatif tıp uygulaması hastalık tedavisinden çok hastalıktan korunma konusuyla daha fazla ilgilenebilmektedir.

AIDS, tüm dünyada çok sayıda ölüme neden olan yeni bir hastalık. AIDS’in ortaya çıkışının, İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü (HIV) ile bağlantılı olduğuna inanılıyor. Dünyada milyonlarca insanın HIV virüsü taşıdığı biliniyor. Bazı kentlerde nü-

fusun yaklaşık üçte birinin HIV virüsü taşıdığı düşünülen bazı Afrika ülkelerinde AIDS büyük ölçüde yıkıma neden oluyor. Yirminci makalede Sarah Nettleton, AIDS korkusunu başka risk biçimlerine bağlıyor. Yazar, risk düzeylerine ilişkin bilgi edinmenin yeterli olmadığını savunuyor. Âdetler, alışkanlıklar ve toplumsal güç biçimlerinin insanların riske gösterdiği tepkileri en ağır şekilde etkilediğini anlamamız gerekiyor.

Yirmi birinci makalede, Jeremy Rifkin genetik mühendisliğinin ya da başka bir deyişle insanın genetik gelişimine müdahale edebilme becerisinin, toplumsal etkilerini tartışıyor. Genlerimizi değiştirme becerisini ne kadar fazla edinebilirsek, insan ırkının iyileştirilmesinde kullanılmak üzere o kadar fazla yeni güç kaynağı yaratabiliriz. Ancak bu aynı zamanda bir dizi toplumsal sorunu da beraberinde getirebilir. Biyoteknolojiyi geliştirmekle uğraşan şirketler keşiflerinin patentini alma ve onları öncelikle finansal kazançlar için kullanma yolları arıyor. Yine de, Rifkin’in savunduğuna göre, genetik kaynaklarımız da, tıpkı doğal çevremiz gibi, kamusal ve kolektif yaşa-

mımızın parçası. İvedilikle bu ortak genetik mirası korumanın yollarını bulmak zorundayız.

Egzersiz, zayıflama ve kontrollü yeme alışkanlıkları sadece “iyi görünme” arzusuna değil aynı zamanda sağlıklı bir yaşam sürdürme çabasına da bağlanabilir. İki yüzyıl önce- sine bir bakarsak, hastalık ve erken ölüm beklentisinin 18. yüzyılda bireylerin yaşamlarını nasıl kâbusa çevirdiğinin grafik kanıtlarını görebiliriz (yirmi ikinci makale). Bulaşıcı

hastalıklar almış yürümüştü. Sıradan bir insan, modern toplumsal koşullarda çoğumuzun dayanılmaz bulacağı bir dizi kronik hastalıktan dolayı acı çekiyordu.

Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi için yapılan büyük hamlelerden bazıları koruyucu tıp alanında, özellikle de hijyen yöntemlerindeki gelişmelerin sonucunda yapılmıştır. Bununla beraber, öteki değişimler daha çok, örgütlü sağlık bakımı sistemlerinin ortaya çıkışına bağlıdır.

19. “Tamamlayıcı” Tıp Sosyolojisi: Alternatif Tıp Sağlıklı Bir Alternatif mi Sunuyor?

Stephen Hunt, Nikki Lightly

Sağlık hizmetleri bugün önemli bir dönüm noktasına gelmiştir. Batı toplumlarında ortodoks tıp hizmetlerinin yayıldığı ve tıp biliminin pek çok alanda ilerleme gösterdiği bir dönemde, “alternatif tıp” diye sık sık değindiğimiz uygulamalarla ilgilenen insanların, alternatif sağaltım yöntemlerinin ve bunları uygulayanların sayısı artmaya devam etmektedir. Gerçekten de, bu gibi “alternatif uygulamalar” öylesine yayılmıştır ki, bunların çevresinde koskocaman bir ticaret sektörü oluşmuştur. Gelişmiş sanayi toplumlarını oluşturan nüfusun, sağlık hizmetleri konusunda gittikçe daha fazla bilgi ve seçenek isteyen sağlık “tüketicileri” olmaya başladığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, pek çok insanın ortodoks tıp yöntemleri ile tamamlayıcı tıp uygulamalarını birlikte kullanıp bunları dengeleme, kısacası, her ikisinin de önereceği kaynaklardan faydalanma düşüncesine daha sıcak baktığı anlaşılmaktadır.

Alternatif tıp uygulamalarının son dönemlerdeki gelişmesini düşünürken çok sayıda önemli soru ortaya çıkmaktadır. “Alternatifler” deyince tam olarak ne anlatmak istiyoy-

ruz? Bunların kullanımı ne denli yaygın? Bunların halk tarafından gittikçe daha fazla sevilmesini nasıl açıklarız? Alternatif tıp uygulamalarını kullanan belli tipte insanlar var mı?

Tartışmamızın çıkış noktası, en çok büyüme gösteren alternatif pratikleri bir çerçeve içine oturtmak olabilir. Böylece, onların popülarlığının nedenlerini kavramamız daha kolay olacaktır. Ursula Sharma en yaygın pratiklerden en az yaygın pratiğe kadar bunları bir düzen içinde Kutu 19.1’de açıklamıştır. (Bunların anlamları için bir sözlüğe bakınız.)

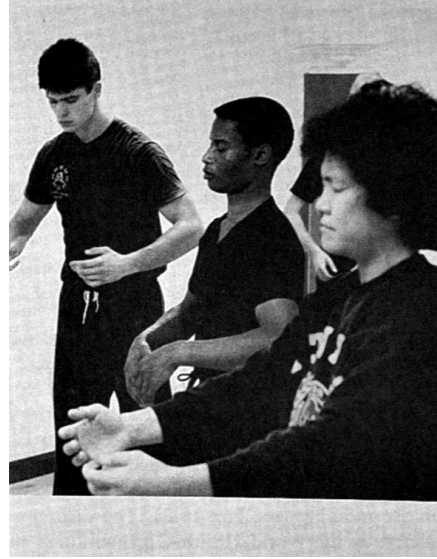
Kutu 19.1 “Alternatif” Tıp Uygulamaları

1. Herbalizm
2. Osteopati
3. Homeopati
4. Akupunktur
5. Kiropraktik
6. Ruhsal tedavi
7. Hipno-terapi
8. Refleksoloji
9. Naturopati
10. Aromaterapi

Kaynak: U. Sharma, *Complementary Medicine Today* (Routledge, 1992).

Alternatif Tıp Tanımları

En popüler biçimleri tanımladıktan sonra şimdi şuna karar vermeliyiz: “Alternatif” sözü ile tam olarak neyi kast ediyoruz? Böyle bir tanıma kolayca varılamaz. Karşıma çıkan ilk sorun şudur: Tıp bilimine ya da tedavilerine uygulandığında, “alternatif” terimi her birinin kendi kesin anlamı olan, “tamamlayıcı” ya da “bütünselci” gibi öteki terimlerin yerine kullanılabilir (Kutu 19.2’ye bakınız). Dünya Sağlık Örgütü’nün bize verdiği tanım “genel olarak resmi sağlık sektörünün dışında kalan” tüm sağlık hizmeti biçimleridir. Ancak bu çok geniş bir tanımdır. Başka bir yaklaşım, osteopati, kiropratik ve homeopati gibi bazı alternatif uygulamaların yüksek düzeyde *mesleki eğitim* gerektirdiğini ileri sürmektir. Bu nedenle,

Alternatif tıp: Qi Gong

böyle bir eğitimden *yoksun* olanlar ikinci kategoriye girebilirler. Bunların arasında inanç tedavisi ya da herbalizm gibi geri kalan tüm öteki uygulamalar vardır.

Alternatif tıp: Kiropraktik

Alternatif tıp: Herbalizm, bitkilerle tedavi

Kutu 19.2 Açıklayıcı Kavramlar

Alternatif tıp kabul görmüş pratiklerden *farklı* olan tıp uygulamalarını ifade etmek üzere kullanılır. İnsanlar alternatif sağlık pratiklerini, ortodoks tıp uygulamaları yerine kullanır. Alternatif, kullanılan yöntemlerin bütünselci olacağını garanti etmez. Örneğin, bir kişi ilaç tedavisi ya da ameliyata alternatif olarak bir akupunkturcuya ya da kiropratisyene danışabilir. Alternatif tıp belirli koşullara açıklama getirmek ya da sağlık ve yaşam tarzı pratiklerinin biçimini değiştirmek için kullanılabilir.

Bütünselci tıp sağlığa karşı belirli bir *tutum* içindedir: Burada hastanın sağlığının insan organizmasının ayrılmaz bir parçası, dinamik ve sürekli değişen bir nitelik olduğu kabul edilir. Bu pratik, hastanın fiziksel, duygusal, psikolojik, toplumsal ve ruhsal olmak üzere farklı işlevsel yönlerini anlamaya çalışır. Bütünselci sağlık sadece tıbbi bir ölçüt değil aynı zamanda da kültürel bir kavramdır ve tanımlama biçimi zamana ve mekâna göre çeşitlilik gösterir.

Tamamlayıcı tıp çeşitli sağlık hizmeti seçenekleri arasındaki potansiyel ilişkiyi tanıyan bir yaklaşımdır ve pek çok ortodoks ve geleneksel olmayan iyileştirme sanatını kapsamı içine alabilir. Bu pratik, alternatif uygulamaların modern ortodoks tıp uygulamalarından *ayrı* uygulamalar olduğunda ısrar etmek yerine onların ortodoks tedavi yöntemlerini destekleyebileceğini ve zenginleştirebileceğini kabul eden bir değişimin varlığına işaret eder.

Ortodoks tıp insan bedeni ve sağlığına ilişkin Batı toplumlarında yaygın olarak kabul görmüş tedavi uygulamaları ve anlayışını kapsar. Tıp mesleği bu sistemdeki tıp pratiklerinin üstün olduğunu, teşhis ve tedavide bilimsel yöntemlerle meşrulaştırılmış olduğunu savunur.

Kaynak: K. Olsen, *The Encyclopedia of Alternative Health Care* (Piatkus, 1989).

Buradaki sorun, bu kategorilerin sınırlarının oldukça belirsiz olmasıdır. Kategoriler arasındaki ayrımı, eğilimlerine, vurguladıkları alana ve elde etmeye çalıştıkları şeye göre yapmak daha yararlı olabilir. *İlk* olarak refleksoloji gibi, *dokunma* ve *rahatlatmayla* ilgili tedavi yöntemlerini tanımlayabiliriz. *İkinci* olarak, kiropatik ve osteopati gibi *manipülasyon tekniklerini* sınıflayabiliriz. *Üçüncü* bir kategori, akupunktur gibi, *bedenin enerji dengelerine* yoğunlaşan tedavileri içerir. *Dördüncüsü*, bitkisel tıp gibi, biyokimyaya dayanan biçimler olabilir. *Son* olarak da, akıl ve bedenin çeşitli yönlerini *bütünleştirmek* ile uğraşan, *yoga* ve *Ayurveda* gibi uygulamaları da içine alan bütünleştirici yöntemlerden oluşan koca bir terapi ordusuna değinebiliriz. Bunlar yararlı sınıflandırmalar olmasına karşın, yine de şu anda geçerli olan yaygın tıp uygulamaları ve tedavilerinin çeşitlilik ve kapsamlarını belirtmek konusunda yetersiz kalırlar.

Alternatif Tıp Uygulamalarının Etiketlenmesi

Alternatif tıp uygulamalarını *tanımlarken*, bu tıp biçimlerinin “alternatif” olarak *etiketlenmesinde* bilimsel tıbbın rolünü tartışmak da gerekmektedir. Aralarında Jock Young’ın da bulunduğu, toplumsal sapkınlığı araştıran sosyoloji kuramcılarının bize gösterdiği gibi, “sapkın” etiketinin yapııştırılması daha çok, bu etiketi *yapıştırmaya* yetkili konumdakilerin sahip olduğu güçten kaynaklan-

maktadır. Alternatif tıp uygulamaları söz konusu olduğunda bu önemli bir noktaya işaret eder. Yukarıda aktardığımız Dünya Sağlık Örgütü’nün alternatif tıp uygulamalarına ilişkin tanımları bilimsel tıp uygulamalarının meşruluğuna hatırı sayılır ölçüde *saygı* gösterir.

Aslında, bir tıp modeline bu uygulamaları “alternatif” ya da “norm” dışı diye etiketleme otoritesini veren şey sadece o tıp modelinin baskınlığı ve gücüdür. Gerçekten de, insanlar bugünlerde *biyotıbbın* egemenliğine öylesine çok inanmaktadırlar ki, neredeyse hiç düşünmeksizin, “alternatif” tedavileri saygın tıp uygulamalarının tamamlayıcısı olarak görmektedirler. Aslında, Tıbbi Tescil Yasası’nın 1858’de onaylanmasından önce, bu iki tıp türü birbirinden pek az ayırt edilebiliyor ve muhtemelen her ikisi de kabaca *eşit* ölçüde meşru sayılıyordu. O zamanki insanlar önemli ölçüde “kocakarı” ilaçlarına güveniyor olmalıydı. Tıp alanında bilimin üstlendiği modern rol, pek çok insanın ilaçları ve ameliyatı mucizeden farksız şeyler olarak görmesine neden olmuştur.

Çıkar Grupları ve Profesyonel Güç

Alternatif tıp uygulamalarının ve tekniklerinin artış göstermesinin bir ölçüde ortodoks tıbbın yetersizliklerinden kaynaklandığı düşünülürse, güçlü profesyonel çıkar çevrelerinin tıp mesleğinin alternatif biçimlere eleştirel bir gözle bakmasına yol açması

belki de şaşırtıcı değildir. Son yıllarda, bilim ve tıp dergilerinde alternatif tıp uygulamalarıyla onların bir tür “bilimden kaçış” olduğu biçiminde alay eden (*British Medical Journal*) ya da “alternatif tıp bir alternatif olamaz” şeklinde bir sonuca varan (*The Lancet*) makaleler yayımlanmıştır.

Florida Üniversitesi’nden uzman Dr. Yank D. Coble, “Bu şeylerin çoğu ‘doğal’ diye etiketlendiğinden insanlar sahte bir güven duygusuyla uyutulmuşlardır. Ancak bu bitkiler ve takviye olarak verilen vitaminler ilaçların emilimini azaltabilir; bu ise tehlike yaratır,” demektedir. (*National Enquirer*, 7 Nisan 1998.)

Bilimsel tıp uygulamaları ortodoks olmayan rakiplerine oldukça kuşkulu yaklaşmasına karşın, bazı alternatif tedavi yöntemleri yavaş yavaş profesyonel şemsiye altında toplanmaya başlamıştır. Ancak bu yöntemler tıp bilimi modelinin gücü altında en sağlam yere oturtulsa bile, bunlara ancak otantiklik damgası vurulmuştur. Bunu açıklayabilmek için Mike Saks *akupunktur* uygulamasının tıp uygulamalarına katılması örneğini kullanır.¹ 1960’larda akupunktur ilk kez yaygınlaşmaya başladığında, tıp mesleği bu uygulamadan kaçınmıştı. Bunun nedeni, uygulamanın daha çok “şarlatanlık” olarak algılanan karakteri ve Çinlilerin Yin ve Yang felsefelerine dayanan “bilimsel olmayan” kuramlarından kaynaklanıyordu. Yine de, gittikçe yayılmasına bağlı olarak doktorlar akupunkturun başarısına *bilimsel açıklamalar* getirmeye başladılar

ve çok geçmeden mevcut sağlık hizmetleri içinde akupunktur uygulayıcıları da ortaya çıktı. Ancak tıp mesleğinde bilimsel görüşün baskın olması bazı “etkili” alternatif uygulamaların neredeyse hiçbir zaman saygınlık kazanamayacağı anlamına gelmektedir.

Alternatif Uygulamaların Gelişmesine İlişkin Açıklamalar

Alternatif tıp uygulamalarının ve tedavilerinin neden bu denli yaygınlaştığı sorusuna basit yanıtlar vermek mümkün değildir. Ancak muhtemelen, birbiriyle ilişkili beş neden bulunabilir.

- 1 İnsanlar ortodoks tıp uygulamalarının bazen başarısız olduğunu kabul etmekte zorlanıyor ve bu nedenle alternatif uygulamalara son çare olarak başvuruyorlar. Bu açıklama önemlidir, çünkü alternatif tıp uygulamalarının popülerliğinin, aslında başarılı olmasına rağmen, insanların geleneksel tıp uygulamalarında yine de hayal kırıklığına uğramalarından kaynaklanabileceğini ortaya koymaktadır. Bu çelişki, insanların ortodoks tıba duyduğu güveni kaybettiği anlamına gelmez; tam tersine. Onun neyi başarabileceğine ilişkin köklü bir inançları vardır, ancak *beklentileri* artmıştır. Başka bir deyişle, insanlar bilimsel gelişmelerin hızı konusunda sabırsız davranmakta, bu nedenle de alternatif aramak-

Kutu 19.3 Alternatif ve Tamamlayıcı Tedavi Anketi (Daily Telegraph, 1996)

- İngilizlerin %96'sı en az bir kez alternatif tedaviyi denemiştir.
- Alternatif tedaviyi en az bir kez deneyen bu popülasyonun %25'i erkek, %75'i kadındır.
- Alternatif tedaviyi en az bir kez deneyen bu popülasyonun %50'si 45-65 yaşları arasındadır.

Kullanım Sıklığı

Haftada bir	%28
Ayda bir	%26
Yılda iki kereden fazla	%28
Yılda bir	%3
Diğer	%16

En Popüler Alternatif Tedavi Türleri

(Bazı kişiler birden fazla yöntemi kullanmışlardır.)

Homeopati	%53
Osteopati	%31
Herbalizm	%22
Aromaterapi	%22
Beslenme tedavisi	%21
Kiropraktik	%16
Refleksoloji	%13

Tedavi Edilen Şikâyetler
(Bazı kişiler alternatif tedaviyi birden fazla şikâyet için denemişlerdir.)

Kas ve iskelet	%60
Nefes	%11
Kan dolaşımı	%12
Sindirim	%17
Deri bozuklukları	%8
Üro-genital bozukluklar	%5
Psikolojik	%8
Alerjik	%10
Diğer	%13

Alternatif Tedavinin Kullanım Nedenleri

(Bazı kişiler birden fazla neden göstermişlerdir.)

Ortodoks tıbbın yeterli olmaması	%52
Önceden görülmüş yararlar	%37
Ortodoks tıbbın yan etkileri	%25
İkinci bir seçenek arama	%37
Yararının bilimsel açıdan kanıtlanmış olması	%10

Alternatif Tedavinin Etkisi

Çok yararlı	%77
Oldukça Yararlı	%17
Hiç fark yok	%4
Oldukça zararlı	%1
Çok zararlı	%1

tağırlar. Ancak seçim yapmaları istenirse, hâlâ çoğunluğun seçiminin ortodoks tıp olduğu görülmektedir.

- 2 İnsanlar ortodoks sağlık hizmetlerinin zararlı etkilerine gittikçe daha eleştirel bakıyor. Alternatif uygulamaların yaygınlaşmasını ölçen eski bir araştırma (Which? dergisi, 1981) son 5 yıl içinde alternatif tıp teda-

visi görenlerin üçte ikisinin daha önce ortodoks sağlık hizmetlerinden yararlandığını, fakat bundan hoşnut kalmadığını ya da hizmetlerin faydasını görmediğini açıklamıştır. O zamandan beri yapılan sayısız incelemeyle birlikte bu araştırma da göstermiştir ki, insanların en hoşlanmadığı şey, ilaçların yan etkileri ve ameliyatı

tercih etmesi nedeniyle Batılı tıp uygulamalarının “müdahaleci” karakteridir.

- 3 *Ortodoks tıp dünyasında geçerli olan yöntemler her yaş grubundan insanda gittikçe daha fazla tatminsizlik yaratıyor.* Bu durum modern tıbbın ve mevcut sağlık hizmetlerinin bir eleştirisinin yapılmasını gerektirir. Ortodoks sağlık hizmetlerinin bilinen başarısızlıkları konusunda büyük oranda belgelenmiş kanıtlar bulunmaktadır. Bunlar finansal kısıtlamalar, tedavi için uzun bekleme sıraları ve hepsinden çok, kronik hastalıkları tedavi etmede görülen yetersizliklerdir. Bu faktörlerin çoğunun, son 20-30 yıl içinde yaşanan ekonomik durgunluk çerçevesi içinde, çeşitli özel ve alternatif sağlık hizmetlerinin, devlet tarafından özel girişimlerle birlikte teşvik edildiği dönem içinde düşünülmesi gerekmektedir.

Alternatif tedavilerin birçoğunun çekiciliği doktor-hasta ilişkisindeki geleneksel güç dengesizliğini değiştirme ya da açıklama olanağında yatmaktadır. Birçok “alternatif uygulama” hastadan çok daha fazla veri alınmasına olanak verir. Böylece teşhis ve tedavi arayışlarında onların da payının bulunmasını sağlar. Alternatif tedavilerin gittikçe daha fazla beğenilmesi ve insanların ilgisinin gittikçe artması, insanların bu yaklaşımda yeni ve olumlu bir şey bulmakta olduğunu belirtmektedir. Kısacası, insanlar kendilerinin

dinlendiğini ve *birey* olarak görülüklerini (bireyciliğin yükselişi) düşünmektedir. Bu da alternatif uygulamaların ortodoks tıp yaklaşımından ayrıldığı en belirgin noktadır.

- 4 *Bazı insanların belli Batılı tıp uygulamalarına dinsel ya da felsefi bakımdan karşıt görüşleri bulunuyor.* Bu nokta görüldüğünden daha fazla önem taşır. Bazı alternatif uygulamaların popülerliğinin nedeni, bunların hastanın duygusal, *psikolojik*, hatta ruhani yönlerinin önemini kavramasında bulunabilir. Modern tıp, bir yanda psikiyatrik ve duygusal sorunlar, öte yanda ise fiziksel hastalıklar olmak üzere, hâlâ bunlar arasındaki bağların önemini azımsayan ruh-beden ayırımının yarattığı kısıtlamalara sıkıca tutunmaktadır. Başka bir deyişle, birçok alternatif uygulama, sağaltım ve sağlığın hastanın psikolojik ve ruhani gereksinimleriyle ilişkili boyutlarına odaklanır. Postmodernistler, Batılıların bilime geleneksel yaklaşımına yapılan bu saldırıyı sık sık destekler.

- 5 *Nüfusun gittikçe artan bir oranın sadece farklı olmayı ve denemeyi istediği görülüyor.* Alternatif ilaç ve tedavilerin birçoğu, 1960’larda Batı toplumlarında gelişen karşı-kültür hareketi içinde popülerlik kazanmıştır. Karşı-kültür hareketi, ister siyasal, ister ahlaksal, ister tıbbi olsun, zamanın ortodokslerinin çoğu ile mücadele etmiştir. Bu da onları “alternatif uygulama

maları” denemeye yöneltmiştir. Aynı zamanda, bu hareket, büyük ölçüde, insan potansiyelini vurgulamış, akıl, beden ve ruhun gelişimine ilişkin bir yol izlemiştir. Son yıllarda, bu temaların çoğu dindarlığın yeni bir dışavurumuna ilişkin düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu görüş Yeni Çağ hareketidir.² Yeni Çağ felsefesi Doğu ve Batı’nın sağlık ve tıp bilimine yaklaşımlarını birleştirir. Alternatif tıp, Yeni Çağ tedavilerini, bütünselci tıp uygulamalarını, tam besin hareketini, tedavi, doğum, yiyecek ve daha birçok konuda “doğal” arayışını benimseyen *kültürel akımın* bir parçası sayılabilir.

Alternatif Tıp Uygulamalarını Kimler Kullanıyor?

Alternatif uygulamaların *niçin* daha fazla tercih edilmekte olduğunu saptamanın başka bir yolu da, bu yaklaşımları kullanan toplumsal grupları ve bireyleri incelemektir.

Toplumsal Sınıf

Bir zamanlar “bilimsel olmayan” tıp ve sağaltım biçimlerinin eğitimsiz, alt toplumsal sınıflar ya da marjinal etnik azınlıkların tasarrufunda olduğu varsayılırdı. Bu açıklamada, bu grupların, egemen kültüre yeteri kadar uyum sağlayamadığı ve bu egemen kültürün mevcut ortodoks tıp pratiğini ezici bir çoğunlukla benimseyen tutumunu içine sindiremediği

ortaya konmaktadır.³ Gördüğümüz gibi, başka bir açıklama ise, “alternatif tıp” ile karşı-kültürler arasında bir bağlantı olduğu açıklamasıdır. Bu da karşı-kültürcülerin biraz antika ya da kaçık olduğu izlenimini vermektedir.

Bugün, alternatif tıp uygulamalarının bazılarının çok daha “saygın” bir konuma oturtulduğunu görmekteyiz. Son yirmi yıl boyunca alternatif sağaltım stratejilerinin tercih edilmesinin nedeni, bunların *daha varlıklı* toplumsal kesimlere, özellikle de *orta sınıflara* ya da daha eğitilmiş gruplara çekici gelmeye başlamış olmasıdır. Bu, alternatif yöntemlerle tedavi edilen hastaların her toplumsal sınıftan gelmediği anlamına gelmez. Ancak İngiltere’de, A ve B sosyoekonomik katmanlarından (profesyoneller, üst düzey idareciler, teknik elemanlar, işadamları, akademisyenler vs.) öteki sosyal katmanlara göre daha fazla “alternatif tıp” hastası çıktığı bilinmektedir.

Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, refah devletinin ve ortodoks sağlık koşullarının başka yönlerinde de görüldüğü gibi, neyin daha uygun olacağı konusunda daha eğitilmiş olan ve tüm tedavi yöntemlerinden faydalanma fırsatını kullanan yine *orta sınıflardır*. İkincisi, pek az alternatif uygulama bedavadır. Fulder’in de işaret ettiği gibi⁴ ruhani ve bitkisel tedaviler (ve bir yere kadar da hipnoz tedavileri) genellikle bedava olduklarından, gelir düzeyleri daha düşük gruplar arasında tercih edilmektedir.

Yaş, Cinsiyet ve Etnisite

Alternatif tıp uygulamalarını kimin kullandığını ve hangi biçimlerinin daha fazla seçildiğini incelerken, toplumsal sınıfın öneminin yanında yaş, cinsiyet ve etnisite gibi başka toplumsal değişkenlerin de göz önüne alınması gerekmektedir. Yaş söz konusu olduğunda, Fulder ve Monro’nun araştırması hastaların çoğunun genç ve orta yaşlı hastalar olduğunu göstermektedir.⁵ Çocuk ve yaşlı hasta sayısı azdır. Muhtemelen yaşlılar destekleyici tıp uygulamalarını denemeye pek istekli olmadıkları gibi, buna ödeyecek paraları da pek yoktur. Öte yandan, çocuklar çoğumuza göre daha sağlıklıdır ve onların rahatsızlıkları çoğunlukla, alternatif yaklaşımların hedefi olan kronik (uzun süreli) hastalıklar yerine akut (acil, yaşamı tehdit eden) hastalıklar kapsamına girer.

İngiltere ve başka ülkelerde yapılan pek çok araştırma, ortodoks olmayan tıp uygulamalarına başvuran kadın sayısının erkeklere göre biraz daha fazla olduğunu göstermektedir. Örneğin, 1998’de yapılan bir anket çalışması, kadınların % 67’sinin, erkeklerin ise % 71’inin alternatif tıp uygulamalarını hiç kullanmadığını göstermektedir. Bu, aynı zamanda, kadınların *ortodoks* uygulamalara başvurma olasılığının erkeklere göre daha fazla olduğunu yansıtabilir. Fakat aynı zamanda da, kadınların, erkek egemen yerleşik tıp uygulamalarına yabancılaştığını ortaya koyar. İkincisi, kadınların bazı kronik has-

talıklara yakalanma olasılığının daha fazla olduğu çok iyi bilinmektedir. Farklı alternatif *tipleri* söz konusu olduğunda cinsiyete göre farklı tercihler de ortaya çıkmaktadır. Erkekler masaj ve osteopati gibi uygulamaları yeğlerken, kadınlar herbalizm ve homeopati gibi yöntemleri yeğlemektedirler. Bunlar aynı zamanda erkekler ve kadınların sağlığa ilişkin yaygın şikâyetlerini de yansıtabilir. Ancak bu seçimler en azından bir yere kadar da toplumsal bakımdan yapılandırılmış cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır.

1998’de yapılan anket çalışması-na göre, İngiltere’deki siyahların en yaygın alternatif uygulamaları kullanma oranı (% 29) beyazlara göre (% 31) biraz daha düşüktür. Aynı anket beyaz olmayanların homeopati ve ruhani iyileştirme yöntemlerini kullanma olasılığının daha fazla olduğunu da göstermiştir. Bu yöntemlerin farklı kültürel gelenekler ve inanç sistemlerinden çıktığı anlaşılmaktadır. Her etnik grubun kendi farklı seçimleri olduğu görülmektedir. Birçok etnik grupta, ortodoks ve alternatif yöntemlere verdikleri öneme ya da onları birbirini tamamlamak üzere kullanmalarına bağlı olarak, önemli ölçüde çeşitlilik gözlemlenmektedir.

Sonuç: Alternatif Uygulamalar Ne Ölçüde Kullanılmalı?

Destekleyici yaklaşımların kullanılması ve hastaların bu yaklaşımlara verdikleri destek İngiltere’de gittikçe

artmaktadır. 1992’de yapılan bir araştırmaya göre, İngiltere’de her yedi kişiden biri, bu çeşit bir tedavi almaktadır. Hastaların dörtte üçü de bu yöntemlerin yerleşmesi ve Ulusal Sağlık Hizmetlerinin çerçevesi içinde ücretsiz hizmete sunulması beklentisi içindedir. Bu tedaviler başka yerlerde de artarak yayılmaktadır. Ancak bunların gerçekten “alternatif” oluşturdukları söylenebilir mi?

Buraya kadar, alternatif tıp uygulamalarıyla ortodoks tıp uygulamalarını, sanki bu ikisinin pek az ortak yönü varmış gibi düşündük. Ancak Crawford, alternatif uygulamaların, sağlık hizmetinde hâlâ *bireyi* öne çıkarmaya devam etmesi nedeniyle, gerçekten alternatif oluşturmadığını savunur.⁶ Böyle bir sağlık görüşü, ortodoks yaklaşımların yaptığı gibi,

değişimin tüm yükünü bireye yükler ve kötü çevre koşulları, toplumsal sınıf artalanı ve etnik faktörler gibi çok önemli *toplumsal* sınırlamaları göz ardı eder. Bu *toplumun* doğası sorunsuz olarak gösterilir.

Fulder, alternatif tıp uygulamalarının bütünselci olma üstünlüğüne sahip bulunduğunu savunur, yani bu uygulamalar sıklıkla kendi kendini iyileştirmeyi vurgulamaktadır ve bunu akıl, beden ve ruhla uğraşarak yapmaktadır. Toplumda sağlığın gelişmesini sağlamak için bu yöntemlerle sağlam temeller oluşturulabilir. Ancak Fulder, alternatif tıp uygulayıcılarının, ortodoks geleneğe bağlı olmasından dolayı meşruluk kazanmış doktor ve hastanelerin güvenilirliğinden destek almadan hastalarının iyiliği için tek başına sorumluluk

Soho’da bir Çinli eczacı, Londra.

üstlenmeye *gerçekten* hazır olup olmadıklarını da sorgular.

Çağdaş Batılı toplumların sağlık anlayışı ayırt edici bir “amacın” en sağlam şekilde gerçekleştirilmesini gerektirir. Sağlık kesintisiz bir süreç olarak anlaşılmalı ve zenginleştirilmelidir. Bu anlayışın kendisi, ortodoks tıbbın hegemonyasını (baskınlığını) yansıtmaktadır. Crawford, alternatif tıp uygulamalarını ve tekniklerini rasyonelleştirilmiş tıp uygulamalarının bir *reddi* değil de bir *uzantısı* olarak görmektedir. Bunun nedeni, bu uygulamaların, toplumsal çevrenin etkilerini değil de, *bireysel* davranışlar, tutumlar ve duyguları, üzerine gidilmesi gereken önemli “septomlar” olarak gören yaklaşımlar ve ahlaksal değerler manzumesi içine yerleştirilmiş olmasıdır. Crawford ve ötekilere göre sağlık hizmetlerinde yapılabilecek *gerçek* bir devrim, birçok hastalığın *temel* toplumsal ve ekonomik kaynaklarını or-

taya çıkarmalıdır. Bu arada, ortodoks sağlık sistemlerindeki sıkıntılar artmaya devam ettikçe ve kimlik, yaşam şekli ve tüketimin birbiriyle bağlantısı sürdürükçe, alternatif sağlık hizmetlerinin gelişmesini bekleyebiliriz. Siz de denemez misiniz?

NOTLAR

- 1 M. Saks (ed.), *Alternative Medicine in Britain* (Oxford: Clarendon Press, 1992).
- 2 P. Heelas, *The New Age Movement* (Oxford: Basil Blackwell, 1992).
- 3 E. Friedson, *Professions of Medicine* (New York: Dodd Mead, 1970).
- 4 S. Fulder, *The Handbook of Complementary Medicine* (Oxford: Oxford University Press, 1992).
- 5 S. Fulder ve R. Munro, “Complementary Medicine in the UK”, *The Lancet*, 2 (1985), s. 242-245
- 6 M. Crawford, “You are Dangerous to your Health”, *International Journal of Health Services*, 7/7 (1977).

20. Sağlık ve Hastalık Sosyolojisi

Sarah Nettleton

[...]

Toplumsal düzene yönelik tehditler bedensel düzene ilişkin düşünceler içinde yansıtılır. Başka bir deyişle, toplum tehlike altındaysa onun içinde yaşayan beden de öyledir. Mary Douglas, *temizlik* ve *tehlike* konuları üzerine yaptığı incelemesinde, dünyayı sınıflandırmak için kullanılan sembolik ve ritüel yöntemleri tartışmaktadır. “Kir” ve “kirlenme” “uygunsuz maddeler”in hepsidir. Yani, bunlar tıpkı banyo gereçlerinin yemek odasında olması ya da ayakbıların mutfak masası üzerine konması gibi, toplumun onayladığı sınırları ya da sınıflandırmaları aşarlar. Bu nedenle, tanımı bakımından “kir”, sınıflanamayan ya da toplumun onayladığı bir sınır çizgisinin doğru tarafında olmayan bir şeydir. Sınırları aşan her şey kirletir ve önemli ölçüde sembolik yük taşır:

Tüm evren insanların birbirlerini iyi yurttaş olmaya zorlamalarını sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu yüzden, bazı ahlak değerlerinin desteklendiğini, bazı toplumsal kuralların ise karşıt düşüncelerle tanımlandığını görmekteyiz.... İnanışla-

rı kirlenmeye ilişkin olarak incelediğimizde, tehlikeli diye düşünülen ilişki çeşitlerinin de sembolik bir yük taşıdığını ortaya çıkarırız... Bazı kirlenme çeşitleri toplumsal düzenin genel görüntüsünü ifade etmek üzere kullanılan benzetmelerdir.¹

Hiçbir toplumun bağışıklık sağlamadığı küresel tehditler ve kirlenmelere ilişkin çağdaş endişeler, bedenin bağışıklık sisteminin olması ya da olmaması şeklinde yansıtılmaktadır. Turner’in gözlemlediği gibi:

Kimyasal savaş tehdidi, doğal çevrenin yok edilmesi, HIV ve AIDS salgınları, Kuzey Avrupa ülkeleri nüfusunun yaşlanması/azalması ve ulusal hükümetlerin tıbbi teknoloji ve sağlık masraflarını denetim altına alamaması gibi sorunlar ortaya konulduğunda, beden bir kez daha kıyametin eşiğine gelmektedir.²

Belki de HIV ve AIDS, kirlenme inançları ve toplumsal düzen arasındaki benzerlikleri herhangi başka bir hastalıktan daha fazla sergilemektedir. Bunlar bireyler için tehdit oluşturur ve toplumsal grupların bu konudaki tepkileri, bazıları için bu hastalıkların toplumsal düzene karşı bir tehdit olarak algılanmakta olduğunu ortaya koyar.

Riskler ve Yaşam Tarzları: AIDS Örneği

Bu yüzyıl içinde, belki de tüm öteki koşullardan daha fazla olmak üzere, en aşırı ve en yaygın tepkilerin ortaya çıkmasına AIDS yani Edinilmiş Bağışıklık Yetmezliği Sendromu (Acquired Immune Deficiency Syndrome) neden olmuştur. 1981'de ABD Hastalık Denetim Merkezi ilk vakayı duyurduğu günden beri, bu konuda olağanüstü sayıda yayınlar yapılmıştır. Sadece AIDS'e ayrılmış yeni dergiler çıkmış, immünologlar ve virologlar bulgularını tıp dergilerinde yayımlamış, epidemologlar ise AIDS'in tekrarlamaya oranını bir modele oturtma ve (İnsan Bağışıklık Yetmezliği Virüsü) HIV bulaşmış kişilerin özelliklerini tanımlama çabası içine girmişlerdir. Sosyal bilimciler ise, gey erkekler, fahişeler ve damar yoluyla uyuşturucu alanlar (IVDU) gibi, şimdiye kadar yok sayılmış toplumsal grupların davranışlarını, pratiklerini ve kültürlerini anlamaya çalışmışlardır. Medya sürekli olarak konu üzerine hem doğru hem de yanlış yayınlar yapmış ve konuyu ahlaksal yönden değerlendirmiştir. Tüm bu patlamalardan sonra şunu sorabiliriz: AIDS denilen bu şey nedir? Tüm bu gürültü patırtı neden yapılmaktadır?

AIDS Nedir?

Bu soruya kesin bir cevap verme olanağı yoktur. Neyin AIDS sayılabildiği ve bu virüse ilişkin bilgiler son on yıl içinde durmadan değişmiştir.³

Kuşkusuz değişmeye de devam edecektir. Bununla birlikte, biraz da kabaca bir deyişle, AIDS halen, HIV virüsünün bulaşması sonucunda ortaya çıkan kusurlu bir hücrenin neden olduğu bağışıklık sorununa dayanmaktadır. HIV, önce, bedenimizde bağışıklığımızı sağlamak için gerekli olan hücrelerin içine girer. CD4 hücreleri olarak bilinen bu hücrelerin içleri boşaldıkça, virüs bunlara egemen olmaya başlar ve hastalıklara bağışıklık azalır. AIDS özelliği gösteren hastalıklar *Kaposi Sarkomu* (KS) ve bir çeşit zatürre olan *Pnömosistis karii* zatürresidir. Bazı yazarlar "HIV hastalığı" terimini AIDS yerine kullanmayı yeğler, çünkü AIDS'in klinik tanımlarının, bu hastalık insana bulaştığında ortaya çıkan sağlık sorunlarının hepsini tanımlamakta yetersiz kaldığına dikkati çekerler.⁴ HIV'in bulaşmasına neden olan belli başlı etkenlerin kan, meni, rahim ağzı ve vajina salgıları olduğuna inanılmaktadır. Bu virüs tükürük ve gözyaşında yalıtılmış olarak bulunduğundan, bu ortamlar yoluyla bulaştığı görülmüştür.

1992'de Dünya Sağlık Örgütü dünya çapında 2,5 milyon AIDS ve yaklaşık 13 milyon HIV vakası bulunduğunu tahmin etmiştir. Bu alandaki istatistikler, hayli sorunlu olmalarına karşın, yine de yaygınlık modelleri konusunda kabaca bilgi verirler. WHO (Dünya Sağlık Örgütü) 1979'dan 1992 sonuna kadar, yeryüzünde 611.589 belgelenmiş AIDS vakası bildirmiştir. Bunların % 51,2'si Amerika kıtasında, % 34,5'i Afri-

ka'da, % 13,2'si Avrupa'da, % 0,66'sı Okyanusya'da ve % 0,42'si ise Asya'da çıkmıştır. Birleşik Krallık'ta 1979'dan 1992'nin sonuna kadar 6510 vaka görüldüğü bilgisi raporlarda bulunmaktadır. Bu bulgu, 1991 yılında her 100.000 kişilik popülasyon için yaklaşık 2,0 vaka gibi bir oranı belirtmektedir. Bu rakam, aynı yıl, ABD için 16,3, İspanya için 8,7, Fransa için 7,1, İsviçre için 6,6, İtalya için 6,2, Almanya için 2,4, İsveç için 1,5, Yunanistan için 1,4 ve Norveç için ise 1,3 olan oranlarla karşılaştırılabilir.

AIDS ve Risk Toplumu

Bazı bakımlardan AIDS, Giddens ve Beck'in daha önce tartıştığı hesaplanamayan risklere benzer türden risk özellikleri taşır. Sontag bu eğilimi şu şekilde gözlemlemiştir:

*Okyanusların, göllerin ve ormanların ölümüne, dünyanın yoksul bölgelerindeki denetlenemeyen nüfus artışına, Çernobil gibi nükleer kazalara, ozon tabakasının delinmesi ve incelmesine benzer olaylar listesine şimdi bir de AIDS eklenmiştir.... Kötü durum senaryoları, denetim altına alınamayacağı anlaşılan şeyden duyulan korku ile başa çıkma gereksinimini yansıtır.*⁵

AIDS salgını korku ve panik salgınına benzetilir. Strong buna "salgının psikolojisi" der, yani toplumlar, en azından bir süre için, denetimden çıkmış görünen, duygusal bir girdabın içine düşer.⁶ En yakın temaslar yoluyla taşındığı düşünülen

yeni bir hastalığın görülmesi, bireysel ve toplumsal etkileşimin en can alıcı noktasını vurmuş ve toplumsal düzenin ne kadar kırılgan olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ahlaksal değerler üzerine bu denli hararetle değerlendirilmeler yapılmasına neden olan, toplumsal düzene doğrultulan işte bu tehdittir. Ahlaksal değerler üzerine böylesine değerlendirmeler yapmak, sınırlara ilişkin olarak da anlaşılabilir. Douglas'tan öğrendiğimize göre, temas ve kirlenme noktaları (bir virüsün bulaşması gibi) bir beden sınırlarının aşılmasını kapsadığından sembolik bir yük taşır. Buna karşın, Douglas'ın savunduğuna göre, beden sınırlarının ise, metaforik anlamda, toplumsal sınırlar olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Eğer beden tehlikeli bir "öteki"nin tehdidi altında ise toplum da öyledir.

AIDS Tehdidi: İletli "Öteki"

ABD'de Kroker ve Kroker, AIDS korkusu ve bağışıklık sistemlerinin bozulmasına ilişkin genelleşmiş bir korku arasında paralellik kurmuştur.⁷ Örneğin, AIDS ile ilgili tıbbi retorikle askeri retorik arasında çarpıcı bir benzerlik olduğunu belirtirler. Gerçekten de AIDS söylemi içinde egemen olduğu görülen metaforların askeri söylemlerde kullanılan benzetmelerle dolu olduğu görülmektedir. Bunlar "kuşatma", "kirlenme" ve "yabancıların ele geçirmesi" gibi kavramlardır.⁸ HIV virüsünün kaynağı daima başka bir yerde bulunmaktadır. Yani, ya fark-

lı ülkelerde ya da “farklı” ve genellikle de “sapkın” diye tanımlanan toplum-sal gruplar içinde.

AIDS’in kaynaklarına ilişkin pek çok öykü bulunmaktadır. Ancak en çok tutulan öykü, Sontag tarafından şöyle özetlenmektedir:

*AIDS’in “kara kıta”da başladığı, sonra sırasıyla Haiti’ye, ABD’ye Avrupa’ya yayıldığı tahmin edilmektedir. AIDS tropik bir hastalık olarak kabul edilir. Üçüncü Dünya denilen ülkelerin başka bir belirtisidir.*⁹

AIDS’in Afrika’da ortaya çıktığı, şimdi de orada çok yaygın olduğu düşüncesi, Batılıların zihnindeki yoksulluk, hastalık ve açlıkla dolu, çöken bir kıta anlayışına çok uyar.¹⁰ Patton, AIDS üzerine yazılmış bilimsel yazını ayrıntılarıyla inceledikten sonra şu sonuca varmıştır:

*Batı kendini, kaynağını bilmediği, ölümcül, küçücük bir virüsle kuşatılmış bulunca, bunun kaynağını başka yerlerde aramaya koyuldu. Böyle bir şeyin mikroptan arınmış Batı’dan çıkmış olmayacağını tartışmaya başladı. Böylece, Batı dünyasının en iyi araştırmacı beyinleri AIDS’in kaynağının izinde düşsel bir yolculuğa çıktılar. Haiti’ye ve Zaire’ye gittiler. Çünkü Avrupalı ya da Amerikalı olmayan ilk AIDS vakaları bu ülkelerden gelen insanlarda teşhis edilmişti. Aslında, Haiti ve Zaire uyruğundaki bu insanların bu kuramsal virüsü şu sırada yaşamakta oldukları ülkelerde (ABD ve Belçika) değil de, eski ülkelerinde “kapmış” olduklarına inanmak için hiçbir bilimsel neden yoktu.*¹¹

Bilimsel düşünce içine yerleştirilen bu mantık, medyanın “Afrika AIDS”i haberleriyle güçlendi ve sokaktaki insanlar arasında da pek tutuldu.¹² Ülkelerin HIV’den arındırılması gerektiği fikri göçmenlerin taranmasına ilişkin tartışmalar çerçevesinde ortaya kondu. ABD, AIDS’e karşı “bağışıklığını” güçlendirmek adına kan testinde mikrop taşıdığı belirlenen göçmenleri sınır dışı etmeye başladı. Ancak öteki ülkelerin çoğu ve Dünya Sağlık Örgütü, bunun ayrımcı bir uygulama olduğunu açıkça belirtmektedir.

AIDS’e iliştilen “öteki” niteliği sadece coğrafi sınırlarla değil aynı zamanda toplumsal kimliklerle de ilintilidir. AIDS, bazı toplumsal gruplara özgü yaşam şekillerinin “hastalığı” olarak kabul edilmektedir. Gerçekten de, ilk önce gey erkeklerde sıkça bulunan sendroma Geylikle İlişkili Bağışıklık Yetmezliği (GRID) adı verilmiştir. Virüsün tanımlanmasından önce, yaşam biçimi değişkenlerinin AIDS’e neden olabileceğini bazı biliminsanları düşünmüşlerdir. Örneğin, “hızlı yaşam” sürdüren geyle- rin ve belli cinsel pratiklerin, böyle bir bağışıklık yüküne neden olduğu savı ortaya atılmıştır.¹³ Bu kuramlara artık inanılmamakla birlikte, bunlar halkın zihninde yer etmiş ve “gey vebası” ve “gey mikrobi” gibi yüklü terimler kullanan medya tarafından da şişirilmiştir. Elbette AIDS’in görülme oranı eşcinsel erkekler, biseksüel erkekler ve damar yoluyla uyuşturucu alanlarda daha yüksek olduğundan, bu terimler bu nedenle oluş-

turulan salgın hastalık kategorileriyle de güçlendirilmektedir. Sonuçta, bu insanlar “risk grupları” olarak etiketlenmiştir.

“Risk Grupları” ve “Risk Davranışları”

“Risk grupları” kavramı, bu gruplar içindeki bireylerin AIDS’e karşı doğuştan daha fazla risk altında bulunduğu, genel nüfusa bu virüsü bulaştırma olasılıklarının daha fazla olduğu, bu nedenle de onlara farklı davranılması gerektiği fikrine yol açar. Bunun sonucunda da “riskte olanlar” ile “genel nüfus” arasında sınırlar yaratılır. Patton şunu belirtir:

Bilimsel kategoriler, özellikle de epidemiyoloji ve viroloji, azınlık toplulukları, “sapkın” bireyler ve tüm Afrika kıtası çevresine belli belirsiz bir sağlık kordonu yerleştirmiştir. Artık kamp yerleri ve sınır geçişlerine gereksinimimiz olmasına karşın, bazı ülkeler bunları HIV’in yayılmasını önleme gayretiyle hâlâ kullanmaktadır. AIDS araştırmalarında belirlenen ideolojiler, alıkoyulacak ve imha edilecek insan gruplarını seçmek için çok daha belirgin temeller oluşturmuştur. Bunu sağlamak için kullanılan mekanizma ise, ironik biçimde “genel nüfusu”, “topluluklardan” ayıran bir eğitim stratejisidir.¹⁴

HIV’e ilişkin olarak, “genel nüfus” ve “risk grupları” arasındaki bu ayırım elbette pek uygun düşmez. Eğer “güvenilmez” pratiklerde bulunursak, siz ya da ben, Edinburgh’da (HIV vakalarının oldukça yüksek gö-

rüldüğü bir kent) yaşayan ve uyuşturucu iğnesi kullanan eşcinsel bir erkekle aynı oranda virüs kapma riski altına girmiş oluruz. Bunun nedeni, AIDS olasılığını arttıran şeyin AIDS ile birlikte anılan toplumsal grup değil, korunmasız anal ya da vajinal cinsel ilişki gibi ya da zaten HIV kapmış bir kişinin kullandığı sterilize olmayan iğneleri kullanmak gibi belirli etkinlikler ya da riskli davranışlardır. Başka bir deyişle, HIV’in bulaşma olasılığını arttıran şey riskli pratikler ya da riskli davranışlardır, risk grupları değildir. “Risk grupları” nosyonu, bu yüzden, ayırım fikrini, yani enfeksiyon kaynağının kimliği ve yaşam tarzının salgının verilerine uyan insanlar olduğu fikrini güçlendirmeye hizmet etmiş olur. Herhangi bir “risk grubu”na uymayan insanlar riskli davranışlardan kaçınmanın kendileri için gerekli olmadığını düşünebilirler. Bu da sağlık hizmetlerinin artırılması gerektiğini açıkça belirten bir şeydir.

Enfeksiyonu bulaştırma olasılığını yükselten şeyin güvenilir pratikler değil de bazı gruplara ait insanların HIV’e yakalanma riskinin daha fazla olduğu düşüncesi ile ilişkili başka bir sorun ise, bu düşüncenin özellikle AIDS’in belli bir yaşam tarzının getirdiği günahın cezası olduğu kavrayışını ve ahlakçılığı özendirmesidir. Medyanın AIDS ile ilgili yayımlarında, eğer bir fahişeye, eşcinsel ya da biseksüel erkeğe ya da uyuşturucu iğnesi kullanan kişiye HIV bulaşmışsa, sıklıkla onun “suç-

lu" olarak sınıflandırıldığını duyarız. Oysa hemofili hastaları, kan nakli sırasında ve ana rahminde HIV kapalı bireyler "masum" olarak betimlenir.¹⁵ Ahlaksal ve tıbbi söylemlerde AIDS'e ilişkin bütün suç yaşam tarzlarına yüklenir. AIDS, eşcinselliğe ve aile değerlerinin düşüşüne karşı yapılan şiddetli ahlaki eleştirilere bir bahane olarak kullanılmaktadır.

"Geleneksel yaşam tarzlarını" destekleme arzusu, 1980'lerin Thatcher hükümetini belli bir uzlaşma zeminine yerleştirmiştir. Thatcher yanlıları bir yandan HIV'in yayılmasına karşı koymak üzere insanları bilgilendirmek zorundayken, öte yandan, bu amaçlara zararı dokunabilecek eşcinsel düşmanı politikalar izliyorlardı. Örneğin, 1988'de çıkan Yerel Yönetim Yasalarının ünlü "28. maddesi" eşcinselliğin özendirilmesini ve okullarda "sahte aile ilişkileri" ile ilgili her türlü konuşmayı yasakladı.¹⁶ Bu çıkar çatışmasının başka bir örneği ise, Thatcher'in etkili bir AIDS politikası geliştirmek üzere önemli kanıtlar toplamak için ulusal bazda yapılan cinsel davranışlar araştırmasını durdurmak istemesidir. Ancak araştırma sonradan yürütülmüş, STK'lar tarafından finansal destek görmüş ve yayımlanmıştır.

AIDS'in hiçbir tıbbi çözümü olmadığı ve toplumsal pratikler sonucunda bulaştığı düşünüldüğünde, bu gibi etkinlikleri aydınlatmak için araştırmalar yapmak gerekmektedir. Ancak ahlakçı sağ, böyle pratiklerin sonuçlarının karanlıkta kalmasını yeğlemektedir. Buna karşın, son on

yılda, sağlık ve hastalıkla uğraşan sosyologlar "daha önce farkına varılmamış ya da değinilmemiş kültürel alt grupların toplumsal örgütlenme modelleri ve yaşam tarzlarına ilişkin veri ve görüşler" ortaya çıkarmıştır. Çalışmalar, eşcinsel ve biseksüel erkekler, genç kadınlar, fahişeler ve damar yoluyla uyuşturucu kullananlar arasında HIV riskini arttıran davranışların ve pratiklerin toplumsal içeriğini ayrıntıyla araştırmıştır.

Risk Anlayışları ve AIDS'e Tepkiler

İnsanların risk algılaması ile AIDS salgınının azaltılması konusundaki düşüncelerinin birbiriyle yakından ilişkili olduğu görülüyor. Nüfusun % 90 ila % 100'ü HIV'in korunmasız cinsel ilişki ve kirli iğnelerin kullanılması ile bulaşabileceğini anlarken, başkasının tıraş bıçağını ya da umumi tuvaletleri kullanmak, hastanede HIV taşıyanlara yakın olmak gibi olağan şeyler, önemli sayılabilecek bir azınlık tarafından "riskli durumlar" olarak tanımlanmaktadır. Bu çok önemlidir. Çünkü riskin abartılması baskıcı politikalara verilen önemli bir desteğin habercisi sayıldığından, baskıcı tutumların neden ısrarla sürdüğünü anlamamızı sağlar.

Çok sayıda araştırmacı AIDS'e ilişkin bilimsel olmayan görüşlerin ve tepkilerin ortaya çıkarılması için uğraşmaktadır. Pollack, "baskıcı grup" ve "özgürlükçü grup" diye adlandırabileceğimiz (her biri yaklaşık tüm katılımcıların % 15'ini içine alan) iki

uç grup arasında sıralanan beş alt grup tanımlamıştır. Birinci grup, kendilerini kişisel olarak AIDS'e yakalanmaktan çok uzak gören ve davranışlarını değiştirmeyen daha yaşlı orta sınıf üyelerini ve kol işçilerini kapsamaktadır. Bunlar günlük yaşamda insanların karşı karşıya olduğu riski en çok abartan kesimdir ve AIDS'in çok önemli toplumsal ve ekonomik sonuçları olacağından korkmaktadır. Bu görüşler zorunlu HIV testleri ve karantina gibi baskıcı önlemleri onaylama nedenlerini haklı çıkarmak üzere kullanılmaktadır.

Karşı uçta yer alan özgürlükçü grup, genç (otuz beş yaşın altında), yüksek eğitilmiş bekâr öğrenciler ya da profesyonellerdir. Bunların AIDS'e yakalanmış olanlar arasında çok tanıdıkları vardır. Genellikle kendileri test yaptırmıştır ve çoğu da davranışlarını değiştirdiğini belirtmiştir. Bu grup, virüsün yayılmasını önlemek için insanlara bilgi ve eğitim verilmesi dışında her türlü devlet müdahalesini reddetmektedir.

Hem odak gurupları hem de ABD genelinde telefon görüşmeleri aracılığıyla yapılan geniş çaplı bir araştırmada yukarıdaki bulgulara benzer bulgularla karşılaşıldı. Herek ve Glunt, temeli iki eksenlerden oluşan pragmatizm/ahlaksallık ve baskı/merhamet gruplarından oluşan bir tipoloji oluşturdular. Gruplandırılmış yanıtlar bu eksenler arasına yerleştirilecekti.¹⁷ % 54'ü beyazlardan % 45'i siyahlardan oluşan en büyük grup "ılımlı özgürlükçüler" başlığı altında sınıflanan görüşlere sa-

hipti. Yani prezervatif ve steril iğnelerin dağıtılması gibi ahlakçı olmayan pragmatik politikaları onaylıyorlardı. "İlımlı ahlakçılar" da AIDS'e yakalananlar için endişe duyuyor, ama insanlara güvenli cinsel ilişki konusunda eğitim verilmesini ve prezervatif dağıtılmasını ahlaksal nedenlerle reddediyorlardı. Neyse ki, oldukça az sayıda kişi (beyazların % 7'si, siyahların % 5'i) "ceza yanlısı ahlakçı" idi. Yani, bunlar baskıcı önlemleri destekliyor ve ahlakçı olmayan pragmatik politikaları reddediyorlardı. "Fark gözetmeyen eylem" başlığı altında toplanan son grup, birbirine uymayan bir dizi görüşe sahip insanlardan oluşuyordu ve yazarların belirttiğine göre bunlar, AIDS'e yönelik çift taraflı duyguları yansıtıyorlardı.

AIDS hakkındaki bilgiler ile toplumun bu hastalığı algılaması arasında güçlü bir ilişki olduğu anlaşılmaya karşın, AIDS'e yakalanmak ile "güvenli" davranışlar sergilemek hakkındaki bilgiler arasında önemli bir ilişki olmadığı anlaşılmaktadır. Davranışın toplumsal bir niteliğe sahip olmasına dair daha önce yaptığımız tartışmalar düşünüldüğünde bu belki de pek şaşırtıcı gelmeyebilir. AIDS kapma ya da bulaştırmayla ilgili davranışlar, öncelikle, sağlıkla ilgili endişeler tarafından değil, daha çok, başka önemli toplumsal ve kültürel kaygılar tarafından şekillendirilmektedir. "Güvenli" davranışlara ilişkin verilen öğütlerde sıklıkla bu göz önüne alınmaz. Örneğin, genç hete-

roseksüel kadınlara yönelik “güvenli cinsel ilişki” öğütleri içinde cinsel ilişkide var olan gücün doğası hesaba katılmaz. Bundan başka, eşcinsel kültürün kökeninde olumlu bir davranış olarak var olan “güvenli cinsel ilişki” terimi, heteroseksüel kültürün terimleri içinde daha dar bir alanda tanımlanmış, penisin girmesini gerektirmeyen bir dizi cinsel pratik yerine sadece prezervatif kullanılması anlamına gelmiştir. Holland ve diğerleri şunu belirtmektedir:

*Güvenli cinsel ilişkinin etkili prezervatif kullanımı olarak tanımlanması, cinsel ilişki sırasında erkek ereksiyonunun ve orgazmın önemini vurgular. Bir prezervatif ile korunmayı tasarlamak, prezervatifi üstüne geçirecek bir şeyin olması gerektiğini varsayar. Prezervatifler HIV’den korunmaya yönelik yansız ve rasyonel tepkiler olarak değil, aksine, var olan ataerkil ideoloji ve pratiklerle uzlaşma olarak görülmelidir.*¹⁸

Bu durumda, toplumsal bağlam aracılığıyla gerçekleşen sosyal etkileşimlerin karmaşıklığı göz önüne alınacak olursa, inançlar ile davranışlar arasındaki süreksizlik hiç de şaşırtıcı karşılanmayabilir.

[...]

NOTLAR

- 1 M. Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo* (London: Routledge and Kegan Paul, 1966), s. 3.

- 2 B. S. Turner, “Recent Developments in the Theory of the Body”, M. Featherstone, M. Hepworth ve B. S. Turner (edl.), *The Body: Social Processes and Cultural Theory* (London: Sage, 1991) içinde, s. 24.
- 3 AIDS’in teşhisine yönelik tanımlama 1982’de, HIV’in “keşfinden” önce geliştirildi. Bu tanımlama 1987 yılında serolojik HIV testi sonuçlarını da içine alacak şekilde gözden geçirildi. 1993 yılında Hastalık Kontrol Merkezi, tanımı bir kez daha gözden geçirdi. (R. Chaisson vdl., “Impact of the 1993 Revision of the AIDS in the Clinical Setting”, *AIDS*, 7 (1993), s. 857-862.
- 4 J. Strang ve G. Stimpson, *AIDS and Drug Misuse: The Challenge for Policy and Practice in the 1990s* (London: Routledge, 1990).
- 5 S. Sontag, *AIDS and its Metaphors* (Harmondsworth: Penguin, 1988), s. 867.
- 6 P. Strong, “Epidemic Psychology: A Model”, *Sociology of Health and Illness*, 2/3 (1990), s. 249-259.
- 7 A. Kroker ve M. Kroker, *Body Invaders: Sexuality and the Postmodern Condition* (London: Macmillan, 1988).
- 8 Sontag, *AIDS*.
- 9 A.g.e., s. 51-52.
- 10 P. Treichler, “AIDS and HIV Infection in the Third World: A First World Chronicle”, B. Kruger ve P. Mariani (edl.), *Discussions in Contemporary Culture: Remaking History*, 4 (1989), içinde, s. 43-5; C. Patton, *Inventing AIDS* (London: Routledge, 1990), s. 77-97.

- 11 Patton, *Inventing AIDS*, s. 83.
- 12 J. Kitzinger ve D. Miller, " 'African AIDS': The Media and Audience Beliefs", P. Aggleton, P. Davis ve G. Hart (edl.), *AIDS: Rights, Risk and Reason* (London: Falmer Press, 1992) içinde.
- 13 C. J. N. Lacey ve M. A. Waugh, "Cellular Immunity in Male Homosexuals", *Lancet*, 2 (1983); S. Hsia vd., "Unregulated Production of a Virus and/or Sperm Specific Anti-idiotypic Antibodies as a Cause of AIDS", *The Lancet*, 2 (1984), s. 212-214.
- 14 Patton, *Inventing AIDS*, s. 99.
- 15 K. Wellings, "Perceptions of Risk: Media Treatment of AIDS", P. Aggleton ve H. Homans (edl.), *Social Aspects of AIDS* (London: Falmer Press) içinde; G. Paicheler, "Society Facing AIDS", *Current Sociology*, 40/3 (1992), s. 11-23.
- 16 J. Weeks, "AIDS and the Regulation of Sexuality", V. Berridge ve P. Strong (edl.), *AIDS and Contemporary History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993) içinde.
- 17 G. M. Herek ve E. K. Glunt, "AIDS-related Attitudes in the United States: A Preliminary Conceptualization", *Journal of Sex Research*, 28/1 (1991), s. 99-123.

21. Patentli Yaşam

Jeremy Rifkin

Genler biyoteknoloji yüzyılının “yeşil altını” olarak kabul edilmektedir. Gezegenimizin genetik kaynaklarını denetleyebilen ekonomik ve siyasal güçler geleceğin dünya ekonomisi üzerinde fazlasıyla büyük bir güce sahip olacaktır. Bu, tıpkı sanayi çağında fosil yakıtlar ve değerli madenleri kontrol edenlerin dünya pazarları üzerindeki denetim mekanizmalarını da belirleyebilmesi olgusuna benzemektedir. Önümüzdeki yıllarda, gezegenimizin küçülen gen havuzu gittikçe artan parasal bir değer kaynağını oluşturacak. Çokuluslu şirketler ve hükümetler, yeni bir “yeşil altın” arayışı içinde, gelecekte pazar potansiyeli yaratabilecek nadir özelliklere sahip mikrop, bitki, hayvan ve insanların yerini belirlemeyi umarak şimdiden kıtaları keşfetmeye koyulmuştur. Arzu edilen özelliklerin yeri belirlendikten sonra, biyoteknoloji şirketleri bunlar üzerinde değişiklikler yapmakta, sonra da kendi yeni “keşifleri”ni patentle koruma altına alma uğraşısına girmektedir. Yaşamı patentlemek Biyoteknoloji Yüzyılı’nın yeni işletim matriksinin ikinci koludur.

Kuzeyin yüksek teknoloji sahibi ülkeleriyle, güneyin gelişmekte olan yoksul ülkeleri arasında gezegenimizin genetik hazinelerini sahiplenme konusunda tarihsel ölçekte bir savaş başlamıştır. On yıldan uzun bir süredir genetik kaynakların denetimi için yapılan mücadele Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü’nün toplantılarında siyasal gündeme egemen olmuştur. Bazı üçüncü dünya liderleri, çokuluslu ortaklıklar ve Kuzey Yarımküre ülkelerinin çoğu Güney Yarımküre’nin biyolojik zenginliğe sahip tropik bölgelerinde bulunan biyolojik müşterekleri elde etme gayreti içinde olduklarını ileri sürmektedir. Güney Yarımküre ülkeleri, petrol Ortadoğu için ne ise, genetik kaynakların da kendi ulusal miraslarının bir parçası olduğuna ve bunların kullanımı durumunda bedelinin ödenmesi gerektiğine inanmaktadır. Çokuluslu ortaklıklar ve Kuzey Yarımküre ülkeleri ise, ancak üzerlerinde değişiklik yapılır ve çok ileri teknikler kullanılarak birleştirilirlerse genlerin pazar değerinin artacağını belirtmektedir. Bu nedenle de genlerin alınmış olduğu ülkelere bedel ödenmesi konusunda kendilerini yü-

kümlülük altında hissetmelerine gerek olmadığı düşüncesindedirler. Biri tarımdan biri de eczacılıktan iki örnek, genetik müşterekleri ele geçirmek için verilen şiddetli mücadele ile birlikte bu devasa potansiyeli de göstermektedir.

Yıllar önce, biliminsanları orta Meksika'nın güneyindeki dağlarda, bir ormanda büyüyen ve yaz kış yaşayan nadir bir mısır türüne rastladılar. Uzun süre yaşayan bir tür olan bu mısırdan, üç küçük alan içinde sadece birkaç bin sap kalmıştı. Bunlar da çiftçiler ve oduncular tarafından buldozerlerle yok edilmek üzereydiler. Yeni bulunan bu türün, 1970'de ABD'deki mısır mahsulünü yok eden ve çiftçilerin 2 milyar dolarlık bir zarara girmesine neden olan yaparak mantarına dayanıklı olduğu anlaşıldı. Genetikçilere ve tohum şirketlerinin uzmanlarına göre, bu mısır soyunun ticari değeri yılda bir kaç milyar doları bulacaktı.

Madagaskar'ın tropik yağmur ormanlarında yetişen pembe Cezayir menekşesi, genetik müştereklerin ele geçirilmesiyle sağlanacak potansiyel kârların farklı bir örneğini ortaya koymaktadır. Birkaç yıl önce, araştırmacılar bu nadir bulunan menekşenin belli kanser türlerini tedavi etmek üzere eczacılıkta kullanılabilecek bir madde olarak eşsiz bir genetik özelliğe sahip olduğunu ortaya çıkardılar. İlaç geliştiren farmakoloji şirketi, Eli Lilly, sadece 1993'te satışlarından 160 milyon dolar gibi çok önemli kârlar elde ederken, Madagaskar kendi doğal kaynaklarından

birinin ele geçirilmesi karşılığında bir kuruluşluk bedel dahi alamadı.

Dünya üzerindeki hükümetler, genetik özellikleri gelecekte ticari bakımdan yararlı olduğu anlaşılan nadir bitki soylarını koruma altına almak için daha şimdiden gen depolama olanakları hazırlamışlardır. Colorado, Fort Collins'deki ABD Ulusal Tohum Depolama Laboratuvarı'nda tüm dünyadan gelmiş 400.000'den fazla tohum bulunmaktadır. Pek çok ülke nadir mikroorganizmalar ve donmuş hayvan embriyolarını saklayabilmek için gen bankaları kurmaya başlamıştır. Önümüzdeki yıllarda, dünya pazarı malzemeler ve ürünler üretebilmek için genetik teknolojilere güvendikçe, bu nadir bitki ve hayvan soylarının pek çoğunun ticari değeri çarpıcı bir şekilde artacaktır.

Son Kalan Arazileri Kapatmak

Gezegeneğimizin gen havuzunu patent altına almak üzere dünya çapında yapılan yarış, biyosferi oluşturan tüm büyük ekosistemleri ele geçirmek ve özelleştirmek üzere sürdürülen beş yüz yıllık bir serüvenin doruk noktasıdır. "Kapatma"nın tarihi, dünyanın gen havuzunu ele geçirme çabalarının uzun vadeli potansiyel sonuçlarının anlaşılması bakımından önem taşır.

Küresel müştereklerin metalaştırılması 1500'lerde Tudor İngiltere'sinde büyük "Kapatma Yasaları"nın yürürlüğe girmesiyle başladı.

Yasalar, feodal müştereklerin özelleştirilmesi için tasarlanmış, toprağı bir ortak emanet olmaktan çıkarmış, ticari pazar alanında bireysel birimler halinde alınıp satılabilecek özel gayrimenkule dönüştürmüştü. İnsanların toprakla ilişkisinde yıkıma neden olan bu değişim, modern çağ boyunca toplumu yeniden kuracak ve insanlığın doğal dünya ile ilişkisini yeniden şekillendirecek bir dizi ekonomik ve toplumsal reformu da başlatmış oldu.

Ortaçağ Avrupa'sında ekonomik yaşam büyük ölçüde köy komünleri biçiminde örgütlenmişti. Derebeyleri bu ortak toprakların sahibi oldukları halde, bunları çeşitli biçimlerde köylü ve çiftçilere kiralyıyorlardı. Toprağı ekip biçme hakkı karşılığında kiracı olan çiftçiler hasatlarının belli bir yüzdesini toprak sahibine vermek ya da zamanlarının belli bir süresini toprak sahibinin tarlalarında çalışarak geçirmek zorundaydılar. Ortaçağ'ın sonlarına doğru para ekonomisinin başlamasıyla birlikte köylülerden toprağı ekip biçme hakları karşılığında, kira ya da vergi ödemeleri isteniyordu.

Ortaçağ Avrupa'sında tarım komünal biçimde örgütlenmişti. Köylüler bireysel olarak edindikleri mallarını, ortaklaşa ekilen açık tarlalarda bir araya getirirlerdi. Hayvanlarını otlatmak için ortak meralar kullanılırdı. Yaşam yokluk içinde, çok zor şartlarda ve gelecek endişeleriyle sürdürülürdü.

Feodal piramidin tabanını oluşturan köy komünleri toprak sahiplerinin, hükümdarın ya da papanın gö-

zetimi altında altı yüz yıldan fazla varlığını sürdürdü. Sonra, 1500'lerden başlamak üzere, ilk önce Tudor İngiltere'sinde, sonra da kıta Avrupa'sında yeni ve etkili ekonomik ve siyasal güçler serbest kaldılar ve yüzyıllar boyunca insanları hem birbirine hem de toprağı bağlayan köy komünü düzenini zayıflatıp sonunda da yok ettiler.

"Kapatmak", "bir toprak parçasını çitler, hendekler ya da başka engellerle insanların ve hayvanların özgürce geçmesine engel olmak için çevirmek" anlamına gelir. Kapatma, daha önce toplulukların kullandığı her türlü hakkı ellerinden alarak toprağı özel denetime uygun şekle soktu. Kapatma hareketi, Parlamento kanunları, köy komününün tüm üyelerinin fikir birliği ve kralın iznini de kapsayan bazı yöntemlerle yürütüldü.

Bazı tarihçilerin kapatma hareketini "zenginlerin yoksullara karşı devrimi" şeklinde niteledikleri görülür. 16-18. yüzyıllar arasında, bir uçtan bir uca Avrupa ülkelerinde halkın elindeki toprağı kapatan bir dizi siyasal ve yasal kanun yürürlüğe girdi. Bu süreç içinde milyonlarca köylü doğdukları topraklardan atıldı ve yeni kasabalar ya da kentlere göç etmeye zorlandı. Buralarda, ancak şans olanlar geçimlik işler bulabildiler.

Kapatmak, Avrupa uygarlığına, ekonomik güvenliğin temelini ve toplumsal yaşama ilişkin görüşleri değiştiren yeni bir insan ilişkileri kavramı getirdi. Toprak artık insanların ait olduğu bir şey değildi, aksine insanların sahip oldukları bir me-

ta idi. Toprak nicel bir statüye indirgendi ve değişim değeri ile ölçülme-ye başlandı. İnsanlarla ilgili olarak da benzer bir değişim oldu. İlişkiler yeniden düzenlendi. Komşular ya işçi ya da işveren oldular. Karşılıklılık ilkesi saat başı ücretle yer değiştirdi. İnsanlar daha önce zahmetini paylaştıkları yerlerde zamanlarını ve emeklerini satmaya başladılar. İnsanlar birbirlerini ve çevrelerindeki her şeyi finansal terimlerle değerlendirmeye başladılar. Herkes ve her şey, üzerinde pazarlık yapılabilir ve uygun bir ücret karşılığında satın alınabilir hale geldi. İlişkilerin bu muazzam yeniden yapılandırılmasına Max Weber “dünyanın büyüünün bozulması”, yani yaşamın, toprağın, var oluşun soyut nicel ölçü standartlarına indirgenmesi, demiştir. Avrupa Kıtasındaki kapatma hareketi modern çağın başlangıcı için gereken hazırlıkların yapılmasını sağladı.

Avrupa karasının kapatılması ve feodal müştereklerin özel gayrimenkullere dönüştürülmesi tüm dünyada müşterek toprakların özelleştirilmesi sürecinin başlamasına neden oldu. Bugün, işletilmesine izin verilmeyen paylaşılmış müşterek olarak kısmen uluslararası anlaşmalarla korunan Antarktika dışında, gezegenimiz üzerindeki her metrekare toprak, ya özel ticari mülktür ya da bir hükümetin denetimi altında bulunmaktadır.

Yeryüzünün kapatılmasını hızla art arda, okyanuslardaki müştereklerin, atmosfer müştereklerinin, son zamanlarda da elektromanyetik spek-

trum müştereklerinin bazı kısımlarının ticari bakımdan kapatılması izlemiştir. Bugün, kıyılara yakın yerlerde bulunan muazzam okyanus bantları da, ticari hava koridorlarına dönüştürülen hava da, hükümetlerin radyo, telefon, televizyon ve bilgisayar iletişimi için özel şirketlere kiraladığı elektromanyetik frekanslar da aynı şekilde ticari olarak kiralanmaktadır.

Artık, en müşterek mallar kapatılmaktadır ve küresel pazarda alınıp satılabilecek özel ticari mülke indirgenmektedir. Milyonlarca yıllık evrimin genetik kopyalarını özel olarak sahip olunan düşünsel bir mülke dönüştürmek, hem beş yüzyıllık bir ticaret tarihinin tamamlan-
dığını, hem de doğal dünyanın kalan son sınır kapısının da kapandığını göstermektedir.

Gezegeneğimizin genetik müştereklerinin kapatılması ve özelleştirilmesi, ilk olarak 1971 yılında, Ananda Chakrabarty adında Hintli bir mikrobiyoloji uzmanının okyanuslara dökülen petrolü tüketmek üzere tasarlanmış ve genetiği değiştirilmiş bir mikroorganizma için patent almak üzere ABD Patent ve Ticari Marka Ofisi'ne (PTO) başvurusuyla başladı. Chakrabarty o sırada General Elektrik Şirketi'nde çalışmaktaydı. Patent Ofisi, ABD patent yasalarına göre canlıların patent altına alınmayacağı savıyla bu talebi reddetti. PTO, bu kararla ilgili tartışmanın önemini belirtmek için de, patentlerin eşeysiz üreyen bitkilere uygulandığı gibi, bazı canlı örneklerle kadar

genişletildiği birkaç vakada Kongre'nin aldığı kararı özel bir istisna yaratmak üzere kullandığını belirtti.

Chakrabarty ve General Electric, Patent Ofisi'nin kararını Gümrük ve Patent Temyiz Mahkemesi'ne taşıdılar ve ikiye karşı üç gibi çok az bir farkla davayı kazandılar. Gözlemciler çok şaşırılmışlardı. Mahkemede çoğunluk "mikroorganizmaların canlı olduğu gerçeğinin yasal dayanağı olmadığı"nı savunmuştu. Yargıçlar patentli mikroorganizmanın "atlar, bal arıları, ahududu ya da gül gibi canlı varlıklardan çok reaksiyon oluşturan, belirteç ve katalizör görevi yapan cansız kimyasal bileşiklere daha yakın olduğunu" öne sürmüşlerdi. İlk patent talebi genetiği değiştirilmiş bir fare ya da şempanze için yapılmış olsaydı, yargıçlar bu mikrobun bir attan daha çok bir kimyasalı andırdığını belirleseler de, patent hakkının verilmesi asla söz konusu olamazdı.

Birkaç başka hukuk mücadelesinden sonra, bu önemli dava, bir kez daha temyiz için, Patent Ofisi tarafından bu kez ABD Anayasa Mahkemesi'ne taşındı. Patent Ofisi'ne bu mahkemede, kısa bir süre sonra ismini Ekonomik Trendler Kurumu olarak değiştirecek olan, Halk İş Komisyonu da katıldı ve mahkemeye bilirkişi raporlarını getirdi. Ted Howard tarafından hazırlanan raporda bu mahkemedeki davanın doğrudan doğruya yaşamın öz değeri ve anlamı sorununa değindiği yazılmaktaydı. Howard'ın savına göre, patent hakkı mahkeme tarafından desteklenirse, o zaman "imal edilmiş yaşam,

ister çok değerli ister değersiz olsun, yaşamdan daha değersiz, sadece basit bir kimyasal madde olarak sınıflandırılacaktı." Halk İş Komisyonu, mahkeme kararının lehte çıkmasının gelecekte tüm yaşam biçimlerinin patent altına alınması için kapıları açacağını ileri sürmüştü.

1980'de, yargıçlar, beşe dört gibi az bir farkla Chakrabarty lehine karar alarak genetiği değiştirilmiş ilk yaşam biçimine patent hakkı tanıdılar. Baş Yargıç Warren Burger, çoğunluk adına konuşurken, "söz konusu ayırımın canlı ve cansız varlıklar arasındaki bir ayırım olmadığını", Chakrabarty'nin mikrobunun "insan yapısı bir buluş" olup olmadığı konusundaki bir ayırım olduğunu savundu. Azınlık adına konuşan Hakim William Brennan ise "patent yasalarının alanını genişletme ya da daraltma görevinin bu mahkemenin değil Kongre'nin görevi olduğunu" söyleyerek bu karara karşı çıktı. Brennan, yaşamı patent altına alma durumunda, "patent hakkı istenen bileşimin kamusal konulara özellikle ilişkin olması nedeniyle", Kongre'nin bu konuda yönlendirmesinin daha da önemli olduğu uyarısında bulundu. Yargıçların hepsi kendi kararlarının dar anlamda yorumlandığına inanıyorlardı. Yargıç Burger, Halk İş Komisyonu raporunda özetlenmiş bulunan "korkunç öykü"ye değinecek, mahkemenin verdiği kararın var olan patent yasasının ortodoks bir yorumu olduğu ve yaşamın genetiğinin değiştirilmesi konusu çevresinde dolaşan daha büyük toplumsal so-

runlara değinmediği düşüncesinde olduğunu açıkladı. Yargıçlar bu kaygıların Kongre'ye bırakılması gerektiğini belirttiler.

Mahkemenin kararı genetik müştereklerin özelleştirme ve metalaştırılmasına ilişkin en önemli yasal zemini hazırlamıştı. Bu tarihi kararın sonrasında, biyomühendislik teknolojisi eski akademik giysilerinden sıyrıldı ve pek çok araştırmacının müjdelediği, Tanrı'nın bilimsel bir lutfu, ölmekte olan sanayi düzeninin yerine geçebilecek uzun süredir beklenen bir şey olarak kendini piyasaya çıkardı. E. F. Hutton için çalışan bir yatırım araştırmacısı olan Nelson Sneider, o sıralarda "Ateşin keşfi kadar önemli sayılabilecek teknolojik bir hamlenin en başında bulunuyoruz," demişti.¹ E. F. Hutton yeni filizlenen biyoteknoloji alanını besleyen ilk firmalardandı. Wall Street de biyoteknik devrime finans sağlamaya öylesine hevesliydi ki, ilk özel genetik mühendislik firması hisselerini yatırımcılara açtığında yatırım camiası içinde bir satın alma çılgınlığı başlatmıştı. 1980 yılının 14 Ekim'inde, Anayasa Mahkemesi'nin yaşamın ticari amaçla istismarına yolları açmasından sadece birkaç ay sonra, Genentech firması piyasaya her biri 35 dolardan bir milyondan fazla hisse senedi sürdü. Satışın başlamasından 20 dakika sonra borsa hisse başına 89 dolara fırladı. Akşamüzeri borsanın çanı çaldığı sırada, yeni yeni palazlanan bu biyoteknoloji firması 36 milyon dolar kazanmıştı ve değeri 532 milyon dolara yükselmiş-

ti. Burada insanları hayrete düşüren şey Genentech firmasının henüz piyasaya hiçbir ürün çıkartmamış olmasıydı.

Amerika'nın iç dünyası mahkeme kararının derin anlamını kavramakta gecikmedi. Genentech firması coşkuyla "Mahkeme ülkenin teknoloji geleceğini teminat altına almıştır," diye açıklamalar yaptı. Kimya, ilaç, ziraat ve biyoteknoloji alanlarında her yerde ansızın ortaya çıkıveren firmalar, patent hakkı verilmesinin gelecek yıllarda genetik müşterekleri geniş ticari kazanç için işletme olanağı anlamına geldiği bilinci içerisinde, araştırma ve geliştirme çalışmalarını hızlandırdılar. Ancak bazı gözlemciler olaya çok sıcak bakmıyorlardı. Ahlakçı, Leon Kass şunu soruyordu:

Yaşayan doğa üzerinde kurulmaya çalışılan egemenlik ve özel mülkiyet hakları alanının sınırlarına ilişkin ilkeler nelerdir? Chakrabarty olayında kullanılan ilkede, patent hakkını veren insan dahil, herhangi bir varlığın doğasında, kendisinin patent altına alınmasına engel olacak hiçbir şey yoktur denmektedir.²

İlk olarak burada, ticari amaçlarla, canlılar ve cansız nesneler arasında ayırım yapılması gereğinin artık bulunmadığı, hukuksal bakımdan ortaya konmuştur. Bu nedenle, bilgisayarlar ya da başka makineler nasıl buluş olarak kabul edilmekteyse, genetiği değiştirilmiş bir organizmaya da o şekilde bir buluş olarak değinilmesi gerekmektedir. Eğer Chakrabarty'nin mikrobi patent altına alınabiliyorsa, herhangi bir şekilde genetiği değisti-

rilmiş başka bir yaşam biçimi niçin alınamasın? Tüm yaşam türlerinin sadece birer buluş olduğu düşüncesine varıldığı, kutsal ile kutsal olmayan arasında ve özdeğer ve fayda değeri arasındaki sınırların tamamen kaybolduğu, yaşamın kendisini nesneleştirilmiş bir statüye indirgeyen, onu doğrudan mekanik olmaktan ayırt edebilecek herhangi bir eşsiz ya da esas nitelikten yoksun bir dünyada büyümek bundan sonra gelecek nesiller için ne anlama gelecektir?

NOTLAR

- 1 Sue Mayer, "Environmental Threats of Transgenic Technology", Peter Wheale ve Ruth McNally (edl.), *Animal Engineering: Of Pigs, Oncomice, and Men* (Londra: Pluto Press, 1995) içinde, s. 128.
- 2 Steven E. Lindow, "Methods of Preventing Frost Injury Caused by Epiphytic Ice-Nucleation-Active Bacteria", *Plant Disease* (Mart 1983), s. 327-333, s. 332.

22. Modern Çağ Öncesinde İngiltere’de Hastalık ve Sağlık

Roy Porter, Dorothy Porter

Özellikle 18. yüzyılda, o dönemde halk arasında “döküntü”, “kabarcık”, “kırmızı leke”, “habis” vs. olarak adlandırılan öldürücü ateşli hastalıklar, genç yaşlı demeden, yüz binlerce insanı vururken, bir yandan da raşitizm gibi sakat bırakan, tüberküloz gibi ölümcül olabilen sözde “yeni” hastalıklar ortaya çıkıyordu. Grip gibi bugünün önemsiz hastalıkları dün öldürücüydü. 1829’da George Crabbe “Artık boğmaca da geldi, çok sayıda çocuk bu hastalıktan ölmekte,” diye yazmıştı. Tüm bunların yanında, sıtma ve bebek ishali gibi bulaşıcı hastalıklarla birlikte, dizanteri, kızıl, kızamık vb. gibi Pandora’nın kutusuna dolmuş başka pek çok salgın hastalık da, herkesten fazla bebekler için ölümcül olmaktaydı. Bin bir çeşit ağrı, kızartılar, şişlikler, yaralar, lenf tüberkülozu ve insanı eritip götüren başka koşullar da bulunuyordu. Böbrek ve safra kesesi taşları ıstırap veriyor, meşhur gut hastalığı ise bunlardan aşağı kalmıyor, yaşayanları ve yaşam sevincini, her şeyden çok da yaşamın kendisini tehdit ediyordu.

Bulaşıcı hastalıklara karşı direncin zayıf olduğu belliydi. Buna pek

şaşırmamak gerekiyor. Tudor hanedanı zamanında alelacele yapılmış nüfus sayımında görülen artışı, Stuart hanedanı zamanında iklime bağlı felaketler ve ekonomik krizlerin izlemesiyle, kötü beslenen yoksulların nüfusu neredeyse patladı. Yeni ve ağır seyreden hastalıkların ortaya çıkma olasılığı arttı. İngiltere’nin iletişim ağının iyi olması, iş alanları ve coğrafi dağılım bakımından buradaki yüksek hareketlilik hastalıkların kolayca yayılmasına neden oluyordu. İngiltere “kalanların” değil “gidenlerin” ülkesiydi. Başka bir deyişle, pazar toplumu hastalıkların da serbest ticareti anlamına geliyordu. Pek az yerleşim noktası, işlek yollardan, daha çok ticaret yolları boyunca görülen salgın hastalıklardan kurtulabilecek kadar uzaktaydı. Sadece yol üstünde olmayan yerleşim yerlerinde yaşam beklentisi oldukça yüksek olabiliyordu. Ancak yine de, hâlâ daha çok bir tarım toplumu olan bu toplumun bölgesellik özelliğine sahip olması, hastalığın düzensiz olarak ve bölgelere göre yayılacağı anlamına da geliyordu. Bu nedenle, çiçek ya da kızıla henüz bağışıklık kazanmamış gençlerden oluşan, büyük bir

duyarlı kurban grubu her yerde bulunuyordu.

Hepsinden önemlisi, modern dönem öncesi tıbbın, insanları sinekler gibi öldüren salgın hastalıklara karşı çok az sayıda silahı olmasıydı. Çiçek, tifo ya da zatürre salgınları vurduğu zaman, doktorlar kaybedeceklerini bildikleri bir savaşa girmiş oluyordular. 1720’den sonraki nesilde, İngiltere ve Galler bölgesinin nüfusu, özellikle salgın hastalıkların neden olduğu yıkım yüzünden gerçekten azalmıştı.

Tarih boyunca, insan biyolojisine ilişkin anlayışımız büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak yine de hastalık ve nüfus arasındaki hiç bitmeyen bu Darwinci savaşın birey için ne anlama geldiği konusuna pek dikkat edilmemiştir. Hastalık, ne istatistik grafiği üzerinde siyah bir çubuk ne de insanın rahim ile mezar arasında yaşadığı bir deneyim olarak algılanmıştır; daha çok, eziyet ve işkence olarak görülüyordu. Her canlı ölümün gölgesinde yaşamaktaydı. Gerçekten de canlılarla birlikte aynı toprakta var olabilmek yaşamını sürdürabilenin ayrıcalığı sayılmaktaydı. Çoğunun akranları, kız kardeşleri, erkek kardeşleri, ya doğumda ya beklikte ya da çocuklukta ölmüşler, bu zorlu yaşamı zaten tamamlayamadan terk etmişlerdi. Yaşamın incecik ipliğine hiç güvenilemiyordu ve her istatistik kişisel bir trajediyi gizliyordu. Tarihsel kayıtlar, insanların sağlıklarının zirvesinde oldukları bir dönemde yedikleri kuvvetli bir kahvaltıdan sonra felç ya da kasılma

nöbeti geçirdiklerine veya bir süre sonra vebadan, veyahut haftası çıkmadan koleradan öldüklerine dair kederli hikâyelerle doludur. Elizabeth Iremonger, yeğeninin karısı Eleanor Iremonger’ın kederli hikâyesini arkadaşı Bayan Heber’e anlatmıştı. Eleanor bir erkek çocuk dünyaya getirdikten bir hafta sonra “beyhude yere mücadele edilen bir hummaya yakalanmış ve sonunda dokuzuncu sabah, bu dünyadan göçüp gitmişti.”

Stuart döneminin Anglikanizm karşısı papazı Oliver Heywood, Tanrı’nın takdirine her zamankinden daha fazla kıymet verirken, “Son zamanlarda çok kişi ansızın öldü,” diye acı acı inlemişti:

1) Nathan Crosly 25 Ekim 1674’te toprağa verildi, 2) Timothy Wadsworth, hiçbir hastalığı yokken 23 Ekim’de, oturduğu koltukta ansızın öldü, 3) Edw Brooks’un karısı süt sağarken ineğin altında öldü, 4) Büyük Horton ailesinden bir kadın mutlu mesut yaşarken dişini çekti, ah başım diye haykırdı, elini başına götürdü ve o anda öldü, 5) Richard Hodgson adında bir adamın 2 Kasım Pazartesi günü Bradford’da evlendiği kadının bir gün sonra salı günü öldü.¹

Bir yüzyıl sonra Somerset rahibi William Holland, çocuğu vaftiz edildiği gün toprağa verilen bir babanın acı kaderini yazmıştı. *Gentleman’s Magazine*’in vefat ilanları sütunlarında çok kişinin, kuduz köpeklerin ısırması, ansızın gelen felçler ya da seyahat sırasında oluşan kazalar nedenleriyle tam sağlıklarının zirvesin-

deyken son nefeslerini verdiği yazıyordu. (Elizabeth Montagu "Sık sık düşüp durduğumdan, kır ziyaretlerim sırasında yanıma aldığım eşyalarım içinde bir çıkıkcıyı da saymam gerekecek sanıyorum" diye şaka yapmıştı.) Kazalar modern teknoloji ve kentleşme için de yabancı sayılmazlardı. 1790'da, bir Norveç gazetesinde şöyle bir olay anlatılıyordu:

Geçen Mart ayının perşembe günü yaklaşık beş yaşındaki güzel bir çocuk Hay-market'te Bay Mapes'e ait arabanın koltuğundan on üç metre derinliğindeki bir sarnıca düştü. Çocuk bulunmadan önce bu dehşet verici durumda sabah saat 10:15'ten öğleden sonra üçe kadar kaldı. Daha sonra attığı çığlıklar sayesinde yeri saptandı. Bir kişi onu kurtarmak için derhal aşağıya indi. Tam yarı yola kadar çıkarmışken, çocuğu içine koyduğu kova daha önce görmediği bir tahta parçasına çarpınca çocukçağız baş aşağı yine deponun dibine düştü.²

Bu çocuk hayatta kaldı. Hayatı kurtulan başkaları da vardı. Örneğin, Derbyshire'da hem doktorluk hem de papazlık yapan James Clegg kısırağına binerken "çok şükür sağ salim bir doğum yaptırdım" demişti. Ancak Thomas Day gibi birçoklarının başından çok daha kötü şeyler geçmişti. Ay Cemiyeti'nin lideri, yarı sakat bir at kendisini sırtından attıktan sonra ölmüştü. İstiraplar ansızın ortaya çıkar, bazı ölümlerin ise özellikle acımasız olduğu görülürdü. Bayan Fitzgerald tiyatroya gitmişti. Öylesine çok güldü ki gülmekten ölüverdi. Ya da İskoçya'da Bankend

papazı saygıdeğer Bay M'Kill'in ibretlik ölümünü ele alabiliriz. Öylesine "olağandışı" idi ki "kilise cemaatinin zihinlerinde yer etti".

Bay M'Kill kürsüye çıktığında sağlığı yerindeydi, her zamanki gibi vaazını verdi ve yılın son Şabat günü olması nedeniyle söylediklerini şu sözlerle tamamladı: "Ömrümüzü anlatılan bir masal gibi geçirir gideriz." İnsanın ve her dünyevi yaratığın fani ömrünü en dokunaklı şekilde anlatıyordu. Aniden kürsüden yere düştü ve o anda ruhunu teslim etti.

26 Şubat 1750'de Lady Jane Coke, kocasının nekahetini bir arkadaşına şöyle anlatıyordu: "Tahmin edebileceğinden çok daha iyi görünüyor ve iyi uyuyor. Seni temin ederim ki, bugün bir süredir olduğundan çok daha iyi, öyle iyi ki, artık en kötü günlerin sona erdiğini umuyorum." Lady Jane Coke, kaderi öfkelenmişti: Gün batmadan kocası öldü.

Hastalık başka tehlikeler, hatta olası fırtınalarla da karşılaştırılıyor. Dindar Isabella Tindal, "William Church oğlum John" ile konuşuyordu ve "Tanrı'nın savaş arabasıyla bulutların üzerinden insanları toplayıp götürmek üzere geldiğini" söylüyordu, tam da o sırada ona yıldırım çarptı ve düşüp öldü" diye yazmıştı. Düşmeler, boğulmalar, yangınlar, ateşli silah patlamaları, aletlerin, bıçakların, zehirlerin ve trafik kazalarının neden olduğu talihsizlikler art arda gelen tehlikelerdi. Bunların sebebi, ambulans diye bir şeyin olmaması değildi. Etkili tıbbi yardım geleceğe kadar alınan darbeler ya da kan

kaybı zaten öldürücü olabiliyordu. III. William, atı köstebeğin yaptığı bir toprak yığına takılınca, elbette, ölmüştü (Jakobenler de “kadifeler içindeki küçük beyefendi” yani köstebeğin şerefine kadeh kaldırmışlardı). Cambridge’in tarihindeki üçüncü Tarih Profesörü, sarhoşken atından düşünce kendi sonunu davet etmiş oldu. Saygıdeğer Ralph Josselin bu gibi sayısız talihsizliği kaydetmiş ve aslında onları “ilahi takdir” olarak görmüştü:

21 Eylül’de, General Cletheroe’un Redgewell’deki evine doğru giderken atının tökezlediğini, Cletheroe’u yere düşürdüğünü ve bağırsaklarını deştiğini duydum. Ayağa kalkıp konuşmuş, ama yaklaşık 4 ya da 5 saat sonra ölmüş. Tanrım beni daha kaç tane tehlikeli düşme ve tökezlemeden koruyacaksın...³

Hepsinden daha ironik bir hikâye Lancaster Kuveyker Mezhebinden William Stout’un hikâyesidir. Stout doktorlara hiç güvenmezdi bu yüzden kendi kendini tedavi yöntemlerinde ustalaşmıştı. Kaderin ilk sillesini, köy cerrahının atı onu yere düşürüp bacağını kırdığı zaman yemişti.

İnsan bedenine ait bazı ıstıraplar tam bir kara komedi oluşturunuyordu: “Kalktım, doğru iş yerime gittim, (çünkü dün size söz ettiğim bayanla uğraşırken fazla zorlamaktan olacak, sol elimin işaret parmağında güçlü bir ağrı hissetmişim)?⁴ diye yazmıştı Pepys. Aslında, ciddi yaralanmalar ve genellikle de ölüm, oldukça önemsiz olayların ardından gelirdi. Erasmus Darwin’in başarılı bir tıp

öğrencisi olan oğlu Charles, otopsi salonunda elini kestikten sonra sepsisemiden ölmüştü. Yaşamlarındaki ıstırapları ortadan kaldıramayan çok sayıda İngiliz, onların yerine kendilerini ortadan kaldırıyorlardı. Daha felsefi düşünenler bunları rastlantılara bağlıyorlardı. Elli yaşına henüz gelmiş bulunan Gibbon, derin düşüncelerini şöyle yansıtıyordu:

Bugün bir an kadar çabuk gelip geçmekte, geçmiş ise artık yok. Geleceğe ilişkin beklentilerimiz ise karanlık ve kuşku dolu. Bugün benim son günüm olabilir. Ancak genelde çok doğru olmalarına karşın, özelde çok aldatıcı olabilen olasılık yasaları bana hâlâ bir on beş yıl veriyorlar. Ve ben, kısa bir süre sonra, bilge Fontenelle’in uzun yaşamının en uygun kararı ve deneyimi ile seçilmiş bir döneme gireceğim.

Hiçbir zaman giremedi. Ya olasılık ya da ilahi takdir zalimdi ve Roma İmparatorluğu tarihi bilgini, kısa bir süre sonra vücudunda bir futbol topu büyüklüğüne ulaşmış hidroselin ameliyatla alınması sonrasında sepsis nedeniyle önce kötüleşti sonra da hayatını yitirdi.

Yine de Gibbon’u şanslı sayabiliriz. Altı kardeşinin hepsi de öldüklerinde henüz bebektiler. Samuel Pepys ailenin on bir çocuğundan biriydi. Sadece bir erkek bir de kız kardeşi yetişkin olana kadar yaşayabildi. 18. yüzyılın başlarında, o sırada koloni kabul edilen Boston’da, sadece bir kızamık salgını Cotton Mather ailesinin on beş bireyinden dokuzunu katletti. Yarım yüzyıl sonra, Dr. John-

son'un dostu Hester Thrale'in, on iki çocuğu oldu. Bunların yedisi gençlik yaşlarına erişemedi bile. William Godwin'in on iki kardeşinden sadece yarısı erişkinliğe ulaşabildi. Aynı yıllarda yaşayan William Holland'ın dört çocuğu birden kızıldan bir gece içinde öldü. Francis Place'in kendi çocuklarının kısa yaşamlarına ilişkin aşağıdaki özet varoluşun insanı dehşete düşüren keyfiliğini aktarır:

1. Ann – 1792'de doğdu. İki yaşında çiçekten öldü.
2. Elizabeth – Nisan 1794. Şili'de öldü – Bayan Adams.
3. Annie: 27 Ocak 1796 – ... Bayan Miers.
4. Francis – 22 Haziran 1798.
5. Jane – öldüğünde bebektir.
6. Henry – (doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor).
7. Mary – 6 Ocak 1804.
8. Frederick Wm. – 14 Ekim 1805.
9. Jane – 29 Ekim 1807.
10. Alfred – öldüğünde bebektir.
11. John – 1 Ocak 1811.
12. Thomas – 4 Ağustos 1812. 16 Eylül 1847'de Kalküta'da öldü. Dul, beş çocuklu.
13. Caroline – 29 Temmuz 1814. 1830'da öldü.
14. William ve Henry – ikizler. 6 Şubat 1817'de doğdular. William 1829'da öldü, Henry öldüğünde bebektir.

Bu radikal terzi tüm çocuklarından fazla yaşadı. İngilizler, "uzun 18. yüzyıl" boyunca, hastalık gerçekleri, korkusu ve ölümün kendisinin gölgesi altında yaşamlarını sürdür-

müşlerdi. 1811 yılıydı. Byron, dostu Henry Drury'e sadece üç şikâyeti olduğu konusunda takılıyordu:

*Bel soğukluğu, Tersiyen humması ve Hemoroid; hepsine birden yakalandım, ama cerrah bana bu rahatsızlıkların her seferinde sadece birinin ortaya çıkacağını söyledi. Bu da beni rahatlattı. Kuzum bunlar birbirlerinin nöbetini kale nöbetçileri kadar düzenle devralıyorlar.*⁵

1659'da John Lock'ın babası kendi sağlığının iyi olduğu konusunda, o sırada doktor olmak için eğitim alan oğluna mektup yazdığı sıralarda, oğlu bunu "yuvarlanıp giden bu dünyanın esirgediği bir nimet" olarak kabul etmişti. Çünkü hastalık sıklıkla istenmeyen, ama her yerde var olan bir konuktu ve evler aynı zamanda hastane yerini de tutuyordu. Örneğin, Lady Caroline Fox'dan kız kardeşi Kildare Kontesi'ne ilaç istemek için gönderdiği mektup sanki cephe-den gelmiş bir sevk kâğıdı gibiydi:

Çok sevgili çocuğumun (Stephen) durumunda henüz bir değişiklik yok; bazen hemen hemen bütün gün sadece birkaç saatliğine iyi oluyor sonra yine eskisi gibi kötüleşiyor. Kendi ruh sağlığımı nasıl bu kadar iyi tutabildiğime şaşıyorum, ama İlahi Takdir'e güvenim sonsuz. Artık hiç umut kalmadığı bir anda zavallı Charles'ımı bana geri verdi ve ayınlı lütfün bana yine verilmesini belki de sevgili Ste için yine umuyorum. Louisa şimdiye kadar yola çıkmıştır bile. Onu görmek benim için büyük bir zevk olacak, ancak korkarım ki burada kasvet dolu bir ev bulacak. [...] Küçük William'ın

pek az ateşi çıktı, ama ondan haber aldığım zaman artık iyileşmişti [...]

1820’de Keats erkek kardeşine “herkes hasta” diye haykırıyordu. Bu ne metafizik bir paradoks ne de küçücük şiirsel bir sözdü, sadece dostları ve ailesi hakkında günlük bir haberd. İşte bu nedenlerle, sağlığın herkesin aklında bulunması ve sohbetleri doldurması şaşırtıcı değildi. Parson Woodforde’un günlüklerinin en önemli yerinde hastalıkla mide (bu ikisi birbiriyle ilişkisiz değildir) savaşıyordu. 17 Ocak 1796 günü “Dün çok endişeliydim. Bu sabah çok daha iyiyim,” diye kaydetmişti. Ertesi gün:

Zavallı Mr. Bodham kötüye gidiyor. İnanılmaz derecede kötüleştiği için daha fazla yaşayamayacağı düşünülüyor. Pek az şeyin farkında. Esas ilacı Laudanum ve Bark. Norwich’ten Dr. Lubbock ve Dr. Donne son günlerde oradaydılar. Onlar da hiçbir ilacın artık ona yararı olmayacağını söylüyorlar. Pek az bir süre daha yaşayabilir, ancak pek iyileşebilecek gibi görünmüyor.

Bazı şeyler iyiye gitti. Bir gün sonra doktor onu ziyaret etti ve “artık tehlikenin tamamen geçtiğini” bildirdi.

Gerçekten de kaybetmiş olduğumuz dünyada hastalık, sürekli bir

tehdit oluşturunuyordu. İyi bir doktor ve aynı zamanda roman yazarı Tobias Smollett “İnsanın kendi bedeni bir ‘hastane’ olarak görülmelidir,” demişti. Tedbir nasıl her insan kendi kendisinin avukatı olmalıdır diyorsa, her insan kendi kendisinin doktoru da olmalıdır. Çünkü herkes kendi “vakası”nın (o dönemde hem “beden” hem de “ceset” için kullanılan bir deyimdi) uzmanıdır. Bu nedenle, daha önceki yüzyıllarda vasat bir insanın günlük yaşamında kendi rahatsızlıkları ve yakınlarının dertlerinin büyük yer tuttuğunu görmek pek şaşırtıcı olmamalıdır.

NOTLAR

- 1 J. H. Turner (ed.), *The Rev. Oliver Heywood, 1630-1702* (Brighouse, Yorks: 1881-5), c. 3, s. 207.
- 2 E. J. Chimenon (ed.), *Elizabeth Montagu: Her Correspondence from 1720 to 1761* (Londra: 1906), c. 1, s. 33.
- 3 A. Macfarlane (ed.), *The Diary of Ralph Josselin* (Oxford: 1976), s. 21.
- 4 R. Latham ve W. Matthews (edl.), *The Diary of Samuel Pepys* (London: 1971), c. 5, s. 10.
- 5 L. A. Marchand (ed.), *Letters and Journals of Lord Byron* (London: 1982), c. 2, s. 58.

Bölüm 7

AİLE

Yirmi üçüncü makalede Carol Smart ve Bren Neale çocukların yaşamında gitgide daha fazla önem kazanmaya başlayan bir durumu tartışıyorlar. Boşanmanın yaygınlaştığı bir toplumda, ebeveynlerinin evliliği herhangi bir şekilde bozuluyorsa, ebeveynler kadar çocuklar da bunun sonuçlarıyla başa çıkmak ve buna uyum sağlamak zorundalar. Yazarlar, boşanma nedeniyle uğranan zararlar düşünülürken, sadece çocukların ele alınmasının hata olacağını ortaya koyuyor. İşin içinde bundan çok daha büyük güçlükler bulunmaktadır. Evli eşlerin bir arada kalıp kalmaması kadar, hatta bazı bakımlardan daha da önemli olan, bu kişilerin oynayacağı ebeveynlik rolleridir. Bazı koşullarda boşanma olsa bile ebeveynlik uygun bir şekilde devam edebilmektedir.

Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim, ilişkiler ve evlilik kurumu çerçevesi içinde aşkın rolünü tartışıyorlar. Geleneksel kültürlerde aşk evliliği yapmak oldukça seyrek görülen, hatta bilinmeyen bir şey. Bununla beraber, bugün Batılı toplumlarda, cinsel ilişkiye, genellikle de evliliğe doğru giden birlikteliklerin en

önemli kaynağı aşk. Ancak aşk anlaşılması zor ve çalkantılı bir duygu olduğundan, onun üzerinde kurulacak dengeli bir ilişkiye yetecek kadar önemli bir temel oluşturabilir mi? Beck ve Beck-Gernsheim, rutinler ve alışkanlıklar bir yere kadar aşkın yerine geçtiği halde, ilişkiler ve evlilik kurumu içinde aşkın toplumsal birlik sağlamak için önemli bir temel oluşturabileceği sonucuna varıyorlar.

Günümüzde modern toplumları etkileyen değişimlerden bazıları, kişisel yaşamın doğasını dönüştüren değişimlerden daha önemlidir. Son yirmi otuz yıl içinde, hemen hemen tüm sanayileşmiş ülkelerde (çocuklarıyla birlikte aynı hanede oturan biyolojik anne ve babadan oluşan) “ortodoks” ailede yaşayan insanların oranı önemli ölçüde azalırken, boşanma oranları da etkili bir şekilde artmıştır. Kişisel yaşamda büyük ölçüde deneme-yanılma yaşandığı görülmekte ve ailenin gelişmesine ilişkin modellerin gelecekte nereye varacağından hiç kimse emin olamamaktadır. Yirmi beşinci makalede aile içinde olup biten değişimlerin etkileri ele alınmaktadır. Aile kurumu

gerçekten çökmekte midir? Yazar, bu sorunu belirlemek için farklı toplumlardan aldığı bulgular üzerindeki düşüncelerini, karşılaştırmalar yaparak ifade etmektedir.

Yirmi altıncı makalede, Ray Pahl modern toplumlarda arkadaşlığın önemini tartışmaktadır. Modern toplumsal yaşam eskiye göre çok daha devingen ve değişkendir. Örneğin, insanlar eskiden olduğundan daha sık iş değiştirmekte ve bu durum onların oturduğu coğrafyayı da değiş-

tirmelerini zorunlu kılmaktadır. Arkadaşlık ağları insanların yaşamlarını etkileyen değişim süreçleri içinde bir topluluğa ait olma duygusunu sürdürebildikleri çok önemli bir yöntemdir. Aileler eskiden olduğundan daha fazla küçülmüştür. Boşanma düzeylerinin yükselmesi ise bireylerin ilişkiler arasında daha sıklıkla yer değiştirdiği anlamına gelmektedir. Arkadaşlık bize güvenilebileceğimiz, sarsılmaz bağlar sağlayabilen önemli bir “toplumsal yapıştırıcı” sayılabilir.

23. Boşanma Sonrasında Çocukluk Dönemini Yapılandırmak

Carol Smart, Bren Neale

Giriş

Jim Walters: Sanıyorum beni en çok endişelendiren şey, bu durumun onları etkilediğine dair hiçbir belirti göstermemeleri. Hâlâ, bir neden arıyorum.

Örneğimizde de görüldüğü gibi, boşanma sonrasında çocuklar konusunu konuşurken, çocuklarıyla birlikte oturmeyen bu babanın ifade ettiği kaygı tam olarak örneklerimizi oluşturan ebeveynlerin pek çoğunun benimsediği anlayışın özünü yakalar. Çok sayıda ebeveyn, çocuklarının sorunlarının boşanma öncesine dayandığını düşünmelerine karşın, yine de çocukların gördüğü zarar bağlamında konuşmak gerektiği kanısındadır. Pek çoğu boşanmanın çocuklara verdiği zarar hakkında kitaplar okumuşlardı, bazıları ise kendi ebeveynlerinin boşanma sürecini yaşamışlardı ve kendi çocuklarını benzer deneyimlere karşı korumak istiyorlardı. Bu nedenle çocukların incinmeden kurtulmalarının mümkün olmadığına dair bir anlayış vardı. Çocukları mutlu görünen, top-

lumsal etkinliklere katılan ve okulda başarılı olan ebeveynlerin birçoğu da daha sonra mutlaka bir şeylerin “ortaya çıkacağı”na inanıyorlardı.

Bu zarar varsayımı, öylesine geniş kapsamlıydı ki, bunun ebeveynleri adına çocukların taşıdığı fazladan bir yük olması gerektiğini düşünmeye başladık. Çok sayıda çocuk psikologlara taşınyordu. Ebeveynler başöğretmenlerle her ihtimale karşı görüşmeler yapıyorlardı. Okul hemşirelerinden çocuklarla konuşmaları isteniyordu. Böylece kuşkularla dolu bir gözetim ağı kurulmuş oluyordu. Kuşkusuz, buradaki amaç eğer düşecek olurlarsa çocukları hemen yakalamaktı. Ancak bu gözetime her yerde rastlanması, daha çok, kurtulmanın şanslı sayılabileceği bir kapıyı andırıyordu. Ayrıca, boşanmanın zarara neden olacağı anlayışı, ebeveynlerin çok çeşitli tepkiler göstermesine de neden oluyordu. Hizmet sektöründe çalışan bir çift için bu, çocuklarıyla konuyu tartıştıkları, her şeyi önceden planladıkları anlamına geliyordu. Çocukların bakımı için ana-baba

ortaklığı ilkesine dayanarak yapılan düzenlemelerde çocuklar söz sahibi olabiliyorlardı. Başka tür ebeveynlerin gözünde, bu, eski eşin her şey için suçlanabileceği anlamına geliyordu. Çünkü gitme kararını alan eş o sırada oluşan ve ileride oluşması beklenen tüm zarardan sorumlu tutuluyordu. Daha başka ebeveynler için ise (özellikle de bunlar annelerdir), bu, baskı ve şiddet dolu bir ilişki içinde aşırı uzun süre kaldıkları, çünkü çocuklarına zarar vermek istemedikleri anlamına geliyordu. Son olarak, daha başka ebeveynler de, boşanmanın zararlarını telafi edebilmek için, çocuklarının refahı konusunda neredeyse takıntılı insanlara dönüşüyorlardı.

Boşanmanın zarar vereceği düşüncesini taşımak, ebeveynlerde ne birleştirici, ne de pek tatmin edici sayılabilecek bir tepkinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu düşünce elbette çiftleri boşanmaktan alıkoyamamıştır. Çünkü “terk edildikleri için” kızgın olan ve acı çeken ebeveynleri bir yana ayırırsak, sadece çok az sayıda çift, çocukları uğruna bir arada kalmaları gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin bir ikilem içinde olduğu görülmektedir. Ebeveynler çocuklarının zarar göreceğinden emin oldukları için büyük suçluluk duymaktaydılar. Ancak bu endişeyi günlük yaşantıları içinde boşanma sonrası ebeveynliği nasıl dönüştüreceklerini bilemiyorlardı. Bazı ebeveynler en iyi şeyin, çocukları fiziksel anlamda da paylaşma noktasına kadar

gidip, çocuklar ile her iki ebeveyn arasında bir ilişki kurmak olduğunu düşünüyor; ötekiler en önemli şeyin, duygusal çatışmanın ancak en alt düzeyde ortaya çıkabileceği istikrar ve süreklilik ortamını sağlamak olduğu düşüncesindeydiler. Bu nedenle, biz, bu tartışmada, ebeveynlerin boşanma sonrasında çocukluk dönemiyle nasıl başa çıktıkları ve bu dönemi nasıl “yapılandırdıkları” konusuna odaklanmak istiyoruz. Ebeveynlerin, çocukluk dönemine ilişkin olarak edindikleri kavramlar arasındaki farkların kapsamı ve çocuklarla etkileşimi sağlama konusunu da düşünmek istiyoruz. Örneğin, çocuğa bakan ebeveynin çocuğu belli periyotlarla gören ebeveyne göre, hem çocuğu hem de çocukluk dönemini farklı algılaması sık rastlanan bir durum olmakta ve hatta çocukların bakımı için ana-baba ortaklığı düzenlemeleri yapılırken ciddi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, evliliklerin bozulmadan kaldığı durumlarda da bu farklılıkların bulunmasına karşın yine de bunların o koşullarda daha az göze çarptığını ve belki de bunlarla daha kolay başa çıkıldığını söyleyebiliriz. Boşanma, farklı çocuk yetiştirme tarzlarını ortaya çıkarır ve yeni çocukluk dönemi tarzları da yaratır. Bugünlerde giderek daha fazla çocuk farklı evlerde yaşayan ebeveynleriyle zaman geçirmekte ve artık kendileriyle birlikte yaşamayan ebeveynlerle ilişkilerini sürdürmek zorunda kalmaktadır. Aile birimi içinde belki de çok fazla önemsen-

meyen bölünmüş sadakat duyguları, annesi ve babası arasında yaşamaktayken, çocuk için başa çıkması çok daha zor olmaktadır.

[...] Verilerimiz üzerinde çalıştıkça, boşanmanın çocuklara verdiği zararlara odaklanmış yazıların (ister birlikte ister ayrı ayrı olsun) ebeveynliği sürdürme yollarını ayrıntılı bir biçimde ele almaktan uzak olduğunu düşünmeye başladık. Boşanmaya uzaktan bakan bir görüş ebeveynlerin ayrılmasına dayanmayan belli ebeveyn-çocuk ilişkisi modellerinin getirdiği zararı göz ardı etmektedir. Bu nedenle ebeveynlerin çocukluk dönemini nasıl algıladıklarını anlamının daha önemli olduğu kanısına vardık. Ebeveynlerin hepsinin nasıl çocuk yetiştirileceği konusunda ya da çocuklara zarar gelmesini önlemek için ne yapılması gerektiği konusunda aynı düşüncelere sahip olduklarını söyleyemeyiz. Çünkü çocuğun ne olduğu konusunda genellikle çok farklı düşüncelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Anne babaların çocuğun karmaşık duygular yaşayıp yaşamadığı ve bir çocuğun az çok nereye kadar ebeveynlerinden bağımsız kabul edilmesi gerektiği konusunda da görüşlerinde farklılık bulunmaktadır. Bu gibi güçlükler sadece “iyi” ya da “kötü” ebeveynlik yapmaya ilişkin hükümlere indirgenemez. Bu nedenle, “iyi” ebeveyn olmak gibi bir düşünceyi ayrılmamış ebeveynlere atfetmenin, “kötü” sıfatını ise ayrılmış ebeveynlere yakıştırmanın uygun olmadığı anlaşılmaktadır.

Evde mutsuz aile görüntüsü

Ebeveynlik Tarzları ve Standartları

Çocukların “doğru şekilde” nasıl yetiştirileceği tartışmalı bir sorundur. Genelde, bu konuda fikir birliği pek azdır ve moda kuramlar ve uygulamalara göre hızlı bir değişim söz konusudur. Kitapevleri ve kütüphanelerde sık sık sergilenen çocuk yetiştirme sanatı ve çocuk gelişimine ilişkin kitap başlıklarının çeşitliliği, ebeveynlerin sürekli olarak rehberlik ve sorunlara çözüm arayışı içinde olduklarını gösterir. Eğer “tokat atma” ya da bedensel ceza uygulama gibi oldukça yalın görünen bir konu hakkında oluşmuş herhangi profesyonel, siyasal ya da kişisel bir fikir birliği yoksa, ebeveynleri boşanan bir çocuğa nasıl yardımcı olunacağı konusunda da bir fikir birliği olmaması şaşırtıcı değildir.

Standart ve yaklaşım farklılıkları haneler arasında olduğu kadar haneler içinde de görülmektedir. Ebeveynlerin farklı yaklaşımlara sahip olması bile boşanmaya neden olabilir. Ayrıca, günümüzde, biyolojik babaların boşandıktan sonra çocuklarının bakımına katılmasının önemi

vurgulandığından, çocukların nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunda ayrı ayrı annelerin ve babaların çok farklı fikirleri olup olmaması sorunu daha fazla önem kazanmaktadır. Çocuklar artık sadece onlarla birlikte yaşama olasılığı taşıyan bir üvey ebeveyne uyum sağlamak zorunda değil, aynı zamanda onlara bir rejim, bir dizi standart ve beklenti de dayatmaya kalkan ara sıra görüştükleri bir ebeveyne de uyum sağlamak zorunda oldukları koşullar içine girmektedirler. Birlikte sürekli oturmadıkları ebeveyn ile yaşayan ve farklı standartlar ile beklentilere sahip başka bir üvey ebeveyn de bakımlarına katkıda bulunmak isteyebilmektedir. Oldukça tipik bir tablo, iki ebeveynli bir evde büyütülmüş, öncelikle annesi tarafından bakılmış, babasına ise biraz mesafeli bir kız çocuk şeklinde düşünülebilir. Bu baba, boşanma durumunda, daha ilgili bir baba olabilir. Çünkü kızına daha fazla zaman ayırır. Baba kendine yeni bir eş de bulmuş olabilir ve eğer kızı geceyi onunla geçirir ya da onunla tatile giderse o zaman başka bir yetişkinin daha bakımı altına girecektir. Ayrıca, eğer annesi kendine yeni bir eş bulursa, çocuk bakmak için gereken koşulları benimseyen ya da ebeveynlik rolü üstlenebilecek başka bir yetişkinle yaşıyor olacaktır. Aile içinde kendilerine oldukça farklı davranıldığı açıkça belli olan üvey erkek ve kız kardeşler bu tabloyu daha da karmaşık bir şekle sokar. Bu nedenle günümüzde çocuk yetiştirmenin güçlükleri giderek artmakta, bunun

sonucunda ise çocukluk dönemi de değişmektedir. Örneklelimizdeki ebeveynlerin çocuklarının bu farklı modellere nasıl uyum sağladığı konusu üzerine doğrudan yorum yapma olanağımız olmamasına karşın, boşanma ya da ayrılma sonucunda ebeveynlerin bu yeni koşullarla nasıl başa çıktığını ve çocukları için sorumluluğu paylaşırken bunların hangi sorunlara neden olduğunu ortaya çıkarabiliriz.

Örneklelimizdeki ebeveynlerin durumundan anlaşıldığına göre, farklı ebeveynlik tarzları yüzünden yaşanan bazı sorunlar boşanma öncesi döneme rastlamaktaydı ve bunların yeteri kadar ciddi olduğu durumlar ise genellikle ayrılık nedeninin bir parçasını oluşturmaktaydı.

Jodie Hitchens: Ben Alice'in dövülmesine karşıydım. Sorun buydu. Eğer aşırı yaramazlık yaparsa, bazen poposuna hafifçe vurulabilirdi, tamam, ama eğer mümkünse ona tokat atmaya-caktım, ötekini yapacaktım. Ama o (kocam) babasının kendisini büyüttüğü yönteme inanıyor. O da, çocuğun yüzüne okkalı bir tokat atmak, bir süre için odaya kapatma cezası vermek ve sonra yatağa yollamak. Ben buna inanmıyorum. Sanıyorum gittiğinden beri küçük çocukları dövme fikri onu daha da sardı. Çünkü yeni eşinin oğulları var ve o da oğlanlara bakmak için baba rolünü üstlendi.

Nina Hester: Kızım yirmi haftalık ve (kocam) onunla odanın içinde dolaşıp aklımı başımdan alırdı. Jemma'yı avucunun içinde oturma pozisyonunda, bacak-

ları çapraz, öne doğru eğilmiş tutardı... Sonra kolunu ileri doğru uzatırdı ve mutfakta dolaşırdı... Mutfak zemini seramik yer karolarıyla kaplıydı ve "daha hiç yere çocuk düşürmedim," derdi.

Çocuklarına karşı şiddet kullanan babaların onlarla bağlarının zayıf olmadığı görülmektedir. Bazen şiddet kullanmaya başlayan ya da erken çocukluk dönemlerinin sonucunda ciddi olarak altüst olmuş çocuklarıyla anneler başa çıkamamakta ve onları babalarıyla yaşamaya göndermektedir. Bir vakada ise, anne çocuğunu göndermiş olmayı dilemekteydi. Ginny Fry vakasında, Ginny'nin oğlu, şiddet nöbetleri geçiren, ona vuran ve ağır cezalar veren babasından korkuyordu. Durumdan çok kaygılanan Ginny, yine de ikisinin arasında bir çeşit ilişkinin sürmesini istiyordu. Bu yüzden oğluyla arasında acil bir kod geliştirdi. Eğer babası şiddet nöbetlerinden birine girerse hemen annesine telefon edip parolayı söyleyecekti. O da arabayla gelip oğlunu alıp gidecekti. Bu vakada baba bir hukuk müşaviriydi. İlişkiyi sürdürmek için Ginny'nin çok uğraşması gerekti, ancak tüm annelerin kocalarının denetlenemeyen karakterlerini anlayışla karşılamaya yetecek olanaklara ve istekliliğe sahip olmadıkları görülmüştür.

Ebeveynlik tarzları ve ölçütlerde görülen farklılıklar, elbette, her zaman bunun kadar katı olmuyordu. Bunlar genellikle çocukların yatma zamanına, ödev yapmaya, işlek caddeleri yalnız başına geçmesine ya da sokakta oynamasına izin vermeye,

temizlik gibi ya da televizyon karşısında tepsi içinde yemek yerine masaya oturtulup yemek yemek gibi şeylere ilişkindi. Örneğin Delia Garrett, kocasının oğlunu eğlendirmek için şiddet içeren videolar kiralamasına katlanmak zorundaydı. Anthony Dart, oğluyla birlikteyken, onu kendi adıyla değil başka bir isimle çağırmak istiyordu, çünkü kendisi bir melezdirdi ve oğlunun da "beyaz" ismiyle çağırmak istemiyordu. Çocukların beslenme düzenlerine ilişkin farklılıklar dahi gerginlik yaratabiliyordu.

Erica Dawson: Benim büyük oğlumun Coca-Cola'ya alerjisi yoktur, ama kola onda uyarıcı etki yapıyor. Bu yüzden kolayı onun beslenmesinden tümüyle kaldırdım. Gazlı portakal suyu ya da limonata içebiliyor, ama kola içmiyor. Babasının evine gittiğinde, babası ona bir şişe kola alıyor. Steven, o zaman dört ya da beş yaşında, "Ben kola içmem, beni uyarıyor," diyor. O da "Çok saçma. Annen bunu televizyondan öğrenmiş. Neden söz ettiğini bilmiyor, iç şunu," diyor. Böylece ona birkaç bardak kola veriyor. Sonra Steven eve dönüyor ve duvarlara tırmanıyor!

James Grant: Sanıyorum Paula'nın onlar için uygun gördüğü beslenme yöntemi, biraz büyüklük taslamak gibi olacak, ama işçi sınıfının çocuklarını besleme yöntemlerine benziyordu. Patates kızartması, kuru fasulye, yumurta. Ben daha taze şeyler almayı severim, konser ve aldığım pek nadirdir. Bunun onlara pek yararı yok ve ben de buna dayanamıyorum. Yani bunda fazladan bir zorluk

yok, çocuklar bir hafta sonu onları yemekle hemen düşüp ölecek değiller.

James daha sonra şunları da sözlere ekledi:

Sanıyorum ki, bunun gibi ya da onunki gibi bir sistemi benimsiyorsanız ve bunlardan ne onun doğru ne de bunun yanlış olduğunu bilmiyorsanız, işte bizimki de tam öyle oluyor. O zaman, sanıyorum, belli yerlerde çocuklar ne yapıp ne söyleyeceklerini fena halde şaşırtıyorlar. Yani, Paula, Jimmy ve William'a birer sandviç yapacak, onlar da kanepeye oturacak, onu yiyecek ve TV seyredecekler. Demek istediğim, burada bunu denemiyorlar bile!

Örnekleimizdeki ebeveynlerin karşılaştığı hem en yaygın hem de en sinir bozucu şeylerden biri belki de çocuklarının (masada yemek, ödev yapmak, küfür etmemek gibi) bir şeyi yapmamakta ısrar ettikleri durumlardı. İsrar ediyorlardı, çünkü öteki ebeveyn onu yaptırmıyordu. Çocukları için sorumluluk yüklenmiş olan hemen hemen herkes bu sorunlarla bir kez karşılaşmıştır. Bazı ebeveynler çocuklarının öteki evde ne yapmalarına izin verildiği konusuyla kesinlikle ilgilenmediklerini, hangi evde bulunuyorlarsa onun kurallarına göre yaşamak zorunda olduklarını ileri sürmüşlerdi. Tümünden işbirliği içinde olan ebeveynler sık sık birbirleriyle haberleşmekte ve hatta eğer sorun yeteri kadar ciddi ise, çocukla birlikte bir araya gelmekteydiler. Bazı ebeveynler "bu davranışı başlar-ken bastırabildikleri" halde bazıları

için bu çok zor olabilmekteydi. Eğer çocuğu pek sık görmüyorlarsa gerçekten otorite kuramıyorlar ya da eğer çocuk sadece "bakalım kabul edecekler mi" düşüncesiyle denemiyorsa ya da oldukça kötü bir biçimde altüst olmuşsa, bu durum uzun süreli bir kâbusa dönüşebiliyordu. Örneğin Pete Glenn, James'in annesiyle görüşme ziyaretlerini azaltmayı istiyordu. Çünkü James'in çok etkilendiğini düşünüyordu.

Pete Glenn: *Söylediğim gibi, bunun tek yolu çarşambayı atlamak. Cuma günü giderler. James pazartesi günü geri döner. Eğer istediği yapılmazsa çok sinirli oluyor, kollarını kavuşturuyor, yüzünü asıyor. Ne diyelim, o da annesi. Tepiniyor ve eğer ben "Hadi bakalım, okulun var, ödevini yap," dersem, "Hayır!" diyor, çünkü annesi onu kontrol altına alamıyor. Böylece salı tamam. Çarşamba onu ben okula götürüyorum. Perşembe çay saatine kadar yine orada. Bu yüzden aynı şeyler perşembe günü yine oluyor. Cumaya kadar tamam. Cumartesi ve pazar o yok. Gitmek istemesine şaşmamalı, orada şımarıyor, ne isterse yapabiliyor.*

Bu olay ilginçtir, çünkü bu çeşit bir bölünme sorunundan rahatsızlık duyan çocuğun sürekli birlikte yaşadığı ebeveyn babadır. Bunun gibi aşırı duyarlı durumlar genellikle anneler tarafından dile getirilir. Genellikle çünkü çocuklar hareket dolu bir hafta sonundan sonra eve döndüklerinde ya da başka bir zaman babaları tarafından şımartıldıktan sonra anneler buna katlanmak zorunda kalırlar. Ebeveynler arasındaki bu tip ge-

rilimler sırasında en önemli şeyin “en fazla sorumluluk sahibi ebeveynin” durumu olduğu bizim için giderek daha fazla açığa çıkmış oluyordu. Bu her zaman çocuğun birliğinde sürekli olarak yaşadığı ebeveyn değildi, ancak hemen hemen her zaman da o oluyordu. Böylece, çoğunlukla annelerle bağdaştırılan konuma oturtulduklarında, babaların, sofrada, ev ödevi ve yatma zamanı gibi şeylere daha fazla önem vermeye başladıklarını da ortaya çıkarmış olduk. Onlar da anneler kadar çocuklarının geç saatlere kadar uykusuz kalmalarına ya da barlara götürülmelerine karşı çıkıyorlardı.

Keith Minster: Sanıyorum ben onlara daha sevecen, daha yumuşak davranıyorum, belki de onlara bakanın ben olduğumu bildiğim için, gece onları zamanında yatırmam gerekiyor. Çünkü eğer yatmazlarsa ertesi gün okulda yorgun düşecekler. Durum bu şekilde değişti, ama bundan kaçınamazsınız. Çünkü onlara bakan benim.

Boşanma sonrasında ebeveynliğin ve buna bağlı olarak da boşanma sonrasında çocukluk döneminin yapısını dikkate almak zorundayız. Çok farklı standartları ve beklentileri olan ebeveynler arasında gidip gelmeler çocuklar için kesinlikle sorun yaratabilmektedir. Örneklemde çocuklara bakan ebeveynlerden pek çoğu “devir teslim zamanı” geldiğinde, çocukların duyduğu üzüntüye de değinmişlerdir. Ebeveynler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, teslim zamanı çocuklar için duygu-

sal olarak fazladan zorluk yaratmaktadır. Annelerden biri eski kocasıyla otobandaki bir benzin istasyonunda buluşuyor ve buluşma bir çeşit komediye dönüşüyordu. Kızlar babalarının arabasına binmek istemiyorlar, anne onları içeri tıkmak için uğraşıyor (çünkü çocukları yabancılaştırdığı konusunda suçlanmak istemiyordu) sonra kızlar babaları daha arabayı çalıştıramadan arabanın öteki tarafından kendilerini dışarı atıyorlardı. Başka bir vakada annelerden biri eski kocasını Marks & Spencer’in kapısında bekliyordu. Eski koca oraya gelebilmek için korkunç trafikte 300 kilometrelik bir yol kat etmiş oluyor ve çoğunlukla da geç kalıyordu. Bu yüzden özellikle de kara kışta daha fazla sıkıntıya neden oluyordu. Ancak anne onun eve gelmesini reddediyordu. Ebeveynlerden bazıları annenin devir teslim gününde çocukları okula götürmesinin, babanın da onları oradan almasının en iyi yöntem olduğunu keşfetmişlerdi. Bu durum, çocuklara, ayrılmış ebeveynlerinin duygusal dünyaları arasında tarafsız bir alan kazandırıyor ve bir ebeveyninden uzaklaşıp ötekine doğru giderken çok daha kolay hareket etmelerini sağlıyordu.

Eğer çocuk değişim noktasında yaşadığı kederi duygularıyla belli ediyorsa, bu durum ebeveynlerin ilişkisindeki anlaşmazlıkları da besleyebiliyordu. Örneğin, eğer çocuk babasından ayrılırken ağlıyor ya da ona yapışıyor, bu genellikle çocuğun annesiyle değil de babasıyla kalmayı istediğinin açık işareti olarak

yorumlanıyordu. Başka bir deyişle, değişimin duygusal zorluğu daha az sıkıntı yaratan bir "devir teslim" sağlayabilecek bir katalizör olacağı yerde ek bir anlaşmazlık nedeni oluyordu. Öyle görünüyor ki, bazı ebeveynler çocuklarının kederini kendi gereksinimleri ve ilgileri çerçevesi dışında yorumlayamıyorlar. Böyle durumlarda, çocukla sürekli oturan bazı ebeveynlere göre eve dönen bir çocuğun kederi ilişkiyi kesmek için bir neden olarak görülmekte, çocukla sürekli birlikte oturmeyen bazı ebeveynler için ise çocuğun yaşadığı yerin değiştirilmesi gerektiğini gösteren kesin bir işaret olarak anlaşılmaktaydı. Sorunu çocuk için kolaylaştırmak yerine, bu durum, ebeveynlerin düşmanlığını artırmaktaydı. Ancak bu gibi çelişkilerle karşılaştıklarında ebeveynlerin bencil davrandığını söylemek durumu çok

basite indirmek olur. Bazen ziyaretleri azaltmak yapılabilecek en mantıklı şey olabiliyordu, bazen de çocuklar gerçekten öteki ebeveyn ile kalmak isteyebiliyorlar ve yeteri kadar büyüdüklerinde de böyle yapmalarına izin verilebiliyordu. Bu nedenle, bazı durumlar yüzeyde ebeveynlerin bencilliği gibi görünse de, durum her zaman böyle değildir. Aslında, boşanma gerçekleşikten sonra ebeveynler arasındaki en korkulu sorunlardan biri de ebeveynlerden birinin çocuğa kendi önem verdiği şeye uyması yönünde biçim verip vermediğidir. Boşanma sonrası ebeveynliğin altında genellikle bir dizi kötücül motivasyonun yattığı varsayıldığından, bu suçlamanın, şartlar ne olursa olsun, her zaman yapıldığını ortaya çıkarmış bulunuyoruz.

[...]

24. Aşkın Olağan Karmaşası

Ulrich Beck, Elisabeth Beck-Gernsheim

İngilizceye Çevirenler: Mark Ritter, Jane Wiebel

[...]

Evlilik şimdiye kadar hiç bu denli soyut ve kısa ömürlü temeller üzerine kurulmamıştı. Günümüzde iyi işlerde çalışan kadınlar ve erkekler ekonomik açıdan aileden bağımsızlar. Kadın ve erkeğin beraberliği, feodal hiyerarşilerde olduğu gibi, artık herhangi bir siyasal amaca, hanedanlıkların sürdürülmesine ya da mülk edinmeye hizmet etmiyor. Miras alınan ve doğal kabul edilen bağlar gevşemiş ve takım halinde çalışan çift artık ayrıcalıklı bir konuma oturmuş görünüyor. Kısacası, sağlam temelli ve düzenli olan her şey giderek kayboluyor. Kişi, toplumun bireylere daha önce çeşitli meslekler ya da kasabanın farklı semtleri kanalıyla sunduğu her şeyi, sevgilisiyle yaşadığı makro-mikro kozmosta bulmak durumundadır: romantik aşk, metres, huzurlu bir sevgi, yetişkinliğin zincirlerinden ve yaşamın yeknesaklığından kurtulma, günahların affedilmesi, ailenin geçmişine ya da gelecekle ilgili planlarına sığınma, ebeveyn olma gururu ile zevki ve her türlü geçimsizlik.

Tarihsel olarak bakıldığında, siyasetin ve ekonominin sağlam te-

melleri ve ahlak kurallarının kaybolduğu bir çağ içinde erkekler ve kadınların neden her şeyden vazgeçip de, aşk için evlenmek gibi, böylesine tekdüze bir yöntemle kendi özel mutluluklarını aradıklarını insan merak ediyor. Toplum genellikle bunun cevabının farklılaşma olduğunu ileri sürmektedir. Aşk evliliği, sanayi devriminden beri var olmuştur ve onun buluşudur. Toplumsal gerçekler tam tersini ileri sürmesine karşın böyle bir evlilik en fazla arzu edilen hedef olarak kabul edilmektedir. Evlilik, zenginlik ve gücü öteki nesillere geçirmenin bir yöntemi iken, sadece duygusal ilgi ve insanın kendini bulması arzusu ile beslenen bugünkü konuma doğru gösterdiği başkalaşım sonucunda istikrarını kaybetmiştir. Ancak çekiciliğini hiç kaybetmemiştir. “Kötü” gerçekliğin tam tersine ve ona rağmen, aile ve aşk ilişkileri, gelir, eğitim ve yaşa bakmaksızın, toplumun her düzeyinde (bazı davranışsal farklılıklarla) idealize edilmeyi sürdürmüştür. Aşağıda evliliğe karşı işçi sınıfının tutumu doğrultusunda yapılan bir araştırmadan bazı kanıtlar görülmektedir:

- Soru:* "İnsanın bir ailesinin ve çocuklarının olmasının sizin için anlamı nedir?"
- Bay Schiller:* "İnsanın bir ailesi olursa yaşamın anlamı olur."
- Bayan Schiller:* "Neden var olduğunuz anlıyorsunuz, ne için çalıştığınızı anlıyorsunuz."
- Bay Xeller:* "Benim için aile her şey demektir. Her şeyden vazgeçebilirim, ama bundan vazgeçmem."
- Bayan Taler:* "Aile ve çocuk sahibi olmak esas ve en önemli şeydir."

Ebeveynlerin yaşamında, kendi yaşamlarının özü diye bu kadar vurgulayarak tanımladıkları başka bir şeye pek rastlanmaz. Sadece bir aile ve çocuk sahibi olmak varoluşa öznel bir "amaç" yüklemektedir.

Bu bulgular hem paradoksal, hem de gizemli görünüyor. Aile aynı zamanda hem parçalanmakta hem de bir temel üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır. Eğer insanların davranışlarından düşüncelerine ilişkin sonuçlar çıkarabilirsek, birbirine âşık bir çiftin ideal imajı çerçevesi içinde cennetin yedinci katı ile zihinsel eziyet çok yakın komşu olmalıdır. Böyle bir çift belki de sadece aynı kale içinde, kuledaki odayla işkence odası gibi, farklı katlarda oturmaktadır. Her şeyin ötesinde, bu kadar çok sayıda insan genellikle tüm öteki uğ-

raşlarını terk ederek çocuk sahibi olma özlemiyle yanıp tutuşurken, doğum oranının da düşmekte olduğu gerçeğine bir açıklama bulunması gerekmektedir. Aynı şekilde, boşanma oranında da hızlı bir artış varken, birliktelik, ebeveynlik ve aşk ile dolu evcil bir cennet içinde kişisel kurtuluş vaat eden bir aile hayatı çekiciliğini niçin hâlâ korumaktadır? Her iki cinsi boğaz boğaza kavga etmeye, sonra yine de, ancak bu eşle ya da bir sonraki ile gerçek aşkı bulma ve kişisel tatmin umutlarını korumaya, hayal kırıklığının kaçınılmaz olduğu son derece yüksek standartlar koymaya kim inandırmaktadır?

Yaşamı hem bir çift olarak idealleze eden, hem de binlercesi boşanan bu iki kutup, yeni bir inanın iki farklı yüzünü temsil etmektedir. Bu inanış kökleri sökülüp dışarı çıkarılmış yalnızların oluşturduğu bir toplumda kendine taraftar bulmakta hiç zorlanmaz. Bunların umutları, ancak kendi kurallarına uyan, mesajlarını insanların beklentilerine, endişelerine, davranış modellerine kazıyan, onları evliliğe, boşanmaya, sonra yeniden evliliğe yönelten o güç içinde, yani aşkta var olmaktadır.

Aşkın, sanki aile içindeki gerçek yaşamdan da, daha büyük bir mutluluğa erişmesi için yardımcı olduğu kabul edilen kişiden de ayrı, kendine özgü, farklı bir dünyası vardır. Onun ilkelerine göre, gerçek aşkı uğruna bir evliliği, aile bağlarını, ebeveyn olmayı, belki de en son aşamada bakmakla yükümlü olduğu insanların refahını dahi kurban eden kişi, gü-

nah işlememekte, aksine sadece kurallara uymaktadır. Yani kalbinin sesine kulak vermekte, kendisi ve başkaları için tatmin arayışına girmektedir. Erkek olsun kadın olsun, o suçlanamaz. Çünkü aşkın değerini yeteri kadar yüceltmeyen bir anlayışın buyruğu altına girmek yanlıştır:

Pek çok insan yaşam içinde her karşılaştığı bunalımın birbirine benzediğine inanır. Ancak aslında, çocuklu bir ailede boşanma başka hiçbir yaşam bunalımı ile karşılaştırılamayacak bir yıkıma neden olur. Birini öldürmek için bu denli güçlü bir dürtüyü başka ne zaman duyumsarız? Çocuklar başka ne zaman ebeveynlerine karşı doğrultulmuş birer silah gibi kullanılırlar? Öteki bunalımlarla karşılaştırıldığında, boşanma gibi aşk, nefret ve kıskançlık en ilkel insani tutkuları yüzeye çıkarır... Depremler, sel baskınları, yangınlar gibi en tehlikeli durumlarda ebeveynler içgüdüsel olarak her şeyden önce çocuklarının güvenliğini sağlamaya uğraşırlar. Boşanma bunalımı sırasında ise çocuklar hem anne hem de baba için ikinci dereceye düşerler, kendi sorunları öncelik kazanır. Boşanma işlemleri yürürken ebeveynler hemen her bakımdan çocuklarını ihmal ederler. Ev düzeni bozulur ve çocuklar kendi hallerine bırakılır. Ayrı yaşayan ebeveynler çocuklarına daha az zaman ayırırlar ve onların gereksinimlerine daha az önem verirler. Bu karmaşanın panniği içinde en kazançlı çıkan sadece çıplak bencilliktir.¹

Aşka olan inancımızın dinsel karakteri Calvinizm ile kurduğumuz çarpıcı benzerlikte açıkça görülür.

Cemaat Tanrı'yı hoşnut etmek için dünyanın kendi arzularına boyun eğmesini sağlamaya özendirilir. Hatta aslında bu işle yükümlü kınırlar. Bu, geleneklerle bağların koparıldığını ima eden bir mesajdır. Modern anlamda aşka tapınmak, bu düşüncüyü tekrar ele alır. Yani aile bağlarını koparmak uğruna, hatta bizi buna zorlayarak, kendi gerçeğimizi arayışımıza, gerçek aşkı arayışımıza ihanet etmemek. Birinin kendi çocuklarını başka biri için terk etmesi bir aşk yarası değil, aşkın bir kanıtıdır. Aşkı idealize etmek onun tüm sahteleri ile arasındaki bağları koparmak anlamına gelir. Bu durum olağan yaşamımızın sıradan rutini ile başa çıkmaya çalışırken, bu ideali elde etmeye uğraşmanın çelişkisi kadar aşkın bizim üzerimizdeki olağanüstü gücünü de göstermektedir.

Aşkta en son noktaya ulaşma arzusu ve umudu gibi tutumlar, davranıştan ya da insanların gerçekten yaptıklarından kesinlikle ayırt edilmesi gereken bir inancı, yani dindar bir zihniyeti oluşturur. Hristiyanlıkta olduğu gibi aşkta da ikiye bölünmüşler, dönmeler, ateistler ve sapkınlar vardır. Ve kinikler, aşka inançlarını abartılı olarak yaşadıklarından, genellikle hayal kırıklığına uğramış ve gücünmüş taraftarlar olup çıkarlar. İnanç ile eylem arasında çok çelişki olması nedeniyle, iki düzeyi tamamen ayrı tutmanın yaşamsal önemi vardır. Buradaki iddialar bilgimize ve aşka olan inancımıza dayanır. Tam tersini gösterse de davranışlarımızı ya da ne olursa olsun bunlar-

dan çıkan sonuçların kötülüğüne pek dayanmaz.

Bunun yanı sıra, inanç ve kesinliğin zıtlığı yasası denilen bir fenomen vardır. Sevgi dolu bir birliktelik içinde günlük yaşamında kendini rahat hissedene herkes bu düşüncenin kendisi için ne kadar önemli olduğunu unuttur. Dikkat daima belirsizlikler üzerine yoğunlaştırılır, ne kadar yadsıma ya çalışsak da, bireysel yaşamımızı tasarlarırken aşkın ne kadar önemli bir rol oynadığı sadece belirsizlikler birdenbire ortaya çıkınca ve kesinlik uzaklaşınca açıklığa kavuşur ve bize acı verir.

Aşka duyduğumuz bu din benzeri inanç, kendini nasıl ifade eder? Bazıları şunu söyler: Benim, aşk dahil, bazı önceliklerim vardır, ama sonra aşk, tutkulu aşktan annelik aşkına, on yedi yıllık bir evlilikten sonra hâlâ birlikteliğe ve eşcinsel aşktan heteroseksüel aşka kadar çok çeşitli şekiller ve boyutlar içinde yine karşımıza çıkar. Aşkın yoğunluğunun ve bizden taleplerinin gücünün bir ölçütü, daha önce de söylediğimiz gibi, ne denli derin bağlılıklardan vazgeçildiğinin su götürmez bir biçimde ortaya koyan boşanma rakamlarında bulunabilir. [...] Ancak aynı zamanda, "Evim, Güzel Evim" levhasının bir süredir duvarda eğri durmasına karşın, aile ve evliliğe ulaşmak için sarsılmaz bir istek olduğunu da yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Boşandıktan sonra (kısa süre içinde) tekrar evlenenlerin sayısı da yüksektir. [...] Boşanmış ebeveynlerin çocukları, mutlu bir aile kurmak için

özellikle çok uğraşırlar, ancak ne yazık ki genellikle bu amaca ulaşamazlar. [...]

Bu olguların hiçbirisi, günlük yaşam içinde gerçekten ne olup bittiğini yansıtamaz. İnsanın yaşamın nasıl olması gerektiğine dair istekleri ile başka bireylerle yakın ilişki içinde yaşamanın gerçekte ne olduğu arasındaki farklara dikkati çekemez. Weber, içsel çileciliğin ne olduğuna ilişkin belirtileri ortaya çıkarmak üzere Calvinist inanışa ilişkin belgeleri araştırmıştı. Ancak bizim, günümüzde, gerçek aşkta sadakate ilişkin belirtileri ortaya çıkarmak üzere kişisel gelişim kitaplarını, tedaviye yönelik ilkeleri ve boşanma tutanaklarının kopyalarını gözden geçirmemiz gerekecektir.

Aşk: Çağa Uygun Bir Din

Aşka inancımızın özü en iyi şekilde onu din ile karşılaştırarak gösterilebilir. Her ikisi de benzer yollarla elde edilmeyi bekleyen, kusursuz mutluluk beklentisi taşır. Her biri, alışılmış yaşama yeni bir esinti katarak, kendini günlük karmaşadan kurtulmanın bir yöntemi biçiminde ortaya çıkarır. Eski bayat tutumlar bir kenara itilir ve dünya yeni bir anlamla kaplandığı için farklı bir gözle görülür. Din olayında, tüm enerji bir başka sonsuz gerçekliğe yöneltilmiştir. Tek doğru gerçeklik budur ve tüm fani dünyayı bu gerçeklik sarmaktadır. Aşkta, olağan sınırların bu şekilde açılması hem duyuşsal, hem kişisel, hem cinsel tutku biçiminde, aynı za-

manda da insanın kendini ve dış dünyayı yeni bir biçimde algılaması şeklinde gerçekleşir. Âşıklar farklı görürler ve bu nedenle de hem kendileri farklıdır hem de farklılaşırlarken, yeni gerçekliklerin kapılarını da birbirlerine açarlar. Kendi geçmişlerini açığa çıkarırken kendilerini yeniden yaratırlar, geleceklerine de yeni bir biçim verirler. Aşk “iki kişilik bir devrimdir.” Birbirlerine duydukları aşkı gerçekten kanıtlamaya çalışırken, yollarına çıkanlarla ve ahlak yasalarıyla baş etmeye çalışırlar. Birbirlerinin duygularından esinlenen sevgililer kendilerini dünyevi, ancak kendine özgü bir alanda, yeni bir dünya içinde bulurlar.²

Aşk, “model olacak nitelikte bir karşı koyma eylemidir” (Alberoni): Modern aşkın vaat ettiği şey, pragmatik çözümler ve uygun yalanlar üzerinde dönen bir dünyada otantik kalabilme fırsatıdır. Aşk, kendini arayış, gerçekten sana ve bana ulaşma arzusu, bedenleri paylaşma, düşünceleri paylaşma, hiçbir şey saklamadan birbiriyle yakınlaşmak, itiraf-larda bulunmak ve affedilmek, anlaşıl-mak, doğrulanmak ve eskiden olanı ve şimdikini desteklemek, bir yuvaya ve modern yaşamın yarattığı kuşku ve endişelere birlikte karşı ko-nulacağına dair bir güven duygusuna özlem duymaktır. Eğer hiçbir şey güvenli ya da kesin değilse, eğer bu denli kirlenmiş bir dünyada nefes almak bile riskliyse, o zaman insanlar aşkın aldatıcı hayallerinin peşine düşerler, ta ki bu hayaller ansızın kâbusa dönene kadar.

Her zaman her günlük gerçekli-ğin sağlam sınırlarının ötesine sıçrama-ya çalışırız. Belleğim beni gençliğime götürmektedir. Bulutları düşünüy-ör ve onların ötesinde bir öykü düşünüy-örüm. Bir kitap okuy-örüm ve kendimi başka bir çağda buluy-örüm. Kafam, artık ölmüş ve hiç tanımadı-ğım birinin yaşamından sahnelerle dolu. Hiç duymadığım sesler kulağı-mın içinde. Yaşadığımız olağanüstü deneyimler arasında aşkın farklı bir yeri vardır. Hastalık ve ölümün aksi-ne arzu edilir ve en azından günümüzde kültürümüzde bastırılmaz. Bilinçli ve pratik manipölasyona karşı bağışıklığı vardır ve sipariş üzerine üretilemez. Onu bulmayı arzula-yanlar burada, hemen şimdi kurtuluşu ararlar ve “öteki dünya”, kendine özgü bir ses, bir beden ve bir iradeyle bu dünyada bulunur. Din bize ölümden sonra bir yaşam olduğunu anlatır. Aşk ise bize ölümden önce bir yaşam olduğunu söyler.

[...]

Aşk kapitalizm içinde bir komünizmdir. Buna bel bağlayanlar ellerinde avuçlarında ne varsa onun için verirler ve bu da onları mutlu eder:

Âşık olmak demek insanın kendi varlığının kapılarını erişilip erişilmeyeceği konusunda hiçbir garanti olmadan yeni bir varoluş biçimine açması demektir. Bu, bir mutluluk rapsodisidir. Karşıdan beklenen tepkinin gelip gelmeyeceği hiç belli değildir... Eğer sevdiğimiz kişiden yanıt gelirse, o zaman hak edilmemiş, mucize kabilinden, hiç beklemediğimiz

*bir ödül gibi görülür... İlahiyatçılar bu ödül için kendi terimlerini kullanırlar: İlayet. Eğer öteki kişi, sevgilimiz, bizi sevdiğini söylerse ve her birimiz ötekine sahip olursa, işte bu, zamanın durduğu mutlu bir andır.*³

Aşk bir ütopya'dır, alın yazısı değildir ya da tepeden inme olarak tasarlanmaz, kültürel geleneklerden ya da dinsel öğütlerden çıkmaz. Aksine, aşağıdan, cinsel dürtülerin gücünden ve ısrarından veya derin kişisel arzularından çıkar. Bu anlamda aşk, kendi dışındaki anlamların ve geleneklerin engel olamadığı; değer yargıları âşık-ların birbirlerine duydukları çekiciliğin derinliğinde ve karşılıklı öznel bağlılık vaatlerinde yatan bir dindir. Kimse bu dinin bir üyesi olmak zorunda olmadığı gibi, kimse bu din-den dönmek de istemez.

Bu nedenle aşka olan inancımız onun gelenekten yoksun olmasına bağlanır. Tüm hayal kırıklığı yaratan dualardan sonra gelir ve etkili öznel ve kültürel bir güç olabilmek için ne düzenleme komitelerine ne de parti üyeliklerine gereksinim duyar. Kısmen tabulardan ve atalarımızdan bize kadar gelmiş buyruklardan, yanlış görüşlerden geniş anlamda arındırılmış bir cinselliğin dışı vuruşudur. Modern toplumsal yapılara uygun biçimde aşktan sorumlu tutulabilecek hiçbir dışsal ahlak eylemi yoktur, ancak âşıkların birbirleri için besledikleri duyguların biçimi vardır.

Sağlam öğretilerden yoksun bir din genellikle ortadan kaybolur. Ancak aşk kiliseleri ve rahipleri olma-

yan bir dindir. Süregelen varoluşu, toplumsal eleştirilerden özgürleşmiş cinsel gereksinimlerin muazzam gücü kadar belirgindir. Aşk, bir düzen içine sokulamaz. Bu onun aynı zamanda bağımsız olduğu anlamına gelir ve kültüründeki tüm türevlere karşın onun tek barınabildiği yer âşık kişilerin yürekleridir. Bu da aşkı bizim pek fark etmediğimiz, geleneksel olmayan, geleneksel sonrası bir din yapar. Çünkü bu dinin tapınakları bizlerizdir, duaları da bizim dileklerimiz.

Şimdi artık eski yasa yapıcılar, kilise, devlet ve geleneksel ahlak kuralları gerileme dönemine girdiğine göre, aşk da eski standart modellerinden ve kurulu kodlarından sıyrılabilir. Sonuç, kişisel tercihler ve değer yargılarından normlar çıkaran bir çeşit pozitivizm olur. Ancak bu durum aşkın yaşama amaç ve anlam katan bir güç olarak statüsünü zayıflatmaz. Tam tersine onu doğrular. Vicdanın her insanı, yaşamını nasıl şekillendireceği ve yapılandıracağı konusunda yönlendirmesi sorununda olduğu gibi aşkla kilise ve kutsal kitap, parlamento ve hükümet hepsi tek vücut halinde birleşmiştir. Uygulamada çözümler genelde standart olmasına karşın, en azından paylaştığımız ideal budur. Bu, aşkın arzu ettiğimiz şeklidir.

Âşıklar aşk sorunlarında sadece kendi sezgilerine güvendiklerinden, bu sürecin tümü döngüseldir. Bu konuda herhangi bir tartışma da döngüseldir. Terapistler bu iç içe geçmiş kişisel ıstırap ve deneyimle-

ri genel hatlarıyla açığa çıkarmaya çalışırlar, ancak en temel formülü açıklayamazlar: Ben buyum! Bu formül, insanın kendisi dışındaki her şeyi doğrulamak ve açıklamak için kendisini kullanmasının tuhaf bir yolu olmalıdır. Roland Barthes, aşkın dilini incelerken bu döngüsellliği açıklar:

tapılası/tapılası

Sevdiği varlığa duyduğu arzunun özelliğini adlandırmayı beceremeyen âşık kul, çaresizlikle şu saçma kelimeden yardım bekler: Tapılası... Burada benim hiçbir zaman çözümünü bulamayacağım muazzam bir gizem vardır: Niçin şu kişiyi arzu ediyorum? Niçin şu kişiyi sürekli ve özlemle arzu ediyorum? Ben şu kişinin her şeyini mi (siluetini mi, şeklini mi yoksa ruh halini mi) arzu ediyorum? Öyleyse, bu âşık olunmuş bedende bana bir fetişi çağrıştıran ne var? Onda ki inanılmaz taraf ne, hangi araz olabilir? Tırnağının kesiliş tarzı, hafif meyilli kırılmış bir dişi, saçının bir buklesi, konuşurken ya da sigara içerken parmaklarını oynatma şekli mi? Bedenin tüm bu katmanları konusunda bunların hepsinin tapılası olduğunu söylemek istiyorum. Tapılası şu anlama gelir: Bu benim arzumdur, eşsiz olduğu sürece: "İşte bu! (Sevdiğim şey.) Tam olarak bu!" Yine de arzum benim için ne kadar özelse ona bir isim vermekten o denli uzaklaşırım; hedefin kusursuzluğu ile isim vermenin kararsızlığı örtüşür; arzuyu özel kılan ne ise, arzuya yakışan şey ne ise, ifade o denli uygunsuz olabilir. Dilin bu yetersizliğinden geriye sadece bir iz kalır: "Tapılası" sözcüğü.

[...] Tapılası, yorucu bir işten, dilin kendisinin verdiği yorgunluktan artakalan uydurulmuş bir sözdür. Sözden söze dolaşarak imgemin eşsizliğini "başka sözlerle ifade etmeye", arzumun özgünlüğünün uygunsuz bir açıklamasını yapmaya uğraşıyorum: Bu bir yolculuk, sonuna vardığımda nihai felsefem sadece topolojinin farkına varmak ve onu uygulamak olacak. Tapılası, tapılası olandır. Ya da şöyledir, ben sana tapıyorum, çünkü tapılası birisin, seni seviyorum, çünkü seni seviyorum.⁴

Gerçekten de aşkın bu değerli, kutsal yönleri bizim aşktan sarhoş olmamızın sadece dışavurumu değildir. Bu kadar çok insanın sanki haftıktan aklını kaçırmış gibi aşk çılgınlığına neden kapıldığını kavramak istiyorsak, eğitim, bilimsel ilerlemeler, dünya pazarları ve teknik riskler gibi oldukça farklı alanları da araştırmak zorundayız. Dış dünya önümüze soyutlamalardan oluşmuş bir baraj koyuyor: İstatistikler, rakamlar, formüller, bunların hepsi bizim ne kadar büyük bir tehlikeye atıldığımızı belirtiyor ve hemen hepsi kavrayış gücümüzden kaçınmaya çalışıyor. Âşık olmak, bir çeşit isyandır, kendimizi içinde bulduğumuz, elle tutulamayan ve kavranamayan bir varoluşa karşı koymak üzere bazı güçlerle ilişkiye girmektir.

Aşkın değeri, bize sunduğu, özgün, duygusal, bizi tümünden saran, kaçınılmaz diyebileceğimiz, özel, yoğun deneyimlerde bulunur. Başka tür toplumsal bağların etkisini kaybettiği yerde, politika gereksiz

görünür, sınıf kavramları istatistiklere karışır, hatta vardiyaları ve esnek çalışma saatlerini engellediği için meslektaşlar dahi aynı işte birbirlerini görmeye pek zaman ayıramazlar. Aşkın ve ürettiği “hiç bitmeyen bulaşık sorunu”ndan, “ne tür bir cinsellik” sorusuna, ebeveynlikten düşünceleri açıklayarak birbirini hırpalamaya kadar giden uyumsuzlukların tekeli bir oluşumu vardır: Burası kendinle ve başka birisiyle gerçekten iletişim kurabildiğin tek yerdir. Kendi çevrendeki yaşam ne denli kişisellikten uzaklaşırsa aşk o denli çekicilik kazanır. Aşk her türlü duyguya Tanrısal bir güçle dalış yapar. Bir ofis çalışanı ormanda yaptığı koşu sonrası nasıl bir rahatlama duygusu içine giriyorsa, aşk bir “yarışçıya” da aynı duyguyu sağlar, insanın kendini yeniden canlı hissetmesine yardımcı olur.

Gelenekleri eksik bir toplum bir dizi idol üretir: Televizyon, bira, futbol, motosiklet, usta aşçıların yaptığı yiyecekler gibi idollerdir. Yani, yaşamın her dönemi için bir idol. Derneklere, barış girişimcilerine katılabilir ya da birileriyle ortak bir zemini hâlâ paylaştığınızı garanti etmek için uzun mesafeden de olsa dostluğunuza sürdürebilirsiniz. Eski tanrılara yönelebilir ya da yenilerini keşfedebilirsiniz, kutsal emanetleri silip parlatılabilir ya da yıldızları okumaya başlayabilirsiniz. Sınıf mücadelesini sürdürmek için ısrar edebilir ve böyle kıymetli günlerin, o günler eğer var olduysa, artık sona erdiğini bilmenize karşın, yine de özgürlük şar-

kıları söyleyebilirsiniz. Aşk bu öteki kaçış yollarından ayırt eden şey, onun elle tutulabilir ve özgün, kişisel ve şimdi hemen olmasıdır. Duygusal arzular ertelenemez ya da başkasına devredilemez. Her iki cins de isteseler de istemeseler de kendilerini tepki göstermek zorunda oldukları bir ortam içinde bulurlar. Kimse âşık olmaya ya da âşık olmamaya karar veremez, ancak kendini her an yeni bir boyuta düşerken bulabilir.

Aşk, bu nedenle, bir yardımcı ya da paratoner olmadığı gibi, siyasal açıdan arzulanan bir ihraç malı ya da sadece bir televizyon reklamı hiç değildir. Aşkta görülen bu patlama hem şimdiki yaşam koşullarını hem de insanların özel gereksinimlerini koca bir liste halinde saptayan, pazarın insanlara dayattığı anonim, prefabrik modelleri yansıtır.

Sınıf, yoksulluk, din, aile ve yurttaşlık gibi eskimiş kategorilere baktığımızda yeni bir tema görülür. Bu temanın, bazen belirsizlik, endişe, ulaşamamış, ulaşamayan arzular şeklinde kılık değiştirmiş, bazen ise pornografi, feminizm ve terapi çerçevesi içinde keskin sınırları çizilmiş ve standartları saptanmıştır. Ancak yavaş yavaş kendi görkemini, kendi ritimlerini geliştirmekte, en son model bilgisayara sahip olmak ya da işteki iniş ve çıkışları düşünmekten çok daha çekici olanaklar yaratmaktadır.

“Sevilmek, sana birinin ‘ölmek zorunda değilsin,’ demesidir” (Gabriel Marcel).⁵ Bu alev alev yanan umut, varoluşumuzun ne kadar fani, yalnız ve kırılgan olduğunun farkına

vardıkça, bize daha hoş ve karşı konulamaz görünür. Hastalık ve ölüm, kişisel felaketler ve bunalımlar yeminlerin ne kadar doğru ya da sadece yalan olduğunun kanıtlandığı anlardır. Bu bakımdan seküler aşk dini, öteki dinler gibi, yaşama bir duyarlık ve anlam verdiğini savunabilir. Ya da başka türlü söylemek istersek, ölüm fikri olağan yaşamı paramparça ederken, bir yandan da onun hayli kuşkulu bulunmasına neden olur. Acı ve korku anlarında aşk yeni bir boyut kazanır. O kırılğan, dikkatle yaratılmış kabuk, en azından o an için, açılır ve çaresizce özlenen birlik-telik anlarıyla beslenmiş, Niçin? Neden? gibi soruları içeri alır.

Dinin insanlar üzerindeki etkisi kayboldukça, insanlar özel mabetlerde avunmaya çalışıyorlar. Aşkın içtenlik ve cinselliğin zevkini çıkartmanın ötesinde bir beklenti ile çok yakından ilişkisi vardır. Yatakta sevişmek ayrı bir şey; hasta yatağında birbirine bakmak ise başka bir şeydir. Aşkın gücü zayıflıklar, yaş, hatalar, kusurlar hatta suç ile başa çıkabilme yetisi içerisinde kanıtlanmıştır. “En iyi ve en kötü günde” gibi yeminlerin gerçekten tutulup tutulmadığı, öteki dinler için de aynı derecede geçerli başka bir sorundur. Hastalıktan sonra yeni bir adanmışlık türü ortaya çıkabilir. Hatalarımız ve kusurlarımızın bedelini aşkı âşık olduğumuz kimse için harcayarak ödeyebilme umudunun arkasında, aşkın bir günah çıkarma eylemi olduğu inancı, hatta kalpsiz bir topluma karşı alınmış bir tavır gizlidir.

Aşkın ölmesiyle aşk ile din arasında, bunların yaşamımıza bir amaç katmasına ilişkin benzerlik biter. Bir aşk ilişkisinin bitişi bu çağımız dini için anlamsızdır ya da âşıklar karşılıklı anlaşarak “aşk uğruna” ayrılırlarsa, ancak bir anlam kazanabilir. Belki de gelecek nesiller için sevgileri değiştirmek iş değiştirmeye benzecek ve aşk hareketliliği toplumsal hareketliliğin bir versiyonu sayılacak. Ancak şu sıralarda boşanma mahkemelerindeki kavgalar tam tersi bir noktayı işaret etmektedir.

Aşka inanmak şu anın, buranın ve şimdinin, senin ve benim, karşılıklı bağlılığımızın ve aşkı nasıl yaşadığımızın etkisi altında olmaktır. Gecikmek söz konusu dahi olmadığı gibi, Tanrı’nın yardımını istemek ya da mutluluğu bir sonraki yaşama ertelemek de olamaz. Bu dünyada başarılı olamasak da, uyuşmazlıklarımızın ve yerine getirilmesi gerektiğini düşündüğümüz abartılı beklentilerimizin bizi beklediği merhametli bir cennet yoktur. Aşk merhametsizdir, parayı peşin ister.

Aşka inanmak sevgilini sevmen, ancak komşunu sevmemen anlamına gelir. Yani, aşka ilişkin duyguların daima nefret duygularına dönüşme tehlikesi vardır. Eski âşıklar evlerini hatta oturma izinlerini dahi kaybederler. Sığınma hakları yoktur. Sevilmemek, ister istemez reddedilmeyi çağırır. Bu konu üzerinde, boşanma nedeniyle yıkılmış insanlar için yoğun bakım ünitesi görevini üstlenen psikoterapistler ciltler dolu su kitaplar yazabilirler. Aşk inancı,

oldukça kararsız iki grup insanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir tarafta mevcut âşıklar vardır. Bunlar nicelik bakımından kararlıdır, ancak kimlik bakımından değişkendirler. Öte yanda, mevcut âşıklar değiş tokuş edilip durdukça sayıları artan eski âşıklar grubu vardır. İnsanlar kendilerini içerdikiler, dışarıdakiler, mutlu olanlar, artık mutlu olmayanlar, bir zamanlar yakın ilişki içindekiler, şimdi ise incecik bağlarla bağlı insanlardan oluşmuş ağlarla iç içe örülmüş, hepsi de sonunda tatmin edici bir aşkı ararken bulurlar.

Aşk ve din arasındaki tüm benzerliklere karşın, muazzam farklılıklar da söz konusudur. Aşk çok özel bir evren sayılır, ancak din, var olduğu öngörülen güçlerle yapılan bir anlaşmadır. Sevgililer kendi kendilerinin kiliseleri, kendi kendilerinin papazları, kendi kendilerinin kutsal kitapları olurlar. Elbette bazen bunları çözümlemek üzere terapistlere taşındıkları da görülür. Kendi özel kurallarını ve tabularını yaratmak zorundadırlar. Sonsuz sayıda özel aşk sistemi vardır ve âşık çiftler birbirlerinin inançlarına rahipler gibi tapınmaktan vazgeçer geçmez, bu sistemler sihirli gücünü kaybeder ve çözülür.

Aşk, birbirlerinin bilmedikleri yönleriyle başa çıkmak ve ilişkilerine bir geçmiş uydurmak üzere âşıkların kullandığı sembollerden bir yuva örer. Bu yuva birlikteliklerinin odak noktası olarak donanır ve paylaştıkları hayalleri taşıyan bir uçan halıya dönüşür. Bu şekilde fetişler, fedakâr-

lıklar, törenler, tütsüler ve günlük ritüeller hepsi birlikte içinde aşkımızı sürdürdüğümüz bir bütünü oluşturur. Bu özel inanç, resmen ibadete açılmak ve yönetilmek yerine bireysel bir tarzda şekillenmiş, icat edilmiş ve donatılmıştır. Mickey Mouse ve oyuncak ayı sembollerine sarılmak, aşk anlamına gelen her şey üzerinde anlaşmak, gizli dünyamız içinde kullanılmak üzere takma isimler icat etmek, tüm bunlar her şeyin bir gün sonra ereceği ve her şeyin kaybedilip unutulabileceği korkusuna karşı koymak üzere gösterilen çabalaradır.

Dinin ufku, hem bu dünyayı hem de öbürünü, başlangıcı ve sonu, zamanı ve sonsuzluğu, canlıları ve ölüleri içine alır. Bu nedenle de genellikle zamanın değiştiremediği dokunulmaz bir şey olarak kutsanır. Aşkın ufku, tam tersine, dar ve özgündür. Sen ve benden oluşan küçücük bir dünyadır. Başka hiçbir şey değildir. Başkalarına kapalıdır. Gerçekten bencildir. Aşk kendi mantığı içinde haksızla insafsız arasında bir yerdedir, keyfidir ve yasaların kapsamı dışındadır. Yükümlülükleri başka arzuların önünü keser ve ilkeleri bunları standartlaştırma çabalarına karşı koyar.

Tüm bu nedenlerin var olmasına karşın, aşk bireyleşmenin zarar ve sıkıntılarına karşı koyabilen en iyi ideolojidir. Farklı olmayı vurguladığı halde tüm yalnızlara birliktelik vaat eder. Modası geçmiş statü simgelerine, paraya ya da yasalara güvenmez. Sadece gerçek ve mevcut duygulara, bu duyguların geçerli olduğuna dair

inanca ve yöneltildiği kişiye güvenir. Kendi yasalarını birbirlerine duydukları hoşnutluk içinde ifade eden yasa yapıcılarının kendileri de âşıklardır.

[...]

NOTLAR

- 1 J. Wallerstein ve S. Blakeslee, *Gewinner und Verlierer* (Münih, 1989), s. 28-29; = *Second Chances: Men, Women and Children a Decade*

after Divorce (New York: Basic Books, 1987).

- 2 Francesco Alberoni, *Verliebtsein und lieben: Revolution zu zweit* (Stuttgart, 1983); = *Falling in Love* (New York, 1978).
- 3 A.g.e., s. 39-40
- 4 R. Barthes, *Fragments: A Lover's Discourse* (New York, 1978), s. 19, 20-21.
- 5 Bu alıntı için Christopher Lau'ya teşekkür borçluyum.

25. Evim Evim Güzel Evim: Aile Değerleri Üzerine Bir Tartışma

The Economist

Amerika’da yapılan “aile değerleri” tartışmalarının sesi Avrupalıların kulağına pek ince, hatta gerçeküstü gelebilir. Bu tartışmalar, Yeni Dünya yurttaşlarının bu konuda eskilere göre önemli ölçüde daha az gelişmiş ve daha ahlakçı bir eğilimi yeğlemelerinin bir belirtisi olarak kabul edilmektedir. Ancak Avrupa bunları dinlemekle iyi yapmış olacaktır. Amerika’nın pek çok yöresinde aile kurumu çökmüştür. Yoksul kent merkezlerinde çocuklu evlerin ancak onda birinden daha azında baba evde ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Bu korkunç deneyimden çıkarılacak dersler varsa, bunları öğrenmeye de geçektir.

Pek çok insan kent merkezlerinde görülen bu tehlikeli durumun daha geniş bir rahatsızlığı yansıttığını ileri sürmektedir. Amerika’da ve Avrupa’da, artan boşanma ve evlilik dışı doğumlar sonucu aile yapısında derin değişimler yaşanmaktadır. Büyük ekonomik ve toplumsal güçler, kısmen bu güçlere dayanan politikalarla birleşince, ebeveynlik ile eşlik arasındaki bağı zayıflatmıştır. Otuz yıl öncesiyile karşılaştırıldığında, artık kadınlar için erkekler olmadan

çocuk yetiştirmek, erkekler için ise babalığın zorluklarından kaçmak daha kolaylaşmıştır.

Bu bağı zayıflaması çocuklara zarar vermiştir. İsveç, İngiltere ve Amerika’da yapılan ve çeşitli nesilleri inceleyen çalışmaların hepsi, ebeveynlerden sadece biriyle büyüyen çocukların, aynı ekonomik sınıftaki akranlarıyla karşılaştırıldığında, okulda daha başarısız olduklarını, başlarını daha sık derde soktuklarını ve duygusal sorunlar ve sağlık sorunlarıyla daha fazla karşılaştıklarını göstermektedir. Bu çocukların, ileride, tek başlarına yaşayan ebeveynler olma eğilimleri de daha fazladır.

Aile kurumunun çöküşünü durdurmak için hükümetten istenen talepler gittikçe artmaktadır. Eğer hükümetler bu çağrıları dikkate almaya başlarlarsa ne yapmaları gerekecektir?

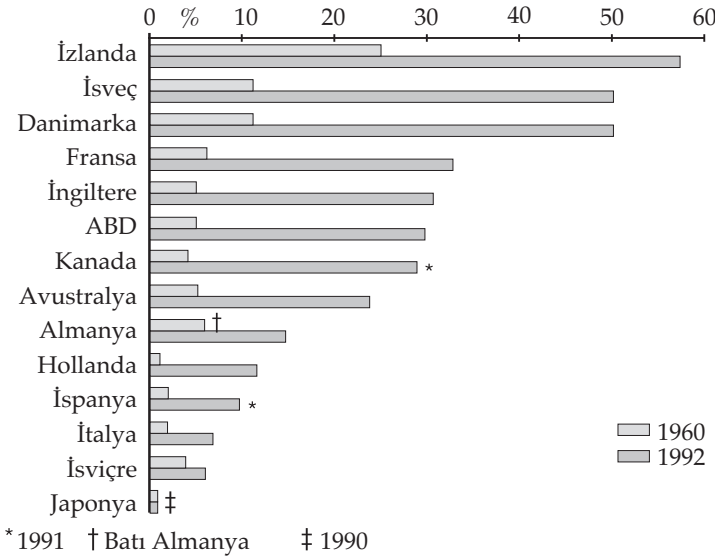
Solo İsveçliler ve Alman Gruplar

Hükümetler, kasıtlı ya da kasıtsız olarak, aile kurumunu etkileyen biçimlerde hareket eder. Bu anlamda her

ülkenin bir “aile politikası” vardır. İngiltere ve Amerika’da bu politikalar bir karmaşa içindedir. Bunların nasıl değiştirilebileceğini anlayabilmek için, başka yerlerdeki sistemlere bir göz atmanın yararı olabilir. Avrupa’da bu konuya en çarpıcı yaklaşımları İsveç ve Almanya’da bulabiliriz. Bunlar böyle bir politikanın ne olması gerektiğine ilişkin çok farklı varsayımlardan başlar, ancak her biri görece tutarlı bir felsefeyle hareket eder. Her ikisi de çocuklar açısından oldukça başarılı sayılır.

İsveç kendini bireyler ülkesi olarak tanımlar. Politikası bu görünümü yansıtır. Evli çiftler için indirimler yoktur. Çocuklar için de vergi indirimi yoktur. Gelir vergisi için müşterek başvuru yapma olanağı da bulunmaz. Yardımlar da bireysel temelde değerlendirilir.

Bu anlayış 1970’li yılların başında yapılan reformlara dayanır. O sıralarda İsveç’te işgücü eksikliği bulunmaktaydı ve evli kadınların iş piyasasına girmeleri için teşvik edilmesi düşünülüyordu. Müşterek düzenlenen evraklar üzerindeki yüksek vergi oranlarının ikinci bir gelirden çok büyük bir pay kopardığı görülmüyordu. Her iki geliri birbirinden bağımsız vergilendirerek iş konusunda çok önemli bir isteksizlik ortadan kaldırılmış oldu. Vergi oranları arttıkça iki gelir, norm haline geldi. Bu sistem kadınları iş hayatına çekmek için düşünülmüş bir ulusal politika olarak işledi. İsveç başka ülkelere göre, en yüksek çalışan kadın oranına sahip görünüyor. Herkesin bir işinin olması bekleniyor. Küçük çocuklu anneler genellikle yarızamanlı işlerde çalışıyorlar.

Şekil 25.1 Evlilik dışı doğumların toplam doğuma oranı (%).

Kaynak: Senator Daniel Patrick Moynihan.

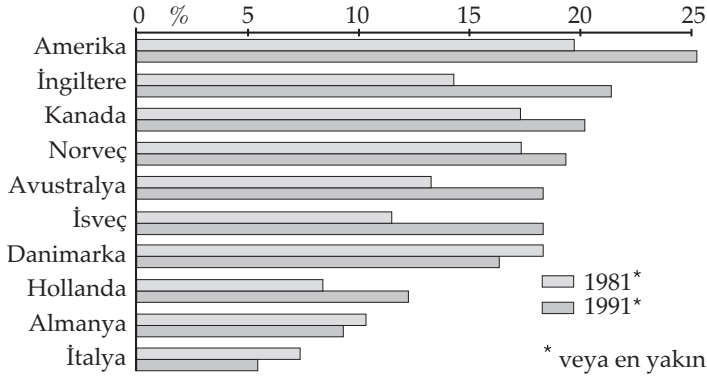
İsveçliler çok dindar insanlar değildir. Böylesine bireyselleşmiş bir vergi sistemiyle de birçok çiftin evlenmek için kendini sıkıntıya sokmaması pek şaşırtıcı bulunmamalıdır. İsveç'te bebeklerin yaklaşık yarısı evlenmemiş annelerden doğar, ancak pek azının annesi de çok genç kızlardan oluşur. Yirmi bebekten on dokuzu evine gittiğinde babasını bulacaktır, ancak bunların pek çoğu babaları ile büyümeyecektir. İsveç'teki evliliklerin yarısı boşanmayla sonuçlanmaktadır ve evli olmayan ebeveynlerin ayrılma oranı evlilere göre üç kez daha fazladır. Sonuç şöyledir: Tek başına yaşayan ebeveynlerin oluşturduğu ailelerin sayısı, tüm çocuklu ailelere oranla giderek artmış, 1991'de % 18'e yükselmiştir.

Bu ailelerin çocukları maddi sıkıntı içinde görünmemektedir, ancak maddi açıdan hafifçe kötüye doğru gittikleri söylenebilir. Onlara bolca verilen yardımlar, eğer ebeveynlerden biri giderse, öteki ebeveyn ve çocukların yoksulluk içine düşmemesi anlamına gelir. Çocuklara destek uygulamaları muhteşem boyutlardadır. 1990 yılında İsveçli çocukların sadece % 6,8'i gelir düzeyi ortalamanın yarısının altındaki ailelerde yaşıyorlardı. İsveç vergi kanunlarına göre çocuklara prim verilmediği halde, doğum izni, gündüzlü bakıcı, hasta çocuğa bakma izni gibi sayısız devlet destekli yardımlar düşünülmüştür. İsveçli kadınların, Avrupalı kız kardeşlerine göre daha fazla çocuk sahibi olmalarının nedeni bu olabilir. 1970'den beri doğum oranı artan tek OECD ülkesi İsveç'tir.

Almanya, tam aksine, bir aileler ulusudur. Yasal olarak insanlardan yaşlı ebeveynlere ve darda kalmış aile üyelerine bakmaları beklenir. Bağumlular için vergi indirimleri olduğu gibi, çocuk yardımı için yüksek düzeyde para ödenir. Çocukların asgari geçim düzeyi, vergiden muaftır.

Evlilik vergi kanunlarıyla ödülendirilir. Çocuğuna bakmak için evde kalan bir ebeveyn işinde aldığı yan ödemelerden çoğunu koruyabilir. Bu hak normal olarak annenindir, babanın değildir. Eskiden beri süregelen, kadının dünyasının "*Kinder, Küche, Kirche*" (çocuklar, mutfak, kilise) egemenliğinde olduğu anlayışı, önemini kaybetse de, hâlâ devam etmektedir. Tamzamanlı çalışan bir ebeveyn emeklilik haklarını korur ve üç yıl işinden atılamaz. Babalar ödeyemezlerse, çocuk desteği ödentsini devlet üstlenir ve yaptırım uygular.

Politikalarının çarpıcı farklılığı göz önüne alınırsa, İsveç ile karşılaştırıldığında Almanya'nın durumu pek şaşırtıcı görünmemektedir. Bu ülkede evli olmayan annelerin çocuk doğurma oranı daha düşüktür (Şekil 25.1). Evlilik oranı daha yüksektir. Boşanma oranı üçte bir daha düşüktür. Tek ebeveynli ailelerde yetişen çocukların yüzdesi daha küçüktür (Şekil 25.2). İşgücü içinde yer alan kadınların yüzdesi de daha küçüktür. Her iki ülke arasındaki uçurum giderek azalmaktadır. Vergilerin ve hakların davranışlar üzerinde etkisi vardır, ancak bu kesin değildir. Eğer hükümet politikası bu kararlardaki tek faktör olsaydı, İsveç'te bir tane bile düğün yapılamazdı.

Şekil 25.2 Tek ebeveynli aileler ve bağımlı çocukların, çocuklu ailelere göre dağılımı. Kaynak: UNICEF; Birleşmiş Milletler; Amerikan İşgücü İstatistikleri Bürosu.

Eskilere Geri Dönmek

İngiliz aile politikası, tutarlılık aramadan, İsveç ve Alman yaklaşımlarının bazı yönlerini birleştirir. Tory hükümeti Almanya'nın üç K'sından pek de uzak sayılmayan bir düşünce içinde tek sesli, her derde deva bir çare olarak "eskilere geri dönme"yi öğütlemiştir. Vergi politikaları ise, özellikle de babanın çalıştığı ve anenin evde kaldığı aileler için, cesaret verici olmaktadır. İngiltere 1960'ların sonlarından beri, yetişkinleri, aile biriminin bir parçası olarak değil de ayrı ayrı birey sayan bir vergi sistemine doğru yönelmiştir.

Eleştirmenler bu değişimlerin çekirdek aileye karşı düşmanca bir tavır oluşturduğunu söylemekteler. Ancak bir amaçları var. Bekâr yetişkinler, evliler ya da birlikte oturan çiftlere göre % 25 daha az yerel belediye vergisi ödüyorlar. Çocuklu çiftlere ise kamu konutlarından yararlanmaları için öncelik tanınmaktadır. Evliler için vergilerin aşırı derecede

arttığı görülmektedir. 1964 yılında ulusal gelir ortalamasını tutturan iki çocuklu evli bir çift gelirinin % 9'unu vergi olarak ödemekteydi. Şimdi, % 22'sini ödemekte ki, bu oran bekârlar ya da çocuksuz çiftlere göre daha hızlı bir artışı gösteriyor. Evli çiftlerin vergi indirimleri güme gitmiş olmalı.

Londra'daki Ekonomik İşler Dairesinde çalışan Patricia Morgan'a göre, tek başına çocuklarına bakan bir ebeveynin elinde, vergisini ödedikten sonra, aynı sayıda çocuğu ve bakmakla yükümlü olduğu karısı bulunan, çalışan bir babadan daha fazla gelir kalabilir. Üstelik ikinci durumda evde fazladan bir yetişkin de vardır. Bayan Morgan'ın vardığı sonuçlara hararetle karşı konulmasına rağmen, gelir düzeyinin düşük olduğu durumlarda evliliğin ekonomik olmadığı konusuna pek itiraz olmamıştır. Düşük geliri olan ebeveynler, yardım alarak ayrı yaşarlarsa birlikte yaşadıklarından daha rahat geçinmektedirler. Sosyal yardım uzmanla-

rı ziyarete geldiğinde, erkek arkadaşlar ortadan kaybolmaktadır. 1994'te yapılan Kamu Politikaları Emek Enstitüsü Araştırması'na göre, genç aneler evlenmemeyi seçmekle eldeki seçeneklerin gerçekçi bir değerlendirmesini yapıyor olabilirler.

Evlilik ve ebeveynlik modellerindeki çarpıcı değişimin gerisinde bu gerçekçi değerlendirme yatar. İngiliz çocuklarının çoğu, kendi iki doğal, evli ebeveynleri ile yaşamalarına rağmen çocuklu evlerin % 20'si artık sadece bir ebeveyn içermektedir. Tek başına yaşayan bu ebeveynlerin çoğu boşanmıştır. Büyük bir oranı ise hiç evlenmemiştir. Hatta birçoğu da çok genç yaşlarında anne olmuşlardır (20 yaş altındakiler arasındaki doğum oranı son zamanlarda belirli bir düzeye inmiştir). Her üç İngiliz kadından biri evlilik dışı doğum yapmaktadır. Bu çocukların yarısı evde babaları olmadan yaşamlarına başlamaktadır, ötekiler ise büyük oranda babalarını kaybetme riski içindedir, çünkü evli olmayan babaların evi terk etme olasılığı evli olanlara göre daha yüksektir.

Böyle evlerin yaklaşık dörtte üçü devlet yardımıyla yaşayan en büyük grubu oluşturur. 1970'lerin ortalarında çocuk vergisi indirimi yerine geçen çocuk yardımı tutarı aslında az olmasına karşın, bunun da aşınmasına izin verilmiştir. 1992'de üç İngiliz çocuktan biri yoksul bir evde yaşamıştır. Bu rakam 1979'a göre üç kat fazladır. Bu yoksul çocukların yarısından fazlası tek ebeveynli evlerde yaşamaktadır.

Önce Amerika

Amerika'da aile kurumuna çok fazla değer verilir. Bu değer öylesine büyüktür ki, pek çok insanın en azından iki tane aile edindiği anlaşılmaktadır. Amerikalılar dindardır, ancak Amerika dünyadaki boşanma oranı en fazla olan ülkeler arasındadır. Kürtaj konusunda kararsızlık içindedirler, ama kürtaj sayısı çok yüksektir. Hükümet kamu politikasının özel tercihler kadar tutarsız olması için gayret göstermiştir.

Gelir vergisi çizelgesinin en üstüne doğru bir yerlerde bir evlilik cezası vardır. Yani, evli çiftler aynı gelire sahip iki bekâr insandan daha fazla vergi öder. Başka koşullar altında ise, evlilik primi vardır. Boşanma kolaydır. On Amerikalı çocuktan üçü bu gece babalarından ayrı farklı bir evde uyumuş olacaktırlar. Siyah çocuklar arasında bu oran onda altıdır.

Çocuk yardımları düşüktür. Yaşlıların durumu aslında çok daha iyi olmasına karşın, hükümet yaşlılara çocuklara harcadığının dört katı harcamaya yapar. Tek başına yaşayan ebeveynlerin, evli çiftlere göre, yoksullaşma olasılığı altı kat fazladır. Yoksulluğu hafifletmek için tasarlanmış yardımlar aileyi fazladan sıkıntıya sokmaktadır. Çok yakın zamanlara kadar, eğer evde bir erkek varsa, kadınlar gelir desteği alamamaktaydılar. Sağlık ve yiyecek yardımı mühürleriyle dolu bir sosyal yardım çekine sahip olmak düşük ücretle çalışan bir koca veya babaya

sahip olmaktan çok daha değerli sayılmaktadır.

Evlilik kurumunun çökmesiyle birlikte, evliliğin aile yaşamının bir müjdecisi olduğuna dair düşüncelerde de bir çökme yaşanmaya başlanmıştır. Her yıl 20 yaş altı yarım milyon gencin bebeği olmaktadır. Bunların pek azı eve gittiğinde kendisini bekleyen bir baba bulmaktadır. Yardım ile yaşayan 5 milyon kadının yarısından fazlası 20 yaşına gelmeden anneye olup bu duruma düşmüştür. Bu kadınların kızları genellikle annelerinin izinden gider. Oğulları da genellikle babalarını izler...

Babanı En Son Ne Zaman Gördün?

Amerika'nın kaotik politikalarını birbirine bağlayan tek ortak bağ bu politikaların yetişkinlere özgürlük sağlamak üzere tasarlanmış olmasıdır. Şimdilerde bu amaç sorgulanmaktadır. Amerika'nın mütevazı güvenlik ağı tasarımının aile kurumunu sarsmaya yaradığı konusunda geniş ölçüde fikir birliğine varılmıştır. Cumhuriyetçilerin hedeflediği yeni tasarımlarda zaman sınırlamaları vardır ve fazla çocuk için yardım artırımına gidilmez. Demokratlar yirmi yaş altında anne olanlar için iş olanakları ve grup evlerinden söz etmektedir. Ancak pek azı, boşanmaya ilişkin devlet yasaları ya da bakmakla yükümlü olunan kişiler için verilen ödeneklerin azaltılması gibi orta sınıfı etkileyebilecek aile politikalarına değinir.

Hem Amerikan hem de İngiliz yaklaşımlarında görülen sorun, yardımların bol değil çok az olmasıdır. Buradaki temel yanlışlık babaların fotoğraftan çıkarılmış olmasıdır. Tek başına yaşayan annelerin yanı sıra, eşit sayıda baba da, bir yerlerde pusuya yatmış bekliyor olmasına rağmen, ihmal edilenler genellikle babalar olmaktadır.

Dünya üzerinde çocukların yoksullaşmasında en önemli etken babaların eksikliğidir. İngiltere'de, tek ebeveynli ailelerin yaklaşık yarısı haftada 100 paund (155 dolar) ya da daha az kazanır. Halbuki çocuklu çiftlerle karşılaştırıldığında, bu oranın sadece % 5 olduğu görülür. Bu durumun tek nedeni, yoksulların tek başına yaşayan ebeveyn olma ihtimalinin yüksekliğinden kaynaklanmaz. Bir İngiliz araştırma örgütü olan Rowntree Vakfı'nın da belirlediği gibi: "Yoksulluk çökmenin bir nedeni değil daha çok açıkça görülen sonuçlarından biridir." Boşanma ya da terk edilmenin sonucu da, geçinmeye uğraşan bir ev yerine genellikle iki yoksul hane olmaktadır. Asıl yükü çocuklar taşımaktadır. Çünkü araştırmaların gösterdiğine göre, para kısıtlı ise ebeveynlerin uyguladığı disiplin sertleşir ve daha keyfi hale gelir.

Bir baba sadece bir para makinesi değildir. Bu sorunlar üzerine otuz yıldır ciddiyetle eğilen Demokrat Parti senatörlerinden Daniel Patrick Moynihan, babaların olmadığı bir topluluk "karmaşayı arar ve sonunda da bulur," der. Moynihan, bir

Amerikalı olarak bu karmaşayı bir süredir görmektedir, ancak şimdi bu karmaşa başka yerlerde de açığa çıkmaktadır. İngiltere’de bazı yörelerdeki evlerin üçte ikisinden fazlasında çocukların babaları yoktur. Paris’in vahşi *banliyölerinin* bazıları da pek farklı sayılmazlar.

İnsanlar öğrenmekle geçen uzun çocukluk dönemleri yaşar. Bu dönemde içinde büyüdükleri çevreye çok duyarlıdırlar. Toplumların çoğunda, büyük bir olasılıkla türlerin evrimi boyunca, bu çevrede erkekler de bulunmuştur. Özellikle de annenin eşi olan bir erkek bulunmuştur. Eğer çevre böyle değilse, ancak toplum öyleymiş gibi davranıyorsa, çocuğun her şeyden etkilenmiş olması şaşırtıcı değildir. Bir erkeğin yokluğu, erkek çocuklar için, sosyolog Elijah Anderson’un “aşırı-erillik” diye adlandırdığı, kayıtsız, hatta yırtıcı cinsellik ve şiddet ile tanımlanan soruna neden olabilir. Babasız kız çocukları, erkek kardeşleri gibi, okulda başarısız olabilirler ve yetişkinliğe geçiş döneminde oldukça büyük güçlüklerle karşılaşır; bu kızların ilk defa gebe kaldıklarında genç ve bekâr olma olasılıkları babaları ile büyüyen kızlara göre çok daha yüksektir.

Babaların değerli olduğunu ileri sürmek, tek başına yaşayan annelerin değersiz olduğunu iddia etmek anlamına gelmez. Bunların çocuklarının cömert bir toplumun onları korumaya çalışacağı toplumsal, ekonomik ve akademik zorluklarla daha fazla karşılaşma olasılıkları bulun-

duğunun farkına varmamız gerektiği anlamına gelir. Ancak eğer bu düşünce, toplumu sadık bir babalık yönünde seçim yapmaya götürürse, iki büyük sorunla karşılaşılacaktır: Boşanma ve düşük ücret.

Hangi gelir düzeyi söz konusu olursa olsun, boşanma babalık kurumunu yıkar. Erkekler çocuklarıyla aynı çatı altında yaşamıyorlarsa, onlarla ilişki kurmakta zorlanırlar. İngiltere, Exeter’de 1994’te yapılan bir araştırmada, boşanmış çiftlerin çocuklarının yaklaşık yarıdan fazlasının vesayeti altında olmadıkları ebeveyni düzenli olarak görmediklerini ortaya çıkarılmıştır. Bu kişi hemen hemen her zaman baba olmaktadır. Çocukların dörtte biri babalarının nerede yaşadığını bile bilmemektedir. Başka ülkelerde yapılan incelemeler, İngiltere’deki boşanmış babaların çocuklarından ayrı düşmekte yalnız olmadıklarını doğrular. Hiç evlenmemiş babalar çocuklarına daha da uzaktır. Üvey babalar ve erkek arkadaşlar, grup olarak kötü kopyalardır. Bunlar, birlikte yaşanan babaya göre daha az duygusal ve finansal destek verebilirler. Ayrıca bunların birlikte yaşadıkları çocuklara kötü muamele etme eğilimleri çok daha fazladır.

Düşük ücretler de erkekleri babası oldukları aile ile birlikte yaşamaktan alıkoymaktadır. 1992-93 yıllarında, İngiltere’de Toplumsal Tutumlar üzerine yapılan bir araştırmada, akademik vasıfları olmayan erkeklerin erkeğin rolünün para kazanmak, kadının ise evde oturmak

olduğu biçiminde bir düşünceye daha iyi eğitim almış erkeklerle göre daha yüksek oranda sahip olduğu görülmüştür. Ne yazık ki, az eğitilmiş pek çok erkek bu rolü oynamaya yetecek ücreti ödeyen bir iş bulamamaktadır. Bu durum İngiltere ve Amerika'da özellikle geçerli olurken ücret farklılıklarının daha az olduğu İsveç ve Almanya'da pek geçerli değildir.

Amerika'da, 1973-89 döneminde, liseden terk siyah erkeklerin gelirlerinde, gerçek anlamda, yarı yarıya bir düşüş görülmüştür. 25 ve 34 yaşları arasındaki tüm Amerikan erkeklerinin kabaca üçte biri, dört kişilik bir aileyi yoksulluktan kurtarabilme yetecek kadar para kazanamamaktadır. Amerika'da yapılan araştırmalara göre, erkeklerin gelirleri arttıkça ailenin bir bireyi olarak yaşama arzusu da artmaktadır. Kadınlar devletin daha iyi bir ekmek kapısı olduğu fikrine kapıldıkları zaman, babalık kurumunun değerinin daha düşük olduğu kanısına varmaktadır. Avam Kamarası Sosyal Sigorta Komitesine başkanlık eden İşçi Partisi üyesi Frank Field, sorunu ortaya koymak için "Eğer aldığı ücret sosyal yardımın verdiğienden daha fazla değilse, bir erkeğin kız arkadaşıyla ilişkisini sürdürmesini nasıl beklersiniz?" diye sormuştur.

İsveç'in buna tepkisi aile kurumunu ulusallaştırmak olmuştur. Bu durum sorunun ekonomik yönü ile başa çıkabilir. Ancak psikolojik yönüne pek de faydası olmaz. Üstelik pahalıdır. Yüksek vergilere hoşgörü

göstermeyen İngiltere ve Amerika'nın İsveç yolunu seçme olasılığı pek yoktur. Almanya'nın onayladığı ağır yaklaşımdan yana olmaları da mümkün değildir. Ancak bu ülkelerin üç ilke çerçevesinde bir uzlaşma sağlamaları mümkün olmalıdır: Bu ilkelere birincisi, vergi ve yardım politikalarının ailenin aleyhine ayrımcılık yapmamasıdır. İkincisi, babaların çocuk yetiştirirken sorumlulukları zorunlu olarak karşılamalarıdır. Üçüncüsü ise, çalışan yoksul insanlara finansal güvence sağlanması için her fırsatın tanınmasıdır.

Boşanma sırasında çocukların refahının sağlanmasına öncelik verilmesi gerektiği yönündeki yasa teklifi, İngiltere'de doğru yönde atılan bir adımdır. Çalışan ebeveynlerin eve götördükleri ücreti destekleme konusundaki yöntemlere bir göz atmanın anlamı olduğu gibi, yalnız yaşayan anneleri çalışmaya yönlendirmenin de anlamı vardır. Bunu İsveç mükemmel bir şekilde başarmaktadır. Bu yapıldığı zaman, para kazanan tek kişi erkektir ya da o hiçbir şey değildir düşüncesinin kafalardan atılmasına da yardımcı olacaktır. Aileleriyle birlikte yaşayan babalara yönelik düşmanca kurallar parçalanıp atılmalıdır.

Bunların tümü yerine getirilse dahi, sonuçlar maalesef sınırlıdır. Çok daha büyük güçler işin içindedir. Ancak teşvik önlemleri işe yarayabilir. 1989'da İsveç'te evlenen çiftlerin sayısı, emeklilik reformundan yararlanmak isteyenler sayesinde ikiye

katlanmış ve daha da yükselmiştir. İnsanlar vergi-ve-yarar yapısına tepki verdiklerine göre, topluma zararlı bir tepkiyi durdurmaya yönelik sistematik bir çaba mantıksız bulunmalıdır. Demokratik hükümetin çok

sayıda insanın davranışını değiştirebilecek kadar güçlü teşvikler yaratması zor olabilir. Ancak Amerika ve İngiltere’de pek çok kötü teşvikin etkilerinin açıkça ortaya koyduğu gibi, bu olanaksız da değildir.

26. Arkadaşlığa Dair

Ray Pahl

Arkadaşlık, çağdaş toplumlarda önemli giderek artan bir çeşit toplumsal yapıstırıcı olarak anlaşılabilir. Ergenlik dönemini yaşayan gençlerin toplumsal destek ve kişisel kimlik arayışlarında, akranlarına aşırı bağıllık gösterdikleri eskiden beri bilinir. Ancak günümüzde çok sayıda insan, belli kültürleri alırken yaşamlarının ileriki yıllarına kadar arkadaşları tarafından yönlendirilmektedir. Erken yaşlarda görülen arkadaş-bağımlılığı dönemi, nüfusun önemli bir oranında yirmili ve otuzlu yaşlarda da sürme eğilimi göstermekte ve eşleri olmayan bir azınlık için de arkadaşlar yaşam boyu çok önemli bir yer tutmaktadır.

İngilizcede “arkadaş” sözcüğü çok yakın enformel ilişkileri içine alan geniş bir kapsama sahiptir. Bu nedenle, bu terimi nitelemeler yapmadan kullanmak fazlasıyla belirsizliğe neden olabilir. Bir sergiye götürmek istediğiniz arkadaşla giden davetiye girişte deftere yazacağınız ismi bildiğinizi, hatta biraz daha fazlasını çağrıştırabilir. Öteki uçta ise, özel bir arkadaş insana en derin düşüncelerini, beklentilerini, korkularını ve yaşamın çelişkilerini paylaşabildiği “öte-

ki benliğini” sağlayabilir. Bu metinde arkadaşlığın biçimleri ve tiplerinin kapsamı içinde bir şeyleri keşfetmeye çalışacağız. Eğer okuyucu, arkadaş arkadaş yapan şeyin ne olduğu konusundaki kabul edilmiş varsayımlara karşı dikkatli olursa çok yararı olacaktır. Çünkü bunlar ne olursa olsun evrensel olarak paylaşılmamaktadır. Arkadaşlığın toplumsal ve kültürel içeriği zaman içinde değiştiği gibi, birinin arkadaş olmanın ne anlama geldiği de değişmektedir.

Televizyonun pembe dizilerinden *Friends*’i hiç kaçırmadan izleyen Batılılar bu dizide arkadaşlığın kendine özgü yeni stil ve tarzlarını yakaladıkları gibi, oyuncuların kendi deneyimlerine ilişkin mesajlarını da almaktadırlar. Bu televizyon dramı arkadaşlığın modern biçimlerini hem yansıtır hem de yaratır.

Sosyologlar, çağdaş Batı toplumları içinde, coğrafi toplulukların ya da iş topluluklarının tersine, kişisel toplulukların da giderek daha fazla önem kazandığını ileri sürüyorlar. Bu kişisel topluluklar coğrafi açıdan dağınık olabilirler ve biz yaşamımızın akışı içinde hareket ederken te-

melden değişikliğe uğrayabilirler. Ergenlik dönemindeki gençlerin arkadaş “gereksinimleri” seksen yaşın üstündeki toplumdan soyutlanmış insanların “gereksinimleri”nden farklı bir düzen gösterir. Biz yaşam akışı içinde giderken, kendi saptadığımız önemli arkadaşlar ordusu değişebilir ve dağılabilir.

21. yüzyılın başlarındaki toplumsal *Zeitgeist* demokratik, otorite karşıtı ve eşitlikçidir. Aile ilişkileri ise, kaçınılmaz olarak hiyerarşiktir. Aile ilişkileri nesiller arasında ve kardeşlerin doğum sırasına göre farklılık göstermektedir. Sosyologlar ailemin fertleriyle kurduğumuz toplumsal ilişkilerimizin onlarla geçinip geçinememimize bağlı olduğunu bize göstermiştir. Aileye ilişkin yükümlülükler, ödevler ve sorumluluklar aile üyelerini gerçekten sevip sevmememizden etkilenecektir. Durum yaklaşık her zaman böyle olmasına karşın, insanlar arkadaş seçimlerini yaparken akraba ve akraba olmayan kişilerin bir karışımından yola çıktıklarını doğrulamaktadırlar.

Eşler arasında eşitlikçi bir ideolojinin gelişmesi eşlerin de artık bilinçli olarak birbirlerine daha fazla arkadaş gibi davrandığı anlamına gelir. Gerçekten de evlilikler ve ilişkiler, yeniden odaklanan arzular da olduğu gibi, daha sempatik, destekleyici ve anlayışlı başka bir arkadaş bulununca bozulabilir. Pek çok kadının kendi kayınvalidesi, hatta kendi ebeveynleri yerine en yakın kadın arkadaşlarından etkilenme olasılığı çok daha yüksektir. Bazı

yorumcuların, “tercih edilen ailelerin” ortaya çıktığını söyleyecek kadar ileri gittiğini görüyoruz. Bu terim “gey” topluluklardan kaynaklanmıştır, ancak kişisel topluluk anlayışını da güçlendirir.

[...] Çağdaş toplumda arkadaşların ve arkadaşlığın bu denli önemli bir konuma oturtulması yeni çıkan toplumsal biçimlerin anlaşılması konusunda önemli bir altyapı oluşturmaktadır. Çağdaş kültüre ilişkin tarzlar ve semboller giderek daha fazla arkadaşlar yoluyla iletilmektedir. Stil ve moda dergileri artık aileyle değil arkadaşlarla kendi hedef tüketicilerine ulaşabilmektedir. Renault otomobiller için yapılmış bir reklam, karşılıklı aşk yaşamları konusunda anlaşmaya çalışan sık bir baba ve kızını gösterir. Bu reklam bu iki kişinin modaya olan düşkünlükleri bakımından eşit oldukları varsayımına dayanılarak yapılmıştır. Genç kadın, Nicole, “Sevgili babası”na, sevecen, kız kardeş gibi, arkadaşça bir tavırla seslenir. Bu reklam, kuralı katanılayan bir istisnayı göstermektedir. Geleneksel hiyerarşik ilişkilerin eşitlikçi ve dostça olabileceğini doğrular.

Arkadaşlığa odaklanan bu modern bakış açısı, aile ve topluluklara ilişkin alışılmış ve geleneksel düşünceye bir rekabet ortamı sağlar. Gerçekten de ben, topluluk düşüncesine ilişkin mitleri yıkma çabam sayesinde arkadaşlar ve arkadaşlığa olan ilgimi bu denli geliştirmeye yönelmiş bulunuyorum.

Yirmi yıldan uzun bir zamandan beri Batılı hükümetler toplumsal

bağlılık sorunuyla giderek daha fazla ilgilenmeye başlamıştır. Hızla artan boşanma oranları, çocuk suçlarının çoğalması, ebeveyn otoritesinin gözle görülür biçimde azalması, yaşlılar arasında görülen çok yaygın güvensizlik duyguları, yerel yönetimlere ilginin azalması ve toplumsal gerilemeyi kavramsal olarak gösteren başka karamsar istatistiklerle karşılaştıkça, hükümetler yardım ve öğütlerini almak için sosyologlara yöneldiler. Piyasa güçlerine ve tüketime fazlasıyla bağımlı olmanın toplumsal dayanışmayı sağlamakta yetersiz kaldığını doğrudan kabul etmekte isteksiz davranan hükümetler “cemaatçilik” olarak tanınmaya başlanan çekici vaatlerle yanıt verdiler.

Bu düşünce ABD’de Robert Bellah ve meslektaşlarının yazdığı *Kalbin Alışkanlıkları* adlı bir kitapla özendirildi. Bu kitap, yurttaşlık, ahlaksal sorumluluk ve karakter ile toplum arasındaki ilişkilerin çöküşü konusunda bir tartışmayı tetikledi.¹ Amerikalı sosyal bilimciler ve onları izleyen pek çok araştırmacı, özellikle de Amitai Etzioni, Bellah ve meslektaşlarının “pek çok Amerikalının idealize edilmiş ‘küçük kasaba’ya duydukları büyük özlem” biçiminde betimlediği şeyi yansıtan bir tür ahlaksal yeniden doğuş gereksinimi üzerine savlarını ortaya attı. “Uyumlu bir topluluğa duyulan arzu, aslında pazarlarda, mahkemelerde ve hükümet yönetiminde görülen faydacı uğraşların kabalığını dostça uzlaşmaya dönüştürme

arzusuydu. Ancak ekonomik başarı üzerinde hissedilen Amerikan bireyciliğinin güçlü baskısı nedeniyle bu nostaljinin doğru olmadığı ileri sürüldü. Yaşamı denetleyen gerçeklerin kasaba meclisi ya da kilise cemaatinin uygulamaları değil, reketçi pazarın kuralları olduğu söylenmişti.”

Eski Ahit peygamberlerinden, belki de daha önceki dönemlerden beri, geçmişte varolmuş çok daha bütünsel ve tutarlı toplumlar ile karşılaştırmalar yaparak, çağdaş toplumun çöküşünü eleştirenler her zaman çıkmıştır. Boşanmalarla aile kurumunun sözde dağılması ve emek piyasasında iş hacminin artmasına bağlanan baskılar ve yine tüm bunlara bağlı olarak “aile yaşamı” ile zararlı bir biçimde çakışan güvensizlikler ve zorluklardan yakının çok sayıda çağdaş ses duyulmaktadır. Benzer şekilde, toplumsal ve coğrafi hareketlilik, geleneksel sanayilerin çöküşü ve kadın emeğine daha fazla dayanan yeni hizmet kollarının gelişmesi “geleneksel” toplulukları parçalamış ya da bozulmasına neden olmuştur. Ancak eskiden olduğu varsayılan altın çağların rahatlığını sorgulayan başka çağdaş sesler de vardır. Komşular ve aileler arasındaki çatışmalar çok miktarda acıya, güvensizliğe ve gerçekte de fiziksel şiddete neden olmuştur. Eski Yugoslavya’da kaynayan nefret, modern toplumlara değil de daha çok geleneksel toplumlara ilişkin bir olgu olarak görülmelidir. Geçmiş zamanların sıcaklığı, güveni ve ka-

musal sorumluluklarından kuşku duyanlar, özgürce seçtikleri arkadaşlarını, yeni bir toplumsal ahlak-sallık biçiminin temeli olarak görmektedirler. [...] Modern dönemin başlarında dostluklar, bir yönden Aristoteles'te "dostluk" bir yönden de çağdaş arkadaş-odaklı insanların betimlediği gibi, akılların ve ruhların bir araya gelmesi yerine, daha çok planlı değişime dayanan ilişki-lerdi. [...]

Ne otoriter ve ataerkil aileye ne de yoksun ve tecrit edilmiş topluluğa geri dönüş olamaz. Tecrit edilmiş madenci topluluklar kendi dayanışmalarının çerçevesi içinde belli güçlere sahiptiler, ancak maddi yoksunluklar ve kadın köleliği de sürmekteydi. Hiç kuşkusuz, 21. yüzyıl toplumu, bundan 300 yıl öncesine göre, nicel ve nitel bakımdan farklı toplumsal bağlarla bir arada tutulmaktadır.

Çağdaş toplumun idaresi, yönetilmesi ve anlaşılmasıyla ilgilenenler için en önemli sorun, kaderin oluşturduğu toplumlar içinde sıkışıp kalmak nedeniyle ortaya çıkan akrabalık yükümlülüklerinin, yurttaşlık sorumluluklarının ve yardımlaşma ve karşılıklılık ilkelerinin yerini alan şeyin, eğer böyle bir şey varsa, ne olduğunu kavramaktır. Güçlü toplumsal bağların bir şekilde var olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü bireyselleştirilmiş tüketime dayalı kitle toplumunun atomlara ayrılması, toplumsal düzen için kendi içinde bir temel oluşturamaz. Bu çağdaş toplumsal bağların arkadaşlar ve ar-

kadaşıktan kaynaklanıp kaynaklanmaması çok önemli bir sorun oluşturmaktadır.

Yine de, arkadaşlığın çağdaş model ve tarzlarına ilişkin pek az bilimsel kaygıya rastlanması belki de şaşırtıcı gelebilir. Bunun nedeni kısmen, "arkadaş" teriminin tanımlamasını yapmanın herkesin de bildiği gibi çok zor olmasından, arkadaşlığın otoritelerce yoğunluğunun azaltılıp denetim altına alınmasının ise zorluk taşımasından kaynaklanabilir. "En yakın akrabaların" hakları, yükümlülükleri ve sorumlulukları aile hukukunda açıkça belirlenebilir. Ancak bunları "en iyi arkadaş" kadar uzatmak pek de kolay olmaz.

Kaybettiğimiz dünyaya geri dönüşü savunurken buradaki zorluklar ele alındığında, toplumsal bağlılığın yeni temellerini kavramak gerekir. Ampirik destek gören yaygın bir varsayıma göre, çok daha iyi örgütlenmiş karşılıklılık ilkeleri ve yurttaşlık dayanışmaları olan toplumların okulları daha iyi, ekonomik gelişmeleri daha hızlı, sağlık ve refahları daha iyi ve hükümetleri de daha yetkindir. Bu gibi korelasyonların temelini oluşturan kesin toplumsal mekanizmalar henüz açıkça anlaşılamamıştır. Ancak bu sorunlara ilişkin bir tartışmanın yeni bir terimin, toplumsal sermaye teriminin şemsiyesi altında geliştirilmesinin yararı konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Robert Putnam toplumsal sermayeyi "karşılıklı çıkarlar uğruna düzenleme ve işbirliğini kolaylaştıran toplumsal ağlar, normlar ve toplumsal

güven gibi toplumsal örgütlenmenin bazı özellikleri” şeklinde tanımlamıştır.

Toplumsal sermaye kavramını tanımlama, keşfetme ve genişletme çabaları pek çok çağdaş sosyal bilimcinin vaktini fazlasıyla almaktadır. Neyse ki burada onların çabalarının karmaşık noktalarına girmeye hiç gerek olmadığı görülmektedir. Toplumsal sermaye tartışmalarının çoğundaki ortak maddenin daha ileri bir kavram olarak toplumsal ağlar ya da toplumsal destek olduğunun farkında olmaları okuyuculara şimdilik yeterli olacaktır. Arkadaşlar ve arkadaşlığın her bireyin öne çıkan toplumsal çevresinin bir parçası olduğu varsayılır.

“Toplumsal ağ” terimi sık sık toplumsal bağlılığı daha kesinlikle tanımlamanın bir yolu biçiminde ele alınmaktadır. Bu terim hem çok kullanılmış, hem de çok suiistimal edilmiştir. “Ağa girdiklerini” söyleyen insanların yaptıkları tek şey genellikle adres defterlerine yeni adresler eklemektir aslında. Ancak toplumsal ağ benzetmesi birbirine bağlanma kavramını da birlikte taşır. Bu durumda, bir ailenin tüm bireylerinin birbirini tanıdığını varsayarsak, aile de bir toplumsal ağ olarak tanımlanabilir. Eğer bağları grafiklerle göstermek istersek, her bireyi kâğıt üzerinde bir nokta şeklinde gösterebilir, böylece her nokta arasındaki bağları gösteren çizgileri çizilebilir ve çok sıkı örülmüş bir ağ oluşturabiliriz. Ancak ailenin her ferдинin öteki ferdini bilmesine rağmen, bağların karakterinin düzenli olması ge-

rekmez. Bazıları daha yakın olabilir ve birbirini daha sık görebilir. Öteki-ler ise sadece pek önemsiz toplumsal anlamı olan incecik bir bağın farkına varabilirler. Bu bağların yoğunluğu, sağlamlığı ve öteki nitelik ve nicelikleri tanımlanabilir ya da gösterilebilir.

Başka toplumsal ağlar ya daha gevşek ya da kısa ömürlü olabilirler. Üniversite öğrencilerinin bazıları birbirini tanıyan, bazıları tanımayan bir grup arkadaşı ya da tanıdığı olabilir. Bazı arkadaşlar ağ içinde odaklandıkları kişinin ebeveynlerini ya da kardeşlerini tanıyabilir. Bazıları ise tanımayabilir. Söz konusu öğrenci ev-temelli bir ağa, okul-temelli bir ağa girebilir. Daha sonra da iş-temelli bir ağa katılabilir ve bu böyle sürüp gidebilir. Bu ağların dikkatli çözümlemeleri fazlasıyla karmaşık, matematiksel anlamda da gerçekten çok gelişmiş olabilir. Böyle toplumsal ağlara ilişkin araştırmaları yürütebilmek için gereken bilgiyi toplamak muazzam zaman ve paraya mal olmaktadır. Nicel araştırmalarda her özel toplumsal ilişkinin nüanslarının ortaya çıkarılamaması ve sınıflama yöntemlerinin bu nedenle biraz kaba görünmesi anlayışla karşılanabilmektedir. Bireyler sadece “arkadaşlar”, “komşular”, “aile”, vesaire olarak belirtilebilmektedirler. Arkadaş çeşitleri arasındaki farklılıklar pek nadiren göz önüne alınmaktadır. Halbuki ziyaretlerin sıklığı, arkadaşların ya da ailenin göreceli önemi gibi kaba bir endeks ele alındığında sadece o kriterlere dayanarak, bunlar gösterile-

bilir. Bu durumda, iş bulma, küçük çocuklara bakma, onlarla ilgilenme, hasta ya da yaşlılık durumunda bakılma gibi, çeşitli uygulamalı yarıdım ya da desteğin arkadaşlar tarafından mı yoksa aile tarafından mı karşılanacağı da gösterilebilir. Öteki toplumsal bağlılık biçimlerinin tam aksine, bu çeşit bilgi, kesin bir arkadaş tanımının anlaşılmasını zorlaştırsa da, mantıklı gelebilir.

[...]

Aslında birbirinden oldukça farklı iki süreç aynı zamanda oluşmaktadır. Bir yanda, arkadaşlar çeşitli toplumsal iş, görev ve işlevleri, sadece pratik gereklilikler yüzünden aile ve akrabalarından devralıyor olabilirler. Yeni yörelere taşınanlar arkadaşları bıraktıkları aileleriyle iletişimi koparmamak için ellerinden geleni yapabilirler. Ancak sık ziyaretler, telefonlaşmalar, e-posta ile haberleşmeler, mektuplar ve buna benzer her şeye karşın, acil bir durumda ve günlük destek gereksiniminin çoğunda, coğrafi yakınlığın yerine geçebilecek hiçbir şey yoktur. Acil olarak okuldan alınması gereken hasta bir çocuğun bakımı hemen hemen kesinlikle o yöreden bir arkadaşın yardımını gerektirir. Kadınların işgücüne katılımı arttıkça, anneler kadar büyükanneler ve teyzeler de başka sorumluluklar almak zorunda kılıyorlar. Mesafe ve elverişli olma sorunları da vardır. Arkadaşların giderek büyüyen pratik önemini destekleyen kanıtlar artmaktadır.

İkinci süreç arkadaşlık kavramının anlamının değişmesidir. İyi arkadaş, yakın arkadaş, gerçekten yakın arkadaş ya da en iyi arkadaş olmanın ne anlama geldiği konusundaki düşüncelerimiz değişmektedir. Beklentilerimiz ve arzularımız büyümektedir ve akrabalarımızla sürdürdüğümüz ilişkilerimizin niteliğini onlara arkadaşlarımız gibi yakın olup olmayacağımız gibi daha yüksek bir idealin temellerine dayanarak sorgulamaya hazırlanmaktayız. Arkadaşlık kavramının anlamı ve niteliğine ilişkin bu değişimi ölçmek çok daha zordur. Çünkü insanlar bu terimlerdeki değişimle, ancak henüz tanışıyorlar ve öneminin farkına varıyorlar. Bu nedenle de insanlardan var olduğunun henüz farkına vardıkları bir şeyle ilgili tutarlı bilgi almak zor olmaktadır.

[...] Ben bu sorunlar üzerine araştırma yapmaya başlamış bulunuyorum ve şimdiye kadar tamamladığım ilk tur mülakatlara ilişkin kesin olarak şunu söyleyebilirim. Araştırmaya katılanlar kendi kişisel topluluklarını betimlemekte ve arkadaşlarını kendileri için yaşamlarının farklı dönemlerinde farklı önem ve anlam dereceleri içinde tanımlamakta pek zorluk çekmemektedirler. Bazı yaşlı katılımcılar yaşamlarının ileri dönemlerinde belli arkadaşlarıyla ebeveynleriyle olduğundan daha yakın olduklarını anlatmışlardır. Bazılarının yaşamlarında her şeyden fazla önem verdikleri çok özel arkadaşları vardır. Bazıları ise herhangi bir yakın arkadaşları-

nın olduğunu anımsamakta zorluk çekmektedirler. Karşılaştığımız etnografinin çeşitliliği ürkütücü araştırma sorunlarını da bize göstermektedir. Ancak çağdaş toplumda toplumsal bağlılığın değişen temellerini kavrayabilmek için özel öneme sahip bir şeyi belgelediğimize inanıyorum. Bir bireyin ömrünün seyri boyunca çalkantılı bir model

çizen kişisel topluluğunu betimlemek üzere “toplumsal konvoy” terimini kullanıyorum.

[...]

NOTLAR

- 1 Robert Bellah vdl., *Habits of the Heart* (Berkeley: University of California Press, 1985).

Bölüm 8

SUÇ ve SAPKINLIK

Bilgisayarlar yaşamımızda giderek daha önemli bir yer tutmaya başladı. Bilgi teknolojisi yaptıklarımızın çoğunu kökünden değiştiriyor. İnternetin öneminin artması bunun göstergelerinden sadece biridir. Ancak bu gelişmelerin bir de karanlık yüzü var. Yeni suç biçimlerinin ortaya çıkması. Yirmi yedinci maddede, Tim Jordan ve Paul Taylor bilgisayar korsanlığının ortaya çıkma nedenlerini tartışıyorlar. Bilgisayar korsanları hükümetin, iş yerlerinin ya da bireylerin bilgisayar sistemlerine yasadışı giren kişilerdir. Bilgisayar korsanları elbette alıştığımız anlamda suçlu değillerdir. Çoğunun gerekçesi para değil bilgisayar şifrelerini yasadışı yolla kırma savaşımıdır. Yazarların açıkladıklarına göre, bilgisayar korsanları bireysel olarak çalışmazlar, bir topluluk oluştururlar.

Yirmi sekizinci maddede Richard Ericson ve Kevin Haggerty elektronik polisliğin gelişimini inceliyorlar. Bilgi teknolojileri ve iletişimde görülen ilerlemelerin yardımıyla polisler suça karşı yürüttükleri savaşında çok sayıda yeni teknik kullanmaktalar. Polis arabaları artık önemli ölçü-

de elektronik aksamla donatılmakta, doğrudan suç araştırmalarında da çeşitli elektronik aygıtlar kullanılmaktadır. Polisler artık suç ve suçlunun araştırılmasına toplumun verdiği tepkide medyanın rolü konusunda da eskiden olduklarından çok daha fazla bilinçli görünmektedirler. Birçok ülkede polisler medyada anlatılanları izlemekte ve polislikle ilgili sorunlarının medyada etkili biçimde tartışılması için uğraşmaktalar. Uzmanlaşmış veri tabanları sadece suç araştırmasına ilişkin olarak değil kriminoloji alanında da caydırıcı olarak kullanılmaktadır.

Yirmi dokuzuncu maddede Ruairidh Nicoll, toplumsal cinsiyet ve şiddet arasındaki ilişkilerin peşine düşmektedir. Şiddet içeren suçların çoğu erkekler tarafından işlenmektedir. Ancak artan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sonuçlarından biri de kadınların artan şiddet suçlarıdır. Bu metin Amerika'daki yeni kadın çetelerini tartışmaktadır. Yazarın belirttiğine göre şiddet, erkek olsun, kadın olsun, çete eylemlerinin özünü oluşturur.

Otuzuncu maddede, Josie O'Dwyer ve Pat Carlen kadınların hapisshane deneyimleri üzerine düşüncelerini

aktarmaktadırlar. Kadınlar şu sıralarda İngiltere’de tüm hapishane nüfusunun çok küçük bir oranını oluşturmaktalar; kadınlara özgü (örneğin fahişelik gibi) bazı yasadışı etkinlikler dışında, her türlü suç kapsamındaki suçluların çoğunluğunu er-

kekler oluşturmaktadır. Bununla beraber, kadın hapishaneleri hiçbir şekilde iyi bir ortam sağlamazlar. O’Dwyer ve Carlen’in ifade ettiği gibi, bu hapishanelerde fazlasıyla şiddet ve birtakım sindirme yöntemleri kullanılmaktadır.

27. Bilgisayar Korsanları Sosyolojisi

Tim Jordan, Paul Taylor

Giriş

Bilgisayar ağlarının dünya çapında çoğalması ile birlikte, bu ağların hem çevrimiçi toplulukların oluşması hem de var olan toplulukların yeniden yapılanması için giderek daha fazla kullanılmaya başlanması bilgisayarlara izinsiz saldırı olarak tanımlanan bilgisayar korsanlığının kapsamının ne kadar geniş olduğu konusunda fikir vermek için yeterli sayılır. 1996 yılında Citibank bilgisayarlarına yapılan saldırı bir suç örgütünün usulsüz şekilde yaklaşık on milyon dolar kazanmasıyla sonuçlanınca bilgisayar korsanlığı potansiyelinin ne denli ciddi boyutta olduğu ortaya çıkmıştır. Daha da tuhaf örnekler arasında CIA'nın dünya çapındaki ağ sayfasına yapılan saldırılar bulunmaktadır. Bu saldırılarda (Central Intelligence Agency) Merkezi Haber alma Teşkilatı adı (Central Stupidity Agency) Merkezi Budalalık Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. İngiltere İşçi Partisi'nin ağ sayfasına yapılan saldırılarda "Road to the Manifesto" (Manifesto'ya giden yol) gibi başlıkların ise "Road to Nowhere" (Hiçbir yere gitmeyen yol) gibi başlıklara dönüş-

türüldüğü görülmüştür. Bu korsanlıklar son derece önemli bilgisayar ağlarının bile zarar görebileceğini ve bilgisayar korsanlarının anarşist nitelikli hatta yıkıcı dünya görüşlerine sahip olabileceğini gösterir. Belli bir dünya görüşünden söz etmek doğru sayılabilir. Çünkü bilgisayar saldırıları rastlantısal ya da takıntılı şahıslardan değil de, uzun süredir yayımlanan *Phrack* ve *2600* dergileri gibi, bilgisayar ağları kuran ve destek sağlayan topluluklardan gelmektedir. Bilgisayar korsanlarının giderek artan şaşırtıcı serüvenlerine karşın, şimdilik bu topluluğa ilişkin ayrıntılı bir sosyolojik araştırma yapılmamıştır. Bilgisayar korsanları sosyolojisinin bir portresini çıkarabilmek için öncelikle bilgisayar ortamı iletişim ve korsanlığın, yani bilgisayar saldırısı eyleminin özellikleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bunu izleyerek, bilgisayar korsanları topluluğu üç bölüm halinde araştırılacaktır: Birinci bölümde, bilgisayar korsanlarının ve korsanlığın sayısal profili incelenecektir. İkinci bölümde, korsan topluluğunun altı farklı özelliği tartışılacak ve korsanlık kültürünün bir özeti yapılacaktır. Üçüncü

bölümde de, topluluğun kendisi ile bilgisayar güvenliği sanayisi arasında, geçirgen de olsa, bir sınır oluşturmaması olgusu araştırılacaktır. En sonunda da, çözümlememizin önemi ne kısaca değinen bir sonuç ortaya konacaktır.

1970’li yılların başlarında, insanların birbirleriyle küresel iletişim kurabilecekleri, merkezsiz, geniş dağılımlı bilgisayar ağlarının kullanımını sağlayan teknolojiler geliştirilmişti. 1990’lara gelindiğinde, çok-ortamlı “işaretle ve tıkla” yöntemlerinden yani Tüm Dünya Ağı’ndan (world wide web) yararlanan yeni, gelişmiş bir bilgi düzenleme ve erişim ortamı bilgisayar ağlarının kapsamına alındı. Bu Ağ, bilgisayar iletişim ağlarını hemen anlaşılabilecek bir yapıya kavuşturdu ve kitlelerin kullanımına açılmasını destekledi. Bu küresel bilgisayar iletişimcileri topluluğunun boyutlarının saptanması zordur, ancak 1998 yılı Ocak ayında sayılarının en az 40 milyon olduğu bilinmektedir. Bilgisayar iletişimi sadece İnternet sayesinde değil, otomatik vezne hizmetleri sağlayanlar gibi özel iletişim ağları sayesinde de pek çok sanayi için vazgeçilmez olmaya başlamıştır. Finans sanayi bunun en belirgin örneğidir. John Perry Barlow’un da söylediği gibi, “Siber uzay, paranızın olduğu yerdir.” Hepsi birden değerlendirildiğinde, şu sırada var olan tüm farklı bilgisayar iletişim ağları modern toplumlardaki önemli kurumları denetleyip birbirine bağlamaktadır. Bunun içinde telekomünikasyon, finans, küresel çapta dağılmış üretim ve medya var-

dır. Bu iletişim ağlarını yasadışı yollarla kullanan topluluğa ilişkin bir inceleme de, ancak “bilgisayar korsanlığı” teriminin tanımlaması yapılarak başlayabilir.

Bilgisayar iletişim ağlarına izinsiz erişim yolları içinde, şifreyi tahmin etme, rastlantısal oluşturma ya da çalma bulunmaktadır. Örneğin, Edinburgh Dükü’nün e-posta kutusunun kırılmasına neden olan Prestel olayında, giriş şifresi (222222 1234) fazla kolay olduğundan korsan sadece tahminde bulunmuştu. Bunun yanında, bazı bilgisayarlar ve yazılım programlarında kötüye kullanılabilecek bilinen hatalar olduğu bilinir. Bunların en karmaşıklarından biri “IP sahtekârlığı”dır. Bu uygulamada bilgisayar korsanı internete bağlı bir bilgisayarın karşısına sahte bir kimlikle çıkıp onu kandırarak ondan kendi bilgisayarına veri aktarmaktadır. Belki de bunların hepsinden de önemlisi, “toplum mühendisi” eylemini yapabilmektir. Bu olgu, birini taklit ederek insanları giriş şifrelerini vermeye ikna etmek, bilgiyi yasadışı elde edebilmek için çöpe atılan bilgiyi çalmak ya da insanlar giriş şifrelerini kullanırken omuzlarının üzerinden bakmak kadar kolaydır. Ancak bir saldırının korsanlık ya da saldırıyı yapanın korsan sayılması için, bu yollardan herhangi birini kullanarak bilgisayarlara yasadışı erişim sağlayabilmesi gerekmez. Aksine, bu gibi saldırıların niteliğine ilişkin bir dizi ilkenin kullanılması gerekir. Turkle iyi bir korsanlığın ne olduğunu betimleyen üç ilkeyi belirlemiştir:

a) Basitlik: Eylem basit, ama etkili olmalıdır. **b) Uсталık:** Eylem ne kadar basit olursa olsun çok ileri bir teknik uzmanlık sonucunda yapılmış olmalıdır. **c) Yasa dışılık:** Eylem bazı yasalara, kurumsal ya da yalnızca algılanmış kurallara karşı olmalıdır.¹ Hollandalı bilgisayar korsanı Ralph, korsanlık eylemini açıklayabilmek için telefonda bedava süre çalma örneğini vermektedir:

Bu, nasıl yaptığına bağlıdır. Önemli olan bunları düşünen adamlarının olmasıdır. Onlar bir telefon kulübesinin teknolojik unsurlarını değerlendirir ve şöyle düşünürler, "Hey bir dakika, eğer bunu yaparsam işe yarar." Bu yüzden denemek için teli keserler ve çalışır. Artık onlar korsandır. Tamam, sonra bu deney yayımlanır, sonra Joe Bloggs bunu okur ve şöyle der, "Hey, mükemmel, Avustralya'dan bizimkileri aramam gerek", sonra dışarı çıkar, teli keser, bir sürü telefon konuşması yapar. Şimdi bu adam budalının, cahilin teki midir?

(Korsan Ralph ile yapılan mülakattan.)

Citibank korsanlığı olayı ikinci bir örnek sayılabilir. Bu korsanlık olayında, bir grup Rus korsan, bankanın denetimini ele geçirmek üzere bir plan geliştirmişlerdi. Amaçları finansal fayda sağlamak olmayan bu saldırganlara göre, korsanlık etiği çalmak değil araştırmaktı. Ancak korsanlardan biri sarhoş ve morali bozuk olduğu bir sırada sırrı 100 dolar ve birkaç şişe votka karşılığında satınca, geliştirdiği planı elde eden bir suç örgütünün 10 milyon dolar kazanmasını sağladı. Burada korsan-

lık ile suçluluk arasındaki fark, Citibank'a yapılan bilgisayar korsanlığını yücelten, bu bilgiyi kullanarak hırsızlık yapmayı ise aşağılayan, toplumca kabul görmüş etik anlayışında yatar. Bilgisayar korsanlığı, yapıldığı anda özgündür. Taklit edilebildiği halde, ne kadar taklit edilirse, bir korsanlık olayı olarak statüsünü o kadar kaybeder. Bunun yanında, iyi bir korsanlık olayında korsanların arzu ettiği şey, hedefin kendisidir; korsanlık olayının vardığı sonuç değildir.

Bilgisayar ortamı iletişimin giderek daha fazla önem kazandığı bu dünyada bilgisayar saldırılarını kavrayabilmek için, amacı bilgisayar korsanlığı yapmak olan bir topluluğu anlayabilmek gerekir. Karmaşık bilgisayar saldırısını ve asla sona ermeyen bir tehdidi, iyi bir korsanlık eylemine ulaşmak uğruna sınırsız araştırma yöntemleriyle olanaklı kılan topluluk budur. Hem bilgisayar iletişiminin ön cephesinde, hem de yanlış tarafında, bilgisayar korsanlarının baskın toplumsal ve kültürel normlar olarak gördüğü tarafta durarak, bunları daima isteyerek dengede tutan bu topluluktur.

Bilgisayar Yeraltında: İstatistikler

Kasıtlı oluşturulmuş yasadışı bir topluluğu çözümlemek araştırmacıya bazı zorluklar çıkarır. Bilgisayar ortamı iletişimin küresel ve anonim niteliği bu sorunların artmasına neden olur. Çünkü yeraltı bilgisayarıcıların-

dan bir araştırma popülasyonu oluşturmak, deneklerin kendi kendilerini seçmesini gerektirir. Bu durumda da her deneğin kimlik bilgilerinin doğruluğunu denetlemek zorlaşır. Siber uzayda var olan kendi tarzını oluşturmuş “yasadışı” bir topluluğu inceleyen çıkan başka metodolojik güçlükler bir Prestel korsanı tarafından şöyle belirlenmiştir:

İngiltere’de bir bilgisayar korsanlığı topluluğu vardı. 8 ya da 9 yıl önce benim bağlantılı olduğum bilgisayar korsanları kuzey Londra’da konuşlanmışlardı. Ben de orada yaşadım ve bir Cuma gecesi Çin lokantasında 12 kişi bir masada oturuyorduk... Ben ve meslektaşım Steve Gold tutuklandıktan 20 dakika sonra bu bilgisayar korsanlığı cemaatinin sonu gelmişti bile. Birçok telefon konuşması yapıldı, birçok disk bahçeye gömüldü, birçok insan artık eski korsan oldu ve gerçekten artık bu konuda konuşacak hiç kimse yok.

(Korsan Schifreen ile yapılan mülakattan.)

Bir yeraltı topluluğundan demografik veriler toplamak zor olmaktadır. Ancak bazı istatistikler bulunabilir. [...] 1990’ların başında ABD’de polisin yeraltına inmiş bilgisayar ağlarına yaptığı baskına ilişkin sorsurmadan sonra Sterling yaklaşık 5.000 aktif bilgisayar korsanı bulunduğunu, bunlardan 100 kadarının yüksek nitelikli ve “en gelişmiş sistemlere sızabilecek kadar yetenekli olduğunu” ortaya çıkarmıştır.² Aynı dönem içinde, Clough ve Mungo ise 2.000 kadar “gerçekten bu işe kendi-

ni adanmış, deneyimli, büyük olasılıkla takıntılı bilgisayar yaratıcı” olduğunu ve bu statüye ulaşmayı çok arzu eden yaklaşık 10.000 kadar da kişi bulunduğunu tahmin etmişlerdir.³ Sadece bir gösterge olmasına karşın, bilgisayar korsanı topluluğunun ve yeraltı bilgisayar ağlarının kullanımının boyutlarını kavramak bakımından en iyi, aslına bakarsanız, tek saptama da yukarıda söylenenlerdir.

Yeraltı bilgisayar dünyasının boyutlarının saptanmasında kullanılan başka bir yol da korsanlığın etkilerini belirlemektir. Bu yöntemde bilgisayar korsanlarının gerçek sayısının belirlenmesi beklenmez. Ancak büyük ölçüde yasadışı serüvenlerden sadece bir korsan sorumlu olabildiğinden, bilgisayar korsanlığının büyüklüğünü ölçmek yeraltı faaliyetlerinin büyüklüğünün belirlenmesini sağlayabilir. Elimizde, bilgisayar korsanlarından değil de “korsanların mağdurlarından” elde edilen kanıtları gösteren üç adet anket bulunmaktadır: 1990’da yapılan Birleşik Krallık Denetleme Komisyonu Anketi, 1993’te bu araştırma projesinin bir parçası olarak yürütülen bir çalışma ve 1996’da yapılan WarRoom Araştırması, bilgi sistemleri güvenlik anketi. Bu üç kaynaktan elde edilen sonuçlar, bilgisayar korsanlığının sayısına odaklanarak ortaya konacaktır.

1990’da Birleşik Krallık Denetleme Komisyonu, Birleşik Krallık sınırları içinde 1.500 adet akademik, ticari ve kamu hizmeti örgütünü incelemiştir. Bu inceleme akademik örgütlerin % 5’inin, ticari örgütlerin

% 14'ünün ve kamu hizmeti örgütlerinin de % 11,5'inin bilgisayarlarının saldırıya uğradığını saptamıştır. Bu araştırma projesinin (bundan sonra Taylor araştırması olarak söz edilecektir) bir parçası olarak bir araştırma daha yürütülmüştür. Alınan iki yüz yanıtın % 64,5'i bir korsanlık deneyimi yaşadığını, % 18,5'i sadece bir virüs deneyimi olduğunu, % 17'si ise saptanmış yasadışı herhangi bir eyleme rastlamadığını belirtmiştir. 1996 WarRoom anketi ABD'deki ticari firmalardan (*Fortune* dergisine göre 1.000 şirket) 236 yanıt almıştır. Bunların % 58'i 1996 Temmuz ayından önceki 12 ay içinde yabancıların bilgisayara girme çabasında bulunduğunu, % 29,8'i farkında olmadıklarını, % 12,2'si ise böyle herhangi bir çabanın olmadığını bildirmişlerdir. Saldırı türleri % 38,3'ü kötü niyetli, % 46,5'i kötü ya da iyi niyetli olup olmadığı tanımlanamayan, % 15,1'i ise iyi niyetli olarak sınıflandırılabilir.⁴

Bu anketlerde açıklanan korsanlık eylemlerinin düzeyi konusunda, bir tarafta Denetleme Komisyonu, bir tarafta da Taylor ve WarRoom araştırmaları arasında büyük oranda farklılık görülmektedir. Bu durum çeşitli olasılıklarla açıklanabilir. Daha düşük düzeyde bilgisayar korsanlığı Birleşik Krallık'taki örgütlerde yapılan anketlerde saptanmıştır. Taylor araştırmasının yarısından fazlası ABD'de, üçte biri Birleşik Krallık'ta yürütülmüş, WarRoom araştırması ise tamamen ABD'de yapılmıştır. Bu durum, bir korsan saldırısının ulusal kaynağı konusunda hiçbir bilgi ver-

memesine karşın, ABD örgütlerine daha yüksek düzeyde korsan saldırıları yapıldığını çağırıştırabilir. İkinci si, Denetleme Komisyonu anketi çok daha büyük bir örneklem kullanmıştır ve bunun sonucunda da çok daha güvenilir olması gerekmektedir. Ancak üçüncüsü, WarRoom ve Taylor araştırmaları deneklerin gizliliğini vurgulamışlardır. Örgütler korsan saldırılarını bildirirken çok ölçülü davrandıklarından bu en temel sorun olmaktadır. WarRoom anketi, örgütlerin % 37'sinin sadece, eğer yasa gerektirirse, bilgisayar saldırılarını bildirdiğini, % 22'sinin, ancak "eğer başkaları da bildirdiyse" bildirdiklerini, % 30'unun eğer, ancak örgütün ismini vermeden bu işi yapabiliyorlarsa bildirdiklerini ve sadece % 7'si saldırı ne zaman belirlenirse o zaman bildirdiklerini ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Denetleme Komisyonu anketinde de bildirilmemiş bilgisayar korsanlığı olayları bulunduğu söylenebilir, çünkü anket yanıtların gizliliğine yeterince önem vermemiştir. Dördüncü olarak, Taylor ve WarRoom anketleri Denetleme Komisyonu anketinden sonra yürütülmüştür ve bilgisayar korsanlığı artışını ya da konuya ilişkin bilinç artışını yansıtabilir. Ne yazık ki, bu faktörlerden hangisinin bilgisayar korsanlığının bildirilen düzeyleri arasındaki farkları açıklayabildiğine karar verme olanağı bulunmamaktadır.

Eldeki istatistikler yeraltı bilgisayar dünyasının, özellikle de yüksek nitelikli bilgisayar korsanlarının sayı-

sının pek de çok olmadığını, ancak çeşitli örgütler üzerinde önemli etkileri olabildiğini ortaya koymaktadır. Eğer Taylor ve WarRoom anketleri doğruysa, örgütlerin yaklaşık üçte ikisi korsan saldırılarına uğruyor demektir. Bilgisayar korsanlarının niteliklerini anlayabilmek için bu proje kapsamında yürütülen nitel alan çalışmalarına da bir bakmamız gerekmektedir.

İç Faktörler: Teknoloji, Gizlilik, Üye Akışkanlığı, Erkek Baskınlığı ve Motivasyonlar

“Bilgisayar korsanlığı kültürü”nü anlamak için siber uzaya çok geniş bir açıdan bakmanız ve makine ve yazılım manyağı olup fiziksel çeşitlilik gösteren insanlar arasındaki etkileşimi izlemeniz gerekir. Bulacağınız şey, kültürün incecik bir ağdan yapılmış çerçevesi olacaktır.

(Bilgisayar korsanı Marotta ile yapılan mülakattan.)

Bilgisayar korsanlarının yaratıp sürdürdükleri “hayali topluluğun” nitelikleri şu öğelerle özetlenebilir: Teknoloji, gizlilik, anonimlik, sınırların geçirgenliği, erkek baskınlığı ve motivasyonlar. Topluluk burada belli bir toplumsal gruba ait üyelerin oluşturduğu kolektif kimlik ya da buna bağlı olarak, belli bir toplumsal grubun “kolektif imgelemi” şeklinde algılanabilir. Hem kolektif kimlik, hem de imgelem bireylerin birbirlerini aynı topluluğun üyeleri olarak tanımalarını sağlar. Bilgisayar yeraltı dünyası ya da en azından bunun korsanlık kısmı, bu anlamda, üyelik ve toplum-

sal normların düzenlendiği belirli kimlik biçimleri sağlayan bir topluluk olarak anlaşılabilir. İnternet teknolojisinin niteliği örneğinde de olduğu gibi, bu biçimlerin bazıları dışarıdan verilmiş olmasına karşın, bireylerin bu biçimleri kavrama yolları birbirlerinde ortak bir etik, bir topluluk ya da bir yaşam tarzına bağlanma duygusu bulmalarına olanak sağlar. Olayın bu şekilde kuramsallaştırılması, Anderson’un hayali cemaat kavramı ve toplumsal hareket kuramlarına yaklaşmaktadır. Bu kuramlar toplumsal hareketleri, kolektif olarak biçimlendirilmiş bir kimlik çevresinde toplanan bireyler, gruplar ve örgütlerden oluşmuş yaygın ağlar biçiminde görmektedir. Anderson, belki de asla birbiri görmeyecek bu insanları ortak bir nedene bağlayan hayali bir kimliğin gücünden söz eder. Toplumsal hareket kuramları, hiyerarşik ya da bürokratik bir niteliğe bürünmeyen, ancak kendisi büyük ölçüde uzlaşmanın öznesi olan bir kimlik yoluyla failler arasında uzlaşma sağlayan hareketlerin farklı ağlara dayanan yöntemlerini açıklar. Bu bakış açıları, dünya çapında var olabilmek için bilgisayar ortamı ile iletişimi kullanabilen, ancak bireylerin bu ortamlarda hiçbir zaman fiziksel olarak karşılaşmadığı bilgisayar korsanı topluluğunu kavramamızı sağlar.

Teknoloji

Bilgisayar korsanı topluluğu, teknoloji ile, özellikle de bilgisayar ve iletişim teknolojileri ile, her şeyi tüketen

değilse bile, rahat bir ilişki kuran bir topluluk olarak betimlenebilir.

Beşiğe konduklarından bu yana gerçek anlamda bilgisayarlarla yaşamış, bu yüzden ne korkusu ne saygısı olan bir nesille karşı karşıyayız.

(Üniversite öğretim üyesi, Prof. Herschberg ile yapılan mülakattan.)

Bilgisayar korsanları, teknolojinin yeni ve beklenmeyen kullanımlara yönlendirilebileceği gibi bir varsayım la teknolojiye yönelik belli bir değerlendirme ya da tavrı paylaşırlar. Bu tavrın bilgisayar ortamı ile iletişim ile sınırlandırılması gerekmez. Hollandalı bilgisayar korsanı Dell, Amsterdam'ın yeraltı tünellerini ve asansör boşluklarını keşfettiğini, bunlara hükümetin nükleer sığınaklarının da dahil olduğunu ileri sürmüştür. Ut-rechtli bilgisayar korsanı Ralph ise korsanlığın "teknolojinin her alanıyla ilgili olduğu" savını ileri sürmüştür, "tıpkı şunun gibi; eğer su kaynatmak için bir su ısıtıcınız yoksa ve suyu kahve makinesinde kaynatırsanız buna benim düşünceme göre korsanlık denir, çünkü teknolojiyi kullanılmaması gereken şekilde kullanmış oluyorsunuz." (Bilgisayar korsanı Ralph ile yapılan görüşmeden). Bilgisayar korsanlarının kolektif imgelemine destekleyen şey teknolojinin yeni ve tahmin edilemeyen amaçlara doğru yöneltilebileceği anlayışıdır.

Gizlilik

Bilgisayar korsanlarının gizlilikle ilişkileri çift taraflıdır. Bilgisayar kor-

sanlığı yasadışı olduğu için gizlilik gerektirir. Ancak bilgiyi paylaşma ve tanınma gereksinimi açıklık gerektirir. Korsanların gelişiminde bilgi paylaşımı şarttır. Ancak bu paylaşım, yasadışı eylemleri yasal yaptırımlardan gizlemeyi zorlaştırır. Korsanlar genellikle gruplar halinde saldırlar. Bu hem korsanlık eylemi sırasında fiziksel olarak aynı odada bulunmak hem de ayrı ayrı saldırmak, ama konuşmak ve bilgi değiş tokuşu yapmak üzere duyuru tahtalarına ve çevrimiçi yerlere sık sık uğrayarak fiziksel ortamda toplanan bir grup içinde olmak anlamına gelir. Bir bilgisayar korsanının eğitimi sırasında daha deneyimli korsanlar tarafından eğitilmemesi ya da çevrimiçi bilgi yoluyla korsan topluluğa ilişkin ortak bilgiler üzerine öğütler almaması pek nadir duyulan bir öyküdür. Tanınmak da bilgisayar korsanları için çok önemlidir. Zoetermeer korsan grubunun bir üyesi şunu belirtmiştir: "Bilgisayar korsanlığı kendisi bir ödül sayılır, çünkü bazen size gerçekten heyecan verir. Ancak eğer deneyimlerinizi başkalarıyla paylaşırsanız sizi çok daha fazla tatmin eder ve tanınmanızı sağlar... Bu grup olmasaydı işletim sistemlerine girmek için ekran başında bu kadar zaman geçirmem olanaksızdı." (Bilgisayar korsanı Zoetermeer ile yapılan görüşmeden.) İyi bir korsanlık olayı paylaşıldığı sürece daha fazla heyecan verir ve bir korsanın statü kazanmasına ve topluluğun uzmanlığından yararlanabilmesine katkıda bulunur. Örneğin,

belirli duyuru tahtalarına erişim olanağı, ancak buna değdiğini kanıtlanırlara sağlanır.

Yasadışı eylemleri polisin ve öteki yetkili kişilerin gözlerinden uzak tutmak, buna karşılık kendi grubundan insanların ya da hatta halkın gözleri önüne sermek gereksinimi arasındaki gerilim bilgisayar korsanlarının gizlilikle ilişkisini tanımlar. Hiçbir bilgisayar korsanlığı bunu İnternet korsanlığından daha iyi açıklayamaz. Bu olayda, amaç genel bir uluslararası iletişim ağını bozmak, aynı zamanda da yakalanmamaktır. İşçi Partisi korsanlığı olayında bilgisayar korsanı, hem kimliğini gizli tutmayı becermiş, hem de gazetelere telefon edip ortadan kaldırılmadan önce saldırıya bir göz atmalarını söyleyip İngiltere'deki ulusal gazetelerin birinci sayfasında kendinden söz ettirmeyi başarmıştı. Başka bir örnek ise, pek çok bilgisayar korsanının kopyalanmış belgeler ya da yazılım parçaları şeklinde ganimetler almasıdır. Çünkü ganimet korsanın "orada olduğunu" korsan topluluğa kanıtlar. Burada sorun, ganimetin bir korsanı dava edebilmek için elle tutulur kanıtlardan biri olmasıdır. Gizlilik yönünde çift taraflı davranış, bilgisayar korsanlarının aslında tanınmak isteyen tuhaf suçlular olduğu gerçeğinin bilinen bir kaynağıdır. Bir zamanlar korsanların intikam tanrısı polis memuru Gail Thackeray'in belirttiği gibi, "Bülten yayınlayan, kongre düzenleyen başka hangi suçlu grubu vardır?"

Anonimlik

Korsan topluluğuna ilişkin üçüncü bir unsur, anonimlik. Teknolojide olduğu gibi burada da farklı olan şey, çevrimiçinde anonim olma durumu değildir. Çünkü bu zaten bilgisayar ortamı iletişimin geniş anlamda belirlenmiş bir yönüdür. Ancak bilgisayar korsanlarının savunduğu anonimliğe ilişkin özel bir anlayıştır. Anonimlik gizlilikle yakından ilişkili olduğu gibi, aynı zamanda ondan farklı sayılır. Gizlilik bilgisayar korsanlığı olayının gizliliğiyle ilişkilidir. Halbuki anonimlik bilgisayar korsanının çevrimiçi olmadığı zaman sahip olduğu kimliği ile ilişkilidir. Netta Gilboa bu hem adlandırılmış hem de saklı kimlik etkileşiminin karmaşık bir biçimini bilgisayar korsanları için kurulmuş bir çevrimiçi "sohbet" kanalında tespit eder.

Bilgisayar korsanları yazılım kullanarak #korsan kanalında oturum başlatabilirler. Bu kanal onların çeşitli sitelerden girmelerine ve çevrimiçinde farklı insanlar olarak görünürken çok sayıda farklı bağlantı kurmalarına olanak sağlar. Bu kimliklerden biri size bir arkadaş olarak özel bir mesaj yazarken başka biri size herkesin önünde kaba davranabilir.⁵

Gilboa hepsi de tek bir korsanın "gerçek" kimliğini maskelemek üzere tasarlanmış çok sayıda açık kimliğin oluşturulduğuna tanık olmuştur. Gizlilik ve açıklık etkileşiminin ikinci bir örneği bilgisayar korsanlarının kendilerine ve gruplarına verdikleri adlar ya da "tanıtıcı" isimlerdir. Bu

araştırmada değinilen tanıtıcı isimlerden bazıları şunlardır: Hack-Tic (grup), Zootermeer (grup), Altenkirch (Alman), Eric Bloodaxe, Faustus, Maelstrom, Mercury, Mofo. Sterling, Kaos Inc., Knights of Shadow, Master Hackers, MAD!, Legion of Doom, Farmers of Doom, the Phirm, Inner Circle I ve Inner Circle II gibi uzun bir grup isimleri listesi çıkarılmıştır. Bilgisayar korsanları kendi yaptıkları korsanlıkların altına imza atmak, çevrimiçi buluşmak ve korsanlık ustaları olarak kendi imajlarını pekiştirmek üzere isimler kullanırken (hatta bazen korsan saldırısına uğramış bilgisayarın asıl kullanıcılarına mesajlar bırakırlar), çevrimiçi olmadıkları zamanki kimliklerini gizli tutarlar.

Üye Akışkanlığı

Bilgisayar korsanı topluluğuna ilişkin dördüncü bir nitelik, üyelerin değişme hızıdır. Bilgisayar korsanlığı resmen oluşturulmuş bir örgüt değil de, resmi olmayan bir iletişim ağı olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle de sınırları hayli geçirgendir. Aynı özellik pek çok toplumsal harekete de atfedilir. Bilgisayar korsanı olabilmek için, katılınması gereken formel törenler ya da hoşnut edilmesi gereken yöneticiler yoktur. Bilgisayar korsanı topluluğunun resmi olmayan ve ağlarla donatılmış oluşumu, yasadışı, hatta bazen de takıntılı doğası ile birleşince, hayli çabuk nöbet değişimi yapan korsanlar ortaya çıkar. Bilgisayar korsanları topluluğun tümünden

gevşek yapısı içinde gruplar oluşur ve bunlar resmen örgütlenmeyi isteyebilirler. Ancak yasal yaptırımlardan doğan baskılar yüzünden, bir noktada, başarılı bir korsan grubu sürekli olarak dikkatleri kendi üzerine çekebilir.

İnsanlar oldukça sık gelip gider. Eğer faaliyetlerinize birkaç ay ara verip sonra geri gelerseniz, hemen herkesin yeni olduğunu görürsünüz. Yıllardır etrafta dolaşanlar her zaman vardır. Ben olsam bilgisayar korsanı topluluğunu çok enformel bir topluluk olarak kabul ederdim. İş kural koymaya gelince, oldukça fazla anarşi yaşanır... Topluluk farklı korsan "grupları" çerçevesi içinde yapılanmıştır. Bunun bir örneği Legion of Doom olabilir. Grup kendi kurallarını yaratır ve genellikle lideri olmaz... Benim içinde olduğum gruplar yeni üyeleri seçmek, insanları üyelikten çıkarmak vs. için oy kullanırdı.

(Legion of Doom üyesi korsan Eric Bloodaxe ile yapılan görüşmeden.)

Gilboa korsanlığın geleceğinde bir bölünme yaşanacağını ileri sürmektedir. Bu bölünme polis kayıtları ve kuşkular nedeniyle korsanlıktan bir türlü vazgeçemeyen ömür boyu korsanlar ile "istedikleri gibi bir iş buldukları veya zamanlarını tüketen bir kız arkadaş edindiklerinde" ister istemez başka bir alana kayacak olan korsanların % 90'ı arasında görülecektir.⁶ Bilgisayar korsan topluluğunun üyelerinin niçin bu denli akışkan olduğuna ilişkin daha sıradan, ancak aynı derecede etkili bir neden korsan Mike tarafından ileri sürül-

müştür: “Eğer vazgeçerseniz, eğer bunu bir hafta yapmazsanız her şey değişir, iletişim ağı daima değişir. Çok çabuk değişir. Geri kalmamanız gerekir, tüm hileleri çok iyi öğrenmek zorunda kalırsınız. Geçerli giriş şifresini, gereken virüsleri, her şeyi” (bilgisayar korsanı Mike ile yapılan görüşmeden). Bilgisayar iletişim teknolojisinin değişim hızı korsanların bu işe bağlılığının çok güçlü olmasını gerektirir.

Erkek Baskınlığı

Bilgisayar korsanlığı kültürünün beşinci ögesi erkek baskınlığı ve bununla bağdaştırılan kadın düşmanlığıdır. Bu proje için yapılan araştırmalar ve bilgisayar korsanlığı üzerine yazılan yazılar kadın korsanlığına ilişkin herhangi önemli bir kanıt ortaya çıkarmakta başarısız olmuşlardır. Gilboa, “Binden fazla erkek korsanla şahsen tanıştım, ancak bir düzineden az kadın bilgisayar korsanı biliyorum,” demiştir. Bu dengesizlik bilgisayar ortamı iletişim alanında da orantısızlığını korur. Genel olarak bilgisayar bilimlerinde kadınların sayısının yetersizliğini şu faktörler belirlemektedir: Çocukluk döneminde toplumsallaşma; erkek çocukların teknolojiye kızlara oranla daha çok ilgi duyması; bilgisayar eğitiminin eril bir ortamda verilmesi ve bilgisayar bilimlerinde kullanılan dilde eril bir eğilimin görülmesi. Bu faktörler maço ve rekabetçi bir tutumu da içerdiğinden, korsanlığı hakkını vererek yapma dürtüsü, durumu daha

beter hale getirir. Bilgisayar korsanları bilgisayar biliminde zaten var olan eril eğilimin çok daha yoğun biçimini oluştururlar.

Âdem toprağı kazıyor, Havva ise yün örüyordu... O zaman beyefendi kimdi? İşte, görüyoruz ki, Âdem bilgisayarlar ve iletişim ağlarının çalışmasıyla uğraşiyor, bu arada Havva da örüyor, ne örüyor? Program mı? Benim karım da program yapar ve bir korsan kadar yeteneklidir. İşini yapabilmek için güvenliği kırmak zorunda kalmıştır. Ancak bunu işinin gereği olarak yapar; bilinmeyeni keşfetmenin soyut heyecanı için değil. Düz örgü. Bilgisayarla uğraşan kadınlar zamanlarını başka birinin sistemine girmek yerine, iyi bir sistem kurmak için geçirirler daha iyi olur.

(Bilgisayar korsanı Mercury ile yapılan mülakattan.)

Mercury'nin erkeklerle kadınlar arasındaki farklar konusundaki anlayışı ister belirgin olsun ister olmasın, o ve çok sayıda başka bilgisayar korsanının bu gibi tutumları korsan topluluğunun hemen hemen kesinlikle kadınlara düşman oldukları anlamına gelir. Bilgisayar uzmanlığı konusunda erkeklerle kadınların ayırı dünyaları olduğu varsayımlarına bir de cinsel tacizi körükleyen anonimlik sorununu ekleyebiliriz. “Çok sayıda iletişim ağının kullanıcının gerçek adını saklamasına izin vermesi çok sayıda erkeğin uygarlığa ilişkin her şeyi bir kenara itmelerine neden olduğu anlaşıyor. E-posta yoluyla cinsel taciz hiç de seyrek görülen bir şey değil” (bilgisayar korsanı

Freiss ile yapılan görüşmeden). Kendisi de bir kadın olan Gilboa, taciz konusunda neredeyse epik bir hikâyeye anlatıyor. Korsanlar onun internette yayımlanan dergisini telefon faturalarını başkalarına yükleme konusunda “eğitici” bir örnek olarak kullanmışlar, dergisini tamamen ele geçirmişler ve sahte bir versiyonunu başlatmışlar, ona fahişe, çocuk tacizcisi, uyuşturucu satıcısı demişler, telefonlarını dinlemişler, telefonunu yönlendirmişler, devamlı meşgul çalışmasına neden olmuşlar, e-postalarını okumuşlardı. Ona bu şekilde davranmaları nedeniyle Gilboa’nın duyduğu şaşkınlığa bir yanıt, bilgisayar korsanlarının paylaştığı ve oluşturduğu ortak kimliğin kısmen kadın düşmanlığı taşımasında bulunur.

Motivasyonlar

Son öğeye gelince, bilgisayar korsanları sık sık korsanlık motivasyonlarını aralarında tartışır. Kendini bu işe adanmış bir bilgisayar korsanının yaşamının, korsan topluluğu dışındakilere yabancı sayılabilecek bir yaşam olduğu gerçeğinin farkındadırlar ve bununla övünürler. Bunun bir sonucu olarak da, korsanlar motivasyonlarını tartışır. Bu motivasyonlar bazen kendini haklı çıkarmalar, bazen açıklamalar, bazen de kişisel takıntılar ve başarısızlıklarla, ıstıraplarla dolu uğraşılardan oluşur. Ancak bu tartışmaların içeriği ne olursa olsun, korsan topluluğunun yapısını oluşturan şey korsanlık motivasyonu çerçevesinde sürüp giden söy-

lemidir. Bu tartışmalar korsanların kendi topluluklarına kolektif bir temel sağlayan ortak bir kimliği karşılıklı olarak tanımalarının bir diğer yoludur. Bu tartışmalara ilişkin bazı tekrarlanan öğeler tanımlanabilir.

Bu öğelerden birincisi şudur: Korsanlar genellikle bilgisayarlara ve/veya bilgisayar ağlarına bir tür bağımlılık duyduklarını itiraf ederler. Bu onları korsanlık yapmaya zorlayan bir duygudur. İkincisi, tüm dünyayı saran iletişim ağında neler bulunabileceğine duydukları meraklıdır. Bu da sıkça tartışma konusu olmaktadır. Üçüncüsü şudur: Korsanlar genellikle çevrimdışı yaşamlarını çevrimiçi yaşamdaki yasadışı arayışların heyecanı ile karşılaştırıldığında sıkıcı bulduklarını ileri sürerler. Dördüncüsü, NASA, Citibank ya da CIA’nın ağ sayfaları ve bilgisayar sistemleri üzerinde güç sahibi olabilmenin çekiciliğidir. Beşincisi, topluluktaki öteki insanlar ya da arkadaş korsanlar tarafından tanınmaktır. Bu pek çok korsan için hem ödül hem de amaçtır. Böylece korsanın topluluk içinde kabul gördüğü belirlenir ve daha üst düzeydeki korsan hiyerarşisinde kendisine yer verilir. Sonuncusu ise, korsanların genellikle topluma ve gelecekteki bilgisayar kullanıcılarına sundukları hizmeti tartışmalarıdır. Böylece bilgisayar ağlarındaki güvenlik kaçaklarını tanımlayabilirler. Korsanlar bu farklı motivasyon düzenlerini tartışarak kendi kolektif kimliklerini açıkça dile getirir ve bir topluluk hissiyatı oluştururlar.

Ben bunu yapıyorum, çünkü kendimi iyi hissetmemi sağlıyor. Şimdiye kadar yaptığım her şeyden daha iyi... Yetkililerden paçayı kurtarmaya çalışırken, adrenalin akışı, yapılması olanaksız olması gereken bir şeyi yapan bir program yazdığımda duyduğum heyecan ve başka korsanlarla toplumsal ilişkilerimin olabilmesi, bunların hepsi bende bağlılılık yaratıyor... Uzun bir süredir, ben başkalarının yanında çok mahcup bir insandım. Ama bilgisayarım ile ona bağlı modeminle birlikte olduğumda düşüncelerim özgürce dolaşabiliyor. Ben korsanlığa bağımlı biri olduğumu düşünüyorum. İnternete bağlanmak bedava olana kadar, sisteme saldırma konusunda ahlaksal ya da etik pişmanlık duygusu taşımayacağım. Topluluktaki öteki insanların seni kabul etmeleri çok önemli. Kabul edilsen daha fazlasına ulaşabilirsin.

(Bilgisayar korsanı Maelstrom ile yapılan görüşmeden.)

Maelstrom'un, merak, yasadışı olmanın heyecanı, sıkılmak, ötekiler tarafından tanınmak ve bedava ya da ucuz erişime toplumun gereksinimini de içeren her türlü motivasyondan söz ettiği görülüyor. Motivasyon konularından kendi yorumunu çıkarıp geliştirerek kendi dürtülerini tanımlayabiliyor ve bir topluluk hissiyatı geliştirebiliyor. Motivasyon tartışmalarını bilgisayar korsanları için önemli kılan bireysel motivasyonların bir topluluğun niteliğini içinde ifade ettiği bu çifte harekettir. Son olarak, belki de tüm bilgisayar korsanları içinde en ünlüsü sayılan Ke-

vin Mitnick'in ortaya koyduğu motivasyonlar korsanlığın nedenlerine ilişkin başka bir ortak söylem oluşturmaktadır.

Siber alanı, bilgisayar sistemlerini, işletim sistemlerini, bilgisayar sistemlerinin birbiriyle etkileşimini daha iyi kavriyorsunuz. Bunlar geçmişte benim korsanlık eylemlerimin gerisindeki temel motivasyonlarımdı. Sadece bilgi elde etmek ve serüvenin verdiği heyecandı. Herhangi çeşit parasal kazanç elde etmek ya da herhangi kötü bir şey yapmak değildi.

(Bilgisayar korsanı Mitnick ile yapılan görüşmeden.)

[...]

Dış Faktörler: Yeraltı Bilgisayar Ağı ve Güvenlik Sanayi Arasındaki Sınır

Bilgisayar korsanları öteki toplumsal gruplarla ilişkiler kurarak kendi topluluklarının sınırlarını oluştururlar. Örneğin, korsanların medya ile genellikle gösterişli bir ilişkileri vardır. Kuşkusuz başka bir topluluk ya da grup ile kurdukları en önemli ilişki bilgisayar güvenlik sanayi (BGS) ile kurdukları gizli ve karşıt bağlardır. Bilgisayar korsanları topluluğunun yapılanmasına başka hiçbir ilişkinin sağlayamadığı yardımı bu ilişki sağlar. Başka bir deyişle, korsan cemaatinin var olması için, varoluşu gereken bundan başka hiçbir toplumsal grup yoktur. Aşağıda, BGS üyesi korsanların görüşlerinden örnekler bulacaksınız:

Bilgisayar korsanları 10 kuruşu demiryoluna koyup trenin onu büküp bükemeyeceğine bakmak isteyen çocuklara benzerler. Tüm treni raydan çıkarma riski olduğunu düşünmezler.

(Mike Jones, güvenlik bölümü, Sanayi ve Ticaret Departmanı, Birleşik Krallık, görüşmeden alınmıştır.)

Bu bir elektronik yağmacılıktır.

(Warman, Londra İşletme Fakültesi, görüşmeden alınmıştır.)

Haşarat gibi mahluklardır.

(Zmudsinski, sistem mühendisi/ işletmeci, ABD, görüşmeden alınmıştır.)

Doğal olarak, bilgisayar korsanları da BGS üyelerine ilişkin benzer değerlendirmelerde bulunurlar. Örneğin, Mofo, korsan topluluğunda psikotik eğilimlerin var olduğunu kabul ederken şunları belirtir:

Bilgisayar sistemleri ve iletişim ağlarından "sorumlu" kişilerin eylemlerinin de yerine getirilmesi gereken benzer "güç trip"lerine sahip olduğunu deneyimlerim bana göstermiştir. Bu psikotik gereksinimin insanın bilgisayarlarla ilişkiye girmesinden önce mi yoksa sonra mı geliştiği ya da güçlendiği önemli değildir.

(Bilgisayar korsanı Mofo ile yapılan görüşmeden.)

Ancak bu iki topluluk arasındaki sınır bu çeşit tutumların belirlediği kadar açık olmamaktadır. Bu da topluluklardaki üyelik profiline ve üyelerin girdiği eylemlere bakılarak anlaşılabilir.

Bilgisayar korsanları genellikle becerilerinin güvenlik hatalarını araştır-

mak üzere BGS tarafından kullanılması gerektiği konusunda fikirler ileri sürerler. Böylece korsanlar BGS üyesi yapılarak onlara iş olanağı sağlanabilir ve korsanlık eylemleri yasallaştırılabilir. En ünlü korsan gruplarından biri olan Legion of Doom'un önde gelen üyelerinden birinin verdiği örnek bu konuda yeterli bilgi sağlamaktadır. Eric Bloodaxe, Chris Goggans olarak da bilinir. Comsec bilgisayar güvenlik firmasına kurulum aşamasında yardımcı olmaya başlamadan önce, korsan topluluğunun önde gelenlerinden biriydi. Daha sonra bir iletişim ağı güvenlik şirketi olan WheelGroup için üst düzey iletişim ağı güvenlik mühendisliğine getirildi. BGS korsanların güvenlik sorunlarını teşhis edebildikleri için yararlı olup olamayacakları konusunda ateşli tartışmalar yapmaktaydı. Burada en etkileyici şey, çok sayıda BGS acentesinin güvenliği ölçebilmek için korsan saldırılar düzenlemeleridir. IBM kendi bilgisayar sistemlerine saldırıların diye bir grup korsana para ödemektedir; Birleşik Krallık hükümeti "istihbarat ajanlarından" bakanlarının güvenli e-posta sistemlerine saldırıda bulunmalarını istemiştir. IBM olayında, ücretle görevlendirilen korsanları suçlu korsanlardan ayırt etmeye yönelik bir çaba gösterilmeye çalışılmış, sadece suç dosyası bulunmayan korsanlar tutulmuştur (bu henüz yakalanmamış suçluları polis yapma uygulamasına yakın bir uygulama olarak görülebilir.) Her iki taraf da radikal farklılıklara kendilerini

inandırmaya çalışmaktadır. Çünkü benzer eylemler yüklenmektedirler. Örneğin, Bernie Cosell ABD’de bilgisayar sistemleri ticareti yapan bir yönetici ve yaptığımız çalışma çerçevesi içinde söz edilen en ateşli korsan karşıtlarından biriydi. Buna karşın kendisinin de korsanlık yaptığını doğrulamıştır:

Şimdiye dek bir ya da iki kez korsanlık yaptım herhalde. Bir keresinde, anımsıyorum, hafta sonu çalışıyordum ve ana kayıt kaynağı listesinin okuma kalkanı vardı ve ben gerçekten yaptığım şeyi bitirebilmek için ona bakmak zorundaydım. O da benim yetkili kullanıcı olmadığım bir sistem üzerine kayıtlıydı. Bu yüzden kendime dosya kalkanını aşabileceğim bir yetki vermeye yetecek kadar sisteme “girdim” ve bana gerekenleri oradan alabildim... Bu noktadan sonra her şeyi yerli yerine tekrar koydum ve sistem yöneticisine güvenlik deliğinin bulunduğunu söyledim. (Cosell, ABD sistem yöneticisi, yapılan görüşmeden.)

Bundan daha da ünlü bir örnek, Clifford Stoll’un bir korsanı ararken girmek zorunda kaldığı korsanlık olayları katalogudur. Bu katalogun kapsamı içinde başka insanların bilgisayarlarının izinsiz ödünç alındığı ve yine başkalarının elektronik iletişim sistemlerinin izinsiz kullanıldığı görülmektedir. Böyle örnekler bu iki topluluk arasındaki farklılıkların eylemlerindeki farklılıklarla açıklanamayacağı, ancak eylemlerin anlamına yoğunlaşılması gerektiği anlamına gelir. Bu anlamların portresi, ancak korsanlık konusunda etik tartışmalar

ra girilerek siber alan ve sanal olmayan ya da gerçek ortam arasındaki benzerlikler bulunarak çıkartılabilir.

BGS profesyonelleri genellikle bilgisayar baskınları ile yaygın suçlar arasında benzetmeler yaparlar. Bu benzetmeler, bilgisayarın bir banka, bir araba veya bir ev gibi “her bölümüne girilebilen” bir şey olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Benzetme kullanmak korsanların bankalara, okullara ya da evlere giren genellikle de bunu kötü amaçlarla yapan tehlikeli insanlar olduğunu anlamayı kolaylaştırır. Korsanlarla BGS arasındaki etik farklar açıkça ortaya çıkarılabilir. Daha fazla düşünüldüğünde, böyle benzetmelerdeki sorun, korsanların tuhaf hırsızlar olduğudur. Hangi hırsız çaldığı bir video kayıt cihazının tam kopyasını giderken bırakır? Ancak bu gerçek dışı durum siber alanda yapılan bir hırsızlığın daha doğru bir betimlemesidir. Çünkü siber alanda çalmak tam anlamıyla kopya etmek demektir. Bunun yanı sıra, korsanlık kültürü, bazen sistemin zayıf yönlerinin saptanmasının faydalarını vurgulamak üzere, korsanları yaptıkları saldırıların reklamını yapmaya yönlendirir. Hangi banka hırsız bankaya telefon edip güvenliğin gevşekliğinden dem vurur? Hırsızlığa ilişkin böylesine basit bir benzetme incelendiği zaman eksik sayılır ve korsanların yaptığı şeyin tam olarak kavranabilmesi için tamamlanması gerekir.

Benim mülküne tecavüz etmekle bilgisayarımı girmek arasında çok büyük

*fark var. Daha iyi bir benzetme gökde-
lendeki ofisinize saat sabahın üçünde
izinsiz girmiş birini bulmak ve adamın
sırt çantasında bazı aletler, bir miktar
tel, bir zaman ayarlayıcısı ve birkaç tane
de bomba yapmaya yarayan şişe bulun-
duğunu öğrenmek olabilir. Adam yine
de bomba yerleştirmek için gelmediğini
iddia edebilir. Nasıl emin olabilirsiniz?*

*(Cosell, ABD sistem yöneticisi,
yapılan görüşmeden.)*

Cosell'in benzetmesi gerçek dün-
yaya ya da girilen binalara ilişkin fi-
ziksel imajlara dikkat çekmeyi sür-
dürürken, korsanların nasıl çalıştığı
gerçeğine de yaklaşmaktadır. Ancak
benzetmenin etik ögesi zayıflatılmış-
tır. Çünkü korsanların neden olduğu
zarardan örtülü biçimde söz edilmiş-
tir. Bomba nerededir? Cosell kesin-
likle bir bomba olacağını ileri süre-
mez, sadece olasılığından söz eder.
Eğer tüm olası yasadışı eylemler en-
gellenecek olursa, o zaman pek çok
şey yasadışı olabilir. Örneğin araba
sürmek gibi. Çünkü hız yapma ve
bir kazaya neden olup birine zarar
verme olasılığı vardır. Bu durumda,
meskene tecavüz ve ofise izinsiz gir-
me benzetmesi olası tehlikeleri iyi
anlatmakla birlikte, tehlikenin belir-
ginliğini anlatmakta yetersiz kalmış-
tır. BGS profesyonellerinin kullandığı
benzetmeler eğer tam doğru olma-
ya çalışırlarsa değişmeye devam
ederler. "Benim benzetmem bir ofis
binasına girmek, sekretere kayıt oda-
sının nerede olduğunu sormak ve
bazı kayıtların fotokopilerini çıkart-
maktır. Bu, birinin evine girmekten

çok daha farklıdır" (Cohen, BGS, ya-
pılan görüşmeden). Aslında burada
biraz etik içerik ve biraz da bilgi hır-
sızlığı kavramı görülmektedir. An-
cak etik bakımdan hırsızlık benzet-
mesinden çok daha fazla bulanıktır.
Bu noktada benzetme tamamen ba-
şarısız olmaktadır. Çünkü etik içerik
korsanları herkesin bilmesi gerektiği
düşünülen gizli suiistimalleri "gam-
mazlayan" kişiler olarak destekleyen
bir şekle dönüştürülebilir.

*Mahremiyet kavramı bir korsan için
çok önemlidir. Çünkü korsanlar bugü-
nün dünyasında mahremiyetin ne kadar
kırılğan olduğunu bilirler. 1984'te kor-
sanlar TRW'nin milyonlarca Amerikalı
için nasıl dosyalar tuttuğunu dünyaya
belgelemişlerdir. Bu ortaya çıkana kadar
insanların çoğu kredi dosyası diye bir şe-
yi duymamışlardı bile... Daha da yakın
bir zamanda, korsanlar MCI kanalında
yayınlanan "Dostlar ve Aileler" progra-
mının herhangi bir izleyicinin 800'lü bir
numarayı arayıp bir müşterinin aradığı
herkesin telefon numaralarını alabilmesi-
ne olanak tanıdığını ortaya çıkarmışlardı.
Ayrıca, bir ödül olarak da bu numarala-
rın müşteri ile ilişkisini de öğrenebiliyor-
dunuz. Ne tuhaftır ki, hem TRW hem de
MCI olaylarında mahremiyete saldırdık-
ları için korsanlar suçlanmışlardır. As-
lında yaptıkları, Amerikalı tüketicinin
eğitilmesine katkıda bulunmaktı.⁷*

BGS'nin yaptığı en önemli ben-
zetme artık etik içeriğini kaybetmiş-
tir. Goldstein, doğru, ilkeli eylemin
saklı bilgiyi yayımlamak olduğu sa-
vını ortaya koymak üzere iyi ile kö-
tünün yerini değiştirmektedir. Eğer

sırlar yayımlanarak toplum yararına daha fazla hizmet edilecekse, o zaman belki de korsanlar artık haydut ya da hırsız değil, tam tersine toplumsal sorumluluk taşıyan gammazcılardır. Bu gibi karmaşıklıklarla karşı karşıya kalınması durumunda BGS profesyonelleri bazen meskene tecavüz ve izinsiz girme benzetmelerini tamamen bırakmaktadırlar. “Sistemlere saldırmak artık geçerli bir aklanma sayılamaz. Çünkü bebekleri dövmek geçerli olmaktan ziyade tehlikeli bir şeydir. Çünkü kendilerini savunamazlar” (Cohen, BGS, yapılan görüşmeden). Burada pek çok insanın tepkisi içgüdüsel olarak bebeklerin tarafını tutmaktır, ancak bir an düşünüldüğünde, Cohen’in benzetmesinin özde değiştiği ortaya çıkar. Bilgisayar sistemi insan değildir ve eğer içindeki bilgiye daha geniş bir toplumun gereksinimi varsa, belki de saldırılmalıdır.

Bu benzetmelerin biraz dolambaçlı oluşu, BGS profesyonellerinin bunları bilgisayar korsanlığı ve sorunlarını açıkça tanımlamak için değil, kendileri ile korsanlar arasındaki etik farklılıkları belirtmek için kullandıklarını gösterir. Bebek dövme ve haydutluk benzetmelerinin hepsi bilgisayar korsanlığını kötü bir şey olarak zihinlere yerleştirmeye yöneliktir. Buradaki en önemli nokta şudur: Bu benzetmeler etik ve topluluk oluşturma bağlamında işe yarar, ama bilgisayar korsanlığının karakterini net olarak kavramak bağlamında işe yaramaz. Çünkü gerçek ve sanal alan arasındaki benzetmeler

BGS profesyonellerinin düşündükleri kadar basit benzetmeler şeklinde yapılamaz.

Fiziksel (ve biyolojik) benzetmeler farklı yasaların yürürlükte olduğu bir alandan gelen bir anlayışı desteklediklerinden, genellikle insanları yanlış yönlendirir... Birçok kullanıcı (hatta “uzman”), giriş şifresini bir anahtar olarak düşünür. Aslında şifre kolaylıkla tahmin edilebilir, ama bir anahtarın eşdeğerini yapmak zordur.

(Hamburg Üniversitesi öğretim üyesi, Brunnstein, yapılan görüşmeden.)

Bilgisayar korsanlığı ile BGS toplulukları arasında sınırların belirlenme süreci BGS profesyonellerinin topluluklar ile bunların korsanlar tarafından yeniden yorumlanması arasındaki etik farklılıkları belirlemek için benzetmeler yaratmaları çerçevesi içinde oluşur. Ancak bu süreç korsanları kendi benzetmelerini oluşturmaktan alıkoymaz.

Bilgisayar güvenliği satranç oyununa benzer ve bilgisayar sistemime saldırmanın evime saldırmakla aynı şey olduğunu söyleyen tüm bu insanlara söyleyecek tek şey var: Saçmalık. Çünkü evinizin güvenliğini sağlamak çok basit bir şeydir. Kapılara kilitler, pencerelere demirler koyarsınız. O zaman sadece kaba güç evinize girebilir. Örneğin, pencereyi kırarak. Ancak bir bilgisayara girmenin yüz binlerce karmaşık yolu vardır ve bu bilgisayarın güvenliğini sağlayan kişiyle satranç oynamaya benzer.

(Hollandalı bilgisayar korsanı Gongrijp ile yapılan görüşmeden.)

Öteki bilgisayar korsanları bilgisayar korsanlığının zekâ işi olduğunu vurgulayan aynı türden benzetmeler yaparlar. “Eğer hiçbir şey yapmazsam sıkılırım... Yani, insanlar niçin bilmece çözüyorlar? Korsanlar için de bu aynı şeydir” (bilgisayar korsanı J. C. van Winkel ile yapılan görüşmeden). Gongrijp ve van Winkel etik benzetme yoluyla sınırları belirleme yoluna giderler. Bu satranç oyunu ya da bilmece benzetmeleri elbette tuhaf görünmektedir. Kazanan, binlerce insanın kredi kartı bilgilerini alır ya da mektuplarına erişebilir. Bir satranç oyununda kaybeden ve kazananın başka bir sonucu yoktur. Oysa bilgisayar korsanlığının sonunda, genellikle özel bilgilere erişim sağlanır. Bu olgudan bilgisayar korsanlarının çıkardığı anlam, karşı tarafın yanlış benzetmeler yaptığı ve bilgisayar korsanlığının zararsız ve zekice bir etkinlik olduğudur. Böyle benzetmeler ve tartışmalar karşısında bilgisayar korsanları hemen ünlü korsanlık etiğine başvururlar. Daha önce Steven Levy’nin betimlediği gibi, korsanlar, korsanlık etiğinin ilkelerini öğrenmek yerine korsanlık etiğinin söyleminde mevcut bulunan bilgisayar korsanlığının anlamına ilişkin ortak bir anlayış konusunda birleşirler. Pek çokları korsan etiğini korsan topluluğunun temeli olarak görür, ancak biz korsan etiğini kolektif bir kimliğin karmaşık yapısının sonucu olarak görmekteyiz.

Buradaki toplumsal süreç, her iki grup arasında net bir ayırım yapabilmek için hem BGS hem de bilgisayar korsanları tarafından fiziksel alana

ilişkin benzetmelerin kullanılmasıdır. Bu süreçler içinde, bilgisayar saldırılarının farklı etik yorumlarına dayanan topluluklar arasındaki sınırları her iki tarafın da oluşturduğu görülmektedir. Böyle bir durumda, tipik eylemler ya da üyelik gibi öteki sınırlar ise bir hayli akışkandır.

Sonuç

Bilgisayar korsanlığını bilgisayar ağlarının yüzlerinden biri biçiminde üreten toplumsal temelin ne olduğunu kavrayabilmek için korsan topluluğunun niteliklerini incelemek gerekmektedir. Daha önce verilen rakamlar ve İnternet korsanlığının kapsamının genişlemesi, hem gösterişli bir açıklık hem anonimlik sağlayarak, artık dünya çapında bilgisayar ağları kaçınılmaz bir gerçeklik olduğundan korsanların kendilerine özgü niteliğine dikkat çekmektedir. Korsanlar ağlarla sarılmış bir dünyada yaşamının riskli bir dünyada yaşamak anlamına geldiğini gösterir. Bu araştırma sayesinde bulunan topluluk kendini belli başlı iki yönde ifade etmektedir. Birincisi, korsanların öteki korsanlarla süregelen tartışma ve anlaşmalarının konusunu oluşturan çeşitli unsurların olması. Korsanlar, teknoloji, gizlilik, anonimlik, üye değişimi, erkek baskınlığı ve kişisel motivasyonlar yönündeki tutumlarını tekrar tekrar tanımlarken hayali bir cemaat yaratırlar. İkincisi, korsanların kendi topluluklarının sınırlarını her şeyden önce Bilgisayar Güvenlik Sanayi ile ilişkili olarak tanımlamala-

rıdır. Bu sınırlar korsanlığın etik bir yorumunu vurgular. Çünkü iki topluluğun da etkinliklerini ve üyelik durumunu net olarak ayırt etmek zor olabilir. Bu etik değerler korsanlığı açıklamak üzere her topluluğun üyeleri tarafından yapılan benzetmeler yoluyla açıkça ortaya çıkarılır.

Bilgisayar korsanları genellikle takıntılı ve yalnız genç adamlar olarak tanımlanır. Çevrimiçi yaşamın yabancı niteliği korsanların insanlar yerine makinelerle daha kolaylıkla iletişim kurduğuna inanılmasına yol açar. Oysa korsanlar bilgisayarları başka insanlarla iletişim kurmak için aralıksız olarak kullanırlar. Bilgisayarların gücünü yaşamlarımız üzerinde hissetmek bu korkuyu daha da artırır. Korsan topluluklarının incelenmesini güçleştiren anonimlik özelliği, korsanlara hastalıklı tipler tanısı koymak için, aynı şekilde, kolay bir hedef oluşturur. Örneğin, yukarıda ana hatlarıyla açıklanan Gilboa'nın taciz deneyimi onu korsanlar için hastalıklı tipler tanımlaması yapmaya yöneltmiştir. Gilboa, korsanların niteliklerinin ortaya çıkarılması için yapılması gerekenleri sıralarken, korsanların öksüz ya da yetim olmak, derin depresyon yaşamak ve akıl hastanesinde yatmış olmak gibi özelliklerinin incelenmesini önermiştir. Korsanlara ilişkin benzer yorumlar kendi toplulukları içinden de gelmiştir. "Fransa'da bildiğim tüm korsanların ebeveynleriyle ciddi sorunları vardır ya da olmuştur" (bilgisayar korsanı Condat ile yapılan görüşmeden). Araştırmamız, korsan-

ları akıl sağlığı bakımından istikrarsız insanlar olarak bireyselleştiren, korsanlara ilişkin psikolojik yorumun ciddi olarak sınırlı tutulması gerektiğini önermektedir. Çünkü bu yorum korsanlığın toplumsal temelini göz ardı eder. Gilboa'nın deneyimi pek hoş bir şey değildir, ancak korsan topluluğunun erkek egemen özelliğinin bilincine varıldığında daha fazla anlaşılabilir.

Bilgisayarların yaşamlarımız üzerindeki gücünün birçok insana verdiği korku bilgisayarları toplumun yasal kurumları dışında çalıştıranları insanların gözünde kolaylıkla şeytana dönüştürebilir. Gazeteci John Littman bir kez korsan Kevin Mitnick'e, toplumun bilgisayarlar ve iletişim ağlarına giderek daha fazla bağımlı olmasıyla birlikte, yeni ve farklı korkuların çıkması ve bunun sonucunda da insanların kendisini şeytan sanıp sanmadığını sormuştu. Mitnick, "Evet..." demişti, "Bu yüzden bilmeyene duyulan korkuyu azar azar öğreniyorlar. Bu yüzden benden korkuyorlar. Yaptığım şeyden değil, kendilerine büyük zarar verebileceğimi bildikleri için korkuyorlar." Korsanların patolojik yorumu çekici görünüyor. Çünkü bilgisayarların yaşamımızı denetim altına alması korkusuna dayanıyor. Eğer bir insan hava trafiğini, barajları ya da acil telefonlarını denetim altında tutan bilgisayar sistemleri üzerinde sadece eğlenmek için oynamaya niyetliyse bu insan aklını kaçırmamış mıdır? Başka ne olabilir? Korsanları, kolektif kimliklerini tanınması kolay bir

dizi kaynak yoluyla açıklayabilen yasadışı bir topluluğun üyeleri olarak yorumlamak bilgisayarlara karşı duyulan korkuya boyun eğmemizi gerektirmez. Korsanların neden olduğu olayların pek azının belgelenmiş olmasına karşın, bilgi toplumlarının kâbusu olmuş korsanlara karşı daha net bir bakış açısı elde etmemizi sağlar. Bilgisayar korsanı topluluğunu, yani dijital yeraltını anlamaya çalışmak için korkular bir kenara bırakılmadıktan sonra korsanlığın bilincine açıkça varılamaz. Bu topluluğun içinden çıkan korsanlar kolektif ilkeleri, bağlılıkları ve kimliklerine bakıldığında patolojik özelliklerini kaybetmeye başlarlar.

NOTLAR

- 1 S. Turkle, *The Second Self: Computers and the Human Spirit* (Londra: Granada, 1984), s. 232.
- 2 B. Sterling, *The Hacker Crackdown: Law and Disorder on the Electronic Frontier* (Londra: Viking, 1992), s. 76-77.
- 3 B. Clough ve P. Mungo, *Approaching Zero: Data Crime and the Computer Underworld* (London: Faber and Faber, 1992), s. 218.
- 4 WarRoom, "1996 Information Systems Security Survey", WarRoom Research, LLC, <http://www.infowar.com> adresinden temin edilebilir.
- 5 N. Gilboa, "Elites, Lamers, Narcs and Whores: Exploring the Computer Underground", L. Cherny ve E. Weise, *Wired Women: Gender and New Realities in Cyberspace* (Seattle: Seal Press, 1996) içinde, s. 102-103.
- 6 A.g.e., s. 111.
- 7 E. Goldstein, "Hacker Testimony to House Sub-Committee Largely Unheard", *Computer Underground Digest*, 5 (1993), s. 43.

28. Elektronik Polislik

Richard V. Ericson, Kevin D. Haggerty

[...]

Elektronik Altyapılar

Modern polis örgütü, sorumlu olduğu bölgeyi tehdit eden riskleri izleyebilmek için üyelerini elektronik teknolojilerle donatır. Polis arabaları gezici ofislere ve teknolojik laboratuvarlara dönüştürülmüştür. Bu arabalar telsiz, telefon, terminal, dizüstü bilgisayar, radar, video kamerası, uzaktan kumandalı mikrofon, alkol ölçme donanımı, faks, yazıcı ve araç konumu tespit aygıtı gibi elektronik gereçlerle donatılmıştır.

Devriye arabaları bu teknoloji kalabalığıyla başa çıkmakta yetersiz kalmaktadır. Bazı durumlarda ön yolcu koltuğu yerinden çıkarılır. Bu durumda polis memurunun ortağı artık insan değil teknoloji olur. Başka durumlarda ise sürücü koltuğu ile ön yolcu koltuğu arasına yerleştirilen tüfek ya da öteki silahlar kaldırılır. Bu da güç sembolünün yerini bilgi sembolünün aldığını gösteren bir eylemdir. Bir polis arabası dışarıdan bakıldığında hemen tanınır. Her elektronik aygıt için ayrı bir anten gerektiğinden aracın dışı bir “anten

çiftliği” görüntüsü almıştır. Bu duruma ilişkin öfkesini gizleyemeyen bir polis memuru, “Biz zaten standart bir arabanın güç kaynağının sınırlarını zorlamaktayız. General Motors şirketi şu sıralarda tüm donanımımızı çalışır durumda tutabilmek için polis arabalarına gereken güç yükünü nasıl arttıracakını hesaplamaya çalışıyor. Sanıyorum, en sonunda arabanın arkasından bir dizel jeneratör çekmek zorunda kalacağız!” demiştir.

Devriye arabalarına yerleştirilmeye çalıştıkları cihazlara ek olarak, polis memurları birtakım amaçlara hizmet eden elektronik donanımlı başka araçlara da ulaşabilmektedir. Devriye gezen bir komiser yardımcısına yasadışı silah bulundurulduğu söylenen belediyeye ait bir siteye giderken eşlik ettik. İçinde bulunduğumuz vana ait donanım listesi, basılı ya da bilgisayar çıkışlı kent haritaları, sitenin haritası, dürbün, teleskop, polaroid fotoğraf makinesi ve özel dinleme aletleri gibi çeşitli iz bulma aygıtlarını içeriyordu. Bu aygıtların bazıları şüphelileri gözlemlemek için kullanılırken, binalara zorla girmek için bir strateji de geliştirilmeye çalış-

şılıyordu. Ayrıca, binaların içini gözlemek için güçlü bir teleskop kullanılıyor ve telefon konuşmalarını takip edebilmek için de hatlara uzaktan kumandalı dinleme cihazları monte ediliyordu.

Bölgelerin haritasını çıkartmak ve bu bölgeler içinde ne olup bittiğini gözlemek için daha büyük gezici gözetim ve kumanda araçları da bulunmaktadır. İncelediğimiz bir polis örgütüne özel bir şirket büyük bir kamyon bağışlamıştı. Örgüt, kamyonu çok gelişmiş elektronik gözetim aygıtlarıyla donatmaya karar verdi. Polisi ilgilendiren önemli olaylar ve haberleri o sırada olay yerinde izleyebilmek için kamyon baştanbaşa telefon tesisatları, dinleme cihazları, video gözetim cihazları ve televizyon ekranlarıyla donatıldı.

Emniyet teşkilatı yöneticileri belli başlı olayların haber medyasının gözlemine açık olduğunun ve haber formatlarının insanları genellikle bu olayların nasıl anlaşılacağı ve ne gibi bir tepki verileceği konusunda yönlendirdiğinin farkındalar. Bu nedenle, haber medyasının olayları nasıl izlediğini takip edebilmek için araçlar geliştiriyorlar. Polis örgütlerinden biri haber medyasının belli başlı olayları nasıl "uyarladığı"nı saptayabilmek için gezici bir ev oluşturmuştu. Bu araçla gezintiye çıktığımızda ev sahibimiz polis memuru bu evin "kendileri için sorunları çözmeye yarayan bir yer olduğunu," söylemişti. "Onları bizim şartlarımızı uyarlamayı yeğliyoruz. Ne olup bittiği konusunda onların çizgileri

geçip kendilerinin olayı ortaya çıkarmaya çalışmaları yerine biz onların habersiz kalmamasını sağlıyoruz. Medya çalışanlarının pek de işbirliği içinde oldukları söylenemez, ama fena da değiller," demişti.

Bir polis örgütünün yetki alanı içindeki nüfusu ve bu insanların neden olduğu ve karşılaştıkları riskleri izlemek üzere kullanılan, farklı bölge haritalama teknolojileri de bulunmaktadır. Asayişin sağlandığı polis yetki alanları ve bu alanlardaki nüfusun görünümünü sağlayabilmek için muntika ve civar profilleri geliştirilir. Bir polis örgütü muntika profili çıkarmak için beş sayfalık bir form oluşturmuştu. Bu formda muntikanın sınırları, yolları (kilometre olarak uzunlukları), nüfus nitelikleri (yaş yapısı ve etnik kompozisyon gibi) ve özel sorunların tanımları isteniyordu. Bu formda aynı zamanda, muntika sınırları içinde çıkabilecek sorunlarla baş etmek ve onları gözlemek için oluşturulan asayiş stratejilerine ilişkin bilgi de isteniyordu.

Kanada'daki pek çok polis örgütü Kanada Ulusal Savunma Bakanlığı'nın Amerikan ordu teknolojisinden uyarladığı bilgisayar destekli haritalama sistemlerini satın almaktadır. Bu sistemler polis yetki alanlarını, en küçük birimin boyutlarının sadece bir metre kare olduğu, çok küçük birimlere ayırabilmektedir. Bu teknolojiyle donatılmış bir devriye görevlisi, bir karakol bölgesi sınırları içinde, apartman blokları, binalar, hatta binaların bazı kısımları gibi, çok dar bölgeler içinde tanımlan-

muş, resmen kayıt altına alınmış suçlar ya da sorunların ayrıntılı bir bilgisini elde edebilmektedir. İncelediğimiz bir sistem, ırk gibi nüfus özelliklerini de tanımlayabiliyordu. Bize bu teknolojinin işleyişini gösteren polis memuru, “Bunun mahalli polis memurlarına ne kadar yararı olduğunu görebilirsiniz,” diye açıklamıştı, “Polis memuru karakola gelip kendi özel alanında suç taraması yapabilir. Eğer istiyorsa belli bir dönem içindeki fahişelik ve cinsel şiddet olaylarının saptanması için belli bir alan bilgisine ulaşabilir.” Sistemin sadece polisçe bilinen suçları kaydetmesinden kaynaklanan zorlukların olup olmadığı sorulduğunda, “Bizim için geçerli olan da budur. Biz sadece gerçek suçlarla uğraşabiliriz yoksa olacağını düşündüğümüz suçlarla değil,” diye yanıt vermişti.

Polis tarafından suç, polisin yetki alanlarına ve buralarda yaşayan insanların yarattığı sorunlara ilişkin olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, polis örgütlerinden biri, olayları belgelemeye yarayan yeni bir ses-giriş sistemine geçmenin bir devamı olarak, tüm belgeleme ve sınıflama formatını da yenilemişti. Eve özgü suçların işlendiği meskenler ve gençlerin toplanıp sorun çıkarttığı toplu taşıma sistemlerinin bulunduğu yerler gibi “sıcak noktaları” saptamak için yeni sınıflama formatları geliştirilmişti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, polisin yetki alanlarına yönelik riskleri izlemek üzere video gözetim aygıtları da kullanılmaktadır. Bir polis örgütündeki video üretim biriminin

“yayın yapacak nitelikte bir kamera ve eksiksiz yayına hazırlık olanaklarıyla donatıldığı” açıklanmıştı. Bu birimler halkla ilişkiler ve polis eğitimine yönelik video filmleri üretirken, gösteri yürüyüşleri gibi belli başlı olayları da gözlemler ve yerleri, insanları izleyebilirler.

Bazı polis örgütleri kendi devriye araçlarına da video kameraları yerleştirmişlerdir. Bir mahkeme için yaptığımız alan araştırmamız sırasında, devriye araçlarına video kameraları yerleştirilmesine tanık olmuştuk. İncelememize katılan devriye polisleri, video kameralarının birçok amaca hizmet ettiğine inanmaktaydı. Görüşme yaptığımız bir polis memuru bu aygıtların “Hayal edebileceğiniz her şey için” yararlı olabileceğini belirtmişti.

Bu mahkemede video kameraların daha kesin bir kanıt sağlayacağına dair tam bir inanç vardı. Tecavüzcüye, suçüstü “yakalandığı” polis tarafından gösterilebiliyor, bu nedenle de itiraflarını ve savunmasını buna göre yapması sağlanabiliyordu. Bir polis memurunun söylediği gibi, “Kuşku uyandıran herhangi bir şey varsa ve eğer bu şey video ile kayda alınmışsa, kuşku duyamazlar. İşte oradadır. Onunla ilgili veler, eğerler, amalar kalmaz. Olmuş bitmiştir.”

Video kameraları şüphelileri izlemekte de çok yararlı olmaktadır. Bunlar araçları tespit etmek için radarla birlikte kullanılır. Çünkü video ekranı hedef aracın hızını gösterebilir. Kötü şöhretli bir barın dışında asayiş sağlamak üzere de kullanıla-

bilirler. Bara giren ya da çıkan insanlar filme alınır, araçlarının plaka numaraları ve araç sahiplerinin suç kayıtları polis araçlarının bilgisayar sisteminden araştırılır. Video kameraları aynı zamanda kitlesel olaylar, grevler sırasında çıkan olaylara, gösterilere, barlarda çıkan kavgalara ve gürültülü toplantılara katılan insanlar belirlemede işe yarar.

Video kameralarının başka bir işlevi de trafik kazalarında ayrıntıları araştırma görevi olarak kullanılabilmesidir. Polis memurlarından birinin de söz ettiği gibi, video kayıtları, uzun vadede, belli başlı kazalara ilişkin incelemelerde evrak yükünü azaltmanın bir yolu olabilir: "Bir mahkemeye 'O buradan geldi, kadın burada öldü'nün böyle bir görüntüsünü sağlayabilecek çok fazla miktarda evrak sunamazsınız. Ama kamera yardımıyla bu görüntüleri ekranda dondurabilir ya da büyütebilirsiniz."

Polis video kameralarına ses kapasitesi de eklenebilmektedir. Bir polis memuru kemerine bir verici takmakta ve belli bir uzaklıktaki polis aracında bulunan ortağına tüm konuşmaları iletebilmektedir. Bu kapasite her zaman sorunlu sayılan evlerdeki kavgaların üstesinden gelebilmek için kullanılabilir.

Adamlardan birinin bir mikrofonu vardı, öteki adamlar arabada oturup dinleyebiliyorlardı. Eğer olaylar çığırından çıkacak gibi olursa müdahale edebiliyorlardı. Eğer çok ileri gidilmezse sadece orada geride beklerlerdi. Başka bir olanak

da, arabada her şeyi kayda alabilmektir. Eğer o herif orada koltukta oturuyorsa ve "Bunlar gider gitmez, senin kafanı kıracağım, sürtük" diye haykırırsa, çok yazık, o tarih olmuş demektir. İşte o zaman onu dışarı çıkarırsın. İşte elinde de bir kanıt var. Her şey bantta kayıtlı. Aslında bunu bir milyon farklı yöntem için kullanabilirsin.

Devriye arabalarındaki video kameraları polisler için iyi ve kötü polisliğe ilişkin gerçek olaylar gösteren eğitim malzemesi yapımı için de yararlı olmaktadır. Aynı kaynaktan alınan filimler televizyonda gösterilen polislerin faaliyetleriyle ilgili programlar için eşsiz görüntüler sağlamaktadır.

Öteki teknik donanımlar gibi, video kameraları da polis memurlarının etkinliklerini izleme kapasitesine sahiptir. Ancak bu olanağa hile karıştırılmasının birçok yolunun bulunduğunu da keşfetmiş bulunuyoruz. Örneğin, polis memurları kamerayı, izleyicinin zanlıdan çok polis memurlarının duygularını paylaşması için tasarlanmış bir kayıt yapacak şekilde yerleştirebilirler. Bir polis memurunun da açıkladığı gibi, "Ben Rodney King ya da başkasının hayranı değilim, ama kameranın olayı bizim bakış açımızdan göstermesi iyi olur."

Devriyeye çıkan polis memurları kayıt işleminin her düzeyde teknik denetimini sağlamaktadır. Kayıt aygıtını, mikrofonu istedikleri gibi açabilir ya da kapatabilirler. Kayıt aygıtı bagajda saklanabilir ve tek anahtar arabanın anahtarlığına takılabilir.

Hile ortaya çıkarılabilmesine karşın, polis memurları sıkıntıya neden olan bandı aygıttan çıkarabilir ve tekrar yerine yerleştirebilirler. Altı saat sonra da tüm bant silinebilir.

Alan çalışmamız sırasında bir polis müfettişi, taktırmak üzere olduğu video sisteminin, izlenen aracın hızı kadar polis aracının da hızını ekranda göstereceği konusunda endişelerini ifade etmişti. Polis araçlarının, rutin devriye gezileri sırasında bile çok yüksek hızlarda seyrettiğinin sık sık gösterileceğinden endişe duymuştu. Örneğin, bir polis aracı radar denetimi için devriyeye çıktığı sırada hız sınırı saatte 100 km. olan bir bölgede saatte 125 km. hızla seyredebilir ve devriye görevlisi hız yapan başka bir aracı tam da “yakalamak” üzereyken, video sistemi aynı anda onun da aşırı hız yaptığını belirleyebilir. Bu durumda görevli kendisinin çiğnediği bir kanunun yaptırımını başkasına uygularken gösteriliyor olabilir. Tesisatçı, sadece izlenen aracın hızı kayıt edilebilsin diye, polis aracının hızını gösteren bağlantıyı kurmamaya razı olmuştur.

Fotoğraf çekimi de düzenli olarak gözetim için kullanılmaktadır. Polaroid fotoğraf makineleri şüphelileri yerinde kayıt etmek üzere kullanılır. Polis örgütlerinden biri, her sanığın olay yerinde kendisini tutuklayan polis memuruyla birlikte bir fotoğrafının çekilmesi çağrısında bulunan bir rapor yayınlamıştı. Fotoğrafla birlikte tutuklama yeri ve tutuklanan kişiye ilişkin tüm ayrıntılar kayıt altına alınmalıydı. Fotoğrafın altında

neyle suçlandığının ve tutuklamaya neden olan koşulların ayrıntılı bir açıklamasının yapılabilmesi için bir yer bulunmaktaydı.

Aynı polis örgütü, çalıştıkları bölgelerin bir kaydını tutabilmek için tüm bilinen fahişelerin de birer resmini çekmiştir. Uyuşturucu satıcılarının sık sık uğradığı kötü şöhretli oteller ve çalınmış eşya depoları da, fahişeler kadar bu binalara düzenli olarak girip çıkan herkesin polaroid resimlerinin çekilmesini gerektiren yerlerdi.

Bu yöntemlerle riskleri görsel kayıt altına alan polis örgütü, haber medyasının kullandığı teknolojinin aynısını kullanmaktadır. Bu nedenle de, medya için yararlı olabilecek malzemeyi seçici biçimde sağlayabilir. Aynı şekilde, bazen de, medya polis için peşinde oldukları şeyin bulunmasına yararlı olabilecek malzeme üretebilir. Bu kapsam içindeki “simülasyonlar” bazen karmaşıktır. Polislerle birlikte çıktığımız devriyelerden birinde polis memurunun bilgisayar ekranına, belli bir yerde haydutları izleyen devriyelerin eğitici bir video filmi çektiği konusunda uyarıcı bir mesaj gelmişti. Bu hırsızlık senaryosu silahla ateş etme ve başka gerçek sahneler de içermektedir. Bu olay polis memurlarından birinin başka bir olayı anımsamasına neden oldu. Olayda polisin meslektaşlarından biri televizyon için çekilen bir araba reklamındaki sürücünün ehliyetsiz olduğunu fark etmişti. Polis memuru ehliyetsiz araba kullanan bu kişiye ceza yazmak için olay

yerine gittiğinde, bu kez bu olay habere değer görüldü ve sonuçta başka bir televizyon haberinin daha ortaya çıkmasını sağladı!

Polis memurları kendilerine o anda insanlar ve mekânlarla ilgili bilgi sağlayabilen çeşitli elektronik altyapılara da bağlıdırlar. Polis araçlarındaki bilgisayar birimlerinden suçlu kayıtları, önemli tutuklama olayları ve bu gibi durumlara ilişkin veri sağlayan Kanada Polis Haber Alma Merkezi (CPIC) sistemine o anda erişim sağlanır. Tutanakları doldurmak zorunda olmadıkları “boş geçen” zaman içinde, devriye polisleri bilgisayar yardımıyla araçlar ve insanlara ilişkin rastlantısal denetimler yaparlar. Vardiya zamanının yaklaşık % 15’inin yollardaki ya da park alanlarındaki araçların rastlantısal denetimleriyle geçirildiğini saptamış bulunuyoruz. Bir plaka denetimi aracın sahibinin kimliğini ortaya çıkarmaktır. Araç sahibine ilişkin bir denetim ise bu kişinin herhangi bir suç kaydının olup olmadığı ya da hakkında çok önemli bir arama belgesi olup olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bu denetimlerin her ikisi de daha ileri düzeyde araştırma gerektirir. Bu denetimler üzerindeki tek sınırlama polis memurunun zamanı ve klavyeyi kullanma hızıdır. Bu teknolojiyi kullanma konusundaki deneyimini, aracına henüz bir bilgisayar bağlantısı sağlamış olan polislerden biri şöyle betimlemiştir:

Bu aygıt hemen yanınızda. Bir isim, bir doğum tarihi yazmanız sadece iki sa-

niyenizi alıyor ve herkesi sorgulayabiliyorsunuz. Hatta eğer birini sorguluyorsanız ve bir şeye rastlarsanız, Kanada’da herhangi bir yere, herhangi başka bir CPIC birimine bir mesaj gönderebiliyorsunuz. Bunun o kişi olup olmadığını, onlar tarafından aranıp aranmadığını ya da hikâyesi ne ise sorabilirsiniz... Etrafta aracınızla dolaşırken plakalar hakkında da bilgi alabilirsiniz. Her şüpheli şeyi hiç durmadan kontrol edebilirsiniz. Araçlar. İnsanlar. Birini durdurursanız eğer, hemen o mahalde onunla ilgili sorgulama yapabilirsiniz. Ben cadde boyunca giderken insanları sorgularım. Araçları yoldayken bile sorgulayabilirsiniz... Artık daha gelişigüzel sorgulamalar yapıyorum. Çünkü yolda gidiyor olabilirim ve tam da hakkında bilgi almak istediğim bir araba görebilirim. Belki onun kim olduğunu, arabadakilerin kim olduğunu bilmek isterim. Belki de hiçbir şey yapmıyordur, sadece yolda gidiyor olabilir.

Bilgisayar birimleri başka kurumların geliştirdiği veri sistemleriyle de bağlantı kurabilir. Polisin yetki alanlarının çoğunda eyalete ait motorlu araç kurumu veri tabanıyla bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlantı sürücü ehliyetinin statüsü, aracın kayıtları ve araç güvenlik araştırmaları konusunda bilgi sağlar. Belediye hizmetleri faturalama sistemleriyle de sık sık bağlantılar kurulur. Bunlar o kişinin adresi, telefon numarası ve borçlarıyla ilgili bilgiye ulaşmanın uygun bir yoludur. Bu bağlantılar pek çok yetki bölgesinde devriye aracıyla polis bilgisayarları arasında kurulan doğrudan hatlarla kolaylaş-

tırılır, ancak böyle bir sistemin olmadığı yerlerde gereken bağlantıyı telefon sağlar. Polis memurlarından biri, “Hepimiz farklı kurumlarla belli bağlantılar tutuyoruz. Benim en sevdiğim, tercih ettiğim kurum eyaletin güvenlik kurumu, çünkü orada herkes yetki sahibi. Eğer bir evin önüne gelip orada kimin yaşadığını öğrenmek istersem onlara telefon edip bir adamla konuşurum. Adam hemen bilgisayarına gider, ben ona bir adres veririm o da bana orada kimin yaşadığını söyler,” diye açıklamıştı.

Polisler aynı zamanda yetki bölgelerine yönelik belirli riskler üzerinde uzmanlaşmış veri tabanları da oluştururlar. Örneğin, Kanada Bomba Veri Merkezi ülkedeki tüm bombalama olaylarıyla ilgili tutanakları toplamakta, bunlar hedeflerine, devletin bunlara gösterdiği tepkiye ve bomba tehditlerini yapan insanların özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Bomba ihbarı yapanların şiveleleri, sesleri, konuşma düzenleri, diksiyonları ve üsluplarına göre, görüşülenlerden birinin de dile getirdiği gibi, “bir seri bombacıyı tespit etmek ve tüm bu olayları adli bir modele oturtmak” amacıyla ayrıntılı portreleri çıkarılmaktadır.

Polisin elektronik altyapıları, aynı zamanda özel alanlara sızmak üzere tasarlanmıştır. Polis örgütleri “teknik baskın”, “teknik hizmetler”, “güvenlik mühendisliği” gibi çeşitli isimlerle tanınan işler için uzmanlar tutarlar. Bu uzmanlar gözetleme donanımları yerleştirmek ve araştırmaları sürdürmek üzere özel yerlere gi-

rerler. Polis örgütlerinden birinde Teknik Hizmetler Biriminin verdiği emir resmen şöyledir: “Örgütün tüm alanlarında uzman elektronik gözetim ekspertizi yapılınsın.” Bu birimin, “Ceza Yasası Kısım VI’nın [Özel Yaşama Tecavüz] çiğnenip çiğnenmediğini denetlemesi ve Başyargıç ile Başsavcı’nın istediği şekilde soruşturmalar hakkında rapor hazırlaması gerekiyor [ayrıca] araştırma bütçeleri ve tahmini bütçeler yaparak, modern ve teknik bakımdan ileri bir elektronik gözetleme kapasitesine erişmesi bekleniyordu.” Başka bir örgütün bu biriminde kırktan fazla memur çalışmaktaydı. Bunların çoğunu bölgelelerdeki yüksek okullar ve üniversitelerde eğitim almış teknisyenler ve mühendisler oluşturuyordu. Bu birimin çalışanlarından biri belli başlı amaçlarından birinin telefon hatlarını gizlice dinlemek, odalara dinleme cihazları, gizli kameralar, izleme aletleri ve bu gibi şeyler yerleştirmek olduğunu söylemişti.

İncelediğimiz başka bir birimde çalışanların uzmanlık koluna “saldırı yardımı” adı takılmıştı. Başka bir deyişle bunlar, soruşturmanın yürütülmesi sırasında özel mülklere baskın yapmada uzmanlaşmıştı. Bir alt grup “ustaca zorla girme” uzmanıydı. Yani “gereken dinleme aygıtını yerleştirmek üzere, kilitli bir yere kilide dokunmadan” giriyorlardı. Bu alt grupta çalışanlardan biri, karşı koyma durumunda bile, zorla girme olayının olabildiğince sorunsuz gerçekleşmesi için gereken teknik uzmanlığı geliştirmek amacıyla na-

sıl bir araştırma ve geliştirme programı uyguladıkları konusunda bilgi vermişti.

C: Biz çeşitli araştırmalar yaparız.

Örneğin, ustaca zorla girme olayını inceleriz. İçinde yaşadığımız dönemi düşünürsek, karşınıza çıkan bariyerli bir kapıdan ya da onun gibi bir şeyden, en hızlı biçimde içeri girmeniz gereken bazı durumlar vardır. Bu yüzden arkadaşlar bu çeşit araştırmalar yapıyorlar... Bariyerli bir kapıdan nasıl geçilir... Yani bir dozeri alıp duvardan geçirmek pek uygun değil, zor olur.

S: Televizyonda da pek iyi görünmez.

C: Evet. Kesinlikle doğru. Bu nedenle, bulmak istedikleri şeylerden biri, patlayıcıların kullanılmadığı yöntemlerdir. Çünkü bu içeri girmek için en iyi yol olmaz. Sadece polis memurlarını değil, aynı zamanda içerideki insanları da yaralanma riskine atarsınız. Bu nedenle buna benzer çeşitli mühendislik konularını inceliyorlar.

Bu birimde çalışanlardan her teknik baskın olayıyla ilgili bir tutanak hazırlamaları istendi. Tutanak formu hırsızlık tutanağına çok benzer bir şekilde tasarlanmıştı. Tek fark, içeriye zorla girenin polis olmasıydı. Polis memurundan, başka şeylerin yanı sıra, içeri girmeyi nasıl başardığını, alarm sisteminin, kilitlerin ya da güvenlik aygıtlarının olup olmadığını ve kullandığı "saldırı biçimini" aşadaki saptanmış tepkilerden seçe-

rek açıklaması istenmişti: "Delme, manivela ile açma, balta ile kesme ya da parçalama, ezme, matkapla delme, yakma, termal keski ile delme, patlayıcılar kullanma, gizlice girme."

Bu birimler kendi elektronik olarak izinsiz girme yeteneklerini ve işleri için gereken zorla girme uzmanlıklarını bir merkezde toplamaya çalışırlar. Bunların varlığı vasat bir polis memurunun ustaca zorla girmeyi başarmak ve elektronik izleme aygıtları yerleştirebilmek için gereken uzmanlıktan yoksun olduğu varsayımı üzerine kurulmuştur. Yine de, bu birimler dışındaki polis memurları duruma göre kendi gözetim aygıtlarını da kullanırlar. Bir devriye polis memuru bize iki ayrı yerde çalıntı mallar sakladıklarına inandığı şüphelileri gözetlediğini bildirmişti. Kendisi bir defada ancak bir yeri gözetleyebildiğinden, öteki alanı da gözetleyebilmek için bir arkadaşının mini-monitörünü ödünç almıştı. Bu aygıt onun ikinci depoda da bir şüphelinin bulunduğundan haberdar olmasını sağladı. O da şüphelileri tutuklamak için oraya gitmek üzere harekete geçti.

Bu birimlerin geliştirdiği uzmanlık "karşı-teknik izinsiz girme" için de kullanılmaktadır. Yani başkalarının elektronik baskınına karşı korunmak için kullanılmaktadır. Görüştüğümüz bir memur, bu uzmanlığı "belli elektronik sistemleri atlatma ve iptal etme yöntemleri ve yolları" şeklinde tanımlamıştır. Bu uzmanlığın daha çok "elektronik güvenlik sistemlerinin bir suç eylemi yerine

getirmek üzere atlatıldığı ya da iptal edildiği” olaylar incelenerek elde edildiğini söylemiştir. Bu araştırmalardan elde edilen bilgi birikimi anlaşmalı güvenlik sistemini iyileştirmenin yanı sıra polis koruması altındaki insanlar ve yerlere başkalarının elektronik baskın çabalarını ortadan kaldırmak üzere kullanılmaktadır.

Polis örgütlerine, polisin kendisinin de bir parçası olduğu, özellikle belediye, il ya da federal eyalet görevlileri gibi çeşitli müvekkillerin sırları ya da çok gizli bilgilerini koruma sorumluluğu da verilir. Bu nedenle, teknik izinsiz girme ve güvenlik mühendisliği bilgisi çok gizli toplantıların yapıldığı bu yerlere girişi denetlemek üzere kullanılmaktadır. Bu alanlarda çalışan uzmanların görevi konusunda “hat güvenliğini” sağlamaktan söz eden görüştüğümüz bir memur şöyle demiştir: “Hat güvenliğini” ile veri kayıtlarına girebiliyoruz. Bu hatta bir daha girememek için veriyi kayda alıyoruz, bilgisayarda gördüğümüz, her şeyin yolunda olduğunu söyleyen bu sinyalin şifresini çözüyoruz ve sonra da onu kaydediyoruz... Bu yöntem ADT’nin (bir özel güvenlik şirketi) bankalara sattığı çift-A hattı yöntemi ile benzerlik gösterir. Bu demektir ki, gün boyu çeşitli anlaşmalar olmuştur, bunlar kayda alınmıştır ve her şeyin yolunda gittiğinden emin olmak için denetimler yapılmıştır.

Elbette her şey bu denli yüksek teknoloji ürünü olmamaktadır. Tek-

nik bakımdan daha alt düzeydeki uçta, polisin bilgi güvenliği birimleri, parçalayıcıları, belgelerin atıldığı çöp tenekelerini ve bilgiyi çok gizli tutmaya yarayan öteki aygıtları değerlendirmek üzere çalışmaktadırlar. Polis örgütlerinden birinde çalışan bir güvenlik mühendisliği uzmanı, hükümetin parçalayıcılarında “kesilen parçaların boyutları ve çeşitli başka fiziksel özelliklerini” denetlediğini anlatmıştır. Belgelerin atıldığı çöp tenekeleri için de bir değerlendirme sistemi betimlemiştir: Daha düşük kaybolma ya da çalınma riski taşıyan belgeler daha az güvenli kutulara yerleştirilmektedirler:

Belgelerle uğraşırken, gereksiz yere aşırı titiz davranmak suretiyle hata yapma olasılığı pek de az değildir. Örneğin, topluma ya da ulusa zarar vermeyecek ya da hiçbir şeyi tehlikeye atmayacak bir konudan söz eden bir belgeyi “çok gizli” kategorisine yerleştirme hatasına düşmüş olabilirsiniz. Bu durumda bunun sizin güvenli kutularınızı etkilediğini görürsünüz, çünkü eğer böyle bir şeyi çok gizli olarak sınıflarsanız, elbette, saldırlara ve bu tür şeylere dayanabilecek bir kutuya gereksiniminiz olur. Bu nedenle artık güvenlik şartları ayrıntılı olarak incelenmektedir... Eğer sadece bir dakikalık bir koruma gerektiren bir evrak kutusuna gereksinimiz varsa, bu kutu, açılması için yirmi dakika gerek kutudan çok daha ucuza mal edilebilir.

[...]

29. Çete Kızları Öldürmeye Bayılır

Ruaridh Nicoll

Kadının yüzündeki yara izi temiz koyu kırmızı bir çizgi halinde kulağından ağzına doğru uzanıyordu. Bu çizgiyi gururla taşıdığı görülüyordu. Bu yara izi onun Brooklyn sokaklarında henüz ortaya çıkan bir kadın çetesine ait olduğunu belirtmek üzere yapılmıştı.

Bu yeni kadın klübü ile ilgili bazı söylentilere göre, kent içi çetelerine kabul edilmek için genellikle yeterli sayılan dayak yerine burada üyeler yeni alınan kimsenin yüzünü jilette kesiyorlardı. İçlerindeki nefretin en son kertesiydi bu.

Tony, “Kendilerine böyle şeyler yapmaya başlamalarını kabul etmek çok zor,” diye anlatıyor. Tony, çocukları sokaktan kurtarmaya kendilerini adanmış eski çete üyelerinden oluşan bir örgütü yönetiyor. Çok şey görmüş, ama bu onu bile şaşırtmış. Tony’nin bağlantıları, New York’un yeraltı dünyasını milim milim tarayarak ona kentin çete bölgelerinin durumu hakkında rapor veriyorlar.

Bundan beş yıl önce, ergenlik çağındaki kızlar da Amerika’nın kent çetelerine katılmaya başladılar. Bu kızlar bir grup içinde bulunmanın

sağladığı rahatlığın ve gangster imajının çekiciliğine kapılmışlardı. Aile yaşamları uyuşturucu, yoksulluk ve cezaevleri tarafından yıkılmış birçok insan için çeteler güvenlik, dostluk ve korunma duygusu sağlar. Bunlar erkeklerden oluşan çetelere yardımcı çeteler oluşturdular ve o çevrede statülerinin ansızın hızla yükseldiğini fark ettiler. Çeteye yeni alınanlardan biri, çete arkadaşları için, “Bana tıpkı küçük kız kardeşleriymişim gibi davrandılar,” demişti. “Eğer herhangi bir sorunum olursa, çözümünde bana yardımcı oluyorlardı. Daha önce hiç böyle bir şey yaşamamıştım.”

Amerika bu çeteler konusunda şiddetle sarsılmıştı. Beyaz nüfus, geleneksel çetelerin, 20 yaşına gelmeden şiddet yüzünden ölmesi beklenen genç siyah erkeklerden oluşması kavramına alışkındı. Ancak ateş etmeye, çalmaya ve uyuşturucu satmaya hazır genç kızlardan oluşmuş çete kavramı Amerika’nın kadın ideali pek de uymuyordu.

Ama yine de, şiddet kızlar çetesi fenomeninde en temel konuma yerleşmiştir. Brooklyn’deki yeni yara izli üyelerden oluşan çete, şiddetin daha da kötüye gittiğini göstermek-

tedir. Bu şiddet çoğunlukla kendilerine yönelmiştir. Çeteler oluşmaya başladıklarında, kızlar erkeklerin çeteye giriş törenlerinin biraz sulandırılmış bir şeklini taklit ediyorlardı. Yeni üyeler ıssız bir yere götürülüyor, orada on saniye ile üç dakika arasında bir süre dövülüyordu. Daha sonra, yara izleri pudralar ve saç spreyleri ile örtülüyordu. Eğer ileride bu yeni üye çeteyi hayal kırıklığına uğratırsa, yeniden dövülüyordu. Fakat bu sefer belirli bir zaman sınırlaması koyulmuyordu.

Başlangıçta bunların suçları çete soygunları, kendilerinin almaya güçlerinin yetmediği mücevher ve giysi hırsızlığıydı. “Çok istediğim bir şeyi görürsem onu alırım. Bıçak çekerim, istemem yeter,” diyordu 15 yaşında bir kız. Ancak yeni üyelerin yaşları büyüdükçe pek çoğu erkek çetelerin yürüttüğü öldürme eylemlerine katılır oldular. Bir grup kız New York metrosunda sadece küpeleri için 15 yaşında bir kızı öldürdü. Brooklynli bir polise göre, “Kadınlar da erkekler kadar, bazen daha da fazla şiddet yanlısı olabiliyorlar. Şiddet suçundan tutuklandıklarında hiç pişmanlık duymuyorlar.”

New York’ta ciddi suçlardan tutuklanan kızların sayısı 1980’lerden beri her yıl % 10 kadar artmıştır. 1990’da toplam çete üyelerinin % 10’unu kadınlar oluşturuyordu, 1996’da bu sayının % 15’in üstüne yükseldiği tahmin edilmektedir. Kadınların da ağırlıklı olarak uyuşturucu satışı ve şiddet suçları içinde olduğu görülmektedir.

New Jersey’de, Hudson Nehri’nin karşı yakasında son on yılda kadınların işlediği şiddet suçlarının benzer şekilde hızlı bir artış gösterdiği, bu eyalette kırk yedi adet farklı kadın çetesi tespit edildiği açıklanmıştır. Çetelerin isimleri, 6. Cadde Fahişeleri, Süslü Kızlar ve Bilge Zeki Kız Kardeşler gibi, hem kendi içlerinden gelen nefreti hem de mizahı sergilerken bir yandan da kendi öykülerini anlatmaktadır.

New York’taki Uluslararası Gençlik Örgütü’nden üç genç anne, yoksulluk döngüsünden kurtulma çabalarını anlatmışlardı. Bu annelerden biri ilk çocuğunu 15 yaşındayken kucağına almıştı. Jenean Shiggs, “Orada başını belaya sokmaktan başka yapacak hiçbir şey yok. Doğru yöntemle yapmaya kalkarsan bunun çok daha zor olduğunu görüyorsun ve biliyorsun ki, daha kolay bir yolu var,” diyordu.

ABD Kongresi, iş beklentisi olmayan, dağılmış yuvalar ve erken hamilelik arasında sıkışmış bu ergenlik çağındaki kızlar üzerinde baskıyı arttırmış ve yoksulluk yardımı ödemelerini de azaltmıştır. New Jersey’deki Stockton Eyalet Üniversitesi’nden Dr. Janice Joseph şöyle demektedir: “Daha da kötüye gidecek. On yıl önce çetelerde kızlar olduğunu hiç duymazdınız, şimdi ise, istedikleri şeyi almak için sizi öldürebilecek kızlar var.”

Kızların çoğu, yirmili yaşlara geldiğinde tutuklandıktan ya da arkadaşlarının ölümünü gördükten sonra çetelerden ayrılırken, bazıları da genellikle büyük kentlere yerleşir ve

uyuşturucu işi yapan daha gelişmiş çetelere katılmak üzere yollarına devam ederler.

Yaklaşık tüm önde gelen ya da söylendiği gibi “şirketleşmiş” çetelerin artık kadın üyeleri de vardır. Örneğin, 1940’larda Chicago’da bir cezaevinde doğmuş muazzam bir örgüt olan The Latin Kings çetesinin bir de The Latin Queens adlı kadınlar kolu bulunmaktadır.

Erkek çete üyeleri, etkinliklerin birçoğunda önemli roller üstlenmeye başlayan kadınlardan korkmaya başlamışlardır. Çete üyeliğinden son zamanlarda ayrılan Tony’nin bir adamı çetelerdeki kadınlarla uğraşmanın tüyler ürpertici sonucunu şöyle anlatmıştır: “Senin arzularını karşılar. Bilirsiniz kadın deyince erkekler böyledir. Seni ikna eder ve sonra da seni öldürür.”

30. Kadınlar Hapishanesinde Hayatta Kalmak

Josie O'Dwyer, Pat Carlen

Britanya'da kadınlar için altı tane kapalı cezaevi vardır. Londra'daki Holloway, Chesire'daki Styal, Kent'teki Cookham Wood, Durham Cezaevi'nin bir kanadı, İskoçya'da Stirling'in hemen dışında Cornton Vale ve Kuzey İrlanda'da Armagh Cezaevi.

İngiltere ve Galler Bölgesi sınırları içinde, Essex'de gençler için bir kapalı nezarethane, Bullwood Hall, Doğu Sutton Park'ta da yine gençler için bir tane açık nezarethane vardır. Kadınlar için üç açık cezaevi bulunmaktadır: Staffordshire'daki Drake Hall, Yorkshire'daki Askham Grange ve Kent'teki East Sutton Park. Hem kadınları, hem de genç kızları alan üç nezarethane ise Durham'daki Low Newton, Bristol'deki Pucklechurch ve Chesire'daki Risley'dir. İskoçya'da kadınlar için açık bir cezaevi yoktur. Tüm ceza işlemleri, nezarethane bölümü, genç tutuklular bölümü, gençler için nezarethane ve cezaevi, hepsi Cornton Vale, Kraliyet Kurumundaki bina kompleksi içinde toplanmıştır. Kuzey İrlanda'da, Armagh Cezaevi'nin ayrı bir bölümü genç kadın suçlular merkezi olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak, mahkemeye çıkacak tutuklu

kadınlar genellikle bir gece ya da daha fazla bir süre için karakol hücrelerinde tutulmakta, bazı hüküm giymiş kadın mahkûmlar ise geçici olarak farklı zamanlarda, erkek tutukluların bulunduğu kurumlarda barındırılmaktadırlar. Josie O'Dwyer hükümlü olarak Pucklechurch'e, Bullwood Hall'a, Cookham Wood'a, Styal'a, Holloway ve İrlanda'daki Mountjoy Gaol'a girmiş ya da buralarda nezarete atılmıştı. Henüz 28 yaşında olmasına karşın, 14 yaşından beri, bu yirmi sekiz yılın sekizini, ıslahevi, Borstal, gençler nezarethanesi ve dört kapalı cezaevi de dahil olmak üzere çeşitli ceza kurumlarında geçirmiştir. Ancak Josie hayatta kalmayı başarmıştır. Bu nedenle, bu makalenin amacı, Josie'nin bu yıllarını tam olarak nasıl geçirdiğini betimlemek ve bir hükümlünün hayatta kalma hikâyesini anlatırken, aynı zamanda da, İngiliz kadınların cezaevi yaşamlarının özelliklerini betimleyen şiddet, adaletsizlik, ıstırap, aşağılanma ve var olan (ya da olmayan) daha farklı hayatta kalma tarzlarını irdelemektir.

Yılın herhangi bir gününde Britanya cezaevlerinde yaklaşık 1.500

kadın tutuklu bulunur. Bunların pek çoğu, sonradan mahkemeye çıkmak üzere nezarethaneye konulacak, sadece % 27'si hakkında ise sonunda bir mahkûmiyet kararı verilecektir. Hüküm giymiş kadınların dörtte birinden fazlası para cezası ödeyemediklerinden cezaevine girecek, bunların da yarıdan fazlası önemsiz bir hırsızlık suçu nedeniyle orada kalacaktır. Geri kalanlardan, suçlu kadınların % 10'undan daha azı şiddet suçundan hüküm giyecek ve tüm kategorilerdeki oldukça çok sayıda tutuklu ise, yaşamöykülerinde suçlandıkları eylemle ilişkisi olmadığı ya da sadece yüzeysel anlamda ilişkisi olduğu görülen her tür toplumsal, duygusal ve zihinsel sorunun hayatlarını etkilediği kişiler olacaktırlar. Bu son gruba dahil olan kadınların pek çoğu ise çok genç yaşlarından beri ya bu kurumlarda büyütülmüş veya vesayet altına alınmış ya da ergenlik yaşlarından beri eski ıslahevi sistemine alınmak zorunda kalmışlardır. Her iki şekilde de “devletin yetiştirdiği” bu çocuklar, kariyerlerinin başından beri bu kurumlarda oyunun esas kuralının “HAYATTA KALMAK” olduğunu pek erken öğrenmişlerdir.

Josie O'Dwyer, suç kariyeri, “bakım”, “eğitim” ve “çocuğun yararına” gibi terimlerle, inceden inceye alay edilebilecek koşullarda, henüz 14 yaşındayken başlayan pek çok kadından biridir. Josie'nin ceza sistemini ilk tattığı anıları korku duyguları ve şiddete ilişkin anılardı. Polis tarafından “hırsızlık” suçuyla yakalan-

dıktan sonra, ceza ve hukuk mekanizmaları ergenlik çağındaki Josie'yi önce karakol hücresi, nezarethane, sonra da ıslahevi süreçlerinden hızla geçirerek yuttu.

Beni bir polis arabası içinde otobandan Bristol'e götürdüler. Çok küçüktüm. 14 yaşındaydım, boyum 1.50'ydı ve sadece 42 kiloydum. Exeter'den Bristol'a yol çok uzun gelmişti ve çok korkmuştum. Gerçekten korkmuştum. Ama bu bana çok şey öğretmişti. Bir önceki geceyi Exeter'de polis hüccresinde geçirmiştim ve hücrede gerçekten hasta bir eroinmanla birlikte kalmıştım. Kendimi ranzanın üstüne attım ve bir köşede yastığa sarılıp oturdum. O kadının çırpınmasını seyrederken yastığın köşesini dişlerimle kopartmıştım. Sonra, sabahleyin beni Pucklechurch'e götürdüler. Bana orasının bir gençler nezarethanesi olduğunu söylemişlerdi, ama daha çok bir cezaevine benziyordu. Oranın çocuklar için bir eve benzeyebileceğini, belki dışarı kaçmaya- yım diye pencerelerinde demirleri olabileceğini düşünmüştüm, ama öyle değildi. Gerçek bir cezaeviydi. Beni kadınlar kısmına götürdüler ve polis beni cezaevi yetkililerine teslim etti. Tek yapmak istediğim, bir örtünün altına girip köşeye kıvrılmak ve orada kalmaktı. Ancak so- yunmak zorundaydım. Giysilerimi çıkardım ve bu sabahlığı giydim. Dehşete düşmüştüm. O zamana kadar böylesine korkmamıştım. Halbuki cezaevi görevli- leri, o zamandan beri başka insanlara gösterdikleri davranışlarıyla karşılaştırdığımda bana gerçekten iyi davranıyor- lardı! Sonunda sigara verip gönlümü al- dılar ve beni her iki yönde hücre kapıları

olan şu uzun koridordan geçirdiler. Beni bir hücreye attılar ve gece olduğu için kapıyı üzerime kilitlediler. Sonra sabahleyin geldiler ve bana şefi görmem gerektiğini söylediler. Giyinmeyecektim. Hâlâ çok korkuyordum. Çünkü üzerimde hâlâ o sabahlık benzeri giysi vardı. Sonra pencereden dışarı baktım ve tutukluların avluda spor yaptığını gördüm. Gözlerime inanmamıştım. Gerçekten de bazılarının erkek olduğunu düşündüm! Cezaevi görevlileri sürekli içeri gelip “hadi canım, güzelim” gibi sözlerle beni dışarı çıkmam ve spor yapmam konusunda cesaretlendiriyorlardı, ama ben gitmeyecektim.

Josie çok korkmuştu ve insanların korktukları zaman yaptıkları gibi, kendi korkusuyla başa çıkmasının etkili yolunun, başkalarına korku salmak olduğunu hemen fark etti. Kadın cezaevleri, erkek cezaevlerinden hiç de geri kalmayan şiddet içeren yerlerdir. Başarılı ve sağlıklı bir şekilde hayatta kalabilmek için, şiddetin geçer akçe olduğu yerlerdir. Ayrıca, cezaevlerine yeni gelen birinin şiddet davranışları göstermesi için şiddete eğilimli olması gerekmez. Yeni tutukluya her yönden şiddet dersleri yağar.

Benim yanımdaki hücrede Pakistanlı bir kadın kalıyordu. Sanıyorum sınır dışı edilmeyi bekliyordu. Bebeğini ondan almışlardı. Çünkü hem kendini hem de bebeği öldürmeye çalışmıştı. Hüccresini tam olarak harabeye çevirmişti. Her yerde kan vardı ve ben çok korkmuştum. Sonra da ben kendi hücremi harabeye çevirdim. Tüm pencereleri kırdım, tüm eşyayı ezdim. Görevliler içeri girdiler ve

tüm giysilerimi çıkartmamı söylediler. Sonra da beni bu özel giysinin içine soktular ve boğazıma bir şey yaptılar çıkartamayayım diye. Onu çiğneyip çıkartmam dört saatimi aldı. O hücreden on gün çıkartılmayacaktım. Sonra kiliseye gitmek için çıktım. Bundan sonra cezaevi görevlileri, benim gönlümü almayı başardılar. Herkesin bana, çok minik olduğum için annelik etmeyi istemesine şaşıp kalmıştım. Bana çikolatalar verdiler ve kucaklarına oturmamı istediler. Hiç umursamadım, hoşuma gitmişti. Sonra esas bomba patladı. İslahevine gönderileceğimi söylediler.

Ceza sistemi içinde hayatta kalmak isteyenler kendi korkularını bastırmak için başkalarına korku salarlar ve şiddete şiddetle ya da daha da iyisi, şiddet tehdidi ile karşı koyarlar. Ancak sıkıntı ve özgürlüğün kaybı farklı hayatta kalma taktiklerini gerektirir ve daha az güvenli koşullarda tutulan çocuklar ve gençler söz konusu olduğunda, bunların özgürlüklerini ve özsayıgılarını yeniden kazanmalarının en açık yolu oradan kaçmaktır. Bunu, ya duvarın üstünden atlayarak ya da kapıdan geçip giderek başarırlar. Sonunda Josie büyük çocukların gittiği islahevinin iyi bir akademik eğitim sağladığını, ancak oraya ilk vardığında kalmak için hiçbir arzusu olmadığını anlayacaktı. Böylece artık bir “kaçak” olmuştu.

O okuldan on yedi kez kaçtım ve on yedi kez beni geri getirdiler. Beni her geri getirdiklerinde nezaret odasında yirmi dört saat geçiriyordum. Sonunda pencereden atlarken dizim çıktı, ama koltuk

değnekleriyle de olsa, yine de kaçmaya çalışıyordum. Ertesi sabah giymem için bana bir eteklik veriyorlardı, ama ben kotumu giymekte ısrar ediyordum ve en yakın pencereye gidiyordum. Tenis raketleriyle ya da ne bulursam onunla. Okul Bath kentindeydi ve ben Truro'ya kaçardım. Gerçekten ne için kaçtığımı bilmiyordum. Bu sadece bir içgüdüydü. Eğer kaçabilirsem kaçıyordum.

Ancak sonunda Josie, pek çok başka kaçak gibi, gerçekte kaçacak kimsesi ve hiçbir yeri olmadığını bilincine varınca, okulda derslerine, ata binmeye, zorunlu din derslerine ve okul hayatının güçlüklerle dolu yanları üzerine daha başka derslere başlamak üzere biraz duruldu.

Benden daha fazla kaçan kızlar vardı, onlar fahişelik yapıyorlardı. En çok konuştukları şey seksti ve seks zaten suç olarak görülüyordu. Çünkü biz din okulunda okuyorduk. Bu kızlardan bazıları önce gençler nezarethanesine, sonra da Borstal'a giderlerdi.

Josie'nin bir suçlu olarak toplumdansoyutlanma ve bir suçlu olarak damgalanma süreci 16 yaşında okulu bıraktığında daha henüz başlıyordu.

Okulu bıraktığımda 16 yaşındaydım. Orada olduğum sürece ne bir mektup almıştım ne de ziyaretçim gelmişti. Cornwall'a geri döndüm ve çeşitli işlerde çalıştım, ancak kısa sürede benim geçmişimi, daha önce nerede olduğumu, ne yaptığımı öğreniyorlardı; henüz bağışlamaya ya da unutmaya hazır değildiler. Saatlerce oturup boşluğa bakardım. Arkadaşlarımın hiçbiri bunu anlamıyordu.

Hepsi benim deli olduğumu düşünüyor-du. Yaklaşık beş ay sonra Bath'a geri döndüm. Orada aşırı doz aldım, ne yapacağımı hiç bilmiyordum. Bundan sonra kendimi yakalatmak maksadıyla hırsızlığa başladım.

Hırsızlık suçundan hüküm giydikten sonra Borstal'a gittim. Beni iki kişiyle birlikte Bullwood Hall'a gönderdiler. Yine dehşetli korkmuştum. Bu sefer korkmak için gerçek bir neden vardı. Her yeri bir kötülük kaplamıştı. Ne kadar sert görünürsen, o kadar iyi idi. Eğer yeteri kadar sert değilsen insanlar seni aşağılıyorlar ve sigaralarını alıyorlardı. Bir köpek gibi yaşıyordun. Burayı böyle yapan, cezaevi görevlilerinin burayı yönetme biçimleriydi. Cezaevi sakinleri misilleme yapamazdı, ama bir görevliyle kapışmak onlara bir tür kredi sağlardı. Birbirlerinin fotoğraflarını yırtar, elbiselerini lime lime ederlerdi. Yaklaşık beş gün değerlendirme biriminde kaldım. Bölüme geçtiğim ilk geceydi, banyoya gidiyordum ve bu bölümde kalanlardan birinin beş kişi tarafından tekmelendiğini gördüm. Çabucak yapıp işi bitirmek niyetinde değillerdi. Gerçekten de işin zevkini çıkarıyorlardı. Buradaki mesaj, "Bize bulaşma" idi. Herkes herkesten korkuyordu. Her şey kavgayı başlatma nedeni olabiliyordu. Her şey ya da hiçbir şey. Eğer isteselerdi görevliler bunu durdurabilirlerdi. O yeri çok daha farklı yönetebilirlerdi. Onlar aşağıda, zemin katta dururlardı. Kötü şeyler ya avluda ya birinin hücresinde ya da kuytu bir köşede olurdu. Eğer en sertlerinden biri değilsen tutuklular kesinlikle seni yıldırırlardı. Borstal inanılmaz bir yerdi. Pucklechurch'deki büyük kadınlar her şeyi vol-

talari sırasında ayarlarken, Borstal'da en ufak şeyde biri tavana vurur ve görevliler içeri girerlerdi. Hiçbir zaman, "Hadi tatlım, sakin ol," filan denmezdi. Böyle bir şey yoktu. İçeri girerlerdi. Seni tutukları gibi doğru cezalandırmaların yapıldığı bloklara götürürlerdi. Ne yaptysan, aynı şekilde davranırlardı. Bu yüzden en iyisi tavana vurmak, iyi bir gösteri yapmak ve kredi sahibi olmaktı.

Josie, bu evrede Bullwood'u kaplayan kötülüğün sebeplerini düşünecek durumda değildi. O zaman henüz kötülüğün sistemin kurbanlarının değil de sistemin kendisinin ürettiği bir şey olduğunu henüz kavrayamamıştı. Yalnızca hayatta kalmayı en iyi şekilde nasıl sağlayabileceğini düşünmek için zamanı vardı.

Mahkûmiyetini sessizce çekmene izin verilmezdi. Hayatta kalmak için en kötü olman gerekiyordu. Ancak sadece kötü olmak da yetmezdi. Korkunun hiç olmaması gerekirdi, cezalandırmayı kaldırabilmeliydin, kilitlenmeyi de. İlk önceleri en fazla korkan ben olmalıydım. Yıldırılmışım. Orası beni dehşete düşürüyor, kanımı donduruyordu. Hava elektrikliydi. Her zaman biri bir şey yapıyordu. Alarmlar çalıp duruyordu. İnsanlar kavgaya tutuşuyordu. Çığlıklar, haykırımlar, kapıyı çarpmalar. "A...G...G...R...O..." (saldırgan) diye tempo tutarlardı. Korkunttu. Bağırarak zorundaydınız, İçinizdeki ni boşaltmak zorundaydınız. Onu içinizde tutamazdınız. Her gün bir çeşit bela vardı ve insanlar her zaman Bullwood'un pencerelerinden dışarıya haykırırlardı. Eğer biri kapısını çarpmaya başlarsa, tüm bölüm de aynı şeyi yapmaya baş-

lardı. Şunu keşfetmişim, eğer ben insanları doldurursam, patlamaya hazır hale getirirsem, tüm bölüm de eylemi bekleyerek kaynamaya başlardı. Bu da bana kredi sağlardı. Ancak bu sadece benden kaynaklanmıyordu. Orası her zaman öyleydi, birinin ateşlemesi beklenirdi. Gardiyanlar seni cezalandırmaya götürürken onlarla dövüşmen beklenirdi. Çünkü eğer öylesine yürüyüp gidersen hanım evladı olduğun düşünülürdü. Herkes savaşırdı. Gardiyanlar senin kolunu bükerdi. Sen de ısırır, tükürür, tekme atmaya çalışırdın. Pek nazik sayılmazlardı. Bazı görevliler ötekilerden daha kötü idi. Bu yüzden kime bulaşacağını hesaplamak zorundaydın. Kim daha yumuşak, kim daha sert, kim seni en fazla incitebilir bunları hesaplardın. Bu yüzden onların sana doğru geldiklerini gördüğünde —yaklaşık sekiz ya da dokuz cezaevi görevlisi ve arkada da birkaç tane erkek— daha nazik olanlarının seni tutması için çaba gösterirdin. Benim için bu bir oyundu ve sen de bu oyunu iyi oynamak zorundaydın yoksa incinirdin. Her yaptığım şey iyi sayılıyordu. Aslında hepsi kabadayılıktı, hepsi göstermelikti. Bana kredi sağlamak içindi. Böylece ben de hayatta kalabilecektim. Ben hiç kimseyi gerçekten incitmedim.

[...] Josie, Borstal'daki cezasını tamamlayana kadar, şiddet olaylarında da çıraklık eğitimini tamamladı. Artık daha büyük şeyler için hazırды. Artık Borstal günlerinin bittiğini biliyordu ve tıpkı öteki Borstal kızlarının pek çoğu gibi, bir sonraki durağın cezaevi olduğunu da biliyordu.

Kızların çoğunun şöyle bir düşüncesi vardı: Nasıl olsa cezaevine gidecekleri-

ne göre, dışarıdayken hangi suçu işler-
sen işle, içeri girdiğin zaman daha fazla
"kredini" olabilirdi. O zamanlar bunun
bilincine varmasam da benim için bu
böyle oluyordu. Ancak şimdi geriye dö-
nüp düşündüğümde, "Hah! Amma da
aptallık!" diye düşünüyorum. Çünkü
ben Borstal'dan çıktığımda, tutkuyla is-

tediğim şey en güçlü köpek olmaktı, en
sert suçlu, hepsinin en kötüsü, en kötü
niyetlisi olmaktı. Kendim söz konusu ol-
duğumda hayatta kalabilmenin başka bir
nedeni yoktu. Nasıl olsa dışarıda hiçbir
şey bana bir şans vermeyecekti. Bu yüz-
den eğer yaşamımı bir yerde sürdürmem
gerekiyorsa, bu yer içerisi olmalıydı.

Bölüm 9

IRK, ETNİSİTE ve GÖÇ

Marx, Durkheim ve Weber gibi klasik sosyologlar modern toplumun daha fazla gelişmesiyle birlikte milliyetçilik kavramının da çökeceğine inanıyorlardı. Karşılıklı ekonomik bağımlılığın artması milliyetçilerin inançlarının arkaik görünmesine neden olacaktı. Ancak durumun böyle gelişmediği görülüyor. Milliyetçilik çağdaş dünyada hâlâ etkili bir güç olarak bulunmaktadır. Anthony Smith otuz birinci makalede hem ulusların hem de milliyetçiliğin küreselleşen dünyada olumlu bir rol üstlenebileceğini belirtiyor. Milliyetçilik ve ulusal kimlik elbette sıklıkla bölücü olabilir, ancak bunlar aynı zamanda da toplumsal bağlılığı sağlamak üzere bir temel oluşturabilirler.

Etnik ayrımlar, kültür ve/veya fiziksel görünüş farklılıklarına dayalı ayrımlar, sık sık derin toplumsal gerginlikler ve çatışmalarla bağdaştırılır. Kendisini oluşturan farklı etnik grupları arasında herhangi bir düşmanlığa rastlanmayan çokkültürlü toplum sayısı pek azdır. Bir dizi karışıklık ve önyargı sık sık beyazlar ve beyaz olmayanlar arasındaki “ırksal” farklılıklar üzerinde yoğunlaş-

maktadır. Otuz ikinci makalede Frances Aboud, “ırk” farklılıkları üzerine yoğunlaşarak çocuklukta etnik bilincin gelişimine ilişkin bir tartışma ortamı sağlıyor. Öne sürülen farklılıkların karmaşık olması ve oldukça hızlı değişmesine karşın, Aboud, etnik bilincin erken bir yaşta geliştiğini ortaya çıkarmaktadır.

Beyazların siyahlar konusunda edindikleri önyargılar geniş bir tarihsel bağlamda anlaşılmalıdır. Bunların kökeni, önemli ölçüde, Batılı yayılcılık ve sömürgecilik anlayışlarına bağlanabilir. Otuz üçüncü makalede Paul Gilroy Britanya’daki siyah grupların kültürel gelişimlerinin de, benzer şekilde, uluslararası bir arka planın önünde incelenmesi gerektiğini vurgular. Birleşik Krallık’taki siyah kültür tarzları “diaspora”nın (çok sayıda ülkeye de uzanan kültür bağları ve karşılıkları ağı) bir kısmını oluşturur. Gilroy’un ileri sürdüğüne göre, Britanya’daki siyahlar çok çeşitli bağlarla başka yerlerdeki siyahlara bağlanmışlardır. Ancak bu olgu Britanya kültürü içindeki beyazlar için de geçerlidir.

Kuzey Afrika, Asya ve Doğu Avrupa’dan gelen göç dalgaları yayıl-

dıkça, Batı Avrupa ülkeleri giderek çokkültürlü olmaya başladılar. Otuz dördüncü makalede de görüldüğü gibi, genellikle böyle göçler göçmen alan ülkeler içinde büyük direnişleri harekete geçirmektedir. Bununla beraber, Batı Avrupa düşük doğum oranı ile başa çıkabilmek için gerçekten de göçmenlere gereksinim duyuyor.

Göç genellikle toplum için olumlu sonuçlar doğurur. Göçmenler çoğunlukla çok çalışırlar ve sağlam bir başarı güdüsüne sahiptirler. Üstelik, birlikte getirdikleri kültürel inançlar ve alışkanlıklar daha geniş bir toplum oluşturma yönünde sağlıklı bir çeşitlilik yaratılmasına da yardımcı olabilir.

31. Küresel Bir Çağda Uluslar ve Milliyetçilik

Anthony D. Smith

Ulusların ve milliyetçilik akımlarının daha bir süre için var olabileceği ve bunun milliyetçiliğin saygınlık ve ölümsüzlük sağlama kapasitesiyle ilişkili olduğu düşüncesi, tüm dünyada milliyetçilerin sorumlu tutulduğu aşırılıklar ve kötü davranışlar gözden geçirildiğinde, kötümser ve sapkın bir fikir olarak görünebilir. Yorumcular, gezegenimize zarar veren pek çok çatışmayı milliyetçiliğe atfetmekten pek hoşlanırlar ve ulussuz bir dünyanın milliyetçilikle birlikte anılan ırkçılık, faşizm ve yabancı düşmanlığı gibi hastalıklardan arınacağını düşünürlər. Yorumcuların ileri sürdüğüne göre, ulussuz bir dünya, daha adil ve daha özgür olabileceği gibi daha dengeli ve daha huzurlu da olacaktır. Bu düşünce, aslında, hem liberaller hem de sosyalistlerin ortak bir hayalıdır. Çünkü onlar için ulus, olsa olsa, insanlığın evriminde gerekli bir basamak, ancak aynı zamanda da şiddetli bir tehdit ve dikkat dağıtan bir unsurdur.

Ben burada, kısaca, milliyetçiliğe karşıt savları incelemek ve çağdaş dünyada özgür bir devletler topluluğu oluşturabilecek tek gerçekçi teme-

lin neden ulus ve milliyetçilik olduğunu göstermek istiyorum.

Milliyetçilikle İlgili ve Milliyetçilik Karşıtı Savlar

Milliyetçilik karşıtı savlar üç düzeyde ele alınabilir: Düşünsel, etik ve jeopolitik.

(1) Düşünsel düzeyde, milliyetçiliğin mantıksal bakımdan tutarsız olduğu ve temel önermelerinin kabul edilemez olduğu ileri sürülür. Bu önermeler kolektif kültürel kimlik ilkesi, kolektif irade ilkesi ve ulusal sınırlar doktrindir.

Kolektif kültürel kimlik söz konusu olduğunda, ulusal “benliği” belirlerken çatışan ölçütler olduğu ileri sürülür. Bunlar dil, din, soy, gelenek ve topraktır. Uzun bir süre önce Max Weber’in de gösterdiği gibi, bu ölçütlerden hiçbirisi “ulus” olduğunu ileri süren ya da böyle tanınan tüm kolektif kültürel kimliklere uygulanamaz. Örneğin, Afrika’da, Sahra Çölü’nün aşağısında kalan bölgelerde farklı ölçütlere dayanan bir dizi örtüşen “benlikler” bulunmaktadır. Milliyetçiler, bu ulus olma

ölçütlerini basit bir topluluk içinde dahi aramış ve desteklemişlerdir.¹

Aynı zorluklar ulusal “irade” ilkesi için de geçerlidir. Bu ilkenin karakterini anlamamanın ya da bunun “halkın iradesinin” ya da ulusu oluşturan bireylerin düşüncesinin gerçekten doğru ve özgür ifadesi olup olmadığına karar vermenin günlük bir kamuoyu yoklaması yapmaktan başka hiçbir yöntemi yoktur. Aynı zamanda, kimlerin “halk” sayılacağına karar verme sorunu da vardır. Demagoglar açısından, halkın iradesini ancak kendilerinin yorumlayabileceğine ve halkın kim olduğuna ancak kendilerinin karar verebileceğine inanmak kolay olmuştur.

Benzer sorunlar ulusal sınırlar doktrininde de karşımıza çıkar. Milliyetçilere göre bu sınırlar genellikle açıkça kendini belli eder. Bunlar, tıpkı Danton’un Fransa için ya da Mazzini’nin İtalya için ileri sürdüğü “doğal sınır bölgeleri” ile örtüşürler. Ancak böyle sınır bölgelerinin asla doğal olamayacağını göstermek, bunlar çok eskiden beri var olan ya da hemen ayırt edilen bölgeler olsa dahi, çok kolaydır. Örneğin Güney Tyrol bölgesi İtalya ve Avusturya arasında tartışmalı bir bölge olarak kalmıştır. Sınır bölgelerinde yaşayanların belirli sınırların “doğallığını” reddetme alışkanlığına sahip olduğu görülmektedir.

Tüm bunlar bazı akademisyenleri milliyetçiliğin tutarlı bir doktrin olmayacağı ve ne kadar ulus ya da milliyetçi varsa o kadar milliyetçilik olabileceği sonucuna götürmüştür. Bu,

milliyetçilik ideolojisinin tümünden hatalı bir yorumu olmalıdır. İnsanın milliyetçilik gibi kolektif bir terim yoluyla, bir dizi duygu, hareket ve düşünceyi çözümlemeye çalışması, bu duygu, hareket ve düşüncelerin farklı ifadeleri arasında belli bir ortaklık arayışına girdiğini akla getirir. Milliyetçiliğin “öz doktrini” sayılan bir temel modeli kabullenmek için bu ifadelerin muazzam çeşitliliğini yadsımak gerekmez.

Milliyetçilik eleştirilerinin çoğunda görülen yanlış anlayışı kavrayabilmek için, o doktrinin temel ilkelelerini ve milliyetçi hareketin temel ideallerini anımsamak zorundayız. Bu idealler ve ilkeler şöyle sıralanabilir:

- Dünya her biri kendi nitelik ve kaderine sahip uluslara bölünmüştür.
- Ulus tüm siyasal iktidarın kaynağıdır ve ulusa bağlılık tüm öteki bağlılıkların üstünde gelir.
- Özgür olabilmek için insanlar belli bir ulusla tanımlanmak zorundadırlar.
- Özgün olabilmek için her ulus özerk olmalıdır.
- Barış ve adaletin dünya üzerinde yayılabilmesi için ulusların özgür ve güvende olması gerekmektedir.

Bu önermelerden üç temel ideal çıkar: Ulusal kimlik, ulusal birlik ve ulusal özerklik. Bunlar, çeşitli şekillerde yorumlanmalarına karşın, milliyetçiler kendi topluluklarının koşullarına uygulamak üzere doktrine yeni motifler eklediklerinde dahi, tıpkı “öz doktrin”in milliyetçi inanç-

ların olmazsa olmazını temsil etmesi gibi, her dönem ve her kıtada milliyetçilerin amacı olmuşlardır. Temel önermeler ve idealler, milliyetçiliğin işe yarayan bir tanımını ortaya koyar: “Bazı üyeleri tarafından bir ‘ulus’ oluşturduğu kabul edilen bir nüfusun yararına özerklik, birlik ve kimlik kazanılması ve korunmasını hedefleyen ideolojik bir hareket.”²

Bu önermeler ve ideallerden, milliyetçilik dünyasını öteki sembolizm, mitoloji ve söylem dünyalarından ayıran ve tüm dünyada nüfuslara hem güç veren hem de onları yatıştıran bir dizi sembol, mit ve kavram ortaya çıkmıştır. Törenler, semboller ve mitler milliyetçiliğin vazgeçilmez öğeleridir. Uluslar bunlar yoluyla şekillendirilir ve kutlanır.

Ancak milliyetçiliğe ve ulusa ait bu önermeler, idealler ve tanımlar ulusal kimliğin belli ölçütlerinden söz etmemektedir. Her kültürel öge ulusun belirleyici bir işareti ya da bir alameti olarak işlevini sürdürebilir. Ancak bazı koşullarda hangisinin seçildiği çok büyük önem taşır. Bu nedenle milliyetçilikleri bu konuda tutarsızlık gösterdikleri için kınamak gerekir. Çünkü öz doktrinde ya da idealler içinde hangi kültürel öğelerin ulusal kimlik ölçütü olarak hizmet edeceğine dair hiçbir işaret yoktur. Aynı şekilde “ulusal irade” ve “ulusal sınırlar” kavramlarına dair de yoktur. Milliyetçiliğin, ulusal irade ya da ulusal sınırların nasıl saptanacağına dair herhangi bir kuramı yoktur. Bu amaca ulaşabilmek için başka ideolojilere gereksinim duyar. Bu ne-

denle de milliyetçilik liberalizmden komünizme, hatta ırkçılığa kadar her türlü başka hareket ve ideoloji ile karışmıştır. Milliyetçiliğin öz doktrini dünyada toplumsal ve siyasal düzenin kurulması için temel bir çerçeveden başka bir şey sağlayamaz. Öteki düşünce sistemleri ve her topluluğun özgün koşullarına göre tamamlanması gerekir. Bu nedenle milliyetçiliği mantıksal tutarsızlıkla suçlamak, ideolojik hareketin esas sorunsalını ve gücünü kavrayamamaktır! Milliyetçilik, yüksek düzeyde esnek soyutlamayı halkın temel gereksinim ve gayelerini anlama yeteneği ile bir araya getirir, ancak tarih ve toplumun kapsamlı ve tutarlı bir anlatısını sunmaya yanaşmaz.

(2) Milliyetçiliğe karşı etik savlar, öncelikle, milliyetçiliğin doğası gereği aşırı uçta olması, kültürel homojenlik kaygısı taşıması dolayısıyla azınlıkları dışlaması ve toplumsal kapanmaya yol açması, bireylerin özgürlük ve çeşitliliğini ve insan haklarını yadsıması konularını içerir.

Bu savların bazılarında, özellikle de milliyetçiliğin belli örneklerine uygulandığında, hatırı sayılır bir gerçeklik payı bulunmaktadır. Ancak bunlar genel savlar olduklarından, niteliklerinin dikkatle belirtilmesi gerekir. Tüm milliyetçilerin irade konusunda fanatik doktrinciler olduğu ve her milliyetçiliğin doğası gereği aşırı olduğu düşünceleri, genelde demokratik, liberal ve ılımlı pek çok hareket, rejim ve lider tarafından yalanlanmıştır. Örneğin Masyaryk ve Çekoslovakya olayları, Prat

de la Riba ve Katalonya olayları, McDiarmid ve İskoçya ve Snellman ve Finlandiya olayları akla gelenlerdir. Eğer çok farklı toplumsal ve siyasal şartlara da onay verirse, Avrupa dışında da görece ılımlı milliyetçilik olaylarına rastlayabiliriz: Örneğin, Fildişi Sahili, Zambiya, Nkrumah'dan sonraki Ghana, Tunus, Nasır'dan sonra Mısır, Atatürk'ten sonra Türkiye, Hindistan milliyetçiliğinin ilk zamanları, 1945'den sonra Japonya, Cárdenas'dan sonra Meksika gibi. Latin Amerika, Afrika ve Asya'daki bazı devletlerin rejimlerinin demokratik ya da liberal olduğu söylenemese de bunların başarısızlıklarını aşırı milliyetçiliğe atfetmek doğru olmaz. Bu rejimlerin karakterinin genellikle demokratik olmamasında başka pek çok etken rol oynamaktadır. Burada en önemli nokta milliyetçiliğin pek çok biçim ve düzeyde görülmesidir. Bunların hepsi birden sadece "aşırılık" başlığı altında toplanamaz.

Ayrıca, bütün milliyetçilikler kültürel homojenlik sağlamak için aynı derecede uğraşmamıştır. Tüm milliyetçilerin ısrarla istediği şey, tek bir *halk* kültürüdür. Etnik ve dinsel azınlıklar için belli bir düzeyde bunların özel kültürünü onaylamaktan mutluluk duydukları durumlar olmaktadır. Ancak bunların ulus devletteki halk kültürünün yarattığı ulusal kimliğin sınırlarını çok fazla aşmalarını gerekir. Bunlar, genellikle düşünüldüğü gibi, sadece uygar milliyetçiliklere ilişkin olaylar değildir. Daha önce de değinildiği gibi, uygar

uluslar, azınlıklara (farklı) etnik (gruplardan oluşan) uluslar kadar sert davranabilirler. Göçmen topluluklarının oluşturduğu çoğul uluslar içinde hoşgörünün bulunma olasılığı daha fazladır. Finlandiya, Malezya ya da eski Çekoslovakya gibi *etnik* ögenin baskın olduğu uluslarda da azınlık hakları konusunda bir ölçüde hoşgörü bulma olasılığı vardır.

Bütün milliyetçilikler temel insan haklarını ve bireysel çeşitlilikleri göz ardı etmez. Bu daha çok bir ikincil milliyetçi ideoloji türünün işlevidir. "Öz doktrin", öncelikle ulusa bağlılığı talep ederken, insan hakları ve çeşitliliğe ilişkin hiçbir şeyden söz etmez. Alman Romantikleri tarafından duyurulan "organik" milliyetçilikte insanları sadece kendi ulusal gruplarının örnekleri olarak görme eğilimi vardır. Ancak Alman Romantik doktrinini milliyetçilik bakımından normatif olarak onaylamak yanlıştır. Çünkü insan haklarının ulusal kurtuluşa bağlandığı Afrika gibi yerlerde dahi Fransız Devrimi doktrinleri çok daha etkili olmuştur. Yine de, milliyetçilik açıkça ne demokratik ne de liberal bir hareket olarak kabul edilmezken, Engels'in Polonya milliyetçiliğinde gözlemlediği gibi, milliyetçiliğin en önemli ilkelerini reddetmek, insan hakları ve demokrasiye doğru ilerleme olasılığını engelleyebilir.

(3) Bu savların istikrarı bozduğu ve bölücü olduğu için milliyetçiliğin jeopolitik bakımdan suçlanması ile de ilgisi vardır. Yine de, bu, durumu abartmak olur. Elbette, Bosna ve

Kafkasya gibi etnik çeşitlilik gösteren bölgelerde yaşayan halklar arasındaki kızgınlıkları kasten eyleme dökmek gibi istikrarı bozucu ve bölücü belirli olaylara milliyetçilerin neden olduğu düşünülebilir. Ancak Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Kürdistan ve Etiyopya örneklerinde de görüldüğü gibi, devletlerin dağılmasından sadece milliyetçilik sorumlu tutulamaz. Milliyetçiliklerin artık yaşamayan devletlerin yıkıntılarından doğmasında etnik nedenler kadar başka nedenler de rol oynar. Başka durumlarda etnik milliyetçilikler, Filipinler'deki Moro Adaları'nda ya da Hindistan'da Nagas'da olduğu gibi, uzun süre ve boşuna savaşabilirler. Devletlerin şu veya bu nedenlerle artık yaşamadığı yerlerde, milliyetçilik (baskıcı olduğundan) genellikle istikrarsız statükoya daha fazla canlılık katabilecek bir alternatif sunabilir. Çünkü milliyetçilik belli bölgelerdeki halkın emellerine daha uygundur. Çok sayıda milliyetçiliğin bölünmüşlük ve istikrarsızlık getirmesi aslında bunların popüler, birleştirici ve dayanışmacı boyutlarını gösteren madalyonun öteki yüzüdür. Milliyetçilik, doktrinin ortaya çıkmasından çok önceye dayanan devletlerin rekabetinden sorumlu tutulamaz. Milliyetçiliğin yaptığı şey, egemen devletlerin rekabetini kitle kültürüne dayanan bir tabana oturtmak ve böylece hızlı toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde bir ölçüde toplumsal bağlılık sağlamaktır. Yani bu rekabeti milliyetçilik icat etmemiştir.

Zorunluluk, İşlevsellik, Gömülmüşlük

Şimdiye kadar söylediklerime bakınca, milliyetçiliğe yöneltilen suçlamaların belli doktrinler ve belirli hareketlere daha fazla uyduğu görülürken, “genel anlamdaki milliyetçiliğe” ilişkin olan durumu ya abarttıkları ya da sorunu kavrayamadıkları anlaşılabilir.

Son olarak, hem çoğul uluslar düzeninin nitelikli bir savunmasını yapan, hem de herhangi süper bir uluslar ve milliyetçilikler dönemi yaşamama olanağının bulunmadığını kısaca ileri süren üç sav ortaya atmak istiyorum. Bu savlar şunlardır: (1) Milliyetçilik siyasal bakımdan zorunludur. (2) Ulusal kimlik toplumsal açıdan işlevseldir. (3) Ulus tarihsel açıdan gömülüdür.

(1) [...] En azından 1648'den beri bilinen devletlerin çoğulluğu göz önüne alınırsa, 1789'dan sonra çıkan milliyetçilik ilkelerinin, devletlerarası sistemin siyasal düzenini kültürel ve tarihsel kriterlere, yani tarihteki kültürel toplulukların varlığına dayandırarak desteklediği, genişlettiği ve insanileştirdiği anlaşılabilir. Bunlar, emellerini bir topluluk olarak ifade eden kültür ve geleneklere sahip popüler topluluklardır. Milliyetçilik, bu toplulukların dünya iktidarından paylarına düşeni almasını sağlamaya çalışır. Milliyetçiliklerin, ulusal devletlerden oluşmuş bir dünyada silinmeye yüz tutmuş ve tanınmayan kültürel topluluklara yer açabilmek için var olan devletler ve devletlere-

rası düzene karşı bu kadar çok uğraş vermesinin nedeni budur. Ayrıca, milliyetçiler, çoğul dünya düzenindeki her devletin, ayrı ve biricik bir kültürel gruba ya da ulusa dayanan farklı bir siyasal kişiliğe sahip olması gerektiğini iddia ederler. Bu olgu, hükümdarın güçleri yıpranıp egemenlik halka devredildiğinde, milliyetçilerin yanı sıra başkaları için de açıklık kazanmıştır. “Halk kimdir?” sorusu kaçınılmaz olmuş, milliyetçilik buna, halk kültürünün oluşturduğu tarihe dayalı bir gruptur şeklinde genel bir yanıt bulmuş ve bu yanıtı milliyetçiler uyarlamaya ve tamamlamaya çalışmışlardır. Kısa bir süre sonra başka hiçbir çoğul egemenlik düzeni ve başka hiçbir siyasal iktidar kaynağı kabul edilemez olmuştur.

Ulusların ve milliyetçiliklerin siyasal zorunluluklar olarak kalması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü sadece bunlar, halk egemenliği ilkeleri ve halk iradesi çerçevesi içinde devletlerarası düzeni sağlayabilirler. Sadece milliyetçilik kendi “anavatanlarındaki” tarihsel kültürel topluluklarla beraber kolektif kimlik duygusu yaratarak kendilerine ayrılmış toprakları yönetilenlerin rızası ile koruyabilir. Herhangi bir küresel düzen rekabetçi devletler dengesine dayandıkça, milliyetçilik ilkesi de popüler hareketliliğin odak noktası olacak ve yaygın olarak kabul edilen meşruluğunu sağlayacaktır. Avrupa’da bile, devletlerin rekabetinin yerini alabilecek tümüyle yeni bir siyasal düzenin en ufak bir işareti dahi görülmediği için, devletin *varoluş nedenini* şekillendiren ulusun

ve toplulukların iradesinin aşılması pek uzak bir ihtimal olarak kalmaktadır. Pek çok devlet egemenliklerini ortak bir havuzda toplasa, hatta bunların ulusal toplulukları tek bir siyasal çerçeve içinde birleşmek üzere anlasa dahi, ulus ve ona ait milliyetçilik tek geçerli odak noktası ve halk iradesini saptayacak tek kurucu öge olarak kalacaktır. Böyle bir federatif etkinliğin işareti başka hiçbir yerde yoktur ve emperyal tiranlığa karşı tek önlem uluslar ve ulus devletlerden oluşan çoğulcu bir dünyadır.

(2) Ulusal kimlik, öteki kolektif kimliklerin karşısında, modern çağda yaşayan bireylerin ve çeşitli toplumsal grupların gereksinimlerine uydurulmuş şekliyle, modernlik için işlevsel bir kavramdır. Bunun nedeni, öncelikle, milliyetçiliğin, kendi etkin işleyişi için gezgin ve okuryazar yurttaş ordularına gereksinim duyan bir sanayi toplumu için işlevsel olması değildir. Aksine, milliyetçiliğin mitleri, anıları, sembolleri ve törenleri, genellikle heterojen toplumsal ve etnik yapıları ve farklı amaçları ile, ancak modern toplumların sergileyebildiği toplumsal bağlılık ve siyasal eylem için gereken biricik temeli oluşturur. Milliyetçilik tarihsel toprak ideolojisidir ve bireyler ve grupların enerjilerini açıkça sınırları belirlenmiş, bütün yurttaşların erkek ya da kız kardeş sayıldıkları ve bu nedenle “ait oldukları” bir “anavatan” içine toplar. Ulus, siyasal bir topluluk içinde, anavatanında kardeşlik törenlerini belirli aralıklarla tekrarlayarak sorunları düşünür ve kendine

tapınır. Böylece yurttaşların kolektif kimliklerinin gücünü ve sıcaklığını duymalarını sağlar, onlara yüceltilmiş bir benlik bilinci ve toplumsal refleksler verme yeteneği kazandırır.

Sonuç olarak, fertler ulusa bağımlılıklarının toplumsal işlevlerini algılamaya başlar. Bunlar arasında topluluğun yeri doldurulamaz kültürel değerlerinin korunması, özgün köklerinin yeniden keşfedilmesi, kahramanlık erdemlerinin örnek alınması, kardeşlik ve akrabalık duygularının yeniden yaratılması ve yurttaşların ortak amaçlar için harekete geçirilmesi gibi kolektif gereksinimler de vardır. Genellikle komünal örgütlerin temalarını oluşturan bu gereksinimler, her nesilde ulusun anılması ve kutlanmasını sağlayan ritüel, tören, âdet, bayram, gelenek ve sembollerle doludur. Bunların ortak amacı yurttaşlarda ulusal bir bilinç uyandırmak ve ulusal iradeyi oluşturmaktır. Bu amaçlara kitlesel halk gösterileri ve canlı betimlemelerle ulaşırlar. Bazı cesus yürekler belirli ulusal rejimlere karşı çıkabilseler de, yurttaşların çoğu ulusun törenlerine katılmaya ve kutlama yapmaya ve ulusal kimlik mitlelerini ve anlatılarını benimsemeye pek istekli olduklarını göstermişlerdir. Ayrılıklar daima azınlıkta kalır ve bugüne kadar fertlerin çoğu milliyetçiliğin çizdiği ulus portresi ile tanımlanmaya devam eder.

Bunların yanında, ulusal kimlik duygusu, yurttaşların pek çoğunda değilse bile çoğunda, genellikle ulus adına kendini feda etme duygusu oluşturmaya yetecek kadar güçlü-

dür. Bu olgu özellikle kriz ve savaş durumlarında geçerlidir. Burada, tıpkı her iki Dünya Savaşı sırasında savaşılan ülkelerde görüldüğü gibi, çoğu yurttaşın zorluklara göğüs gerip “ulusun savunmasında” kendilerini feda etmeye hazır olduklarına, genellikle pek çok kişinin, seve seve yaşamlarını ortaya koyduklarına şahit olunmaktadır. Bu düzeyde kendini feda etme duygusu çağımızda başka hiçbir kolektif kültürel kimlik ve topluluk için düşünülemez. Sadece belki bir iki dinsel cemaat için düşünülebilir. Kitle halinde kendini feda edebilen bu görülmemiş güç ulustur ve bu olgu ilkesiz demagogların da sıkça ele aldığı konular arasına girmiştir. Aynı nedenlerden dolayı ulus, savaş ve ulusal kimliğin temel aracı, ölümcül savaşımlara katılmanın tek mazereti olmuştur. İngiltere ve İrlanda, Fransa ve Almanya, Yunanistan ve Türkiye, İsrail ve Arap ülkeleri, Hindistan ve Pakistan, Kmerler ve Vietnamlılar düşünüldüğünde, modern çağdaki etnik-ulusal düşmanlıkların ulusal bilinci nasıl güçlendirdiği ve ulusların hareketliliğinin savaşın doğasını sonsuza kadar nasıl değiştirdiği anlaşılabilir.

Tüm bunlar ulusal kimlik olgusunun ne kadar var olacağını tahmin etmeye yeterli değildir. Daha önce de sıklıkla sergilendiği gibi, bir kurum ya da ideolojinin işlevselliği, onun süregelen varlığı ya da etkisi için bir kanıt oluşturmaz. Aynı zamanda, çağdaş milliyetçiliğin yamsallığını değerlendirirken, ulusal kimliğin sergilemeye devam ettiği

çok sayıda işlevin de hesaba katılması gerekmektedir.

(3) [...] Ulus, tarihsel koşullara gömülmüştür. Ulus, çok eski ve ortak bir *etnik grubun* modern mirasçısı ve dönüşmüş şeklidir ve böyle olduğu için de, modern öncesi etnisitenin tüm sembol ve mitlerini kendi bünyesinde toplar. Milliyetçilik, modern çağ öncesine ait bu bağlar ve duygularla patlamaya hazır bir halkın egemenliği ve kitlesel halk kültürünü birleştirerek, atalarından ona miras kalan anavatanında ulusal kurtuluş ve halk hareketliliğinin biricik modern dramasını yaratmıştır. İlahi ayrıcalıkları görevlerini sürdürmelerine bağlı olan belli toplulukların Tanrı tarafından seçilmiş olduğuna inanmak türünden eski etnik mitler henüz yok olmamıştır. Siyonizm ve Ermeni milliyetçiliğinde çok canlı bir şekilde görüldüğü gibi, milliyetçilik, kendi özgün kimliklerine ve atalarından miras kalan topraklara yeniden sahip olmaları koşuluyla, onlara, anavatan da kolektif halde yeniden doğma ve seçkin bir ulusu kurtarma özelemlerini aşilayarak, hayata yeni bir başlangıç yapmalarını sağlamıştır.

Ulusun tarihsel gömülmüşlüğü'nün çok daha eski etnik çerçeveler içinde başka örnekleri de vardır. Trinidad ve Mauritius gibi heterojen göçmen ada halklarında görüldüğü gibi, açıkça bilinen bir tarihsel etnik grubun veya atalardan kalma bir vatanın olmadığı yerlerde, ulus *fikri* gömülmüş olduğu yerden çıkarılabilir, genelleştirilebilir ve çevreye uyarlanabi-

lirken, şimdiki pek çok ulus gücünü çok daha eski etnik topluluk ve kimliklerle olan toplumsal ve siyasi bağlardan almıştır. Bu durum milliyetçilerin, geleneksel âdetlerini, sembollerini ve törenlerini yeniden keşfedip yeniden uyarlamalarına neden olmuştur. 16. yüzyılda yavaş yavaş ortadan kaybolan, ancak halkın bilincinde yerel "*eisteddfodau* yıllığı"nda yaşamını sürdüren Galler bölgesindeki Eisteddfodau bazı uyarlamalara ve değişimlere karşın Ortaçağ Gal ozanlarının yarışmalarının ana hatlarını izlemiştir. Aynı şekilde, dindar seçkinler de eski kutlama biçimlerini koruyabilirler. Eski Filistin topraklarında her yıl yapılan Yahudi tarım bayramları zaman içinde git gide kentlileşmiş diaspora topluluklarıncı kutlanmaya devam edilmiş ve ilk Siyonistler İsrail'e döndüklerinde ulusal bayramlar olarak yeniden canlandırılmıştır.

Kahramanlar ve destanlar da modern milliyetçiliğin amaçları uğruna yeniden düzenlenmektedir. Muhammed ve Musa, Tanrı'nın hizmetindeki peygamberler olmaktan çıkmış, *benzersiz* ulusal liderler haline gelmişlerdir. Oisin (Ossian) ve Vainamoinen gibi mitolojinin ozanları eski İrlanda ve Fin ulusal bilgeliğinin örnekleri haline gelmişlerdir. *Ramayana* destanındaki kahramanlar, Hindistan ulusal direniş hareketinin prototipleri olmuşlardır. Burada ilginç olan, bu eski örneklerin çoğunlukla ilkesiz liderler tarafından halka sunulması değil, bunlara inanan kitlelerin coşkudur. Etnik geçmişi kahramanlık efsaneleri, destanları, sembolleri ve de-

ğerleriyle birlikte kendilerine mal etme gücü milliyetçi girişimin başarısı için hayati önem taşır. Bu güç, sonuçta ortaya çıkan milliyetçiliğin içeriği için de belirleyicidir. Etnik geçmiş elitlerin yönetimine sınırlar koyar ve yenilenmiş ulus ve onun kaderi için idealler oluşturur. Bu şekilde, ulus, bugünün herhangi bir küresel trendi kadar geleceğini şekillendiren bir geçmiş içinde gömülü kalmayı sürdürür. En son moda çözümlemelerin “engelle-yici şimdiki zamancılığı”, ulusun devam eden nesillerinin ve genellikle ulusun içine gömülmüş olan, bazen gizli de olsa, aslında belirli etnik bağ-ların ve duyguların etkilerinin sürdürülmesini anlamamızı sağlayabilir.

Sorun, bugün bilinen şekliyle ulusun gömülmüş olması değildir. Ulusun kaderi de, anlam ve yönünü, etnik geçmişinin art arda yorumlan-masına borçludur. Uluslar dünyasını ayakta tutmaya ve korumaya en fazla yarayan şey, ulusun etnik tarihi ile ulusal kaderinin birbiriyle ilişkisidir. Modern ulus geçmişte etnik-dinsel topluluklar ne ise onlara dönüşmüştür. Yani, ölümden sonraki yaşamda Tanrı’nın yargılaması yoluyla değil de gelecek nesillerin yargılaması yoluyla ölümlülere ölümsüzlük duygusu bağışlayan tarih ve kader toplum-ları haline gelmişlerdir.

Daha genel bir ölümsüzlük arzusu-nu yerine getirebilme becerisi, mil-liyetçiliği modern dünyanın öteki ideolojilerinden ve inanç sistemlerin-den ayırır. Bu beceri, bazı bölgelerde, milliyetçiliğin İslamîyet ya da Buda dini gibi dünya dinleriyle birleşmesi-

ni sağlamış, bazı yerlerde ise kendini çöken geleneklerin yerine yerleştirmiş-tir. Ancak her iki durumda da, kültür ve siyasetin temelden seküler ideoloji ve sembolizmi olarak belirlenen düşünce, bireyi yeryüzündeki bir kata ve şu anki zamanın üstüne çıkaran aşkın bir boyut kazanır. Bu anlamda, milliyetçilik bir “din temsilcisi”, ulus da bir süreklilik, ancak aynı zamanda da modern öncesi etnik-dinsel topluluğun bir dönüşümü olarak kabul edilebilir.³

[...]

NOTLAR

- 1 Bu makale 1993 yılında Londra King’s College’deki Felsefi Araştırmalar Merkezi’nde düzenlenen Uluslar ve Vatandaşlar konulu konferansta sunulan metne dayanılarak yazılmıştır; sonraki kısım Anthony Smith, “Ties that Bind”, *LSE Magazine*, 5/1 (1993), s. 8-11’de yer almaktadır. Bkz. Max Weber, *Essays in Sociology*, ed. Hans Gerth ve C. Wright Mills (Londra: Routledge and Keagan Paul, 1947).
- 2 Louis Snyder, *The Meaning of Nationalism* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1954). Walker Connor, “A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is...”, *Ethnic and Racial Studies*, 1/4 (1978), s. 378-400.
- 3 Lionel Cliffe, “Forging a Nation: The Eritrean Experience”, *Third World Quarterly*, 11/4 (1989), s. 131-147.

32. Etnik Bilincin Gelişimi ve Tanımlama

Frances Aboud

Etnik bir etiketi doğru uygulamak ve verili bir etnik etikete uyan bir kişiyi tanımlamak için, genellikle çocuklara farklı etnik gruplara ait resimler ya da bebekler gösterilerek ve onlardan örneğin, beyaz, siyah ya da Kızılderili'yi göstermesi istenir. Çocukların pek çoğu 4 ya da 5 yaşlarında doğru tanımlamayı yapabilir ve bu oran çocukların yaşlarıyla birlikte artar. 6, 7 yaşlarına gelen çocuklar özellikle beyazları ve siyahları tanımlarken % 100 doğru tespitte bulunurlar. Yapılan iki araştırmada 3 yaşındaki çocukların tanımlamalarının çok yanlış olduğu, beyaz ve siyah şeklinde etiketlenmiş kişiler gösterildiğinde bunları, ancak % 25'inden daha azının doğru işaretleyebildikleri görülmüştür. Bununla beraber, 4 ve 5 yaşındakiler % 75 oranında doğru yanıtı yaklaştırmışlar, hem beyaz hem de siyah örneklemeleri ayırt etmişlerdi. Bu çalışmaların çoğu, 3-5 yaşlarının bu tür etiket bilinci kazanmada önemli yaşlar olduğu, yaşla birlikte gözle görülür bir gelişmenin de ortaya çıktığını belirler. Gelişme sözcüğünü burada büyük oranda çocuğun doğru tanım yapması anlamında kullanmak-tayım. 6, 7 ve 8 yaşlarına gelmiş daha

büyük beyaz ve siyah çocuklar genellikle % 90-100 düzeyinde doğruluğa ulaşmışlardır.

[...] Beyaz ve Çinli Amerikalıların Çinlileri tanımlayabilme yeteneğini elde etmeleri de 5 ve 7 yaşları arası-na rastlamaktadır. Ancak İspanyol ya da Meksika kökenli Amerikalıların tanımlanması, hem beyaz hem de İspanyol kökenli çocuklar için daha zor olmaktadır. Bunların doğru tanım yapabilmesi için 4 ila 9 yaşlarına gelmeleri gerekmekte, asimptot onlar için 9 ila 10 yaşları arasını göstermektedir. Aynı şekilde, 6 yaş civarındaki hem beyaz hem de Kızılderili çocuklar Kızılderililerin tanımlamasını oldukça iyi yapmakta, sonraki üç yaş içinde de gelişmeyi sürdürmektedirler. Çocuklar beyazlar ve siyahlar için muhtemelen deri rengi ve saç stili gibi özellikleri kullanırken, İspanyollar, Kızılderililer ve beyazlar için bu özellikleri beyazlar ve siyahlar için bulduklarından daha az ayırt edici bulmaktaydılar.

Çocukların etnik gruplara ilişkin bilinci de aynı topluluğun üyeleri arasındaki belli benzerlikleri ve farklılıkların üyeleri arasındaki belli farklılıkları algılama şeklinde ol-

maktadır. Vaughan çocuklara üç dizi halinde insan resimleri vermiş ve bunlardan hangi ikisinin benzer ve üçüncüden farklı olduğunu sormuştur. 6 yaşındaki çocuklar % 68 doğruluk düzeyine ulaşmışlar, 11 yaş çocuklarında bu oran % 83'e yükselmiştir.¹ Aynı şekilde, Katz, Sohn ve Zalk da, çocuklardan insanlar arasındaki benzerlikleri ikiye ikiye değerlendirmelerini istemiştir. 8 yaşındaki beyaz ve siyah çocuklar aynı etnik kökenden gelen çiftlerin farklı etnik kökenden gelen çiftlere göre daha fazla birbirlerine benzediğini belirtmişlerdir.² Yani, çok farklı yüz özellikleri ya da deri renklerindeki farklı tonlara karşın, iki beyaz birbirine çok benzer olarak algılanmış, iki siyah da çok benzer olarak algılanmıştır. Siyah çocuklar iki beyazı iki siyaha göre, birbirine biraz daha fazla benzer bulmuşlardır. Ancak bir beyaz ve bir siyah daima çok farklı olarak algılanmıştır. Katz ve meslektaşlarının yaptıkları çalışmadan çıkan başka bir ilginç sonuç da, daha ileriki yıllarda farklılığın algılanmasının her zaman ırk farklılıklarına değil, duygusal ifadeler gibi bireysel özelliklere de dayanmasıydı. Başka bir deyişle, çocuklar ırksal benzerlik ve farklılık algılarını 8 yaşına kadar edinmekteydiler. Bu algılarını bu yaşı izleyen üç yıl boyunca kullanmakta, daha sonra 11, 12 yaşlarına gelince de bireysel özellikler önem kazanmaktaydı. Bu durumda, ırk bilincinin ilk edinildiğinde genellikle abartılı olarak kullanıldığını, ancak daha sonraları öteki bilinç türleri daha yararlı olmaya

başladığında artık terk edilmeye başlandığını aklımızdan çıkarmamamız gerekmektedir.

Çocukların farklı etnik gruplardan gelen insanlar arasındaki benzerlikler ve farklılıkları nasıl algıladıklarını incelemeye yönelik başka bir yöntem Aboud ve Mitchell tarafından kullanılmıştır.³ Bu çalışmada ilk önce Kızılderili çocuklardan dört farklı etnik gruptan gelmiş dört adamın resimlerini, bu adamların kendilerine ne kadar benzediğini belirlemek üzere, bir tahta üzerine dizmeleri istenmişti. Daha sonra her etnik gruptan bir başka adam tahtanın bir ucuna birer birer yerleştirildi ve çocuklardan değerlendirme işlemini tekrarlamaları istendi. Bu kez çocuklar her adamın kendi etnik eşine ne kadar benzediğini belirteceklerdi. 6 ila 10 yaş arası çocuklar doğru şekilde aynı etnik kökenli adamın etnik eşine en fazla benzediğini, kalan üç farklı etnik adamın da aynı derecede benzemediğini algıladılar. İkinci bir denemede, her etnik kökenli eşin hangi adamı kendi amcası ya da erkek kardeşi olarak benimseyeceği çocuklara soruldu. Akrabaları seçme işleminin benzerlik değerlendirmelerine yakından paralellik göstermesi beklenmekteydi ve gerçekten de öyle sonuçlanmıştı.

Aynı yaştaki beyaz çocuklara aynı görev verildiğinde, pek çok ilginç hata yaptıkları görülmüştür. Küçük çocuklar genellikle benmerkezci hatalar yapmışlar, başka etnik kökenden gelmiş birine kendi istedikleri amcaı, beyaz bir amcaı uygun görmüşlerdir. Hem küçük hem de daha

büyük çocuklarda yanlış eşleştirmeler yapmışlardır. Beyaz olmayan yanlış bir amcaı başka etnik kökenden gelen birine yakıştırmışlardır. Bu yanlış eşleştirmeler, özellikle o kişi sevilmeyen bir etnik gruptan geliyorsa ya da ister kendi topluluklarından ister sevilmeyen bir etnik gruptan gelsin, İngilizce olmayan kendi dilini kullanıyorsa (örneğin, Asyalı çocuklar Çince, İspanyol kökenli çocuklar İspanyolca, beyazlar ise Fransızca konuşuyorlardı) daha da sıklıkla görülmekteydi. Etnik benzerlik ve akrabalık algılamalarını, hem çocuğun kendi tercihleri, hem de sevmediği şeyler çok güçlü şekilde etkiliyordu. Daha büyük çocukların kendi tercihlerini denetim altına alabildikleri, ancak nefret ettikleri şeyleri denetim altına alamadıkları görülmekteydi. Sevilmeyen topluluğa yönelik hataların bilgi eksiliğinden ya da ayrıntıların dikkate alınmamasından kaynaklanma olasılığı bulunmaktaydı. Başka bir araştırma çocukların sevmedikleri ulusal gruplara ilişkin çok az bilgiye sahip olduklarını da ortaya çıkarmıştı. Bu bilgi eksikliği ya da ayrıntılara dikkat edilmemesi farklı biçimlerde kendini göstermişti. Örneğin, Aboud ve Mitchell'in araştırmasında çok sayıda çocuk yanlış amcaı seçmiş, fakat kendi grubundan olmayan etnik kökenli amcaı seçmemiştir. Araştırmalardan birinde, 7 ila 11 yaş arası İngiliz çocuklarının sevmedikleri topluluktan gelen bir kişinin bir İngiliz'i seçeceğini varsaydıkları, dolayısıyla benmerkezci davrandıkları belirtilmekteydi. Baş-

ka bir araştırmada bunun tam tersi bulunmuştu. Grup içi tercihler ya da etnikmerkezcilik sevilmeyen milliyetlere daha fazla atfedilmekteydi. İngiliz çocuklarının benmerkezci yargıları Piaget'nin İsviçreli çocuklar üzerine yaptığı gözlemleri de desteklemekte, ancak Kuzey Amerikalı çocuklardan gelen araştırma raporlarını desteklememektedir. İnsanların, tercihlerini kullanırken kendi muhitlerinde yaşayan etnik gruplar yerine pek ilişkileri olmayan ulusal gruplara karşı benmerkezci tutumlarını belki de daha ısrarla sürdürdükleri görülmektedir.

Vaughan, çocukların benzerlikle ri algılamada sadece görel bir başarı düzeyine yükseldikten sonra, ırka göre sınıflandırma yapabildiklerini ve insanlara uygun etiketler takabildiklerini ortaya çıkarmıştır.⁴ Vaughan kategorilere ayırma ve etiketlemenin, sınıflama gibi algılama yetilerinden sonra gelişen belirli bilişsel yetileri gerektirdiğini öne sürmüştür. Örneğin, Vaughan çocuklardan beyaz ve Maori bebeklerini ırklarına göre ayırmalarını istemiştir. 5, 6 yaşındaki çocukların sadece % 60'ı bunu doğru olarak yapabilmıştır. Ancak 7 yaşına gelindiğinde çocukların % 85'i doğru algılamıştır; 8 yaşına gelindiğinde ise bu oran % 100'e çıkmıştır. Aynı şekilde, Vaughan çocuklara bir bebek gösterip, "Bu nasıl bir bebek?" diye sorduğunda 7 yaşına kadar olan çocukların büyük kısmı doğru ırksal etiketi belirleyememiş; 7 yaşındakilerin % 85'i, 8 yaşındakilerin ise % 100'ü belirleyebilmiştir.

Başka araştırmacılar sınıflama işlemini kullanmışlar, ancak bunu kategori bilincinin bir ölçüsü olarak değil de, cinsiyet ve yaş gibi öteki belirtilere göre daha fazla öne çıkan ırk özelliklerini ölçmek için kullanmışlardır. Çocuklara ırk, yaş ve cinsiyet bakımından farklı insanların resimleri gösterilmiştir. Çocuklar bu resimleri “birbirine benzeyen” insanları ayrı kutulara koymak üzere iki kutuya ayırmışlardır. Çocukların yaklaşık yarısı insanları ırklarına göre sınıflara ayırmıştır. Bu ayırım, 6 ila 10 yaş arası beyaz, siyah ve Asyalı çocuklar için geçerli olmuştur. Irka göre sınıflara ayırmanın yaşla birlikte artması sadece beyaz çocuklar için geçerliydi. Vaughan’ın verilerine göre, daha küçük çocukların cinsiyete mi yoksa yaşa göre mi sınıflandırma yaptıklarını anlayamayız. Çünkü ya bu çocuklar insanları irka göre sınıflara ayıramıyordu ya da cinsiyet ve yaş onlar için daha belirgindi. Bununla birlikte, daha büyük çocuklar muhtemelen kategorilerden herhangi birine göre sınıflandırma yapabilmekteydi, ancak ırkı seçtiler. Çünkü en belirgin olan ırk farkıydı. Bu durumda, ırk ya da etnik kökene göre sınıflara ayırabilme yeteneğinin çocuklarda ırksal kategori bilinci geliştikçe 4 ila 7 yaşlar arasında artma göstermesini bekleyebiliriz. Bu yaştan sonra bunun azalıp artması ise öteki kategorilere bağlı olmaktadır. Davey’in çocukları için cinsiyet ve yaşa oranla, ırk daha belirginleşmişti. Bununla beraber, Katz ve meslektaşlarının araştırmadaki beyaz çocuklar için ise ırk, kişilik ya da bi-

reysel özelliklere göre, daha az belirginleşmişti.

Etnik bilincin daha gelişmiş bir biçimi, ırk ve etnik kökenin giyinme ve başka yüzeysel özelliklerden daha derinde yatan bir şeye bağlı olduğunun anlaşılmasını kapsamaktadır. Yetişkinler bir insanın etnik kökeninin onun aile geçmişinden kaynaklandığını düşünürler. Ancak küçük çocuklar etnisitenin bu derin anlamının bilincinde değildirler. Yüzeysel özellikler onları aldatır. Örneğin, siyah çocuklar bir insanın beyaz makyaj yapması ya da sarı peruk takması, hatta beyaz olmayı istemesine karşın siyah kalacağını, ancak 9, 10 yaşlarındayken anlayabilirler. Bu derin farkındalık kendini pek çok şekilde göstermektedir. Bunlardan biri tutarlılık ya da bir insanın yüzeysel özelliklerdeki değişimlere karşın etnik kökenindeki tutarlılıkla tanımlanmasıdır. Aboud tutarlılığı incelerken, çocuklara böyle etiketlenen Kanadalı bir İtalyan’ın fotoğraflarını göstermiştir. Sonra çocuklara sırayla Kanadalı İtalyan çocuğu kendi günlük giysilerinin üzerine Kızılderili giysileri giyerken gösteren dört adet fotoğraf daha göstermiştir. Son fotoğrafta çocuğun görünüşü, yüzü hariç, değişmiştir. Çocuklardan son fotoğraftaki erkek çocuğu tanımlamaları istenmiştir. Eğer çocuk onun Kızılderili değil de İtalyan olduğunu söylerse (etiketleme), eğer onun Kızılderililerin fotoğraflarından çok öteki İtalyan çocukların fotoğraflarına benzediğini söylerse (algılanmış benzerlik) ya da onun öteki İtalyanlarla birlikte

aynı kümeye konması gerektiğini söylerse (kategorileştirme) tutarlılığın var olduğu belirlenmiştir. Tutarlılık 5 ila 7 yaşları arasında artmış, ancak 8 yaşına kadar gerçek anlamda var olamamıştır. 8 yaşından küçük çocukların çoğu onun Kızılderili olduğunu söylemişlerdir.

Bunlardan başka, birinci ve son fotoğraflardaki erkek çocukların aynı çocuk mu, yoksa farklı kişiler mi olduğu sorulduğunda, 6 yaşındaki-lerin yarısı bunların iki farklı kişi olduklarını söylemişlerdir. 7 yaşındakilerin % 90'ından fazlası bunların aynı çocuk olduğunu bilmekteydi. Ancak etnik tutarlılığa erişebilmek için bir yıl daha geçmesi gerekecekti. 8 yaşındaki ve daha büyük çocuklar o çocuğun Kızılderili değil de İtalyan olduğundan emindi. Bizim daha önceki tartışmamızla tutarlılık gösteren şey, etiketleme ve kategorileştirme gibi iki bilişsel tanımlamanın, algılanmış benzerlik tanımlamaları yapmaktan daha zor olduğu düşüncesiydi. Bu çocuklar 8 yaşına gelindiğinde o çocuğun sadece İtalyan olduğunu değil, aynı zamanda da oyun arkadaşı olarak bir Kızılderili yerine bir İtalyan'ı yeğleyeceğini ifade etmekteydiler. Bununla birlikte, 8, 9 yaşındakiler etnik kökenin giysi şeklinden daha derin bir anlamı olduğunu kavramalarına karşın, bunun nedenini dile getiremiyorlardı. Bir insanı Kızılderili ya da İtalyan yapan şeyin ne olduğu sorulduğunda, sadece birkaç tanesi doğduğu ülke ya da aileye değinmişti, ama çoğu ne olduğunu bilmemekteydi.

Çocuklarda etnik köken bilincinin gelişmesinin başka bir belirtisi de, onların deri renginin nedenini anlamasıdır. Deri renginin doğaüstü güçler ya da yapay ilişkiler (örneğin, Amerikalı ya da kötü olmak) nede- niyle oluştuğunu düşünen çocukların yaşları büyüdükçe, bu düşüncelerinden vazgeçtiği ve bunun fiziksel mekanizmalar sayesinde ebeveynlerden çocuklara geçtiğini anlamaya başlayıp başlamadıkları bir grup tarafından araştırılmıştır. Çocuklara şöyle sorulmuştur: "Nasıl oluyor da bu kişi beyaz, bu kişi ise siyah?" Verdikleri yanıtlar deri renginin nedenini kavramaları bakımından yedi ayrı düzeyde kodlanmıştır. Çocuklar bir insanın deri renginin fiziksel kökenleri olduğunun, ancak 7 yaşından sonra bilincine varmaktadır. Ancak belli bir süre daha bunun ebeveynlerle ilişkisini kuramamaktadırlar. Deri renginin fiziksel temelleri olduğu anlayışı konuşmayı iyice öğrendikten sonra edinilmektedir. Kimliğe ilişkin tutarlılık ile yaklaşık aynı zamanlarda gelişen bu farkındalık, burada yaş ve aile boyutlarındaki değişimlere karşın akrabalığın değişmeden kaldığı anlayışı biçiminde ölçülmüştür. O halde, etnik tutarlılık ve deri rengi anlayışının olgunlaşmasının ilerideki gelişmeler olduğu belirgindir ve oldukça gelişmiş bir bilişsel gelişme düzeyi gerektirmektedir. Böyle bir farkındalık düzeyinin beyaz çocukların siyahlara karşı edindikleri önyargıların azalması için gerekli olduğu ortaya çıkarılmıştır.

NOTLAR

- 1 G. M. Vaughan, "Concept Formation and the Development of Ethnic Awareness", *Journal of Genetic Psychology*, 103 (1963), s. 93-103.
- 2 P. A. Katz, M. Sohn ve S. R. Zalk, "Perpetual Concomitants of Racial Attitudes in Urban Grade Schoolchildren", *Developmental Psychology*, II (1975), s. 135-144.
- 3 F. E. Aboud ve F. G. Mitchell, "Ethnic Role-taking: The Effects of Preference and Self-identification", *International Journal of Psychology*, 12 (1977), s. 1-17.
- 4 Vaughan, "Concept Formation".

33. “Birleşik Krallık Bayrağında Siyaha Yer Yok”

Paul Giroy

Siyahların tarzı, müziği, giyimi, dansı, modası ve dili Britanya’nın kent-sel tarzını, müziğini, giyimini, modasını ve dilini şekillendiren belirleyici bir güç olurken, siyahlar bu toplumun mekanizmalarına çeşitli şekillerde yerleşmiştir. Bunların hepsinin ırksal bir boyun eğişin sakatlayıcı etkisini doğurduğu söylenemez. Ancak siyah gençlere özgü kültürlerin ırkçılık karşıtlarının hazineleri haline nasıl dönüştüğünü bir parça açıklamak için kullanılabilir. Bu ülkede doğan büyüyen ve okula giden siyahlar, varlıkları terimin anlamının yeniden tanımlanmasına neden olsa da, önemli ölçüde Brintanyalıdır. Siyahların bir sorun olarak göç ve bir çözüm olarak da memlekete iade arasındaki kısır döngüde sıkışıp kalmalarına karşın, ırk siyasetinin dili ve yapısı bunun açıkça görülmesini engeller. Yine de, bunu algılamak ve önemini kavramak genel olarak ırkçılık karşıtlığının gelişmesi için gereklidir. Özel olarak da, içinde “gençlik kültürü”nün şekilleneceği bir yerin yaratılmasına yardımcı olacak ırksal eşitliği hedefleyen toplumsal hareketlerin kavranması için çok önemlidir. Siyahların hoşnut olduğu,

Britanya’ya sonradan ve kısmen ait olma ve belirsiz şekilde asimile olma durumu ayrıntılı olarak incelenmelidir, çünkü bu durum belli dışlama biçimleriyle yakından bağlantılıdır. Eğer “ırk” kavramının kültürel dinamiklerini kavramak durumunday-sak, sınırlarını tanımlayabilmeliyiz. Bu da siyahların karmaşık bir direniş ve uzlaşma kombinasyonu içerisinde kendilerini nasıl tanımladıkları ve tanıttıklarının düşünülmesini gerektirir. Bu düşünce, ırkları vahşice boyun eğmeye zorlayan tutumlara doğrudan bir yanıt sağlamaktan çok daha fazlasını yapmaktadır.

Siyahların etkileyici kültürleri hem karşı çıkar hem de onaylar. Siyahların asimilasyonu, dışarıdan gelen bir kültürün yerleşik kültüre uyum sağlama süreci değil, bir kültürel sentez sürecidir. Buna göre siyahlar kendilerini ve kültürlerini ifade ederken yine siyahların tarih ve siyasetlerinin çoğulcu karakterinden yararlanırlar. Modern Britanya bağlamında bu olgu siyahların yaşamına bir diaspora boyutu eklemiştir. Burada Avrupa dışından gelen geleneksel öğeler, Afrika-Amerika ve Karayip tarihleri aracılığıyla, gerile-

miş Galler, İrlanda, İskoç ve İngiliz kültürlerinin özellikleri arasında yeni ve farklı siyah kültürlerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu Avrupa dışı öğeler önemsenmeli ve bunların farklı yansımalarına gereken dikkat gösterilmelidir. Bunların bazıları Afrika, Karayipler ve Hindistan bölgelerinde yaşanan imparatorluk ve sömürgecilik hareketlerinden türemiş ve yurttaşlık, adalet, bağımsızlık için yaptıkları savaşlar sonrasında yöntemleri ve anlarıyla birlikte buralardan Britanya’ya gelip yerleşmişlerdir. Bazıları da aşırı gelişmiş dünyadaki siyah halklar ile başka yerlerde ırk boyunduruğu altında yaşayan kardeşleriyle kurdukları geniş çaplı ve gelişmesi hâlâ süren ilişkilerden kültürel sentez süreçleri için malzeme yaratmaktadırlar.

Bu bağların etkileri ve siyah modellerin baskın kültür içinde yer edinmesi, Britanya kültürüne *bir bütün olarak* yeni bir anlayışla yaklaşmadan Britanya’daki siyah kültürü kuramlaştırmamanın mümkün olmadığı anlamına gelir. Bu anlayışın imparatorluk ve sömürgecilik döneminin niteliklerini belirleyen kültür çatışmalarının çağdaş görünümünü aşması gerekmektedir. Kültürel ve siyasal bağlantılardan yapılmış anlaşılması güç bir ağ buradaki siyahları başka yerlerdeki siyahlarla birbirine bağlamaktadır. Aynı zamanda, bu kişiler ülkenin toplumsal ilişkilerine de bağlanmışlardır. Her iki boyutun da araştırılması gerekir ve bunlar arasında var olan çelişkilerin ve sürekliliklerin ortaya çıkarılması gere-

kir. Örneğin, yapılan araştırma, hip-hop ve reggae kültürünün önde gelen temsilcilerinden Afrika Bamba-ataa ve Jah Shaka’nın sömürgecilik çatışmalarında üstün başarı göstermiş şeflerin isimlerini almayı neden uygun gördüklerini ya da neden Hayes ve Harlem kadar birbirinden farklı yerlerde oturan genç siyahların kendilerini Zulu kavmine özgü tarzlara sokmayı seçtiklerini açıklayabilmelidir. Aynı şekilde, Steel Pulse isimli Birminghamlı bir reggae grubunun yasaklı şarkılarını söyledikleri için Joseph Charles ve Rufus Radabe’nin Güney Afrika’da altı yıllık hapis cezası almalarına neden olan kültürel ve siyasal ilişkileri de kavramak zorundayız. Aynı grup 1978’de Londra’da Irkçılığa Karşı Rock karnavalında sahneye çıkmıştı.

Afrikalıların dünyaya dağılmasının, emperyalizmin ve sömürgeciliğin kanıtı olarak dünyanın çeşitli kesimlerinde ortaya çıkan toplumsal hareketler tüm siyahları evrensel kimliklerini ortaya koyabilecekleri bir dille konuşmaya davet etmekten çok daha fazlasını yaptılar. Tüm dünyada siyahlar ve onların destekçileri ile doğrudan iletişim kuruldu. Bu kişiler uluslararası olduğu kadar ulusal çerçeveler içinde de özgürlük, adalet ve yurttaşlık arayışlarına uygun örgütsel yapıların yaratılması için somut yardım ve dayanışma arayışına girdiler. 19. yüzyılda İngiltere’de köleliğin kaldırılmasını isteyenler, seçkin siyah aktivist ve yazar Frederick Douglass’ın özgürlüğünü parayla satın aldıklarında böyle bir

davaya yanıt veriyorlardı. Siera Leone'ye 18. yüzyılda İngiltere'den gelen siyahların ve bunların beyaz dava arkadaşlarının yerleşmesi ve Liberya'da bağımsız siyah toplulukların oluşması bu arayışların gücünü gösteren çok önemli kanıtlardır. Amerika, Karayipler, ve şimdi de Avrupa'da görülen Afrika'ya-geri-dönüş hareketleri, Negritude ve 1920'ler boyunca Harlem Rönesansı içinde Yeni Zenci'nin doğuşu, hepsi, her yerde siyahların özgürlüğü için bir önkoşul olarak ulus devletin sert sınırlamalarının üstesinden gelme arzusunun çok yönlülüğünü görüntülemektedir.

İletişim alanındaki teknolojik gelişmeler son yıllarda bu arzuyu körüklemiş ve Afrika diasporasının kölelik ve sözleşmeli kölelik anılarından gelen küresel bir anlayışı besleyerek daha da güçlendirmiştir. Soul müzik söyleyen Afrikalı-Amerikalı şarkıcılar Afrika ve başka yerlerdeki "dostlarına bir mektup gönderebilmek" olanağını bulmuşlardır. Yeni Dünya siyah kültürlerinin önce beyazlara, sonra da Güney Amerika ve Afrika'daki "üçüncü dünya" uluslararası pazarlara ihraç edilmesi, satış işini sadece büyük kârlar sağlamak üzere bir yöntem olarak görenler için önceden tahmin edilmeyen etkiler yaratmıştır. Bu kültürler, kitaplar, plaklar gibi kültürel metalar şeklinde, karşıt fikirleri, ideolojileri, teolojileri ve felsefeleri de içlerinde taşımışlardır. Siyah sanatçılar uluslararası bir dinleyici kitlesine seslendikçe ve blues, gospel, soul ve reggae türü mü-

zik yaratıldığı yerlerden çok uzak ortamlarda tüketildikçe, "ırk" teriminin yeni tanımları doğmuştur. Bir zamanlar şeker, köle ve sermaye ticareti üçgenine ev sahipliği yapan emperyal ağda, yeni bir kültürel değiş tokuş yapısı oluşturulmuştur. Üç düğüm noktası yerine şimdi artık dört düğüm noktası bulunmaktadır: Karayipler, ABD, Avrupa ve Afrika. Yeni Dünya siyahlarının kültürel ve siyasal ifadeleri sadece Avrupa ve Afrika'da değil, Yeni Dünya'nın kendi bölgeleri arasında da taşınmıştır. Bu yollarla Rastafari kültürü Polonya ve Polinezya'ya kadar, hip-hop da Stockholm'den Southhall'a kadar uzak yerlere taşınmıştır.

Britanya'daki siyah toplulukların etkileyici kültürünün siyasal boyutlarını analiz ederken, bunların uluslararası ağlar içindeki konumları hesaba katılmalıdır. Buna, her farklı bölümünde ırkın bir başka öznel yanını yansıtan diaspora tarihinin, önceden tahmin edilemeyen biçimlerde, Britanya toplum yapısı ile kesiştiği ve kapitalist gelişme modellerine farklı yollarla bağlanmış, aşamalı olarak gelişmiş karmaşık bir ilişkinin yaratıldığı yerlerden başlamalıdır.

Avrupa'nın genişlemesinden ve buna bağlı olarak siyah köle işçilerin tüm Avrupa ve Yeni Dünya'ya yayılmasından sorumlu olan modern dünya sistemi, başlangıcından beri uluslararası bir eylemdi. Bazı biliminsanları bunun ekonomik ve kültürel alt sistemlerinin ulus devletlere paralel farklı ulusal birimlere ayrılmasını öneren analiz biçimlerine pek

uymamasına dikkat çekmişlerdir. Bu sistemin verimli ve bölüştürücü ilişkileri üzerine kurulmuş toplumsal yapılar ve süreçler, kölelik ve plantasyon toplumuna yoğunlaşmış ve hem uluslararası hem de uluslar üstü siyasal çatışmalar üreterek her iki Amerika kıtasında farklı biçimlerle yeniden oluşturulmuşlardır. Bu Afrikalıların geri kalanı, çağımızda algılanması zor olsa da, metropol uygarlıklarının merkezlerine göç eden köle torunları olarak, dar bir ulusal görüşü aşma eğilimi göstermişlerdir. Bu nedenle, eğer eksiksiz olması arzu ediliyorsa, siyah siyasetlerinin analizi, diaspora tarihi içerisindeki ortak tema, motif ve uygulamaların var olma olasılığını reddeden kavramların belirlediği soruşturma alanının ötesine geçmelidir. Burası “ırk” ve ulus devletin kesişmesiyle oluşan kategorilerin tükendiği yerdir. Başka bir deyişle, ulusal birimler bu tarihi incelemek için en uygun temeli oluşturmazlar. Çünkü Afrika diasporasının kendine yönelik bilinci hem ulusal sınırlar içinde, hem de türlü sınırlamalara karşı tanımlanmıştır.

Uluslararası kölelik sistemi ortaya döküldükçe, bunun antitezleri de kölelerin, eski kölelerin ve köleliğin kaldırılması yanlılarının düzenlediği uluslar üstü hareketler şeklinde ortaya dökülmüştür. Burası bu hareketlere ilişkin her sorunu açıklayabileceğimiz bir yer değildir. Hatta bunların arasından Afrika’yla ilgili fikirlerin kapladığı özel yeri açıklayabilmemizin de olanağı yoktur. Ancak bu kıta, oraya bir geri dönüş arzuları

olmamasına karşın, aşırı gelişmiş ülkelerde yaşayan ve siyah sentez doktrinini üretenlerin hepsi değilse bile, çoğu tarafından anavatan olarak kabul edilmiştir. Çağdaş “ırk” anlayışını güçlendiren sömürgecilik karşıtı çatışmalar ortaya çıktıkça, duygulanım ve yakınlık bağları güçlenmiştir. Afrika’ya ait olma ve ataların bu kıtadan gelmesi ile emperyalist yönetimden kurtulma özlemi biçimindeki bu duygular arasında “pan-Afrika-nizm” terimi kanalıyla ancak gevşek bir bağ kurulabilir. Bu terim, belirleyici siyasal ve ekonomik koşullara rağmen, ait olduğunu ileri sürdüğü tarih süreci ya da hatta ortak bir kültür ve etnik köken dışında mistik bir birlik önerdiği için yetersizdir. Bu terimin değindiği gibi, siyahlardaki birbirine bağlılık duygusunun, hem her şeyden ağır basan Afrika ile yakın bir ilişki, hem de homojen bir Afrika kültürü özleminden son zamanlarda kısmen ayrıldığı görülür. Örneğin, “Güney Afrika” siyahlarını apartheid¹ polisini taşlarken gördüklerinde, bir protesto gösterisi başlatan ve o ülkeden uydu yoluyla gönderilen vahşet sahnelerinden etkilenen Britanya’daki genç siyah nüfus, yaşadıkları empati duygusunun kökeninde ortak bir Afrikalılık yattığını düşünmeyebilirler. Bu, ortak bir güçsüzlük deneyiminin bir şekilde tarihi aşması ve ırksal kategorilerde yaşanması sayılabilir. Avrupalılar ve Afrikalılar yerine, beyazlar ve siyahlar arasında yaşanan çatışmalar içinde bu farklı alt sıralama modelleri arasındaki yakın ilişkiyi korumak için

yeterli her şey vardır. Ralph Ellison'un uzun süre önce belirttiği gibi: "Afrika dışındaki sözde Zenci denilen kültürlerin çoğunun karma kültürler olması nedeniyle bu tartışmadan 'Zenci' terimini çıkartmak ve 'kültür' terimini vurgulamak çok daha yararlı olacaktır. Kısmen Afrika kökenli olup şimdi tüm dünyaya yayılmış insanları birbirine bağlayan şey bu kültür değil, tutkuların oluştuğu bir kimliktir."²

[...] Kölelerin Atlantik'in öteki kıyısına geçtikleri ilk günden beri bu çatışmalar, özellikle Afrika tarihi, felsefe ve dinsel pratiklerde kök salmış radikal tutkuları kapsıyordu. Kritik anlarda, içinde diasporanın yaratıldığı kapitalist dünya sisteminin siya-

sal ve ahlaksal otoritesine meydan okuyan tutkulardı bunlar. Yeni Dünya'da yaşayan siyahların ideolojileri ve inançları, özellikle, sanat ve yaşam, kutsal ve seküler, ruhani ve maddi arasındaki Afrika'ya ilişkin kavramları sergiler. Afrika tarzında ifade edilen bu modellerin izleri, biraz değiştirilmiş ve sulandırılmış olsa da, siyah Britanya'nın halk felsefeleri, dini ve anadille yapılan sanatlarında görülmektedir.

NOTLAR

- 1 Güney Afrika'da uygulanan ırksal ayırım sistemi.
- 2 R. Ellison, *Shadow and Act* (New York: Random House, 1964), s. 263.

34. Avrupa'nın Daha Fazla Göçmene Gereksinimi Var

The Economist

[...] Öyle görünüyor ki, Avrupa'da insanlar, yabancılar konusunda paniğe kapılmışlar. "Yabancılar çok fazla sayıda geliyorlar, daha fazlasına artık gerek yok" diye düşünüyorlar. Kısaca, Avrupa artık "ağızına kadar dolu".

Ancak bu görüşü bazı oldukça farklı gözlemlerle karşılaştırmak mümkündür. Avrupalılar yeteri kadar çocuk yapmadıklarından ve çok uzun yaşadıklarından, Avrupa Birliği'nin sadece çalışan nüfusunu zamanımız ile 2050 arasında sabit tutabilmek için yılda 1,6 milyon göçmene gereksinimi vardır. Avrupa'da işsizlik şimdilerde düşüş gösterdiğinden, insanlar çalışmaya hazırlandıkları iş alanları konusunda gittikçe daha birbirli davranmaya başladıklarından ya da ortaya çıkan yüksek teknoloji gerektiren işleri yapamayacak kadar donanımsız olduklarından, kıtanın işgücü daha önce hiç görülmediği kadar yenilenme gereksinimi içinde. Göçmenler köhnemiş, yaşlanan ülkelere canlılık, enerji ve hiç de cazip olmayan işlerde fazladan çalışmak için görülmemiş bir arzu ile gelmekte. Avrupa, göçmenlere ekonomik bakımdan duyduğu gereksinim ile si-

yasal bakımdan açıkça duyduğu hoşnutsuzluğun arasını nasıl bulacaktır?

İdeal bir dünyada, çeşitli ülkeler arasında olduğu kadar ülkeler içinde de, insanların özgürce hareket etmelerini kısıtlayan engeller olamaz. Gerçekten bu engellerin artık var olmadığı Avrupa Birliği ülkelerinde dahi çok az insanın eşyalarını toplayıp, ailelerini terk etmekte ve yabancı bir ülkeye yerleşmek üzere yola çıkmayı seçmekte olması göçmenliğin tuhaflıklarından biri. Ancak insanlara özgü güvensizliklerin sadece ekonomik ve demografik mantık ile önüne geçilemediği gibi, göçmenlere gereksinim vardır şeklindeki açık bir kanıtla da pek önüne geçilemez. Avrupalıların işlerinin, kültürlerinin, kimlik duygularının tehdit altında olduğuna dair kaygılarının giderilmesi gerekmektedir. Burada sorun Avrupa gibi yabancı düşmanlığına açık bir kıtada, siyasal olarak hâlâ geçerli sayılabilecek daha liberal bir göç rejiminin nasıl yaratılacağıdır.

Şimdilik Avrupa'nın kötü niyetliler tarafından hata yapmaya itildiği görülmektedir. Avrupa, 1970'lerden sonra, birinci dereceden göçe, yani

daha sonra akrabalarını da getirebilecek ekonomik göçmenlere az çok kapılarını kapatmıştır. Bugünlerde AB içinde sürekli olarak yerleşenlerin çoğu halen orada yaşayanların ailelerinden oluşmaktadır. Yine de, Avrupa ön kapısını sürgülemekle meşgulken, Birliğin varlıklı ülkelerine daha iyi bir yaşam aramak üzere gelenler arka kapıdan girme olanakları bulmaya çalışmaktadırlar. 1980'lerden sonra, siyasal iltica isteminde bulunan insanların ve belirlemesi zor olmasına karşın, yasadışı göçmenlerin sayısında bir artış görülmektedir.

1951 Cenevre anlaşmasında tanımlandığı şekilde, baskıcı rejimlerden gelen gerçek mültecilerin hiç düşünülmeden Avrupa Birliği'ne alınması gerekmektedir. Bu insanlar hoş karşılanacaklarına güvenmeli ve Avrupalılar da bundan gurur duymalıdır. Yine de, siyasal olarak dile getirilmesi doğru olmasa da, sahte olduğu belirlenen iltica talebi sayılarına geliş güzel bir göz atmak bile, siyasal mülteci olarak kabul edilmeyi bekleyenlerin çoğunun kılık değiştirmiş, göç nedeni ekonomik olan göçmenler olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu durum, iltica etmek isteyenlerin en iyi işi bulmak için "ülke ülke dolaştıkları" anlamına gelmez. Tüm göçmenler gibi, bu insanların da, bu ülke yerine şu ülkeyi seçmelerine ilişkin temel nedenin orada yaşayan insanları tanımaları olduğunu araştırmalar göstermiştir. AB ülkeleri, yapmayı vaat ettikleri gibi, mülteciler için koşullarını birbirine uydursalar bile, var olan modellerin değişme olasılığı pek yoktur.

İltica isteyenleri her şeyden çok Almanya ve Britanya'ya çekmek üzere oluşturulmuş ağlar kendilerine göre bir yaşam şekli de oluşturmuşlardır.

Bununla beraber, çoğu iltica talebinin de ortaya koyduğu gibi, sahte mültecilere daha titiz davranmak tek başına sadece yarı çözüm sayılabilir. Başka bir deyişle, başarı umudu az olsa da, yasal olarak içeri girmeyi sağlayabilecek alternatif bir yöntem bulunursa, ekonomik nedenlerle göç edenler kendilerini mülteci şekline sokmak zorunda olmadıkları gibi, dökülen teknelerin depolarına ya da uzun yol araçlarının konteynerlerine tıkmış tehlikeli seyahatler yapmak zorunda da kalmayacaklardır.

Kale Avrupa

AB hem kendi yazılımlarına şekil vermek üzere gereksinim duyduğu yüksek-teknoloji göçmenleri, hem de lahanalarını toplamak ve tavuklarını yolmak için gereksinim duyduğu daha az nitelikli göçmenleri kabul etmek üzere daha düzenli bir sistem oturtabilirse, kıtanın sınırlarından içeri dalmaya hazır yasadışı göçmenlere de gerçekten engel olamaz mı? Bu, göçmenlere karşı daha cömert bir siyasetin ortaya konmasına muhalefet edenlerin yaptıkları bir eleştiridir. Onların dediğine göre, bugünün Kale Avrupa imajı yarının olası göçmenlerini caydırabilir ve yabancıları yasal olarak kabul etmeye yönelik daha liberal bir sistem ise bu kez başkalarını sessizce girmek üzere cesaretlendirmeye yarayabilir. Eğer du-

rum böyle ise, o zaman bunun Avrupa'nın göze alması gereken bir risk olduğu da söylenebilir.

Daha ikna edici bir eleştiri ise yüksek nitelikli işgücünü kendine çekmeye çalışan her rejimin daha yoksul ülkelerden bu insanları çalma riskine girmiş olmasıdır. Yoksul ülkelerin bu insanlar olmadan yapabilmesi zor görünmektedir. Gerçi yoksul ülkeler, göçmenler zengin ülkelerde kazandıklarını kendi vatanlarına havale ettiklerinde bunun faydasını görebilirler.

Siyasetçiler bir seçenekle karşı karşıya kalmaktadır. Ya seçmenlerinin yabancıların "batağına saplanma" korkularına uyacaklar ya da onları bu endişelerinin bir temele dayanmadığına ikna etme yolları arayacaklardır. Avrupa ülkelerinin

çoğunda işsizlik oranları düştükçe, siyasetçilerin güven tazeleme görevi daha kolaylaşmaktadır. Ancak şu an için Avrupalı siyasetçilerin pek de cesur davranma eğiliminde oldukları söylenemez. Kaç Britanyalı siyasetçi, nüfusa oranla kabul ettiği mülteci sayısı bakımından Britanya'nın diğer AB ülkelerinin yarısı kadar mülteci kabul ettiği gerçeğini açıklamıştır? Kaç Alman siyasetçi seçmenlerine, çok sayıda mülteci de dahil olmak üzere, Almanya'ya giren sayıda yabancıların Almanya'yı terk ettiğini hatırlatmıştır? Eğer AB hükümetleri en sonunda sadece en küçük, en dar görüşlü ortak paydaya ulaşmak üzere, daha düzenli ortak bir göç sistemi üzerinde anlaşmayı başarabilirlerse, en acısı da bu olacaktır.

Bölüm 10

SINIF, TABAKALAŞMA ve EŞİTSİZLİK

Pek çok sosyolog, günümüzde sınıfın geçmişte olduğu kadar önemli olmadığını öne sürmektedir. Bireyler, sınıflar arası sınırları kaldıran çeşitli yaşam tarzlarının peşinden gittikçe, geleneksel sınıf ayrımları da büyük oranda ortadan kalmaktadır. Örneğin, tıpkı işçi sınıfı gibi orta sınıf da futbola merak sarmıştır. Otuz beşinci makede Terry Nicholls Clark ve Seymour Martin Lipset sınıf kavramının sosyolojiyle olan ilgisinin hâlâ devam edip etmediği konusunu kısaca ele almakta ve bu ilginin devam etmediğini ileri sürmektedir. Günümüzde toplumlar sınıf nosyonu ile olan ilgilerini koruyamayacak kadar bölünmüştür. Tabii ki bu, sosyologların sınıfları tamamen unutmaları gerektiği anlamına gelmez. Sınıf ayrımları hâlâ önemini korumaktadır. Örneğin, sınıflar arası eşitsizlikler sağlığı etkiler. Fakat sınıflar en basık güç değıldir.

Tüm toplumsal sistemler tabakalıdır. Yani maddi ve kültürel kaynakların dağıtımı eşitsizdir. Modern toplumlarda sınıf (tek olmasa da) en önemli toplumsal tabakalaşma biçimidir. Sınıf kavramı sosyolojinin merkezinde bulunmasına rağmen,

belki de bu nedenle, bu kavramın nasıl en iyi şekilde ifade edileceğı konusunda ortak bir karara varılamamıştır.

Otuz altıncı makede, klasik toplum düşüncesi içinde gelişmiş, biri Karl Marx'a diğeri Max Weber'e ait iki güçlü sınıf kavramı karşılaştırılmıştır. Marx'a göre sınıf her şeyden önce özel mülkiyetin denetimi ve "artık ürün" ile bağlantılıdır. Modern toplumlardaki sınıf ilişkileri rastlantısal değil, sınıf çatışmalarının mekanizması olduklarından kesinlikle çok önemlidir. Weber, Marx'ın görüşlerine büyük oranda katılmakla birlikte, mülkiyet sahipliğı veya mülkiyetin denetimi dışındaki ekonomik unsurların da sınıf ayrımını belirlemede çok önemli olduğunu ileri sürmüştür. Sınıflar, "yaşam fırsatları"nın farklı şekilde dağıtımıyla ilgilidir ve bunu, üretim yoluyla mülkiyeti denetleyen kişiler kadar emek piyasası yapısı gibi ekonomik faktörler de etkiler.

"Risk toplumu" düşüncesi ilk olarak Alman düşünür Ulrich Beck tarafından sosyolojiye kazandırılmıştır. Beck bu fikri ileri sürerken günümüz toplumlarının geçmişte ol-

duğundan daha riskli olduğunu kas-
tetmemiştir. Aslında, biz daha açık
ve akışkan bir gelecek karşı karşı-
yayız ve bu nedenle de sürekli risk-
ler üzerine düşünmek zorundayız.
Bireycilik sınıf ayrımının yerini al-
mıştır ve bunun sonucu olarak da bi-
reyler, yukarıda da bahsedildiği gibi,
geleceğin onlara getireceği şeyleri
edilgin bir biçimde kabul etmek yeri-
ne, gelecek ilgili kendi hesaplarını
yapmak zorunda kalmaktadır. Risk
toplumu düşüncesi, otuz yedinci
makalede Andy Furlong ve Fred
Cartmel'in iddia ettiği gibi, diğer pek
çok alanın yanı sıra geçlerin dene-
yimlerini anlamamıza da yardımcı
olabilir. Geçmişte var olan sabit grup
kimliğinden yoksun gençler, yaşça
kendilerinden büyük olanlara oranla
daha akışkan ve belirsiz bir dünyaya
adım atmaktadır. Örneğin iş yaşamı-
nı ele alırsak, bir kuşak önce işe giren

biri iş yaşamının sonuna kadar aynı
iş yapardı. Günümüzde ise, iş paza-
rındaki akışkanlık daha fazladır ve
pek az kişi yaşamı boyunca aynı işi
sürdürmektedir.

Son yıllarda "dijital ayrım" konu-
su sıkça konuşulmaktadır. Bilgisayar
ve İnternet erişimi olanlarla olma-
yanlar arasındaki ayrım, eskiye da-
yanan ekonomik ayrım biçimleri ka-
dar önemlidir ("sahip olanlar" ve
"sahip olmayanlar"ın yeni biçimi).
Geçmişte bilgi teknolojisine ulaşmak
pahalıydı. Ama artık bilgisayarların,
cep telefonlarının ve diğer elektronik
cihazların fiyatları sürekli düşüyor.
Otuz sekizinci makalede yazar dijital
ayrımın önüne geçmenin her şeyden
önce eğitime bağlı olacağını öne sür-
mektedir. Okul sistemlerinin, yeni
teknolojilerden herkesin yararlan-
masına olanak tanıyacak biçimde
düzenlenmesini sağlamalıyız.

35. Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu?

Terry Nicholls Clark, Seymour Martin Lipset

Toplumsal tabakalaşmanın yeni biçimleri ortaya çıkmaktadır. Bu yeni gelişmeleri kavrayabilmek için tabakalaşmayla ilgili (Marx ve Weber gibi düşünürlerden beri süregelen) düşüncelerimizin çoğunu yeniden şekillendirmeliyiz. Toplumsal sınıflar, geçmişteki tabakalaşmalar üzerine yapılan çalışmalar için anahtar konuydu. Sınıflar, kimi zaman, tarihin erken dönemleri için uygun olsalar da, gittikçe modası geçmiş bir kavram haline gelmektedir. Sınıf tabakalaşması, insanların bir veya daha fazla ölçüte göre farklı katman ve sınıflara ayrılmasıdır. Geleneksel hiyerarşiler azaldıkça ve yeni toplumsal farklılıklar ortaya çıktıkça, sınıf analizleri her geçen gün daha da yetersiz kalmaktadır. Bu değişimlerin yarattığı etkinin bütünü, toplumsal tabakalaşmanın doğasında kökten bir değişime yol açarak, eski kuramlarda geniş çaplı düzenlemeler yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Bu makalede, öncelikle, sınıf tabakalaşmasının kaynakları ve çöküşüyle ilgili bazı genel önermeler özetlenmektedir. Hiyerarşinin çöküşü ve gruplar içinde yaygınlaşması vurgulanmaktadır. Genel önermeler

siyasal partilere, ideolojik bölünmelere, ekonomiye, aileye ve toplumsal hareketliliğe uygulanmaktadır. Bu gelişmelerin en belirgin görüldüğü yerler, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'dır. Fakat önermelerimiz Doğu Avrupa, Sovyetler Birliği ve diğer toplumlardaki gerginlik ve değişim faktörlerini yorumlamaya yardımcı olmaktadır.

Toplumsal sınıfı anlayabilmek için en çok Marx ve Weber'i takip ettik. Çünkü yerleşik sosyoekonomik yaşamdan kaynaklanan toplumsal sınıf farklılıkları, farklı toplumsal kategorilerde değişimlere yol açmaktadır. Toplumsal sınıflar (Marx'ın vurguladığı gibi) üretim araçlarına ulaşmada veya (Weber'in eklediği gibi) ticaret ya da tüketimde görülen farklılıklardan doğabilir. Denilebilir ki, bu toplumsal kategoriler, öznel bakış açıları, kültür ve davranış modelleri geliştirdiği takdirde, sınıf bilinci ortaya çıkar. [...]

Son yıllarda üretilmiş olan sınıf kuramlarına yakından bakacak olursak, çarpıcı bir gerçekliği, yani sınıfların ne kadar değiştiğini görürüz. Birçok kuramcı, Marx ve Weber'in izinden gittiği için bu çok da belirgin

değildir. Yine de pek çok kuramcı, sınıf kavramını *tabakalaşmanın bölüm-lenmesi* olarak terimleştirdiğimiz kavrama dönüştürmüştür. Sınıf kuramlarından ve toplumsal tabakalaşmadan bazı örnekler ele alalım. Dahrendorf, sosyal ayırım biçimlerinden birçoğunun sınıf çatışmalarına evrildiğini vurgular.¹ Marksist tarzda bir devrim olabilmesi için işçi sınıfının sefalet çekmesi ve gittikçe homojenleşmesi, kapitalistlerin de onlara karşı savaşa girmesi gerekir. Dahrendorf ise bunun yerine “emeğin ayrışması”na işaret eder. İşçiler artık daha çok becerilerine göre ayrılmaktadır (vasıflı, yarı-vasıflı, vasıfsız). Sendikalar genellikle bu grupları birleştirmekten çok ayırır. Belki daha da önemlisi, beyaz yakalı, kol işçisi olmayan “orta sınıf” genişlemektedir. Bu tür bir orta sınıf, Marx tarafından büyük oranda görmezden gelinmiş, kapitalistlere ya da işçi sınıfına katılacağı beklenmiştir. Oysa bu sınıf, özellikle düşük ücretli işçilerle yöneticiler olmak üzere, kendi içinde önemli ölçüde büyümüş ve farklılaşmalar göstermiştir. Dahrendorf sınıf kavramını terk etmiş olabilir. Fakat bu kavramı siyasal ve toplumsal çatışma içinde bulunan tüm grup türlerini içerecek şekilde yeniden tanımlarken, bu terimi muhafaza etmiştir: “‘Sınıf’, düzenin zor yoluyla sağlandığı birliklerdeki otoritenin dağılımında yaşanan uyumsuzlukların yarattığı çatışan gruplardır.”

Dahrendorf gibi pek çok yazar, anlamlarında büyük değişiklikler yaparak Marx’ın terimlerini kullan-

mışlardır. Eric Wright, Dahrendorf’un yaptığı değişimlerden bazılarını bulmaya çalışmıştır. Bunu yaparken de “kapitalist toplumdaki sınıflar tipolojisi” olan 12 kategori geliştirmiştir: Bu kategorilerden bazıları 1) burjuvazi, 2) küçük işverenler, 4) uzman yönetici, 5) uzman denetmen, 8) yarı-vasıflı denetmen ve 12) proletaryadır. Bu sınıflandırmanın sadece mülkiyet sahipliğini değil, beceri seviyesi ve yöneticilik sorumluluğunu da içine aldığı açıkça görülmektedir. Kendini Marksist olarak tanımlayan Wright’ın Weber sonrası çok boyutluluğu bu denli fazla kapsamı çarpıcıdır.² [...]

Bu analizler, iş ortamındaki değişimleri vurgulamaktadır. Fakat çalışma alanı dışındaki toplumsal ilişkilerin toplumsal tabakalaşma içindeki önemi de gittikçe artmaktadır. Eğer proletaryanın kıyafet, yiyecek ve yaşam tarzı bakımından gözle görülür bir farklılığı varsa, proleterler, kendilerini ayrı bir siyasal sınıf olarak görür ve böyle davranırlar. Romanlardan ve sosyologların ifadelerinden anlaşıldığı üzere, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında durum genellikle böyleydi. Parkin, toplumsal sınıflarda görülen ayrımların belirginliğini kaybettiğini vurgulamış ve bunun da “proletarya statüsünün komünal öğelerinde gittikçe artan bir aşınmaya” yol açtığını ileri sürmüştür. “Düşük statünün açıkça görülebilen ve muğlâk olmayan işaretlerinin yokluğu, iş ortamı dışında sürdürülmesi neredeyse imkânsız olan yaygın bir saygı sistemi yaratmaktadır. High Street’te

bir cumartesi sabahı alışveriş yapanların toplumsal sınıflarını ayırt edebilmek için çok büyük bir dikkatle bakmak gerekir. Oysa bir önceki nesil için bunu yapmak çok basitti.”³

Aynı bölümlenme eğilimi, siyasal liderlik ve iktidar değerlendirmelerinden de kaynaklanır. Marx, Pareto ve Mosca’nın geliştirdikleri, yönetici sınıf analizlerinin ardında yatan elitist ve hiyerarşik varsayımlar gittikçe zayıflamaktadır. Hunter’ın *Toplumsal Gücün Yapısı* adlı eseri, 1953’te yayımlandığında, birçok sosyal bilimcinin üst sınıf seçkinlerinin yönetiminde olduğu yönündeki görüşlerini doğrulamıştı. Fakat otuz yıl içinde, sınıf baskınlığı görüşünün yerini çoğulcu, çok boyutlu bir kavramsallaştırma almıştır. Paradigma değişimi kolay olmamıştır. Bu değişim ulusal ve toplumsal güç üzerine yapılan 200 çalışmanın ve bunun yanı sıra, iktidar seçkinleri ve sınıf egemenliği üzerine yapılan birçok tartışmanın sonucu olarak kademeli biçimde gerçekleşti. Shils, tarihsel değişimlere değinerek, şunu ileri sürmüştür: 20. yüzyılda, “Bu düşünceler bizi, Mosca’nın siyasal sınıf anlayışının, çağdaş toplumlara uygulanabilirliğini yitirmiş olduğu sonucuna götürür.”

Toplumsal sınıf kavramı terk edilmeli mi? 1959 yılında yaptığımız kısa bir sohbet sırasında Nisbet, sınıfların, “Günümüz ABD’sinin zenginlik, iktidar ve toplumsal statü verilerinin açıklığa kavuşturulmasında neredeyse hiçbir işe yaramadığını” ileri sürmüştü. Aynı dergide Nisbet’in görüşlerini yorumlayan Bernard Barber

ve O. D. Duncan, onun görüşünün henüz doğrulanmadığını ve daha keskin analizlerin ve kanıtların gerekli olduğunu ifade etmişlerdi. Bu otuz yıl önceydi. Fakat sınıf, sosyologların kuram ve yorumlarında hâlâ belirgin bir biçimde varlığını sürdürmektedir. Sınıf kavramının tamamıyla terk edilmesini değil başka faktörlerle tamamlanmasını öneriyoruz. [...]

Tabakalaşmayı inceleyen birçok araştırmacı, Avrupa üzerine yoğunlaştıklarından, sınıf analizlerini, deneysel olarak destekleyebileceklerinden daha geniş bir alanda ve uzun süre kullandılar. Amerikan toplumundaki araştırmacılar, genelde savunmaya geçerek Amerika’nın, her nasılsa, Avrupa’nın “gerisinde” olduğunu ileri sürer. Bu konuda en açık sözlü olanlar, yalnız olmasalar da Marksistlerdi. Fakat 1970 ve 1980’lerde yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasıyla bu durum değişti. Bundan sonra ABD arkadan gelen bir toplum olarak değil, lider ülke olarak görülmeye başlandı. 1980’lerin sonunda, Doğu Avrupa tarafından yönetilen eski komünist toplumların merkezi hiyerarşik planlamayı terk etmeye çalışması ve serbest pazar ekonomisine ve siyasal demokrasiye yönelmesi gibi dramatik değişimlerle bu durumun doğruluğu daha da belirginleşti.

Bu değişimler tabakalaşma kuramları için ne ifade ediyor? Kritik nokta, geleneksel hiyerarşilerin düşüşte olmasıdır. Ekonomik ve ailevi hiyerarşilerin belirleyiciliği bir veya

iki nesil öncesine göre daha düşüktür. Bu savla ilgili üç genel önerme vardır:

i) Hiyerarşi, katı sınıfsal ilişkiler yaratır ve sürdürür. Bir toplumsal birim içindeki insanlar arasında hiyerarşik (dikey) farklılaşma arttıkça, sınıf ayrılıklarının derinliği o kadar artar.

Bir toplumdaki hiyerarşinin derecesi değişeceği için buna şunları ekleyebiliriz:

ii) Ayrı grupların her birindeki (veya ayrı ayrı dikey boyutlardaki, örneğin, ekonomik kurumlar, hükümet örgütleri ve ailelerdeki) hiyerarşik farklılaşma arttıkça, toplumsal ilişkilerdeki sınıf tanımlı öğeler, kültürel bakış açıları ve toplumsal ve siyasal hareketlere destek vermek gibi toplumsal değişim taraftarlığı daha da belirginleşir.

iii) Fakat bunun aksine, hiyerarşi azaldıkça, oluşturulmuş (ya da yapılandırılmış) toplumsal sınıf ilişkileri belirgin biçimde azalır. Bunun yanı sıra, hiyerarşide düşüşün görüldüğü grupların sayısı arttıkça, toplumdaki sınıf ilişkilerinin belirginliği o kadar azalır. Sınıf çatışmaları azaldığında, çatışmalar da azalabilir veya çatışmalar farklı düzeylerde (örneğin, cinsiyet konusunda) yaşanabilir. Tüm hiyerarşiler karşı tepkiye yol açmaz. Muhalefetin ortaya çıkmasına izin veren demokratik süreçlerin yeterince kabul edilmesi

gereklidir. Ayrıca, yasal yapılar, medya ve diğer kurumlar toplumsal çatışmanın dışavurumuna izin verdikçe veya bunları destekledikçe, hiyerarşi karşıtı temalar daha çok yayılır ve toplumsal destek kazanır. [...]

Şimdi, toplumsal tabakalaşmanın ayrı gruplarını, üç genel önermeye göre ele alalım. Her bir grupta toplumsal sınıfların azalmasına yol açan belli dinamikleri ele alacağız. Gruplar arasındaki toplam etki, toplumsal tabakalaşmada yeni bir sistemin ortaya çıkışıdır.

Siyaset: Daha Az Sınıf, Daha Çok Bölünme

Siyasal davranış, tabakalaşmadaki değişimleri değerlendirmek için ideal bir alandır. Marx ve Weber için bu çok önemliydi ve bunun önemi şimdi de açıkça görülebiliyor. Konu üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapılmaktadır. Bu da yarış halindeki hipotezlerin sınanmasına imkân verir. Lipset, *Siyasal İnsan* adlı eserinin ilk basımında sınıf siyaseti üzerinde durmuştu. Fakat ikinci basım, sosyoekonomik sınıflara dayalı oylama sisteminin gerilemesi üzerine yoğunlaşmıştı. Bu değişimin çarpıcı bir dökümü, Alford Sınıf Oylaması İndeksi'nde 1940'lardan 1980'lere kadar olan sonuçlarda görülür. Bu indeks, sağ veya sol partilere oy veren toplumsal sınıflardaki kişi sayısının yüzdelere dayalıdır. Örneğin, eğer sol partiye oy verenlerin % 75'i işçi sınıfı ve yalnızca % 25'i orta sınıf ise, Al-

ford İndeksi değeri 50'dir. (Bu iki değer arasındaki farktır.) Alford İndeksi tüm ülkelerde düşmüştür. [...]

Sınıfların yerini ne alıyor? Klasik sağ-sol boyutu dönüşmüştür. İnsanlar hâlâ sağ ve soldan bahsetse de, tanımlar değişmektedir. Artık, farklı toplumsal temellere sahip iki sol vardır. Geleneksel sol, mavi yaka temellidir ve sınıfsal konular üzerinde durur. İkinci sol ise, Batı toplumlarında ortaya çıkmaktadır (bazen Yeni Siyaset, Yeni Sol, Post-burjuvazi veya post-materyalizm gibi adlarla anılmaktadır) ve geleneksel siyasal konulardan çok toplumsal konulara ağırlık verir. Onlar için en ateşli tartışma konusu artık mülkiyet sahipliği ve üretim araçlarının denetimi değildir. Ayrıca pek çok sosyalist ve hatta komünist partide [...] bu yeni konuların taraftarları, eskilerin yerine geçmektedir.

Zenginlikle birlikte siyasal konular da değişir. Zenginlik artar, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılar, yaşam tarzları ve rahatlarıyla daha çok ilgilenirler. Daha zengin ve daha az hiyerarşik toplumların daha genç, daha eğitilmiş, daha zengin insanları, geleneksel sınıf siyasetinin ötesine gitmelidir. [...]

Bu trendler ile Daniel Bell ve Alain Touraine'in tanımladığı "sanayi sonrası" trendler ve estetik, zihinsel ve katılımsal kaygılar yoluyla "kendini gerçekleştirme" üzerinde duran Ronald Inglehart'ın tanımladığı "post-materyalizm" (daha önce "post-burjuvazi" olarak adlandırılmıştı) öğeleri uyum içindedir. Scott Flanagan, geleneksel bilinçten özgürlükçü bilince

doğru bir değişim olduğunu savunuyor. Fakat yaşanan değişimleri de abartmamak gerekir. Britanya verilerinin analizini yapan Alan Marsh, "materyalistler" ile "post-materyalistler" in yeterli paraya sahip olma konusunda farklı düşünmediklerini, hem fikir olduklarını keşfetmiştir. Yine de post-materyalistler, "görece genç, zengin, eğitilmiş oluşları ve ideolojiye olan ilgileriyle farklılık gösterirler."⁴

Ekonomik Örgütlerdeki Değişimler: Yeni Bir Pazar Bireyciliğinin Kaynakları

Basit ve güçlü bir değişim ekonomiyi etkilemektedir. Bu değişim büyümedir. Ekonomik büyüme, hiyerarşik sınıf tabakalaşmasını baltalamaktadır. Zenginlik, hiyerarşiyi ve kolektivizmi zayıflatır, fakat bireyciliği güçlendirir. Yoksullar daha fazla gelirle zenginlere daha az bağımlı olurlar ve tüm bunlar gittikçe daha çeşitli ve ince zevklerin önünü açar. *Gelir arttıkça, başka her şey aynı kalır, ama pazar büyür.* Fakat bu karmaşıklık arttıkça, merkezi planlama yapmak güçleşir. Merkeziyetçilikten uzak, taleplere duyarlı karar alma süreci zorunlu hale gelir. Bu zıtlıklar, özellikle, Sovyetler Birliği gibi merkezi planlama yapan ülkeleri etkiler(di). Ama bu zıtlıklar, aynı zamanda, General Motors veya US Steel gibi şirketleri de etkiler.

Pek çok özel mal, her geçen gün daha fazla olmak üzere, daha farklı ve alt-pazar-yönelimli küçük şirketlerden, özellikle de "düşünsel ürünler" imal eden ya da finans ve ofis et-

kinlikleri üreten hizmet yoğun alanlardan gelmektedir. Bunun aksine, özellikle çelik ve otomobil gibi geleneksel üretim alanlarında çalışan büyük şirketler görece düşüş yaşar. Birçok ülkede yeni kurulan işletmelerin 2/3'ü 20 veya daha az çalışanlı şirketlerdedir. Bu küçük şirketler, daha büyük şirketlerle yarıştıkları için ortaya çıkmaktadırlar. Niçin? Teknoloji ve yönetim biçimleri kritik faktörlerdir.

Teknoloji ve bilgi ilerledikçe, hem büyük şirketlerin hem de merkezi hükümet planlayıcılarının önceden plan yapması ve idari denetim zorlaşır. Teknolojideki gelişmeler, yeni ekonomik modellerin, kamu ya da özel sektörün denetimiyle artık bir ilgisi kalmadığını göstermektedir. Fakat hiyerarşik denetimin herhangi biri tarafından yapılması yönünde kaçınılmaz bir korkuyu da getirmiştir. Yeni ürün ve teknolojiler için araştırma ve geliştirme çalışmaları yürütmenin önemi arttıkça, önceden yönlendirme ve tanımlama yapmak, o şirketi uzaktan yönetenler için daha da zorlaşmıştır. Hatta bu durum, merkezi planlama yapmaya çalışan dış düzenleyiciler veya resmi görevliler için daha da zordur (uç bir örnek olarak beş yıllık Sovyet planı verilebilir). Belli plastik şirketleri, yeni ürünler için kimya çalışmaları yapan ekibin üçte birine sahiptir. Bilgisayarlar, biyoloji mühendisliği ve robot bilimi, tahmin yürütme ve merkezi denetime pek uygun olmayan düzinelerce alana işaret etmektedir.

Bu ekonomik gelişmelerin toplumsal tabakalaşma üzerindeki en

büyük etkisi, geleneksel otoritedeki, hiyerarşideki ve sınıf ilişkilerindeki azalmadır. Günümüz teknolojisinin rutin işler yapmak için gerek duyduğu vasıfsız işçi ve bunları yönetmek için talep ettiği orta düzey yönetici sayısı, geleneksel çelik, otomobil vs. üretiminde gerek duyulandan daha azdır. Yüksek teknoloji demek, rutin işlerin otomasyonu demektir. Bu, ayrıca, daha fazla profesyonel özerk kararlar alınmasını gerektirir. Bu nedenle, daha eşitlikçi ve işbirliğine dayalı karar verme, Habermas ve Parsons'tan Daniel Bell ve Zbigniew Brzezinski'ye ve işletme okullarında yeni "şirket kültürü"nü önemi anlatan danışmanlara kadar pek çok analizci ya da araştırmacı tarafından modern toplumların ayırt edici niteliği olarak görülmektedir. Bu, aynı zamanda, ABD'de bir süre en çok satanlar listesinde kalan ve Amerikalı, Avrupalı birçok işletmecinin okuduğu *Mükemmellik Arayışı* adlı kitapta da anlatılmıştır. Sovyet biliminsanlarının bile, 1969 gibi erken bir tarihte belirttiği gibi, "bilimsel gelişmeler sonucunda üretim güçlerinin niteliksel ve yaygın dönüşümü, toplumsal üretimin gelişmesi için temel faktör haline gelmiştir." Büyüyen meslek dalları beyaz yakalı, teknik, uzman ve hizmet yönelimli olanlardır. Sınıf yapısı giderek bir piramitten çok ortasında çıkıntı olan bir elmasa benzetilmektedir. Bu işlerde, yüksek eğitim seviyesine ihtiyaç vardır. Daha ileri seviyede çalışmalar yürüten öğrenci sayısı son birkaç on yılda hızla artmıştır.

Pazarın genişliği arttıkça, bireyle- rin aidiyet duygularının etkisiyle kar- rar alma eğilimi (aile üyelerinin, şe- hir sakinlerinin veya ülke vatandaş- larının tercihleri) azalır. Bölgesel, ulusal ve uluslararası pazarlar geniş- ledikçe, buna karşılık olarak yerel ta- bakalaşma hiyerarşileri azalır. Pazar- ların insan gücü, sermaye ve satışlar açısından küreselleşmesiyle birlikte, bu önermenin etkisi 1970'lerde ve 1980'lerde artmıştır. Büyük ve küçük şirketler yerlerini büyük ölçüde sağ- lamlaştırmış ve çok uluslu şirketlerin genişlemesi, 1970'lerdeki petrol pat- laması, borçlanma yoluyla şirket sat- tın almalar, Eurodolar pazarının yükselmesi ve ticaretin dünya çapın- da genişlemesi ile de güçlenmiştir. ABD ekonomisi, özellikle Meksika, Latin Amerika ve Asya'dan gelen büyük göçlerle daha da güçlenmiş ve gelişmiştir. Birinci Dünya Sava- şı'ndan beri ABD'ye 1980'lerdeki ka- dar çok göçmen gelmemiştir. Bu et- menler birleşerek, iş hiyerarşisindeki yarı tekelci aile geleneğinin ve sınıf- sal tabakalaşma modellerinin önünü kesmiştir.

Daha Küçük Bir Aile

Buradaki temel trendler, ekonomide- kilerle paralellik gösterir. Geleneksel aile küçülmüştür ve hiyerarşik taba- kalaşma zayıflamıştır. Daha fazla hoşgörüyü dayalı esnek roller ve dav- ranış modellerindeki çeşitlilik, ailevi ve yakın kişisel ilişkilerin temel nite- liği olmuştur. Baba otoritesine boyun eğen aile, toplumun geri kalanı için

tabakalaşma modeli olma özelliğini kaybetmektedir. Daha az sayıda genç evlenmektedir. Daha çok kadın ev dı- şında çalışmaktadır. Boşanma oran- ları artmaktadır. Çocuklarıyla yaşa- yan ebeveynlerin ve aile büyükleri- nin sayısı azalmaktadır. Bunun yanı sıra, bu sosyo-demografik değişimle- re paralel olarak, aileyle ilgili tutum ve rollerde de birtakım değişimler görülmektedir. Çocuklar ve kadınlar, çok kısa bir süre içerisinde, daha eşit- likçi olmuşlardır. Aslında, son 20-30 yıl içinde aileyle ilgili tutumlarda, özellikle de, "Kadınlar çalışmalı mı- dır?" gibi sorulara yönelik tutumlar- da görülen değişim, neredeyse diğer tüm toplumsal ve siyasal alanlarda görüldenden daha fazla olmuştur. Ev dışında çalışan evli kadınların ve an- nelerin oranı, başta ABD olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde çok büyük bir artış göstermiştir.

Eğitimle ve mesleklerle karşılaştı- rıldığında aile, tabakalaşmanın bir te- meli olarak daha önemsiz hale gel- mektedir. Zenginlik düzeyinin art- ması ve devlet yardımı programları, bireylere daha fazla seçenek sunmak- ta ve birçok görevi toplu olarak aile- den almaktadır. Bu nedenle, artık ço- cuklarını yetiştirme ve onlara iş bul- ma konusunda ailelere düşen sorum- luluk daha azdır. Kendi ailesinin şir- ketinde (çiftliğinde, dükkânında vs.) çalışan çocuk sayısı azalmaktadır. 18. yüzyılın sonlarından beri ABD'deki hareketlilik üzerine yapılan çalışma- lar, 1960'lara kadar pek az değişim yaşadığını, ancak bu tarihten sonra önemli değişimlerin gerçekleştiğini

göstermektedir. Hout'un Feathermen ve Hauser'den yaptığı alıntılar göstermektedir ki, temel statünün hedefe olan etkisi 1962'den 1973'e kadar % 28 ve 1972'den 1985'e kadar da üçte bir oranında azalmıştır. Toplumsal hareketlilik çalışmaları, ayrıca, ailelerin eğitim ve gelirinin çocuğun iş başarısı üzerindeki etkisinin de azaldığını göstermektedir. Bunun yanında, eğitimin bağımsız etkileri de artmıştır.

[...]

NOTLAR

- 1 R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Londra: Routledge ve Kegan Paul, 1959), s. 157-206.
- 2 Eric Wright, *Classes* (Londra: Verso, 1985), s. 64-104.
- 3 E. Parkin, *Marxism and Class Theory: A Bourgeois Critique*, (Londra: Tavistock, 1979), s. 69.
- 4 A. Marsh, "The Silent Revolution, Value Priorities, and the Quality of Life in Britain", *American Political Science Review*, 69 içinde (1975), s. 28.

36. Marx, Weber ve Sınıf

Anthony Giddens

Marx'ın kuramına göre, sınıflı toplum, bir dizi belirli tarihsel değişimin ürünüdür. En ilkel insan topluluklarında sınıf sistemi yoktu. "Kabile" toplumlarında (veya Engels'in terimiyle "ilkel komünizm"de) çok az bir işbölümü vardı. Ve var olan mülkiyet de topluma ait sayılır, topluluğun üyeleri tarafından paylaşıldı. İş bölümünün ve bunun bir sonucu olarak zenginliğin artması, özel mülkiyet kavramını da beraberinde getirdi. Bu durum üreticilerin çoğunluğuyla karşılaştırıldığında, sömürü ilişkisi içinde bulunan ve üretici olmayan azınlığın ele geçirdiği artık ürünün oluşmasını da kapsar. Marx'ın ilk yazılarında yer alan ve kabile toplumunun durumunu ifade eden doğaya yabancılaşma olgusu, insanı "insanlaştırarak" ve insan kültürünü geliştirerek insanın maddi dünyaya gittikçe daha çok egemen olmasına imkân tanır. Fakat gittikçe artan yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için, sömürücü sınıf ilişkileri kurulması, yani, insanın kendine yabancılaşması gereklidir.

Marx, sınıf sistemlerinin biçimleri ve sonrasında gelen kapitalizm arasındaki farkları vurgulamakta her za-

man dikkatli davranmamıştır. Tüm (yazılı) tarih "sınıf mücadelelerinin tarihi"¹ olsa da, bu, sınıfı oluşturan öğelerin (bunlar bütün sınıfların paylaştığı ve belli kurallara uygun nitelikler olarak tanımlanan özellikler olmasına rağmen) sınıflı toplumların hepsinde aynı olduğu ya da sınıf çatışmasının gelişim aşamasının her yerde aynı olacağı anlamına gelmez. Marx'ın kendi yandaşları arasında ikincisini kabul edenlere çıkışması, bu anlamda yönlendiricidir. Ortaçağ sonrasında, Batı Avrupa'daki kapitalist üretim tarzının kökenini oluşturan pek çok etken daha önce Eski Roma'da mevcuttu. Buna, tüccar/imalatçı sınıfın oluşması ve para piyasalarının gelişimi de dahildi. Fakat Roma toplumunu oluşturan diğer unsurlar, özellikle de, köleliğin varlığı nedeniyle, Roma'daki sınıf çatışmaları "yeni ve daha üstün bir toplum biçiminin" oluşmasıyla değil, toplumsal dokunun çözülmesiyle sonuçlanmıştır.²

Tarihteki sınıf çatışmasının farklı biçimleri ve sonuçları, bir toplumun başka bir toplum tarafından azledilmesinin yarattığı farklı olasılıkları açıklar. Kapitalizm feodalizmin yeri-

ni almıştır çünkü imalata dayalı ve kent merkezli yeni bir sınıf sistemi, feodal toplum içerisinde bir tür kur- tarılmış bölge yaratmış ve sonunda feodalizmin tarımsal yapısı üzerinde egemenlik kurmuştur. Yine de, so- nuç yeni bir sınıf egemenliği sistemi olmuştur. Çünkü bu devrimci de- ğişimler serisi, bir üretim araçları mül- kiyeti türünün (sermaye), bir başka üretim araçları mülkiyeti türünün (toprak) kısmen yerine geçmesine dayalıdır. Doğal olarak, bu süreç tek- niklerin büyük ölçüde değişmesini gerektirmektedir. Feodalizm gibi ka- pitalizm de “kendi yıkımının kayna- ğını” kendinde taşısa da, kendini ge- çersiz kılma eğilimi apaçık sınıf çatışması biçiminde kendini gösterse de, temel karakterleri, feodalizmin çöküşüne neden olan diğer karakter- lerden tamamen farklıdır. Kapita- lizmdeki sınıf çatışması birbiriyle ya- rışan iki tür tekniğin savaşı değildir. Bu sistem mevcut üretim teknikle- riyle (sanayi üretimi), “üretim tarzla- rı”nın diğer unsurları (yani kapitalist pazarın düzenlenmesi) arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanır. Yeni bir sınıfın iktidara gelmesi, özel mülki- yetin yeni bir biçiminin egemenliği- nin artmasına sebep olmaz. Tam ter- sine, özel mülkiyetin ortadan kalk- masını sağlayan koşulları yaratır. Buradaki proletarya, Saint-Simon’un *sanayicilerine* eşittir. Çünkü bunlar toplumdaki tek sınıf haline gelir ve hegemonyası tüm sınıfların yok olu- şuna işaret eder.

Marx, kavramla ilgili belli bir ta- nım yapmadığından, onun “sınıf” te-

rimini kullanışı bir karmaşıklık yarat- mıştır. Bu konuya yaklaşıırken, Marx- ın sınıf kavramı tartışmasını daha da karmaşıklaştıran üç etken arasın- daki farkı belirlemek gerekir (konuy- la ilgili olarak yapılan uzun süreli tar- tışmalarda bu etkenlerin tatmin edici bir ayrımı yapılamamıştır). Bunlar- dan ilki, sadece terminolojiye, yani Marx’ın “sınıf” sözcüğünü kullan- masındaki çeşitliliğe değinir. İkinci- si, Marx’ın sınıf düşüncesiyle ilgili yazılarında görülebilen iki kavram- sal yapıyla ilgilidir: Sınıf sisteminin tüm türlerine uygulanabilecek *sınıf egemenliğinin soyut ve “saf” modeli ve belli toplumlardaki sınıfların belli özel- liklerinin daha somut tanımları*. Üçün- cüsü ise Marx’ın en çok ilgilendiği konu olan, kapitalist toplumdaki sı- nıflar üzerine yaptığı analizlerdir. Marx’ın “saf” sınıf modelleri oluğu- na göre, kapitalist gelişim sürecinin ve kapitalist yapının “saf” ve “so- mut” modelleri de vardır.

Terminoloji konusu buradaki üç sorun arasında en az önemli olanıdır. Asıl mesele, Marx’ın terminoloji ko- nusundaki özensizliğidir. Normalde “sınıf” (*Klasse*) terimini kullanırken bir yandan da sanki bu sözcükler bir- birinin yerine kullanılabilir miş gibi “katman” ve “zümlre” (*Stand*) söz- cüklerini de kullanır. Dahası, kuram- sal olarak “sınıflar”ın besbelli ve sa- dece parçaları ya da bölümleri olan gruplar için de “sınıf” kelimesini kullanır. Entelektüeller için “ideolo- jik sınıflar”, *lumpen proletarya* için “tehlikeli sınıf”, bankacı ve tefeciler için “parazit sınıfı” vb. ifadelerini

kullanır. Yine de asıl mesele, bu terminolojik gevşekliğin, kavramsal belirsizliği veya karışıklığı nereye kadar gizleyeceğidir.

Aslında Marx'ın sınıf egemenliğiyle ilgili "soyut model"inin temel öğelerini, yazılarının genelinden çıkarmak zor değildir. Bu, ikili bir modeldir. Sınıflı toplumun her biçiminde iki temel sınıf vardır. Bu ikili sistemin iki ucu arasında, mülkiyet ilişkilerinin oluşturduğu bir çizgi vardır. Üretim araçlarını denetleyen ve "üretici olmayan" azınlık, yaşamlarının kaynağı olan artık ürünü üretici çoğunluktan almak için bu denetim konumunu kullanabilir. Böylece "sınıf", insan gruplarının üretim araçlarıyla ilişkilerine göre tanımlanmış olur. Temelde, bu, işbölümüyle bağlantılıdır. Çünkü sınıfların oluşması için zorunlu olan artık ürünün ortaya çıkması için, görece gelişmiş bir işbölümü gerekir. Ama *Kapital*'in üçüncü cildinin sonundaki tamamlanmamış tartışma yazısında Marx'ın açıklığa kavuşturduğu gibi "sınıf", işbölümü içerisindeki gelir kaynağına göre belirlenemez. Bu, neredeyse sonsuz sayıda sınıfın doğmasına yol açar. Dahası, Marx'ın anlayışına göre, sınıflar asla gelir grupları olamaz. Marx'a göre tüketim tarzları, öncelikle üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Bu nedenle, toplumda "adaletli dağılım"ı örneğin, eşit gelir dağılımını sağlamayı hedefleyen sosyalizm türlerini eleştirir. Ona göre, bunlar yanlış bildirimler üzerine kurulmuştur. Dağılımın en başta üretim sistemiyle yönetildiği gerçeğini göz ardı eder-

ler. Aynı gelire sahip, hatta aynı işi yapan iki kişinin farklı sınıflara dahil olabilmemesinin sebebi budur. Örneğin, biri kendi işine sahip diğeryise büyük bir şirketin işçisi olarak çalışan iki tuğlacı gibi.

Ekonomik egemenliğin siyasal egemenliğe bağlı olması, Marx'ın soyut sınıf modelinin aksiyomudur. Üretim araçlarının denetimi, siyasal denetimi getirir. Bu nedenle, sınıfların ikili ayrımı, hem mülkiyet hem de gücün ayrımıdır. Bir toplumdaki ekonomik sömürü çizgisini takip etmek, o toplumdaki ast ve üst ilişkilerini anlamaya yardımcı olacak anahtar keşfetmektir. Bu yüzden sınıflar sadece "sömüren ve sömürülenler" arasındaki değil, "ezenler ve ezilenler" arasındaki ilişkiyi de ifade eder. Sınıf ilişkileri, doğası gereği ve zorunlu olarak istikrarsızdır. Fakat egemen sınıf ekonomik ve siyasal egemenliğini "rasyonelleştiren" ve altsınıflara niçin altta olmaları gerektiğini "açıklayan" meşrulaştırıcı bir ideoloji geliştirir (tabii ki, bunu çoğu zaman bilinçli bir şekilde yapmaz). Bu, sıkça alıntılanan şu iddiayla anlatılmaya çalışılmıştır:

Yönetici sınıfın fikirleri her çağda yönetici fikirlerdir. Toplumun yönetici maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda onun yönetici entelektüel gücüdür. Maddi üretim araçlarına sahip sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının denetimine de sahip demektir. Böylece de, genel olarak zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri onlara bağlıdır.³

Soyut modelde, sınıfların karşılıklı bağımlılık ve çatışma ilişkisi üzerine kurulu olduğu anlaşılır. Burada “bağımlılık”, sınıflar arası işbölümünün gerektirdiği maddi bağımlılıktan fazlasını ifade eder. Marx’ın anlayışına göre, ikili sistemdeki sınıflar karşılıklı ilişki içinde olacakları biçimde oluşmuştur. *Hiçbir sınıf, farklı bir “sınıf” olma kimliğini kaybetmeden bu ilişkiden kaçamaz.* Sınıf kuramını, toplum türlerinin dönüşümüne bağlayan ve Hegel’in diyalektiğinden büyük ölçüde etkilenmiş kuram budur. Marx’a göre sınıflar, toplumların esas kimliğini ifade eder. Örneğin, bir alt sınıf, konumunu yükseltmeyi başarır alt sınıf olmaktan çıkarsa, bu toplumsal yapının tamamen yeniden düzenlenmesinde etkili olur. İkili sistemde sınıfların birbirlerine “bağımlı” olması, doğal olarak, grupların eşitlik düzeyinde işbirliği yapması demek değildir. Sınıflardan birinin “artık değer”i diğerinden almasına dayalı olduğu için, karşılıklı ilişkileri asimetriktir. Her sınıf diğerine “ihtiyaç” duysa da (toplumun, varlığını değişmeden sürdürdüğünü varsayarsak) çıkarları birbirine zıttır ve çatışmaların patlak vermesine uygun zemini oluşturur. Sınıf “çatışması” her şeyden önce ikili sınıf sisteminin bütünlücisi olan sömürü ilişkisinin gerektirdiği çıkar çatışmasıyla ilgilidir. Bu nedenle sınıflar “çatışan gruplar”dır. Ne var ki, bu da Marx’ın terminolojisinin çeşitlilik gösterdiği bir noktadır. Normal kul lanımında, “sınıf”, grup içindeki bireylerin ortak çıkarlarından haber-

dar olup olmadıklarına veya buna göre davranıp davranmadıklarına bakmaksızın, üretim araçlarıyla aynı ilişkiye sahip herhangi bir gruplaşmayı temsil etse de, “sınıf” denilebilmesi için ortak çıkarların, ortak bir bilinç ve eylem yaratması gerektiğini sık sık belirtmiştir. Aslında burada önemli bir kavram bulanıklığı yoktur. Tam tersine Marx, bu sözlü vurgu ile sınıfların, ancak ve ancak siyasi bir karaktere sahip olduğunda ve toplumsal hareketin odağı durumuna geldiğinde önemli bir toplumsal fail olacağını vurgulamaya çalışır. “Kendide” bir sınıf, ancak belirli koşullar altında “kendisi için” bir sınıf haline gelir.

Marx’ın sınıf kuramındaki sorunlu öğelerin çoğu, bu soyut modelin, toplumun belli tarihsel biçimlerine uygulanmasından kaynaklanır. Yani, somut ve soyut sınıf modelleri arasındaki ilişkinin doğasını tersine çevirirler. Bu açıdan dikkate alınması gereken ilk sorun, soyut modelin gerektirdiği ikili sınıf sistemi ile tüm tarihsel sınıflı toplum modellerinde olduğunu Marx’ın da itiraf ettiği, sınıf çeşitleri arasındaki ilişkidir. Marx hiçbir yerde bu konuyla ilgili açık bir tartışma yürütmese de, bu konu anlaşılmaktadır. Tarihsel toplum türlerinden her biri (antik, feodal ve kapitalist toplumlar) mülkiyet ilişkisine göre ikili biçimde yapılanmıştır. Her biçim en basit haliyle patrisyen ve pleb, derebeyi ve vasal, kapitalist ve ücretli işçi arasındaki bölünme ile temsil edilmiştir. Bu ikili ayırım, toplumsal yapının ana “eksen”i olsa da,

bu basit sınıf ilişkisi, başka üç tür gruplaşmanın varlığıyla karmaşıklaşmıştır. Bunlardan ikisi düz anlamıyla “sınıf” iken, üçüncüsü bu anlamda marjinaldir. Bunlar (1) artık “eskimeye” başlamış bir sınıf sisteminde dayalı bir toplumda oluşma sürecinde olan “geçiş sınıfları”dır: Bu durum, feodalizm içinde burjuvazinin ve “özgür” kent proletaryasının gelişimi açısından geçerlidir. (2) Bunun tam tersine, yeni bir toplum biçiminde, öncekinin yerine geçen üretim ilişkileri dizisi içinde varlığını sürdüren öğeleri temsil eden “geçiş sınıfları”dır. (19. yüzyılda “feodal sınıflar”ın toplumsal yapı içerisindeki önemini koruduğu kapitalist Avrupa toplumlarında olduğu gibi.) İlk iki örneğin her biri, ikili düzenlemenin basit bir tarihsel topluma uygulanmasının sonucudur. Daha önce de olduğu gibi bunlar, radikal toplumsal değişimlerin bir gecede gerçekleşemeyeceğini, birçok ikili sınıf sistemi türünün üst üste geldiği uzun bir gelişim sürecinin oluşması gerektiğini belirtir. (3) Üçüncü kategoride iki önemli tarihsel örnek vardır: Antik dünyanın köleleri ve Ortaçağ ve sonrasında gelen dönemlerdeki bağımsız köylülük. Bunlar “yarı-sınıfsal gruplar”dır. Çünkü belli ortak çıkarlara sahip olmakla birlikte her biri, farklı nedenlerle, parçası oldukları toplum içindeki egemen sınıf ilişkileri sahnesinin kenarında dururlar. Bu üç kategoriye dördüncü olarak soyut ikili sistemin “karmaşıktırıcı etken”ini ekleyebiliriz: (4) Sınıfların bölümleri veya altbölüm-

leri. Sınıflar ortaya çıkışına sebep oldukları toplumsal ilişkiler bakımından, homojen varlıklar değildir. Marx, sınıflar arasında çeşitli farklar görür.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bu kategorilerden hiçbirinde ikili sınıf sisteminin soyut kavrayışından feragat etmek söz konusu olamaz. Ancak bir anlamda egemen ve altsınıflar arasına giren “orta sınıf”ın varlığının fark edileme olasılığı vardır. “Orta sınıflar”, ya geçiş türlerindendir ya da esas sınıfların bölümleridir. Bu yüzden feodalizmdeki burjuvazi, iktidara gelmeden önce “orta sınıf” idi. Bunun yanında, çıkarları büyük ölçekli sermaye sahiplerinden kısmen farklı olan, kapitalizmdeki küçük burjuva, yani küçük mülkiyet sahipleri, Marx’ın bazen açıkça “orta sınıf” dediği kesimdir. Terminoloji yine kafaları karıştırırsa bile, altta yatan fikirler yeterince açıktır. [...]

Marx’tan beri sınıf kuramında yaşanan en önemli gelişmeleri görmek için, doğrudan Marx’ın düşüncelerinden etkilenmekle birlikte, aynı zamanda bunları eleştirmeye veya yeniden açıklamaya çalışan yazarların toplumsal düşünce biçimlerine bakmalıyız. Bu eğilimin en güçlü olduğu yer, Weber’den başlayarak Marx’ın başarılı bir eleştirisini yapmak için bir dizi çalışmanın gerçekleştirildiği Alman sosyolojisidir. [...] Marx’ın yazılarında olduğu gibi Weber’in yazılarında da, “sınıflar”ın ve “kapitalist gelişme”nin soyut kavramlar olarak ele alındığını görürüz. Ayrıca bunlar özellikle belli Avrupa top-

lumlarının nitelikleri üzerine yaptığı tarihsel tartışmalarından kısmen ayrılabilir.

Ekonomi ve Toplum'da⁴ yer alan "sınıf, statü ve parti"nin iki versiyosunda Weber, Marx'ta sınıf kavramıyla ilgili açık bir tartışmanın eksik olduğunu belirtir. Bu analizin, Marx'ın sınıflarla ilgili soyut modelinden farklı olan iki temel yönü vardır. Birincisi, ikincil anlatılanlardan bilinen, "sınıf"ın, "statü" ve "parti"den farklıdır. Fakat ikincisi, aşağıda da belirtildiği gibi, eşit değerdedir. Öyle ki, Weber, bazı amaçlarla, genel olarak Marx'inkine benzeyen ikili modelleri kabul etse de, görüşlerinde *çoğulcu sınıf kavramı* ağırlık taşır. Bu nedenle, Weber'in "mülkiyet sahibi sınıflar" (*Besitzklassen*) ile "kazanç sınıflar" (*Erwerbsklassen*) arasında yaptığı ayrım, iki kriterin sentezine dayalıdır. "Bir yanda [...] gelir getiren mülkiyet çeşidi ve diğer yanda [...] pazara sunulabilen hizmet türleri." Bu da karmaşık bir tipolojiye neden olur. Mülkiyet türleri genel olarak —mülk sahibi (*rantiye*) ve sermaye sahibi (*girişimci*) sınıflar yaratmak üzere— ikiye ayrılrsa da, piyasada gelir elde etmekte kullanılabilen mülkiyet türleri çok çeşitlidir ve bunlar egemen sınıflara farklı çıkarlar sağlayabilir.

Konut, işyeri, depo, dükkân, büyük veya küçük tarımsal alan sahipliği (nitel sonuçlar doğuran nicel farklılık); maden, sığır, insan (köle) sahipliği; taşınabilir üretim aygıtlarına veya her türden sermaye mallarına, özellikle de para ve pa-

*raya dönüştürülebilen nesnelere sahip olma; kendisinin veya başkasının emeğinden elde edilen ve tüketilebilirlikten farklı oluşuna bağlı olarak değişen ürünlere sahip olma; dönüştürülebilen her tür tekele sahip olma: Tüm bu ayrımlar, mülkiyet sahiplerinin sınıfsal durumlarını farklılaştırır.*⁵

Diğer yandan, mülksüzlerin sınıfsal durumları, sahip oldukları "pazarlanabilir becerileri"nin "tekelleşme" derecesine, ve türüne göre farklılık gösterir. Sonuç olarak "pozitif ayrıcalık" sahibi sınıflarla "negatif ayrıcalık" sahibi sınıflar (ne mülke ne de pazarlanabilir beceriye sahip olmayanlar) arasında pek çok "orta sınıf" türleri ortaya çıkar. Bu grupların hepsi sözde mülksüzken, belli bir "pazar değeri" olan becerilere sahip kişilerin durumu, vasıfsız emeklerinden başka hiçbir şeyi olmayanlardan kesinlikle daha farklıdır. Özellikle modern kapitalizmin yükselişiyle özdeşleştirilen kazanç sınıflarında, eğitim nitelikleri bu konuda büyük önem taşır. Ama kol işçilerinin ticari becerileri tekelleştirmesi de önemlidir.

Weber, "kendinde" sınıfla "kendisi için" sınıf arasında kesin bir ayrım yapılması konusunda ısrarcıdır. Weber'in terminolojisinde "sınıf" daima insanların onların farkında olup olmamalarından bağımsız olarak var olan pazar çıkarlarını ifade eder. Bu yüzden sınıf, insanların yaşam fırsatlarını etkileyen "nesnel" bir özelliktir. Ne var ki yalnızca belli koşullar altında bu ortak sınıfsal konumu paylaşanlar, karşılıklı eko-

nomik çıkarların bilincine varır ve buna göre davranırlar. Weber, bu vurguyu yaparken, hiç şüphesiz, kendi görüşünü, bazı Marksistlerin, sınıf ve sınıf bilincini doğrudan ve dolayimsız olarak ele aldıkları görüşten, kendisinin “sözde-bilimsel tutum” dediği tutumu dahil ettiği görüşten ayırmayı amaçlamıştır. Bu tür bir düşünce, aynı zamanda, Weber’in sınıfların zıttı olarak gördüğü “statü grupları”na (*Stände*) yaptığı vurgunun altını çizer. Yine de, sınıflar ve statü grupları arasındaki karşıtlık, çoğu zaman sanıldığı gibi yalnızca farklılaşmanın öznel ve nesnel yönü arasındaki ayrım değildir. Sınıf, pazar ilişkilerindeki ekonomik çıkar farklılıkları üzerine kurulsa da, Weber belli koşullar altında sınıfların öznel olarak bilinçli “topluluklar” olabileceğini hiçbir yerde inkâr etmez. Statü gruplarının önemi, pazar koşullarından değil, gruplama kriterleri üzerine kurulmasından kaynaklanır. Sınıflar ve statü grupları arasındaki karşıtlık, kimi zaman Weber tarafından öznellik ve nesnellik arasındaki zıtlık gibi gösterilir. Ancak bu, aynı zamanda üretim ve tüketim arasındaki karşıtlıktır. Sınıf, üretimdeki ilişkileri ifade ederken, statü grupları belli “yaşam tarzları” biçiminde tüketimde yer alan ilişkileri ifade eder.

Bir statü grubu üyeliği, genellikle, çeşitli tekelci imtiyazları da kendinde taşıdığı için, statü ilişkileri, pazarda oluşan ilişkilerden üstün olabilir. Bununla birlikte, birçok durumda sınıflarla statü grupları ara-

sında mülkiyet yoluyla bağlantılar kurma eğilimi vardır. Mülkiyet hem sınıf konumunun belirleyicisidir hem de belli bir “yaşam tarzı” için temel oluşturur. Weber’in analizindeki husus, sınıf ve statünün “tabakalaşmanın iki boyutu”nu oluşturması değil, sınıfların ve statü topluluklarının, iki olası ve rakip grup oluşum tarzını temsil etmeleridir. Bu oluşum, toplumdaki iktidarın dağılımına göredir. Bir anlamda, Weber’e göre iktidar, ilk ikisiyle karşılaştırılabilen “üçüncü boyut” değildir. Statü grupları ve partilerin hepsinin “iktidar dağılım fenomenleri” olduğunu açıkça söyler.⁶ Weber’in buradaki konumunu açıklayan teorem, iktidarın ekonomik egemenlikle bağdaştırılamayacağı konusundaki ısrarıdır. (Bu, yine, Marx’ın görüşleriyle çatışan bir görüştür.) Siyasal liderliğe sahip olmaya ve bunu sürdürmeye yönelmiş olan parti, tıpkı sınıf ve statü grupları gibi, toplumdaki iktidar dağılımıyla ilgili toplumsal örgütlenmelerin odağını temsil eder. Fakat bu yalnızca modern, rasyonel devletin özelliğidir.

Weber’in, bir yandan Marx’ta olmayan kısa, kavramsal analizler yaparken, bir yandan da sınıf, statü grupları ve parti kavramlarıyla ilgili yaptığı soyut tartışmaları yine de tamamlanmamış açıklamalardır. Marx’ın tarihsel yazılarında keşfedilen karmaşık problemlere ufak bir giriş yapmaktan fazlasını sağlamaz. Sonraki yazılarında Weber, farklı türden sınıf ilişkileri arasındaki ve sınıf ilişkileriyle statü gruplarının ilişkileri arasındaki

karmaşık bağlantı biçimlerinin ayrıntılarına inmiştir. Avrupa toplumlarının tarihinde, sınıf ilişkileri ve sınıf çatışmalarının egemen türlerinin niteliklerinde önemli bir değişim olmuştur. Köylülerin ve zanaatçıların kentli finansörlere borçla bağlandığı Eski Roma'da sınıf çatışmaları kredi piyasalarında çıkan anlaşmazlıklardan doğardı. Ortaçağ'da ise, sınıf mücadelesi meta piyasaları yüzünden patlak verir ve temel ihtiyaç mallarının fiyatlarını belirlemek için verilen mücadele de bunun bir parçası olurdu. Ancak modern kapitalizmin doğuşuyla emek piyasasında kurulan ilişkiler çok büyük bir önem kazandı. Şurası açık ki, hem Marx'a hem de Weber'e göre, kapitalizmin ortaya çıkışı, sınıflarla toplum arasındaki genel bağların niteliğini büyük ölçüde değiştirmiştir. Sınıf ilişkilerinin egemen türü olarak iş akdinin ortaya çıkışı, genişleyen ekonomik yaşam olgusuyla ve modern kapitalizmin karakteristik özelliği olan ulusal ekonominin kurulmasıyla bağlantılıdır. Modern kapitalizmden ön-

ceki toplum biçimlerinin çoğunda, hatta üretim ve ticaretin önemli ölçüde geliştiği toplum biçimlerinde bile, statü gruplarının rolü toplumsal yapı içerisinde sınıfların rolünden daha önemlidir. Weber'in Doğu uygarlıklarıyla ilgili çalışmalarında görüldüğü gibi, statü ilişkileri, girişimlere çeşitli sınırlamalar getirerek veya pazardaki ayrıcalıkların geleneksel gruplar tarafından tekel altına alınmasına neden olarak, modern kapitalist üretimin oluşmasını doğrudan engellemiştir.

NOTLAR

- 1 K. Marx ve F. Engels, "Manifesto of the Communist Party", *Selected Works*, (Londra: 1968) içinde, s. 35.
- 2 K. Marx, *Capital*, c. 3 (Moskova: 1959), s. 582.
- 3 K. Marx ve F. Engels, *The German Ideology*, (Londra: 1965), s. 61.
- 4 M. Weber, *Economy and Society* (New York: 1968), c. 2, s. 926-940 ve c. 1, s. 302-307.
- 5 A.g.e., c. 2, s. 928.
- 6 A.g.e., s. 927.

37. Sınıfsız Kapitalizm

Andy Furlong, Fred Cartmel

Bu makalede, Alman sosyolog Ulrich Beck'in çalışmalarını görecek ve gençlerin deneyimlerindeki anahtar değişimlere bakarak fikirlerini değerlendireceğiz. Toplumsal sınıfların süregelen geçerliliğini sorgulayan ve modern dünyada risklerin bireyselleştiğini öne süren Beck'in çalışması, Marksist ve Weberci geleneklerden kopuşun önemli bir temsilcisidir.

Beck'in Risk Toplumu

Beck'e göre, günlük yaşamda karşılaştığımız engellerin çoğu sınıfsal konumlarımızın özelliklerinden çok, bireysel eylemlerimizin sonuçları olarak kabul edilmektedir. Bu değişimler, Batı toplumlarının geçirdiği tarihsel bir dönüşümün göstergesi olarak görülür ve bu geçiş, Ortaçağ'dan modern toplumlara geçiş kadar radikaldir. Bilimin rasyonel biçimde uygulanmasına dayanan sanayi toplumunun yerini, Beck'in "risk toplumu" dediği yeni bir toplum türü almaktadır. Sanayi toplumu düzenli ve tahmin edilebilir bir toplumsal dünya olarak kabul edilirken, günümüz modernliği, sürekli risklerle karşı karşıya kalınan, tehlikeli ve

tahmin edilemez bir yer olarak algılanıyor.

Riskler, günlük yaşamla ilişkilendirilebilecek bir dizi tehlikenin yanında nükleer savaş tehdidi ve çevre felaketlerini de kapsar. Buradaki önemli nokta, eski düzene ait toplumsal ağların zayıflamasıyla birlikte, insanların, bu yeni tehlikelerle bir kolektifin parçası olarak değil, bireyler olarak başa çıkmak durumunda kalmalarıdır.

Son yirmi yıl içinde çok önemli değişimler gerçekleşmiştir. Toplumsal yaşamın pek çok farklı boyutunda bu radikal değişimlerin kanıtlarına rastlanabilir. Bu değişimler yaşam deneyimlerinin tahminini zorlaştırdığından, sosyologlar toplumsal ayrımları kavramlaştırmanın yeni yollarını aramaya başladılar. Kuramsal düzeyde bu değişimler birçok şekilde yorumlanmıştır. Bazıları (Marx, Weber ve Durkheim'in ortaya attıkları) geleneksel bakış açılarını uyarlamaya çalışmışlardır; bazıları da davranış modellerinin ve bireysel yaşam şanslarının tahmin edilebilirliğini yitirdiği, yeni, "postmodern" bir çağa girildiğini öne sürmektedirler.

Lyotard ve Baudrillard gibi post-modernistlere göre,¹ son zamanlarda yaşanan toplumsal değişimler o kadar geniş kapsamlıdır ki, bireysel yaşam şanslarını veya davranış modellerini tahmin etmek artık mümkün değildir. Sonuçta, “toplumsal sınıf” ve “ırk” gibi anahtar kavramların yanı sıra, sosyal bilimlerin geçerliliğini de reddederler.

Bunun yanı sıra, Beck, “sınıf” gibi temel sosyolojik kavramların yararını da sorgular. İnsan davranışlarını tahmin etmenin gittikçe daha da güçleştiğini savunmasına rağmen, postmodernistlerden daha tedbirlidir. Beck’e göre, toplumsal ayrımlar önemini korumaktadır ve toplumsal eşitsizlikler yeni toplumsal düzen içerisinde artacak gibi görünmektedir. “Risk toplumu”nda bireyler birçok farklı sınırlamayla karşı karşıyadır. Toplumsal yaşam bazı yönlerden değişmiş olsa da, güçlü sürekliliklerin olduğunu görebiliriz.

Gençliğe Yönelik Riskler

Gençlik üzerine yapılan çalışmalar, Beck’in çalışmasının geçerliliğini incelemek için pek çok açıdan ideal fırsatlar sunar. Eğer toplumsal düzen değiştiyse ve toplumsal yapılar zayıfladıysa, bu değişimlerin kanıtının okul yaşamından iş yaşamına geçen gençlerde bulunabileceğini umabiliriz. Görünüşte, Beck’in kuramına destek veren değişimler gerçekleşmiştir. Modern Britanya’da gençlerin yaşam deneyimleri önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişim-

ler, aile ve arkadaş ilişkilerini, eğitim ve emek piyasası deneyimlerini, boş zamanların değerlendirilmesini, yaşam tarzlarını ve bağımsız genç yetişkinler olma becerisini etkiler.

Bu değişimlerin birçoğu, emek piyasasının yeniden yapılandırılmasının, iş ortamında eğitilmiş işçilere, esnek uzmanlaşmaya talebin artmasının ve gençlerin ailelerine bağımlı olma süresini uzatan toplumsal politikaların doğrudan sonucudur. Bu değişimlerin sonucu olarak, günümüzde, gençler ebeveynlerinin genellikle bilmediği bir dizi riskle başa çıkmak zorundadırlar. Bu durum, sosyal geçmiş ve cinsiyete bakılmaksızın, herkes için geçerlidir.

Bunun yanı sıra, bu değişimlerin çoğu oldukça kısa bir süre içinde gerçekleştiğinden, daha önce süreci kolaylaştıran referans noktaları karanlıkta kalmıştır ve gençler, yaşamlarını risk ve belirsizliklerin belirlediği hissine kapılabilmektedir. Yine de, önemli değişimlere rağmen sınıf, cinsiyet ve ırkla ilişkili eşitsizlikler, köklü biçimde varlığını sürdürmekte ve gençlerin deneyimleri büyük farklılıklar göstermektedir.

Bireyselleşme ve Risk

Beck, yaşam şanslarının dağılımını anlamak için sınıf analizlerinin süregelen geçerliliğinin kabul edilmesine karşı çıksa da, yeni modernlikte toplumsal eşitsizliklerin ortadan kalktığını veya zayıfladığını ileri sürmez. Aslında Beck, Batı toplumlarındaki

toplumsal eşitsizliklerin “şaşırtıcı bir istikrar”² gösterdiğini kabul eder ve ampirik çalışmaların önemli değişimleri ortaya çıkaramayacağını öne sürer. Yine de, toplumsal eşitsizlik insan yaşamını etkilemeyi sürdürse de, bunu, grup veya sınıf seviyesinden çok bireysel boyutlarda yapar. İnsanlar eskiden toplumsal sınıflarındaki diğer insanlarla aynı yaşam tarzını ve önemli deneyimleri paylaşıyorlarsa da, günümüzde bu düzen daha az belirgindir. Diğer bir deyişle, modern toplumlarda yaşamlar daha çeşitli ve farklı hale gelmiştir. Sonuç olarak, insanlar, ortak modeller bulma konusunda zorluk çekmektedir. Yaşamdaki temel olaylar toplumsal sınıf, cinsiyet veya ırk gibi etmenlerden çok, bireysel davranışlarla bağlantılıdır. Beck bu süreci “bireyselleşme” olarak adlandırmıştır.

Beck, bu bireyselleşme sürecinin bir sonucu olarak yeni modernlikte, iş ve aile geçmişiyle ilgili bilgileri kullanarak, yaşam tarzlarını, siyasal inançları ve fikirleri tahmin etmenin her zaman mümkün olmadığını öne sürmüştür. Artık toplumsal sınıf gibi kavramlar yardımıyla bireysel davranış ve yaşam tarzları tahmin edilemeyeceği için Beck, yeni çağı “sınıfsız kapitalizm”³ olarak tanımlamıştır. Bir zamanlar, sınıfları anlamak açısından en önemli öge olarak görülen işyerleri, çatışma alanı olma özelliğini yitirmeye başlamış ve cinsiyet ve ırk eşitsizlikleri gibi atfedilen toplumsal farklılıklar daha fazla önem kazanmıştır.

Eşitsizlik yapıları sağlam köklerini korurken, yeni modernliğin en önemli özelliklerinden birini, yaşamın öznel ve nesnel boyutları arasındaki artan gerilim oluşturur. İnsanların yaşam şansları büyük ölçüde kalıplaşmış olsa da onlar, kolektif değil, bireysel çözümler aramaktadırlar. Beck’e göre, risklerin bireyselleştirilmesi eğilimiyle birlikte yeni modernlikte insanlar yenilgi ve krizleri, kendi kişisel deneyimlerinin dışında gelişen süreçlerin sonuçları olarak değil, bireysel sonuçlar olarak görmektedir. Örneğin, işsizlik, dünya ekonomisindeki durgunluk nedeniyle iş taleplerinde genel bir düşüş yaşanmasının sonucu değil, kişinin yeterli becerilere sahip olmamasının bir sonucu olarak görülebilir. Aynı şekilde, geri kalmış yerlerde, okulu terk edenlerin karşılaştığı sorunlar, okuldaki maddi koşulların ve çözüm mekanizmasındaki eksikliklerinden değil, bu kişilerin yeterli vasıflara sahip olmamasının sonucu olarak görülebilir.

Riskin bireyselleşmesi, önceleri siyasal eylem gerektiren durumların şimdi artık bireysel düzeyde, yalnızca kişisel eylemle çözülebilecek durumlar olarak yorumlanması anlamına gelebilir. Sonuç olarak, toplumsal eşitsizliğin artması, bireyselleşmenin yoğunlaşması ile ilişkilendirilebilir. Çünkü düştüğü zor durumların kendi hatalarından kaynaklandığını düşünen insan sayısı artmıştır. “Risk toplumu”nda öznellik, önemli bir güç haline gelmektedir ve çoğunlukla sınıfsal konumdan daha önemlidir.

Gençler ve Risk Toplumu

Son zamanlarda toplumsal dünyanın önemli bir dönüşüm geçirmesine tanıklık ettiğimizi gösteren ampirik kanıtlar varsa, o halde bu değişimlerin en gelişmiş örneklerini, gençlerin deneyimlerindeki değişimlerde bulabiliriz. Gerçekten de geçtiğimiz yirmi yılda gençlerin yaşamlarında önemli değişimler olduğunu destekleyen birçok kanıt vardır. Bunlar, Batı'nın ekonomisindeki değişimin geniş çaplı sürecinin parçası olan ve genç emek piyasasındaki değişimle yakından ilişkili değişimlerdir ve aynı zamanda üretimden hizmet sanayilerine geçişi de kapsar.

Yeni modernlik çağında, gençlerin karşılaştığı riskler ve fırsatlar, ebeveynlerinin karşılaştıklarından çok farklıdır. 1960 ve 1970'lerde okul ve emek piyasası deneyimlerinin toplumsal sınıfa bağlı olduğu açıktır. Ailesi işçi sınıfından olanlar, mümkün olan en erken yaşta, pek az nitelik kazanmış olarak okulu bırakır ve genellikle toplu halde fabrika ve şantiyelere girerdi.

1990'larda, aile, okul ve iş arasındaki geleneksel bağ zayıfladı ve gençler, yetişkinliğe doğru, çok çeşitli rotaları olan bir yolculuğa çıkmaya başladılar. Yol seçenekleri çok çeşitli olduğundan gençler, kendi rotalarının benzersiz olduğu ve karşılaştıkları riskleri, bir kolektifliğin üyesi olarak değil, bireysel olarak çözmeleri gerektiği kanısına varabilmektedirler.

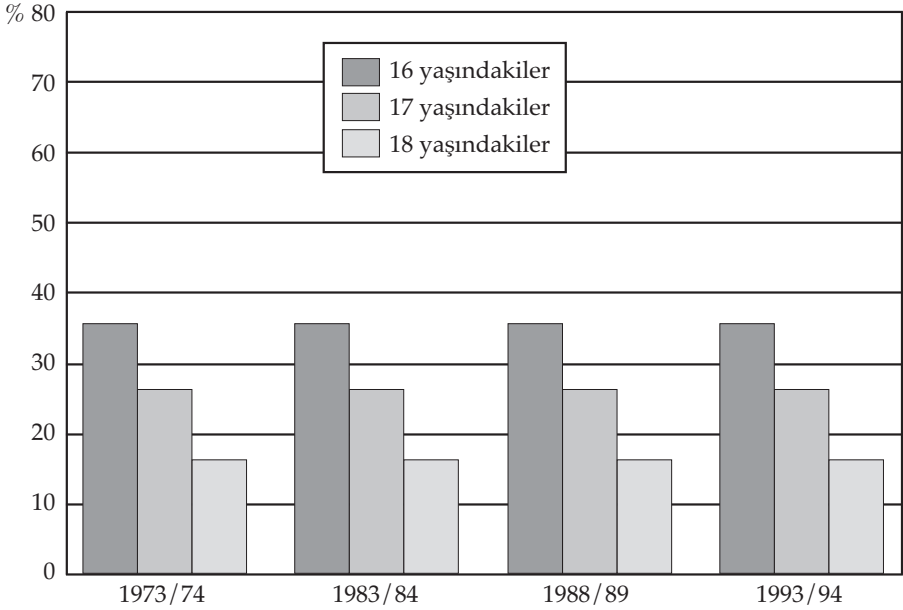
Gençlerin yaşamındaki bu değişimler, eğitim ve emek piyasasında

açıkça görülebilir. Günümüzdeki okul eğitimi modelleri, 1970'lerde olduğundan çok farklıdır ve genç emek piyasası, bir önceki neslin tanıyamayacağı ölçüde değişmiştir. Günümüzde çok az genç okuldan işe geçiş yapıyor. İşsizlik, üniversite mezunları arasında bile daha da yaygınlaştı ve tam gün okul eğitimini bırakan 18 yaşın altındaki kişilerin devletin eğitim programlarına katılması normal bir durum haline geldi.

Eğitimdeki Değişimler

Beck'in çalışması, gençlerin eğitim deneyimlerini anlamamıza yardımcı oluyor mu? Değişimin büyük olduğu kesinlikle doğrudur (bkz. Şekil 37.1). 1973/74'te, 16 yaşındaki erkeklerin üçte biri (% 35) ve on kızdan dördü (% 37), İngiltere'deki bir çeşit tamzamanlı eğitim programına katılırdı. 1993/94'te ise, 16 yaşındaki 10 kişiden en az 7'si (erkeklerin % 70'i ve kızların % 76'sı) tamzamanlı eğitime katılıyordu. Benzer şekilde, 17 ve 18 yaşındaki bireylerin tamzamanlı eğitime katılımı, bu süre içerisinde iki kattan fazla artış gösterdi.⁴

Bu değişimler, imtiyazlı sınıftan gelenlerle sınırlı değildir. Toplumsal sınıfların tümündeki gençler, ileri yaşlara kadar tamzamanlı eğitimlerini sürdürmekte ve bir zamanlar küçük, seçkin sınıfın ayrıcalığı olan yüksek eğitim, günümüzde hızla yaygınlaşmaktadır. 1990'larda, 16 yaşında ve oldukça az niteliğe sahip kişiler bile, çoğunlukla tamzamanlı eğitimlerini sürdürmeye karar veri-

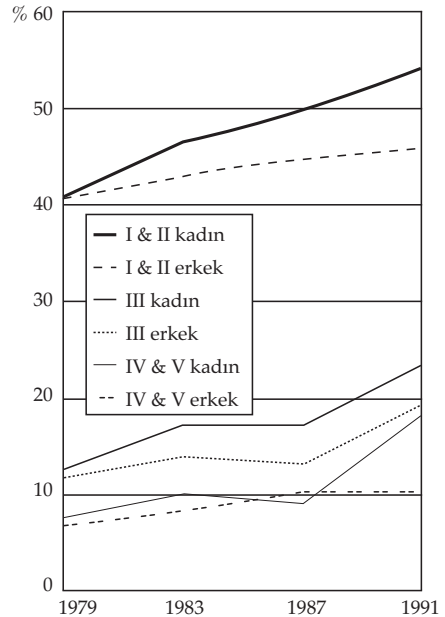

Şekil 37.1 Tam zamanlı eğitime katılım (kadın/erkek).

yor. Aslında bunda, ticari açıdan durgun bölgelerdeki emek piyasasında güvenilir alternatif sayısının fazla olmamasının etkisi de vardır.

Değişen eğitim deneyimlerinin doğasının çok kapsamlı olmasına rağmen, yine de toplumsal sınıflarla, akademik performans arasındaki ilişkinin zayıfladığını gösteren fazla kanıt yoktur. Gençlerle ilgili ulusal bir çalışmadan elde edilen veriler göstermektedir ki, 1990/91 eğitim yılında, profesyonel ve teknik işlerle uğraşan veya yönetici sınıfından ebeveynlerin % 84'ünün, yarı-vasıflı veya vasıfsız işlerde çalışan ebeveynlerin % 51'inin çocukları 16 yaşında okula gitmeye devam etmiştir.

Derin sınıfsal farklılıklar, başarı seviyesiyle de ilişkilendirilebilir. Ör-

Şekil 37.2 Gençlerin sınıflara göre ulaştığı en yüksek başarı seviyeleri.

neğin, 1991’de İskoçya’da, işçi sınıfının alt seviyelerinden gelenlerin onda dördü okulu asgari niteliğe sahip olarak terk ederken, profesyonel ve yönetici sınıftan gelenlerde bu sayı on kişide sadece 1’dir. Aynı şekilde, profesyonel ve yönetici sınıftan gelenlerin neredeyse yarısı, üç veya daha fazla akademik derece alırken, işçi sınıfında bu sayı beşte birden bile azdır. Niteliklerin değişim profili Şekil 37.2’de sınıf ve cinsiyet olarak gösterilmektedir. Bu grafikten açıkça anlaşılmaktadır ki, üç veya daha fazla ileri eğitim sertifikası alan gençlerin oranı artmasına rağmen, farklılıklar güçlü bir biçimde varlığını sürdürmektedir.

Eğitimle İlgili Değişimler

Beck’in, yeni modernlikte sınıfların önemini yitirdiği yönündeki iddiasını destekleyen pek fazla kanıt olmasa da, çalışması, eğitimdeki değişimler bağlamında bazı açılardan doğruluk kazanmıştır. Özellikle, eğitim deneyimleri bireyselleşmeye ve bir tüketim ürünü gibi paketlenmeye başlamıştır. Performans “sıralama tabloları”, ebeveynleri, çocukları için en uygun okulu seçmek amacıyla “alışverişe çıkmaya” teşvik etmektedir. Gittikçe çoğalan eğitim alanları ve kursları, gençleri, eğitim hizmetlerini birer ürün olarak görmeye yöneltmektedir. Diğer bir deyişle, eğitimin dağılımındaki değişimler ve sertifika kullanımının artması, gençlerin ve ebeveynlerin, eğitimle ilgili sonuçların sorumluluğunu üstlenmeye zorlandığı anla-

KUTU 37.1 “Hayatı seç, iş bul, kariyer edin.” (Irvine Welsh, *Trainspotting*)

“İşverenler, mezunların gittikçe farklılaştığının ve dikkate almadıkları birçok kurumun, tam da kendi taleplerine uygun mezunlar verdiğinin henüz farkında değil.” (*The Guardian*)

“İyi bir akademik performansa ve akademi dışında bir başarı belgesine sahip, motivasyonu yüksek kişiler arıyoruz.” (İşveren)

mına gelir. Sonuç olarak, başarısızlık, toplumsal sınıfın etkisiyle değil, yanlış kararlarla veya yetenek ya da çabanın yetersizliğiyle bir tutulur.

Emek Piyasasındaki Değişimler

Gençlerin eğitiminde olduğu gibi, emek piyasasında da büyük değişimler olmuştur. 1977’de okulu bırakan on kişiden yedisi ilkbahar itibarıyla tamzamanlı bir işe girerken, 1991’de on kişiden en fazla üçü tamzamanlı ve güvenceli bir iş bulabilmektedir. Eğitim programları, okuldan işe geçişte daha önemli hale gelmektedir ve gençler artık emek piyasasında çok daha karmaşık yollar izlemek zorundadır. Bu değişimler bir zamanlar işçi sınıfından gelen gençler arasında çok yaygın olan kolektif geçişlerin artık azaldığını göstermektedir. Çünkü eskiden bu geçişler, fazla bir farklılaşma göstermeyen emek piyasalarına doğru olurken, günümüzde, oldukça farklılaşmış piyasalara doğru olmaktadır.

1970 ve 1980'lerdeki durgunluk, genç işgücü ihtiyacındaki radikal değişimin damgasını vurduğu bir dönüm noktasıdır. 1970'lerin sonlarına kadar, büyük sanayi birimlerinde, okulu bırakmış vasıfsız işçiler için büyük bir talep vardı. 1980'lerin ortalarından bu yana, işgücü talebi önemli ölçüde değişti ve genç işçilere yönelik fırsatlar, daha çok, küçük iş birimlerinde toplandı. Esnek uzmanlaşmaya yönelik talep ve yarızamanlı/geçici iş sözleşmelerinin yaygınlaşması, kolektif çalışma deneyimlerinde zayıflamaya yol açmıştır ve bu, Beck'in tanımladığı bireyselleşme süreciyle, risk ve güvensizlik duygusuyla ilişkilendirilebilir.

Bununla birlikte, gençlerin emek piyasası deneyimleri önemli değişimler geçirmesine rağmen, riskler, "geleneksel" düzenin bir özelliği olan toplumsal ayrımları yansıtacak biçimde dağılmaya devam etmektedir. Diğer bir ifadeyle, toplumsal sınıf ve cinsiyete bakarak emek piyasasında yaşanacakları büyük oranda ve doğru olarak tahmin etmek hâlâ mümkündür. Aynı zamanda, okul ve iş arasındaki rotaların çeşitlenmesinin sonucu olarak gençler, davranışlarının sonucuna özne olarak katlanmak zorunda kalacakları birçok seçenekle karşı karşıya bırakılmaktadırlar. Bu anlamda, emek piyasasındaki durumu tanımlamanın en iyi yolu, değişimden çok süreklilik iken, gençler bu rotaları gittikçe artan bir huzursuzluk ve güvensizlikle karşılamaktadır. Geçiş rotaları tabakalaşmış olmasına rağmen, hayatın bu

döneminde yaşanan deneyimler daha çok bireyselleştiği için bu değişimler özne yönelimleri bir kez daha etkilemektedir.

Sonuç

1990'ların sonlarında yetişen gençlerin deneyimleri, önceki nesillerin deneyimlerinden oldukça farklıdır. Yeni modernlikte hayat, özne rahatsızlık ve belirsizliği de içine alır. Gençler, yetişkin kimliğine sahip olma mücadelesi verebilir, tutarlı bir biyografiye sahip olabilir ve çeşitli engelleri aşmak için stratejiler geliştirebilir. Fakat kalıplaşmış yaşam şansları varlığını sürdürür ve toplumsal sınıf ile cinsiyet, hayatın birçok alanında yaşananları açıklama konusunda çok büyük önem taşımaya devam eder.

Bize göre, yeni modernlikle eski dönem arasında bir süreklilik vardır. Ekonomik ve kültürel kaynaklar, yaşam şansları ve deneyimlerdeki farklılıkları açıklamaya hâlâ yardımcı olur. Yeni modernliğin paradoksu, toplumsal yaşamın kolektif temellerinin, daha anlaşılabilir hale gelmesine rağmen, gençlerin deneyim ve yaşam şanslarını sınırlamaya devam etmesidir.

Geleneksel toplumsal ayrımların, yaşam şansları konusundaki belirleyicilik özelliğinin azalmasına ilişkin görüşe karşı çıkmakla birlikte, Beck'in çıkardığı sonucu, yani, yeni modernliğin en önemli özelliklerinden birinin, kolektif toplumsal kimliklerin zayıflaması olduğunu kabul ediyoruz. Bireyselleşme sürecinin, yaşam dene-

yimlerindeki çeşitlenmenin artması sonucu toplumsal bağların zayıflamasına bir örnek teşkil ettiğini düşünüyoruz. Yaşam tarzlarının bireyselleşmesi ve sınıf kültürlerinin birbirine yakınlaşmasıyla bu değişimler reddedilmekte ve toplumsal sınıflarla ilgili verileri kullanarak inanç ve düşünceleri tahmin etmek zorlaşmaktadır.

NOTLAR

- 1 D. Lyon, *Postmodernite (Postmodernity)*, Milton Keynes, Open University Press, 1994.
- 2 U. Beck, *Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru (Risk Society: Towards a New Modernity)* Londra, Sage, 1992, s. 91.
- 3 A.g.e., s. 88.
- 4 A. Furlong and F. Cartmel, *Gençler ve Toplumsal Değişim: Bireyselleşme ve Yeni Modernitede Risk (Young People and Social Change: Individualization and Risk in Late Modernity)* Milton Keynes, Open University Press, 1997.
- 5 J. Payne, *Zorunlu Eğitimin Ötesi (Routes Beyond Compulsory Schooling)* Londra, İstihdam Bakanlığı, 1995.

38. Sahip Olanlar ve Sahip Olmayanlar: Dijital Ayrımın Üstesinden Gelmek

The Economist

E-hükümet, yalnızca e-ticaret değildir. En temel farklılıklardan biri, işletmecilerin genellikle müşterilerini seçebilirken, hükümetin bunu yapamamasıdır. “Dijital ayrım” üzerine yapılan tartışma, e-hükümet şölenindeki hayalet gibidir. E-hükümetin tümüyle başarılı olabilmesi için, herkesin İnternet erişiminin olması hayal olmaktan çıkıp gerçeğe dönüşmelidir.

Hükümetler, sadece imtiyazlı bir azınlığın faydalanabileceği büyük ve pahalı e-projelerin pek az destek göreceğinin farkındadır. Sekiz büyük IT şirketi ve 20 ulusal ve yerel hükümet tarafından desteklenen Dijital Ekonomi Projesi’nin Toronto’daki yöneticilerinden David Ahnew’ın belirttiği gibi, “Hükümeti dijital ortama bağlamak, sadece, hükümete ve karar alma organlarına erişme şansına zaten olan sahip kişilerin erişim yeteneğini artırıyor, bu aslında gerçek bir ilerleme sayılmaz.”

Arizonalı Demokratlar Mart ayında başkanlık önseçimini çevrimiçi olarak yaptılar, ama bunu neredeyse başaramıyorlardı. Bir güvenlik sorunu ya da pratik bir sorun çıkmamış-

tı, fakat Güvenilir Oylama Projesi adlı bir baskı grubu bu çevrimiçi önseçimi yasaklatmaya çalışmıştı. Bu grup, bir mahkemeyi seçimin eyaletteki azınlıkları vatandaşlık haklarından mahrum edeceğine ve bu yüzden yasadışı sayılması gerektiğine neredeyse ikna ediyordu.

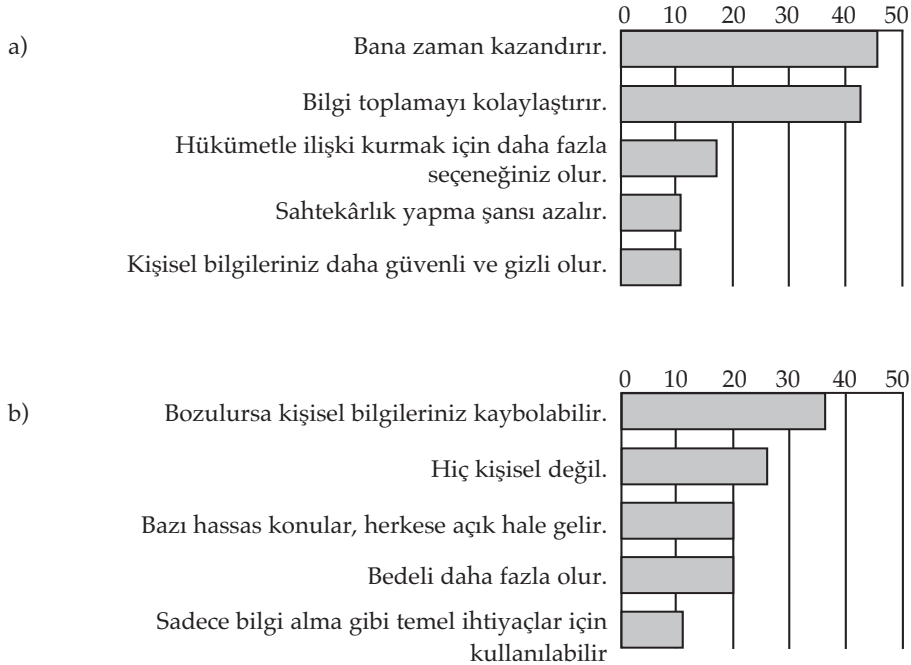
Kamu sektöründeki teknoloji satıcıları e-hükümet şampiyonları ile birlikte, dijital ayrım hayaletinin de büyümesiyle endişeye kapılıysalar da, bu uzun sürmedi. Ne de olsa, onlar teknolojiye iyimser yaklaşmaktadır. Yine de en azından ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde, İnternet erişiminin önündeki engellerin yıkılmakta olduğuna da gerçekten inanıyorlar. (Aslında bu noktada dünyanın yarısının telefon konuşması bile yapmadığını da unutmamak gerek). Ardı ardına yapılan araştırmalar gösteriyor ki, erişimin önündeki esas engel, bunun çok pahalı olması, bilgisayarların çok karmaşık olması ve tüm bunların o kadar da gerekli ve yararlı olmadığı yönündeki kanılardır. İyimserler ise, tümüyle meşru olan bu kaygıların üstesinden birer birer geldiğini öne sürüyorlar.

Sorun Nedir?

Çok mu pahalı? İnternet donanımına sahip bir kişisel bilgisayar (PC) 300 dolardan biraz fazla fiyata satın alınabilir ve bu fiyat, Amerika'daki evlerin % 99'una girmeyi başarmış televizyonların fiyatından düşüktür. Bazı İnternet Servis Sağlayıcıları (İSS) 2 veya 3 yıllık abonelik karşılığında PC vermekte ve bazı şirketler de, bağlantı halindeyken reklam bombardımanına tutulmayı kabul eden kullanıcılara ücretsiz PC teklif etmektedir. Erişim ve telefon bağlantısı ücretlerinin bazı ülkelerde yüksek olduğu doğrudur. Fakat sınırsız yerel

aramalar, Amerika'dan Avrupa'ya doğru yayılmaktadır ve ücretsiz hizmet sunan İSS'ler yeni iş modelleri geliştirmektedirler.

İnternet bağlantılı bilgisayarlar çok mu karmaşık ve güvenilmez? Yakında bu sorun, bilgisayar dışında İnternet erişimi yapabilen cihazlarla halledilecektir. Bunların arasında, tarayıcıyı çalıştırmaktan başka bir şey yapmayan ve tüm uygulamalarını internetten çalıştıran terminaller vardır. Bunlar okullarda, ortak merkezlerde, kütüphanelerde ve güçlü cihazlara ihtiyaç duyulan her yerde ve her zaman açık olacak. Bunların en basit versiyonları, Singapur ve To-

Şekil 38.1 E-hükümetin artıları ve eksileri **a)** Hükümetle elektronik olarak ilişki kurabilmenin ne gibi faydaları olabilir? **b)** Hükümetin elektronik dağıtım sistemini kullanmanın önündeki engeller neler olabilir?

Kaynak: Performans ve Yenilik Ünitesi, Kabine Dairesi/MORI, Eylül 1998.

ronto gibi şehirlerde yaygınlaşmaya başlayan temasa duyarlı ekrana sahip bir çeşit kulübedir.

Birçok insan, istediği işi, ucuz ve küçük cep telefonlarıyla İnternet üzerinden yapabilecek. Hatta bu telefonlar, yakında, klavyeye basmak yerine sesle çalışan kol saatleri biçimini alacak. Birçok cep telefonuna WAP yazılımı ve mini-tarayıcılar yüklendi bile. İnternet bağlantısı kurmanın bir diğer yolu da, etkileşimli dijital televizyonlardır. İngiltere'deki BskyB's Open gibi hizmetler hâlâ yeteri kadar oturmamıştır, ama teknoloji giderek ilerleyecek ve şifre çözen uydu alıcıları ücretsiz hale gelecek.

Washington DC'deki muhafazakâr Veraset Vakfı'nda görevli Adam Thierer gibi aşırı teknoloji iyimserlerine göre, bilgisayar ve yayın bandı ücretlerindeki düşüş, gerçek bir "dijital akım" yaratacak; bu nedenle, "bilgi yoksulları"na erişim imkânı vermeyi amaçlayan her tür politika tamamen gereksizdir ve üretim karşıtı olabilir. Bu, rahatlatıcı, ama muhtemelen yanlış bir düşüncedir.

ABD Ticaret Bakanlığı'nın yayımladığı "Ağa Düşmek" araştırması, rahatsız edici bir tablo çizmektedir. Buna göre, bu verilerin toplandığı son beş yılda, zengin ve yoksullar, beyaz ve beyaz olmayanlar, eğitimli ve eğitimsizler arasındaki dijital ayrım önemli ölçüde artmıştır. Araştırma günümüzdeki dijital ayrımın örnekleri arasından şu sonuçları bulmuştur:

- Üniversite mezunlarının evde bilgisayara sahip olma oranı, orta

öğretim mezunlarından sekiz kat; evde İnternet erişimine sahip olma oranıysa 16 kat daha fazladır.

- Kentlerde, yüksek gelire sahip evlerde İnternet erişim oranı, kırsal alanlardaki düşük gelirli evlere göre 20 kat daha fazladır.
- Düşük gelirli beyaz bir ailedeki çocuğun internete erişim oranı, siyah bir aileden gelen çocuğa oranla üç kat ve eğer çocuk İspanyol kökenli ise dört kat daha fazladır.
- Asya kökenli zengin ailelerin İnternet erişim oranı yoksul siyah ailelerinkinden 34 kat fazladır.
- Anne-babalı beyaz bir çocuğun evinde İnternet erişim oranı, tek ebeveynli ailelere oranla iki kat daha fazladır. Eğer çocuk siyah ise bu imkânı, tek ebeveynli siyah çocuğa oranla dört kat daha fazladır.
- Engellilerin evde İnternet erişimi oranı, herhangi bir engeli olmayanlardan üç kat daha azdır.

Başka bir deyişle, nüfus grupları içinde İnternet kullanımı artmasına rağmen, dijital ayrım gerçekliğini korumaktadır. Toplumdaki diğer tüm eşitsizlik ve dezavantajlar gibi bu da acı bir durum haline gelmiştir.

Elmalar ile Armutlar

Dijital ayrımın gerçek yaşamdaki örneğini görmenin en iyi yolu, Silikon Vadisi'nin yapraklarla kaplı "nokta com" milyonerlerinin evlerinin bulunduğu ve ortalama ev fiyatlarının yaklaşık 700.000 dolar olduğu Palo

Alto ile 101 numaralı karayolunun diğer yakasında bulunan ve kısa bir süre önce Amerika'nın en çok cınayet işlenen yeri olduğu açıklanan küçük ve yoksul Doğu Palo Alto kasabası arasındaki uçuruma bakmaktır. Palo Alto'nun İnternet sitesinin 251 bölümü vardır ve e-hükümetin en iyi örneğini teşkil eder. Diğer pek çok şeyin yanı sıra, kullanıcıların, planlama departmanına form yollama ve kent kütüphanesinin katalogunu tarama imkânları vardır. Bu site fırtına sırasında, sele dayanıksız San Francisco Irmağı'nın canlı video görüntülerini bile yayımlamaktadır. Bunun aksine, Doğu Palo Alto'nun sitesinin sadece üç sayfası vardır ve eskimiş nüfus bilgileriyle Belediye Sarayı'nın adresinden başka pek bir şey içermemektedir.

Dijital ayırım, erişim değil eğitim meselesidir. Bir İnternet uzmanı olan Esther Dyson, "Umumi alanlara bilgisayar koyabilirsiniz; ama bunları kullanmaya gelenler yalnızca eğitilmiş kişilerdir," diyor. Günümüzde internetten uzak duranları ilgilendirecek içeriğin yanı sıra basit ve ucuz İnternet erişimi de bu konuda yararlı olacaktır. Zaten kullanışlılığı ve basitliği sayesinde cep telefonları tüm toplumsal sınıfları fethetmiştir. Fakat en akıllıca politikalarda bile (Amerika'da okul ve kütüphanelere indirimli İnternet erişimi sağlayan "e-tarife" ya da teknolojiyi ve bu alandaki eğitimi yaymayı amaçlayan ve sayıları hızla artan özel-kamu or-

taklıkları gibi) "dijital akım"ın asıl ulaşması gereken yerlere ulaşmama tehlikesi vardır. Yeni ve etkileyici araçlarına sahip olanlar, bugün bilgisayarı olanlarla aynı kişiler olacak ve diğerleri de bunlara sahip olamadan yollarına devam edecektir.

Peki, bu, e-hükümetin mimarları için ne anlam ifade ediyor? Öncelikle, IBM'den Todd Ramsey'in dediği gibi, bazı insanların, özellikle de yaşlıların hükümetle İnternet ortamında bağlantı kurmak istemeyeceğini kabul etmeleri gerekiyor. Bu demek oluyor ki, her şeyin İnternet ortamına taşınmasından yıllar sonra bile, bazı dijital olmayan iletişim kanalları açık tutulmaya devam edilecektir. İkincisi, İnternet dışı kanalların kalitesi artırılarak ve başarılı yönlendirmelerle bu inatçı kişilerin bile e-hükümet dönüşümünden faydalanmasını sağlayacak yollar bulunmalıdır. Elektronik hizmet dağıtımından elde edilecek her tasarruf bankaya yatırılabilir.

Üçüncüsü, bir atılım yapmak isteyen, ama dijital ayırımın yanlış tarafında bulunanlar için özendiriciler düşünülmelidir. Özel sektör yapamasa da hükümet, bir katalizatör gibi davranabilmelidir. İnsanları İnternet kullanmaya ikna eden, orada kendilerini ilgilendirecek bir şeyler bulma düşüncesidir. Sosyal yardımlara ulaşmanın en iyi yolu internetten geçiyorsa, interneti kullanmayı akıllarından bile geçirmeyen insanlar bu yardımlara erişemeyecektir.

Bölüm 11

YOKSULLUK, REFAH ve TOPLUMSAL DIŞLANMA

Toplumsal yaşamın tüm diğer yönleri gibi, yoksulluk da küreselleşmenin güçlü etkisi altındadır. Ancak, otuz dokuzuncu makalede Laura Buffoni'nin belirttiği gibi, bugüne kadar küresel etkilerle yoksulluk deneyimi arasındaki bağ üzerine çok fazla araştırma yapılmamıştır. Buffoni, küresel etkilerin arka planı ile yoksulluk arasındaki ilişkileri araştırmak için bir grup yoksul insanla görüşmüş ve küresel eşitsizliklerin en çok farkında olan kişilerin genellikle kendi durumlarını başkalarınınkiyle karşılaştıran yoksullar olduğunu saptamıştır. Sonuç olarak, uyum sağlama ve başa çıkmanın yeni biçimleri ortaya çıkmıştır. William Julius Wilson, kırkıncı makalede, ABD'de şehir içlerindeki yüksek işsizlik oranının sebeplerini incelemiştir. Şehir içinde yaşayan siyahların birçoğu henüz hiçbir işte çalışmamıştır. Wilson, bu tür insanların işle ilgili istatistiklerde yer almadığını, çünkü bu istatistiklerin sadece aktif olarak iş arayanlarla ilgilendiğini vurgular. Şehir içinde yaşayan işsiz siyah insanların büyük

çoğunluğu aktif olarak iş aramayı bırakmıştır. Wilson, yüksek işsizlik oranının mahalleler için yoksulluktan daha ciddi sonuçlar doğurduğunu ifade eder. İnsanlar statüden ve aktif iş yaşamından yoksun oldukları için suç ve parçalanmış aile oranları yüksektir. Şehir içi semtlerde yaşayan ailelerde anneler, çocuk bakımı konusunda pek fazla ekonomik destek alamamaktadır ve bu nedenle sosyal yardım ödemelerine bağımlıdır. Uzun süredir işsiz olan erkekler ise aylak ve tembel birer insan haline gelmektedir. İşin sağlayacağı statü ve gelirden yoksun olmak onları ailevi sorumluluklardan kaçmaya itmektedir.

Refah devletinin (eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik konularında sosyal yardımlar sunan hükümet destekli kurumların) kökenleri yaklaşık bir yüzyıl öncesine dayanır. Geçtiğimiz yüzyılın büyük bölümünde, neredeyse 1970'lere kadar, sanayi ülkelerinde refah devleti genişlemeye devam etti. Bir yandan yararları artarken, bir yandan da birçok ülkede re-

fah sisteminde sorunlar yaşandı. Örneğin, emekli maaşlarını ele alalım. İnsanlar, genel olarak, eskisinden uzun yaşıyor. Birçok ülke kararlaştırdığı emekli maaşını ödeyemiyor. Son yıllarda, hükümet tarafından yapılan sosyal yardımların özel sektör tarafından da desteklenmesi gerektiği savunuluyor. Matthew Bishop kırk birinci makalede, özel kaynaklardan katkı sağlanmasının da sorunsuz bir uygulama olmadığını göstermektedir. Asıl gerekli olan, insanların ihtiyaçları olduğu anda bu yardımların sağlanacağı yönündeki beklentilerine son vermektir.

Dünyadaki ekonomik eşitsizlikler günümüzde oldukça fazlalaşmıştır.

Şu anda bu eşitsizlikler daha da kötüye gidiyor. Martin Dickson'un kırk ikinci makalede gösterdiği gibi ABD'de insanların ortalama kazançları, dünyadaki yoksul ülke yurttaşlarının kazançlarından yetmiş kat daha fazladır. Başta Singapur, Tayvan ve Hong Kong gibi ülkeler olmak üzere Asya "kaplanları" ve birçok az gelişmiş ülke, son otuz yıl içinde durumlarını iyileştirmişlerdir. Ne var ki, ortalama olarak, dünyadaki en yoksul ülkeler bu süre içerisinde görece daha da yoksullaşmışlardır. Zenginliğin, uluslar arasında eşit olarak paylaşıldığı bir dünya yaratmak istiyorsak, önümüzde daha uzun bir yol var.

39. Küreselleşmiş Koşullarda Yoksulluğu Yeniden Düşünmek

Laura Buffoni

Mikro ve Makro Düzeyler

Yerel görünümleri ve küresel, bölgesel (ulusal) ve yerel sebeplerinin karşılıklı etkileşimiyle, yoksulluk, “küresel”in “yerel” ile bulunduğu bir fenomen olarak düşünülebilir. Bu makalede aşağıdaki savlar üzerinde durulacaktır:

- 1 Makro (küresel) düzeyde gerçekleşen kutuplaşma, son yıllarda büyük artış göstermiş, “kutuplar” dünyanın her tarafına yayılmış da olsa “kuzey-güney” ayrımı imajı doğrulanmıştır.
- 2 Küreselleşme sürecinin kişilerin günlük yaşamı üzerindeki etkisi (“mikroküreselleşme”) nedeniyle “zengin” toplumlardaki yoksulluk, çeşitli uyum sağlama yollarını ve toplumsal başa çıkma biçimlerini içine almıştır ve böylelikle yoksulluğun algılanış ve yaşanışı konusunda daha karmaşık modeller ortaya çıkmıştır.

Bu makalede ağırlıklı olarak ikinci sav üzerinde durulacaktır. [...] İnsanların yaşamöykülerine ve yoksulluk anlayışlarına bakarak bireylerin yaşamlarını şekillendiren süreçler

hakkında fikir edinebilirsiniz. Benim tanımıma göre yoksulluk, maddi ve kültürel kaynaklardan, kişinin toplumsallaşma yetisini sınırlayacak şekilde yoksun olmasıdır. Bu yoksulluk, dinamik anlamda, insanları günlük yaşamda aşamalı bir düşüş ve seçenek eksikliği “yörüngesine” sokar. Bu özellikler küresel koşullar altında nasıl değişir? Kişilerin yoksullukla ilgili düşüncelerini ve değerlendirmelerini derleyerek, dış olayların ve toplumsal değişim fenomenlerinin (burada, mikroküreselleşmenin), insanların refah düzeyini ve maddi ve kültürel kaynaklara erişimini, şu ya da bu şekilde veya olumsuz biçimde, hangi yollarla ve ne ölçüde etkilediğiyle ilgili bilgi toplamaya çalıştım.

“Tüketim” konusundaki söylemler ve çeşitli yaşam tarzlarına erişim, yoksulluk araştırmalarında belirgin bir role sahiptir. Küreselleşme süreçleri insanların günlük yaşamlarını çeşitli yönlerden etkilediği için, bençe basmakalıp yoksulluk imajının ötesine gidilmeli ve yaygın tüketim modelleri oldukları gibi kabul edilmemelidir. Küreselleşme, toplumsal kutuplaşmanın artmasına katkıda bulunmuştur. Fakat aynı zamanda

sınıf yapılarını da dönüştürmüştür. Küreselleşme, bir yandan yeni ihtiyaçlar yaratarak bir yandan da erişimsizliğin geleneksel sınırlarını yıkararak, tüketim gruplarında kırılmalara neden olmuştur. Küreselleşmenin tabakalaşma sistemleri üzerinde bir etkisi varsa, yoksulluk ve genel olarak kaynaklara erişim biçimlerini de değişikliğine uğratabilir. Küresel bir kentte ya da küresel koşullar altında yoksulluk çeken kişiler, aslında henüz marjinalleşmemiş veya dışlanmamış ve hâlâ çeşitli etkinliklerden faydalanabilen ve bunlara katılabilen, böylece de yoksulluğun yükünü hafifletmiş insanlar olabilir. Diğer yandan, yoksul kategorisine dahil değilmiş gibi görünen kişiler için marjinalleşme ve dışlanmanın yeni biçimleri ortaya çıkmış olabilir. A. Sen'in de ele aldığı gibi, haklar, yaşam kalitesi, tatmin ve özgürlükasyonlarını birleştirdikleri için, yetenek ve işlevsellik kavramları, küresel koşullar altındaki yoksulluk üzerine yaptığım analizin de merkezinde olacaktır.¹

Küresel ekonomik trendler, ulusal ekonomileri ve yerel düzeyde insanların refah seviyesini etkiler. Küresel düzeydeki liberalleşme ve özelleştirme tarafından karakterize edilen "esnek birikim" rejimi, yerel ekonomileri ve ulusal refah kurumlarını etkilemektedir. Dahası, ulus üstü şirketlerin ve üretimdeki hızlı teknolojik gelişmelerin izlediği "küresel kaynak yaratma" çalışmaları, üretimin yerelleşmesi ve uluslararası işbölümü üzerinde etkilidir. Böylece,

birçok geleneksel sanayi bölgesinde, aşırı işgücü kırlanlığı alanları yaratmaktadır. Ancak benim buradaki amacım, konuya farklı bir açıdan bakmak.

Küreselleşmenin yerel görünüm-leri yoluyla günlük yaşamı etkileme biçimlerine bakmak istiyorum. Küreselleşme süreci,

- 1 insanları değerler hakkında bilgilendirir (küreselleşme),
- 2 imajlara, metalara ve bilgiye erişimi dönüştürür ve/veya artırır (küresellik),
- 3 insanların hareketliliğini ve dünya çapında toplumsal ilişki kurma becerilerini etkiler (zaman/mekân daralması), ve
- 4 yerel ve küresel güçlerin karşılıklı etkileşiminde dönüşümlere yol açarak yerel topluluk modellerini değiştirir.

Dünyanın belli bir yerinde, yoksulluğun yaşanış ve algılanış biçimindeki nitel değişimleri, işte bu açıdan bakarak değerlendireceğim. Bu yer Londra'dır.

Küresel Kent: İkili Kentin Ötesine Geçmek

Kentler, toplumda gerçekleşen süreçleri, özellikle de insanların çevreleriyle ve birbirleriyle olan ilişkilerindeki değişimleri gözlemlemek için ideal bir alandır.

Medya aracılığıyla mesaj yaygınlaşır. Kredi kartlarına, cep telefonlarına, bilgisayar kullanımına ve yolculuğa çıkma gibi boş zaman etkin-

liklerine, tanındıklık, satın alınabilirlik ve prestij imajları kazandırılırken, aynı zamanda bunlar, neredeyse vazgeçilmez öğeler olarak sunulurlar. Ama eğer tüm bu hizmetlerin gittikçe ucuzladığı doğruysa, bunlardan yoksun olmak, gerçek ihtiyaçlara değil de sahte ihtiyaçlara dayansalar bile, gittikçe daha da utanç verici bir hale gelecektir.

Küreselleşme ve “Genişletilmiş Görelilik”e Geçiş

Küreselleşme sürecinin karmaşık ve heterojen bir doğası olduğuna göre, bu koşullar altında yapılacak yoksulluk tanımı görelilik olmak zorundadır. Ancak, çok hızlı değiştiği ve mekânsal bir boyuta bağlı olmadığı için bu göreliliğin “sınırlar”ını takip etmek güçtür. Artık, toplumca tüketilen metalara veya ulusal olarak tanımlanmış yoksulluk sınırına dayalı bir yoksulluk nosyonu, kime yoksul deneceğini açıklayan standart tanımları temsil etmez. Dünyanın çeşitli yerlerinde, medya aracılığıyla ya da kişisel deneyimlerle, yoksulluğu tanıyan ve onunla ilişki kuran insan sayısı gittikçe artmaktadır. “Küresel farkındalık”, kişinin daha geniş bir toplumsal mekânla ilişki kurmasına katkıda bulunur.

Dünyada devam eden süreçlerin farkında (küreselcilik) ve dünya çapındaki yoksulluk hakkında bilgi sahibi olmak, kişilerin kendi yoksulluğunu ve diğerlerininkini algılayışını değiştirebilir. “Genişletilmiş görelilik”in oluşmasına, medya, yolculuk-

lar, göçler ve göçlerle dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ve çeşitli yerlerinde yaşayan insanlarla bağlantı kurulması neden olur. Dahası, etnik ve kültürel azınlıkların egemen bir toplum içinde bir arada bulunmaları, görelilik yoksulluk nosyonunu daha da karmaşıktırır. “Yoksul” bir ülkeden gelen ve oradaki durumu görece iyi sayılabilecek “yeni gelen” kişiler, bu “yeni” ev sahibi toplum içinde kendilerini bir yabancı ve mülksüz hissedebilirler. Fakat ev sahibi ülke içinde aynı kültürel kökene ve yaşam tarzına sahip bir topluluk yaratılırsa ve bu topluluk içinde bir tabakalaşma sistemi (yeniden) üretilirse, kaybetme ve yoksulluk hissi azaltılabilir.

Diğer yandan, toplumsal ilişkilerin uzaktan sürdürülmesini sağlayan zaman-mekân daralması, dışlanma hissini ve toplumsal yoksulluk düşüncesini azaltabilir. Bireyler, dünya çapındaki iletişim ağı yoluyla artan yeterliklerini sergileyebilir ve yeni “baş etme” stratejileri geliştirebilirler.

Yoksulluk, Risk Koşulları Bakımından Ele Alınmalıdır

Risk nosyonu, toplumsal dışlanma ve tecrit koşullarıyla bağlantılıdır. Toplumsal tecridi yaşayan insanlar, yeterli toplumsal ve ekonomik destek ağından, “güvenlik ağı”ndan yoksundurlar ve bu nedenle, daha esnek yeteneklere sahip olmaları beklenir. En ufak bir olumsuz olay bile “yoksulluğa düşmeleriyle” sonuçlanabileceği için, bu koşullar altında hayatlarını sürdüren bireyler,

kendilerini “yoksulluk riski” taşıyarak bulurlar. Başka bir deyişle, fazladan kaynak kaybı, yeteneklerin yararlı işlevlere dönüştürülme olasılığını azaltabilir.

Aşağıda yer alan mülakatlarda, geçmişte yoksulluğu doğrudan yaşamış veya halen yaşamakta olan veya diğerlerinden daha fazla yoksulluk riski taşıyan insanlardan örnekler sunulmaktadır. Onlar için en küçük olumsuz bir olay veya yeteneklerinde görülen küçük bir azalma, yaşamlarının kalitesinde ani ve önemli bir düşüşle ve/veya toplumsal ilişkilerden dışlanmayla sonuçlanabilir.

Dünya Kentini Paylaşmak: Mekânın Kullanımı ve Sınırların Aşkınlığı

Etkinliklerin önemi ve sayısı bakımından küresel kentin sunduğu fırsatların çeşitliliği, farklı aktörler tarafından farklı şekillerde kullanılabilir. Ancak bunlar, yine de, bazı durumlarda daha yoksul olanlar için yetersiz bir kaynak olabilir. Ücretsiz sergiler, evsizler için sıcak bir mekân haline gelebilir. Halk günündeki matine veya filmler, gelir desteği veya buna benzer sosyal yardımlarla geçinen insanlar için uygun kültürel ya da boş zaman etkinlikleridir. Notting Hill Karnavalı gibi uluslararası etkinlikler, küresel kentin sunduğu ve maddi kaynaklar olmadan da toplum yaşamına katılma ve yaratıcılığını gösterme fırsatı veren önemli seçeneklerden biridir. Bu yüzden küresel kent, “imtiyazlı” seçenekleri ve

metalaştırılmış boş zaman etkinlikleriyle toplumsal etkinliklerin karmaşık ağına veya “toplumsal alanlar” a katkıda bulunur. Toplumsal alanlar, mekân olarak çok yakındır; ama doğrudan karşı karşıya gelinmez ve bu nedenle de derin eşitsizlik koşullarını maskeler.

Yoksulluk ve zenginliğin yan yana varlık gösterdiği küresel kentte sergilenen “sınırların aşkınlığı” fikri, erişim ve erişimsizlik engellerini mekânsal boyutla ilişkilendirmemize yardımcı olabilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sınırların “aşkınlığı”, yoksulluk ve zenginlikle aynı yerde, küresel kentte, karşılaşmayı ifade eder. Aynı fırsat ve alanlar, gün veya hafta içinde değişen bir amaçlar sistemi yaratarak farklı zamanlarda ya da farklı amaçlarla kullanılır. Fakat düzensiz kaynak erişimini gösteren de bu amaç ve zamanlama farklılığıdır. Aynı yerde ikamet etmek, yoksulların ve daha iyi durumda olanların mekân kullanımı konusunda uzlaşmalarını gerektirir. Mekânsal uzlaşma, bölgesel organizasyon, yani aynı alanın farklı amaçlar için kullanılması ve aynı yerin farklı zamanlarda kullanılması bakımından sağlanır.

Erişilebilen ve erişilemeyen alanlar, aslında daha anlaşılır biçimde yeniden tanımlanmış, fakat ortadan kaldırılmamıştır. Ayrıca “zaman-mekân tabakalaşması” fikriyle ilişkilendirilebilir: “Toplumsal zaman-mekân tabakalaşması, kaynaklara ve yaşam şanslarına erişim konusunda ve günümüzde, sınıf temelli sanayi toplumlarının hiçbir döneminde ol-

madığı kadar şiddetli yaşanan eşitsizlikleri içine alan bir çerçevedir.”

“Yoksulluk” ve “zenginlik”in toplumsal alanları, insanların (yeniden) yerleştiği her yerde (yeniden) üretilebilir. Bu anlamda, küresel kentteki yoksulluk analizi, gerçek yerel ortama pek fazla bağlı değildir. Çünkü kentteki mekânlar (ve zamanlar), fırsatlar ve kaynaklar bakımından sürekli pazarlık konusu olmakta ve “keşfedilmektedir”.

Yoksulluk: Dünya Kentinde Yoksulluğun Anlamları ve Algılanışı

Londra’da yapılan mülakatlar, daha önce de belirtildiği gibi, “yoksulluk riski” taşıyan veya doğrudan ya da dolaylı olarak, şimdi veya geçmişte yoksulluk çekmiş insanların içinde bulunduğu çeşitli durum ve koşulları göstermektedir. Bu mülakatlar insanların toplumsal sorunlarla başa çıkma biçimlerini ve eksik istihdam, işsizlik ve evsizlik deneyimlerini çeşitli şekillerini sergilemektedir. Toplumun iş olmayan alanındaki yaşam biçimi, yoksulluk ile başa baş giden işsizliğin klişeleşmiş imajlarının ötesine geçmektedir. Kişilerin, kendi toplumsal dünyalarındaki kaynakları kullanma tarzlarını etnik topluluk etkinliklerine katılma, gönüllü işler yapma, toplumsal ilişkiler kurma gibi etkinliklere dönüştürdükleri yeteneklerini nasıl sergilediklerini göstermek için bu mülakatları seçtim. Bunlar, ayrıca, bireylerin göreceli yoksulluk algılarının nasıl oluştuğunu da göstermektedir.

Yaşlı emekli John ve bölgede yaşayan aile üyeleriyle her gün iletişim halinde bulunan Bill hariç, görüşme yapılan kişilerden hiçbiri, ikamet ettikleri yerlere belli bir bağlılıkları olduğunu söylememişlerdir. Kayıtsızlıkları, “bağılantısızlık” olarak da ifade edilebilir. Eğer para veya sürekli bir iş ve adres gibi diğer gerekliliklerin eksikliği nedeniyle mekân yararlı kaynaklara dönüştürülemiyorsa, yoksulluk ve günlük yaşam mücadelesi, belli bir mekândan göreceli bir özerkliğe ve dış dünyadan kopmaya yol açar. Yerel boyut, yalnızca katılım imkânları yarattığı sürece, örneğin, aynı etnik grubun üyelerinin katıldığı bir etkinlik veya ücretsiz yemek, yardım dükkânları, ucuz süpermarketler gibi diğer hizmetler sunduğu sürece vardır. Örneğin, Toni’nin Notting Hill ile belli bir ilişkisi vardır. Fakat başka bir yerde yaşamakta ve etkinliklerini buradan sürdürmektedir. Daha kötü durumda olanlar ve evsizler veya evsiz kalma riskini taşıyanların kalacakları yeri (yatakhane, yurt veya belediyeye ait evler) seçme şansı yoktur. Eve yerleşim konusundaki seçimler, “yoksulluk idaresi” tarafından yönlendirildiği için yoksul insanlar, bazen sadece işsiz oldukları için “yerelleşme” imkânını yitiriyor, çünkü bir yere yerleşmeleri veya başka bir yere taşınmalarıyla ilgili kararlar kendi denetimleri dışında, anlaşma olasılığı olmadan alınıyor.

Hastings’de balık satıcılığı eğitimi almış olan 30 yaşındaki Matthew, kıyı kesiminde iş bulamadığı için

Londra'ya gelmiş, fakat kendini yalnız ve işsiz bir halde sokaklarda bulmuş. Matthew'ın *Big Issue* için çalışmaya başlamasıyla evsizlik-işsizlik-evsizlik kısır döngüsü kırılmış. O şimdi Londra'nın güneybatısında, belediyeye ait telefonsuz ve telefonsuz bir evde yaşıyor. Çevresindeki ve dünyanın diğer yerlerindeki insanlarla karşılaştırdınca daha iyi bir durumda olduğu için kendini şanslı sayıyor ve geleceğe umutla bakıyor. Matthew, kendi yoksulluğunu tanımlarken "geleneksel" görelilik kavramını kullanıyor ve toplumsal ilişkilere katılımın mutlu bir hayata yapacağı katkıya değiniyor:

Kendimi zengin sınıfına koyamam. Aslında yoksul olduğumu da söyleyemem. Cebinizde bir paundunuzun bile olmaması veya acıktığınızda yiyecek alamama gibi bir durum yok ortada. Yoksulluk budur... Ama ben iyi besleniyorum, sosyal hayatım var; o kadar da yoksul değilim, ama yine de yoksulum. Normal olanla, ortalama olanla karşılaştırdınca, aşağıda, en aşağıda olan kısımdayım. Ama eğer arkadaşlarınız varsa ve paranız yoksa birisinden bir beşlik borç bulabilirsiniz... Üçüncü Dünya ile karşılaştırdınca, biz Amerika, İngiltere gibi iyi durumda olan ülkelerdeniz.

Kent, bir yandan terkedilmişlik ve yalnızlık anlamına geldiği için "ikili kent" imajı, Matthew'ın sözlerinde yeniden canlanıyor:

Bu büyük kentlerde herkes kendisi için yaşıyor. Amerika veya burası gibi yerlerde, her zaman sokaklarda insanlara

rastlayabilirsiniz. Kasabalarda böyle şeylerle karşılaşacağınızı sanmıyorum. Çok farklı insanlar, birbirlerine karşı nazikler. Ama Londra gibi büyük bir şehirde herkes kendi başına. Kimse kendinden başkasını umursamıyor.

Öte yandan, kent, tüm dünyadan gelen fikirlerin toplandığı ve daha iyi bir gelecek için umudun beslendiği bir fırsatlar mekânıdır:

Dünyanın daha iyiye gittiğini görebiliyorum... Bilirsiniz, bana göre *Big Issue* harika bir fikir. Yani üç yıl önce evsiz olan birinin, böyle bir şirkete katılma şansı olamazdı... Ama benim için oldu... *Big Issue*'yu tanımadan önce geçirdiğim bir yıl boyunca sokaklarda ve yurtlarda kaldım. Bu şirketten haberdar olduğum anda dedim ki: "Evet. Bu harika bir fikir." Bence evsizlik bundan daha iyiye gidiyor. Bence daha fazla insan bu konuyla ilgileniyor. Amerika'da bu gerçekten iyi. Bu fikri Amerika'dan aldık. Orada 12 eyalette var. Sokağın Aklı, Sokağın Sesi... diyorlar.

Big Issue ve genel olarak sokak dergisi fikri, ABD'de ortaya çıkmış ve şimdi yerel koşullara uyarlanmış olarak pek çok ülkede görülebiliyor. Dergi, onu maddi kaynaklara ulaşmak için geçici bir yol olarak kullanan ve bu sırada da muhtemelen başka stratejiler, yetenekler geliştiren evsizlere ve bir zamanlar evsiz olanlara, hayatla başa çıkma yolları geliştirmelerinde yardımcı oluyor.

Bazı dergi satıcılarına göre *Big Issue*'nun geçici bir deneyim olması gerekiyor. Çünkü dergiye aktif olarak

katılma biçiminde bir ödül verilmek-sizin, evsizlik imajlarının ve koşulları-nın sömürüldüğünü hissediyor. Tüm dağıtım işini evsizlerin yaptığını ve sadece dergi “personeli”nin derginin çıkarılmasından sorumlu olduğunu söyleyen Joseph, hayal kırıklığına uğramış ve “aslında evsizleri umursamayan”, “sadece kendi işlerini yapan” ve bunu da “sadece para için” yapan kişiler tarafından sömürüldüğünü hissediyor. Yine de Soho’daki “mevki”sinde dergiyi, para kazanmanın kolay bir yolu olduğu için kullanıyor ve derin, küresel bir sınıf bilinci sergileyerek gelecekteki yoksulluk koşullarına değiniyor. “Küresel düşün, yerel hareket et” sloganı yıllar önce söylendi ve hâlâ dünyadaki halk imgelemine kapsıyor. Bu slogan, olası “dünya yoksulluk hareketi”nin oluşumuna ve yerel hareketlerle insanları küresel düzeydeki yoksulluktan haberdar etme ihtiyacına değinen Joseph’in de sözlerine sinmiş.

Ülkemizde bir sorun var. Diğerle-rinden önce kendimize yardım etmeli-yiz. Benim için, gözümün önünde acı çeken insanları görmek, başka ülkelerde acı çeken insanları görmekten daha kolay. Orada olduklarını biliyorum, acı çektiklerini biliyorum, ama eğer, önce yanı başımda olana ulaşamazsam, onlara hiç ulaşamam... Bizim komün, şu anda yerel hareket ediyor. Çok küçük bir alanda hareket ediyor. Çünkü önce kendi belimizi doğrultmalıyız. Zaman geçip de daha güçlü, bilgili ve büyük olduğumuzda, hazır olduğumuzda, o zaman

dünyanın diğer yerlerine de ulaşacağız. Belki Brezilya’daki sokak çocuklarını, despotlar tarafından öldürüldükleri sokaklardan alıp bu ülkeye tatile getirebiliriz diye ümit ediyorum... Eğer bu ülkedeki evsizlerle birlikte dünyanın diğer yerlerindeki evsizlere de yardım edebilirsek, belki o zaman, o çocuklar bir araya gelip birbirleri hakkında, benim diğerleri hakkında öğrendiğimden daha çok şey öğrenir.

Çocukken Londra’ya gelen Toni, Trinidad’da yaşadığı zorluklarla dolu ve yoksul günleri unutmamış. Şimdi 40 yaşlarında olan Toni, serbest fotoğrafçılık yapıyor. Fakat zamanının ve enerjisinin çoğunu Notting Hill karnavalında çalışmaya harcıyor. Şimdi Toni’nin kendi grubu var ve Acton’daki belediye evi, bir evden çok, kostüm hazırlama dükkânına dönüşmüş. Farklı kültürlerin iletişim kurması için küresel kentin sunduğu hizmetlerden biri olan Karnaval, Toni’ye Trinidad topluluğunun etkinliklerine katılma ve yaratıcılığını kullanma fırsatı veriyor. Kendini, şehrin telaşlı ve dayanılmaz ritminden ve metalaşmış yaşam tarzından uzak tutuyor:

İnsanlar bunu yan gelip yatmak olarak görebilir. Babamın etrafta hoplayıp zıpladığını hatırlıyorum ve demek istiyorum ki... Stres ve tüm bunlar yüzünden elli yaşındayken felç geçirdi... Bilirsiniz, çevremdeki insanların koşuşturup maddi ve gereksiz şeyler için birbirlerini öldürdüklerini görüyorum. Onlara bakıyorum... Ve böyle olmayı tercih ediyorum.

Çağdaş tüketim biçimlerinden bahseden bir başka kişi de, elli yıllık uzun iş yaşamının çoğunu inşaat işiyle uğraşarak geçiren ve devlet yardımıyla geçinen 74 yaşındaki John'du. Artık emekli olmuş, ama hâlâ "arkadaşları için" çalışıyor. Kirasını ödemek için belediye yardımı alıyor. Ama, "Yaşamım boyunca talep ettiğim tek şey bu. Hiçbir zaman işsiz kalmadım," diyor:

Öyle hissediyorum ki, insanların sahip olduğu elektrik süpürgeleri, buzdolapları, çamaşır makineleri gibi tüm bu benim "yaşam lüksleri" dediğim metalara rağmen eskiden yaşam daha iyiydi ve insanlar daha arkadaş canlısıydı.

John, birçok komşusuyla ilişki halinde olmasına rağmen topluluk duygusunun kaybolduğu bir bölgede yaşadığını düşünüyor. En önemli toplumsal ilişkileri, oğluya, oğlunun ailesiyle ve yerel pul kulübündeki arkadaşlarıyla olan ilişkileri. Ancak, "Kıralar yüksek, bu yüzden kulübü kapatmak zorundayız," diyor.

Devlet yardımıyla geçinen John, çeşitli temel ürünleri pahalı buluyor ve kendini sosyal yardım harcamalarındaki kesintilerin kurbanı olarak görüyor. John'a göre en büyük sorun, konut sorunu. Yiyecek ve giyecekler pahalı, ama "etrafa bakıyorsanız" ve "ucuz bir şeyler buluyorsunuz". Yaş ve düşük gelirin birleşimi sonucu, John'un toplumsal etkinliklere katılması sınırlanmış. Çünkü "dışarıda yemek biraz fazla pahalı oluyor."

Daha yaşlı olanların fazlaca ısınmaya ihtiyaçları var... Daha fazla ısınmaya ve yiyeceğe ve bunun gibi şeylere ihtiyaçları var... Bir zamanlar yapılan gözlük, takma diş gibi yardımları da kestiler. İş işten geçmeden önce sosyal güvenliğimizi sağlamamız gerek... Yaşlılara kapıyı kapatıp kapı dışarı eden bu hastaneler yüzünden sağlık bir problem haline geldi. Sanırım daha fazla aylık ödememek için ölmemizi istiyorlar.

John, medya aracılığıyla dış dünyadan haberdar ve bu da dış dünyayla ilgili daha geniş bir farkındalık ve bilgi edinmesine katkı sağlamış: "Yoksulluk her yerde... Hatta muhteşem Amerika'da. Fakat en kötü durumda olan yerler Haiti, Çin ve Hindistan." Nadiren banka hesabını kullanıyor ve hiç kredi kartı olmamış:

Bir kredi kartına elimi bile sürmem. Bir anda borç içine giriyorsunuz. Onlar göndermeye devam ediyor, ben de yırtıp atmaya devam ediyorum. Başı derde giren birçok insan duydum. Kira gibi birkaç şeyi çekle, onun dışında her şeyi nakit öderim.

Görüşme yapılan kişilerin çoğunun düşüncesine göre, durumu en kötü olan kategori yaşlılarınkı gibi görünüyor. 70 yaşında olan ve şimdi hemşire aylığıyla geçimini sağlayan Julie, "temel yardımlarla yaşamını sürdüren yaşlılar"dan söz ediyor:

Nasıl yaşayabildiklerini bilmiyorum. Sosyal hizmetler ücretsiz ilaç verse bile, pek çok şey için harcama yapmanız gerek. Birçok insan yardım isteyemeyecek kadar gururlu. Bazen formlar dolduru-

yorlar ve tüm o ıvır zıvır işlerle uğraşmak zor olabiliyor. İnsanlar saygınlıklarını kaybettiklerini hissediyorlar.

Sosyal yardım bürokrasisiyle uğraşırken bile, insanların belli yeteneklere sahip olmaları gerekiyor. Bu açıdan bakınca, yaşlıların dezavantajı daha fazla. Çünkü geçmişte kalmış bu yeteneklerini (form doldurma, belli bir bürokratik dilde okuma ve yazma, çeşitli ofislere gitme) yeniden kullanmaları gerekiyor ve bunu yaparken başarısız olurlarsa, saygınlık ve özgüvenlerini yitirdiklerini düşünüyorlar.

Julie'nin başkalarının yoksulluğuyla ilgili tanımı net: "Yoksulluk, yeterli yiyeceğin olmaması değildir." Ancak bu yoksulluk da uzak değil, yakın ve yaşanmış. Fiziksel olarak iyi durumda olmak açısından tanımlanan geçim yoksulluğu temel yardımla geçinen insanlar için zengin toplumlarda da halen mevcuttur. Ancak bu yalnızca insanın zenginliğini ve yeteneklerini korumasıyla ilgili bir sorun değil, aynı zamanda gurur ve saygınlık meselesidir:

Herkesin en azından biraz iyi beslenmesi gerekir. Ama her şey o kadar pahalı ki. Et yemeden de olur, proteini başka besinlerden de alırsın. Fakat balık önemlidir. Yumurta ve yağ pahalı. Giysi, çarşaf gibi temel şeyler çok pahalı. Maaşı olan biri için giysiye 40 pound ödemek fazla gelmez, ama yardım aylığıyla geçinen biri için bu çok fazladır. Yoksulluk aynı zamanda gurur meselesidir. Yoksulluk aşağılanmaktır.

Küresel toplumsal değişim sürecinin bir belirtisi olan uluslararası göç, insanların dünya üzerinde kitleler halinde hareket etmesine sebep olur, kendileri ve başkalarıyla ilgili olarak yaptığı refah değerlendirmelerinin yeni biçimler almasına yol açar. Eskiden bekçilik yapmış olan Denzel, on yıl önce Mali'den Londra'ya geldiğinden beri temizlikçi, benzin istasyonu görevlisi ve taksi şoförü olarak çalışmış. Şimdi doktora yapmakta olan Denzel, küreselleşme sürecini, Batı kültürünün medya ve özellikle de, eğitim yoluyla Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne yayılması açısından tanımlıyor. Yeni ihtiyaçların yaratılması, refah ve sonuç olarak da göreceli yoksulluk anlayışını dönüştürüyor.

Yoksul ülkelerde, isteklerinin önü tıkanmış orta sınıf kendini kandırılmış hissediyor. Yoksulluk, içinde yaşadığımız toplumun ekonomik standartlarına göre değerlendirilmelidir. Ne var ki, eğitim ve iletişim aracılığıyla, orta sınıf, farklı standartlarla karşı karşıya bırakılıyor. Bu yüzden, kendi toplumlarıyla karşılaştırıldığında yoksul olmasalar da, iyi bildikleri yüksek yaşam standartlarına ulaşamadıkları için isteklerini gerçekleştiremiyorlar.

Denzel'e göre, insanların kendi gerçeklikleriyle baş başa kalmasına yol açtığı için, bilgi ve karşılaştırmalı veri eksikliğinin bazı avantajları olabilir: "Kırsal kesimlerdeki yoksullar daha farklı bir yaşam tarzını arzular, kendilerini kandırılmış hissetmezler." Yine de, küresel güçler,

dünyanın her yerinde insanları, yaşamalarını etkileyen ve bazı durumlarda fiziksel ve kültürel refahlarını riske atan kültürel, ekonomik ve toplumsal süreçlere maruz bırakır. Denzel'in dediği gibi:

İletişim ve kolay para akışı insanları yoksullaştırır, çünkü kaynaklar Batı'nın kaynaklarına, Amerikan dolarına göre hesaplanır. Diyelim ki, ben bir kabile üyesiyim, niçin benim zenginliğim Amerikan doları yerine, benim kaynaklarım göre, sığır ve tarımsal ürünlerime göre değerlendirilmesin?

Denzel, Mali'deki ailesine düzenli olarak para yolluyor ve evindeki birkaç kişiye destek oluyor. İletişimini mektupla ve önemli durumlarda da telefonla sağlıyor. Şu ana kadar Mali'ye hiç geri dönmemiş. Fakat kız kardeşi Londra'ya gelmiş.

Bill'in "dünya kentindeki yaşamı", eski evsizler komünü içinde telefonsuz ve elektriksiz yaşayan Joseph'in dünyasına zıt düşüyor. Bill, Elephant and Castle'da yaşayan 40 yaşında bir işsiz. Eskiden Quango'da çalışıyormuş, fakat "siyasal nedenlerden" ötürü işten çıkarılmış ve

devlet tarafından kara listeye alınmış. Neyse ki, başka bir iş bulabilmiş, ama birkaç ay sonra sırtını incitmiş ve o günden sonra da çalışmamış. Dokuz yıl sakatlık yardımı aldıktan sonra, doktor çalışabileceğine karar vermiş. Şimdi yeniden gelir desteği almaya başlamış (haftada 45 paund). Yakında doğum yapacak kız arkadaşıyla birlikte bir Kilise Vakfı dairesinde yaşıyor. Son dokuz yılda Bill, evinin yakınlarındaki yerel yönetim binasının sosyal yardım bölümünde gönüllü olarak çalışmış. Ayrıca evindeki bilgisayarı kullanarak spor birliğinin dergi editörlüğünü yapıyor. Çok fazla boş zamanı olduğundan "sürekli okuyor", kütüphaneye, ücretsiz sergilere ve biletlerin 2 paund olduğu pazartesi günleri sinemaya gidiyor ve böylece küresel kentin kendisine sunduğu fırsatlardan, elinden geldiğince faydalaniyor.

NOTLAR

- 1 Amartya Sen, "Se in benessere non è il nostro bene", *Sole 24 Ore*, 296, (1990), s. 23.

40. Çalışma Ortadan Kalkınca: Küresel Ekonomide Irk ve Kent Yoksulluğu

William Julius Wilson

Şehir İçinde Yaşayan İşsiz Yoksullar

Amerika'nın metropollerinde kentsel yaşam kalitesiyle ilgili sonuçlar doğuran ve ırk ilişkilerini de içine alan yeni bir yoksulluk vardır. "Yeni kent yoksulluğu" kavramıyla anlatmak istediğim şey, sakinlerinin çoğu işsiz, işten çıkarılmış ya da ömrü boyunca hiç çalışmamış yetişkinlerden oluşan yoksul, yalıtılmış mahallelerdir. Günümüzdeki bu işsiz yoksulluk önceki dönemlerle tam bir zıtlık göstermektedir. 1950'lerde ABD'deki kentli siyah nüfusun önemli bir bölümü yoksuldu, ama çalışıyordu. Kent yoksulluğu oldukça yaygındı, fakat insanların işleri vardı. Ne var ki, 1990'lara gelindiğinde, Amerika'daki büyük şehirlerin kenar mahallelerinde yaşayan yetişkinlerin düzenli işlerde çalışmadığı görülüyor. Örneğin, 1950'de, yetişkinlerin çoğu, Chicago'daki Black Belt'in üç mahallesinde (Douglas, Grand Boulevard ve Washington Park) bir işe sahipti. 20. yüzyılın ortalarında, siyahlar, Chicago'nun bu mahallelerine kitleler halinde göç etmişlerdi. 1990'lara gelindiğinde, Douglas'ta on kişiden sadece dördünün,

Washington Park'ta üç kişiden birinin ve Grand Boulevard'da dört kişiden birinin düzenli bir işi olduğu görülüyor. 1950'de, bu mahallelerde yaşayan on dört yaş ve üstü erkeklerin % 69'unun düzenli işi varken, 1960'ta bu grubun % 64'ü çalışıyordu. 1990'da ise bu üç mahalledeki on altı yaş ve üstü erkeklerin % 37'sinin düzenli işi olduğu görülmektedir.

Çalışmanın ortadan kalkması, yalnızca bireyleri ve ailelerini değil, aynı zamanda mahallelerdeki toplumsal yaşamı da olumsuz etkilemiştir. Amerika'daki şehir içi işsizlik, dikkatler yalnızca yoksulluk ve sonuçları üzerinde toplandığında gözden kaçırılan veya karanlıkta kalan ciddi bir sorundur. 1970'lerden beri yoksulluk konusuna yoğunlaşılmasına rağmen, ABD'deki şehir içi semtlerin yoksulluk oranı her zaman yüksek olmuştur. Hatta şehir içi işsizlik oranı, 1990'ların ilk yarılarında, daha önce hiç olmadığı kadar yükselmiştir.

Şunu da belirtmem gerekir ki, "işsizlik" ile ifade etmek istediğim yalnızca resmi işsizlik (istihdam dışı olma durumu) değildir. ABD'de ölçülen işsizlik oranı, sadece *resmi* işgücü-

nün bir parçası olan işçilerin, yani *aktif* olarak iş arayanların yüzdesini belirtir. Emek piyasasının dışında olan ya da burayı terk etmiş 25-60 yaş arası altı milyon erkeği içermez. Bunlar, nüfus sayımı istatistiklerinde görülür. Ama 1990 emek piyasası istatistiklerine kaydedilmemişlerdir.

Emek piyasasında sayılmayan bu erkekler, şehir içi semtlerdeki kenar mahallelerde orantısız biçimde temsil edilmektedir. Bu nedenle, *Çalışma Ortadan Kalkınca* adlı kitabımda hem resmi işsizlik verilerini hem de işgücü ordusuna dahil olmayanları hesaba katan daha uygun bir işsizlik ölçüsü kullandım. Ölçü, 16 yaş ve üzeri yetişkinleri içine alan istihdamın nüfusa oranıdır. İstihdam-nüfus oranını kullanarak, örneğin, 1990'da Chicago'nun yoksul kenar mahallelerinde yaşayan on altı yaş ve üstündeki insanların sadece üçte birinin çalıştığını bulduk. Bu bölgelerin yoksulluk oranı en az % 40 ve bu da 425.000 kadın, erkek ve çocuğu kapsıyor. Ayrıca, 1990'da, 100 büyük kentin getto bölgelerinde yapılan nüfus sayımına göre, düzenli bir işte çalışmayan her on yetişkine karşılık, sadece altı kişi istihdam edilmişti.

Mahalle işsizliğinin oranının yüksek olması, mahalle yoksulluk oranının yüksek olmasından daha yıkıcı sonuçlar doğurur. İnsanları istihdam edilmiş, ama yoksul bir mahalle, insanların işsiz ve yoksul olan bir mahalleden çok farklıdır. *Çalışma Ortadan Kalkınca*'da, Amerika'nın kent içi yoksul mahallelerinde günümüzde yaşanan sorunların çoğunun (suç, ai-

lelerin parçalanması, refah, toplumsal organizasyonların düşük seviyede olması vs.) büyük ölçüde çalışmanın ortadan kalkmasıyla ilgili olduğunu göstermeye çalıştım.

Çalışmanın ortadan kalkması derken, resmi emek piyasasına katılımdaki düşüşten ve buraya bağlılığın olmamasından bahsediyorum. Genel anlamıyla "işsizlik" terimi, "çalışmama" anlamına gelmez. Diğer bir deyişle, resmen istihdam dışı olmak veya resmen emek piyasasının dışında olmak, kişinin tüm çalışma etkinliklerinden bütünüyle uzaklaştığı anlamına gelmez. Resmi olarak işsiz olan pek çok insan, ücretsiz ev işinden gelir getiren gayriresmi veya yasadışı işlere kadar birçok çalışma etkinliği gerçekleştirmektedir.

Ev işi yapmak çalışmaktır. Bebek bakıcılığı yapmak çalışmaktır. Hatta uyuşturucu satmak da çalışmaktır. Ne var ki, gayriresmi ve yasadışı ekonomilerde çalışmanın, resmi ekonomide çalışmaya ters düştüğü bir nokta vardır. Bu nokta resmi ekonomide çalışmanın temel özelliğinin, daha düzenli ve sürekli program ve saatlere göre çalışılması ve aslında bunu gerektirmesidir. Çalışma programları ve saatleri düzenlidir. Disiplin çok gereklidir. Resmi ekonomi dışındaki bazı işlerin de disiplin ve düzen gerektirdiği doğrudur. Birçok çalışma, ABD'deki uyuşturucu sanayinin toplumsal örgütlenişinin aykırı bir disiplinle ve iş ahlakıyla yürütüldüğünü göstermektedir. Yine de, genel kural olarak gayriresmi ve yasadışı ekonomide çalışma, kurallarla

veya disiplin ve düzene büyük önem veren beklentilerle yürütülmez. Tüm bu sebeplerden dolayı, çalışmanın ortadan kalkmasıyla anlatmak istediğim, resmi ekonomide çalışma, yani disiplin, düzen ve istikrar sağladığı için günlük davranışlara bir çerçeve ve oluşturan çalışmadır.

Düzenli bir işi olmayan insan, sadece çalışacak bir yer ve düzenli gelirden değil, aynı zamanda, içinde bulunduğu zamanı tutarlı şekilde organize etme olanağından da, yani somut beklenti ve amaçlar sisteminden de yoksun kalır. Düzenli istihdam, günlük yaşamın mekânsal ve zamansal boyutlarına demir atmaya da sağlar. Nerede olacağınızı ve oraya ne zaman gideceğinizi belirler. Düzenli istihdamın olmaması halinde, aile hayatını da içeren yaşamın tutarlılığı azalır. Sürekli istihdam dışılık veya düzensiz istihdam, günlük yaşamın rasyonel biçimde planlanmasını engeller. Oysaki bu, sanayi ekonomisine uyum göstermek için gerekli bir koşuldur.

Bu nedenle, ekmek parasını düzenli olarak kazanan ailelerde ve yetişkinlerin çoğunun istihdam edildiği mahallelerde yetişen gençler, sabit ve sürekli istihdamla ilgili disiplin alışkanlıkları kazanmaya yatkın olurlar. Bu alışkanlıkları, ebeveynlerinden veya çevrelerindeki diğer yetişkinlerin davranışlarında görürler. Bunların arasında, bir alışkanlık edinme, çoğu iş ortamında görülen hiyerarşileri fark etme, finansal ilişkileri yürütürken kazanılan kendine yetebilme özelliği, bağlılık ve sorumluluklarla ilgili bireysel ve maddi ödül sistemi-

ni onaylama gibi özellikler sayılabilir. Dolayısıyla, bu gençler, emek piyasasına adım attıklarında, düzenli işe sahip olunmayan bir ailede veya çalışma düzeni olmayan bir mahallede yetişen gençlere göre daha avantajlı olacaklardır. Diğer bir ifadeyle, günlük ve düzensiz çalışma, disiplin gerektiren alışkanlıklara sahip olmayan bir çevre ile bağlantılıdır.

ABD’de tek ebeveynli aile sayısındaki ani artışla birlikte, kent içindeki yoksul kenar mahalle hanelerinde yaşayan siyah çocukların çalışma ortamında toplumsallaşamadıkları görülmektedir. Bunun iki temel sebebi vardır. Çocuğun bakımını üstlenmiş olan anneler, sosyal yardım alarak daha şiddetli bir yoksulluğa düşmelerini engelleyebilirler ya da aile sorumluluklarından ve yükümlülüklerinden uzaklaşan babaları, kısıtlı istihdam imkânları nedeniyle tembel, aylak kişiler olurlar. Bunun sonucunda da evdeki nüfuzları ve aileyle olan ilişkileri zayıflar. Kısacası, sınırlayıcı baskılar ve değişen normların toplumsal ve kültürel alana etkisi, kendini aile yaşamının örgütlenmesinde ve aile oluşumu modellerinde gösterir. Bu noktada işgücü bağlantılarını da etkilemiş olur.

Kent İçindeki İşsizlerin Daha da Yoksullaşmasıyla İlgili Açıklamalar

20. yüzyılın ortalarında, Amerikan metropollerinin şehir içi semtlerinde yaşayan işsiz yetişkin oranının yük-

sek olmasının sebebi nedir? Irk ayrımı en basit açıklamadır. Ancak bu ırk savı, bu tarz mahallelerdeki son değişimleri açıklamak için yeterli değildir. Üstelik, daha önce sözünü ettiğim tarihi mahallelerdeki siyahlar, 1950'lerde de bugünkü kadar *ayrıma maruz kalıyordu*. Ancak o zamanlar istihdam oranı çok daha fazlaydı. Irk ayrımı, toplumdaki diğer değişimlerle etkileşerek, son zamanlarda artış gösteren mahalli işsizlik oranını yaratmaktadır ve bu etkileşimin biçimlerini açıklamak gerekir. Bu konuda bazı etkenler öne çıkar.

Kent içindeki birçok mahallede, çalışmanın ortadan kalkışı, düşük vasıflı işçilerin kaderinin ulusal çapta düşüşüyle bağlantılıdır. Vasıfsız işçiye olan talepteki ani düşüş, ABD'deki siyahlar üzerinde, beyazlardan daha olumsuz etkiler yaratmıştır. Çünkü Afrika kökenli Amerikalıların oldukça büyük bir bölümü vasıfsızdır. Son yıllarda vasıflı siyahların (yönetici, uzman ve teknisyenler gibi) sayılarının artmasına rağmen, vasıfsız olanların oranı yine de yüksek kalmıştır. Çünkü toplu olarak ırksal kısıtlamaların yükü altında ezilen siyah nüfus, sadece 20-30 yıl önce aşırı vasıfsızdı.

Vasıfsız işgücüne olan göreceli talebin düşüşündeki etkenler arasında, bilgisayar devrimi (yani düşük vasıflı işçileri yerinden edip daha eğitilmiş olanları ödüllendiren yeni teknolojilerin yaygınlaşması); arzı artıran ve vasıfsız işgücünün göreceli ücretlerini büyük ölçüde düşüren üniversite eğitiminin yaygınlaşması; ve ithal ürün fi-

yatlarını düşürüp ihracat sanayindeki ürünleri artıran ticari liberalleşme politikalarını da içeren ekonomik etkinliklerin hızla uluslararasılaştırılması vardır. İhracat sanayilerinde çoğunlukla vasıflı işçiler çalıştığı için, bu alandaki ürünlerin artışı vasıflı işçilere yarar sağlarken, özellikle emek-yoğun sanayilerle (örneğin, giysi, tekstil, oyuncak, ayakkabı ve bazı imalat sanayileriyle) yarışan gelişmiş ülkelerden yapılan ithalattaki artış, vasıfsız işçilerin aleyhine sonuçlar doğurur ve bu nedenle de Amerika'daki siyah işçiler üzerinde önemli olumsuz etkiler yaratır. Örneğin giyim sanayisindeki işgücünün % 40'ını, Afrika kökenli Amerikalılar oluşturmaktadır.

Ne var ki, ABD'de şehir içlerinde yaşayan işçiler bir sorunla daha karşı karşıyadırlar. Bu sorun işlerin banliyöleşmesidir. Gettolarda yaşayanların çoğu otomobil alamamakta ve bu yüzden toplu taşıma araçlarını kullanmak zorunda kalmaktadır. Böylece, şehir içi semtlerle banliyölerdeki iş alanları arasındaki bağlantı zor olmakta ve zaman kaybına yol açmaktadır. Her ne kadar 1970'ten önceki verilere dayanan çalışmalar, bu mekânsal uyumsuzluğun siyah istihdam üzerinde sürekli ve şiddetli bir etkisi olduğunu göstermese de, o zamandan sonra, kent içinde yaşayan siyahların istihdam imkânları, banliyölerde yaşayan siyahlara göre belirgin biçimde azalmıştır. Kent ve çalışma ekonomistlerince son zamanlarda yapılan bir araştırma, istihdamın merkezsizleşmeye devam

ettiğini ve şimdiden banliyölerde yoğunlaşmış olan üretim alanındaki istihdamın şehir merkezlerinde, özellikle de kuzeydoğu ve orta-batıda azaldığını göstermektedir.

Çalışma Ortadan Kalkınca' da belirtildiği gibi, işlerin insanlara oranının ve iş-ev arası yola harcanan zamanın ölçülmesi sonucu, kent merkezlerinde yaşayan siyahların, işyerine ulaşımının, bu şehirlerdeki beyazlara göre daha zor olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, kent/banliyö ayrımına tabi olan diğer birçok işçi grubunun aksine, kent merkezlerinde yaşayan eğitimsiz siyahlar, banliyölerde yaşayan aynı eğitim seviyesindeki siyahlardan daha düşük ücretler almaktadırlar. Kent içinde yaşayan siyahların kazançlarındaki bu düşüş, istihdamın merkezleştirilmesi, yani metropoliten alanlardaki işlerin şehir içinden banliyölere hareketi ile bağlantılıdır.

Kent içindekiler de dahil olmak üzere, düşük vasıflı işçilerin artan iş sorunlarının altında yatan çeşitli sebeplerin büyük bir öneme sahip olmasına ve konuyla ilgili tartışmaların devam etmesine rağmen, temelde yatan trendler üzerinde neredeyse tam bir uzlaşma vardır. İnsanlar yer değiştirmek istemiyorlar. Kısacası, ABD'deki emek piyasası, uzun zamandır (yeterli vasfı veya eğitimi olmayan ve/veya yoksul aile ve mahallelerden gelen) işçilerin aleyhine bir değişim göstermiş ve sonuç olarak gerçek ve potansiyel kazançlarında önemli düşüşlere sebep olmuştur.

Şehir içi mahallelerin sınıfsal, ırksal ve demografik yapısındaki değişimler, buralardaki işsiz yetişkin oranının yükselmesine de katkıda bulunmuştur. Daha iyi durumdaki ailelerin sürekli dışarı göç etmesi nedeniyle, tipik şehir içi kenar mahallelerdeki yoksul olmayan ailelerin ve en verimli çalışma yaşındaki yetişkinlerin oranı 1970'ten beri hızla azalmaktadır. Artan ve uzun süreli işsizlik sonucu, yoksul olmayan ailelerin oranındaki düşüş ve genel olarak nüfusun azalması, temel mahalli kuruluşların sürdürülmesini veya toplumsal örgütlenmelerin yeterli seviyeye ulaştırılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, işçi sınıfı ve orta sınıftan siyahların azalması, yoksul mahalleleri önemli kaynaklardan da yoksun bırakır. Bu kaynaklar, buralardaki hizmetleri sürdürecektir, gelir sahibi mahalle sakinleri gibi yapısal kaynakları ve buralardaki çocuklar için geleneksel rol modellerini sunabilecek kültürel kaynakları kapsar.

Chicago'daki çalışmalarımız temelinde işsizlik oranı yüksek olan mahallenin ortak özellikleri, görece yüksek bir toplumsal etkileşim seviyesi (yani, daha geniş olan esas toplumla ilişkilerden büyük ölçüde tecrit edilme ve mahalli komşuluk ilişkilerinde görülen artış) ve gayriresmi toplumsal denetimin zayıflığıdır. (Yani, yakın çevre üzerinde denetim sağlayamama hissi, çevrenin, çocukların üzerindeki olumsuz etkisi.) Böyle yerlerde, çocuklar, gayriresmi toplumsal denetim eksikliğinden

dolayı risk altında olmakla kalmaz, aynı zamanda komşulararası toplumsal etkileşimin, becerileri, tarzları, yönelimleri ve alışkanlıkları (akademik başarı, toplumsal davranış biçimleri, resmi emek piyasasında yer edinme gibi) olumlu toplumsal sonuçlar doğurmayan kişilerle sınırlı kalmasının dezavantajını da yaşarlar. Böyle mahallelerde komşuların yakın etkileşimi, stratejiler üretmeye, bilginin yayılmasına ve bir gettoda faydalı olabilen (çocuklara, yabancılarla göz göze gelmeleri gerektiğini öğretmek ve kamusal alanlarda kendini korumak için sert bir tavır geliştirmek gibi) davranış biçimleri geliştirmeye yardımcı olsa da, çocuğun, daima daha geniş toplumsal düzeydeki refahı üzerinde etkili değildir.

Chicago'nun kenar mahallelerinde yaşayanlar, toplumsal bütünlük sağlamış olmalarına rağmen, çevrelerindeki çocuklar üzerinde gayriresmi toplumsal denetimlerinin olmadığı yönünde ortak bir hissi paylaşıyorlar. Bunun en önde gelen sebebi, mahallelerinde fazladan bir toplumsal örgüt katmanı oluşturacak güçlü bir örgütlenme kapasitesinin ve kurumsal kaynak merkezinin olmamasıdır. Güçlü bir kurumsal kaynak merkezi olduğunda ve kilise, okul, siyasal örgütler, işyerleri ve yurttaşlık kulüpleri gibi topluluk kurumları arasındaki bağ güçlü ve güvenli olduğunda, bu mahallelerdeki ebeveynlerin çocuklarını denetlemeleri daha kolay olacaktır. Resmi örgütlerin yoğunluk ve istikrarı ne ka-

dar yüksek olursa, o bölgedeki uyuşturucu satıcılığı, suç, fuhuş ve çete oluşumu gibi yasadışı etkinlikler o kadar az olur.

İşsizlik oranının yüksek olduğu şehir içi mahalleler ile orta sınıfa ve işçi sınıfına ait istikrarlı bölgeleri birbirinden ayıran, kurumsal kaynak merkezinin zayıflığıdır. Chicago'nun güney bölümünde, işsizliğin yüksek olduğu bir mahallede oturanlardan birinin ifade ettiği gibi:

Bizim çocuklarımız diğer çocuklardan daha fazla risk altında. Çünkü gidebilecekleri bir kütüphane yok. Gidebilecekleri tek bir merkez, girebilecekleri tek bir arsa yok. Hiçbir şey yok. Hiçbir şey.

İşsizlik oranı yüksek mahallelerde yaşayan ebeveynlerin, ergenlik çağına gelmiş çocuklarının davranışlarını denetleme ve zararlı etkinliklere katılmalarını engelleme konusunda işleri daha da zordur. Yeterli örgütsel kapasitesi olmayan ve kurumsal merkezi zayıf yerlerdeki aileler, çocuklarını korumak için, onları, bölgedeki etkinliklerden uzak tutma yolunu seçiyor. Mahallelerindeki ailelerle bağlantı ve iletişim kurmak da buna dahildir. Mümkün olan her yerde ve çoğu zaman (ulaşım ve sınırlı maddi kaynak sorunları gibi) büyük zorluklara katlanarak mahalle dışındaki diğer insanlarla, ailelerle ve kilise grupları, okullar ve topluluk oluşturma programları gibi kurumlarla ilişki kurmaya ve geliştirmeye çalışıyorlar.

Kent içinde yaşayanları ırkçı bas-kıların üstesinden gelen kahraman-

larmış gibi değerlendirmek de, onları zavallı kurbanlar olarak görmek de, savunulacak tutumlar değildir. Ancak daha pek çok kişinin karşılaştığı, ama şehir içi semtlerde, bas-

kı altında yaşayan insanlara sunulan ve kültürel etkileri de içine alan bir dizi seçeneğin farkına varmalıyız.

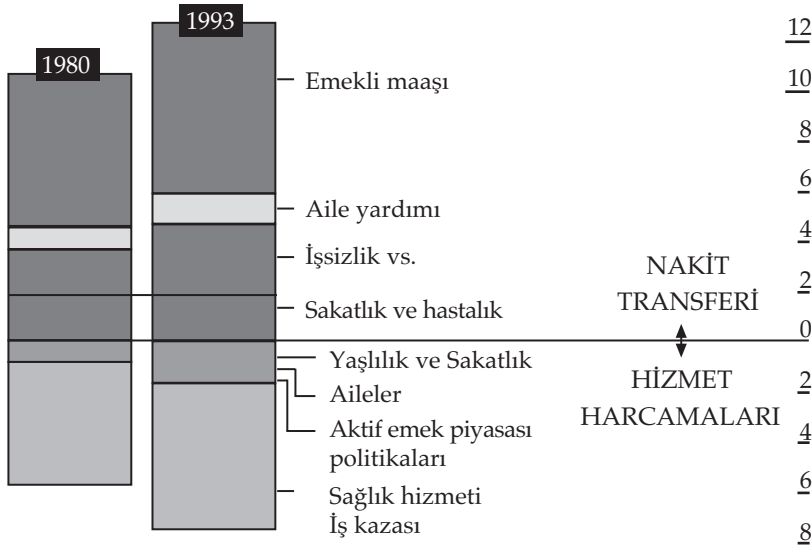
[...]

41. Emeklilik Sisteminin Özelleştirilmesi

Matthew Bishop

Emekli olduğumda yaşamımı sürdürmeye yetecek kadar birikimim var mı? Özellikle ileri yaşlarımda, hasta olduğumda, gerekli sağlık hizmetini alacak mıyım? Eğer işimi kaybedersem veya çalışamayacak duruma gelirim, yaşamımı yoksulluk içinde mi noktalayacağım veya yardıma muhtaç mı olacağım? Bunlar, herkes için çok önemli olan sorular ve dünyanın her yerinde gittikçe artan bir endişeyle soruluyor.

Prusya'nın "Demir Başbakan"ı Otto von Bismark, 1889'da ilk emekli maaşı uygulamasını getirdiğinden beri insanlar, genel olarak hepsine "sosyal güvence" denilen emekli aylığı, sağlık hizmeti ve yoksullukla mücadele konularında hükümetten yardım bekliyor. Britanya'da ilk devlet yardımı 1908'de ve devlete ait Ulusal Sağlık Hizmeti de 1948'de verilmeye başlandı. Amerika'nın Sosyal Güvenliği 1930'daki Yeni Anlaşma'nın ürünüdür.

Şekil 41.1 Güçlü refah devleti: GSYİH (Gayrisafi Yurtiçi Hasıla) yüzdesi olarak ortalama OECD transfer ve harcamaları.

Bazı ülkeler, bu uygulamaları daha ileri bir aşamaya taşıdı. Bu konuda İsveç, müdahaleci uçtayken, Amerika da umursamazdır. Ama benzerlikler de vardır. OECD ülkelerinde, sosyal güvenlik için yapılan büyük kamu harcaması, toplam devlet bütçesinin yarısına mal olmakta ve GSYİH'nin de altıda biri ile üçte biri arasında bir yere karşılık gelmektedir (bkz. Şekil 41.1). Fakat şimdilerde, "refah" teriminin, sadece yoksullara yardım olarak anlaşıldığı Amerika hariç, "refah devleti" sistemin krizde olduğu yönünde yaygın bir düşünce vardır.

Bitmeyen Sorunlar

Şimdiye kadar, zengin ülkelerde siyasetçiler emekli maaşı, sağlık hizmeti vb. gibi şeylerde devletin üstleneceği rol konusunu tekrar gözden geçirmeye karşı ilgisiz kalmıştır. Ancak her şeyi yeniden ve en temelden düşünmenin vakti gelmiştir. Günümüzdeki sosyal sigorta sistemleri dünyanın dünyasına göre düzenlenmiştir. Bismarck emeklilik yaşını 65 olarak belirlediğinde ortalama yaşam beklentisi 45 idi. Şimdi OECD ülkelerinde bu yaş 76'dır ve yükselmektedir. Fakat emeklilik yaşı hâlâ 65, hatta daha da düşük olabilir.

Refah devletlerinin birçoğu kurulduğunda, nüfuslarının büyük bölümü yoksuldu. Gelişmiş ülkelerde, çalışan yetişkinlerin çoğu vergi öder ve vergi ödeyenlerin çoğu, paralarının kendilerinden daha kötü durumda olanlara dağıtıldığını görür. Da-

hası, bugünkü şekliyle sosyal sigorta, erkeklerin çalışıp kadınların evde oturduğu ve boşanmaların sayısının düşük olduğu bir dünya için düzenlenmiştir. O zamanlar iş çoktu ve işsizlik toplum içerisinde yüz kızartıcı bir durum olarak görülüyordu.

Toplumun sosyal güvenliğe olan güvenini azaltan sorunlar kaybolmayacaktır. Tam tersine, daha da kötüleşmek üzeredir. "Demografik saatli bomba" denilen şey patlamak üzeredir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında doğan nesil gözünü emekliliğe dikmişken, zengin ülkelerdeki nüfus hızla yaşlanıyor ve doğum oranı düşüyor. Sosyal sigortanın vatandaşlarını artırmak için, emekli maaşlarında büyük bir artış yapmak gerekir. Bu da vergilerde ani bir artış anlamına gelir. Ayrıca yaşlılar, sağlık hizmetlerini en çok kullanan insanlardır ve bu da kamu bütçesindeki gerginliği artırır. Diğer OECD ülkelerinin aksine, daha çok özel sağlık sigortasına dayalı Amerika'da bile, yaşlıların sağlık hizmetleri için ödemeler vergilerle yapılıyor.

Yeniden düzenlenmeyen sosyal sigorta sistemlerinin gerektirdiği vergi oranları, yalnızca ekonomik rekabet kaybı tehdidi ile kalmaz, daha kötüsüne de sebep olur. *Boomernomics*¹ adlı yeni çıkan bir kitabın öngörüsü şöyledir: "İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında doğan neslin çocukları ve torunları, yaşlıların bakımı için gerekli olan acımasız vergi artışına isyan ettiği, nesiller arası savaşlar patlak verecektir. Bütçe açığı ve borç patlaması sonucu enflasyon gizlice geri ge-

lecektir. Denizaşırı ülkelerdeki genç yatırım stratejisi uzmanları, kötü işletilen ve yıkılmaya yüz tutmuş bakımevleri olarak gördükleri G-7 ülkeleri ve ABD'yi gözden çıkaracaktır.”

Birçok ülkede sosyal sigorta, çözmesi gereken sorunları daha da kötüleştirmekle suçlanıyor. İşgücünün % 10'undan fazlası işsiz olan Almanya'da sosyal güvence için alınan katkı payı, işlerin üzerine ağır bir vergi yükü koyuyor. Şimdiden bu, çalışanların gayrisafi gelirinin % 20'sine eşittir (bunun yarısı işçi, yarısı işveren tarafından ödenir). Yüksek nüfus yoğunluğu nedeniyle bunun % 30'a yükselmesi bekleniyor.

Bununla birlikte işsizlere yapılan yardımlar, onları devlete daha da bağımlı hale getirerek iş aramamalarına yol açabilir. Örneğin, bakamayacakları çocuklar dünyaya getirmelerine ve boşanmaya teşvik ettiği için, dul annelere yapılan yardım, özellikle Amerika ve Britanya'da tepki görmektedir.

Sosyal sigortalarla ilgili en mantıklı düşünce biçimi, tüm ideolojilerden uzaklaşarak, ne yapılabilir sorusunu sormaktır. Her ülkeye tam uyum sağlayacak bir çözüm üretmek gerekmez. Her sosyal sigorta sistemi değer yargıları içerir ve her toplumun farklı değer ve kültürlerine yer verilmelidir. Ancak bu farklılıklar abartılmaya müsaittir ve neyin işe yarayıp neyin yaramayacağı konusunda sistemlerin karşılaştırılmasından çok şey öğrenilebilir.

Hükümetin daha iyi yapabileceği, hatta sadece hükümet eliyle yapılabil-

ecek şeyler olduğunu kabul etmekle birlikte, bu soruya cevap vermek, hükümetin yaptığı işlerin çoğunun özel sektör tarafından da yapılabilme olasılığı konusunda açık fikirli olmak demektir. Devletin şu anki rolü yerini büyük ölçüde sağlamlaştırdığı için, bu çalışma, özel sektörün sosyal sigorta konusunda, gelecekte edineceği yer üzerine yoğunlaşacaktır.

Açıkça söylemeseler de hükümetler, kamu harcamalarını denetim altına almak ve vergi artışından ya da yardım kesintisinden kaçınmak için sosyal hizmetleri özel şirketlere devretmeye niyetlidir. Son zamanlarda, sosyal sigortanın özel sektörle paylaşılması birçok zengin ülkede gerçekleştirilmektedir.

Özel Kazanç Kaynağı

Özel şirketler, özellikle de sigortacılar ve fon yönetim şirketleri, tüm bu yeni işlerin kaymağını yemektedirler. Sigortacıların, bankaların, borsacıların ve fon yönetim şirketlerinin birleşme dalgası ve Amerikalı finans şirketlerinin küresel olarak genişlemesi, kısmi olarak, kendi işlerini halletme konusunda bireye düşen sorumluluğun artmasının sonucudur.

Rekabet halindeki kâr amaçlı şirketlerin, devletin sağladığı sosyal sigortanın zayıflamasından zarar görmeyeceği düşüncesinin sağlam kuramsal temelleri vardır. Bunlar, seçenek eksikliği, yenilik ve müşteri sorumluluğu gibi tekelleşme sorunlarından siyasal müdahaleye kadar

uzanır. Fakat gerçekte, sosyal hizmetlerin özelleştirilmesinin önünde birçok engel vardır. Bunların en büyüğü, yüksek vergileri onaylamamasına rağmen özelleştirmeye karşı çıkan ve her yerde görülen seçmen kitlesidir. Ne var ki seçmenleri bir yana bıraksak bile, özel sektörde de ikna olmamış kişiler vardır. Britanyalı Sigortacılar Birliği başkanı Mark Boléat, sürekli birtakım fırsatlardan söz edilirken “iş hacmi ve kârlılığın birbirine karıştırılmasından” korkuyor. Devlete bağlı sosyal sigortanın özel sektöre devredilmesinin son örnekleri karmaşık bir başarı sergilemiştir.

Bunların çoğu, yolun başında olunmasından kaynaklanan sorunlar olabilir. Fakat sigorta işi de pazar başarısızlığına uğramaya meyilli görünüyor. Standford Üniversitesi’nde çalışan, Nobel ekonomi ödülüne sahip Kenneth Arrow, “belli bir sigorta pazarı kurmakta yaşanan doğal zorlukların” sebep olduğu kaynak tahsisinde görülen bozuklukların “serbest rekabet sistemine getirilen en güçlü eleştirilerden biri” olduğunu öne sürüyor.

Böyle bir pazar başarısızlığı, “olumsuz seçim”dir. Sigorta alıcıları, ne kadar riskte olduklarını, sigortacılarından daha iyi bilirler ve bu yüzden, eğer sigorta ücreti ortalama riske dayalıysa, yalnızca ortalama ve üzerinde risk taşıyan insanlar poliçe satın alacaklardır. Bu da, sigortacının para kaybedeceği anlamına gelir. Diğer bir pazar başarısızlığı “ahlaksal tehlike”dir. İnsanlar bir kez sigorta yaptırdıklarında, riskler konusunda da-

ha az endişe duyar ve bu risklerden eskisine oranla daha az sakınırlar. Bu da sigortacıların beklentilerinin üzerinde ödeme yapmasıyla sonuçlanabilir. Bir sonraki zorluk, gelecekteki taleplerdeki belirsizliğin, sigorta için gerçekçi bir fiyat belirlemeyi neredeyse imkânsız hale getirmesidir. Bu, uzun bir geleceği kapsayan sigortalara özel bir sorundur.

En azından kuramda, hükümetler, bu pazar başarısızlıklarıyla başa çıkma konusunda eşsiz bir avantaja sahiptirler, ancak bunu pratiğe dökmek ayrı bir sorundur. Sigortayı herkes için zorunlu hale getirip, böylelikle ortalama risk üzerinden ücretlendirmeyi kârlı hale getirerek, olumsuz seçimin üstesinden gelebilirler. Devletin yasal güçleri, sigortalanan kişilerin hareketleri için katı kurallar koyup, bu kuralların takibini ve uygulanmasını, özel şirketlerin yapabileceğinden daha etkin biçimde yapabilir ve böylece de ahlaksal tehlikeyi azaltabilir. Gelecekteki fiyatların belirsizlik sorununu halletmek için faturanın gelecek neslin vergi mükelleflerince ödenmesini sağlamak gerekir. Aslında toplumun, gelecekteki vergi mükelleflerinin bunları ödemeyeceği yönündeki inancı, refah devletlerinin şu anda zor durumda olmalarının en temel nedenlerinden biridir.

Bu pazar başarısızlıkları nedeniyle, sosyal sigortanın özelleştirilmesi, çoğunlukla, işleyişi sağlayacak hükümet düzenlemesini gerektirir. Artık açıkça görülmektedir ki, bu düzenlemeyi doğru biçimde yapmak geçişin

başarılı olması için çok önemlidir ve bunu yanlış yapmak çok kolaydır.

Sağlık hizmetleriyle uğraşmak daha da zordur. Pazar başarısızlıkları, özellikle de, olumsuz seçim ve uzun dönemdeki fiyat belirsizlikleri, özel sektörün yalnız başına sunacağı sınırlı sağlık sigortasıyla, insanların yaşamları süresince ortaya çıkan ihtiyaçlarının çoğunun karşılanamayacağı anlamına gelir. Gerekli olan fonun büyük bir kısmı vergi mükelleflerinden sağlanacak olsa da, sağlık hizmetlerini özel şirketlerin üstlenmesi gerektiği yönünde güçlü bir görüş vardır. Ayrıca, tam bir sigorta sağlamaya yetmese de hastalara daha fazla seçenek ve ödemede birtakım kolaylıklar sunan özel sağlık hizmetlerine yer açılabilir.

Her yerde karşılaşılan en büyük sorun, belirtilen miktarda ödeme karşılığında ne kadar hizmet sunulacağıyla ilgili gerçekçi olmayan beklentilerin önüne geçmektir. Refah devletinde yaşanan son kriz, büyük ölçüde, bir önceki seçmen kitle-

sinin devletin Noel Baba'yı oynaması yönündeki ısrarından ve siyasetçilerin de onları hayal kırıklığına uğratmak istememesinden kaynaklanmıştır.

Reformcuların da, zenginliğin yeniden bölüştürülmesi konusunda bazı zor sorularla yüzleşmesi gerekecektir. Amerika dahil, en gelişmiş ülkelerde, zenginden yoksula büyük miktarda para transferi, sosyal sigorta sisteminin merkezinde yer alır. Özel sektör, bağış alma yoluyla gönüllü dağıtım için bir kanal olabilir. Fakat yalnızca devlet zenginden alıp yoksula verebilir. Refah devleti düzenindeki her tür reform, ne kadar dağıtım yapılacağını belirtmelidir. Burada "işe yarayacak olan nedir?" sorusu doğru soru olmayabilir.

NOTLAR

- 1 William Sterling ve Stephen Watts, *Boomeronomics: The Future of your Money in the Upcoming Generational Warfare* (New York: Ballantine, 1998).

42. Küresel Eşitsizlik

Martin Dickson

Küresel eşitsizlik iyiye mi gidiyor kötüye mi? Soru basit, fakat cevap karmaşıktır. Çünkü yanıt, eşitsizliğin tanımına ve ölçümünde kullanılan istatistiklere bağlıdır.

En çok kullanılan ölçüt, kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hâsıladır. Bu ölçüt kusursuz değildir. Çünkü ne eğitim, sağlık ve temiz suya erişim gibi pazar dışı ölçütleri gösterir, ne de geçimlik tarımın katkısını doğru ölçer. Yine de, diğer refah ölçütleri ile arasında güçlü bir korelasyon vardır ve uzun vadeli bir perspektiften bakılınca dünyadaki eşitsizliklerin yaklaşık iki yüzyıldır artmakta olduğunu gösterir.

19. yüzyılda Batı'da yaşanan Sanayi Devrimi'ne kadar, ekonomik büyüme az olduğu için, eşitsizlikler de görece azdı. 1820'de, dünyadaki yoksul ülkelerle zengin ülkeler arasındaki eşitsizlik oranı 1/3'tü. Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporuna göre, o yıl dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Çin'de kişi başına düşen GSYİH (1990'daki kurlara göre) 523 dolarken, Britanya'da kabaca 1765 dolardı. 1992'de kişi başına düşen GSYİH, en yoksul ülkelerden biri olan Etiyopya'da sadece 300

dolar iken, şu anda dünyanın en zengin ülkesi olan Birleşik Devletler'de 21.558 dolardır (1/72 oranıyla). Bu aşırı uçlar bazı ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri en gelişmiş ülkeleri yakaladığı ya da aradaki mesafeyi azalttığı gerçeğini maskeleymektedir. 1950'de Japonya, ABD'nin gelirinin % 20'sine sahipken, 1992'de bu % 90'a çıkmıştır. Bunun yanı sıra bazı Güney Avrupa, Ortadoğu ve Asya ülkelerinin gelirinde de büyük artışlar gözlenmiştir.

Ancak çok yoksul ülkelerin durumu, savaş sonrası dönemin büyük bölümünde görece kötüleşmiştir. Birleşmiş Milletler'e göre, 1960'da dünyanın zengin ülkelerinde yaşayan % 20'lik zengin kesimin geliri, yoksul ülkelerde yaşayan % 20'lik yoksul kesimin gelirinden 30 kat daha fazladır ve bu fark 1997'de 74 kata çıkmıştır. Dünya Bankası da buna benzer bir resim çizer. Tüm ülkelerdeki nüfusun üçte birini oluşturan yoksul kesimin ortalama yıllık geliri, nüfusun üçte birini oluşturan zenginlerin gelirinin % 3,1 iken, 1970-1995 arasında % 1,9'a düşmüştür. Orta kesimin yıllık geliri de % 12,5'ten % 11,4'e düşmüştür.

Doğu Asya alt ve orta gelir gruplarının zengin ülkelerinkine yaklaştığı tek bölgedir. Bunun aksine, Aşağı Sahra Afrika ve diğer az gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir 1970'te olduğundan daha düşüktür. Özellikle Afrika kötü altyapı, beceriler ve sermaye oluşumuyla beraber savaşlar, yanlış hükümet politikaları, başta AIDS ve sıtma olmak üzere öldürücü hastalıklar yüzünden zarar görmüştür.

Yine de, küresel gelir eşitsizliği hâlâ artıyor mu? Oxford Üniversitesi'nden Andrea Boltho ve Roma Üniversitesi'nden Gianni Toniolo'nun yaptığı bir çalışma, küresel eşitsizliğin 1970'lerde azami düzeye ulaştığını ve dünya nüfusunun 1/3'ünü oluşturan Çin ve Hindistan'ın hızlı gelişimiyle birlikte gerilemeye başladığını öne sürmektedir. Ne var ki, bu iddialar ölçümlerin yanlış olduğu gerekçesiyle diğer ekonomistlerden tepki almaktadır. Bu ekonomistlere göre, bu çalışmada yeteri kadar ülke incelenmemiştir ve her Çinli ve her Amerikalının aynı milli gelire sahip olduğu varsayımıyla hareket edildiği için küresel gelir eşitsizliği doğru bir şekilde ölçülmemiştir.

Milli gelir eşitsizliği, hiç şüphesiz, eşitsizlik ölçümlerinin önemli bir parçasıdır ve Çin'deki ekonomik büyüme, özellikle ihracata dayalı kıyı bölgeleriyle iç kesimler arasında düzensizlik göstermektedir. Bu nedenle ulusal gelir eşitsizliği kesin bir artış göstermiştir. Benzer bir durum eski komünist Doğu Avrupa devletleri ve Sovyetler Birliği'nde de mevcuttur. Rusya'da en zengin % 20'lik kesimin gelir payı, en yok-

sul % 20'lik kesimin payından 11 kat fazladır. Gelir eşitsizlikleri, yoksulluğun azalması ve gelir dağılımının düzelmesiyle önceki dönemlerde büyük gelişme gösteren Endonezya ve Tayland gibi Güneydoğu Asya ülkelerinde de artmaktadır.

Böylelikle küresel eşitsizlik, tanıma bağlı olarak, hâlâ artmakta veya bir bakıma özellikle Çin'in başarısı sayesinde bir miktar azalmaktadır. Ancak Uluslararası Barış için Savaş Yardımı örgütünden Nancy Birdsall'un ifade ettiği gibi, "Çin'in, ABD'de kişi başına düşen gelir seviyesini yakalaması için, bugünkü büyüme hızını koruyarak, bir asır boyunca istikrarlı bir büyüme sergilemesi gerekmektedir."

Bu göreceli eşitsizliğin durumu ne olursa olsun, mutlak yoksulluk içinde bulunan insan sayısı (günde 1 doların altında parayla geçinmek genel ölçüttür), önümüzdeki yirmi yılda artacak gibi görünüyor. Dünya Bankası verileri, gelişmekte olan kimi ülkelerin, son yıllarda, mutlak yoksulluğu azaltmaya yetecek gelişme düzeyine ulaştığını gösteriyor. Örneğin, Asya'nın güneyinde, yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun oranı, 1987'de % 44,9 iken 1996'da % 42,3'e düşmüştür. 1998'de de, % 40 olarak tahmin edilmektedir. Fakat Latin Amerika ve Afrika gibi diğer ülkelerde yükselmiştir. Dünya çapında günde 1 dolardan az para ile geçinen nüfusun toplamı 1987'de 1,2 milyar iken bugün 1,5 milyara yükselmiştir ve mevcut durum devam ederse, 2015'te 1,9 milyara yükselecektir.

Bölüm 12

MODERN ÖRGÜTLER

Ekonomik başarı, güvensizliği yenecek diye bir koşul yoktur. ABD dünyanın en zengin ülkesidir ve 1990'ların başından bu bin yılın başına kadar olan dönemde, daha önce görülmeyen bir ekonomik büyüme yaşamıştır. Ancak Steve Lohr'un çalışmasında gösterdiği gibi (kırk üçüncü makale), birçok Amerikalı gelecekteki ekonomik durumları konusunda belirsizlik içindedir. Birçoğu, işsiz kalmaktan korkuyor ve bu hislerinde de haklılar. Çünkü ABD, yeni iş alanları yaratsa bile, yok olan iş sayısı da yüksektir. Bu nedenle pek çok kişi, yeni işler hazır olsa bile, mevcut işinden ayrılmak zorunda kalacaktır. Birçok iş geçmişte olduğundan daha kısa dönemli olacaktır.

William H. Dutton, kırk dördüncü makalede bilgi ve yeni iletişim

teknolojilerinin örgütlerin yapıları üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Yeni teknolojiler, fiziksel olarak buluşmaya gerek bırakmadan, bilgisayarlar, video bağlantıları ve telefon konferans hatları aracılığıyla insanların diğerleriyle "sanal ortamda" da bağlantı kurmasını mümkün kılmaktadır. Modern iş örgütleri ağlar haline gelmektedir. Ağlar geleneksel örgütlerden daha fazla merkezsizdir. Geleneksel örgütler genellikle hiyerarşiktir. Oysa ağlar daha "düz"dür, yani açıkça tanımlanan bir otorite çizgisi yoktur. Ağ örgütleri geleneksel olanlara göre daha avantajlıdır. Bu örgütler daha akışkandır, en alttan başlayarak yenilikleri teşvik eder ve hızlı toplumsal ve teknolojik değişimlere daha kolay uyum sağlar.

43. Ekonomideki Yükselişe Rağmen İnsanlar Hâlâ İş Konusunda Endişeli

Steve Lohr

Beth Cheney Mendes eğitilmiş ve varlıklı bir kişidir. Bayan Mendes, Yale Üniversitesi'nden mezun deneyimli bir hemşiredir ve altı haneli bir geliri olan banka yöneticisi eşiyle birlikte Columbia eyaletinin Conn kentinde yaşamaktadır.

Bayan Mendes'in (37) en son işten çıkarılması 5 yıl önce, çalıştığı muayenehanenin sahibinin kesintiler yapacağını söylemesiyle gerçekleşmiştir. Sonra, Yale'den bir arkadaşını aramış ve 24 saat içinde yeni bir iş bulmuştur.

Bayan Mendes, ekonominin sağlıklı olduğunu söylemektedir. Fakat bu deneyimi sonucunda iş konusunda sonsuza kadar güvence verilemeyeceğini anlamıştır. "Ne zaman işten çıkarılacağınızı bilemezsiniz," demektedir.

Bayan Mendes gibi sayısı hızla artan birçok Amerikalı da ekonominin iyi durumda olduğuna inanıyor. Dahası kendi işleri ile ilgili endişe duyanların sayısında son bir yıl içinde önemli bir değişim olmamıştır.

Bu endişeler yersiz değildir. Çalışma Bakanlığı'nın son raporuna göre, işsizlik oranı çok düşük olmasına, kaybolan işlerin yerine daha fazla sa-

yıda yeni iş yaratılmasına rağmen, 1993-1995 arasında işten çıkarma oranı çok yükselmiştir. *The New York Times* gazetesinin yaptığı bir analiz, mevcut hükümet verileri arasında en son tarih olan 1995'te, işten çıkarılan insan sayısının en son durgunluğun yaşandığı 1992 yılındaki tepe noktasına yaklaşmış olduğunu gösteriyor. Bir çalışmaya göre de, bu yıl kasım ayı boyunca, yani ekonomik iyileşmeden 5 yıl sonra bile, şirketlerin bildirmediği işten çıkarma sayısı, önceki yıla göre % 14 artmıştır.

Yeni bulgular, işten çıkarmaların, günümüz ekonomisinin değişmez özelliği olduğunu, iyi zamanlarda da kötü zamanlarda da gerçekleştiğini doğrulamıştır. Amerika'daki ailelerin dörtte üçü, 1980'den beri bir aile üyesinin, arkadaşın, akraba ya da komşunun işten çıkarıldığına şahit olmuştur. 1989'da işten çıkan ve altı ay içinde yeni bir iş bulan Aberdeen Wash'tan Rich Kapatos, "Bu, başka bir iş bulduğunuzda bile kendinizi güvende hissetmemenize ve işverenlere güveninizin azalmasına neden oluyor," diyor.

The New York Times gazetesinin Ekim 1996'da yaptığı bir ankette, ka-

tılımcıların % 67'si, ekonominin durumunun oldukça iyi veya çok iyi olduğunu belirtmiştir. Bu rakam, geçen mart ayında yayımlanan "Amerika'nın Küçülmesi" başlıklı makale dizisi için kasım ayında yapılan anketlerin sonucundan (%51) daha yüksektir.

Yeni ankete göre, gelişmelere rağmen, ekonomik güvensizlik geçen yılki düzeyini korumaktadır. Ayrıca iş konusundaki endişe de toplumda, belirgin biçimde yaygınlaşmaktadır. 1996'da, ankete katılanların % 49'u, ailelerinden birinin 2 ya da 3 yıl içinde işten çıkarılmasından endişe ettiğini veya çok endişe ettiğini söylemiştir. 1995'te, yapılan bir ankette ise % 51'i endişe duyduğunu belirtmiştir.

Analizciler, ekonominin iyi olduğu düşüncesi ile iş güvencesi konusundaki düşünceler arasındaki boşluğa, iyileşmenin mazeret gösterilebileceğini söylüyor. İş piyasası güçlenmeden bir yıl kadar önce, ekonomik etkinlik hızlanmaktadır. Harvard Üniversitesi'nde çalışma ekonomisti olan Lawrence Katz, "Fakat genişlemeden beş yıl sonra bu boşluğun olacağını tahmin edemezsiniz," diyor.

Ankete katılanların % 70'i, Amerika'da işten çıkarmaların geçici bir sorun değil, modern ekonominin sürekli bir özelliği olduğunu düşünüyor. 1995'te yapılan ankette katılımcıların % 72'si işten çıkarmaların devam edeceğini söylemiştir.

Mevcut iş güvensizliği seviyesini geçmiş yıllarla karşılaştırmak pek mümkün değildir. Önceki yıl-

larda karşılaştırmalı anketler yapılmamıştır.

İşten çıkarma ve iş güvensizliği konuları, kısaca başkanlık mücadelesiyle, özellikle de Şubat 1996'da New Hampshire'da yapılan ön seçimleri kazanan ve mesajları büyük şirketlerin politikalarına karşıt bir popülizmle dolu olan Cumhuriyetçi Patrick J. Buchanan ile beraber ortaya çıkmıştır. O sıralarda, *The Times* ve birçok başka gazete ve dergi, işten çıkarmalar üzerine önemli makaleler yayınlamıştır.

Bugün artık konu, ulusun siyasal tartışma konusu olmaktan çıkmış durumda ve haber örgütlerinin dikkatini çekmiyor. Fakat son çalışmalar, genel olarak, ekonomi sağlıklı yürürken bile birçok Amerikalının duyduğu endişeyi açıklamaya yardımcı olmaktadır. Challenger, Gray & Christmas'a göre şirketlerce açıklanan işten çıkarma oranları kasım ayında, geçen yılın aynı ayına göre % 14 artarak 384.645'ten 439.745'e çıkmıştır. Bu danışmanlık şirketi, yalnızca halka açıklanan işten çıkarmaları takip etmektedir. Bu nedenle de sadece büyük şirketlerdeki kesintileri ölçmektedir. Challenger, Gray & Christmas, son birkaç ayda işten çıkarmaların azaldığını belirtmiştir.

Çalışma Bakanlığı'nın 1996 Ekim ayı sonlarında açıkladığı verilere ve *The Times*'ın analizine göre 1993'ten 1995'e kadar olan dönemde işsizlik oranı düşük olmasına rağmen işten çıkarma oranı yüksektir. Geçtiğimiz Mart ayındaki yazı dizisinde, *The Times* 1994 ve 1995 yıllarında işten çı-

karma oranlarıyla ilgili tahminler yapmıştır. Çünkü hükümetin bu yıllarla ilgili rakamları çizelgeye dökülmemiştir. *The Times*'ın tahminleri, tahminden öteye gidemediği ve muhtemelen beklenenden yüksek olduğu için, bazı ekonomistler ve Clinton hükümeti tarafından eleştirilmiştir. Aslında Çalışma Bakanlığı'ndan alınan son rakamlar, *The Times*'ın tahminlerinin resmi rakamların biraz altında olduğunu göstermektedir.

Çalışma Bakanlığı'nın Ağustos ayında açıklanan rakamlarla doğrulanmış olan Ekim ayı istatistiklerine göre, işgücünün % 8,2'si, 1993-1995 yılları arasında, istekleri dışında işten çıkarıldıklarını söylemişlerdir; *The Times*'ın tahminlerinde bu oran % 8,1'di. 1987-1989 yılları arasında işten çıkarma oranının çok düşük olduğu (% 5,7) ve bu oranın işsizlik oranına benzerlik gösterdiği bilinmektedir.

Amerika'nın geniş emek piyasasında, işten çıkarma oranlarındaki küçük bir yüzde değişimi milyonlarca işçinin işsiz kalması ya da kalması anlamına gelir. (1987-9 arasında 6,7 milyon kişi işten çıkarılırken 1993'ten 1995'e kadar 10,1 milyon kişi işten çıkarılmıştır.)

Princeton Üniversitesi'nde görevli çalışma ekonomisti Henry Farber şöyle diyor: "Şu anda iş kaybı oranı 1980'lerin sonlarında olduğundan daha yüksektir. Düşük işsizlik oranına bakarak işten çıkarmaların daha az olmasını bekledik."

Bazı ekonomistler bu yüksek oranlı değişimlerin, yok ettiği işten

daha fazlasını yaratan hızlı ekonominin yan ürünü olduğunu vurguluyor. Diğerlerine göre, işten çıkarma oranlarındaki artış günümüz ekonomisinde, işçilerin işverenle pazarlık gücündeki zayıflamanın da göstergesidir.

1992'nin başlarından beri Amerika, 12,3 milyon yeni iş yaratmıştır. 1995'te yaratılan yeni işler, ortadan kalkan işlerin sayısını geçerek, 1 ayda 208.000'e ulaşmıştır. ABD'deki işsizlik oranını Avrupa'daki birçok devlette olduğundan daha düşük hale getirdiği için gelişmiş ülkeler bu duruma gıptayla bakmaktadır.

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde ekonomi profesörü olan Paul Krugman, "Amerika'daki yüksek işten çıkarma oranı gerçek ve önemlidir, ama ekonominin tam görüntüsü hatta genel görüntüsü bile değildir," demektedir. "Ekonomistlerin 'emek piyasası esnekliği' dediği şey belirli ölçüde bir zalimliğin yumuşatılmış ifadesidir. Ancak, ne yazık ki, böyle dinamik bir ekonomiye sahip olmanın bedelini ödemek zorundayız."

Çalışma Bakanlığı Çalışma İstatistikleri Bürosu'nda görevli ekonomist Thomas Nardone, işten çıkarılan insanların gelirlerinde azalma ve bazen ani düşüşler yaşadığını; bu yüzden, eğer iş kaybı uzun yıllar boyunca devam edecek olursa, daha çok insan iş değiştireceği için, bu olgunun, en azından, gelir çeşitliliğinin artmasına katkıda bulunacağını belirtmektedir.

Çalışma Bakanlığı, bir araştırma-sında üç yıl veya daha fazla süre bir

işte çalışmış ve 1993-1995 arasında işten çıkarılmış işçilerin işten çıkarılmalarını, yeniden iş bulmalarını ve kazançlarını takip etmiştir. Bu çalışmayı yürütenler bu uzun süreli çalışan işçilerin, emek piyasasındaki trendleri sık sık iş değiştiren işçilerden daha iyi yansıttığını söylemiştir.

Uzun süreli çalışan ve sonrasında işten çıkarılmış işçilerin % 74'ü, 1996 Şubat'ında iş bulmuştur. Fakat bunların yalnızca yüze 34'ü önceki işlerindeki kadar veya daha fazla kazanmıştır. Geri kalanı, yani yaklaşık 2/3'ü hâlâ iş aramakta, yarızamanlı çalışmakta, kendi işini yapmakta veya öncekinden daha az ücretle tam gün çalışmaktadır.

Bu beklenmedik işten çıkarmaların mağdurlarından biri de Michael Rodgers'dır. Şu an 40 yaşında olan Rodgers, Şubat 1994'te Pennsylvania'daki bir kimya fabrikasında imalat müdürü olarak çalıştığı işinden, Allied Signal'ın kesinti politikası sonucu çıkarılmıştır. Allied Signal'da geçirdiği 14 yıl boyunca geceleri okula gidip önce lisans diploması, sonra da işletme yüksek lisans diploması almış, fakat eğitim onu korumamıştır.

Rodgers, 240 iş başvurusunda bulunmuş ve 1994'te daha küçük bir şirkette imalat yöneticisi olarak işe başlamıştır. Ücreti, Allied Signal'da aldığı 75.000 doların yarısı kadardır.

Rodgers, aynı yıl boşandığını ve iflasın eşiğinde geldiğini söylemektedir. İş ve gelir kaybının kişisel krizlere etki ettiğini belirtmektedir. Ancak 1995'te daha iyi ücret ödeyen başka bir şirkette iş bulmuştur.

İki ay önce Rodgers, Richmond'daki Philip Morris sigara fabrikasına imalat denetçisi olarak işe alınmıştır. Yılda elli bin dolardan fazla ücret ödenmektedir ve işini iyi yaptığı takdirde ikramiye alma şansı da vardır. Onun için işler şu an iyi gitmektedir. Fakat son yaşadığı deneyim ona bir ders vermiştir. "Hiçbir şey garanti altında değil," demektedir.

Amerikan Yönetim Derneği'nin ekimde yayımladığı ve 1.400 şirketi içine alan bir ankete göre, güvensizlik Rodgers gibi denetçiler için de geçerlidir. Dernek, yöneticiliğin en alt derecesi olan denetçiliğe bir kişi alınırken iki kişinin de işten çıkarıldığını bulmuştur. En yüksek işten çıkarma oranları bir üst seviyede gerçekleşiyor ve işe alınan bir orta düzey yöneticiye karşılık üç yönetici işten çıkarılıyor.

Ancak şirketler yönetici kadroyu işten çıkarırken, iş güçlerindeki becerilerinin çeşitliliğini artırmak için personel alımı yapıyor ve daha fazla personeli doğrudan üretim ve satış için görevlendirmeye çalışıyor. Derneğin çalışmalarından anlaşıldığına göre, şirketler işten çıkarılan her bir kişiye karşılık iki teknik ve uzman personel almaktadır (bu kategoride mühendisler, bilgisayar programcıları ve satış elemanları vardır).

Büyük kuruluşlardaki geniş çaplı kesintiler Amerikan emek piyasasındaki genel durumu temsil etmekten çok, sembolik olabilir. Üstelik Amerikalı işçilerin yarısından fazlası, beş yüz ya da daha az işçisi bulunan şir-

ketler tarafından işe alınmaktadır. Yine de, büyük şirketlerin işgücündeki bu çalkalanma güvensizlik hissinin artırmaktadır.

Amerikan Yönetim Derneği Yönetim Araştırmaları Bölümü başkanı

Eric Greenberg şöyle diyor: “İnsanlar kendi işleri konusunda endişeleniyor, genel olarak tüm işler konusunda değil. Mevcut ortamda, bireysel düzeydeki iş güvensizliği duygusu çok rasyoneldir.”

44. Sanal Örgüt

William H. Dutton

Bilgi teknolojisi devrimi, insanlara, bilgi alış verişi, buluşma, dayanışma, çalışma ve karar alma konusunda yeni ve elektronik olarak düzenlenmiş fırsatlar sunmaktadır. Bu, örgütler için çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü BİT'in (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) mümkün kıldığı yeni erişim biçimleri, geleneksel yönetim, organizasyon ve işletme yapı ve pratiklerine meydan okumaktadır. Örneğin, BİT, yöneticilerin, astlarının arasına yerleşerek onların etkinliklerini, gerçekten görmese de, gözlemesi ve denetlemesi anlamına gelen "görüş hattı"nın gerekliliğini sorgulamaktadır.

BİT, önemli bilgi, kişiler ve hizmetler söz konusu olduğunda, mekân organizasyonu yaparken karşılaşılan zaman ve mesafe sorunlarının üstesinden gelebilir. Yaratıcılık, yönetim, idare, üretim ve dağıtım kaynaklarını özgürleştirebilir ve geleneksel örgüt yapılarından kaynaklanan sınırları ortadan kaldırabilir. Çalışma ortamını belli fiziksel bölümlere ayırmada bilgi paylaşımını dikkate alma gerekliliğini de azaltır. Bu özgürlük, yöneticileri, bir ağ ekonomisinde rekabete girebilmek için işlerini nasıl örgütleyecekleri ve yü-

rütecekleri konusunda tekrar düşünmeye yönlendirmelidir.

Yeniden yapılanan iş süreçleri ve örgütsel sorumluluklar konusunda BİT'in yarattığı alan, yönetim uzmanı Charles Handy'nin "sanal örgütler" olarak tanımladığı alan için fırsatlar yaratır. Sanal örgütler, "bir hizmet sunmak için tüm insanların veya bazen hiç kimsenin orada olmasına ihtiyaç duymaz. Örgüt vardır, fakat göremezsiniz. Bu bir ağdır, büro değil." Çok başarılı birçok ağ örgütü (bazılarının fiziksel merkezleri yoktur) şirketlerde büyük değişimler yapmak için BİT'in kullanılabileceğini göstermektedir. Bunlar, üretimde ilerleme sağlamak ve sadece şirketler değil tüketiciler arasında da tele-erişimi mümkün kılmak ve böylece de yeni ürün ve hizmetler yaratmak için BİT'in ne kadar gerekli olduğunu göstermektedir.

Ne var ki, tüm örgütler geleneksel örgütlere benzeyen sanal örgüt modellerini taklit ederek başarıya ulaşmayı beklememelidir. Bu modeller, işlem ağlarının niteliğinden dolayı yabancılar tarafından merkez bürolarından ve uydu kanallarından işlem yapan geleneksel modellere ben-

Kutu 44.1 Sanal örgüt: Teknik, yapısal ve kültürel bir bakış.

BİT yoluyla ağ kurmak:

- Fiziksel dosyaları elektronik ortamla değiştirir ve yüz yüze görüşmeler bilginin daha etkili biçimde paylaşımını ve toplanmasını sağlar.
- Tutarlılık ve güvenilirliği sağlamak için yüz yüze iletişim üzerine yoğunlaşır.
- İnternet ve diğer BİT ağlarından yararlanmak için iş süreçlerini değiştirir.

Merkezsiz bir şirketler ağını yeniden yapılandırmak:

- Örgüt içindeki ve dışındaki iletişim yapılarını yeniden düzenlemek ve değiştirmek için ağları kullanır.
- İşlevsel, ayırıcı şirket sınırları arasında dikey koordinasyon sağlar.
- Önceleri ayrı olan işlev ve yerleri genişleten işler yaratır.

Güven ve sorumluluğa dayalı bir takım kültürü oluşturmak:

- Otorite ve inisiyatif devreder.
- Çalışanları güvenilir ve işbirlikçi takım üyeleri gibi hareket etmeye teşvik eder.
- Sorumluluk için kurallar, prosedürler ve hiyerarşi yerine öğrenmeye, değişime ve yeniden oluşuma önem verir.

Kaynaklar: Hammer ve Champy (1993); Nohria ve Berkley (1994:115); Fulk ve DeSanctis (1995:340); Murray ve Willmott (1997).

zetilebilir ama gerçekte, fiziksel varlıkları yoktur (bkz. Kutu 44.1). Birleşik şirketler gibi belli örgütlerin reka-bete girebilmesinde etkili olan tele-erişimleri sağlamak amacıyla BİT kullanmak için başka stratejiler vardır. Bu tartışma en etkili yöntemlerin geniş analizini yaparak sanal örgütlerin önemli fırsatlarını ve sınırlamalarını belirlemektedir. Bu yöntemler sayesinde tele-erişim işletmeye engel de olabilir, destek de.

Yeni Örgüt Biçimleri: Sanal Örgüt

Elektronik iletişim ve sabit ya da portatif bilgisayarların kullanımı, uyum

gücü yüksek çalışma alanları sağlar. Bunlar, üzerine sanal örgütlerin kurulabileceği temellerdir. Sanal örgütler, zaman ve mekâna göre sürekli değişen birleşme modelleri içinde, aynı temeller üzerine yeniden kurulabilir. Sanal girişimler, şirket içinde ve dışında birçok farklı grup için çalışan insanları kapsayan çalışma süreçlerini bütünleştirir, tedarikçi ve müşteri ile doğrudan bağlantı kurar. Örgütün sınırları ve bunları birleştiren birimler o kadar geçirgen olmaya başlamıştır ki, bugün şirketin bir birimi, yarın dünyanın diğer tarafındaki bir yüklenici firma tarafından yenilenebilmek durumuna gelebilecektir.

Bu güçlendirilmiş esneklik ve dayanırlılıktan kaynaklanan yüksek potansiyelli rekabet gücü, büyük ölçüde, tele-erişimin yeni modellerini desteklemek amacıyla BİT'in stratejik olarak kullanımına bağlıdır. Tele-erişimin İnternet gibi heyecan yaratan yenilikleri, sanal örgütlerin tüm iş sorunlarını çözen "basit yöntem" olarak görüldüğü aşırı determinist portrelerin çizilmesine neden olmuştur. BİT'in örgütlerdeki tasarım ve kullanımlarında yapılacak temel değişimlerin üzerinde toplumsal ve kurumsal sınırlamalar vardır. Bunları dikkate almayan kullanımların artmasından kaynaklanan teknik mantık böyle portrelerin çizilmesine temel oluşturur. Bu diğer etmenler te-

le-erişimin, büyük birleşik şirketlerin gelişmesini kolaylaştırmakta da başarılı olduğu anlamına gelir. Ne var ki, birçok teşebbüste, yeni pazarlara ulaşma, mevcut müşterilere doğru kanallar açma, mevcut ürün ve hizmetleri dönüştürme ve tamamıyla yeni alanlarda buluşlar yapma konusunda tele-erişimden yararlanmak için sanal örgütler yararlı bir yaklaşım olabilir.

Örneğin, 2,5 milyon kitabı inceleyebileceğiniz bir kitapçıya girdiğinizi, sonra da kapınıza getirilecek kitabı seçtiğinizi hayal edin. Fiziksel olarak mümkün olmayan bu durum, Amazon.com'un 1995'te, internette sanal bir kitapçı açmasıyla gerçekleşebilmiş ve bu yenilik, diğer şirketler

Kutu 44.2 İç ağlar: Özel bilgisayar iletişim ağları

1990'lardaki ünlü bir buluş, TCP/IP protokolü, Ağ benzeri Hyper Text bağlantıları ve tarayıcıları gibi İnternet ve Ağ teknolojisine dayalı özel "iç ağlar"dır. İç ağlar, farklı donanım ve yazılımlar arası bağlantı kurma konusunda internette yararlanılır. İç ağların özel mülkiyet altında oluşu, giriş kodu ve "ateş duvarları" gibi elektronik engeller sayesinde güvenliğin çok daha yüksek seviyelere çıkarılmasını sağlar (iç ağlar dışarıdaki ağlarla bağlantı kurmaya ve hangi tür erişimin kim tarafından yapılacağıyla ilgili sınırlamalar getirmeye programlanmıştır).

Büyük bir yönetim danışmanlık şirketi olan Booz Allen ve Hamilton Inc., dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan 80 ofisteki 6.000'i aşkın çalışanla bağlantı kurmak için 1995'ten beri şirket iç ağı kullanıyor. Yerel olarak nasıl bir araç kullanılırsa kullanılsın, çalışanlar, coğrafya, sanayi ve gerekli konularla ilgili binlerce belge içeren aynı bilgi deposuna ulaşabiliyor. Şirketin iç ağı, ayrıca, belli bir müşterinin isteğini yerine getirmek için oluşturulacak takıma gerekli olan uzmanların ve yerlerinin hızla belirlenmesi için çalışanları ve uzmanlık alanlarını gösteren bir rehber de sahiptir. E-posta ve telekonferanslar, çalışanlara beyin fırtınası yapmakta, soru sormakta ve yeni fikirler geliştirmekte yardımcı olan özel ve toplu tartışma olanakları tanımaktadır.

Kaynak: <http://home.netscape.com/> iç ağlarla ilgili bilgiler sunmaktadır.

tarafından da uygulanmıştır. Bilgisayar ağı yerine telefona dayalı daha eski bir örnek, 1989'da Midland'de kurulan ve bir tür sanal banka olan First Direct'tir. Bu sanal banka Birleşik Krallık'ın en büyük bankalarından biri olmuştur. First Direct, hizmetlerinin çoğunu 7 gün 24 saat telefon yoluyla sunarak, özellikle, zengin ailelerden yüz binlerce müşteri yakalamıştır.

Teknik değişimlerin yanında sanal örgütler konusunda önem taşıyan üç tane ilgili toplumsal ve kurumsal yenilik vardır (bkz. Kutu 44.1).

1. *Ağ oluşturma*: Telekomünikasyon ve bilgisayara dayalı iletişim sistemleri, sanal örgütler için o kadar önemli bir öğedir ki, tümüne birden "ağ bağlantılı örgütler" adı verilir. Örneğin, ağlar, yöneti-

cilerin örgütsel hiyerarşiler arasında yukarıyla ve aşağıyla daha iyi iletişim kurmalarını sağlar ve işletme bünyesindeki "çevrimiçi" ve "çevrimdışı" dünyalar arasında bulunan kapı bekçilerine yeni fırsatlar yaratır. [...] BİT, birimlerindeki genel sınırları genişleten yeni, çok işlevli, sanal ekipler oluşturmak için kullanılabilir [...] ve şirketler arası tele-erişim bağlantılarını geliştirebilir. Hem "iç ağlar" (bkz. Kutu 44.2) hem de İnternet gibi örgütler arası ağlar önemli tele-erişim araçlarıdır. Örneğin, 1997 itibarıyla Birleşik Krallık'taki şirketlerin % 10'u bir iç ağ kullanıyordu; ancak bu oran gittikçe artmaktadır. Bunlar, bir yandan erişim kanalları olarak yeni "elektronik koridorlar" açarken, bir yandan da

Kutu 44.3 Elektronik veri değişimi (EVD)

Örgüt içi ve örgütler arasındaki bilgisayarlar arasında elektronik veri aktarımını sağlayan EVD sistemi sayesinde üretici ile tedarikçi gibi örgütler arası bağlantılar kolaylaştırılabilir. EVD mesaj standartları, şirketlere, veri değişimi yapmaya yarayan değişik türde yazılım ve donanımlar sunar. Ağ bağlantılı makinelerin elle girilen bilgiye gerek duymadan doğrudan iletişim kurduğu bir sistem yaratmak, rutin süreçlerin hızını ve doğruluğunu arttırabilir.

Colgate-Palmolive, 1995'te, şirketin ürün sevki, programlar, bilanço ve siparişler gibi operasyonlarına ait verilerin birbirleriyle bağlantısını kurmak ve düzenlemesini yapmak için bir EVD yazılım sistemini uygulamaya geçirmiştir. Örneğin yazılım, bir sevkiyatın ne zaman fabrikadan çıktığını takip eder, konuyla ilgili tüm verileri güncelleştirir ve yüzlerce kilometre uzaklıktaki yönetici ve teknisyenleri bilgilendirir. Amaç yeterli üretimi sağlamak ve envanteri en düşük seviyede tutmak için teslimat listesi hazırlamak amacıyla ayrıntılı talep takibi yapmaktır. Takip, Wal-Mart gibi Colgate-Palmolive ürünlerinin müşterilerini izleyerek yapılır. *Wall Street Journal* gazetesinde belirtildiği gibi, "Eğer başarılı olunursa, bu işin insan eli değen tek bir noktası kalmayacak."

“ateş duvarları” gibi (açıklama için bkz. Kutu 44.2) diğer bazı elektronik engelleri de yaratırlar.

- 2 *Örgütü yeniden yapılandırma*: Sanal örgütler, şirketlerin çalışma süreçlerini değiştirme, kaynak bulma ve küçülme gibi etkinlikleri için bir strateji sunar. Şirketin temel yeterliklerinin özünde olmayan işlevleri devreden çıkarmak, daha fazla esneklik ve daha düşük maliyet yaratır. Aynı şekilde talimatlarla faturaların iletilmesi ve çalışmayla ilgili diğer işlemlerin yürütülmesi için üretici ve tedarikçi arasındaki bağlantıyı kuran doğrudan elektronik veri değişimini (EVD) kullanmak ürün tedariki ve üretim için dış kaynak sağlamayı kolaylaştırır (bkz. Kutu 44.3) Dış kaynak sağlama, ayrıca, doğrudan yönetilmesi gerekmeyen daha özerk birimler yaratarak şir-

ketin değişen coğrafyasını yönetmeye yapısal bir yaklaşım sergiler.

- 3 *Uygun bir “öğrenen organizasyon” kültürü oluşturma*: Sanal örgütleri savunanların birçoğu, yüksek derecede yerel özerkliğe sahip kişi ve grupların yer aldığı tüm örgütsel düzeylerde işbirlikçi ekip çalışmasının gerçekleştiği bir kültür içinde yaklaşımlarının başarılı olacağını vurgulamaktadır. Takım performansına dayalı rekabet sözleşmeleri ve ücret artışları gibi teşvik sistemleri, bu tür bir kültürün oluşması için geliştirilmiştir. Takımların yeni proje ve stratejilerle oluşturulması, ayrılması ve yeniden birleştirilmesinin yanı sıra, sürekli öğrenme ve değişime olan ihtiyacın da vurgulanması gerekir.

[...]

Bölüm 13

ÇALIŞMA ve EKONOMİK YAŞAM

Bilgisayar kullanımının artışı ve diğer elektronik teknolojilerin gelişimi, her gün daha fazla insanın işyerine gitmeden, evinde çalışmasını mümkün kılıyor. Evde çalışma gittikçe yaygınlaşıyor. Anında haberleşme sayesinde, insanlar işyerlerinden kilometrelerce uzakta hatta farklı ülkelerde bile olsalar, bulundukları yerden çalışabiliyorlar. Ama evde çalışmak herkes için aynı şeyi ifade etmiyor. Bazıları, işe gitmek için yolculuk yapmak zorunda olmamaktan memnun. Daha özerk oluşlarını ve artan zamanlarını etkili bir şekilde kullanabiliyorlar. Bazılarıysa, evde kendilerini kısıtlanmış hissediyor ve işyerinin sosyal ortamını özliyorlar. Kırk beşinci makalede Nick Jewson ve Alan Felstead evde çalışmayı zor bulanlara bazı tavsiyelerde bulunuyorlar. Örneğin, ev yaşamı ve iş yaşamı arasında bir sınır çizmek için çalışmaya ayrı bir mekân yaratılabileceğini düşünüyorlar.

Kırk altıncı makalede Chris Brewster, iş kariyerlerinin değişim şekline değiniyor. Bazı araştırmacılar tam gün ve uzun süreli işlerin gittikçe azalacağını iddia ediyorlar. Aslında Birleşik Krallık'ta şimdiden çalışan nü-

fusun % 50'sinden azı böyle işlerde çalışıyor. Aynı trend diğer sanayileşmiş ülkelerde de görülüyor. Bir sorun olarak görülen garantisi olmayan işleri de fırsat olarak değerlendirmek mümkün. İş için daha az vakit harcadıkça insanlar daha esnek ve özerk kariyerler edinebilirler.

David Lyon, kırk yedinci makalede daha ileri teknolojik değişimlerin, yani yaygın bilgi teknolojisinin sanayi üretimini nasıl etkileyeceğini irdeliyor. Birçok kişi, modern ekonomilerin, temelde, bir zamanlar olduğu gibi, mamul mal üretimine dayanmadığını iddia ediyor. Mamul mal üretiminin yerini temel kaynak olarak bilgi üretimi alıyor. Lyon, bir sanayi düzeninden "bilgi toplumu"na dönüşüğümüz fikrini eleştirel araştırmacıların takdirine bırakıyor ve bilgi teknolojisinin hayatımızı zaten büyük ölçüde değiştirdiğini ve gelecekte daha da değiştireceğini inkâr etmenin mümkün olmadığını belirtiyor. Ama Lyon'un da belirttiği gibi, araştırmalar sonucunda, bilgi toplumu fikrinin daha karmaşık bir olgu olduğu ortaya çıkıyor. Bunun olası sonuçları üzerine yapılmış iyi ya da kötü tüm iddiaları dikkate almakta fayda var.

45. Çalışmanın ve Yaşamının Yeni Yolları

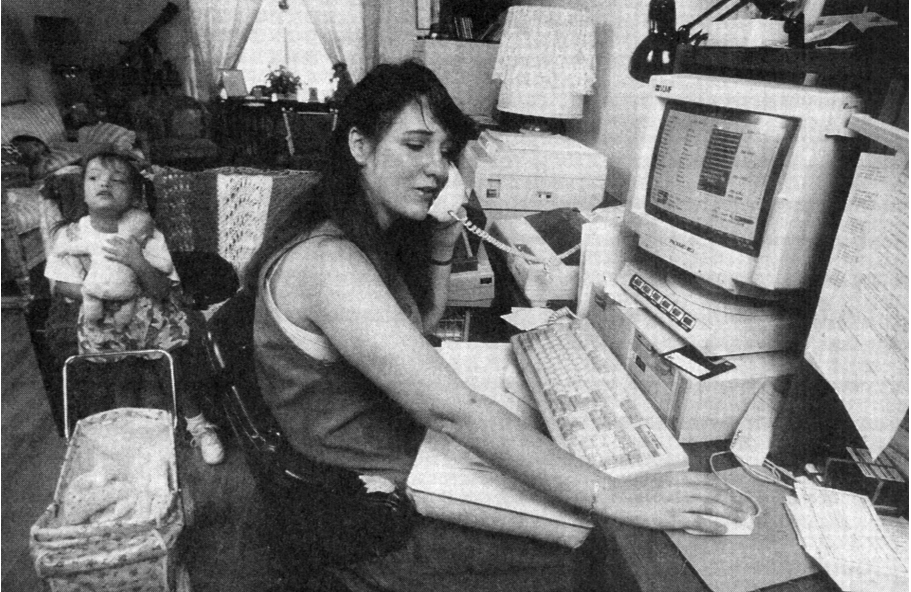
Nick Jewson, Alan Felstead

Sosyoloji okuyan herkesin ilk öğrendiği şeylerden biri, modernleşmenin ev ve çalışmanın birbirinden *ayrılması* demek olduğudur. Sanayileşme ve bürokratikleşme toplumsal yaşamda farklı alanlar oluşturmuştur. Bir yanda, aile ve ev içi işbölümü, bir yandaysa, toplumsal üretim ilişkileri ve ücretli iş bunun sonucudur. Bu ayrımlar, genelde, modern toplumda eskisine göre *daha fazla uzmanlaşmış*, farklı türde birçok kurumun ortaya çıkmasıyla

açıklanıyor. Tüm klasik toplumbilimciler, başta Émile Durkheim, bu süreç üzerine yorum yapmıştır.

Ev ve Çalışmanın Ayrılışı

Geçmişte ev ve çalışma çok daha iç içeydi.¹ Üretim, zaten içinde yaşanan çiftlik ve atölyelerde yapılmaktaydı. Ev işleri ve ekonomik etkinlikleri birbirinden ayırmak çok daha güçtü. Örneğin evde çocuk bakımı, genç işgücünün eğitilmesinin ve disipline

İş eve gelince

Tablo 45.1 Evde çalışanlar (%)

	Çoğu zaman evde çalışanlar	İstihdam edilmiş işgücü
Cinsiyet		
Kadın	69,3	44,7
Erkek	30,7	55,3
İşin türü		
Kol emeğine dayalı işler	23	40
Kafa emeğine dayalı işler	77	60
Görev statüsü		
Çalışan	32	87
Serbest çalışan	62	12
Ücretsiz aile işçisi	6	1
Etnisite		
Beyaz	96,8	95,1
Etnik azınlık	3,2	4,9
Ortalama yaş	46,1	38,8

Kaynak: A. Felstead, N. Jewson, *Evdeki İş (In Work, at Home)*, Londra, Routledge, 2000.

edilmesinin bir parçasıydı. Sanayi-leşme sonucunda ev işi ile fabrika ve ofisteki ücretli emek arasındaki fark iyice açıldı. Böylece “ayrı alanlar” ortaya çıktı. İşyerleri sözleşme, kurallar ve düzenlemelerle belirlenen resmi ve bürokratik kriterler etrafında örgütlendi. Evlerse gayriresmi kişisel bağılıklar, aşk ve sevgi ideolojileri çevresinde yapılandı.

Tüm bu gelişmeler hayatımızda birçok yönden büyük değişimlere neden oldu. Yaş ve toplumsal cinsiyet ayrımı büyük ölçüde ev ve çalışmanın ayrılmasının sonucudur. Şehirlerin, boş vakitlerin, ulaşım sistemlerinin, sosyal güvenlik ödemelerinin ve daha birçok toplumsal politikanın düzenlenmesi bu ayrıma dayanır.

Kamu ve özel, yurttaşlık ve kişisel yaşam gibi toplumdaki çok önemli kavramlar bu ayrıma dayanır.

Evde Çalışanlar

Elbette, her zaman ev ve işyerini birbirinden ayırmadan para kazanmanın bazı yolları olmuştur. Çiftlik, bakkal, konukevi ve bar işletenlerin yaşam tarzları buna örnek olabilir. Modernleşme döneminde kol emeğine dayalı ve günlük bazı rutin işler evde yürütüldü. “Evde çalışanlar” olarak adlandırdığımız bu grup tüm işgücü arasında en yoksun ve en az kazananlardan oluşur.² Evlerinin özel alanında, toplumun gözünden uzakta çalışan bu görünmez işgücü genel-

Kutu 45.1 Evde Çalışma

Geoffrey Patterson her ay iki haftayı İsviçre’de Verbier’deki dağ evinde çalışarak geçiriyor. Teamphone yazılım şirketinin başkanı ve baş yöneticisi olan Patterson, diğer iki haftayı Londra’daki ofisinde geçiriyor. Böyle çalışmaktan hoşnut. Verbier’deyken bile, Londra’daki çalışanlarının kaç telefon görüşmesi yaptıklarını takip edebiliyor.

“Bir işin varlığını sürdürebilmesi çalışanlara ne kadar esnek davranıldığına bağlıdır,” diyor Patterson. “İş çalışanlara esin vermelidir. Kimileri bir odada başkalarıyla çalışmaya ihtiyaç duyarken, kimileri yalnızlığı tercih eder. Kimileri katı kurallarla çalışır, kimileriye sadece kendi kurallarıyla çalışmak ister. İşverenlereyse esnek davranmak düşer.”

Birleşik Krallık’ta yaklaşık iki milyon çalışanın ortodoks olmayan sistemlerle çalıştığı düşünülüyor. BT’nin evde çalışma danışmanları bu rakamın her iki yılda bir ikiye katlandığını söylüyorlar. BT’den Neil Mclockin evde çalışmanın üretkenliği arttırdığını inanıyor.

“Şirketler devamsızlığın azalmasının gerçek sebebinin evde çalışmak olduğunu savunuyorlar. İyi olmadığınız zaman çalışamayacak kadar değil, işe gidemeyecek kadar kötüsünüzdür. Evde çalıştığınız sürece hastalık kapma olasılığınız da azalır.”

Gazeteci ve yazar John altı yıl önce ofis işini bırakıp esnek ev merkezli işler yapmaya başladı. Şimdilerdeyse ofis işine geri dönmek istiyor. Hep evde olmanın yalnızlığından sıkılmış. Evde çalışmayı seçmiş diğer arkadaşlarının da depresyona girdiğini söylüyor.

“Çok disiplinli davranmalısınız. Hatta ofiste olduğunuzdan bile daha fazla. Saati kurmalı ve çaldığında kalkmalısınız. Yazarların takıldıkları korkunç dönemler vardır. Ofiste sürekli size bir şey yapıp yapmadığınızı soranlar olacaktır. Ya da neden telefon başında hikâye dinlemediğinizi sorarlar. Evde çalışırken ise gece yarısı 01:00’de ya da sabah 07:30’da, yani ofiste olmayacağınız zamanlarda da arayanlar olur.”

Kaynak: *Observer*, 23 Nisan 2000.

de anket ve araştırmalarda da görmezden gelinir. Giyim ve tekstil gibi, bu tür çalışma geleneklerine alışık sektörlerde işini evinde yapan insanların sayısı her geçen artıyor. Bu işçilerin büyük bölümünü küçük çocukları olan anneler veya göçmen ve etnik azınlıktan gelen insanlar oluşturuyor.³

Yeni Yönler: Şimdi Evde Çalışmak Moda

20. yüzyılın son yıllarında evde çalışma, yeni bir önem ve yön kazandı. Ekonominin gözden düşmüş, marjinal ve arka planda kalmış bir alanı olarak görülürken, bir anda genişleyen, gelişen, hatta moda olan bir ala-

nı oluverdi. Bu değişimin kanıtını çevremizde görmek mümkün.

Gazete ve dergilerin yaşam tarzı ekleri çoğunlukla evde çalışmanın fayda ve tehlikelerini anlatan makaleler yayımlıyor (Kutu 45.1). Mobilyacılar düzenli olarak *ev için* ofis malzemeleri üretip bunların reklamını yapıyor. Televizyon reklamları evde çalışan insanları kullanıyor. Orta sınıf ev düzenlemeleri standart İnternet bağlantısıyla şekillenmeye başladı. Bakanlıklar evde çalışma hakkında istenen bilgi ve tavsiyelerle boğuşmaktadır.

Bu tutum değişikliğini son zamanlarda yaşanan toplumsal süreçler açıklamaktadır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

- Küreselleşme
- Emek piyasalarında esnekliğin artışı
- Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) değişim
- Bilgi temelli bir ekonominin gelişmesi

Küreselleşme

Ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi, dünya çapında ekonomik etkinlikleri yürütmeyi ve işverenlerin ucuz işgücü aramasını mümkün kılmıştır. Bu durum, imalat, montaj, araştırma, pazarlama, yönetim gibi üretim aşamalarının farklı yönlerden öğelerine ayrılmasıyla başarıldı. Her bir aşamada işveren en avantajlı konuma yöneldi.

Esnek Çalışma

Bir işyerinin devamını sağlamak için üretkenliği ve kârlılığı en yüksek se-

viyeye çıkartmak şarttır. Maliyeti düşüren çalışma biçimleri dinamik kapitalist girişimciler için oldukça ilgi çekicidir. *Esnek* ya da *standart olmayan* çalışma biçimleri bir anda ilgi odağı oldu. Tüm dünyada, işyerleri, işçi ücretlerinden kesmek için yarızamanlı günlük ya da serbest işçilere yöneldiler. Britanya’da tüm hükümetler ulusal varlığı sürdürebilmek için esnek emek piyasasının gerekliliğini savunmaktadır.

“Esnekliğin” yeni biçimleri arasında evde çalışma öncelikli yerini almıştır. Çalışanlar evdeyken, üretim giderlerinden bir kısmı çalışanın ısınma, elektrik, mutfak masrafları gibi, kendi ev masraflarına ayırdığı bütçeyle karşılanır. Böylece işverenin gideri azalmış olur.

Evde çalışan mavi ve beyaz yakalıları daha az ücret alıyorlar. Sendikalı olma oranları çok düşük. Hatta birbirleriyle bile çok ender görüşüyorlar. Üçüncü Dünya kentlerinin kenar mahallelerinde ve gelişmiş dünya kentlerinin köhneyen semtlerinde yaşayan “ev işçileri”, genellikle, en büyük ve en çok bilinen küresel şirketlerin taşeron zincirini oluşturuyorlar.

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gelişimi

Bu gider düşürücü önlemler, daha yüksek statüde ve daha dolgun ücretli olan çalışanları da etkileyebilir. Buradaki en büyük tasarruf ofis mekânından yapılmaktadır. Profesyonel beyaz yakalı işçiler, en azından, çalış-

ma haftalarının birkaç gününü evde çalışarak geçirirler, pahalı birçok ofis elden çıkarılabilir ya da işyerleri yeni binalara yatırım yapmak zorunda kalmadan genişleyebilir.

Bilgisayarlar, faks makineleri ve telefonlar artık hem ucuz, hem portatif hem de her yerde. Görüntülü telefon ve dijital televizyon gibi gelişmelerle, iletişim teknolojileri, giderek daha da kullanıcı dostu olacak. Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) birçok uzman tarafından geleceğin figürü olarak görülen *tele-işçilerin* ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır.⁴

“Tele” sözcüğü “uzakta” anlamındadır. Tele-işçi geleneksel işyerinden uzakta çalışan ve BİT sayesinde iş arkadaşları ve müşterileriyle bağlantı kuran kişidir. Bir dizüstü bilgisayar ve cep telefonuyla neredeyse her yerde çalışılabilir. Trende yolculuk yapan ya da otoyolda trafikte takılıp kalmış biri bunu gözlemleyebilir.

Bilgi Temelli Ekonomi

BİT'in evlere girmesiyle ev ve çalışma ayrımı belirsizlik kazandı. Günümüzde milyonlarca profesyonel, yönetici, idareci veya teknik çalışanın evlerinde rahatlıkla, ucuza, etkili bir şekilde çalışmaları mümkün. Gelişim hızıyla üretimi geride bırakan yeni ekonomi türü olan bilgi ekonomisinin merkezinde tam da bu işçiler, *bilgi işçileri* var. *Bilgi ekonomisi*, ileri teknoloji içeren işleri (örneğin yazılım şirketleri, e-ticaret), profesyonel ve teknik hizmetleri (örneğin sigorta ve yasal hizmetler), tüketici-

le yüz yüze kişisel hizmetleri (örneğin iş ve araştırma servisleri) içerir. Bu sektörde, genelde küçük çaplı, esnek çalışanlar İnternet üzerinde çalışırlar. Onlara göre ev ucuz ve esnek bir ortamdır.

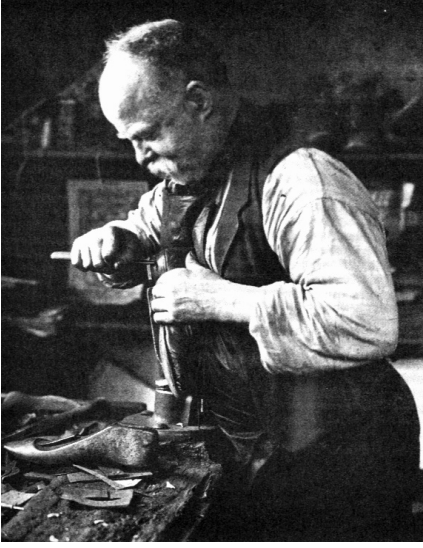
İyi Haber mi, Kötü Haber mi?

2000 yılında Birleşik Krallık'ta, çalışan nüfusun dörtte biri, zamanının *bir bölümünü* evde çalışarak geçirmektedir. Evde çalışmaya rağbet gittikçe artarken onu nasıl karşılamalıyız? Sevinçle mi, şüpheyle mi? Bu konuda farklı görüşler var. Bazı eleştirmenlere göre, bu tamamen olumlu bir gelişme ve bunun daha da büyümesini savunmak lazım. Bazılarına göre de, hem ev işleriyle hem ücretli işte aynı anda uğraşan bu grup, emek piyasasındaki en çok sömürülen ve ezilen gruptur.

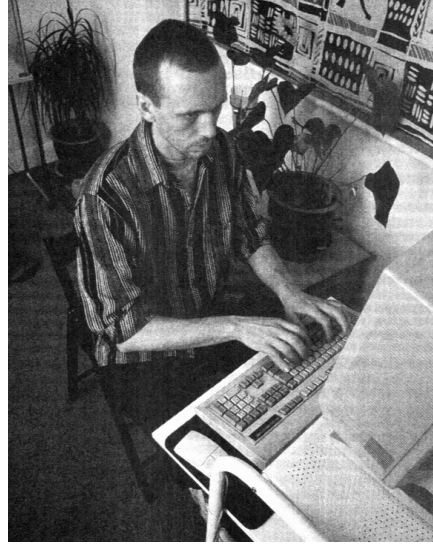
Birbirine zıt bu iki görüşün temelinde, evde çalışanlar arasındaki *farklar* yatıyor.

- *İyimser* senaryo, yüksek ücretli profesyonel ve yönetici tele-işçilere odaklanıyor. Bu kişiler genellikle geniş ve rahat evlerde iyi bir yaşam sürüyorlar. Ve çocuk bakımı masrafını karşılayabiliyorlar.
- *Kötümser* senaryo ise, düşük ücretli ve rutin işler yapan günlük ve kol işçilerinin kaderini yansıtır.

Şüphesiz ikinci grup emek piyasasında *en kötü* şartlarda çalışanlar. Araştırmalar, işçilerin gerçekten çok düşük ücretlerle çalıştıklarını ve ücretli izin ve emekli aylığı gibi ek yar-

Erkeğin ev işi kadınınkinden farklı mı? Eski...

... ve yeni

dımlardan nadiren yararlanabildiklerini gösteriyor.⁵ Bu işçiler çoğunlukla küçük evlerde kısıtlı şartlarda yaşıyorlar. Çocuk bakıcısına bütçe ayıramadıklarından, bir yandan çalışıp bir yandan çocuklarına bakıyorlar. Genellikle, ailelerine ayırdıkları zamanlardan veya boş zamanlarından çalışarak geceleri geç vakte kadar ya da hafta sonları çalışmaları bekleniyor.

Evde çalışma deneyimi işverenler tarafından benimsenen *yönetsel tekniklerle* şekillenmiştir. Emek piyasasının en başındakiler genelde “tam güven” yönetim yöntemlerini benimsemişlerdir. İşçilerse görevlerini yerine getirirken kendi hallerine bırakılmışlardır. Daha baskıcı ve “az güven” yöntemleri genelde “az yetkili” iş kolları tarafından benimsenmiştir. Buralarda, parça başına ücret kullanılır. Bu da çalışanları, bekledikleri ücreti kazanabilmek için daha

uzun saatler çalışmaya ve saat başına kazandıkları düşük ücretten kaynaklanın açığı kapatmaya yöneltmektedir.

Bu iki görüşün ortaya çıkmasının bir sebebi de, birçok kişi için evde çalışmanın *hem iyi hem de kötü* olmasıdır. İnsanlar bu konuda gerçekten kararsızlar. Evde çalışmanın sağladığı *yararlardan* biri, çalışanlara getirdiği denetim ve bağımsızlıktır. Evde çalışanlar işlerini bütün gün yaparken aile sorumluluklarını yerine getirmek ya da dinlenmek için ara verebilirler. Günlük kıyafetlerini giyer, diledikleri müziği dinler, sevdikleri yemeği yer, işlerini istedikleri gibi yapar, evdeki sorumluluklarını yerine getirirler. İşe gidip gelmek için para, zaman ve enerji harcamazlar.

Dezavantajlar içinse, madalyonun diğer yüzüne bakmak gerekir. Evde çalışanlar kendilerini yalnız, başkalarından ayrılmış hissedebilir ve mesai

arkadaşlarını ve işyerindeki destekleyici ortamı özleyebilirler. Evdeki olaylar yüzünden çalışmaları sürekli olarak kesintiye uğrayabilir, işyerindeki dışsal etkilerin evdeki özel yaşama yansımından rahatsız olabilirler. İşlerinin sürekli ellerinin altında bulunmasından ötürü son günlere sıkıştırmaktan korkarak birer “işkolik” olabilirler. Ya da evin sınırlılığındansa dışarının çeşitliliğini tercih edebilirler.

Yani ev ve çalışma arasındaki ayrımın kaybolması birçok cazip fırsat yaratırken aynı zamanda özel ve toplumsal hayatla ilgili değerlerimizi yıpranma tehlikesiyle karşı karşıya bırakıyor. Ev, günümüz dünyasında sıklıkla “kalpsiz bir dünyadaki sığınak” olarak resmedilir. Ama gelecekte öyle görünüyor ki bu kalpsiz dünya, evlerimizin yani sığınaklarımızın dahi içine sızacak. Yeni ev ve çalışma deneyimi ne tür anlamlar içerebilir?

Evde Çalışabilmek

“İşe gitmek” evde çalışanlar için geçerli olmayan birtakım rutinler ve disiplinler gerektirir. Evde çalışanların yataktan çıkabilmek ve gün boyu televizyonun esiri olmaktan kurtulabilmek için kendi rutinlerini ve disiplinlerini belirleyip bunlara uymaları gerekir.

Evde çalışanlar bu tehlikelere karşı iki farklı çözüm geliştirmiştir.

Evde Çalışma Ortamını Yeniden Yaratmak

Evde çalışmak için özel bir oda ayırmak gerekir. Kapı kapandığında ça-

lışanı rahatsız edecek bir şey kalmaz. Armstrong, çalışmalarının bölünmemesi için tele-işçilerin alması gereken önlemleri belirtmiştir.⁶ Örneğin çocuklar yan odada çalışan annelerine bir şey söylemek istediklerinde telefon açacaklardır. Bu “ayrım seçeneği”nin aile içinde ne gibi gerilimlere yol açabileceğini veya bunu sürdürmenin ne kadar zor olacağını görmek hiç de zor değildir.

“Bütünleşme Seçeneği”ni Denemek

Bu yöntem, ev halkı arasında, örneğin çocuklar televizyon izlerken, tüm dış etkenlere açık bir şekilde yemek masasında çalışmaktır. Bu ortamda çalışanlara ulaşmak daha kolaydır. Ancak çalışmanın kesintiye uğrama ihtimali de çok yüksektir. Ev işlerini çalışma aralarına ve sonrasına serpererek, çalışmaya çeşitli hileler katmak mümkündür. Erkekler ve yüksek ücretle çalışanlar genelde “ayrım” yöntemini benimserken, kadınlar ve düşük ücretle çalışanlar “bütünleşme” yöntemini kullanmak zorunda kalıyorlar.

“Kişisel” Ev Teknolojileri

Evde çalışanların hemfikir oldukları nokta, ne kadar ayrıntılı bir strateji benimsenirse benimsensin, etkili çalışmayı sağlayabilmek için önemli olanın “öz disiplin” ve “öz motivasyon” olduğudur. Çalışırken, ev içinde mekân ve zaman bakımından ba-

zı sınırlar koymaları gerekiyor. Evde çalışırken, çevrelerindekiyle ilişkilerini denetlemeyi başarıyorlar. Örneğin davetsiz misafirlerden kurtulmayı, aile vaktinden çalmayı görmezden gelmeyi, dış dünyayla bağlarını koparmamayı, yalnızlıkla savaşmayı ve çalışan kişiler olarak görünmez olmakla baş etmeyi öğreniyorlar. Kısacası, evde çalışmak, belirli bir duygusal yaklaşım, psikolojik bir tutum, içgörü ve içdenetim gerektiriyor.

Sonuç

Evde çalışmada yaşanan gelişmeler, birçok yönden Giddens'in "geç modernlik" diye adlandırdığı durumu çağrıştırıyor.⁸ Geç modernlik, yüksek düşünsellik ve özdenetime yapılan vurguyla bağdaştırılıyor. Birçok toplumsal etkinlik *eski bağlamını yitiriyor*; yani artık yerel, geleneksel ve sabit yerlere bağlı değiller. Aksine, zaman ve mekân içinde daha akışkanlar. İş ve ev konusunda bu süreçlerin henüz başladığı söylenebilir. Hâlâ gidilecek çok yol var ve bazı işler hiçbir zaman evde çalışmak için uygun olmayacak. Ancak yine de,

birçoğumuz için yıllardır süregelen "işyeri" kavramı çok büyük dönüşümler geçirmek üzere.

NOTLAR

- 1 P. Laslett, *The World We Have Lost* (Londra: Methuen, 1983).
- 2 A. Felstead ve N. Jewson, *In Work, at Home: Towards an Understanding of Homeworking* (Londra: Routledge, 2000).
- 3 A. Phizacklea ve D. Wolkowitz, *Homeworking Women: Gender, Ethnicity and Class at Work* (Londra: Sage, 1995).
- 4 P. J. Jackson ve J. M. Van Der Wielden (der.), *Teleworking: International Perspectives* (Londra: Routledge, 1998).
- 5 Felstead ve Jewson, *In Work...*
- 6 N. Armstrong, "Flexible Work in the Virtual Workplace" A. Felstead ve N. Jewson (der.), *Global Trends in Flexible Labour* içinde (Londra: Macmillan, 1999).
- 7 Felstead ve Jewson, *In Work...*
- 8 A. Giddens, *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge: Polity, 1991).

46. Akıntıya Kapılmak: İşlerin Değişen Doğası

Chris Brewster

Britanya'daki işlerin sadece küçük bir kısmı, günümüzdeki "gerçek" veya "normal" iş düşüncemize uyuyor. Bunun sonuçlarını yeni yeni anlıyoruz. 1970'lerden beri, Birleşik Krallık'ta emek piyasası önceki elli yıla göre, daha radikal değişimler yaşadı. Bu değişimler o kadar önemliydi ve o kadar hızlı yaşandı ki, hâlâ birçok kişinin neler olduğuyla ilgili kesin bir fikri yok.

Birçok işveren de işlerini yaptırmak için "standart" istihdamın dışında ne gibi seçenekleri olduğunu yeni yeni anlıyor. Aynı şekilde, birçok çalışan ve iş arayan kişi de "normal" işlerin artık pek sık sunulmadığını yeni fark ediyor.

Britanya çalışan nüfusunun yarısından azı geleneksel bir istihdam sözleşmesiyle tamzamanlı, uzun süreli bir işte çalışıyor. Birleşik Krallık bu konuda tek örnek değil üstelik. Avrupa'da da istihdam çeşitlilik gösteriyor, aynı trendler her yerde gözlemleniyor.

İş düzenleme yöntemlerinin çeşitliliğinde ani bir artış gerçekleşti. İş düzenleme biçimlerinin değişimi (taşeronluk, imtiyaz verme, kendi kendini istihdam etme gibi biçimlerin

ortaya çıkışı) çalışma ve istihdam arasındaki halkayı kopardığı için, "insanların istihdam edilme biçimi"nin değiştiğini söyleyerek işin içinden çıkamayız.

Konumuz, geleneksel tamzamanlı, uzun süreli işler dışındaki çalışma biçimlerindeki artış. Örneğin, bir milyondan fazla kişinin birden fazla işi var. Yarızamanlı çalışma son on beş yılda iki kattan fazla arttı. Aynı şekilde serbest istihdamda da böyle bir artış söz konusu. Geçici istihdam ve sabit dönemli sözleşmelerde büyük bir artış var. İş paylaşımı ve yıllık iş saati sözleşmeleri gibi, yeni çalışma düzenlemeleri de yapıldı (Şekil 46.1).

Çalışma biçimlerindeki bu artış sadece sanayi yapısında yaşanan değişimlerle sınırlı değil, yeni alanlara da sıçradığı kesin. Örneğin, vardiyalı çalışma acil servislerde ve pahalı ekipmanlarını günde sekiz saatten fazla kullanmak isteyen işyerlerinde her zaman uygulanmaktaydı. Günümüzde ise, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için akşamları da açık kalan işyerlerine ve farklı zamanlarda insanlarla iletişimi sürdürmesi gereken işletmelere de yayıldı. Benzer şekilde

taşeronluk, önceleri sadece inşaat sektöründe yaygınken günümüzde bilgisayar, bilim ve yerel yönetim sektörlerinde sıklıkla kullanılıyor.

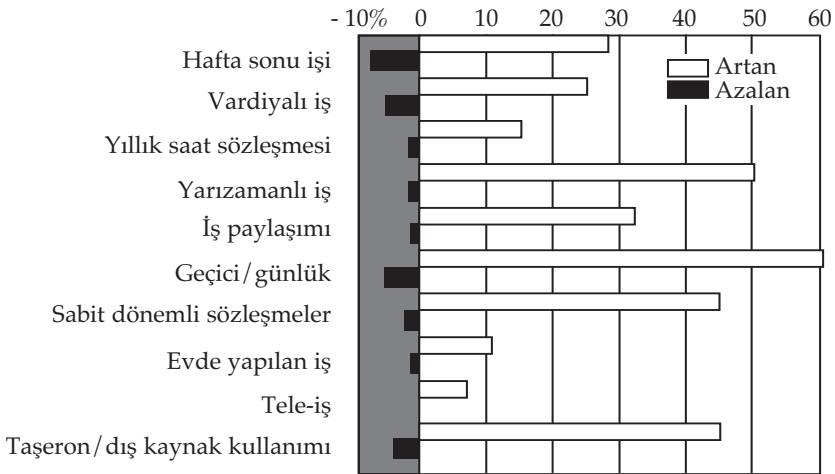
Hükümet istatistiklerine göre Birleşik Krallık'ta çalışan nüfus 27 milyon kişiden oluşuyor ve bunun 2,5 milyonu işsiz. Sendikalara göre de, resmi istatistiklere girmemiş çalışmayan birkaç yüz bin kişi daha var.

İşsizliğin bütün Avrupa ülkeleri için önemli bir sorun olduğunu biliyoruz. Birleşik Krallık'ta bugün 1990 yılındaki çalışan erkek sayısına göre bir milyon daha az sayıda erkek çalışıyor. 1990'dan günümüze kadar imalat sektöründe gelişmeler yaşanmasına karşın neredeyse bir milyon işin piyasadan silinmesi engellenememiştir. Örneğin, British Aerospace, geçtiğimiz günlerde başarılı bir propaganda etkinliğinin ardından işlerinin bir kısmını kapatarak şirketi

küçülttü. Oysa, eski ortağı Rover iş sayısını [1995'te] 2.000'e çıkarmıştı. Ve kesinlikle diğer sektörlerde gözlemlenen büyük bir artış var.

İş dünyası değişiyor ve seçenekler her geçen gün biraz daha artıyor. Artık işverenler için stratejik düşünmek daha önemli. Toplam çalışan sayısı ile ilgili kafa yormaktansa, işleri nasıl daha ucuza yaptırabileceklerini düşünmeye başladılar. Bunu kısmen başardıklarıyla ilgili kanıtlar da var.

İş dünyasındaki değişim, çalışan ve iş arayanların farklı türlerde işlerde çalışmaya hazır olmalarını ve iş düzenlemeleriyle ilgili daha esnek bir tavır takınmalarını gerektiriyor. Zaten çalışanların çoğunluğu "standart" ya da "tipik" işlerden farklı işlerde çalışıyor. Çalışanlar, artık bir ömürlük işlerin ortadan kalkma aşamasında olduğunun farkındalar. Geçmişe göre günümüzde çok daha fazla işe giriş

Şekil 46.1 Esnek arkadaşlar: Esnek iş pratiklerini kullanan organizasyonların yüzdesi, Birleşik Krallık, 1995.

Kaynak: Chris Brewster, Cranfield.

ve çıkış yaşıyor. Her yıl çalışanların yaklaşık %10'u işi bırakırken, hemen hemen aynı oranda kişiye işe başlıyor. Yani, bir bakıma iş piyasası daha çeşitli ve daha değişken hale geliyor. Önümüzdeki yıllarda bu konuyla nasıl başa çıkılacağı, toplumsal ve ekonomik başarının ölçütü olacaktır.

Yarızamanlı Çalışma

Son iki yılda ortaya çıkan işlerin üçte ikisinden fazlası yarızamanlı işlerdir. Çalışanların dörtte biri (yaklaşık altı milyon kişi) ise, yarızamanlı işlerde çalışıyor. Kadınlar bu grubun onda sekizini oluşturuyor. Araştırmalar yarızamanlı işlerde çalışanların böyle çalışmaktan hoşnut oldukları için seçimlerini bu yönde kullandıklarını gösteriyor.

Yarızamanlı çalışma, birçok çalışanın hayatında büyük öneme sahip yaşlı veya çocuk bakımı gibi sorumlulukların yerine getirilmesine olanak sağlıyor. İşverenler ise, bu yöntemi, işlerini yaptırmanın pratik bir yolu olarak gördükleri için tercih ediyorlar. Bütün işler yedi buçuk saatlik düzenli çalışma gerektirmiyor. Eğer bir iş, günün sadece belirli bir bölümünde tamamlanabiliyorsa, neden tüm günlük ödeme yapılın ki? Ayrıca, işverenlerin de bildiği gibi, görevler çeşitli ve ilgi çekici olmadığında çalışanlar tüm gün çalışmaktansa, birkaç saatlik çalışmayı tercih ediyorlar. Yarızamanlı çalışanlar doktor veya dışıye gitmek için iş saatinden çılmadıkları için tam gün çalışanlara göre daha üretken sayılırlar.

Geçici İşler

Geçici işlerde çalışanlar geçen yıl yaşanan %0,5'lik bir artışla bir buçuk milyon kişiyi geçerek, tüm çalışanlar arasında %7,5'luk bir orana ulaşmışlardır. Çok az işveren kurduğu işin on yıl daha yaşayabileceğini garanti edebilir. İş yeni öğrenenlerin de ne kadar başarılı olacakları önceden kestirilemediği için, işverenler sürekli istihdam sözünü anlamsız buluyor. Üç milyondan (işgücünün %12'sinden) fazla kişi serbest çalışıyor. Dört yüz binden fazla kişiye hükümet destekli eğitimden geçiyor.

Diğer Seçenekler

Rakamlar yarım günlük ve geçici çalışmayı bile geçen birçok çalışma şekli olduğunu gösteriyor. Bunlardan bazıları standart istihdam sözleşmelerinden küçük farklarla ayrılıyor. Bazılarıysa, istihdam sözleşmeleriyle düzenlenmiş değil.

Vardiyalı çalışma yaygınlaşmakla kalmıyor, aynı zamanda eskisine göre daha az standart bir yapıya bürünüyor. Artık bütün vardiyalar en az on veya on iki saat olmak zorunda değil. Günümüzde, mağazalarda kadınların "günbatımı vardiyasına" kalması çok yaygın. Vardiya saati istek ve ihtiyaca göre belirleniyor. Çalışanların farklı beklentileri ve çalışma saatlerinin gittikçe karmaşıklaşması bilgisayar teknolojisi sayesinde sorun olmaktan çıkıyor. Kimin kaç saat çalıştığını tespit etmek çok kolay. Çalışma saatleri düzenle-

nirken belirli bir kalıba bağlı kalmak zorunlu değil.

Geçtiğimiz yıllarda *yıllık saate göre çalışma* önem kazandı. Seyahat acenteleri, yemek şirketleri ve muhasebe büroları gibi işyerlerinde devirli bir çalışma sistemi uygulandığı için çalışanı her gün belirli bir saatte çalıştırmak mali açıdan pek de mantıklı bir yöntem değil. Çalışma saatlerini iş talebine göre düzenlemek işverenleri bazı dönemlerde fazla mesai ödemekten, çalışanlarıysa durgun dönemlerde sıkılmaktan kurtarır. Philips, British Gypsum gibi şirketler ve kâğıt sanayisindeki şirketlerin bir kısmı çalışanlarına yıl boyunca çalıştıkları saat başına ücret ödüyorlar, aynı zamanda her zaman ki maaşlarını ödemeye de devam ediyorlar.

İş paylaşımı, iki çalışanın tam zamanlı bir işi yarım gün olarak paylaştıkları iş türüdür. Örneğin, Hewlett Packard için iş paylaşımı yapan iki kişi biri olmadığında, diğerinin açığını kapatacağını garanti ediyor. Böylelikle, işveren sadece biraz daha fazla ödeyerek tüm işlerini eksiksiz yaptırmış oluyor.

Evde çalışma ve *tele-iş* de gelişmeye devam ediyor, ama daha yavaş olarak. Önümüzdeki on yılın sonun-

da bu işleri yapanların sayısının artacağıyla ilgili tahminler doğru çıkmayacak gibi görünüyor. Teknoloji bunu mümkün kılacak gibi, ama tahminlerde hesaba katılmayan bir nokta var. O da çalışmanın toplumsal yönü. Evde çalışanların sayısında artış yaşanacak, ama sadece belirli dönemlerde. Örneğin insanlar bir toplantıya hazırlanmak ya da bir rapor hazırlamak için dönemsel olarak böyle çalışılacak.

Dönemlik çalışma NatWest Bankası'nda başarıyla uygulanıyor. Kadın çalışanlar okullar kapalı olduğu zaman ücretsiz izin yapıyor. Okul dönemlerindeyse yarım veya tam günlük işlerine devam ediyorlar.

İmtiyaz verme, *taşeron* ve *danışman kullanımı* birini işe alma sorumluluğu üstlenmeden işi yaptıрма yollarıdır. Bu yöntemlerle firma belirli bir ücret ödeyerek işi yaptırmış oluyor, ama fazladan kimseyi işe alması gerekmiyor. İş yapanlarsa, ya başka firmalara bağlı çalışanlar ya da kendileri için çalışanlar oluyor.

Yani, sonuç olarak, Birleşik Krallık ekonomisinin büyük bölümünü bu kayıt dışı ya da enformel ekonomi oluşturuyor. Aramızdan birileri de hayatını bu şekilde kazanıyor olmalı.

47. Bilgi Teknolojisi ve “Bilgi Toplumu”

David Lyon

“Bilgi toplumu”, ileri toplumların tarihsel gelişimi içinde yeni bir dönem fikrini ifade ediyor. Mikroelektronik teknolojilere dayalı olarak oluşacak ikinci “sanayi devrimi” sonucunda “sanayi sonrası” bir toplum ve yeni toplumsal yapıların ortaya çıkacağı tahmin edilmiştir. Önemli bir çeşitliliğe sahip, bilgiye dayalı işlerde çalışan insan sayısı gittikçe artıyor. Bilimle uğraşanlar ve teknik alanlarda çalışanlar bilgiyi toplayıp üretiyorlar, yöneticiler ve denetmenler işliyor, öğretmenler ve iletişim alanında çalışanlar da onu dağıtıyorlar. Ev yaşamından uluslararası ilişkilere, boş vakit etkinliklerinden sanayi ilişkilerine kadar “bilgi” sürecinin etkilemediği toplumsal alan kalmadı.

Alvin Toffler’in “üçüncü dalga”sı gibi nosyonlar bilgi toplumuyla aynı anlamda kullanır. Popüler imgeleme girmişlerdir. Birleşik Krallık’ta *Üçüncü Dalga* adında bir film çekildi ve bu terim İngiltere Telekom firmalarından birinin reklam sloganı olarak kullanılıyor. “Bilgi toplumu”, üçüncü bin yıla yaklaştığımız şu günlerde gelecekle ilgili tartışmalarda sıklıkla kullanılan bir deyim haline geldi. Özellikle eğitimle ilgili konularda

hükümet politikasında da bu kavramdan söz ediliyor. Örneğin, Britanyalılar “Britanya eğitim sisteminin, dünya çapında bir bilgi toplumu olarak, Britanya’nın ekonomik başarısını garantilemesinde temel etken”¹ olduğuna inanıyorlar.

Ancak bazı sorular sürekli olarak cevapsız bırakılıyor ya da bunlara karşılık olarak üstü kapalı açıklamalar yapılıyor. Yeni teknoloji ve toplum arasındaki bağlantılar nelerdir? Teknolojik potansiyel hangi durumda ve ne ölçüde toplumsal kader haline gelir? Günümüzde yaşanan toplumsal ve ekonomik yeniden yapılanmayla ortaya çıkması beklenen önemli toplumsal dönüşümü göreceğimiz kesin mi? “Yeni bir tür toplumun” ortaya çıkışına şahit olmasak bile, bilgi teknolojisinin etkilerinin olumlu olduğunu iddia edenler haklı mı? [...]

Bilgi teknolojisi (BT) hak ettiği ilgiyi görüyor, ama bilgi toplumu kavramı bilginin rolünü gölgeleyen anlamlarda kullanılıyor. Bazen bu kavrama gösterilen ilgi dikkatle incelenmesi gereken biçimlerde iç içe geçmiş durumdadır. Savunma fonlarının pek çok BT araştırmasını destek-

lemesi ile BT dünyasının çoğu zaman kadınları dışlaması arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılması gerekir. Teknoloji genelde, toplumsal ve kültürel açıdan erkeklikle bağdaştırılıyor. Genel anlamda teknoloji, kuşkusuz, sosyal ve kültürel açıdan erilik ile ilişkilidir.

İkinci olarak, bilgi toplumu kavramı sadece belirli sarsıcı olayları değil, toplum içindeki karşıt hareketleri örter. Genellikle altta yatan zıtlıklar yüzeyde yaşanan karşıtlık ve eşitsizliklere göre daha az ortaya çıkar. Örneğin, BT bağlamında, bilginin kamu malı ya da satılabilir ticari mal olduğu şeklinde karşıt görüşler ileri sürülebilmektedir. BT'nin gelişiminin halka hizmet için yapılan radyo ve televizyon yayınlarına ve halk kütüphanelerine yönelik günümüzdeki gerçek tehdidi ise köklü muhalif dinamiklerin belirmesidir.

Üçüncü olarak, bilgi toplumunun ortaya çıkışı, en azından popüler savunucuları tarafından, doğal bir olay olarak görülüyor. Bu, görünen yoldur. Gelecek BT'de yatıyor. Sanayinin önderlerine göre yeni teknolojilere "tüm kalbimizle sarılmalıyız". Eğitim sisteminin yeniden yönlendirilmesi, piyasaların zincirden kurtulması, yüksek teknoloji araştırmaları ve ticaret ilişkilerinin düzenlenmesi bu yüzden gereklidir, bunun altında yeni teknolojiye karşı takınılan tavır vardır. Luddizmin (teknoloji karşıtlığının) kökünün kurutulması da bu yüzden şarttır.

Bilgi toplumunun doğal ve mantıksal bir toplumsal gelişim olduğu

yönündeki ideolojik yaklaşım sınırsız ekonomik birikim yoluyla gelişen tipik Batı inancıyla daha da ileri götürüldü. Shallis'in "silikon sevdası", bu güçlü inancı anımsatıyor. Bob Goudwaard'ın araştırmalarında da görüldüğü gibi, eğer bu inanç teknolojik ve ekonomik gelişmeyi tetikliyorsa, bunu takip eden iki şey olacaktır. Bunlardan ilki iki alanın da "aşırı gelişimi" olacaktır. İkincisiyse, ileriye dönük mutluluk beklentisi olacaktır.² [...]

BT'de vücut bulan teknokratik gücün tiranlığından endişelenenler çağdaş toplumlarda benzer hareketlerin olduğunu unutmamalıdır. Bilgi toplumu fikrinin popüler ve güçlü olduğu bir gerçektir. Ama BT'yi şüphe ve düşmanlıkla karşılayanlar ve bunun gerçektir ve uzak olduğunu düşünenler de vardır. Bu kişiler ideoloji eleştirisinin çok önemli bir iş olduğunu düşünmemekte, yeni teknolojiye uyum gösterilmesine aktif biçimde direnmenin daha acil bir iş olduğunu vurgulamaktadır. Direniş biçimlerinin sınanması (özellikle yukarıda bahsedilen Luddizm) veya yeni alternatif arayışlarına girmek gerekmektedir. Eğer bilgi toplumu burada resmedildiği gibi kendini doğrulayan bir kehanet değilse bu iki stratejiyi de uygulamak gerektiğine inanıyorum.

BT'nin sayısız alana nüfuz etmesi, teknoloji karşıtlığında da artışa sebep olmuştur; örneğin banka kartımla tren bileti satın alabileceğimi ve ofisimin çok yakında merkezi IBM bilgisayarına bağlanacağını daha bu hafta öğrendim. Bu durum, bir tek-

noloji karşıtlığı tarzı olarak Lud-dizm’e ilgi gösterilmesini sağladı. “Luddizm” yeni teknolojiyi reddederek, mantıksız gerekçelerle saatleri geri almayı öneren muhalifler için kullanılıyor. Muhafazakârlar ve radikaller ise bu etiketi görüşlerini temsil ettiği için severek kabul ediyor. “Eğer ‘Luddist’ olmak geçmişten gelen iyi değerleri korumak, onlara zarar verecek şeylerden sakınmaksa bu terimi seve seve kabul ederim,” diyor Michael Shallis. [...]

“Bilgi toplumu” düşüncesine “alternatif bakışlar” yoluyla nasıl bir şekil verilmeli? Bunun için en az iki kriterimiz olmalı. Bunlardan ilki, alternatif(ler)in normatif temelini açıkça belirtilmesidir. İkincisi, müdahalenin gerçekleşeceği farklı seviyeler ve politikaların uygulanma tarzlarının açıklanmasıdır. Bunun içinde, değişen uygulamalara ve teknolojik yeniliklere pratik seçenekler ve örnekler sunmak da yer almaktadır.

Özellikle günümüz bilgisayar mantığında var olan teknokratik düşünce, etikle ilgili tartışmaları küçümsüyor ya da görmezden geliyor. “Alternatif” tartışmaları bu durumu gündeme getiriyor. Maalesef, günümüz teknolojisinin küresel ve uzun vadeli yönlerine uygun bir etik geliştirilemedi. Kişisel etik buna nazaran daha fazla gelişti. Öncelikle “bilgi toplumunun” *tamamen* yeni bir oluşum olduğuna dair yanlış inanıştan vazgeçilecek, daha sonra da kalıcı bir etik kuramı geliştirilecektir.

Daha da önemlisi, toplumda böyle ahlaksal bir tartışmanın yapılacağı

bağlamların olmayışıdır. Örneğin, meslekler bazen kötüye kullanılsalar da böyle fırsatlar yaratır. Tıp, hipokrat yemininden bu yana ahlaksal nitelikle çevrelenmiş durumdadır. Günümüzde bilgisayara dayalı işlerde çalışanların sayısında ve bu alana gösterilen ilgide diğer mesleklerle göre belirgin bir azalma yaşanmaktadır.

BT yeni ahlaksal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bilgilerin kolaylıkla bir daha geri getirilemeyecek şekilde silinebilir olması veya bilgisayarlar sayesinde özel hayata müdahale edilebilir olması bunlara verilebilecek örneklerdir. Ama en önemli konu, bilginin konumudur. Bu durum, veri, bilimsel bilgi, enformasyon ve, günümüzde pek üzerinde durulmayan dördüncü bir kategori olan, bilgelik arasındaki en uygun ilişkinin nasıl olması gerektiği sorusunu yeniden gündeme getiriyor. BT, bu konuların etik yanlarını acilen düşünmeyi gerektiriyor. Aynı zamanda, bilginin bir meta gibi, en uygun fiyata nasıl satılacağı türünden yeni soruların ortaya çıkmasına sebep oluyor. “Bilgi” pazarda satılmak için üretiliyor. Ama bir “kaynak” ve “kamuya açık bilgi” olarak onu nereye kadar korumalıyız? Metalaşmanın sınırı ne olmalı?

İkinci kriter, stratejilerle ilgili gerçekçiliktir. San Francisco’da ofis çalışanları kartondan bilgisayar ekranları yapıp kafalarına geçirerek sokaklarda dolaşırlar. Ama böyle gösteriler BT’ye ilişkin stratejik eylem olasılıklarına engel olmuyor. Olması ge-

reken gerçekçilik, alternatif eylem olanaklarını mevcut bağlamda gerçek koşullarla ilişkilendiren gerçekçiliktir. "Bilgi toplumu" vizyonu açık şekilde tutarlı olmasına rağmen, bunun alternatifleri pek homojen yapıda olacağı benzememektedir.

Kuramsal olarak, modern toplumların bilgiye ulaşan ve ulaşamayan, onu denetleyen ve denetleyemeyen sınıflara nasıl ayrıldıklarını açıklamak kolay gibi görünse de, gerçekte onların mücadeleleri sayısız ve birbirleriyle bağlantısı olmayan cephelerde gerçekleşiyor. Emek süreci ve sanayi ilişkileri bazı uygun strateji örnekleri sunuyor. Her ne sebeple tanıtılırsa tanıtılsın, Yeni Teknoloji Antlaşmaları yeni teknolojilere uyum sağlama sürecini yansıtmak ve denetlemekte kullanılabilir. Emeli vasıfsızlaştırmayan ya da yerinden etmeyen otomasyonun ve robotların tanıtımı bu noktada çok önem kazanıyor.

Bunlardan farklı stratejiler de mevcuttur. Var olan partilerin bünyesinde resmi siyasal etkinlikler yürütmek; toplumsal hareketler kana-

lıyla siyasal sürece katılmak; iletişim ya da eğitim politikalarını etkilemeye çalışmak; ve yerel siyasal hareketler içinde yer almak bu stratejilere örnek oluşturabilir. Verilerin korunması gibi yasal değişiklikler eski tür etkinlikler gerektirir. Ama BT alternatifleriyle ilgili kaygılar diğer hareketlerle açıklanabilir. Britanya'daki "Microsyster" örgütü, BT içindeki toplumsal cinsiyet dengesizliğini yok etmeye çalışıyor. "Barış için Mikroelektronik" ise, özellikle büyük, ulus üstü BT şirketleri içinde, askeri gelişmelere alternatif olabilecek gelişmeleri desteklemeye çalışıyor. Bunlara benzer örgütler başka yerlerde de mevcut. Örneğin Amerika'daki "Toplumsal Sorumluluk Üstlenen Bilgisayar Çalışanları" örgütü.

NOTLAR

- 1 Bilgi Teknolojileri Paneli, *Learning to Live With IT* (Londra: HMSO; 1986).
- 2 B. Goudzwaard, *Aid for the Overdeveloped West* (Toronto: Wedge, 1975) s. 4.

Bölüm 14

HÜKÜMET ve SİYASET

Birçok modern sanayi toplumu kendini demokrasi olarak görüyor. Peki, gerçekte demokrasi ne demek? Bu konuyu kırk sekizinci makalede David Beetham ve Kevin Boyle ele alıyor. Yazarlara göre, demokrasi sadece hükümet alanına ait değildir. Herhangi bir örgütlenmede karar verme aşamasında demokratik ilkeler uygulanabilir. Hükümet içi demokrasiyi toplum içindeki kurumların demokratik gelişim seviyeleriyle ilişkilendirebiliriz.

Ernest Gellner (kırk dokuzuncu makale) milliyetçiliğe ve bunun ulus devletle ilişkisine değinerek bu bölüme katkıda bulunuyor. Ona göre milliyetçilik, bir siyasal meşruluk kuramıdır; etnik sınırlar, bu kuram aracılığıyla, devletin siyasal bütünlüşmesine tâbi kılınır. Milliyetçilik düşüncesi ile ulus devlet sınırlarının çakışması şart değildir. Milliyetçi inançların etkisiyle devletler dağılabileceği gibi bir araya da gelebilirler.

Siyasal partiler olmadan demokrasi olmaz. Demokratik sistemlerde partiler ülkenin başına kimin geleceğini belirleyen oyları almak için birbirleriyle yarışır. Ancak son yıllarda birçok ülkede parti sayısı azalmıştır. Parti üyeliklerinde belirgin bir

düşüş yaşanırken herhangi bir partiye yakınlık duymadığını söyleyen seçmen sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Ama ellinci makalede de açıklandığı gibi, partilerin azalması, sonuçları itibariyle biraz abartılıyor gibidir. Üstelik üye sayısı azalsa da, partiler siyasal çıkarları düzenleme görevini yerine getirmeye devam ediyorlar. Büyük partilerin hâlâ büyük kaynakları var. Yani, partiler daha uzun bir süre hayatımızda olacağı benziyor.

Bütün demokratik sistemler, ya ulusal ya da bölgesel bir temele dayanır. Ama günümüzde toplumu etkileyen güçler daha çok geniş kapsamlı küresel olay ve konularla bağlantılıdır. Üzerinde yaşadığımız küreselleşen dünyaya uygun bir demokratik yönetim şekli yaratabilir miyiz? Ekonomik değişim birçok toplumun sınırlarını aşmış durumda. Ancak demokratik kurumlar henüz bunu başaramadı. Medya dünyasındaki şirketler gibi dev şirketler, dünya ekonomisinin büyük bölümüne hâkim olmayı ve insan ve kaynakları yönlendirmeyi başarıyorlar. Belki de küreselleşmeyi yönetebileceğimizi düşünmekten vazgeçmeliyiz. Ancak

elli birinci makalede Benjamin Barber çok kötümser olmamamız gerektiğini savunuyor. Sivil örgütler ve toplumsal hareketler demokratik olmayan küresel güçleri bertaraf etmemizi sağlayabilir. Hükümetler, şirketler gibi, sivil grupların etkinliklerini dikkate almaya zorlanıyorlar.

Küreselleşen bir dünyada bir şirketin yaptığı her şey, modern bilgi sistemleri sayesinde dünyanın herhangi bir yerinde neler olup bittiğinden haberdar olan grupların takibi altındadır. Küresel meydana işbirliği yapan hükümetler yine de önemli bir güce sahiptir.

48. DEMOKRASİ NEDİR?

David Beetham, Kevin Boyle

Yaşamımız boyunca aile, komşu, kulüp, ulus, devlet gibi farklı grupların üyeleri oluruz. En küçüğünden en büyüğüne kadar, tüm bu topluluklarda, gerçekleştirilmek istenen hedefler, uyulacak kararlar, üyeler arasında sorumlulukların, yardımların dağılımı gibi kararlar topluluğun bütünü düşünülerek alınır. Bu kararlar için *kolektif* kararlar diyebiliriz. Kişinin kendini ilgilendiren durumlarla ilgili kararlar ise *bireysel* kararlardır. Demokrasi kolektif kararlar alanına aittir. Bütün toplumu ilgilendiren kararların her bireyin katılımıyla alınmasını öngörür. Kararlar alınırken herkes eşit haklara sahip olmalıdır. Başka bir deyişle, demokrasi kolektif karar alma aşamasında *halk denetimini* ve bu denetimin *hak eşitliği* esasıyla yapılmasını gerektiriyor. Bu ilkelerin karar alma aşamasında uygulanması demokrasinin varlığını gösterir.

Demokrasiyi bu şekilde tanımlamak iki konuya açıklık getiriyor. Bunlardan birincisi, demokrasinin genelde düşünüldüğü gibi sadece devlet ve hükümeti ilgilendiren bir konu olmadığıdır. Demokrasi ilkelere herhangi bir kurumda, kolektif ka-

rar alma sistemini uygulamakla alakalıdır. Aslında devlet düzeyindeki demokrasi ve diğer kurumlar içindeki demokrasi arasında sıkı bir bağ vardır. Ancak devlet, toplumla ilgili meseleleri düzenleyen, zorunlu vergiyi belirleyen, üyeleri hakkında ölüm ve yaşam hakkına sahip en kapsamlı kurum olduğundan, devlet düzeyinde demokrasi çok önemlidir.

Demokrasinin tanımıyla ilgili diğer bir nokta ise, demokrasinin bir “ya hep ya hiç” meselesi olmamasıdır. Demokrasi, daha çok halk denetiminin ve siyasal eşitliğin ne kadar sağlanabildiğiyle ve kolektif karar alma aşamasında ne kadar eşitlikçi bir katılımın benimsendiğiyle ilgilidir. Seçimleri kazanarak başa gelen hükümetin halka karşı sorumluluk taşıdığı, tüm yetişkinlerin eşit haklarla oylamaya katılıp seçilme hakkına sahip olduğu ve vatandaşlık haklarının ve siyasal hakların kanunlarla garantilediği devletler demokratik devletlerdir. Ancak bu iki ilkeyi (halk denetimi ve siyasal eşitlik) olması gerektiği şekilde uygulayan devlet sayısı ne yazık ki pek fazla değildir. Demokratikleşme çalışmaları hiç bitmez ve hangi rejim veya siyasal sis-

temde olursa olsun, demokratlar demokratik ilkelerin yayılmasını sağlamak ve demokrasiyi sağlamlaştırmak için çabalarlar.

Demokrasiye değer verilmesini gerektiren birçok sebep vardır. Demokrasi bütün insanlara eşit davranmayı amaçlar. İngiliz hukuk kuramcısı Jeremy Bentham, aristokratların bazı insanların doğuştan daha önemli olduğuna dair inanışlarına karşı çıkan bir yazısında, "Herkes bir kişi olarak sayılır, kimse daha fazlası olamaz," demiştir. Eşitlik ilkesi hükümet politikasının sadece herkesin ilgi alanına eşit ilgi göstermesini değil, aynı zamanda herkesin görüşünün eşit sayılmasını gerektirir. Euripides'in oyunlarından birinde, bir Atinalı, "Zenginlere hiçbir özel güç verilmez, yoksul bir adam, zenginle aynı otoriteye sahiptir," der. Demokrasiyi eleştirenler, insanların büyük kısmının kamu politikalarını belirleyemeyecek kadar cahil, eğitimsiz ve dar görüşlü olduğunu iddia ediyorlar. Demokratlar ise buna şöyle cevap veriyor: İnsanların bilgiye kesinlikle ihtiyacı var. Anlamak için de zamana. Ama sorumluluk almaları gerektiğinde bunu yapacak becerileri de var. Nasıl tüm yetişkinlerin kendi hayatlarıyla ilgili kararları kendilerinin almasını bekliyorsak, toplumu ilgilendiren konularda da sorumluluk almalarını beklemeliyiz.

Demokratik hükümet diğer hükümetlere göre, sıradan insanların ihtiyaçlarına daha fazla önem verir. İnsanlar siyasal yönlendirme sürecine dahil oldukça, endişe ve isteklerin-

den daha çok bahsederler. Eski bir Atina özdeyişi şöyle diyor: "Ayakkabıyı ayakkabı tamircisi yapar, ama neresinin vurduğunu ancak giyen kişi söyleyebilir." Uygulamada hükümet politikasının etkisini en çok sıradan insanlar hisseder ve ancak etkili ve sürekli şekilde baskı uygulanmasıyla hükümet politikasını etkileyebilecek sonuçlar ortaya çıkar. Devleti yönetenler, ne kadar iyi niyetli olsalar da, eğer halk denetiminden ve etkisinden uzaktaysalar, en iyi olasılıkla insanların ihtiyacına karşılık veremezler, en kötü olasılıkla ise kendi çıkarlarına hizmet eder ve sonunda yozlaşırlar.

Demokrasi açık tartışma, ikna ve uzlaşmaya dayanır. Demokratik tartışmanın temel özellikleri arasında farklı fikirler, hepsine eşit ilgi ve bunun yanı sıra her fikrin açıklanma ve dinlenme hakkının olması vardır. Böylelikle, demokrasi yurttaşlar arasında eşitlik sağladığı gibi, toplum içinde çoğulculuk ve çeşitlilik olmasını da sağlar. Bu çeşitlilik söz konusu olduğunda, demokrasi bunları bastırmaya ve gücü tek elde toplamaya çalışarak değil de, tartışma sürecinden geçirerek, ikna ve anlaşma yoluyla çözüme ulaştırır. Demokratiler sıklıkla "konuşma kulüpleri" olarak tanımlanır. Ancak halkın tartışma kapasitesi kusur olarak değil de, bir artı değer olarak görülmelidir. Çünkü bu araç, uygulanacak politikaya karşı oy birliğini korumanın en iyi yoludur.

Demokrasi, temel özgürlükleri garantiler. Toplumsal farkları açıkla-

ma ve çözümlemenin en iyi yöntemi olarak tartışma, özgür konuşma ve ifade hakkı, ilişki kurma hakkı, hareket ve güvenlik hakkı gibi, sivil ve siyasal haklar olmadan gerçekleşemez. Demokrasiler bu hakları korumak üzerine kurulmuş olabilir. Çünkü varlıklarını devam ettirmeleri buna bağlıdır. Demokrasinin en iyi yanını da, bireylerin kişisel gelişimine yardımcı olması ve birçok tartışmaya karşı sınanmak için daha iyi bir yöntem olan kolektif kararlar üretimine olanak sağlamasıdır.

Demokrasi toplumsal yenilenmeyi mümkün kılar. Başarısız politikaların ve siyasetçilerin, yerlerini sistemli bir şekilde başkalarına bırakmalarını sağlayan demokratik sistemler, büyük ayaklanmalar veya demokratik olmayan rejimlerde olduğu gibi önemli konumlardaki yöneticilerin değişimiyle sonuçlanan hükümet karışıklıkları yaşanmadan toplumsal ve dönemsel yenilenmeyi temin eder.

Sıradan insanların kendi hayatlarını etkileyen kararlarda söz haklarının olması tarihte birçok topluma esin kaynağı olmuştur. Bu ilk olarak MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Atina'da klasik bir kuramsal biçime ulaşmıştır. 5. yüzyılın başlarından itibaren, devlet yöneticileri için mülkiyet şartının ortadan kalkmasıyla, her Atina yurttaş tartışmalarda söz hakkı, kanunlarla ilgili oylamalarda oy hakkı, ayrıca jüri hizmetiyle, yönetimde söz hakkı ve kurayla seçilme yoluyla yönetim konseyine üye olma hakkına sahip oldu. İlk kez uygulanan bu demok-

rasi hareketi, günümüze kadar demokratlara referans ve ilham kaynağı olmuştur. Demokratik dönemin Atina ekonomisi ve donanmasının güçlü olduğu, sanatsal eserlerde büyük yaratıcılık örneklerinin görüldüğü ve felsefe tartışmalarının yapıldığı döneme denk gelmesi, demokrasi karşıtlarının hep savundukları, sıradan insanlara kendi meseleleriyle ilgili söz hakkı verilmesinin ya birlik içinde olmayan bir toplumla ya da solumsuz bir hükümetle sonuçlanacağı düşüncesinin asılsız olduğunu gösterir.

Atina demokrasisinin günümüz demokrasisine göre daha az ve daha fazla demokratik olduğu yönler vardır. Yurttaşlar toplumla ilgili kararlar alınırken merkezde yer alıyordu (doğrudan demokrasi), oysa günümüzde temsili demokrasi, yani dolaylı demokrasi uygulanıyor. Yurttaşlar hükümet ve parlamentonun aldığı kararların bir adım gerisinde duruyor. Doğrudan demokrasinin uygulanabilir olması için halkın tek bir mecliste toplanabilecek kadar az sayıda olması ve kararlarla ilgili olarak bilgilenecek ve tartışacak zamanlarının olması gerekir. Günümüz toplumlarında seçim ve referandumla doğrudan katılım şansları olsa da, doğrudan demokrasiyi uygulamak mümkün olmadığı gibi karar alma aşamasında sürekli katılım oranı da oldukça düşüktür.

Atina demokrasisi, yurttaşlığın sadece özgür erkeklere tanınması, kadın ve kölelerin ve Atina'da yaşayan yabancıların görmezden gelin-

mesi açısından günümüze göre daha az demokratiktir. Vatandaşlık hakkından muaf olanlar ise, erkeklerin siyasete katılımını kolaylaştıracak ve günlük yaşamın devamını sağlayacak işleri yapmakla yükümlüydüler. Yani doğrudan demokrasiye aktif katılım mümkündü. Çünkü yurttaşlık hakları belli bir zümreyle kısıtlandırılmıştı. “Halk” yönetirdi, ama bunu ayrıcalıklar sayesinde yapıyordu.

20. yüzyıla gelene kadar, birçok Batılı parlamenter sistemde vatandaşlık üzerinde benzer sınırlandırmaların olduğunu söylemekte yarar var. Fransız Devrimi ile ün kazanan “her siyasal otorite halk kaynaklıdır” deyişinde kastedilen halk, bütün halk değildir. Birçok Batı ülkesinde kadın ve mülkiyetsiz erkeklerin de oy kullanma hakkına kavuşmaları içinde bulunduğumuz yüzyıla denk gelir. Günümüzde, hâlâ bir ülkede, ülke ekonomisine katkısı ne olursa olsun, yetişkin bir kişi oy kullanma hakkına sahip olmayabiliyor.

Temsili bir sistem gerçekten demokratik olabilir mi? 18. yüzyılda yaşamış bir siyaset kuramcısı olan Rousseau, bunun olamayacağına inanıyordu. Ona göre, temsili sistemde insanlar sadece birkaç yılda bir kez, seçim zamanlarında özgürdür, sonrasında kuralları koyanların buyruğu altındadır. Bu da kölelikten farklı değildir. Bu eleştiri, temsili demokrasinin demokratik olmadığına dair sol ve radikal bir bakış açısının uç bir versiyonudur. Sağ ise demokrasiyi insanlara çok fazla söz hakkı tanıdığı için eleştirir.

Yine de, yurttaş sayısının milyonları bulduğu ve herkesin siyasal kararları sürekli oylayacak zamanlarının olmadığı durumlarda temsili sistem, halkın hükümet üstünde denetim sağlamasının en iyi yoludur. Bu kuram, halkın, hükümetin başına gelecek kişiyi yani başbakanı ve yasa ve vergileri kabul ve ret hakkına sahip meclis üyelerini seçmesine dayanıyor. Ama halk denetimi, ancak seçimlerin “adil ve özgür” olduğu, hükümetin açık, meclisin de oylama ve denetim hakkının olduğu durumlarda sağlanmış olur.

Seçimler, temsili sistemlerde insanların hükümet politikasına dahil olmalarını sağlamanın en önemli yoludur, ama tek yolu değildir. İnsanlar yasalarla ilgili tartışmalara katılmak için kampanyalara katılabilir, siyasal partilere üye olabilir, vekillerle bire bir görüşmelere katılabilirler. Hükümetlerin, politikaların etkilediği kesime ya da seçmenlerden seçilmiş bir gruba danışması istenebilir. Uygulamaya gelince birçok hükümet, fikir oylaması, basın, radyo, televizyon yoluyla halkın görüşlerini almaktan uzak kalmıştır. Ama tüm bu kanallar sonuçta seçim sürecinin etkililiğine bağlıdır. Hükümetlerin halkın taleplerini ciddiye alması için, bu talepleri ciddiye almaması durumunda yerinden olabileceğini hissetmesi gerekir.

Yani, temsili sistemde halk denetimi hükümet politikasını yönlendirirken, doğrudan yönetim biçimindeki seçimlerde kişisel olarak uygulanır. Parlamento ve meclis yoluyla hükü-

met üstünde sürekli bir denetim sağlanır ve halk farklı birçok kanal yoluyla görüşlerini hükümete bildirir.

Siyasal eşitliğe dayanan ikinci demokratik ilke için ne söylenebilir? Temsili sistem en azından bu açıdan eşitlik ilkesini yerine getiremez. Diğerlerinin yerine karar verme yetkisi nüfusun sadece küçük bir bölümüne verilmiştir. Bu koşullar altında sağlanabilecek siyasal eşitlik, yurttaşların siyasete atılması, halkı ilgilendiren kampanyalara katılması, kötü yönetimlere müdahale edebilmesi ve herkesin oyunun eşit sayılması ile olacaktır. Uygulamaya gelince, birçok temsili demokraside bu şartların tam anlamıyla yerine getirilmediğini görürüz. Çünkü siyasal eşitlikte farklı grupların sahip oldukları kaynaklar açısından ve zenginlik, zaman ve erişim aşamasında sistematik farklar

vardır. Temsili sistemde demokratların görevlerinden biri de, bu farkların sebep olduğu tartışmaları en aza indirmenin yollarını aramak ve halkın hükümet üzerindeki denetim mekanizmalarını çeşitlendirmektir.

Büyük bir toplumda insanlar, halkın yönetim üzerinde yapabileceği etkiyi ayrı ayrı bireyler olarak yaratamaz, ama bir araya gelmiş bireyler olarak yaratabilir. Partiler, benzer fikirlere sahip insanları bir araya getirir. Kapsamlı politik programlar ve duruşlarla ilgili açıklamalar yaparak *seçmene* seçim aşamasında yardımcı olur. *Hükümetler*, seçilmeleri durumunda programlarının uygulanmasını sağlayacak ekibi bulur. *Siyasetle daha çok ilgilenen kişilere* kamu işlerine katılma fırsatı sunar, bir siyasal eğitim aracı ve kamu siyasetini etkilme kanalı vazifesi görür.

49. Uluslar ve Milliyetçilik

Ernest Gellner

Milliyetçilik, her şeyden önce, siyasal ve ulusal birimin iç içe olması gerektiğini savunan siyasal bir ilkedir.

Milliyetçiliği bir duygu ve hareket olarak tanımlamanın en iyi yolu bu ilkedir. Milliyetçi *duygu*, bu ilkenin ihlaline karşı duyulan öfke veya bu ilkenin yaşattığı doyum duygusudur. Milliyetçi *hareket*, böyle bir duyguyla başlar.

Milliyetçi ilkenin ihlal edilmesi için birçok yolu vardır. Herhangi bir devletin siyasal sınırları, asıl ulusun bütün fertlerini içeriyor olmayabilir ya da asıl ulusun fertlerinin yanı sıra bazı yabancıları da içeriyor olabilir veya asıl ulusun hiçbir ferdini içermeyip başka ulusların fertlerini içeriyor olabilir. Bir ulus farklı uluslarla karışmadan farklı devletlerde yaşayabilir, dolayısıyla hiçbir devlet, ulusun devleti olduğunu iddia edemez.

Ancak milliyetçilik ilkesinin ihlal edilmesinin belli bir biçimi vardır; milliyetçiler özellikle bu ihlal biçimine karşı duyarlıdırlar. Eğer siyasal birimin başındakiler, yönetilen çoğunluğu oluşturan milletten değilse, bu, siyasal bakımdan kabul edilebilir bir durum değildir. Bu durum ya büyük imparatorlukların ge-

niş topraklara egemen olması ya da yabancı bir grup insanın bir ülkede egemenlik kurmasıyla gerçekleşir.

Kısacası, milliyetçilik etnik sınırların siyasal sınırları aşmamasını gerektiren ve özellikle yönetenle yönetilenin aynı milletten olması gerektiğini savunan bir siyasal meşruluk kuramıdır.

Milliyetçi düşüncenin etik ve evrensel olduğu ileri sürülebilir. Milliyetçilerin, kendi milletlerinden bağımsız olarak, bütün milletlere aynı hakların verilmesi gerektiğini savundukları olmuştur. Bütün milletlere kendi kökenlerine sahip çıkma ve kendi çatıları altında yaşama hakkı verilmesi gerektiğine inanırlar. Milliyetçilikte böyle bir genelci yaklaşım olmadığını savunacak resmi bir kaynak yoktur. Bir öğreti olarak düşünürsek, tartışmalarda savunulacak sağlam yönleri vardır. Kültürel farkları korumayı amaç edinmeleri, çoğulcu milletlerarası siyaset sistemi ve milletlerin birbirine karışmasının azalmasına yaklaşımları bu görüşü savunmakta kullanılabilir.

Ne yazık ki, milliyetçilik tarihi hep böyle sevecen bir mantık ve akılcılık çevresinde gelişmemiştir. Im-

manuel Kant'ın da inandığı gibi, kimsen de olsa, kişinin kendi için veya kendi işinde istisnalar yaratmaya olan eğilimi insanın en önemli zaafıdır. Bu davranış nasıl bütün olaylara karıştıysa, milliyetçi düşünceyi de etkilemiştir. Mussolini liderliğindeki İtalyan milliyetçiliğinin sebebi de budur. Eğer milliyetçiler, başkalarının başına gelen şeyleri kendi başlarına gelmiş gibi karşılamış olsalardı, milli ruh düşüncesinin iyileştirilmesine yardımcı olmuş olurlardı.

Ama, içinde yaşadığımız dünyada, tüm bunların ötesinde milli ruha, yani tarafsız, iyi niyetli bir mantıkla işleyen herhangi bir milliyetçiliğe bile karşı olanlar var. Bunun nedeni de dünyada pek çok milletin varlığıdır.

Ayrıca birçok bağımsız ve özerk siyasal birlik var. Hesaplanacak olursa, millet sayısının var olabilecek devlet sayısından *çok* daha fazla olduğu görülecektir. Eğer bu hesap doğruysa, dünya üzerindeki bütün milliyetçilerin aynı anda mutlu olması imkânsızdır diyebiliriz. Bir tarafın mutluluğu diğer tarafın öfkesine neden oluyor. Bu tartışmanın bu kadar büyümesinin sebebi, bunca milletin günümüze kadar belirli bir toprak bütünlüğü olmadan karma bir şekilde yaşıyor ya da yaşayabilmiş olmasıdır. Siyasal birliği tek bölgede toplamak isterken, etnik olarak homojen bir yapıyı koruyabilmek için ya insanlar öldürülür, ya kovulur ya da farklı milletler birbirine benzetilir. İnsanların böyle acılar çekmek istememeleri, barışçı milliyetçi ilkelerin uygulanmasını zorlaştırıyor olabilir.

Milliyetçilikle ilgili bu tanımlar, diğer bütün tanımlar gibi, sağduyu ile yapılmalıdır. Milliyetçi ilke, azınlıkların varlığından etkilenmez. Ancak yöneticiler arasında bu azınlık gruplardan kaç kişi olacağının önceden belirlenmesi, sonradan doğabilecek problemlerin önüne geçer. Ne yazık ki, sabitlenebilecek doğru bir oran söz konusu değildir. Bir yabancıya ne kadar ayrıcalık verilmesi gerektiğini ya da nereye kadar güvende olacağını önceden kestirmek kolay değildir. Şüphesiz oranlar durumdan duruma değişecektir. Ama uygulanabilir kesin bir tablonun çıkarılamıyor olması bu tanımı geçersiz kılmaz.

Milliyetçilik tanımımız henüz aydınlatılmamış iki nokta yüzünden pek sağlıklı sayılmaz. Şimdi bu iki noktadan bahsedelim: devlet ve millet.

Devletle ilgili açıklamalara Max Weber'in kabul görmüş bir tanımıyla başlayabiliriz. Weber, devleti, meşru zor kullanma hakkı ve yaptırım gücü olan bir kurum olarak tanımlamıştır. Bunun altında yatan fikir çok basit ve çekicidir: Birçoğumuzun içinde yaşadığı, diğerlerinin ise yaşamayı tercih edeceği yerlerde şiddet uygulamak yasadışıdır. Uyuşmazlıklar yaşanması normaldir, ama bunları şiddet uygulayarak çözemeyiz. Yaptırım gücü sadece merkezi siyasi otoritelerin ya da onların yetki verdikleri kişilerin elinde olmalıdır. Düzeni korumanın en önemli yolu gücü doğru kullanmaktır. Bu yüzden "güç" açıkça belirtilmiş, özel ve iyi düzenlenmiş bir kurumun elinde olmalıdır.

Bu alt kurumların oluşturduğu kurum ise devlettir.

Modern toplumlarda yaşayan pek çok kişi için hatta neredeyse herkes için bu tanımda vurgulanan nokta kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak yine de yeterince tatmin edici değildir. Günümüzde kontrolü altındaki topraklarda zor kullanma hakkını ve yaptırım gücünü tekeline almayan bazı devletler ve devletçikler var. Vasallar bağlı bulundukları derebeyine olan sorumluluklarını yerine getirdiği sürece, feodal bir devlet, vasallar arasında çıkan özel savaşlara müdahale etmeyebilir. Farklı kabile nüfuslarını içeren bir devlet de, kabile kavgaları, yollardan geçen ya da pazaryerlerinden alışveriş eden tarafsız kişileri etkilemedikçe, bu kavgalara müdahale etmeyebilir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz vesayetinde olan Irak hükümeti, seferlerinden önce ve sonra en yakın polis karakoluna rapor vermeleri, düzenli bir şekilde ölü ve ganimet bilgilerini kaydetmeleri koşuluyla aşiret baskınlarına göz yumuyordu. Sözün kısası, yaptırım gücü tekelinde olmayan devlet ve devlet gibi işleyen kurumlar da vardır.

Weber'in belirttiği temel ilke, ne kadar etnik merkezci de olsa, merkezleşmiş yapıya sahip Batı ülkesine ilişkin örtülü varsayımıyla birlikte *günümüzde* geçerliliğini koruyor gibi görünüyor. Devlet sosyal işbölümünün olgunlaşmasının çok tipik bir göstergesidir. İşbölümünün olmadığı yerlerde devletten de söz edilemez. Ama herhangi bir uzmanlık ya

da her uzmanlık, devleti oluşturmaya yetmez. Devlet özellikle düzen sağlama konusunda uzmanlaşmış ve yoğunlaşmış olmalıdır. Devletin ilgilendiği daha ne kadar kurum ve konu olursa olsun, asıl işi düzen sağlamak olmalıdır. Devlet, polis teşkilatı ve mahkemeler gibi, özel düzen sağlama kurumlarını toplumdaki diğer kurumlardan ayırarak var olur. İşte bu kurumlar devletin ta kendisidir.

Bütün toplumlar devlete sahip olmak zorunda değildir. Milliyetçilik akımı sonucunda ortaya çıkan problemler devletsiz toplumlarda baş göstermemiştir. Eğer ortada bir devlet yoksa, milli sınırlarla uyuşup uyuşmadığını tartışmaya gerek de kalmaz. Yönetimi elinde tutan bir üst sınıf olmadığına göre, bunun yönetilenlerle aynı milletten olup olmadığı da tartışılmaz. Bir devlet veya yönetici grup olmadığına göre, başarısızlıkların sorumlularını bulmak da kolay olmayacaktır. Yine de bazı kimseler devletsizliğe karşıdır, ama bu ayrı bir konudur. Milliyetçiler gücün dağılmasına ve doğal sınırlara karşı çıkmışlardır, ama gücün ve sınırların olmayışına nadiren tepki göstermişlerdir. Devletin olmadığı ya da işlevini yerine getirmediği yerlerde milliyetçilik akımı var olamamıştır. Devletin açıkça var olduğu durumlarda, sınırlar, gücün nasıl dağıldığı ve başka avantajların nasıl kullanıldığı gibi etkenler devlete olan tepkiyi belirleyen etkenler olmuştur.

Bu durum kendi içinde çok önemlidir. Devletle ilgili açıklamaların dışında, milliyetçilikle ilgili tanı-

mımızda eksik olan ikinci bir nokta daha var. Milliyetçilik, sadece devletin varlığının kesin olduğu yerlerde ortaya çıkıyor. Topluluğun siyasal bir merkezinin olması ve birliği beraberliği koruyan duygusal ortam, milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayan etmenlerdir.

Devletin tarihçesine kısaca bir göz atalım. İnsanlar, tarih boyunca üç önemli dönemden geçmiştir: Tarım öncesi dönem, tarımsal dönem ve sanayi dönemi. Avcılık ve toplayıcılıkla uğraşırken, devleti oluşturan siyasal bir işbölümüne gerek duymamışlardır. Bu yüzden de bu ilk dönemde, gücü eline alarak düzen sağlayan bir kurum oluşmamıştır. Ancak bu dönemin aksine tarımsal döneme geçtikten sonra toplumların birçoğu, bir devlete ihtiyaç duymuşlardır. Kurulan devletlerin bazıları güçlenmiş, bazıları güçsüz kalmıştır. Bazıları despot, bazıları daha az kuralcı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Yapısal anlamda birbirlerinden oldukça farklıdır. Tarımsal dönemde devlet insanlar için sadece bir seçenektir. Üstelik devletin şekli de farklılık gösteriyordu. Avcılık-toplayıcılık döneminde ise, insanların böyle bir seçeneği olmamıştır.

Sanayi dönemine geçildikten sonra ise, insanlar için devletsiz olma ihtimali kalmamıştır. Hegel devlet için şöyle demiştir: “İlk başta devlet yoktu, sonra biraz vardı, sonra ise hep oldu.” Hâlâ devlet şekillerinde çeşitlilik vardır. Sosyal düşüncede, Marksizm ya da anarşizm gibi gelenekler bulunmaktadır. Bu görüşler, en azın-

dan bazı durumlarda, devletin dağıtılabilir olduğunu savunurlar. Bu görüşlere şüpheyle bakmak için bazı güçlü ve açık kanıtlar vardır. Sanayi toplumları inanılmaz kalabalıktır ve bu toplumlar alışık oldukları ya da yaşamak istedikleri koşulları sağlayabilmek için, işbölümü ve işbirliği yaparak çalışırlar. Bu ortaklıkların bir bölümü kendiliğinden ve isteğe göre ortaya çıkar. Ancak her şeyin kendiliğinden ve istekle ortaya çıkmasını beklemek iyimserlik olacaktır.

Devletin olmadığı yerlerde milliyetçilik probleminin olmayışını, milliyetçiliğin bütün devletler için sorun yarattığı şeklinde algılamamak gerekir. Tersine, sadece *bazı* devletler için böyle bir problem ortaya çıkmıştır.

Milletin tanımıyla ilgili problemler devletin tanımına göre daha önemlidir diyebiliriz. Modern insanlar, merkezi devleti, hatta merkezi millet devletlerini görmek istediklerini söyleseler de, en ufak bir teşvikle devletin var olmadığı bir toplum hayaline kapılacaklardır. “Doğa toplumu” hayali oldukça yaygındır. Bir antropolog, kabileleri inceledikten sonra, onların sistemlerinden yola çıkarak, kalabalık dahi olsalar bir devlete sahip olmadıkları sonucuna varabilir. Oysa günümüzde, milleti olmayan bir insan fikri modern düşüncayla bağdaşabileceğe benzemez. [...]

Bir insanın nasıl kulakları, burnu olması gerekiyorsa, bir de milleti olması gerekir. Bunlardan birinin olmaması anlaşılabilir bir durum değildir ve zaman zaman yaşanan bir durumdur. Ancak arkasında bir felaket

yatar. Aslında sonucun kendisi için de felaket denilebilir. Tüm bunlar açıkça görülmektedir, ancak ne yazık ki, tam olarak gerçeği yansıtmazlar. Bu kadar net bir şekilde doğru gibi görünmesi milliyetçilik problemine bakış açımız ve dahası, problemin merkezinde yatanlarla alakalıdır. Bir milletin parçası olmak insan olmakla alakalı değildir, ancak günümüzde böyle gibi görülüyor.

Aslında, milletler de devletler gibi gereklilik değil sadece bir alternatiftir. Ne milletler ne de devletler her zaman, her koşulda var olmuştur. Üstelik devlet ve millet birbirinin parçası değildir. Milliyetçilik, devletle milletin birbirleri için yaratıldıklarına inanır. Bu beraberlik de çoğu zaman hüsrarla sonuçlanır. Beraber hareket etmeye başlamadan önce, birbirlerinden bağımsız olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle devlet kesinlikle millettten yardım almadan var olmuştur. Bazı milletler ise, belirli bir devlet bünyesinin dışında ortaya çıkmışlardır. Milli düşüncenin devletin varlığını önşart olarak kabul

edip etmediği ise tartışmaya açık bir konudur.

Öyle ise, günümüzde kuralcı ve evrensel bir niteliğe sahip görünen millet düşüncesi için ne söyleyebiliriz? Aşağıdaki, geçici ve eğreti duran iki tanım bu anlaşılması güç kavrama ışık tutacaktır:

- 1 İki kişinin aynı millettten olabilmesi için, aynı kültürü yani aynı düşünce ve işaret sistemini, haberleşme yöntemlerini ve davranış özelliklerini taşıması gerekir.
- 2 İki insanın aynı millettten sayılabilmesi için, birbirlerini böyle görmeleri gerekir. Başka bir deyişle, millet kişilerin inanç, sadakat ve dayanışmasının ürünüdür. Belirli bir grup insan (örneğin aynı alanda yaşayanlar ya da aynı dili konuşanlar) bir gruba ait olmanın sorumluluğunu alıp görevlerini yerine getirebiliyorsa, millet olurlar. Onları millet yapan şey, birbirlerini aynı grubun bireyleri olarak benimsemeleridir. Paylaşmayan davranışlara bakarak bu gruba üye olmayanlar belirlenebilir.

50. Siyasal Partiler İçleri Boş Kalıplar mıdır?

The Economist

Siyasal partiler olmasa demokrasi neye benzerdi? Düşünmek bile imkânsız gibi görünüyor. Demokrasi adını verdiğimiz sistemlerde partiler halkın güvenini kazanıp iktidara gelmeye çalışırlar. Partiler olmasaydı, seçmen herhangi bir kişiye oy verdiğinde nasıl bir sonuçla karşılaşacağını bilemezdi. Partiler ilgi alanları ve düşünceleri benzer insanları bir araya getirerek küçük küçük grupların oluşmasını engellemiş oluyor. Ancak son otuz yılda siyaset bilimcileri, parti sayısında yaşanan düşüşü tartışıyor. Peki, bu gerçekten de bir sorun mudur?

Siyasal partiler için bir genelleme yapmak kolay değildir. Bir ülkenin tarihi, kuruluş şekli ve daha birçok unsur partiyi şekillendiren etmenlerdir. Örneğin, Amerika'daki federal yapı ve kuvvetler ayrılığı ilkesi, kendi adamlarını Beyaz Saray'da görmek isteyen cumhuriyetçilerin ve demokratların gruplaşmasına neden oluyor. İngiltere'deki partilerin tutumu ise tamamen farklıdır. Çünkü meclis üyeleri adamlarını Downing Street'te¹ tutabilmek için partinin kurallarına uymak zorundadır. Amerika'da başkan bir kez seçildi

mi, güvendedir. Bu yüzden meclis üyeleri hükümet adına milli bir sorumlulukları varmış gibi değil de yerel vekiller gibi davranırlar. İngiltere ve Amerika'dan farklı olarak, seçim sonuçlarına göre oranlı temsil sistemini kullanan ülkelerde durum daha farklıdır. Bunlar, çok partili sistem ve koalisyon hükümeti kurmaya çalışırlar.

Demokrasi sistemlerinde böyle farklılıklar olsa da, bütün demokrasilerde ortak olarak görülen bazı akımlar vardır. Partilerin doğası değişiyor ve kimilerine göre, güçlerini giderek kaybediyorlar. Bu tezi savunanlar aşağıdaki noktalara dikkat çekiyorlar.

İnsanların davranışları gittikçe öznelleşiyor. Siyasal bir partiye üye olmaktansa, balığa gitmeyi ya da internette sörf yapmayı tercih ediyorlar. 1950'lerde İşçi Partisi'ne bağlı kulüpler çalışanlar için oyun ve çalışma yerleri olmuştur. Muhafazakâr Parti ise, diğer işlevlerinin yanında bir evlilik bürosu gibi çalışmıştır. Bugün ise, İngiltere'de siyasal bir partiye üye olmakla bir hayır kurumuna üye olmak arasında bir fark yoktur. Üyelik için belirli bir ücret ödenir,

ama toplantılara katılmak veya oy toplamak için çalışmak gerekmez.

Fikirler Bitiyor

Siyaset gittikçe laikleşiyor. 1960'lar-
dan önce, siyasi çabalar dini bir görev
niteliğindeydi. Batı Avrupa'nın bü-
yük bölümünde komünistliğe karşı
Katoliklik veya çalışana karşı patron
gibi kutuplar ortaya çıktı. Ancak bu
tarihten itibaren, fikirsiz ayrılmalar gi-
derek azalmaya başladı ve bu durum
Sovyet komünizminin çöküşüne ka-
dar devam etti. Günümüzde, siyaset,
değer yargılarından çok, uygulanan
politikayla; liderlerin neye inandıklar-
ından çok yeterlilikleriyle ilgileniyor.
Eğitim oranı yükseliyor ve fikir ayrı-
lıkları bitiyor. Seçmen artık eskisi gibi
sadık değil. 1960'da beş seçmenden
ikisi, kendisini Cumhuriyetçilerin ve-
ya Demokratların güçlü savunucusu
olarak görüyordu. 1996'da bu oran
üçte bire düşmüştü. İngiltere'de 1964
ve 1997 yılları arasında, bir partiyle
güçlü bir bağ olduğunu söyleyenle-
rin oranı %44'ten %16'ya geriledi.
Böylesi bir partizan dağılımı neredey-
se bütün demokrasilerde yaşandı. Sa-
dakatte yaşanan gerileme sonucunda,
partilerin *ideolojik merkeze* doğru yö-
neldiği söyleniyor. Siyasal uçlar kay-
bolmadı, ama sosyalizm ve muhafaz-
akârlık arasında kesin bir tercih ya-
pılması gerektiğini savunan partilerin
ayakta kalması artık pek de kolay de-
ğil. 1950'li yılların sonlarında, Alman-
ya Sosyal Demokratları (SPD),
Marksist kökenlerinden sıyrılarak
herkese hitap etmeye başladı. Yeni

Emek artık kendini İngiltere işçileri-
nin siyasi kolu ve ticaret birliği olarak
tanıtmıyor. Bill Clinton, başkan ol-
madan önce Demokratik Parti'nin
meslek ve serbest ticaret piyasasının
onayını almasını sağladı. Eleştirmen-
lerin *post-materyal meseleler* adını ver-
dikleri çevre, ahlak ve tüketici hakla-
rı gibi konular eski sağ-sol bünyesinde
yer almayan konular olduğu için,
günümüzde partilerin doğru düzgün
etiketlenmesi pek kolay olmuyor.

Medya, partilerin bir zamanlar
kendi içlerinde bilgi aktarımını sağla-
mak için kullandıkları yöntemleri par-
tilerden devraldı. İngiltere Essex Üni-
versitesi'nden Anthony King, "Radyo
ve televizyon nasıl kapıdan satışları
ortadan kaldırırdıysa, eski tip parti çalış-
anlarını da ortadan kaldırmıştır," di-
yor. 1878'de Almanya SPD'nin elliye
yakın gazetesi vardı. Bugün medya,
partilerin kendileri için gazete çıkar-
masına ve kapı kapı dolaşmalarına
gerek bırakmıyor. Daha birçok açı-
dan, seçimleri kazanmak artık daha
az emek-yoğun, daha çok sermaye-
yoğun bir mesele haline gelmiş; ba-
ğışlar daha önemli, aktivizm daha
önemsiz olmuştur.

Partiler için önemli bir başka teh-
dit ise, *çıkarcı ve baskı gruplarının* büyü-
mesidir. Seçmenler bütün yıl katılabil-
ecekleri, çıkarlarına göre seçtikleri
gruplara katılabilecekken, neden par-
tilerin sadece seçim döneminde yü-
rüttükleri organizasyonları tercih et-
sinler ki? Akademik çevreye göre ise,
politikaların belirlenmesinde siyasal
partiler *düşünce kuruluşlarından* daha
az etkili oluyorlar. Partiler seçim bil-

dirileri dağıtmaya devam ediyor. Ancak bunlar çok küçük bir gruba hitap ediyor. Bazılarına göre, uygulanacak politikayı belirlemek partinin başındakilere bırakılmamalı, çünkü seçmenin düşüncesinden uzaklaşarak daha uç noktalarda düşünülüyor. Bu konuda mesajı belirsiz bırakmak daha iyi olacak gibi. Neden önemli kararlar, İsviçre’de olduğu gibi sıklıkla *referandumlarla* alınmıyor?

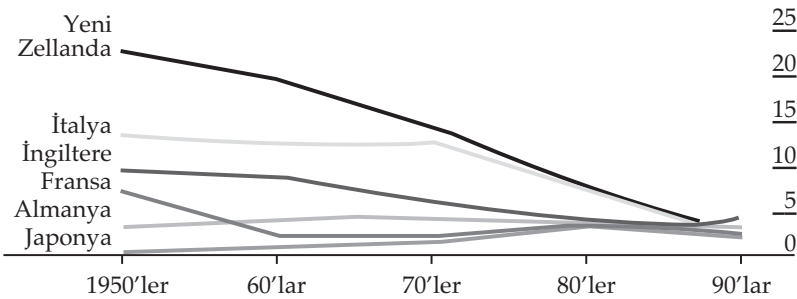
Akademisyenlere göre, bu eğilimleri tanımlamak kolay, ancak değerlendirmek zor. Birçoğu çok partili dönemin yerini yeni sistemlere bıraktığı konusunda hemfikir. Bu modern partilerde hâlâ değer ve inanç sahibi üyeler bulunsa da, artık amaçları geniş çaplı organizasyonlar yürütmek ve toplumsal hareketler yapmak değil. Asıl amaçları seçimleri kazanmak.

Peki, bu kötü bir şey mi? Eğer politikaya katılımı azaltacaksa öyle. Siyasal partilerin geleneksel görevlerinden biri de, oyların kime gittiğini ortaya çıkarmaktır. Seçimlere katılım

oranlarına bakıldığında, 20 zengin ülkeden 18’inde 1950’li yıllara göre, azalma yaşandığı görülür. Bunun nedenlerini belirlemek kolay değildir. Irvine’deki California Üniversitesi’nden Martin Wattenberg katılım oranlarının azaldığı ülkelerde siyasi partilerin zayıf olduğuna dikkat çekmiştir. Referandumlar sayesinde İsviçre başkanlık seçimleri parti değil de aday merkezli olduğu için Amerika ve Fransa, insanlar partiye değil de bölünmüş parçalarına bağlılık hissettikleri için Japonya bu ülkelere örnek olarak verilebilir. Bu ülkelerin aksine, sınıf merkezli bir siyasetin izlendiği ve partilerin hâlâ güçlü olduğu İskandinavya’da seçimlere katılım oranı 1950’li yıllara nazaran artış göstermiştir.

Üyeler Azalıyor

Azalma olgusu sadece oy verenlerin sayısında yaşanmıyor. Alınan önlemlere karşın partilerin üye sayısı da azalıyor. Almanya’yı bu duruma örnek verebiliriz. 1960 ve 1970’lerde

Şekil 50.1 Çok değil az: Seçimlerde parti üyelerinin oranları.

Kaynak: Susan E. Scarrow, Center for German and European Studies Working Paper, 259 University of California, Berkeley.

Sosyal Demokratlar üye sayılarını hızla artırdı. Hristiyan Demokratlar ise, buna cevaben üye sayılarını ikiye katladılar. Ancak 1980'li yılların sonlarından itibaren, özellikle gençler arasında üyelik oranında büyük düşüşler yaşanmıştır. 1964'te İngiltere İşçi Partisi'nin 830.000, muhafazakârların 2 milyona yakın üyesi vardı. 1997'de bu rakam 427.000, sonra da 400.000'e geriledi. Düşüş bazı ülkelerde daha belirgin yaşandı. Ancak Houston Üniversitesi'nden Susan Scarrow'un belirttiği gibi, neredeyse tüm demokrasiler bu akımdan etkilendiler. Üye sayısının azalması, ideolojik farkların belirsizleşmesi ve oy veren seçmen oranının düşmesi azalma tezini güçlendiriyor.

Peki, bu tezi çürütemez miyiz? Partilerin sayısının azalıyor olması kendi içlerindeki boşluklarla ilgilidir. Akademik çevreden bazı isimler partilerin altın çağının yaşanmış olup olmadığını araştırıyor. Essex Üniversitesi'nden King, bu tezle ilgili kanıtların çok az sayıda partiden yola çıkılarak oluşturulduğunu iddia ediyor. Net ideolojileri olan, çok üyeli, yerel ve sosyal organizasyonlar düzenleyen İngiltere'de iki önemli parti, Alman SPD, Fransız ve İtalyan komünistleri bu partilere örnek teşkil eder. Oysa, Amerika ve Kanada'daki partiler ve Batı Avrupa'nın burjuva partileri zaten hiçbir zaman çok büyümədiler. Üstelik bu partiler iddia edilen azalmaya rağmen siyasetle bağlarını koruyorlar.

Birçok yerde, *devlet yöneticiliğine aday göstermek* hâlâ partilerin kontro-

lû altında olan bir iştir. Bağımsız adayların iktidara gelebilmeleri pek de kolay değildir. 1970'lerden beri, bağımsız adayların sayısında da düşüş yaşandı. Partiler adaylarını belirlerken üyelerin parti içi çalışmalarını dikkate alırlar. Örneğin, Almanya'da partiler iş sahibi olmak için gerekli bir kanal gibidir. Birtakım kişiler kamu sektöründeki önemli işlere ve kamu kuruluşlarının başlarına buralardan atanır. Bağımsız aday sayısının nispeten daha çok olduğu Amerika'da da, partiler, birçok politikacının iş hayatına atıldığı kasaba, şehir ve devlet idaresini ellerinde tutuyorlar.

Bu durumun doğal olarak bazı istisnaları var. Bir medya kodamanı olan Silvio Berlusconi, 1994'te televizyon hükümdarlığı ve serveti sayesinde Forza Italia'nın² başına geçerek başbakan olmayı başarmıştır. Bir üçüncü parti adayı olan Ross Perot, 1992'de Amerika devlet başkanlığı seçiminde %19 gibi ciddi bir oy almıştır. Partilerin düşüşe geçtiğini savunanlar için, bu iki durum tezlerini kanıtlayıcı örneklerdir. Ama şunu da belirtmek gerekir ki, Ross Perot sonunda kendisine karşı yürütülen kampanyalara dayanamamıştır.

Partilerin üye kaybetmesi, parasal ve işlevsel bakımdan güçsüzlükleri anlamına gelmez. İşin aslı, devletten para almalarını gerektiren yasa onaylandıktan sonra daha da zengin olmalarıdır. Almanya'da partilere devlet yardımı 1970 ve 1990 yılları arasında, üç kattan fazla arttı ve şimdi partiler gelirlerinin %20 ila %40'ını buradan karşılıyorlar. Ame-

rika'da parti üyeliğinden işe geçen bir çalışanın daha verimli olduğu iddia ediliyor. Zaten, Amerika'da partilere para bağışı yapmak ve toplanırlara katılmak giderek yaygınlaşıyor. Büyük partilerle yakın olmasalar bile, belirli amaçlarla düzenlenen kampanyalar ve adayların (Cumhuriyetçi-Hristiyan koalisyonu ya da demokrat ulusal eğitim birliği olabilir) onlarla sıklıkla ittifak kurması gerekebiliyor.

Medyanın rolüne de daha yakından göz atılması gerekiyor. Partilerin üyeleriyle haberleşme yöntemlerinin zayıfladığı bir gerçek. Ama partiler, gazetecilerle ilişkilerini yürütebilmek ve hem üyelerine hem de kalabalık bir izleyici grubuna hitap edebilmek için, büyük yatırımlar yaptılar. İngiltere'de yerel aktivistlerin sayısının giderek azalması, haberleşmeye daha profesyonel bir bakış açısı kazanılmasını sağladı. Margaret Thatcher, 1979 seçimlerinde bir reklam şirketi olan Saatchi & Saatchi ile anlaşarak piyasayı hareketlendirdi. 1997 seçimlerinden itibaren faaliyetlerini Londra'da Millbank Kulesi'nden yürüten İşçi Partisi de medyaya daha kurnazca yaklaşmaya başladı.

Partilerin ne kadar güçlü olduğunu anlamanın bir yolu da, iktidara geldiklerinde ellerindeki gücü nasıl kullandıklarına bakmak olacaktır. Bu güç onlara verilir. Birçok hükümet açıkça partilerinin veya üyesi olduğu siyasi toplulukların etkisi altındadır. Fransa başkanlık sistemi bağımsız adaylar için ideal görünse de

Charles de Gaulle, "Parti desteği olmadan iktidara gelmek mümkün değildir," demiştir.

Bir Sonraki Ateş

Partilerin azalmasıyla ilgili tartışmalardan sonra, bu teoriyi savunanların tezi olan "ideolojik farkların azalması"ndan bahsedelim. İlk bakışta bu akımı Amerikan Demokratları, İngiltere Yeni İşçi Partisi ve Gerhard Schröder yönetimindeki Alman SPD gibi sol eğilimli partilerin merkezi teşkilatlarında görebiliriz. Amerika'da Newt Gingrich 1994'te cumhuriyetçilere karşı bir ateş yaktı, ama bu ateş, alevleri biraz titreştikten sonra söndü. Başkanlık için umudu olan Cumhuriyetçiler, özellikle başı çeken George W. Bush bir kez daha muhafazakârlıklarını vurguluyorlar.

Belki de, ideolojik birleşme biraz abartılıydır. Ronald Reagan ve Bayan Thatcher'ın güçlü ideolojiler çevresinde partilerini yönetmelerinin üstünden ancak on yıl geçti. Uzun vadede akademik araştırmalar sonucu, düşünsel farklılıkların azaldığı fikrini sarsacak veriler elde edildi. On Batı demokrasisini inceleyecek olursak, 1945'ten beri lider durumdaki sağ ve sol partilerin birbirine yaklaşmayıp, aradaki mesafeyi ve kimliklerini koruduklarını görürüz. İngiltere Brunel Üniversitesi'nden Paul Webb yakında yayımlanacak olan bir kitabında (*İleri Sanayi Demokrasilerinde Siyasal Partiler, Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press) partizan ruhu zayıfla-

sa ve seçmenler gayri ciddi bir tavır takınsalar da, partilerin değişen şartlara uyum sağlamakta başarılı olduklarını iddia ediyor.

Bunun yanı sıra, günümüzde ideolojik farkların azaldığını kabul etmek de, bu sürecin devam edeceğini nerden bilebiliriz ki? Batı Avrupa'da soğuk savaştan sonra ideolojik karışıklık sona erdi. Ancak yeni savaşların çıkmayacağından emin olamayız. Yıpranmış sağ, Avrupa Birliği'nin müdahalelerine rağmen, milliyetçi etkiyle yenilenmeye çalışabilir. Fikirler bir partiyi bölmüyorsa, coğrafya böler. Almanya ve İngiltere'de partiler belirli bölgelerden destek alıyorlar. İşçi Partisi ve Demokratlar kuzeye hâkimler, Muhafazakâr ve Hristiyan Demokratlar ise güneye. Hükümetin icraatlarından hoşnut olmayan muhalif *Doğulular*, Doğu Almanya'da Demokratik Sosyalizm Partisi'nde toplanıyor. İngiltere, İtalya, Kanada ve İspanya'da güçlü ayrılıkçı partiler var.

Yani, parti sisteminde hâlâ hayat var. Düşüş tezinin savunucuları yine de ispat peşinde. Almanlar bu durum için bir sözcük kullanıyorlar: *Parteienverdrossenheit*.³ Almanya'da 1980'lerden itibaren, Yeşiller'in artışı ve 1992'de Perot'un başarısının sebeplerinden biri, bazı partilerin ana düşüncelerinden uzaklaşarak mantıksız teklifler sunmasının yarattığı hayal kırıklığıdır. Vatandaşların yeni politika beklentisi geleneksel politi-

kalardan vazgeçilmesini sağlayacak gibi görünüyor.

Sonunda, Yeşiller partilerin egemenliğini zayıflatmaktansa, birleşip SPD ile koalisyon kurarak hükümetin parçası oldular. Bütün dünyadan toplanan verilere bakıldığında, partiler değişim yaşıyor olsalar da, demokrasi politikaları için hâlâ belirleyici durumdalar.

Aslında, partilerin sayısındaki azalma iddialarının yanı sıra, varlıklarının devam etmesi açısından kaygılanmayı gerektiren sebepler de var. Partiler üye kaybettiği, eskiye oranla fikirleri daha az önemseydiği ve daha az oy aldığı halde, hâlâ siyasetle bağlarını koruyabiliyorsa bunu iyi bir şey olarak görebilir miyiz? Akıntıya kapılmamalarının herhangi bir garantisi olmadığına göre, özel çıkar gruplarına yenilmeyecekler mi? Daha önemlisi, üyelerin desteğiyle değil de, devlet katkısıyla ayakta durduklarını düşünürsek, bir süre sonra devlet himayesinden çıkamayan kurumlar olmaları kaçınılmazdır.

NOTLAR

- 1 Londra'da başbakanlık ve birkaç bakanlık konutunun bulunduğu sokak.
- 2 1993 yılında Silvio Berlusconi'nin önderliğinde eski Hristiyan demokratlar, eski liberaller ve eski sosyalistlerin katılımıyla kurulmuş olan parti.
- 3 *Partilerin gönülsüzlüğü*.

51. Küreselleşen Demokrasi

Benjamin R. Barber

Küreselleşmeyi kontrol altına alabilir miyiz? Ya da ilk adım olarak küresel bir sivil toplum yaratılabilir mi? Yakın bir zamana kadar küresel olduğunu iddia edenlere rastlanmıyordu. Bu, günümüzde değişen bir durum. Küresel bir yönetim şekline olanak sağlayan yeni bir uluslararasılık kavramı oluştu. Küresel piyasanın aşırılıklarını dizginleyecek kadar etkili bir küresel hâkimiyet henüz sağlanamadı. Ancak uluslararası sivil toplum kuruluşları (STK'lar) bazı şaşırtıcı başarılar elde etti. Kamu çıkarı için çalışanlar, demokratik milletlerde var olan belediye hizmetlerini küresel düzlemde yeniden yaratmaya çalışıyorlar. Bu bağlamda diğer durumlara bir göz atalım:

Bir prenesten yardım alan Jody Williams adında genç bir bayan, karamayınlarının yasaklanmasını amaçlayan uluslararası bir vatandaşlık hakları hareketi örgütüyor ve gerçekten de bir antlaşma imzalanmasını sağlıyor.

Bangladeşli bir hayalperest, Muhammed Yunus, üçüncü dünya ülkelerindeki kadınlara mikrokredi veren bir finans sistemi geliştiri-

yor ve böylece, kadınları geçmişten gelen köleliklerinden kurtararak onlara özgürlüklerini vermeyi hedefliyor.

Avrupa kamuoyu ve İngiliz mahkemelerinin kararıyla eski bir Şilili diktatörün yargılanabilmesi tüm dünyada artık emekli olmuş zorbalara yüreğine korku salıyor. Sağlığının bozuk olması Pinochet'yi cezadan kurtarsa da, Şili yüksek mahkemesinin dokunulmazlığını kaldırması tehlike çanlarını çaldırmaya yetti. Diktatörler artık emeklilik yıllarında güvende olmayacak.

Milliyetçi hükümetlerden hiçbir şey beklemeyen ve güçlerini bu tür etkinliklerden alan kurumlarla çalışan kadın toplulukları uluslararası dayanışmalarını göstermek için Pekin'de toplanıyorlar.

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) direnmek için çevreci, öğrenci, çalışan ve anarşistlerin kurduğu koalisyon İnternet üzerinden çalışmalarını yürüterek, merkezci ve ideolojik olmayan bir akım yaratıyor. Seattle, Washington DC ve Londra'da sokaklara döküle-

rek medyanın ilgisini çekmeyi başarıyorlar. [...]

Bazı yurttaş grupları piyasadan satın aldıkları ürünlerde “İyi Ev İdare-si” damgasını arıyor. Bu damga, eve giren deniz ürünlerinin güvenli balıkçılık yöntemleriyle (ton balığının yunuslara zarar verilmenden) avlandığının ve halı kilim benzeri ürünlerin çocuk emeği kullanılmadan imal edildiğinin göstergesidir. Duke Üniversitesi öğrencileri, kampuslarındaki spor etkinliklerinde, çocuk emeğini sömüren ve düşük ücretle işçi çalıştıran fabrikalarda üretilmediğinden emin oldukları giysiler kullanarak yeni bir hareket başlatıyorlar.

Yabancı yatırımları yasal olarak düzenlemeye yönelik ulusal girişimleri zamanla yok edecek gibi görünen Çok Yönlü Yatırım Antlaşmaları halk tarafından ortaya konan çaba ve tepkiler sonucunda süresiz olarak ertelendi.

Peter Armstrong’un oneworld.org ve Globalvision’un newmediachannel.org siteleri sayesinde kolaylaşan küresel haberleşme yeni haberleşme yöntemlerini ticaretin tekelinden alıp kamunun ve küresel sivil toplumun hizmetine açıyor.

Avrupa, Avusturya’nın geleneksel partileri ile Jörg Haider’in gerici Özgürlük Partisi arasında kurulan koalisyonu “Avrupa” olarak tepki gösteriyor ve böylece millet sınırlarını aşan bir kamuoyu görüşünün ortaya çıkabileceğine işaret ediyor.

Yüzlerce sivil toplum kuruluşu CIVICUS, Dünya Demokrasi Forumu, Uluslararası Saydamlık gibi yeni uluslararası organizasyonların bünyesinde bir araya geliyor ve tüm ulusları içine alan bir yurttaşlık ağı kurmaya başlıyorlar. Şirketler böyle bir ağdan İsviçre’nin Davos kentinde toplanan Dünya Ekonomik Forumu sayesinde uzun yıllardır faydalıyor.

Başkan Clinton, Davos’ta şirket liderlerine artık uyanmaları gerektiğini söylüyor ve “küresel diyalogda sesini duyurmaya çalışan yeni oluşumlar bulunduğunu”, bunların yeni dünya düzeninin parçası olmayı reddetmektense onu demokratikleştirmeyi hedefleyen ilericiler güçler olduğunu hatırlatıyor.

Orada neler oluyor? Davos başlamak için uygun bir yer. Neredeyse 30 yıldır, çokuluslu şirketler, uluslararası bankalar ve spekülörler her Şubat ayı İsviçre’de bir kayak merkezinde buluşuyor ve ortak bir ağ kurmak, strateji geliştirmek ve yasalar belirlemek için, davet ettikleri devlet adamları ve entelektüeller ile kafa kafaya veriyorlar. Davos, hükümet, sivil toplum ve özel sektörden oluşan ve üzerinde demokrasilerin istikrarlı şekilde durduğu söylenen üçlü bir sacayağın, sadece ekonomiden ibaret olan ve sallanan bir tekli sacayağa dönüştüğü uluslararası bir ortam için uygun bir sembol olmuştur.

Piyasalar, aşınan ulusal sınırlardan kurtulup küreselleşebildiler. Ancak devlet örgütleri bunu henüz

başaramadı. Bu, tehlikeli bir asimetriye neden oldu. Küresel ekonomiler, önemli düzenlemelerin yapılmadığı, ulusal toplumları acemi bir Darwinizm akımından kurtaracak insancıl kurumların var olmadığı arenalarda iş görüyor. Ulusal sınırlar, ekonomiyi içerde tutamayacak kadar geçirgen oldular, ama hâlâ demokrasinin bütün dünyaya yayılıp her yeri uygarlaştırmasına izin vermeyecek kadar güçlüler. Ekonomimizin haplar, cinayet, terör, nefret, porno ve parasal spekülasyon gibi kötü yönlerini küreselleştirdik. Ama değerlerimizi değil. Ortaya çıkan sonuç, küreselleşmeden yarar sağlayanlar ile geri kalan herkes arasında yaşanan gerilimler oldu. Bu gerilim Seattle, [...] Washington DC ve Londra’da ortaya çıkan kargaşalarda kendini gösterdi.

Medyanın ilgisini çekmemiş olsa da, yeni bin yıl, küresel dengesizlikle baş etme çabalarına sahne oldu. Haziran ayında —Bill Clinton, Lionel Jospin, Gerhard Schröder ve Tony Blair gibi isimlerin başında oldukları merkez sol rejimlerin yanı sıra Güney Afrika, Arjantin, Brezilya ve Şili de dahil olmak üzere— bir düzineden fazla demokratik rejim temsilcileri Berlin’de bir araya gelerek uluslararası adaletsizliğe çözüm üretmeye çalıştılar. Birkaç hafta sonra ise, 100’e yakın ülke, Varşova’da “demokrasi toplumları” adı altında toplanarak “Dünyada gerçekten 100 demokrasi ülkesi var mı? Sayıları nedir?” gibi sorularla ulusların demokrasisi anlayışı hakkında görüş birliğine varmaya çalıştılar.

Dahası, buna paralel olarak, uluslararası sivil toplum kuruluşları Özgürlük Evi, Stefan Batory Vakfı ve (*Açık Toplum* adlı küreselleşmeyle ilgili önemli bir kitabın yazarı olan) George Soros’un desteğiyle ilk kez Demokratik Dünya Forumu adı altında bir araya geldiler. Bu forum, hükümet karşıtları, vakıflar ve küresel sivil toplumları güçlendirmeyi amaçlayan entelektüeller arasında bir ortaklık kurulmasını sağladı. Aynı zamanda ortak yemekler vererek ve yabancı başkanlarla toplantılar düzenleyerek saygınlığını arttırdı. Sonunda, bu başkanlar “biz burada-yız, duyulmak istiyoruz” konulu bir bildiri hazırladılar. Dünya Forumu, çalışma gruplarıyla daha sık toplanarak bienaller hazırlamayı planlıyor, ama küresel düzlemde, sadece sivil toplum çatısı altında seslerini duyurmaları pek kolay değil.

Demokrasi için Ulusal Bağış, küresel toplantılarından ilkinin yaptı bile. Bir sonrakini de Sao Paulo’da yapacak. Başka bir küresel grup da bu sahada toplanıyor. Altı yıldır 500’den fazla STK’yı çatısı altında toplayan CIVICUS ve yolsuzlukları izleyen Alman örgütü Uluslararası Saydamlık yeni gruplara örnek olabilir.

Long Island’da, Robert Wilson Watermill Merkezi’nde iş adamları, politikacılar, STK temsilcileri, bilimliler, (ilk kez) sanatçılar ve Watermill Merkezi’nin yaratıcısı Robert Wilson, Aventis Vakfı’nın Üçgen Forumu’nda toplanarak küreselleşmenin geleceğini tartışmışlardır.

Tüm bu olaylar, küresel pazarın ve hükümetlerin dünyanın kaderini etkileyecek planlarını yaparken artık yalnız olmayacakları bir döneme girdiğimizi gösteriyor. Başkan Clinton Seattle'da danışmanlarını üzen bir konuşma yapmış ve küreselleşmenin neden olduğu ikilemlerden açıkça bahsetmiştir. Ancak bunu takip eden kimse olmamıştır. Aksine, Clinton, tıpkı Bush ve Gore gibi, küresel serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmıştır.

Merkez sol da dahil olmak üzere iktidardakiler, pazarın hızla küreselleşmesinden doğan asimetrleri görmezden gelmeyi tercih ediyor. Kapitalizm, düzeni sağlayan ve uygarlaşmaya katkısı bulunan ulusal devletten koparak kuralsızlaşıyor ve yıkıcı oluyor. Pazarlama sektörü itibar kazanırken siyaset büyük çapta geri planda kalıyor. Tek bir birey çoğunluktan üstün görülürken, bireysellik giderek acımasızlaşıyor. Özgürlük artık otorite yokluğu olarak tanımlanıyor. Devlet deyince, akla zor kul lanma ve bağımlılık geliyor.

Ulus-devletler için küreselleşmenin bir problem olmasının sebebi, uluslararası sahadan çok, ulus-devletler içinde yaşanan ideolojik gelişmelerdir. Özelleştirme dürtüsü iki taraflıdır. Bunun anlamı merkezden yönetilmeme değildir, demokrasi-den uzaklaşmadır. İktidar vilayetlere, belediyelere, ve mahallelere devredilir, kamunun elinden alınarak özel sektöre verilir. İktidar hiyerarşik ama aynı zamanda şeffaf ve sorumluluk üstlenen otoritelerden, yi-

ne hiyerarşik kalan, ancak, şeffaf olmayan ve demokratik olmayan özel otoritelere geçer.

Dizginsiz yüksek teknoloji küresel piyasada önemli demokratik değerler kutsal emanetler haline gelmiştir. Küreselleşme ve yeni haberleşme yöntemleri birbirleriyle bağlantılı olduğu için, küreselleşmiş ve özelleşmiş bilgi ekonomisinin post-modern toplumla eşzamanlı ortaya çıkması sürpriz değildir.

Medyada Tekelleşmeye Karşı Demokrasi

Yeni küreselciliğin yarattığı asimetrliler en açık şekilde Disney-ABC, Viacom-CBS, Verizon (Bell Atlantic-GTE) ve AOL-Time Warner-CNN-EMI gibi medya şirketi birleşmelerinde hissedilmiştir. Bu şirket birleşmeleri sadece mal, emek ve sermaye alanlarındaki ekonomik rekabet için değil, demokrasi ve onu tanımlayan değerler için de tehdit oluşturmaktadır. Bu demokrasi değerleri arasında, örneğin, birden fazla kişinin ortaklığıyla kurulmuş bağımsız medya gruplarının güvencesindeki özel ve özerk bilgi; toplumda çoğunluğun desteklediği sosyal ve siyasi farklılıklar; kamu mallarının korunması ve kamu politikalarının belirlemesine tüm halkın katılımı, bulunur. 1934'te çıkarılan Federal Haberleşme Yasası'ndan sonra yeni haberleşme yöntemleriyle ilgili olarak atılan en önemli adım 1962'de Haberleşme Yasası'nın kabulü olmuştur. Bu yasayla, modern bilgi ekonomisi, küre-

sel pazarı elinde bulunduran özel kurumların eline bırakılmıştır.

Yeni tekeller çok daha sinsidir, çünkü 19. yüzyıl tekelleri dayanıklı eşyalar ve doğal kaynaklar üzerinde yoğunlaşmış ve bedenin ürettiği malları kontrol altına almışken, 21. yüzyıl tekelleri haber, bilgi ve eğlence sektörü üzerinde yoğunlaşmış ve aklın ve ruhun ürettiği malları kontrol altına almıştır. Bilgi ve haber ağını devletin kontrol etmesi totalitarizm diye adlandırılırken, bu kontrol tekeli şirketlerin eline geçtiğinde buna serbest piyasa stratejisi demekle yetiniyoruz.

Çeşitlilik görünümü yanıltıcıdır, çünkü çeşitlenen sadece içerik ve bilgi ulaştırma kaynaklarıdır. Bu eğilim sadece yüzeysel bir çoğulculuk ve güçlendiriciliğe sahiptir. Araştırmacılara göre AOL ve Time Warner farklı kesimlere hitap ediyor. AOL'dan Steve Case ve Time Warner'dan Gerald Levin, ortak bir açıklamayla "serbest erişim" için çaba harcayacakları ve içeriği taşıyan "boru" sahiplerinin tekeli olup çıkmayacağı konusunda bize garanti veriyorlar. Ne var ki, kimin "boru"yu kimin içeriği temsil ettiğini bilemiyoruz. AOL çevrimiçi içeriği kontrol ediyor, ama aynı zamanda da bir Ağ servis sağlayıcısı ve bir Ağ kapısı. Time Warner da birleşmeyi interneti çalışmalarına uyarlamak için istiyor. Time Warner içerik sağlayan bir kuruluştur, ama kablo altyapısı kanalıyla "boru"ları da kontrol etmektedir. AOL birleşmenin kendi Ağ hizmetlerini hızlı kablo altyapısı üzerinden vermesini sağla-

masını istiyor (şu anda bu hizmetleri ancak salyangoz hızına ulaşabilen telefon kablolarıyla verebiliyor). Tüm bu konularda gerçek bir örtüşme olmadığını ve birden fazla hedef kitle ve birden fazla bilgi pazarı olduğunu iddia etmek —gülünç bir olgu olarak, Disney şirketinin şirket birleşmelerini sert bir dille eleştirmesinin inandırıcı şekilde ortaya koyduğu gibi— teknolojiyi yanlış anlamak ve yeni bilgi toplumunda kendine sağlam bir yer edinen tekelciliği ve küreselleşmeyi lekelemek olur.

Aslında, "yakınlaşma" olgusu, yazılım ve donanımın, taşıyıcı ve taşınanın birleşmesi, kesintisiz bilgi akımı ve eğlencenin evlere girmesini sağlayacaktır. Başka bir deyişle, tek ortam, tek içerik, tek izleyici kitlesi olacaktır. Telefon, televizyon, bilgisayar, VCR ve DVD ayrı ayrı yöntemler olarak geçmişte kaldı. Yeni medya kuruluşları aynı anda hepsini kontrol etmelidir. Bütünleşmeyi ve yakınlaşmayı hedefleyen bir ekonomide, bu, bunların birbirlerini kontrol etmeleri (birbirlerine sahip olmaları) gerektiği anlamına gelir.

Tekel rastlantısal bir sonuç değildir, aksine, bu yeni dünyada iş yapmak için gerekli bir koşuldur. Dikey bütünleşme sinerji yaratmak için gereklidir. Bill Gates'in, Windows işletim sistemiyle bir İnternet portalını bütünleştirmekte ısrar etmesi, onun orijinal ürününün "doğal" bir uzantısıdır. Ama Gates'in dile getirdiği gerçek şudur: Yakınlaşma tekel ve sinerji dikey bütünleşme anlamına ge-

lır; ayrıca, kapitalizmin ayırt edici özelliklerinin hâlâ gerçek çeşitlilik, hakiki rekabet, değişik pazarlar ve farklı şirketler olduğunu iddia etmek tarih hesabında hata yapmaktır. Bu pratikler sanayi dönemine aittir ve sanayi sonrası bilgi-ekonomi geleceğinde yerleri yaktır.

Şimdi önemli olan, kendi kurallarını koyan bilgi ekonomisinin yeni ve güçlü mantığıdır. Özel sermaye tekeli kamunun yararına çalışan bir yapı olarak algılayan yeni ekonomik mantığın, özel sermaye tekeli kamunun zararına çalışan bir yapı olarak gören geleneksel demokratik toplum mantığını nasıl etkileyeceği üzerinde kimse pek kafa yormuyor. “Birinci Anayasa Tadilatı”nı yazan kurucuların daha çok gazete ve derginin daha az gazete ve dergiden daha iyi bir şey olduğunu düşünmek için birçok geçerli sebebi vardı. Ayrıca, 1934 yılında Federal İletişim Yasası’nı yazan yasa koyucuların radyo ve televizyon medyasının halka hizmet edeceğini düşünmek için birçok geçerli sebebi vardı. Amerika 1980 ve 1990’larda çok kültürlülüğü benimsediğinde çok kültürlülüğün ve farklılığın demokrasinin vazgeçilmezlerinden olduğunu düşünmek için birçok geçerli sebep vardı.

Özel teknolojik ve ekonomik mantıkta bir değişim olması, demokrasideki kamu mantığının da hiç yakınmadan bu değişime ayak uydurmasını mı gerektirir? Yoksa, demokrasinin gereği olarak, teknoloji ve bilgi ekonomisi mi kamusal amaç ve ortak çıkarlara hizmet ede-

cek şekilde yeniden değerlendirilmesi ve değiştirilmelidir? Demokraside özel mantık kamu mantığına baskın mı çıkmalıdır? Steve Case, Gerald Levin ve Ted Turner, seçimle işbaşına gelmemiş olsalar da, yakın tarihte, bir bilgi toplumu olan Amerika’nın kaderini belirleyecek isimler midir? Onların aldığı kararlar bütün dünya için de geçerli mi olacaktır? Bu soruların ulusal politikalar kapsamında cevaplanması mümkün görünmüyor. Bizi bekleyen asıl güçlük, ulusal sınırlar içinde sahip olduğumuz uygar ve siyasal araçları kullanmamızın mümkün olmadığı asimetrik küresel pazar koşulları içinde demokrasinin aşınmasını engellemektir.

Yine de, ortaya çıkan sonuç yansıtıldığı kadar karamsar değildir. Neden? Çünkü yeni uluslararası organizasyonlar ve sosyal hareketler yoluyla küresel pazara uluslararası alternatifler doğuyor. Ulusal sınırlar içinde özelleşmenin yaygınlaşmasına karşı koyacak ve geleneksel “ulusların uyumu” yaklaşımı kanalıyla ulus-devletlerin küresel ekonomiyi yeniden kontrol altına almasına yardım edecek siyasal stratejiler hâlâ var. IMF ve WTO devletler üstü organizasyonlar olmasa da, güçlü uluslardan oluşan grupların araçlarıdır. Lider hükümetler, egemenliğine sahip olan halklarının kamusal çıkarlarını bir kez daha temsil edebilir ve işbirliği yapmanın yolunu bulabilirse, bu örgütler demokratik hükümetlerin iradesine boyun eğecektir.

Ulus Ötesi Sivil Toplum

Sadece üç sektörden biri olduğu için, piyasa ulus-devlet sınırları içerisinde etkili şekilde işlev yapar. Özel sektörü sadece hükümet değil, aynı zamanda, sivil toplum da dengeler. Sivil toplum, hükümete benzer olarak halk ve kurumlardan oluşur, ama serbest piyasa gibi gönüllü ve bağımsızdır. Ulus-devletlerde özgürlük, sadece piyasa sayesinde değil, aynı zamanda hükümet kuruluşları, sivil kuruluşlar ve özel kuruluşlar sayesinde sağlanır. Eğer, serbest piyasa ulus-devlet sınırlarından ayrılacak olursa, kapitalizmin vahşi yüzüyle karşılaşırız. Kapitalizm doğası itibarıyla vahşi değildir (saldırgan şekilde rekabetçi olması icap eder), ama küresel hale gelince, onu uygarlaştıran ulus-devletin kucağından sıyrılıp kaçar.

Geçen yılın sonunda Seattle, Washington DC ve Londra'da yaşanan kargaşanın kaynağında öfke vardı. Bu korumacı tepki, kontrol-den çıkmış bir dünyaya duyulan güvensizliğin işaretidir. Yaşanmasından korkulan gelişmeler adeta bir kâbus gibidir: Amerikan askerleri yabancıların emri altında savaşıyor; İslamcı gruplar Amerika'nın göbeğinde terör estiriyor; işsizlik artıyor; ülkeyi göçmenler istila ediyor ve ülkenin kırılgan birliğini parçalıyor. Amerikalı ve diğer protestocular arasında bir bağlantı yoksa bile, bunun Jörg Haider'in korku politikasının Amerikan versiyonu olduğu söylenebilir. Mısır Ekonomi Bakanı Yusuf

Butros-Gali şöyle demiştir: "Dünya Seattle'ın caddelerinde temsil edilemez. Aslında dünya nüfusunun çoğunluğu zaten konferansı içinden izledi, dışarıda beklemedi."

Demokrasi gerçekten de kontrolden çıktı. Çünkü para, emek ve mal piyasalarının yöneticiye ihtiyaç duymayan makineler gibi işlediği yeni uluslararası yapıda kontrol mekanizmaları —demokratik yönetim kurumları— yer almıyor. Neyse ki, uluslararası sivil kurumlarda ve sosyal hareketlerde yaşanan artış, uluslararası arenada denk bir güç oluşturuyor. Aynı zamanda Pat Buchanan ve Jean-Marie Le Pen gibi isimlerin yürüttükleri karşı politikalara alternatif yaratıyor.

Vatandaşların çalışmaları ve hükümetlerin bu çalışmalara karşı taktiklikleri tavrı, küresel bir kamuoyu oluşmasına ve güçlerin bir araya gelmesine yol açıyor. Vatandaşlar bu konularla ilgili çalışmalarını yoğunlaştırdıkça, sadece ekonomi ve güvenlikle ilgilenen gruplar olmanın ötesine geçiyor ve "Avrupa" gibi yapılar oluşturuyorlar. Küresel kamuoyunun sesi ve uluslararası hakların savunucusu STK üyeleri, çokuluslu devlet kurumları ve uluslararası bankalarla eşdeğer olmasalar bile, gücü dengelemekte önemli bir başlangıç noktası olma özelliğine sahipler. Evrensel haklarla ilgili öğretileri ete kemiğe büründürüyorlar. James Madison'a göre, hakları ilan etmek kâğıttan bir kale yapmaktır; bu kaleden gerçek hakların savunulması olanaksızdır. Hakların elde edilebilmesi

yurttaşların işbirliği yapmasına ve kamusal bir mekânda serbestçe çalışabilmesine bağlıdır. Bu yeni uluslararası kamusal mekânlar uluslararası vatandaşlığı mümkün kılıyor ve küresel hakların da korunmasını sağlıyor.

Ulusların Uyumı

Yine de, bu uluslararası kamusal projeler bize Uluslararası Af Örgütü ve Sınır Tanımayan Doktorlar ile AOL Time Warner ve IMF'nin aynı etkiyi yaptığını düşündürmemeli. Uluslararası pazarın kontrolden çıkmasının tek sebebi ekonominin küreselleşmesi değildir. Pek çok ülkede egemenliği saydam ve sorumluluk sahibi halkın elinden alarak, bu özelliklere sahip olmayan bireylerin eline bıraktık. Thatcher/Reagan/Blair ve Clinton modellerindeki özelleştirme hareketleri karşısında afallamış durumdayız. Hâlâ kullanılabilir durumdaki kontrol mekanizmalarından bile yararlanamıyoruz. Serbest piyasada uluslararası bir düzenleme olmayışından ve yönetim boşluğundan dert yaşıyoruz. Ama aslında uluslararası kurumlar da güçlü milletlerin etkisiyle gelişmiştir. Çokuluslu şirketlerin ve güçlü bankaların himayesinde olmak, halkın egemenliğini zayıflatmış ve özelleştirme mitinin gerçeklik olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Uluslararası sivil toplumlar, ulusal hükümetleri yitirdiklerini kazanmaya zorlayan, telafi edici bir demokratik basıncı unsuru olabilirler.

Teknik olarak, Birleşmiş Milletler gibi WTO da, ulus-devletlerin yarattığı bir kurumdur. IMF ve benzeri kurumlar gibi WTO'yu da, uluslararası egemenliğin bir parçası olarak düşünebiliriz. Ancak küreselleşmenin korkutan ikizi özelleştirme ulusun elindeki gücü almış ve onu yeni sistemin hükümdarlarının hizmetlisi konumuna getirmiştir. Önceleri, çevreyi korumak, saydamlık, sorumluları bilmek, iş güvencesi ve çocukların korunmasını talep edenler; bunlarla ilgilenecek kimse bulamayınca, değişim için çabalamaktansa, sahte bir tavır takınarak sessizce köşelerine çekiliyorlar.

Eğer belirli politikalarda anlaşılabilseydi, önde giden sanayi ulusları IMF ve WTO'yu lehlerine çalışan kurumlar haline çevirebilirlerdi. Garip olan şu ki, küresel pazar ulusların egemenliğini yavaş yavaş yok ediyor olsa bile, özelleştirme karşıtı politika ve kampanyalar sonucunda, ulusal egemenliğin yeniden kurulması ve küresel pazarın kontrolünün yeniden halkın eline geçmesi mümkündür. Motivasyonunun altında güvenlik, çevre ve çocuk işçiler konularıyla ilgili meşru kaygılar yatmakla birlikte, WTO, gelişmiş ülkelere yapılacak ithalat söz konusu olduğunda Üçüncü Dünya ülkelerinin mallarını boykot edebiliyor. Ancak üyeler bu şartları değiştirebilir. Üçüncü Dünya ulusları, Birinci Dünya'nın çevre, güvenlik ve asgari ücret konularıyla ilgilenmesini kendi ekonomilerini koruma kaygısına insani bir kılf uydurmak olarak algılıyorlar.

Amerika, karşılanması mümkün olmayan standartlar öne sürerek, gelişmekte olan ülkelerin elinden işlerini alabilir. Birinci Dünya ülkelerinin, Üçüncü Dünya ülkelerinin desteğini kazanabilmesi için bu standartlara ödenek ayırmaları, küresel kapitalizmi bir düzene sokmaları ve tüm dünyada standartların yükselmesine fırsat tanımaları gerekir.

Ulusal egemenliğin ölmekte olan bir kavram olduğu söyleniyor, ama ölmesine daha çok zaman var. Egemen uluslar şu an için demokratik toplumun yaşayabileceği tek ortamdır ve küresel ekonominin anarşik güçlerine karşı koymak, onları kon-

trol altına almak ve uygarlaştırmak, ancak egemen ulusların başarabileceği bir şeydir. Dünya piyasalarına küresel bir alternatif olan uluslararası sivil toplumun, yeni kırılğan kurumlarının ölçülü bir etki yapabilmesi için bile egemen devletlerin desteğine gereksinimi vardır. Demokrasiler içerisindeki ilerici güçler Haziran'da Berlin ve Varşova'da yapılan türden işbirlikleri yaparak, sivil toplumun dünyanın nasıl örgütleneceği ve yönetileceği konusundaki görüşlerini daha yüksek sesle dile getirmesini sağlayabilir. Ancak vatandaşların ve Kasımda seçilecek yeni başkanın bu sese kulak vermesi gerekecektir.

Bölüm 15

KİTLE İLETİŞİMİ ve HABERLEŞME

Medyanın hayatımız üzerinde çok büyük bir etkisi var. Bu etki, yalnızca haber bültenlerinde verilen enformasyonlar kanalıyla değil, bundan çok daha ince yöntemlerle sağlanıyor. Örneğin pembe dizileri seyredenler, kendilerini oyuncular ile özdeşleştirerek ve onları örnek alarak yaşamlarını buna göre şekillendirebiliyor. İnternette bu dizileri takip edenler için sayısız tartışma grubu mevcut. Elli ikinci makalede Nancy Baym bu gruplardan bazılarının önemini tartışıyor. Gruplara katılmaya başladıktan sonra kendisini dizi karakterleri ve konularıyla ilgili uzun tartışmaların yapıldığı duygusal anlamda tatmin edici bir sanal topluluğun içinde bulmuş. Katılımcıyken yaptığı gözlemler sonucunda, dizi fanatiklerinin sadece kendilerini kahramanlarla özdeşleştirerek hayatlarını sürdüren pasif kültür tüketicileri oldukları inancını reddediyor. Bunun yerine katılımcıların zekice ve kavrayış düzeyi yüksek yorumlarının yalnızca dizilere değil, aynı zamanda kendi hayatları ile olan ilişkilerine de yönelik olduğunu öne sürüyor.

Elli üçüncü makalede James Slewin kısaca İnternet tarihine ve günü-

müzde internetin etkisine değiniyor. İnternet, Amerikan Savunma Bakanlığı'nda askeri bir proje olarak başladı. 1960'ların sonunda, bakanlık kendi içinde haberleşmeyi kolaylaştırmak için yeni bir bilgisayar ağı geliştirdi. Amaçları daha fazla bilgi toplayarak karar alma aşamasını kolaylaştırmak ve bölüm içinde bireylerin birbiriyle daha fazla iletişim kurmalarını sağlamaktı. İkinci olarak, İnternet, üniversitelerde kullanılmaya başlandı. Biliminsanları ve akademisyenler birbiriyle haberleşebilmek ve bilgi kaynaklarına ulaşabilmek için internetten yararlanmaya başladılar. Sonrasında ise, işadamları internetin ticarete sağlayabileceği katkıları keşfettiler. Böylece yeni bağlantı yolları ve ilgili bilgiye ulaşma yöntemleri geliştirdiler. Geçtiğimiz yıllarda İnternet hızla yaygınlaştı. Birçok işyeri içyapılarını internete göre yeniden düzenledi. Bu teknolojinin henüz başlangıç aşamasında olduğunu düşünürsek, internetin hangi yönde ilerleyeceğini kimse öngöremiyor. Ancak İnternet şimdiden sosyal hayatı büyük ölçüde etkiledi ve etkisinin daha birçok alana sıçrayacağı da kesin gibi

görünüyor. Az gelişmiş ülkeler için internetin daha önemli bir hal alacağı kesin. Örneğin, eğer internete bilgisayarlar ve kablolar olmadan (mesela cep telefonları ile) bağlanma imkânı elde edilebilirse, az gelişmiş ülkelerdeki insanlar devasa büyüklüklerdeki eğitim olanaklarına ve enformasyon kaynaklarına doğrudan ulaşabilirler.

Elli dördüncü makalede John B. Thompson, kitle iletişimi yoluyla ile-

tilen “mesajların” alınmasının aktif olarak örgütlenen bir süreç olduğundan bahsediyor. İzleyici ve dinleyiciler, kitle iletişim araçlarından gelen mesajlara karşı seçici davranıyorlar ve onları eleştirel bir şekilde değerlendiriyorlar. Thompson, izleyici ve dinleyiciler, çok sayıda olmalarına rağmen çok farklı gruplardan oluştuğu için, kitle iletişimindeki “kitle” kavramının yanıltıcı olduğuna işaret ediyor.

52. İzleyin ve Bağlanın: Pembe Diziler, Takipçileri ve Sanal Topluluklar

Nancy K. Baym

Yüksek lisans yaparken sıradan bir günüm şöyle geçmekteydi: Derslerden hemen sonra okumam gerekenleri okur ya da o gün ne yapılması gerekiyorsa onu yapar, sonra da video-mu son hızla başa sarıp dizilerimi izlerdim. Daha sonra bilgisayarımı çalıştırır ve İnternet üzerinden yayınlanan bir haber grubu olan rec.arts.tv.soaps (r.a.t.s) adlı siteye girerdim. Küçük çalışma alanımda dizilerle ilgili olarak gönderilen birçok mesajı okur, bazen de kendim bazı mesajlar gönderirdim. R.a.t.s. haber grubu internete olan bakış açımı değiştirdi; ilk defa bilgisayarını sosyal bir araç olarak görmemi sağladı. R.a.t.s.'dan gelen mesajları okuyup mesajlar gönderdikçe gönderilen mesajlar benim için sadece birer metin olmaktan çıktılar. Artık bu yazışmalarda kendilerine ait görüşleri, özgün alışkanlıkları ve hoş ilişkileri olan dinamik bir insanlar topluluğu görüyordum. R.a.t.s etkisini dizileri izlerken de göstermeye başladı. Artık karakterlerin nasıl hareket edeceklerini, gelecek bölümlerde nasıl tartışmalar olacağını ve benim neler ekleyebileceğimi düşünmeye başlamıştım. Benim için dizi izlemek zekice, sosyal kadınların ve er-

keklerin net bir kimlikle ve güçlü bağlarla oluşturduğu karşılıklı bir ilişkinin temeli olmuştu.

R.a.t.s.'ı bir topluluk olarak düşünmeye başladığımda, öncelikle bu terimin sıcak ve duygusal çağrışımlarından etkilendim. Birkaç ay sonra da, r.a.t.s.'ın eğlenceli yanına bilimsel bir araştırma eklemeye karar verdiğimde şu sorunun peşine düştüm: Birbirlerini yüz yüze bu kadar az gören (hatta hiç görmeyen) ve iletişim kanalları da bu kadar sınırlı olan bu insanlar nasıl oluyor da yalnızca sosyal bir dünya değil, aynı zamanda, birbirlerine bağlı bir topluluk gibi gözüken bir sosyal dünya kurmayı başarabiliyorlar? R.a.t.s. örneği bize sanal mekânların birer toplulukmuş gibi hissedilmeye başlanmasına sebep olan iletişimsel eylem tiplerini gösteriyor ve hakkında birçok teori-leştirme çabası olan, ama aslında yeterince incelenmemiş olan sanal topluluk olgusu hakkında düşünebilmek için sağlam bir zemin sağlıyor. Bir sanal topluluk olarak r.a.t.s.'ın öyküsü bu çalışmanın ele alacağı üç konudan biri olacak.

Bilgisayar aracılığıyla iletişim konusundaki ilk araştırmalar bu iletişimi-

min tanımlayıcı özelliğinin anonimlik olduğunu ve bu anonimliğin toplumsal etkileşim üzerindeki etkisinin ise olumsuz olduğunu öne sürüyor. Daha sonraki araştırmalar da, anonimlik üzerinde yoğunlaşarak bunun başka kimlikler oluşturmamıza ya da sahip olduklarımıza yenilerini eklememize neden olduğunu gösteriyor. Elbette, günlük yaşamda etkili olan ırk, sosyal düzey, fiziksel görünüm ya da toplumsal kimliğimizin diğer unsurlarının internette doğrudan anlaşılabilir olmadıkları doğru. Ne gülüş, ne de nefret ifadeleri gibi duygusal tepkiler için de bu geçerli. Genellikle belli olmasına rağmen karışımızdakinin cinsiyetinden bile tam olarak emin olamıyoruz. Belli bir amaca yönelik iletişimde bağlamsal işaretlerin ve yönlendirmelerin yokluğuna dikkat çeken araştırmacılar, artan anonimlik sayesinde, katılımın grup üyeleri arasında daha eşit bir şekilde dağıldığını iddia ediyorlar. Fakat herkes konuşmaya çalışırken görüş birliğine varmak daha da zordur. Anonimlik aynı zamanda sosyal normları yerlerinden oynatabilir ve diğer kullanıcılara karşı *ateşli* ve muhalif saldırılar artabilir. Ancak son araştırmalar internetteki sosyal potansiyele daha ılımlı bakmaya başladılar. Hatta, bazen özgürleştirici potansiyellerini överken bazen de insanları nasıl daha çok sevebilir kişiler olarak gösterdiğini araştırıyorlar.

Sanal topluluk yaygın olarak kullanılan bir terim olmasına rağmen [...], birisi sanal bir birlikteliği sosyal bir topluluk yapanın ne olduğunu ya

da sanal toplulukların nasıl işlediğini araştırmak için bilimsel çalışmalara başvurduğunda, internetteki yaşam üzerine öz yaşamöyküsel anlatılar ya da grupların “gerçek” olup olmadıkları, İnternet dışındaki topluluklar için iyi ya da tehlikeli olup olmadıklarına dair ideolojik tartışmalarla karşılaşma eğiliminde oluyor. İnternet toplumunda neler olup bittiğiyle ilgili genel kanılar henüz çok yetersiz. Bu çalışma da bu konudaki boşluğu doldurmaya yönelik bir çabanın sonucudur.

Bu çalışmadaki ikinci öykü ise r.a.t.s.’ın bir izleyici topluluğu olarak, özellikle de dizi hayranları topluluğu olarak görülmesidir. Binlerce farklı konuyla ilgili İnternet toplulukları oluşturuldu. R.a.t.s. da kitle iletişim araçları ile ilgili olarak oluşturulan birçok başlıktan biri. Tıpkı İnternet toplulukları gibi izleyici toplulukları üzerine de araştırmadan çok tartışma ve teorileştirmeler yapıldı. İzleyicileri, daha çok pembe dizi izleyicilerini inceleyen kültürel çalışmalar ve hayran kitlesinin kültürü üzerine yapılan son araştırmalar, izleyicilerin kitle iletişim araçları etrafındaki etkileşimlerinin önemini ortaya çıkardı. Bu çalışma, bize farklı bireylerin iç içe geçmiş günlük hayatları çevresinde kitle iletişimini anlama fırsatı veriyor. Bununla beraber, izleyici araştırmaları izleyicilerle kendiliğinden gelişen karşılıklı konuşmalara girmeyi pek göze alamadıklarından, kitle iletişiminin kişilerarası amaçlar için kullanılmak üzere içselleştirilmelerini anlamaya yöne-

lik katkıda bulunmazlar. R.a.t.s katılımcılarının dizileri nasıl tartıştıkları-na ve bu süreçte kendi oluşturdukları kimlikleriyle birbirleriyle nasıl bir ilişkide olduklarına bakınca “hayran” kelimesinin anlamını bir kez daha düşünmek zorunda kalıyoruz. Özellikle de gün geçtikçe daha çok izleyici internete kitle iletişimini tartışmak ve hayran siteleri yaratmak için girdiklerinde.

R.a.t.s’a pembe dizilerle alakamın sosyal bir önemi olduğunu bilen bir dizi tutkunu olarak gittim. Zaten dizi izleme alışkanlığımı da sosyal ilişkilerim sayesinde edinmiştim. Dizi izlemek ve olanları tanıdıklar ve ev arkadaşlarımla tartışmak arkadaşlık ilişkilerimin gelişmesinde önemli bir etken oldu. 15 yaşına gelip bir otelde kat hizmetlisi olarak ilk kez çalışmaya başladığımda dizi hayranıyım. Orada yıllarca çalışmış ve yaşça benden büyük bir kadının yardımcılığı-nı yapıyordum. İki hafta kadar birlikte çalıştık. Bana “resmi” olarak öğrettikleri, yatakların “hastane usulü” yapılması, yastıkların yastık kılıfına kolayca geçirilmesi, küvetlerin güzelce parlatılması gibi şeylerdi. Bana “gayriresmi” olarak öğrettikleri ise *Hastane* dizisinin tüm karakterlerinin açıklamaları, aralarındaki ilişkiler vs. idi. Bu eğlencelik kısım tekrarlanan oda temizliği kısmında çok işime yaradı. *Hastane* dizisindeki karakterler arasındaki ilişkilerin ve öykülerinin sosyalleşme sürecimde çok etkisi olmuştur. Asıl eğlence, tekrarlanan oda temizliği işiyle başladı. Ancak dizi izlemenin başka bir avantajını daha

keşfettim. Artık orada çalışan ve aslında pek ortak noktamız olmayan insanlarla seyrettiklerimizi tartışabiliyorduk.

R.a.t.s.’a diziler ve hayranları hakkında olumlu düşünmeye hazır olarak gittim. Bütün dizi hayranları dizilerin faydalı, izleyenlerin de çok zeki olduğunun düşünülmediğini az çok bilir. Aslında diziler ve izleyicileri hakkındaki klişe laflar, dizileri aptal melodramlar olarak gösterir ve dizilerin, yaşamını onları izlemeden sürdüremeyen zayıf kadınlar için yaratıldığı düşünülür. Ben de düzenli bir şekilde dizi izlemeye başlamadan önce, dizilerin benden daha az zeki insanlar için yapıldığını düşünürdüm. Çocukken bildiğim tek dizi izleyicisi, komşularımızın çocuklarına bakıcılık yapan kadındı. Hafızamdaki ilk pembe dizi sahnesiyse çocuklarla seyrettiğimiz *Dünya Döndükçe*’nin açılış sahnesidir. Bu kadın bu kadar dizi seyrettiğine göre çok tembeldir diye düşündüğümü bile hatırlıyorum. Bu çalışanla aramızdaki sınıf farkı bende diziler bazı şeylerden yoksun kalmış insanlar içindir düşüncesinin doğmasına neden olmuştu, ama zamanla dizilerin sadece “onlar” için olmadığını, “bize” de hitap ettiklerini keşfettim. Sosyal statülerimiz farklı olsa da hepimiz şu ya da bu şekilde bir izleyici grubunun parçasıyız. İnsanları dizi izlemeye iten problem nedir diye sormak yerine, izleyici kitlesini oluşturan insanlar, bu örnekte de pembe dizi izleyicileri, kitle iletişim araçlarını kişisel ilişkilerini yapılandırmak ve ifade et-

mek ve dünyayı entelektüel açıdan daha anlamlı, estetik açıdan daha hoş ve duygusal bakımdan daha çekici kılmak için nasıl kullanıyor diye sorulmalıdır.

Bu yeni topluluk türlerinin sosyal doğasını anlamak için onları sadece (bir ağ etrafında örgütlenmiş) İnternet topluluğu ya da (bir metin etrafında örgütlenmiş) izleyici topluluğu olarak algılamaktansa, alışılmış davranış biçimlerinin uygulandığı topluluklar olarak algılamak gerekir. Bu şekilde bakıldığında bilgisayar ağının ve kitle iletişiminin fırsat ve kısıtlamaları yalnızca katılımcıların süregiden etkileşimleri açısından anlam kazanan birer bağlama dönüşüyor. Önemli olan, bu İnternet ağı ve metinlerin, topluluğu oluşturacak şekilde ustaca düzenlenmiş olan sürekli ilişkiler çerçevesinde sosyal açıdan anlamlı olan alanlara dönüşmesidir. Uygulamaya yönelik olarak bakarsak, İnternet ve izleyici topluluklarını anlamak için medya üzerine değil de, katılımcıların birbirleriyle iletişim şekillerine yoğunlaşmak gerekir. O halde, üçüncü konumuz r.a.t.s.'ı uygulamaya toplumu olarak ele almaktır. [...]

Usenet ve rec.arts.tv.soaps

Eğer İnternet kullanmaya 1984'te başlamış olsaydım, şu an r.a.t.s.'ın ilk katılımcılarından olacaktım. 1990'da İnternet kullanmaya başladığımda, r.a.t.s. Usenet bilgisayar ağındaki binlerce haber grubundan biriydi. 1970'lerde gelişmeye başladığın-

da, ağıın asıl görevi bilgisayar alanındaki biliminsanlarına Kuzey Carolina ve Kaliforniya arasında program paylaşma imkânı sunmaktı. Daha sonra Usenet ortaya çıktı ve bu dar görev alanına sığmayacak gelişmelerle binlerce yeni tartışma yarattı. Amerika Online'ın sohbet odalarına ve dosyalarına ya da çoklu kullanım alanı veya belirli bir konu merkezli çoklu kullanım alanı olarak bilinen gerçek zamanlı sohbet alanlarına göre daha az bilinmesine rağmen, Usenet'in en eski, en geniş ve en çok kullanılan etkileşimli sanal tartışma ağı olduğu iddia edilebilir. Usenet ve bilgisayar yoluyla farklı iletişim türleri hakkında bilimsel araştırmalar farklı dallara yayılmış ve çok farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. [...]

Dizi izleyicilerinden oluşan grup internetin eğlence için kullanımına ilk örneklerdendir, ama Usenet kullanıcıları olarak yalnız değildiler. 1993'e gelindiğinde, Usenet başta Amerika olmak üzere neredeyse bütün dünyada üç milyondan fazla kullanıcıyı yüz binden fazla siteye bağlıyordu. Her ne kadar kimse internetin izini tam olarak süremiyorsa da, bugün var olan sitelerin sayısının o zamandan buyana üstel olarak arttığı söylenebilir. 1990'ların başında neredeyse tüm Usenet siteleri üniversitelerin, yazılım şirketlerinin ve hem kamu kuruluşları hem de özel kuruluşların laboratuvarlarının anabilgisayarlarında bulunuyordu. Daha sonra bu alanda ticari hizmet veren şirketler gelişti. Özellikle American Online ayda 20 dolar kar-

şılığında milyonlarca insanın kişisel hesaplarından Usenet'e bağlanması sağladı.

Diğer birçok çevrimiçi etkinlik gibi, internetteki pembe dizi tartışmalarının da özgün tarihi iyi belgelenmemiştir. R.a.t.s. haber grubu, Usenet'in en eski haber gruplarından biri olarak, pembe diziler üstüne kurulmuş ilk haber gruplarından biri, belki de ilkidir. Televizyon üzerine olan genel tartışma grubundan ayrılarak adının net.tv olması ile başladı. Siteyi ilk ziyaretlerimde, en eski ziyaretçilerden sitenin hikâyesini dinleme şansı yakaladım. Söylediklerine göre, dizi hayranı olmayanlar yerli yersiz sürüp giden pembe dizi sohbetlerine sinirlenince dizi izleyicileri gruptan ayrılarak net.tv.soaps adında kendi gruplarını kurmuşlar. Bu gruba ait ilk kayıt, 1984 yılı ekim ayının sonlarında hazırlanmış. Bu kayıt bu tarihten önceki iki haftalık sürede 11 mesaj ulaştırıldığına dair bir rapordur. 1986'da haber grupları çoğalmaya başlamış ve "net" in yerini "rec.arts" almış.

Usenet'in en ünlü grupları her zaman daha sosyal ve daha eğlenceli konuları tartışanlar olmuştur. Bu durum 1994'te Brian Reid'in hazırladığı istatistiklerde ortaya çıkmış ve veriler Usenet'e gönderilmiştir. Örneğin, bu tabloya göre, Mart 1993'te en çok *okunan* yirmi haber grubu içinde Hint kültüründen politik faaliyetlere kadar birçok sosyal konuyu tartışan gruplar gönderilen mesajların dörtte birini (4.629) barındırmışlardı. Mesajların beşte biri ise seks

konusunda tartışmalar yapan gruplara gitmiştir. Eğer okunma oranları kullanıcıların meraklarına işaret ediyorsa, gönderilen mesaj sayıları da kullanıcıların yaratıcı katılım oranlarını göstermektedir. En yüksek *hacme* sahip olan gruplar içerisinde, mesajların yarısı (24.983) Hint kültürü, kürtaj, homoseksüellik ve silahlar gibi sosyal konular hakkında yazılmıştır. Mesajların beşte ikilik bir kısmı ise spor, TV programları ve filmleri tartışan hayran gruplarına aittir.

Görüldüğü gibi, İnternet inanılmaz bir hızla yaygınlaşıyor, tabii Usenet'in izleyicisi de aynı oranda. Usenet'in kurduğu en büyük ağlardan biri olan uunet üzerinden gelen mesajlarla ilgili olarak Rick Adams'ın hazırladığı istatistikleri bir düşünmek gerekir. 1984 kışında r.a.t.s. kurulduğunda sadece 158 grup vardı ve bütün gruplara günde gelen mesaj sayısı 300 civarındaydı. 1990'daki benim ilk r.a.t.s. ziyaretimdeyse, Usenet 1.231 haber grubuyla her gün 6.055 mesaja ulaşmıştı. Bu rakam altı yıl öncesinin tam yirmi katıdır. 1990'dan bu yana Ağ, internetin en açık şekilde görülen şekli olmuştur. Ama Ağ Usenet'in gelişimini çok da engellememiştir, hatta Ağ üzerinden ulaşılabilir olmasından dolayı, onun daha da büyümesini sağlamış olabilir. 1997'de Erol's adındaki bir internet servis sağlayıcısının istatistiklerine göre, Usenet'e gelen günlük ortalama mesaj sayısı 682.114'tür. Bu rakam 1990'dakinin tam 113; 1984'ün ise 2.551 katıdır.

Tablo 52.1 rec.arts.tv.soaps'a gelen mesaj sayıları, 1984-1993

İki haftalık sonuçlar...	Mesaj sayısı
23 Ekim 1984	11
22 Ekim 1985	8
22 Ekim 1986	32
22 Ekim 1987	68
27 Ekim 1988	231
22 Ekim 1989	427
8 Ekim 1990	696
23 Ekim 1991	1.037
23 Ekim 1992	1.685
8 Eylül 1993	2.412

1994'ten itibaren bu tür istatistikler hazırlanmamıştır.

Kaynak: R. Adams, news.lists (news-group).

R.a.t.s. haber grubu hiçbir zaman Usenet'in en çok okunan haber gruplarından biri olmamıştır. Genelde 200. ya da 300. sırada yer almıştır. Ancak dört yıl önceki mütevazı çıkışından beri r.a.t.s.'taki trafik katlanarak büyümüştür. (Tablo 52.1'deki rakamlarda bu çıkışı izlemek mümkündür.) 1993 kışında o kadar fazla mesaj gelmeye başlamıştı ki, bu mesajların hepsinin çıktısını almak için yeterli kâğıt bulmak bile güçtü. 1994 yılına gelindiğinde, inanılmaz gelişimi sonucunda r.a.t.s üçe bölündü: rec.arts.tv.soaps.abc, rec.arts.tv.soaps.cbs, rec.arts.tv.soaps.misc. Bu üç grup şimdi iki haftada ortalama 6.104 mesaj alıyor (rec.arts.tv.soaps.abc 2.744, rec.arts.tv.soaps.cbs 1.568, rec.arts.tv.soaps.misc 1.792). [...]

Günümüzde ise kaç tane Usenet grubu olduğu tam olarak bilinmese de, her biri farklı başlıklarla ilgilenen 30.000'den fazla grup olduğu tahmin ediliyor. Her grubun içeriğini *iletiler* veya *makaleler* olarak adlandırılan elektronik mektuplar oluşturuyor. Bunlar kişilerin bireysel hesaplarından gönderdikleri katkılar. Bazı site kısıtlamalarını ve bazı düzenlenen grupları saymazsak, makaleler istenilen uzunlukta, içerikte ve sansürsüz olarak yayınlanıyor. Bu mesajlar Usenet'i oluşturan yegâne yapı taşıdır. Mesajlar olmadan haber grupları da olmaz. DejaNews (<http://www.deja.com>), 1995'te Usenet'i ağ üzerinde arşivlemeye başlamadan önce mesajlar sadece kendi mesajları için arşiv oluşturmuş kişilerin arşivlerinde saklanıyordu.

R.a.t.s. dahil, herhangi bir haber grubunda etkileşim kurmanın iki türü vardır. *Gizli İzleyiciler* adı verilen grup ya hiç katkıda bulunmadan sadece iletileri okur ya da çok seyrek katkıda bulunur. Mesajları *postacı* denen grup gönderir. İnsanlar *haber okuyucu* adı verilen programların yardımıyla bu grupları takip eder. Bu programlar hangi mesajların okunmuş olduğunu işaretler, insanların yeni mesajlar eklemelerini ve böylece yeni tartışmalar yaratmalarını sağlar. Usenet'e giren bir kişi, mesajları okuyup bir tane de kendisi ekleyebilir. Böylece katılımcılık kolaylaşır. Sadece muhafazakâr gruplar yeni üyelere kapalıdır; geriye kalan gruplardan yeni katılımcılara karşı çıkacak olanlar yoktur. Bununla bir-

likte, katılımcılar dışsal sosyal yapılar tarafından belirlenirler. Ayrıca gruplar istemedikleri üyeleri gruptan çıkarmak için sosyal baskıya başvurabilirler.

İnsanlar haber gruplarını okuduklarında sadece sitelerine gelen son makaleleri görürler. Katılımcılardan sürekli internette olmaları beklenemez. İstedikleri zaman okuyup istedikleri zaman cevap gönderebilirler. Böylece bütün Usenet haber gruplarının zamansal yapısı, eş zamanlı olmayan bir etkileşim şeklinde gerçekleşir. Mesajlar idarecilerin karar verdikleri ve genellikle birkaç haftayı geçmeyen bir zaman dilimi boyunca saklanır. Eski mesajlar gidene kadar okuyucular onları okuyarak cevap verebilirler. Kişilerin mesajları istedikleri zaman yanıtlamasına olanak tanıyan özelliği Usenet'i gerçek zamanlı İnternet etkileşiminden farklı kılar.

İnsanlar Usenet'i konuşmak için kullansalar da aslında yapılan şey konuşmadan farklı bir şeydir. Birbirlerine mesajlar gönderirler. Buradaki potansiyel tehlikeyi görmek hiç de zor değil. Bir grup insan düşünün; herkes söyleyeceklerini yazıyor ve birbirine iletme istiyor. Bu aşamada düzenli bir diyalog kurmanın ne kadar zor olacağı çok açıktır. İşte bu noktada, Usenet ve *haber okuyucu* programların kaosu önleme görevleri devreye girer ve düzeni sağlamaya çalışır. Önemli olan iki nokta şunlardır: Başlıklar ve alıntı sistemi. Bunun bir örneğini aşağıda görebilirsiniz:

Kimden
news.cso.uiuc.edu!ux1.cso.uiuc.edu!howgard.
redkin.aps.net!allik!
herdfine.university.EDU!nntp.university.EDU!
walter!far.gate
Cumartesi, 8 Mayıs 20:07:18 CDT 1993
Makale: 100045 rec.arts.tv.soaps

Yol:
News.cso.uiuc.edu!uxl.cso.uiuc.edu!howgard.red-
kin.aps.net!allik!herdfine.university.EDU!walter!far-
gate
Kimden: fargate@herdfine.university.EDU (Susan
Fargate)

Konu: re:amc: Tad/Ted

Mesaj-kimlik:
<1993mayıs5.024010.6295@gordon.university.
EDU>

Gönderen: news@gordon.university.EDU (Sir Headlines)

Organizasyon: Fen bölümü, Üniversite
Referanslar:<1993mayıs3.231122.28337@IRO.
UMontreal.CA> <13669006@pccupp.cap.pc.com>

Tarih: 5 Mayıs 93, çarşamba 02:40:10 GMT

Satır: 25
Makale <136690006@pccupp.cap.pc.com> Beth@
pccupp.cap.pc.com'da (Beth Hunter) şöyle diyor:
>Selam Millet,

>Hâlâ BÇ'nin gerisindeyim (gerçi Mayıs ayında iş sonrası etkinlik programım biraz daha hafifleyeceğim için yakalıyorum sayılır), ama burada kaçır-
dığım bir şey mi var? Ted Orsini'nin tıpatıp Tad
Martin'e benzediğine inanmamız mı gerekiyor?

>Ted Orsini hikâyesi Nola'nın çocuğunun küçük yaşta kaybolması üzerine kuruludur. Sonuçta, adamımız (tadski), kapısının eşiğinde belirlediğinde illa belli bir şekilde gözükmesi gerekmiyordu, benzer renklerden bir insanı kullanmaları bile yeterdi.

>Evet, kesin bir şeyleri kaçınıyor olmalıyım, çünkü yazarlar benden ikisinin tamamen birbirinin aynısı oldukları gibi saçma bir şeye inanmamı bekliyor olamazlar. Değil mi? :-)

>Haklısın Beth, ama "Erica 30'una basıyor" hikâyesi beni bir şeylerin illa inanılabilir olması gerektirdiği konusunda ikna etti. Bu beni rahatsız ediyor, çünkü (mantık çerçevesinde kurmuş olduğumuz) her çeşit hipotezin yazarların umarsızlığı karşısında çökeceğini bilerek bir şeylerin

heyecanına kapılmak zor. Ama yine de, 14 yıldır hâlâ izlediğime göre sanırım beni o kadar da rahatsız etmiyor olsa gerek.

—

Susan Fargate fargate@herdline.university.edu

Başlıklar gönderilen mesajlarla ilgili birçok bilgi veriyor. Örneğin, mesaj hangi haber grubuna ya da gruplarına gönderilmiş, gönderenin kimliği, mesajın konusu, ne zaman gönderilmiş olduğu ve uzunluğu gibi birçok veriye ulaşılabiliyor. Başlıklar her mesaja eşlik eder, başlık olmadan bir mesaj göndermek imkânsızdır, ancak bazı *haber okuyucular* kullanıcılara başlıkları görmeden mesajları okuma seçeneği de sunuyor.

Haber okuyucu programı, menülerini yaratmak üzere bu ikisini endekslediği için, bir konuşma tutarlılığının yaratılması açısından en çok önem taşıyan iki satır belki de “kimden” ve “konu” başlıklarını taşıyan satırlardır. “Kimden” satırında mesajın kimden geldiğini öğreniriz. Tabii, bazen sahte ya da anonim adlar kullanılabiliyor, ama yine de, gönderenin adresini bilmek ona cevap yazabilmek için gerekli bir ayrıntıdır. Hemen her haber grubunda bu tür göndericiler olur. Bunların isimleri bazen diğer gönderen kişilerle benzerlik gösterir. Bu benzerlik okuyucularda mesajı okuma merakı uyandırır. Okuyucular mesajlardan istediklerini okur, istediklerini atar veya silerler. Hatta “yok et” dosyası oluşturarak bu mesajların hiç gelmemesini sağlamak da mümkündür. “Konu” satırı yine önemli bir satırdır. Konular ya gönderen tarafından ya da ya-

zılan cevaplarla belirlenir. Tartışmaların devamında konular değişebilir.

Konuları belirlemek grupların oluşmasında önemli bir etkidir. R.a.t.s.’daki en önemli organizasyon sorunlarından biri de bununla ilgilidir. Çok az insan bütün pembe dizileri izler, ama gruplarda bu dizilerin tamamı tartışılır. Gerçi haber grupları gündüz yayınlanan diziler için bazı sınırlar belirlemiştir, ama bu sınırlar bile, farklı zevklerin karşılaşmasını engelleyemez. Bu problemi ortadan kaldırmak için katılımcılar grupları dizi isimlerinin baş harflerini kullanarak bölümlere ayırmıştır. Örneğin, *Bütün Çocuklarım* için BÇ, *Yaşadığımız Günler* için YG gibi.

İnsanlar izlemedikleri dizileri tartışmak istemezler. R.a.t.s.’da her biri farklı bir diziyi tartışan birçok farklı grup vardır. 1992’deki araştırmaların çoğu, tartışmaların büyük bölümünün BÇ ve YG üzerinde yoğunlaştığını gösteriyor. Tablo 52.2’de on ay boyunca gönderilen mesajların dağılımını görebiliriz. Böylelikle, r.a.t.s.’da dönen tartışmalar mesajı diziyeye göre sınıflayan başlıklar, gönderenin ismi ve mesajın konusu doğrultusunda düzenlenmiş olur.

Düzeni sağlamak için geliştirilen bir diğer yöntem de alıntı sistemidir. Eğer gelen mesaj bir cevap ise, konu satırında “Re:” diye belirtilir. Haber okuyucu programların birçoğu otomatik olarak başlığın hemen altına alıntılanan mesajın numarasını düşen ve bu mesajın yazarını açık olarak belirten bir satır koyarlar. Alıntı yapılan kelimeler birçok yazılımda

Tablo 52.2 10 aylık bir dönemde rec.arts.soaps.tv'ye katılım oranları

Dizi	Mesaj sayısı ve oranları	Gönderici sayısı ve oranları
<i>Bütün Çocuklarım</i>	8.665 (27)	481 (21)
<i>Yaşadığımız Günler</i>	7.537 (23)	308 (13)
<i>Yalan Rüzgârı</i>	3.436 (11)	276 (12)
<i>Dünya Döndükçe</i>	2.972 (9)	192 (8)
<i>Santa Barbara</i>	2.531 (8)	162 (7)
<i>Rehber Işık</i>	2.390 (7)	234 (10)
<i>Hastane</i>	1.779 (6)	228 (10)
<i>Başka Bir Dünya</i>	1.133 (4)	154 (7)
<i>Hayatımız</i>	874 (3)	131 (6)
<i>Cesur ve Güzel</i>	551 (2)	104 (4)
<i>Aşk</i>	385 (1)	62 (3)
TOPLAM	32.253 (100)	2.332 (100)

Parantez içindeki sayılar yüzdeleri gösterir.

olduğu gibi sol tarafta açılı parantez (>) ile işaretlenir. Bu, önceki mesajları yeni bir mesaj içinde toplayarak mesajların bir bütün olarak saklanmasını sağlar.

Usenet mesajları arasındaki etkileşim alışılmadık türdendir. Hem kitle iletişimini kapsar, hem de yazılı, sözlü, kişisel bir sürü etkileşimi içinde barındırır. Tıpkı yazarken olduğu gibi, bir beden hareketi ya da konuşma yoktur. Ancak Usenet'te bazı söze dökülmemiş ipuçları vardır. İmla, noktalama işaretleri, tipografi, dizilim gibi görsel unsurlar anlatım amaçlı olarak geniş bir şekilde kullanılır. Katılımcılar, yazı yazarken olduğu gibi, zamansal olarak ayrılmışlardır. Böylece, Usenet yazıcıları cevap yazdıkları mesajın bütün katılımcılar tarafından okunmuş olduğundan ya da cevap verilen mes-

ajın hangisi olduğundan bütün okuyucuların haberi olduğunu varsaymazlar. Kullanıcıların, mesajların bir bölümünü ya da tamamını kopyalamalarını sağlayan alıntı sistemi belli başlıklar yaratarak ve önceki mesajları sıralayarak Usenet'teki düzensizliğin giderilmesine yardımcı olur. Yazmaya benzese de, r.a.t.s. katılımcıları kendi etkileşimlerini "konuşma" gibi deneyimler. Bir r.a.t.s. katılımcısının "r.a.t.s.'ı seviyorum, çünkü seyrettiğimiz bir şey hakkında insanlarla konuşmak hoşuma gidiyor" yorumu insanların ve tartışmalarının ne kadar doğal olduğunun bir örneğidir.

R.a.t.s. katılımcıları yaptıkları şey yazmaya benzese de onu daha çok "konuşma" olarak algılıyorlar. Bir r.a.t.s. katılımcısının r.a.t.s.'ı "program hakkında sohbet edecek birileri-

ni bulmasını sağladığı” için çok sevdiği şeklindeki yorumu insanların konuşma metaforunu çevrimiçi dile ne kadar doğal şekilde uyguladığına örnek teşkil ediyor. R.a.t.s. katılımcıları her ne kadar “dinleme” değil “konuşma” sözcüğünü kullanıyorlarsa da, kendi yazdıkları mesajları asla “yazmak” sözcüğüyle değil, “paylaşmak” ya da “ifade etmek” sözcüğüyle dile getiriyorlar. Konuşmada olduğu gibi Usenet’teki iletişimler de etkileşimli ve sözün gelişine bağlıdır. Mesaj yazarlar okuyucularının birçoğunun kim olacağını tahmin edebilir, bu okuyucular ile birçok ortak noktaları olduğunu, onların yazılanı birkaç gün içinde okuya-

caklarını ve cevap yazabileceklerini bilirler. Kişilerarası iletişimde olduğu gibi, bu mesajlar da bir kişinin ifadeleri üzerine kurulu olabilir, birebir ilişkiler üzerinde etkili olabilir ve hatta yüksek derecede kişisel olabilirler. Kitle iletişimi gibi Usenet de büyük bir topluluğa hitaben hazırlanmıştır ve kamuoyunu etkiler, ondan etkilenir. Bütün bunlar aslında normalde bir grup olmayan insanların birleşmesini sağlar. [...] Katılımcılar ister istemez bir ortak yön bulur, kaynaşmaya başlar ve bir grup oluştururlar.

[...]

53. İnternet ve Toplum

James Slevin

[...]

İnternetin Ortaya Çıkışı

İnternetin kökleri soğuk savaş dönemi koşullarına sıkı sıkıya bağlıdır. Bu dönemde nükleer bir çatışma küresel tehlikeler arasında en yakın ve yıkıcı tehdit olarak algılanmıştır. Sovyetler Birliği'nin 4 Ekim'de Sputnik 1'i uzaya göndermesi, şöyle bir endişemin ortaya çıkmasına neden olmuştur: Eğer uzay mekiklerini uzaya gönderecek teknolojiye ulaşılmışsa, uzak bölgelere nükleer saldırı yapılması da mümkündür. Amerikan Savunma Bakanlığı o zamana kadar böyle bir saldırıya uğramadığı halde buna önlem olarak Yüksek Araştırma Projeleri Kurumu'nu (ARPA, Advanced Research Projects Agency) kurmuştur.

ARPA: İleri Araştırma Projeleri Kurumu

Kurumun amacı bilim ve teknolojiye dünya lideri olmayı sağlayacak araştırmalar yapmaktır. İlk başkanı o sırada üniversitelerdeki çalışmalarını görmezden gelerek, kurumun rolünü ne-

redeyse yalnızca askeri bir çerçeveye sınırlamıştır. Bu tavır yüzünden ARPA kuruluşunun ilk yıllarında işlevini yitirme tehlikesiyle karşılaşmıştır. Hatta 1958'de başlattığı birçok araştırmayı Ulusal Havacılık ve Uzay İdaresi'ne (NASA) devretmiştir. Sonuçta, kurum amacını ve görevini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

İleri Araştırma Projeleri Kurumu'nun yenilikçi bir araştırma kurumu olarak şöhreti, 1961'de Jack Ruina'nın başkan olarak atanmasının ardından duyulmuştur. Ruina, kurumun yapısını yeniden düzenlemiş ve onu özel projelerle ilgilenen grupların serbestçe çalışmasına fırsat veren ve onları destekleyen bir kurum haline getirmiştir. Kurumun desteklediği en önemli araştırma projelerinden biri, çeşitli bilgisayar ağlarını birbirine bağlayacak teknoloji ve tekniklerin geliştirilmesi olmuştur. Bu projede iki farklı amaç vardı. Birincisi, ARPA projelerinin yürütüldüğü araştırma merkezlerinde bilgiye ulaşmayı kolaylaştıracak bir bilgisayar ağı kurmaktır. İkincisi de, ağ içindeki kullanıcıların kısıtlı bilgisayar kaynaklarından yararlanmasını sağla-

maktı. 1969'da ARPANET adıyla geliştirilen bu sistem internetin kökeni ve çıkış noktası olarak kabul edilmektedir.

Bilgisayar kaynaklı iletişim yöntemlerinde yaşanan gelişmeler sayesinde, ARPANET projesinin önemi giderek artmıştır. İlk gelişme, birbirlerine uzak noktalar arasında bilgisayar aracılığıyla haberleşme fikridir. 1940 yılında George Stibitz, Amerikan Matematik Derneği'ne gelişmiş bir hesap makinesi tanıtmak istemiştir. Karmaşık bir alet olan bu dev hesap makinesinin toplantı salonuna götürülürken hasar görebileceğini düşünerek, Stibitz makineyi telgraf bağlantısıyla uzaktan kullanabilmek için toplantı salonuna bir teleks terminali kurmuştur.

İkinci bir gelişme olarak, bilgisayarların matematik problemi çözmekten fazlasını yapabilecekleri keşfedilmiştir. 1945'te "Düşünebileceğimiz Gibi" adıyla yayımlanan bir makalesinde Vannevar Bush "Memex"i bilgiyi depolama ve istediğinde geri getirebilme sistemi olarak tanımlamıştır.

Üçüncü ve en önemli gelişme ise ARPANET'in kurulma aşamasını kolaylaştıran paket değişimli iletişim sisteminin bulunması olmuştur. Bu sistemle bilgi paketleniyor ve gruplanıyor, kökenleri ve nerede kullanılacakları belirtiliyor, bilginin bir bilgisayardan diğerine geçişi sağlanıyordu. Bu sistem iki yönden avantaj sağlıyordu. Birincisi, aynı anda birden fazla ileti taşıyabildiği için ağ kaynaklarının daha etkin kullanılmasına

olanak vermesiydi. İkincisi de, ağ tam anlamıyla çalışır durumda değilken bile, mesajın gideceği yere ulaşmasını sağlayarak iletişimi güçlendirmesiydi. Paketler, bir problem çıktığında bilginin farklı bir rota izleyerek yerine ulaşmasını sağlıyordu. Kullanılması muhtemel rotaların sayısı sistemin birbirinin kopyası olan kritik öğelerinin sayısının çokluğuna bağlıdır. Bu öğelerin sayısı ne kadar çoksa güvenlik marjı o kadar fazla ve şebekenin kendisi de o kadar güçlü olur.

Paket değişimli iletişim sistemi için gerekli teknoloji dünyanın birçok yerindeki bağımsız araştırma merkezlerinde geliştirilmiştir. Örneğin, İngiltere'de Ulusal Fizik Laboratuvarı, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü ve Amerika'da RAND şirketinde böyle araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında RAND'da görev alan Paul Baran'ın araştırmaları ilgi çekicidir. Baran, Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından olası bir nükleer saldırı sonrası silahlı kuvvetlerin füze ve bombardıman uçaklarının kontrolünü nasıl sağlayacağı konusunda araştırmalar yapmak üzere görevlendirilmişti. 1964'te belirli bir komuta merkezine ve kontrol noktasına bağlı olmayan bir haberleşme ağı geliştirdi. Böylelikle, herhangi bir saldırı halinde sağlam kalan noktalar birbirleriyle iletişime geçebileceklerdi. Böylesi bir şebekeye *dağıtılmış ağ* ismini verdi. ARPANET'in doğrudan ve öncelikli olarak nükleer bir saldırıya dayanıklı bir haberleşme şebekesi inşa etme çabasıyla ilgili olduğuna dair

söylenti, RAND şirketinin bu çalışmasından sonra doğmuştur.

Baran paket değişimli iletişim sistemi üzerinde çalıştığı sıralarda, Joseph Licklider ARPA'da bilgisayar araştırma programının başına atandı. MIT'de konuşma ve duyma araştırmaları yapmış bir psikolog olarak, bilgisayarlarla öncelikli olarak iletişim araçları olmaları nedeniyle ilgileniyordu. Licklider şebeke sistemini bilgisayarlardan çok insanları birbirine bağlamanın bir yöntemi olarak görüyordu. "İnsan-Bilgisayar Ortak Yaşamı" adlı makalesinde, bireylerin ve grupların takım çalışmasını destekleyen birbirine bağlı bilgi depolama ağları ve geri çağırma merkezleri fikrini zaten araştırmıştı. ARPA için yürüttüğü çalışmalarda da, bu düşünceleri sürdürdü. Kurumun çalışmalarını merkezi olmaktan daha da uzaklaştırmış, araştırma antlaşmaları yapmış ve MIT, Stanford, Los Angeles'teki California Üniversitesi, Berkeley Üniversitesi ve birçok şirketteki bilgisayar alanında uzman biliminsanlarını bir araya getirmiştir. Bu dağınık biliminsanları topluluğuna "galaksilerarası şebeke" adını takmıştı. Daha sonra bu kavramı, tüm kullanıcıların ağ üzerinde bulunan her sitenin içerdiği bilgi ve programları kullanabildiği bir küresel ağı ifade edecek şekilde genişletmiştir. Licklider 1964'te ARPA'dan ayrıldığında, onun liderliğindeki çalışma grubunun adı önceden "Komuta ve Kontrol Araştırması" iken "Bilgi İşleme Teknikleri Ofisi" olarak değiştirilmiştir. Bu isim, hem ARPA'nın ya-

şadığı değişimi, hem de bilgisayarın insan yaşamındaki rolünün nasıl değiştiğini gösteriyor.

ARPA 1968'de ARPANET'i kurma hakkını bir anlaşma ile merkezi Massachusetts eyaletinin Cambridge kentinde bulunan veri sistemleri konusunda uzman danışmanlık şirketi Bolt, Berenek ve Newman'a verdi. MIT'teki işine geri dönen Licklider, birkaç sene içerisinde insanların, dijital bilgisayarlar yoluyla yüz yüze görüşmekten daha etkin bir şekilde iletişim kuracaklarını iddia etmiştir. Licklider'a göre...

*...yaşayan bir veri sisteminin zenginliğiyle etkileşim içerisinde olacağımız yeni bir teknolojik çağa giriyoruz. Tekyönlü aktarımının ötesinde olan bir şey; iletişimin beraberce inşa edilen ve karşılıklı olarak güçlendirilen yönünün artan önemini vurgulamak istiyoruz. "Bir zamanlar sadece birimizin bildiğini şimdi ikimiz de biliyoruz? düşüncesini aşan yönünün önemini. Zihinlerin etkileşiminden yeni fikirler doğar."*¹

Bilgisayar aracılığıyla iletişim konusunda açıkça belirtilmiş birçok düşünce vardı, ama aslında işin içindekiler bile tam olarak neler olabileceğini kestiremiyorlardı. ARPA'da, araştırma merkezleri arasında iletişimi sağlayacak fırsatlar yaratan bilgisayar ağının gerekliliği konusunda farklı düşünceler vardı. Hafner ve Lyon, ARPA üyelerinden çok azının böyle projelerde yer almak isteyeceklerini iddia etmişlerdi. Bu tutum özellikle, Batı'daki üniversitelerle iletişim kurmak için hiçbir sebep

görmeyen Doğu Kıyısı üniversite-
rindeki araştırmacılarca benimsen-
mişti. Farklı merkezlerdeki araştı-
rmacılar, çalışmalarıyla ilgili verilere
sahip başka kişiler olabileceği ve
kendilerinin diğer insanların gör-
mek isteyecekleri materyallere sahip
olabilecekleri fikrini kavramakta
zorluk çekiyorlardı. Her halükârda,
araştırmacıların birbirlerinin sonuç
raporlarını okuyabileceklerini iddia
ediyorlardı. Hafner ve Lyon ise fark-
lı bir bakış açısı sunmuşlardır. AR-
PA Bilgi İşleme Teknikleri Ofisi mü-
dürü Bob Taylor'un ofisine bitişik
olan terminal odasının tarifini şöyle
vermişlerdir:

*Yan yana duran ve her biri ayrı site-
lerde çalışan üç anabilgisayara bağlı üç
bilgisayar terminali bulunuyor... Tay-
lor'un ofisindeki terminallerden her biri
farklı bir bilgisayar ortamının uzantısı,
yani farklı programlama dili ve işletim
sistemiyle çalışıyor. Taylor bu dil ve sis-
temlerin hepsini biliyor, ancak her bilgi-
sayarın nasıl çalıştığını, hangi komutlar
verilmesini gerektiğini hatırlamak zo-
runda olmak onun için artık sıkıcı bir
uğraş olmuş.²*

ARPANET'ten İnternete

ARPANET 1969'un sonunda ilk ge-
niş kapsamlı bilgisayar ağını kurmuş
ve dört ayrı siteyi birbirine bağlamış-
tır: Los Angeles'teki California Üni-
versitesi, Kaliforniya Menlo Park'ta-
ki Stanford Araştırma Kurumu, San-
ta Barbara'daki California Üniversi-
tesi ve Utah Üniversitesi. Bu siteler

uzun süre yalnız kalmadılar. 16 ay
içinde ağa bağlanan sitelerin sayısı
10'u, ağ kullanıcılarının sayısı 2.000'i
geçti ve herhangi iki site arasında
bilgi paketlerinin ulaşımında izlene-
bilecek en az iki rota oluşturuldu.

ARPANET'in halka açık ilk tanıtı-
mı Ekim 1972'de Washington DC'de
düzenlenen ilk Uluslararası Bilgisay-
ar İletişimi Konferansı'nda olmuş-
tur. İngiltere, İsviçre, Norveç, Japon-
ya, Kanada, Fransa ve Amerika'dan
araştırmacılar bu konferansa katıldı-
lar. Sonunda, dünyanın her yerinde
ağ kurulması düşüncesi önem ka-
zandı ve küresel iletişimi tartışmak
için Şebekelerarası Çalışma Grubu
kuruldu. İlk uluslararası bağlantı İn-
giltere ve Norveç arasında kuruldu.
1973'te Brighton'da düzenlenen bir
konferans için bilgiler uydu yoluyla
önce Cornwall Gonnihilly Downs'a
gönderildi ve oradan kablo yoluyla
Londra Üniversitesi'ne ulaştırıldı.
Böylece delegeler Amerika'daymış
gibi ARPANET'i kullanabildiler.

Veri paketlerinin bir bilgisayardan
diğerine nasıl geçeceğini kontrol
eden Şebeke Kontrol Protokolü, AR-
PANET'in önemli bir bölümüydü.
ARPANET kullanılan tek ağ olduğu
için güvenilirliğin yüksek olması ge-
rekiyordu. Birçok bilgisayar ağını bir-
birine bağlayan küresel bilgi altyapı-
larının gelişmesiyle, gönderici ile alıcı
arasında eskisi kadar güvenilir bir
bağlantı sağlamak mümkün olmu-
yordu. Zayıf bağlantılar iletim hatala-
rına neden oluyor ve farklı şebekeler
genelde birbiriyle uyumsuz protokol-
ler kullanıyordu. Bunun sonucunda,

yerel ihtiyaçlara cevap verecek özel ağların bağımsız bir şekilde inşa edilmesine izin veren ancak birbirinden uzak kullanıcıların iletişim kurmasını da sağlayan yeni protokollere ihtiyaç duyuldu. Küresel bağlamda bu doğrudan bir kontrol ve müdahale olmadan başarılmalıydı.

ARPA'nın adının DARPA (İleri Savunma Araştırmaları Kurumu) olarak değiştirildiği yıl olan 1972'de bu probleme ilk çözüm Bob Kahn tarafından önerilmiştir. Bob Kahn *açık mimari şebekesi* olarak adlandırılan düşüncüyü dile getirmiştir. İlk Şebeke Kontrol Protokolü'nün gelişmesine de katkıda bulunan Kahn ve Vint Cerf; Yayın Kontrol Protokolü (ICP) ve İnternet Protokolü'nü (IP) geliştirdiler. ICP verileri paketliyor, sıraya koyuyor, ulaşılacak yerleri belirliyor ve hatalara karşı kontrol ediyordu. IP ise paketlerin ağ içindeki rotalarından sorumluydu. 1983 yılında ARPANET'e bağlı bütün şebekeler ICP ve IP'yi kullanıyorlardı. Şebeke Kontrol Protokolü ise tamamen kullanımdan kalkmıştı. Bu tarihten itibaren birbirine bağlı ve halkın yararlanabildiği ICP/IP kullanan bütün ağlar "İnternet" olarak adlandırıldı.

İnternetin ortaya çıkışı sadece askeri ve bilimsel çabalarla ve büyük şirketlerin katkılarıyla olmamıştır. 1970'lerin sonunda Chicagolu iki öğrencinin modemi bulması ve Xmodem protokolünü geliştirmesi, sıradan telefon şebekesi üzerinden bilgi transferini mümkün kıldı. Böyle bir teknoloji sayesinde, o zamana kadar ARPANET ve diğer önemli sistemlere

bağlanamayan bilgisayar ağları birbirleriyle iletişim kurabilmeye başladı. Bu kısıtlı haliyle bile, bilgisayar aracılığıyla iletişime yönelik daha büyük bir talep potansiyeli olduğu ve bu yöntemin birçok farklı alanda başarıyla uygulanabileceği kanıtlanmış oldu. Modem ve kişisel bilgisayarların icadı, özellikle, bülten pano sistemleri (BBS) gibi elektronik ilan panolarının ve USENET gibi elektronik tartışma forumlarının gelişmesine ve dünya çapında yaygınlaşmasına büyük katkıda bulundu. Ancak İnternet yerel arama ve küresel ulaşım yetenekleri sayesinde kullanıcılara bu şebekelerden daha fazla hizmet sundu. Bunun üzerine, bu ağların birçoğu internete bağlandılar.

İnternet Topluluğu

1983'ten itibaren ARPANET'in açık yapısı güvenlik açısından endişe oluşturmaya başladı. Bunun sonucunda, askeri işlemlerde güvenliği sağlamak için MILNET kuruldu ve ARPANET'in araştırmalarda kullanılmasına devam edildi. Ancak 1980'lerden itibaren uzun mesafeli bağlantı ve şebekeler arasında güçlü bir bağ kurma görevi yavaş yavaş ARPANET'ten, Ulusal Bilim Kurulu tarafından geliştirilen süper bilgisayar merkezleri ağına (NSFNET) geçti. 1990'da ARPANET'in yerine getirmesi gereken bir görevi kalmamıştı ve zamanla piyasadan silindi.

İngiltere'deki Katılımcı Akademik Ağ gibi, NSFNET de araştırma

ve eğitim konuları dışındaki konularla ilgilenmedi. NSFNET'in idaresini belirleyen "kabul edilebilir kullanım kuralları" internetin yerel ve bölgesel çapta ticari kullanımına izin vermişti. Sağlanan gelirlerle üyelik ücretleri düşürülmüş ve küçük akademik kurumların da ağa ulaşımı sağlanmıştır. Uzun mesafe ticari kullanımının dışlanmış olması ise birçok rekabetçi şebekenin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır.

[...]

Kişiler ve küçük şirketler internete bağlanmak için, hesaplarının bulunduğu bir İnternet servis sağlayıcısının ana bilgisayarını kullanıyor. Bu tür bağlantılar ev ve işyerlerinden telefon hattı ya da başka tür kablo tesisatları aracılığıyla yapılıyor. Hava alanı ve otel lobileri, İnternet kafeler ve caddelere kurulan terminaller yoluyla da internete ulaşılabilir. Büyük ya da orta boy organizasyonlar ise, internete genelde doğrudan ulaşmayı tercih ediyorlar.

1990'ların ortalarından itibaren, internetteki gelişmeler ayrı bir boyut kazandı. Çünkü büyük ve orta boy organizasyonlar organizasyon içi iletişim ağlarında TCP/IP protokollerini kullanmaya başladılar. Bu özel "internet"lere "intranet" adı veriliyor. Küçük intranetlerin işlevi tek bir bina içindeki bilgisayarları birbirine bağlamakla sınırlı olabileceği gibi, büyük intranetlerle bütün dünyayı karış karış gezmek mümkün olabilir. Güvenlik amacıyla intranetler dış et-

kenlerden "ateş duvarları" ile korunuyor. Bu güvenlik sistemlerinde İnternet aracılığıyla bilgi takası genelde "giriş kapıları" aracılığıyla sağlanır. Bazı kurumlar TCP/IP protokollerini kurumlar arası iletişim ağları içinde de kullanıyorlar. Bu özel şebekelere ise "ekstranet" deniyor. Bu sistem, farklı kurumların bilgi takası yapmasına olanak sağlıyor. 1997 yılında intranet ve extranet pazarında dünya çapında %40, Amerika'da %60 artış yaşanmıştır. Bu artış, ilerde intranetin internete oranla iki kat daha yaygın olarak kullanılabileceği görüşüne neden olmuştur.

İnternet servis sağlayıcılarının pek çoğu, bünyelerine intranet ve ekstraneti de katarak zenginleşmiş, kapsamlı güvenlik sistemleri ve güçlendiriciler sayesinde gelişmişlerdir. Yani, her bir İnternet servis sağlayıcısının farklı büyüklük ve kapsamda olduğu söylenebilir. Bazıları Microsoft Network, American On-line ve CompuServe gibi büyük küresel servis sağlayıcılarıdır. Bazıları da sayı bini geçmeyen üyelerine güçlü ağlara sahip haberleşme şirketlerinden hat kiralarak daha çok bir aracı görevi görüyorlar. Ancak bu durum da hızla değişiyor. Piyasada tek kalmak isteyen birkaç büyük şirket, küçük ve orta boy İnternet ve telekomünikasyon servis sağlayıcılarını satın alıyor.

Belki de, 20. yüzyılın bitiminde bu alanda yaşanan gelişmeler arasında en etkilisi, pazarın en tepesinde bile yankısı bulan, WorldCom'un satın alma işlemleri olmuştur. WorldCom

bu işlemlerden sonra İnternet trafiğinin yarıdan fazlasını taşıyacak, internete doğrudan erişimlerin yarıdan fazlasını kontrol edecek ve bütün İnternet servis sağlayıcılarının 2/3'üne bağlantı hatlarını sağlayacak konuma gelmiştir. Bütün büyük haberleşme kurumları ve hükümetler böyle gelişmelere karşı stratejik bir tutum almak zorunda kalıyor. Birkaç güçlü organizasyonun İnternet servis sağlayıcılarından ödeyecekleri kadar büyük hat kiralama ücretleri talep etmesi, bazı kullanıcıları dışlaması, içeriğe müdahale etmesi ve hatta ağın belli bölgelerin-

de veri iletim hızını kontrol ederek, bazı kullanıcılara diğerlerine karşı daha büyük ve haksız avantajlar sağlayacak güce ulaşmasından korkuluyor.

[...]

NOTLAR

- 1 Zona Research, <http://www.zona-research.com>.
- 2 Katie Hafner ve Mathew Lyon, *Where Wizards Stay Up Late* (New York: Simon and Schuster, 1966), s. 12-13.

54. Kitle İletişimi, Simgesel Mallar ve Medya Ürünleri

John B. Thompson

Kitle iletişiminin yaygınlaşması, özellikle 19. yüzyılda gazetelerin kitlesel ölçekte dolaşıma girmesi ve 20. yüzyılda radyo ve televizyon yayınlarının başlaması modern toplumların deneyim biçimlerini ve etkileşim kalıplarını büyük ölçüde etkiledi. Bugün, içinde bulunduğumuz sosyal ortamın dışında gerçekleşen olaylar hakkında çoğunlukla kitle iletişim araçları kanalıyla bilgi ediniyoruz. Örneğin, siyasal liderler ve politikaları hakkında sahip olduğumuz bilgiyi gazete, radyo ve televizyondan ediniriz. Ve bu şekilde edindiğimiz bilgiler, kurumsallaşmış siyasal iktidar sistemine katılım biçimimizi derinden etkiler. Grev ve gösterilerden savaş ve katliamlara kadar, farklı mekânlarda meydana gelmiş olaylarla ilgili deneyimlerimizi de kitle iletişimi sayesinde ediniriz. Öyle ki, bu olayları “siyasal” olaylar ve “siyaset” olarak adlandırılan deneyim alanının oluşturucu öğeleri olarak yaşamamız, kısmen bu olaylara birtakım kurumsal pratiklerle “haber” statüsünün kazandırılması sonucu gerçekleşir. Bu açıdan, medyanın rolü o kadar önemlidir ki, ulusal ve uluslararası bağlamda siyasetin şekil

ve doğasını, kitle iletişim süreciyle bağdaştırmadan açıklamaya çalışmak, en iyi ihtimalle kısmi bir çaba olarak kalacaktır.

Bu tartışmada, kitle iletişiminin modern toplumların deneyim biçimlerini ve etkileşim kalıplarını nasıl dönüştürdüğünü araştırmak istiyorum. [...]

Öncelikle, “kitle iletişimi” olarak adlandırılan kavramın genel özellikleriyle başlayalım. Kitle iletişimi, tüm medya kurum ve ürünlerine işaret eden genel bir ad olarak kullanılmakla beraber, yine de bu terim bazı açılardan yanıltıcıdır. Bu kavramın yanlış kullanıldığı bazı durumlardan bahsetmekte yarar var. “Kitle” sözcüğü medya kuruluşlarının gönderdiği iletilerin oldukça kalabalık bir alıcı topluluğuna iletildiğini ifade ediyor. Örneğin büyük televizyon kanallarının alıcı kitlesi oldukça kalabalıktır. Ancak medya kuruluşlarının gelişim aşamalarının bazı dönemlerinde, örneğin, gazete sektörünün ilk yıllarında veya günümüzde bazı dergi ve yaynevleri gibi, bazı sektörlerde, hedef kitle dar ve belirli bir grup olmuştur. Bu yüzden “kitle” sözcüğünü sadece dar bir nicelik açı-

sından düşünmemek gerekir. Önemli olan, iletinin belli bir sayıda ya da oranda kişiye ulaşması değil, potansiyel olarak birçok kişinin ulaşabileceği bir ileti olmasıdır. “Kitle” sözcüğünün yanlış anlaşıldığı bir başka nokta ise, bahsedilen grubun hareketsiz ve birbirine benzer kişiler olarak düşünülmesidir. Bu varsayım, medya kuruluşlarının gönderdiği mesajların farklı sosyal ve tarihsel bağlamlardaki farklı insanlar tarafından alındığı gerçeğini göz ardı eder. Bu bireyler aldıkları mesajları kendi ilgi seviyelerine göre anlamlandırır, yorumlar ve kendi hayatlarının diğer unsurları ile ilişkilendirirler. Bu bireyleri hareketsiz ve birbirinden farksız bir kitlenin parçaları olarak düşünmek yerine, medya mesajlarının alınma sürecini etkin, önemli ve sosyal açıdan farklılık gösteren bir süreç olarak düşünmeliyiz.

“Kitle” sözcüğü gibi, “iletişim” terimi de yanıltıcı olabiliyor, çünkü kitle iletişimi terimiyle kastedilen iletişim biçimleri genel olarak gündelik hayatımızdaki karşılıklı konuşmalarımızdan farklı oluyor. Bu farklılıkların bazılarını, tartışmamızın ileriki aşamalarında inceleyeceğim. Ancak burada önemli bir farklılığa dikkatinizi çekmek istiyorum: Kitle iletişim sürecinde genelde, göndericiden alıcıya giden tek yönlü bir ileti akışı vardır. Bu süreçte karşılıklı konuşmalardan farklı olarak, dinleyici aynı zamanda konuşmaya katılan aktif bir katılımcı değildir. Kitle iletişiminde gönderen ve alıcı arasında büyük bir *kopukluk* vardır. Yani alıcılar

nadiren iletişime katkıda bulunabilirler. Aslında bu süreçten iletişim olarak değil de, mesaj iletimi ya da dağıtımı olarak bahsetmek daha doğru olacaktır. Ama yine de kitle iletişiminde bile, alıcıların iletişime müdahale etme şansları vardır. Çünkü alıcılar aynı zamanda farklı medya ürünleri arasında seçimler yapan ve bu ürünlerin üretim ve pazarlamasında çalışanlar tarafından görüşleri dikkate alınan tüketicilerdir. Üstelik —fiber optik kablolar vs. gibi— yeni gelişmelerin televizyon ortamının etkileşimlilik yeteneğini artırması ve izleyicilere ileti süreci üzerinde daha fazla kontrol olanağı sunması mümkündür.

Bu nitelikleri belirttikten sonra, kitle iletişiminin ne olduğuna ilişkin kapsamlı bir açıklama yapmak ve belirli özelliklerini vurgulamak istiyorum. Kitle iletişimini, genel anlamda, *iletişimle ilgili bilgilerin iletilmesi ve depolanması yoluyla, simgesel malların/formların (yazılı, görsel ve işitsel eserlerin) kurumsal üretimi ve yaygın dağıtımı* olarak tanımlayabiliriz. Kitle iletişimini simgesel malların üretimi ve dağıtımı olarak tanımlayarak, kitle iletişiminin simgesel formların metalaştırılmasıyla uğraşan kurumlar ile ilgisini vurgulamak istiyorum. Bugün kitle iletişimi olarak tanımladığımız şeyler, simgesel formların sabitlenmesi (kaydedilmesi) ve yeniden üretilmesi sürecindeki yeni olanaklardan yararlanmaya çalışan kurumların ortaya çıkışıyla tarihsel olarak gelişen çeşitli olgu ve süreçlerdir. [...] Ben sıradaki dört

özelliğini vurgulayarak, kitle iletişimini daha kuramsal bir şekilde incelemek istiyorum. simgesel malların kurumsallaşmış üretim ve dağıtımı; üretim ve alım arasında yaratılmış kopukluk; zaman ve yer açısından ulaşılabilirliğin artması; simgesel formların kamusal dolaşımı. [...]

Kitle iletişiminin ilk özelliği, *simgesel malların üretim ve dağıtımının kurumsallaşmış olmasıdır*. Kitle iletişimi, kurumların gelişimini gerektirir. Simgesel malların büyük ölçekli üretimi ve yaygın dağıtımını gerçekleştiren bu kurumlar, göreceli ölçüde istikrarlı sosyal ilişkilerin ve birikmiş kaynakların bir dışavurumudur. Buradaki “büyük ölçekli” ifadesi ile anlatılmak istenen, ya malların pek çok kopya halinde üretilip dağıtılması ya da materyallerin sayısız alıcıya iletilmesidir. Bu yalnızca, simgesel formların teknik ortama sabitlenmesi ve bu formların yeniden üretilebilir olmasıyla mümkün olabilir. *Sabitleme*, simgesel formların belirli bir ortamda saklanabilecek verilere dönüşmesini sağlayan bir kodlama sürecini içerebilir. Simgesel formlar veri olarak aktarılır ve daha sonra alıcının tüketmesi için kodları çözülür. Kitle iletişimiyle dağıtılan simgesel formlar kaçınılmaz olarak *yeniden üretilir* özelliğindedir. Çünkü kopyaları üretilip çok sayıda alıcıya ulaştırılır. Bu formların yeniden üretimi kitle iletişim kurumları tarafından mümkün olduğunca sıkı bir şekilde denetlenir, çünkü simgesel formlara ekonomik değer kazandırmanın en önemli araçlarından biri budur. Formlar pi-

yasada ya da kurallara bağlanmış bir ekonomik işlem aracılığıyla alınıp satılmak üzere yeniden üretilirler. *Ticarileştirilir* ve satılacak mallar, ücret ödenerek satın alınacak hizmetler ya da başka mal veya hizmetlerin satışını kolaylaştıracak ortamlar haline getirilirler.

Kitle iletişiminin ikinci özelliği, *simgesel malların üretimi ve alımı arasında büyük bir kopukluk yaratmasıdır*. Mallar, genelde üretim veya dağıtım aşamasında fiziksel olarak yer almayan alıcılar için üretilirler. Sabitlendikleri ve iletildikleri teknik ortam, sözcüğün tam anlamıyla, onlara *aracılık eder*. Bu özellik elbette sadece kitle iletişiminde özgü değildir. Simgesel formların papirüsler ya da taş tabletler üzerine sabitlendiği ve bunlar kanalıyla iletildiği durumlarda da üretici ve alıcı arasında kopukluk vardır. Ancak kitle iletişiminin ortaya çıkışı ve yükselişiyle bu süreçten etkilenen üretici ve alıcı sayısı da artmıştır. Üstelik daha önce de bahsettiğim gibi, kitle iletişimi yoluyla simgesel formların iletilmesi üreticiden alıcıya mesajın tek yönlü olarak taşınmasını içerir. Öyle ki, alıcının üretim, iletim ve dağıtım aşamalarına etki ya da müdahale gücü oldukça sınırlıdır. Bu durumun doğurduğu sonuçlardan biri, üretim ve iletim ya da dağıtım aşamalarının *belirsizlik* özelliği kazanmasıdır. Simgesel formlar belirli bir kitle için üretilir ve bu kitleye ulaştırılmak üzere dağıtılırlar. Ancak bu süreçlerde alıcının görüşlerine yer yoktur. İletişim kuranların birbirlerine sorular sorduğu ve

karşılarındakinden cevap alabildikleri yüz yüze görüşmelerin tersine, kitle iletişiminde üretim ve dağıtım aşamalarında yer alan kişiler, genelde, alıcıdan gelecek geribildirimlerden yoksun kalırlar. Simgesel formların ekonomik değeri büyük ölçüde alıcıların çokluğuna ve taleplerine bağlı olduğundan, üretim sürecindeki kişiler bu belirsizliğe karşı türlü stratejiler geliştirmek zorunda kalır. Geçmişte yaşanmış deneyimleri gelecekte benzer sonuçların ortaya çıkmasını önlemelerine yardımcı olacak bir rehber olarak kullanırlar. İzleyicilerin ilgisini çekme olasılığı fazlasıyla yüksek olan iyi denenmiş formülleri kullanır ya da insanların tepkilerini ölçen piyasa araştırmaları yapar ve neyle ne ölçüde ilgilendiklerini takip ederler. Bu ve benzeri yöntemlerle, üretim sürecindekiler üretici ile tüketici arasındaki kopukluğu aşarak, yaşanan belirsizliği mümkün olduğunca aza indirmeye çalışırlar.

Kitle iletişiminin üçüncü özelliği, *simgesel malların ulaşılabilirliğini zaman ve mekân bakımından artırmasıdır*. Yine bu özellik sadece kitle iletişimine özgü de değildir. Kültürel etkileşimlerin bütün türlerinde bu tarz bir yer ve zaman ayrımı söz konusudur. Ancak kitle iletişim medyası, hem yer hem de zaman bakımından diğer türlere göre daha fazla ayrıma maruz kalmıştır. Haberleşme yöntemlerindeki gelişmelerle, zaman-mekân farklılaşması, simgesel formların fiziksel iletiminden de bağımsızlaşmış, ayrımı ortadan kalkmıştır. Simgesel formların ağ bağlantısı veya uydu

aracılığı gibi iletim kanalları ile taşınması, kitle iletişim kurumlarının çok kısa bir zamanda çok uzak mesafelere ulaşabilmelerini sağlar. Üstelik simgesel formlar kâğıt, fotoğraf filmi veya elektromanyetik bant gibi kalıcı ortamlara sabitlenebildiklerinden, ulaşılabilirlikleri zaman bakımından artmıştır ve genelde daha sonra tekrar kullanılmak üzere saklanabilirler. Kitle iletişiminde zaman-mekân ayrımı simgesel formların alınış ve tüketiliş koşullarından da etkilenir. Üretim ve alım arasında yaratılmış kopukluk nedeniyle, ayrımın doğası ve büyüklüğü sosyal alışkanlıklara ve alıcının teknik koşullarına bağlı olabilir. Örneğin, bir kitabın zaman ve mekân açısından ulaşılabilirliğinin ölçüsü kitabın nasıl alındığıyla alakalı olabilir. Kitap tavsiye mi ediyor yoksa görmezden mi geliniyor, müfredata mı konuyor yoksa öğretmenler öğrencileri kitabı almaya mı zorluyor, gibi soruların yanıtları, dağıtımı etkileyen faktörlerdir. Benzer bir şekilde, bir televizyon programı ya da filmin ulaşılabilirliğinin ölçüsü yine seyircilerin bunlara ulaşmak için teknik donanımına sahip olup olmadıkları ya da yayın zamanının, seyircilerin günlük hayatlarının sosyal organizasyonuna uyup uymadığı gibi durumlarca belirlenebilir.

Kitle iletişiminin dördüncü özelliği, *simgesel formların kamusal dolaşımını içermesidir*. Kitle iletişim ürünleri çok sayıda insana ulaşabilmek için üretilir. Bu açıdan; telefon görüşmeleri, telekonferanslar veya özel video çekimleri gibi diğer haberleşme yön-

temleri, aynı sabitleme ve iletim yöntemlerini kullansa dahi kitle iletişiminden farklı olarak tek ya da kısıtlı sayıda insana yöneliktirler. Kitle iletişimi türleri ve diğer elektroniğe dayalı iletişim türleri arasındaki bu temel fark belki son haberleşme teknolojilerinden sonra tartışılabilir, ancak bu yeni iletişim teknolojilerinin yaygın olarak kullanılması durumu henüz tam olarak gelişmemiştir. Kitle iletişiminin gelişmesiyle, kitle iletişim ürünleri donanım, beceriye ve kaynaklara sahip herkesin ulaşabileceği bir kamusal alanda dolaşmaya başlanmıştır. Bu kamusal alanın doğası ve ölçeği teoride sınırsız olabilse de, uygulamaya gelindiğinde her zaman üretim, dağıtım ve alımda yaşanan sosyal-tarihsel koşullar sınırlayıcı olmuştur. Kitle iletişim kurumları her zaman mümkün olduğu kadar fazla kişiye ulaşmaya çalışmışlardır. Çünkü ulaşılan kişi sayısı doğrudan ürünlerin değerlerini etkileyecektir. Günümüzde bazı sinema filmlerinin

veya bazı televizyon programlarının ulaştığı izleyici sayısı yüz milyonları bulabiliyor. Örneğin, sadece İngiltere’de bir yılbaşı gecesi programı 30 milyon kişiye ulaşabiliyor. Kitle iletişim ürünlerinin seyircilerinin doğası ve amaçları birbirlerinden çok farklı olabilir. Ürünlerin nasıl karşılandığı da duruma, ürüne, dağıtım kanallarına ve alımın teknik ve sosyal koşullarına göre çok farklılık gösterebilir. Örneğin, filmlerin sinemada topluca izlenmesi veya evde yalnız izlenmesi arasındaki koşul farkları medya ürünlerinin alımını etkilemektedir. Kitle iletişiminin kamusal karakterinin bir başka sonucu devlet otoritesinin ya da diğer düzenleyici kurumların kitle iletişim kurumları üzerinde kontrol uygulamaya çalışması olmuştur. Bu kurumların simgesel formları geniş kitlelere ulaştırabilme gücü, kendi yetki alanlarında düzeni sağlamaya ve sosyal yaşamı düzenlemeye çalışan otorite merkezleri için kaygı nedeni olmuştur.

Bölüm 16

EĞİTİM

Yıllar boyunca eğitimin her düzeyinde, erkek çocuklar kızlardan ortalama olarak daha başarılı olmuşlardı. Ancak son birkaç yıldır, kızların ilk ve ortaokullarda daha iyi sonuçlar almasıyla bu ilişki tersine dönmeye başladı. Eirene Mitsos ve Ken Browne'in makalesinde (elli beşinci makale) bu değişim tartışılmaktadır. Erkek çocuklar niçin "başarısız öğrenciler" olmuşlardır? Görünüşe bakılırsa buna ilişkin bazı nedenler var. Kadınlar yaşamlarının pek çok alanında geçmişte olduğundan çok daha fazla özerklik kazandılar. Bu da kızların özsaygı ve beklentilerinin yükselmesine yardımcı oldu. Okullar sınıf içerisinde cinsiyet eşitliği konusu üzerinde oldukça ciddi ölçüde duruyorlar. Son olarak da, erkek çocuklara göre iş imkânları, özellikle daha az beceri gerektiren alanlarda azalırken, kadınların istihdamı, özellikle de hizmet sektöründe artış göstermiştir. Bazı erkek çocuklar eğitim değerlerine ilgilerini kaybetmişler ya da onlara karşı düşmanca tavır almaya başlamışlardır.

Eğitimin içsel değeri ve toplumsal önemi, okula devam etmekle yükümlü kimseler için her zaman açık

olmayabilir. Bu durum özellikle okulun idari düzenini özgürlükçü olmaktan çok, baskıcı olarak algılayan olanakları yetersiz kesimlerden gelen çocuklar arasında gözüküyor. Paul Willis'in Birmingham'daki bir okulda yaptığı inceleme (elli altıncı makale) işçi sınıfından gelen bir grup erkek çocuğu betimlemektedir. Bu "delikanlılar" kendilerini okulun egemen kültüründen uzaklaşmış hissetmekte ve onunla mücadele etmek ya da ona karşı koymak için sürekli fırsat kollamaktadırlar. Aynı zamanda, ana unsurları okuldaki âdetlerden radikal bir biçimde ayrılan, kendilerine ait gayriresmi bir kültür geliştirmiş durumdadırlar. Willis'in iddiasına göre, okulun öğrencilerin "çalışmasını" sağlamak olan resmi amacını yerine getirmesini engelleyebilmek için delikanlılar her fırsatı değerlendirmektedirler.

Yüksek öğretim zamanımızda olağanüstü gelişmeler göstermektedir. Son yirmi otuz yıldır sanayileşmiş ülkelerde yüksek öğretim elit bir sistemden bir kitle sistemine dönüşmüştür. Bu ülkelerde 18-23 yaş arası nüfusun ortalama olarak % 50'si bir tür yüksek öğretim kurumuna kayıt-

lıdır. Ülkenin refahı ile yüksek öğretime devam eden nüfusun oranı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Orta gelirli ülkelerde 18 ila 23 yaşındakilerin % 21'i yüksek öğretime devam edebilirken, en yoksul ülkelerde ortalama olarak sadece % 6 oranında insan devam edebilmektedir. Yüksek öğretim İnternet ve öteki yeni iletişim sistemleriyle gelecekte değişime uğrayacak gibi gözükmemektedir. "Sanal üniversite" denilen yeni bir varlık doğmaktadır. Bu kurumda dersler fiziksel sınıf mekânları içinde olmak yerine çevrimiçi bağlantılarla verilmektedir. Bu gelişmelerin gelecekteki üniversiteleri nasıl etkileyece-

ğini henüz hiç kimse bilmemektedir. Böyle üniversitelerin çoğu, geleneksel öğretim ve araştırmalarının yanı sıra İnternet tabanlı öğrenme sistemleri de geliştirmektedirler. Ancak İnternet tabanlı öğrenmenin, gelecekte, en azından bir dereceye kadar, geleneksel üniversitelerin yerini alma olasılığı da vardır. Elli yedinci maddede tartışıldığı gibi küreselleşme en iyi öğrencileri ve öğretim üyelerini kapmak için birbirleri ile yarışan dünyanın her yanındaki üniversiteler arasındaki rekabeti artırmakta, hem de bu rekabetin giderek daha çok küreselleşen bir pazarda gerçekleşmesine sebep olmaktadır.

55. Eğitimde Cinsiyet Farklılıkları: Erkek Çocukların Başarısızlığı

Eirene Mitsos, Ken Browne

Eğitimde cinsiyetler arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. 1980'lerin sonlarına kadar asıl endişe kaynağı, kızların başarısızlığıydı. Bu endişe kızların eğitimlerinin başlangıç evrelerinde erkek çocuklardan daha iyi bir performans gösterdikleri halde Orta-öğretim Genel Sertifikası (OGS) düzeyinden itibaren geride kalmaya başlamaları ve üniversiteye girebilmek için gereken üç adet İleri Genel Eğitim Sertifikası (İGES) dersi alma ve dolayısıyla da üniversiteye girme olasılıklarının erkeklere göre daha az olmasından kaynaklanıyordu. Ancak 1990'ların başlarında, kızlar eğitim sisteminin her alanı ve her düzeyinde erkekleri geride bırakmaya başladılar. Kız ve erkek çocukların okudukları farklı alanlara ilişkin hâlâ kaygılar olmasına karşın, bugün karşılaştığımız temel sorun erkeklerin başarısızlığı. Öğretmenler kız öğrencilerle erkek öğrencilerle ilgilendikleri kadar çok ilgilendikleri takdirde kızların daha da başarılı olabileceği düşünülmektedir.

Gerçekler

Ulusal Müfredat Standart Yeterlilik Sınavı sonuçlarında kızlar İngilizce,

matematik ve fen bilimlerinin her düzeyinde erkeklerden daha fazla başarı göstermektedirler. Kız öğrenciler geleneksel olarak erkek konuları sayılan tasarım, teknik, matematik ve kimya dahil olmak üzere erkekleri (fizik hariç) her temel konuda geçerek artık her OGS dersinde erkeklerden daha başarılı olmaktadır. 1995 ve 1996 yılları içinde, kızların % 49,3'ü beş ya da daha fazla OGS derecesi (A-B-C notları) almış olmasına karşın, erkeklerin sadece % 39,8'i bu notları alabilmiştir (bkz. Şekil 55.1). OGS düzeyindeki İngilizce dersinde cinsiyet uçurumu öylesine büyüktür ki, kızların yaklaşık üçte ikisi A-B-C notları alırken erkeklerin, ancak yarısından azı bu başarıyı gösterebilmiştir.

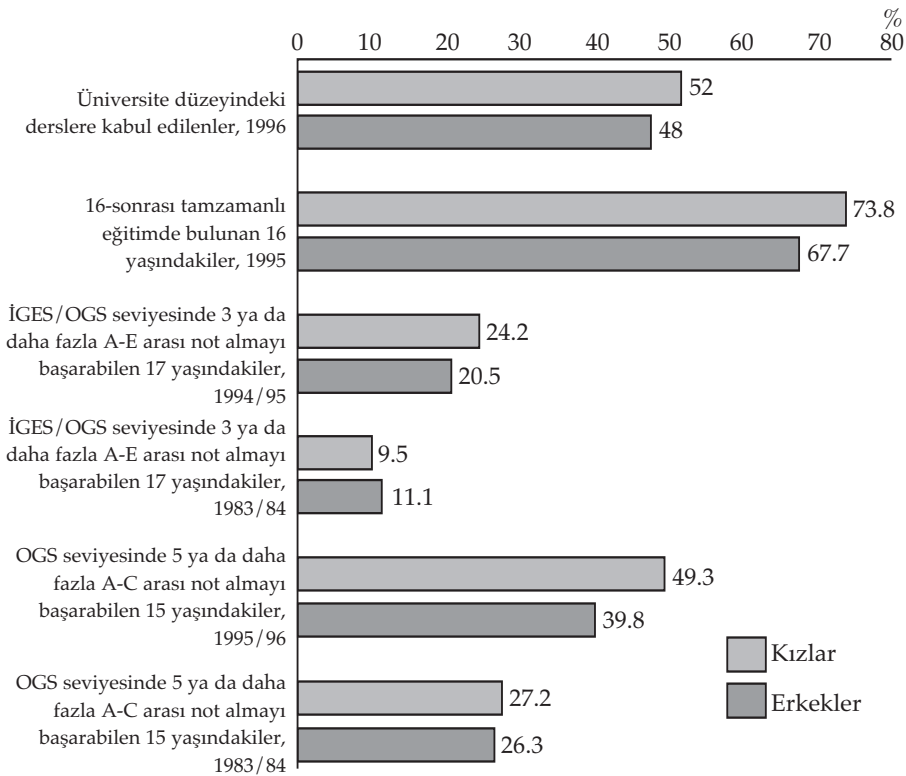
16 yaş üstü lise son ve 18 yaş üstü yüksek eğitim düzeyinde kızlar daha yüksek bir oranda yerlerini korumaktadırlar. Okulu bırakan kız çocuklarının artık erkeklere göre 3 ya da daha fazla İGES dersinden geçer not almış oldukları görülmektedir (bkz. Şekil 55.1) ve yine erkeklere göre daha fazla kadın artık üniversitelerin diploma veren tamzamanlı programlarına kabul edilmektedir.

Ama Kızlar İçin Hâlâ Sorun Var

Genel olarak erkekleri geçmelerine karşın, kızların yine de bazı sorunlar yaşadığı anlaşılmaktadır. Şekil 55.2 ve Tablo 55.1’de de görüldüğü gibi, kızlar yine de erkeklerden farklı dersler alma eğilimindedir ve bu durum gelecekte meslek seçimlerini etkilemektedir. Geniş anlamda sanat konularına “dişi”, fen bilimleri ve teknoloji konularına ise “eril” konular olarak bakılmaktadır. Bu durum OGS düzeyinde açık olarak gözükmemekte, ancak İGES düzeyinde kendini daha da faz-

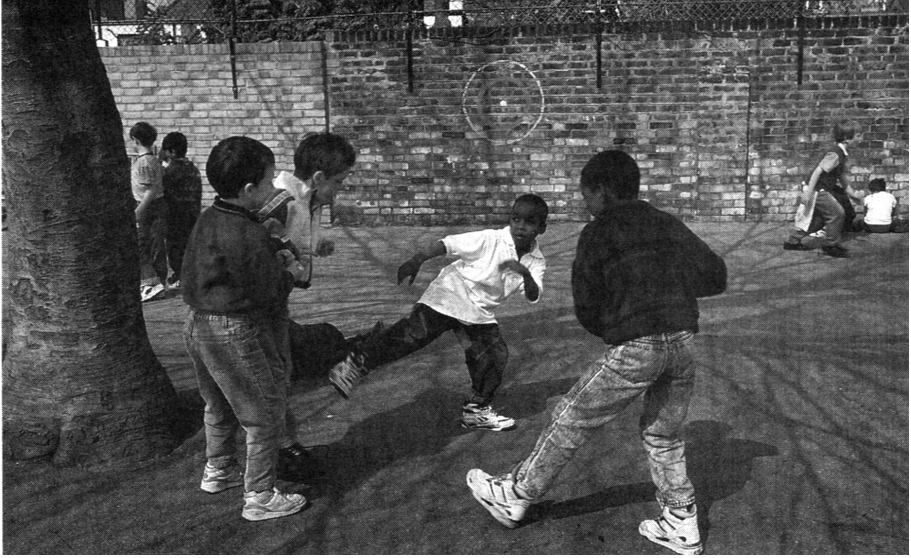
la belli etmektedir. Bu nedenle kızların 16 yaşından sonra fen bilimleri, mühendislik ve teknolojiyle ilişkili mesleklere yönlendiren derslere katılma olasılıkları daha az olmaktadır. OGS düzeyinden İGES düzeyine geçişte kızlar geri kalmakta ve kendileriyle aynı OGS derecelerini almış erkek çocuklara göre, daha az sayıda İGES derecesi elde etmektedirler.

Genel olarak 16 ve daha büyük yaşlardaki kızların okulda iyi sonuçlar elde etmelerinin eğitim ve istihdam konusunda daha gelişmiş okul sonrası fırsatlara yol açtığına ilişkin pek kanıt bulunmamaktadır. Ücretli

Şekil 55.1 Eğitimde bazı kız ve erkek farklılıkları.

Kaynak: *Seperate Tables*, Eğitim ve İstihdam Bakanlığı ve UCAS Annual Report, 1996.

Erkek çocuklar hep yaramaz...

istihdamda kadınların benzer nitelikli erkeklerle benzer başarı düzeyini elde etmeleri olasılığı hâlâ daha zayıftır ve erkekler de toplum içinde güçlü pozisyonların çoğunu hâlâ ellerinde tutmaktadırlar. İstihdam edilmiş ya da

işsiz nüfus bir bütün olarak ele alındığında, 16 ila 59 yaş grubu içindekilerden erkekler kadınlara göre işgücü açısından daha fazla niteliğe sahiptir. Ancak bu uçurumun daha genç yaş grupları içinde azalmış olduğu görül-

... Kızlar da hep kız çocuğu gibi mi olacak?

mekte ve eğer kadınlar eğitimde erkekleri geçmeyi sürdürürlerse, durumun değişmesi bile beklenmektedir.

Eğitimde Cinsiyet Farklılıklarının Açıklanması

Kızların erkek çocuklardan daha başarılı olmaya başlaması oldukça yeni bir gelişmedir. Bunun nedenlerini açıklamak üzere yapılan araştırmalar ise, henüz başlangıç düzeyinde bulunmaktadır. Kızların başarısındaki muazzam artışa, erkeklerin başarısındaki düşüşe ve kızlar ile erkekleri birbirinden ayırmayı sürdüren derslerin seçimine ilişkin bazı açıklamalar yapılmaktadır.

İlk olarak, kadınların haklarını geliştirmekte, beklentilerini ve özsaygılarını artırmakta *kadın hareketi* ve *feminizm* önemli ölçüde başarı kaydetmiştir. Bu hareketler “ev kadını” ve “anne” gibi geleneksel klişelere meydan okumuştur. Artık pek çok kadın ev kadınlığı ve anneliği hayat-taki temel rolleri olarak görmekle yetinmemektedir.

İkinci olarak, geçmişte kızların eğitimdeki başarısızlıklarına dikkat çekmeye çalışan sosyologların yaptıkları incelemeler, kızların potansiyellerini daha kolay ortaya koyabilmelerini sağlayabilmek için, okullarda *fırsat eşitliğine* daha fazla önem verilmesi konusunun vurgulanmasına neden olmuştur. Buna yönelik politikalar, sadece erkeklerin baskın olduğu alanlarda değil, kızların okul içerisindeki tüm deneyimleri içinde “kızlara yönelik duyarlılığı” özen-

dirmeyi, okulların kızların gereksinimlerini karşılamasını sağlayabilmek üzere eğitim sürecinin ve eğitim materyallerinin cinsiyet ayrımcılığına karşı taranmasını ve bunlara benzer farklı politikaları içeriyordu. Öğretmenler artık sınıfta *cinsiyet klişeleri* yaratmayı önleme konusunda çok daha duyarlı davranmaya başlamıştır. Bu durum kızların daha önce karşılaştıkları akademik sorunlarla başa çıkmalarında yararlı olmuştur.

Üçüncü olarak, “erkek” mesleklerinin sayısı, özellikle de yarı vasıflı ya da vasıfsız bedensel çalışmayı gerektiren meslekler, son yıllarda azalmış; buna karşılık kadınlar için hizmet sektöründe *istihdam fırsatları* artmıştır. Bunun sonucunda ise, kızlar daha hırslı olmaya ve yaşamlarındaki temel rollerini yalnızca bir ev ve aileye sahip olmak biçiminde görmemeye başlamışlardır. Bugün büyüyen kızların pek çoğunun anneleri ücretli işlerde çalışmaktadır ve anneler kızları için olumlu modeller oluşturmaktadır. Kızların pek çoğu, artık geleceklerinde ücretli bir işte çalışmanın bulunduğu farkına varmışlar ve bunun genellikle aile sorumlulukları ile birlikte yürüdüğünü öğrenmişlerdir. 1976’da Sue Sharp *Tıpkı Bir Kız Çocuğu Gibi* adlı kitabında, kızların önceliklerinin genellikle, “aşk, evlilik, koca, çocuk, iş ve kariyer gibi bir sıralama içinde” olduğunu öne sürmüştü. 1994’te araştırmasını tekrarladığında ise, bu önceliklerin “iş, kariyer ve kendi ayaklarının üzerinde durmak” şek-

Kutu 55.1 Erkek çocukların İngilizce dersindeki başarısızlıkları

Coventry’de yürütülen bir araştırma İngilizce dersinde erkek çocukların kız çocuklar kadar başarılı olamamasının en temel nedenlerinden birinin, onların konuya ve okumaya karşı takındıkları tavır olduğunu göstermiştir. Erkek çocuklar İngilizce dersini kendi düşünce ve çalışma tarzlarına “yabancı” sayılan “dişi” bir konu olarak görmektedirler: Erkek çocuklar bu derste kendilerini “rahatsız” hissederken fen derslerinde kendilerini daha “güvende” hissetmektedirler. “Fen bilimleri apaçık bir konu. Düşünmen gerekmiyor. Kesin cevapları var... Fen bilimlerinde kendini güvende hissediyorsun.” Öte yandan İngilizce dersinde, “kavrama, yorumlama üzerine daha fazla düşünmek zorundasın. Kesin cevaplar yok. Cevap senin olaylarla ilgili görüşüne dayanıyor.”

Bu sözler, erkek çocukların İngilizce dersi konusundaki görüşlerinin kendi cinsiyet rolleri doğrultusunda sosyalleştirilme biçimleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Toplumda orta sınıf erkeklerin konumu, yani bunların ekonomik, politik ve ideolojik gücü ellerinde tuttıkları gerçeği, erkeklerin güçlü, kendilerinden emin, daima haklı ve daima akli başında görünmek zorunda oldukları anlamına geliyor. İngilizce dersi, sınırları açıkça belirlenmemiş bir konudur. Görüşülen erkek çocuklardan biri şöyle demiştir: “İşte bu yüzden kızlar (İGES düzeyi) İngilizce derslerinde başarılı oluyorlar, çünkü bazı şeylerin yanlış anlaşılmasına aldırıyorlar. Kızlar sorunlara daha açıklar ve daha anlayışlılar. Başka insanların görüşlerini ve duygularını kavramak onlar için daha kolay.” Bu görüş, kadınların “anlayışlı” ve “sevecen” cins olduğu fikrini de güçlendirmektedir.

Erkekler dili kendi özgürlüklerini korumak ve statü sahibi olmak için kullanırlar. Öte yandan kadınlar dili onaylamak, insanlarla ilişki kurmak ve samimiyetlerini iletlemek için kullanırlar. Doğrular ve duygular arasındaki bu farklılık iki konunun farklılık gösteren doğalarına yansımıştır. Bu öğrenciler bu durumu ifade ediyorlardı.

Kaynak: E. Mitsos’dan uyarlanmıştır, “Classroom Voices”, *English and Media Magazine*, 33 ve 34. sayılar (1995).

linde değiştiğini ortaya çıkarmıştır. Bu faktörlerin hepsi kızları daha fazla nitelik kazanmaları yönünde etkilemiş olabilir.

Dördüncü olarak, kızların daha fazla çalıştığı, daha bilinçli olduğu ve erkek çocuklara göre daha iyi motive olduklarına ilişkin kanıtlar art-

maktadır. Kızlar işleri için daha fazla çaba göstermekte ve ev ödevlerini düzgün yapabilmek için de daha fazla zaman harcamaktadırlar. Ödevlerinin sunumuna daha fazla özen göstermekte ve sınıfta dikkatlerini daha fazla toplamaktadırlar. (Araştırmalar, 14 yaşındaki tipik bir kız çocuğu-

nun, dikkatini, akranı erkek öğrencilere göre üç ya da dört kat daha uzun süre koruyabildiğini göstermektedir.) Kızlar genelde daha iyi organize olmaktadır. Yani, okula doğru gereçleri getirmekte ve ödevleri için verilen son teslim tarihini aşmamakta-

dırlar. Bu faktörlerin, kızların OGS, İGES ve Genel Ulusal Mesleki Eğitim (GUME) düzeylerinde aldığı ders ve notların sağladığı avantajı gittikçe daha etkili şekilde kullanmasına yardımcı ettiği ileri sürülmektedir. Bu dersler genellikle iyi organizasyonlar

Tablo 55.1 (a) İngiltere’de 1994-95 ders yılı sonuna kadar 15 yaşındaki erkek ve kızların konu grupları, giriş ve sınıf geçme oranlarına göre OGS derslerindeki başarıları (başarılı notlar olan A-B-C yüzdeleri). **(b)** İngiltere’de 1994-95 ders yılı sonuna kadar kız ve erkek adayların konu grupları, girişler ve sınıf geçme oranlarına göre İGES başarıları (başarılı notlar olan A-B-C-D-E yüzdeleri).

Konu grubu (a)	Giren erkek öğrenci sayısı	Geçme oranı (%)	Giren kız öğrenci sayısı	Geçme oranı (%)
Fen Bilimleri ^a	824.112	44,9	799.817	47,3
Sosyal Bilimler ^b	380.515	46,1	335.439	53,1
Sanat ^c	897.733	48,3	981.576	63,6
Herhangi bir konuya giren öğrencilerin toplam sayısı	274.893	68,5	267.414	79,2
Konu grubu (b)	Giren erkek öğrenci sayısı	Geçme oranı (%)	Giren kız öğrenci sayısı	Geçme oranı (%)
Fen Bilimleri ^a	122.173	81,5	80.376	81,9
Sosyal Bilimler ^b	101.283	77,2	114.047	76,2
Sanat ^c	65.096	86,2	129.206	88,5
Genel Dersler	28.520	85,1	28.230	78,8
Herhangi bir konuya giren öğrencilerin toplam sayısı	317.072	81,4	351.859	82,2

a Biyoloji, fizik, kimya, fen bilimleri, matematik, bilgisayar bilimleri, el sanatları, tasarım ve teknoloji, ve ev ekonomisi gibi konuları içerir.

b İşletme dersleri, coğrafya, tarih, alan çalışmaları, ekonomi, insan bilimleri, sosyal araştırmalar, beden eğitimi ve mesleki çalışmalar gibi konuları içerir.

c Sanat ve tasarım, İngilizce, İngiliz edebiyatı, tiyatro, iletişim, yabancı dil, klasikler, müzik, yaratıcı sanatlar ve din gibi konuları içerir.

Kaynak: *Separate Tables*, Eğitim ve İstihdam Bakanlığı, 1997.

yapılmasını ve uygulamaların sürdürülmesini gerektirir ve kızlar bu bakımlardan erkeklerden çok daha başarılı sayılmaktadırlar.

Son olarak, 16 yaşına geldiklerinde, kızların erkeklerden yaklaşık iki yıl kadar *daha olgun* olduğu düşünülmektedir. Daha basit bir deyişle, kızlar sınavlara çok daha sorumlu bir bakış açısıyla yaklaşmakta, bunun ciddiyetinin bilincinde olmakta ve önlerindeki akademik olanakların ve kariyer seçeneklerinin önemini kavramaktadırlar.

Erkek Çocuklar Neden Başarısız?

Yukarıda sayılan nedenlerin çoğu, aynı zamanda erkek çocukların neden başarısız oldukları konusunda da fikir vermektedir. Ancak bunlara ek olarak bazı açıklamalar daha yapılabilir. Öncelikle, öğretim elemanlarının erkek çocuklara kız çocuklara davrandıkları kadar sıkı davranmadıklarına dair bazı kanıtlar var. Öğretmenler erkekler için ödevlerin son teslim tarihini uzatma; kötü şekilde yapmış olsalar bile ödevlerini kabul etme; sınıf disiplinini bozan, kural dışı davranışlarına karşı daha hoşgörölü davranma ve onlardan *daha az şey bekleme* eğilimindedir.

İkinci olarak, erkekler sınıf içinde genellikle kızlara göre *daha disiplinsiz* davranmaktadır. Ya sınıftan atıldıkları ya da eve gönderildikleri için, sınıfta öğrenilen konularda kayıpları olmaktadır. Okuldan atılan her beş

çocuktan dördü erkektir. Bunların çoğu çeşitli itaatsizlik olaylarından, genellikle de bir disiplin suçu sonucunda atılmaktadır.

Üçüncü olarak, erkek çocuklar ders çalışmayarak "sokakta itibar" ya da akranları arasında statü kazanıyor gibi görünmektedir. Bazıları ise derslerine çalışmanın hiç de "maço" bir hareket olarak gözükmeyeceği, neredeyse *eğitim-karşıtı*, öğrenme-karşıtı bir alt kültür geliştirmektedirler. Bu durum, özellikle de sınıftaki çalışma ile ilgili yeni değerlendirmeler biçimleri söz konusu olduğunda, erkek öğrencilerin neden sınavlarda başarılı olmak için gereken özen, sebat ve çalışkanlığı sergilemediklerini açıklayabilir. Bu altkültür ilk defa 20 yıl kadar önce, Paul Willis'in *Çalışmayı Öğrenmek* adlı eserinde tartışılmış ve eğitim bakanı Stephen Byers tarafından 1998 yılı Ocak ayında yeniden keşfedilmiştir. Byers bir konuşmasında, "Son yıllarda gelişen delikanlılık kültürüyle, eğitim-karşıtı kültürle mücadele etmek zorundayız. Erkek çocuklar böyledir işte deyip omuzlarımızı silkerek bunu kabul etmemeliyiz," demişti.

Dördüncü olarak, *geleneksel erkek mesleklerindeki azalma* da erkek çocukların eğitimleri sırasında düşük performans göstermesine yol açan etmenlerden biridir. Beklentilerinin sınırlı olması, sahip oldukları niteliklerin nasıl olsa onları bir yere ulaştırmayacağını düşünmeleri nedeniyle motivasyonları ve hırsları azalabilmektedir. Değişen istihdam

modelleri ve işsizlik (çoğunlukla da beyazlar olmak üzere) erkek çocukların ve yetişkin erkeklerin beklentilerinin azalmasına, kendileriyle ilgili imgelerinin kötüleşmesine ve özgüvenlerinin azalmasına neden olmuştur. Bu durum, erkek çocukların dikkatleri kendi üzerlerine, okulda başarılı olarak değil, “delikanlıca” hatta saldırgan “maço” tavırlar takınmak suretiyle oluşturdukları imaj aracılığıyla çekmeye çalışmasına sebep olmuştur.

Ev, mahalle ve okul arasındaki ilişki burada belirginleşir. Beatrix Campbell *Goliath* adlı kitabında, 1990’ların başında fon yetersizlikleri ve bütçe kesintileri nedeniyle, ödeneklerin kadınlar ve çevrelerini iyileştirmeye çalışan insanlar yerine, çevrelerine zarar veren sorunlu erkek çocuklara yönlendirildiğini ortaya koymuştur. Eğitime yönelik araştırmalar da bu modele işaret etmektedir. Öğretmenler zamanlarını, öğrenmeye hevesli kızlar ve onların eğitimlerinin sürdürülmesi yerine, sorunlu erkek çocuklarla uğraşmaya harcıyorlar. Bu olgu, erkek çocuklara göre daha başarılı oldukları durumlarda bile, kızların başarılarının hâlâ yetersiz olabileceğini göstermektedir.

Farklı Hissetmek, Farklı Davranmak

Kızlar ve erkekler kendi yeteneklerine ilişkin farklı hislere sahiptir. Michael Barber’ın Keele Üniversitesi bünyesindeki Başarılı Okullar Mer-

kezi’ne bağlı olarak yaptığı araştırma “kızlara göre daha fazla sayıda erkek çocuğun kendisini yeterli ya da çok yeterli bulduğunu, kızlara göre daha az sayıda erkek çocuğun ise kendisini ‘ortalamanın altında’ bulduğunu” ortaya çıkarmıştır. Ancak OGS sonuçları bu algıların gerçeğin tam tersi olduğunu göstermektedir. Erkek çocuklar kendilerini zeki ve yetenekli bulmakta; ancak aynı zamanda da, okulu sevmediklerini ve iyi çalışmadıklarını söyleyip durmaktadırlar. Öte yandan kızlar, kendi yeteneklerine ilişkin yeterli güvene sahip olmadıklarından, kendilerine daha az değer verildiğini düşünmekte ve öğretmenlerin kendileri yerine erkeklerle daha fazla zaman harcadığını düşünmektedirler.

Kız ve erkek çocukların başarıları arasındaki farklılıkların, her iki cinsiyetin davranışları ve boş zamanlarını değerlendirme yöntemleri arasındaki farklılıklara bağlı olduğu sonucuna varan araştırmaların sayısı da gittikçe artmaktadır. Genelleştirmek ve basite indirgemek istersek şöyle bir tablo ortaya çıkar: Erkek çocuklar futbol veya başka top oyunları ya da bilgisayar oyunları oynarken veya başka türlü “delikanlı” davranışlar sergileyerek vakit geçirirken, kızların okumak ya da konuşmak üzere bir araya gelme olasılıkları daha fazladır. Erkek çocuklar akranlarıyla ilişkiyi bir şey *yaparak* kurarken kızlar birbirleriyle *konusarak* kurmaktadır. Konuşmaların konusu 11. sınıftayken geçirilen kalp çarpıntılar

olsa bile, kızlar okulda ve hizmet sektöründeki mesleklerde başarılı olmak için gereken en değerli yeteneği kullanmaktadır: Sözel akıl yürütme. Peter Douglas'ın savına göre, "Okul aslında dile dayalı bir deneyimdir ve konuların çoğu iyi düzeyde kavrama ve yazma becerileri gerektirir." Başka araştırmalar erkek çocukların en önemli beceriler olan okuma ve dil bilgisi becerilerini "kadınsı" beceriler olarak görme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Erkekler Okumayı Sevmiyor

Kızlar okumayı sever, erkekler ise pek sevmez. Erkekler çoğunlukla okumayı dişil bir eylem olarak görmektedir. Bu eylem sıkıcı, gerçek bir iş olmayan, zaman kaybı sayılan ve her ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken bir şeydir. Burada toplum ile eğitim arasındaki ilişki açıkça belirginleşmektedir. Bizim kültürümüzde, okuma "dişileştirilmiştir". Kadınlar toplumumuzda yalnızca okuma eylemindeki başlıca tüketiciler değil aynı zamanda da okumayı yayma sorumluluğunu taşıyan kişilerdir. Hatta kitapları okuyan, onlar hakkında konuşan ve "haberi yayınlar" da kadınlardır. Bunun sonucunda erkekler için çok az sayıda olumlu rol modeli bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Araştırmalar erkeklerin yaklaşık sekiz yaş civarında okumayla ilgilerinin kesildiğini göstermiştir.

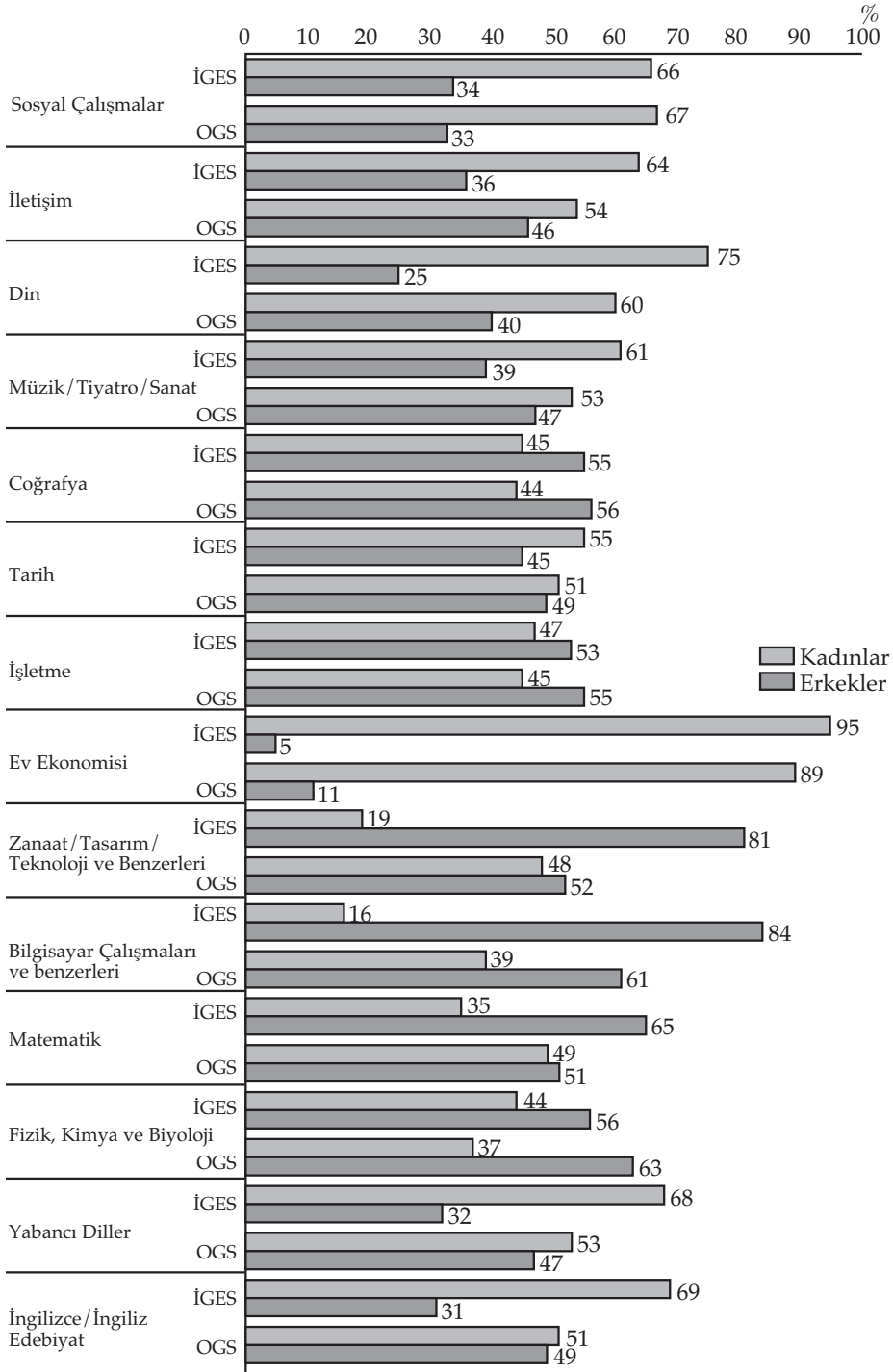
Kızlar ve erkeklerin farklı şeyler okumakta olduğu da görülmektedir.

Kızlar edebiyat okurken erkekler bilgi almak üzere okumaktadır. Okullar cinsiyete dayalı bu ayrımı yenden üretmektedir. Edebiyat ilkokul çağlarında en temel okumayı öğrenme yöntemi olduğundan, kızların daha erken yaşlarda avantaj elde etmelerine olanak sağlamaktadır.

Erkekler ve Kızlar Neden Hâlâ Farklı Konulara Yöneliyor?

Şekil 55.1 ve 55.2 ve Tablo 55.1'de de görüldüğü gibi, erkeklerin ve kızların OGS ve daha ileri düzeylerde seçtikleri dersler arasında hâlâ bir fark bulunmaktadır. Kızlar daha çok İngiliz edebiyatı, tarih, yabancı diller ve sosyoloji gibi konulara ilgi duyarken, erkekler, özellikle İGES ve daha ileri düzeylerde bilimsel ve teknik dersleri (kızlar bu alanlarda genellikle daha iyi sonuçlar elde etmelerine karşın) alma eğilimindedir. Bu durum, matematik, İngilizce ve fen bilimlerini tüm öğrenciler için zorunlu kılan Ulusal Müfredata rağmen böyle olmaktadır. Ancak Ulusal Müfredat içinde dahi seçmeli derslerde cinsiyet farklılıkları kendini belli etmektedir. Örneğin, kızlar ev idaresi, tekstil ve gıda teknolojisi derslerini almaya daha çok meyilliyken, erkekler elektronik, ağaç işleri ya da grafik derslerini seçmeye daha çok meyillidir. Bu farklılıkları nasıl açıklayabiliriz?

Birincisi, çok küçük yaşlardan başlayan *cinsiyete bağlı toplumsallaşma* sürerken, erkek ve kız çocukları

Şekil 55.2 İGES ve OGS düzeylerinde cinsiyet ve konulara göre derse kayıt yüzdeleri.

Kaynak: Separate Tables, EİB, 1997.

farklı oyuncaklarla oynamaya ve farklı eylemlerde bulunmaya özendirmek ve sıklıkla ebeveynlerinin farklı roller oynadığını görerek büyümektedirler. Böyle bir toplumsallaşma modeli erkek çocukları teknik ve bilimsel konulara daha fazla ilgi göstermeye özendirebilir, kızların ise bu dersleri alma konusunda cesaretini kırabilir. Öğretmenler hangi dersin alınacağı, hangi mesleğin seçileceği konusunda öğüt verirken, kendi toplumsallaşma süreçlerini ve beklentilerini yansıtmakta, “uygun derslere” ilişkin kendi zihinlerindeki cinsiyet klişelerine göre erkek ve kız çocuklarına farklı seçenekler öğütlerek onların yaşadığı farklı deneyimleri pekiştirmektedir.

İkincisi, fen bilimleri ve fen sınıfı hâlâ temelde *eril* görülmektedir. Erkek çocuklar fen sınıflarında baskın olmakta, aygıtları ilk önce onlar kapmakta, kızlara yöneltilen soruları cevaplamakta ve benzer şeyler yapmaktadırlar. Bunların hepsi kızların özgüvenini zayıflatmakta, onları sindirmektedir; onlar da bu dersleri almaktadır. Cinsiyet klişeleri ders kitaplarında, özellikle matematik ve fen bilimleri kitaplarında dişi cinsin “görünmezliği” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu da bu derslerin “eril” konular olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

Eril Kimlik Bunalımı

Kendi kendilerini değersiz görmek, yeteneklerine ilişkin güvensizlik duygusu taşımak, öğretmenlerin kendileri için daha az zaman harca-

ması ve sınıf içinde erkek egemenliğine katlanmak zorunda olmak gibi, kızlara özgü belirgin dezavantajlara rağmen, kızların okulda erkek çocuklardan daha başarılı olması şaşırtıcı olabilir. Erkek çocukların başarısızlığının nedenlerinin toplumda erkeklerin konumunun değişen karakteri çerçevesi içine doğru bir şekilde oturtulması gerekmektedir. Değişim ekonomik ve politik değişimler nedeniyle olduğu kadar, kadınların beklentilerindeki artış nedeniyle de olmuştur. Bu durum, kendi rolleri ve konumlarından kuşku duyan erkekler için bir kimlik bunalımının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu güvensizlik, erkek çocukların sıkı çalışma ve başarılı olma ihtiyacı duymadıkları okullara da yansımaktadır. Gelecek onlar için belirsizdir ve belli bir amaç edinememektedirler.

Ancak toplumda en fazla ücret ödenen ve en güçlü konumların yine de erkeklerin elinde bulunduğunu unutmamalıyız. Toplumumuzun iplerini ellerinde bulunduranlar ve kontrol edenler yine de erkeklerdir. Eskiye göre dışarıda çalışan kadınların sayısı daha fazladır ve işgücünün yaklaşık yarısını artık kadınlar oluşturmaktadır. Ancak araştırmalar evdeki cinsiyet rollerinin o kadar da değişmediğini göstermektedir. Artık kadınlar sadece ücret aldıkları işler için evden daha fazla çıkmakla kalmıyor, aynı zamanda hâlâ ev işleri ve çocuk bakımı yükünün büyük kısmını da sırtlamak zorunda kalıyorlar.

Geleceğin neler barındırdığını bilemeyiz. Ancak işçi sınıfından erkek-

ler yetersiz istihdam koşulları ya da işsizlikle uğraşırken, orta sınıftan erkeklerin toplumdaki güç ve denetim konumlarının çoğunu ellerinde bulundurduğu, kadınların ise okuldaki yüksek başarılarından dolayı ev işi ve çocuk bakımının yanı sıra sırtları-

na bir de ücretli çalışma yükünün vurulduğu bir durumun sürmesini bekliyoruz. “Kız Gücü” Spice Girls ve medya aldatmacalarının ötesine geçmeli ve kadınlar toplum içerisinde eğitimdeki başarıları ile örtüşen konumlar elde edebilmelidir.

56. Takılmak, Otlanmak ve Okulu Kırmak: Okul Ortamındaki Karşı Kültür Grupları

Paul E. Willis

Çıkıyoruz akşamleyin sokağa,
Oluyoruz insanların başına bela.
Düşmanınız galiba biz topluma,
Seviyoruz bunu ama.

Beğenmiyor anne, baba, dede
Dudak büküyor saçımıza, giysimize
Bayılıyor bizi hor görmeye,
Olmasaydı eğer bizim çete,
Olurdu halimiz nice.

*(Derek tarafından İngilizce dersinde
yazılmış şiirden bir parça)*

[...] Okul karşıtı kültür gayriresmiyetin alanıdır. Burada resmi yaşamın dayatmaları reddedilir. Bu reddedişin bedeli, karşıtlığı bir tarz olarak ortaya koymak, mikroetkileşim ya da toplum dışı söylemler şeklinde ortaya çıkabilir. İşçi sınıfı kültüründe muhalefet, genel olarak, gayriresmi alana çekilmek şeklinde ortaya çıkar ve “yasa”nın etki alanının hemen ötesinde karakteristik biçimleriyle kendini ifade eder.

Okul karşıtı kültürde, herkesçe bilinen kurallar, fiziksel yapılar, belli hiyerarşiler ya da kurumsallaşmış yaptırımlar olmamasına rağmen, bu kültür tek başına var olmaz. Onun

da kendi somut temeli, kendi altyapısı vardır. Bu da, elbette, toplumsal gruptur. Bu kültürün temel birimi, onun direnişinin esas ve en önemli kaynağı gayriresmi topluluktur. Bu topluluk, kültürün tüm öteki öğelerinin yerlerini belirler, onları olanaklı kılar ve varlığı “delikanlıları”, “ineklerden” kesin olarak ayırmaya yarar.

Bu grup okul karşıtı kültürün üyeleri için son derece önemlidir.

[Bir grup görüşmesi sırasında]

Will: [...] biz okulda her gün birbirimizi görüyoruz, öyle değil mi? [...]

Joey: Evet, bizim belli konuşma tarzımız, belli bir hareket tarzımız var ve Pakistanlıları, Jamaikalıları ve tüm öteki farklı olanları saymama karar verdik... Tüm aşağılıkları, kahrolası inekleri ve onların hepsini. [...] Artık bunu öğreniyoruz, tıpkı tüm tüyme yollarını öğrendiğimiz gibi. Dersten nasıl çıkılır falan gibi şeyler ve artık kaçak sigara nerede bulunur biliyoruz. Buraya gelebilirsin, bu gençlerin olduğu yere. Bir şey yaparsın ve hak edersin... Tüm arkadaşların burada, yani orada ne varsa, gelecek yıl da orada öyle

olacak gibi bir şey ve biliyorsun ki bugün okula gitmen gerekiyor. Eğer kendini iyi hissetmiyorsan, dostun seni neşelendirecek gibi bir şey bu. Çünkü bu okulda on dakikadan fazla dayanamazsın, ona buna sarkmadan yapamazsın.

PW: Sizin dostluğunuz gerçekten şu sırada okuldaki en önemli şeylerden biri mi?

- Evet.
- Evet.
- Evet.

Joey: Aslında okuldaki en iyi şey o.

“Delikanlılar”dan biri olmanın esası grubun kendisinde yatıyor. Tek başına farklı bir kültür oluşturmak olanaksızdır. Eğlenceyi, atmosferi ve toplumsal kimliği kendi kendinize yaratamazsınız. Okul karşıtı kültüre katılmak bir gruba katılmak anlamına gelir. Bunu yaşamak da grupla beraber olmak anlamına gelir:

[“Delikanlılardan biri olmak” konusu üzerine yapılan tartışmalardan birinde]

Joey: [...] tek başına takılman iyi bir şey değildir, ama dostlarınla takılıyorsan, o zaman hep birliktesinizdir, birlikte eğlenirsiniz ve bu da takılmak demektir.

Bill: Ötekilerin yaptığını yapmazsan, kendini dışlanmış hissedersin.

Fred: Evet, evet, dışlanmış hissedersin. Onlar da, sen sanki ötekilerin şey olduklarını...

Will: İkinci yıllarında olduklarını düşünebilirsin...

Spansky: Düşünebiliyorum. Yani, okuldan bir gün için ayrılırsam, ertesi gün geldiğinizde ve sizin olmadığınız gün bir şey olduysa, o zaman, “Neden o gün ben yoktum,” filan olursunuz, yani, “gelseydim eğlenirdim” gibi. Ne dediğimi anlıyorsunuz değil mi? Geri geliyorsunuz ve onlar, “Ohoo, dün burada olmalıydın,” filan diyorlar, yani.

Will: [...] tıpkı birinci, ikinci sınıflardaki gibi... Bir parça ineksendir, tamam. Sonra denemek istersin... Örneğin, çocuklardan biri gibi, ineklerden biri olmadığın için, onu tatmak istersin, sonra da onun tadını seversin...

Gayriresmi olmasına rağmen, böyle grupların yine de tanımlanabilen türden kuralları vardır, ama bunlar nitelikleri bakımından normal “kuralların” tam tersidir.

PW: [...] Aramızda uyguladığınız kurallar var mı?

Pete: Biz sadece öteki kuralları bozarız.

Fuzz: Bizim aramızda pek kural işlemez, değil mi? [...]

Pete: Biz onları tersine çevirdik.

Will: Kurallarımız yok. Ama aramızda bir şeyler var yine de, yani, şey gibi, örneğin, ben kimsenin kızıyla yatmam. Joey’in kızıyla yatmam. Onlar da bana böyle bir şey yapmazlar, ne demek istediğimi anladın mı? Bunun gibi şeyler. Ya da onun için bir şey yaparsın, sonra sen de aynısını beklersin, onun gibi bir şey.

Fred: Bunlara kural denmez, bunlar aslında sadece aramızdaki anlayış.

Will: Evet, tam da o.

PW: [...] Bu anlayış ne oluyor?

Will: Şey... Sanıyorum, ben sadece kendimi düşünmem, sanıyorum birinci ve ikinci sınıftakilerle takılan yok aramızda. Olay gerçekten de bu, ama bak mesela eğer Fred bana gelip, "Hey... şuradaki ikinci sınıf var ya, işte onunla bir iki takıldık," dese, "Ammma da salak," derim, anlarsın ya. [...]

Fred: Öyle derler ya, biz birbirimize kan kardeşi gibi bağlıyız.

Gayriresmi topluluğun üyeleri, yetkililere başkalarının işledikleri suçlara ilişkin bilgi vermek konusunda aralarında evrensel bir tabu oluşturmuşlardır. İhbar etmek gayriresmi grubun karakterine aykırıdır. Bu karakter zaten "yasaların" grubun içine girmesini önlemek adına, karşıt anlamların korunmasından ibarettir. Hammertown okulundaki delikanlılar buna "ötmek", okul personeli ise gerçeği söylemek demektedirler. "Gerçeği söylemek", "ötmek" teriminin resmi tanımıdır. Resmi örgütün üstünlüğünü sürdürebilmesi için, sağlamaya çalıştığı şey yalnızca birinin "ihbarda bulunmasını" sağlamak değil, onların en ciddi tabuyu yıkmaları için uğraşmaktır. Bu durumda, tüm okulun çok önemli bir eylemle sarsılmasına ve bunu takiben de temizliğe girilmesine hiç şaşırma gerekir. Bu, otorite ve otoritenin meşruluğu konusunda eskiden beri verilen bir mücadeledir. Okulun kazan-

ması ve birinin de en sonunda "ötmesi" gerekmektedir. Bu, okul kurumunun yeniden üretilmesi ve "ineklerin" okula olan inançlarının onarılmasını sağlayan yöntemlerden biridir. Ancak kim "öttüyse" o artık özel, zayıf ve damgalanmış bir kişi olarak kabul edilir. "Delikanlılar" arasında onun kişiliğinde daima hazır bulunmuş, ancak şimdiye kadar tam olarak açığa çıkmamış ölümcül bir defonun varlığına dair hem geçmişe dönük hem de geleceğe yönelik olarak çok önemli bir değerlendirme yapılır.

[Aşağıdaki alıntı ünlü "yangın söndürücüsü olayı" ile ilgili bir konuşmadan alınmıştır. Bu olayda "delikanlılar" okuldan bir yangın söndürücüsü almış ve onu parkta patlatmışlardır.]

PW: Bu olay sonuç itibarıyla yılın en büyük olayı oldu, öyle değil mi?

Joey: Bu olay çok korkunç bir şeymiş gibi şişirildi. Şöyleydi [parmaklarını şaklatarak], biz onu yaptığımızda benim bildiğim kadarıyla okyanusta minik bir damla gibiydi, hani köşede sigara içmek ya da cips almak için dükkâna gitmek gibi.

PW: Ne olmuştu?

— Webby öttü [okul karşıtı kültüre katılmak üzere olan birinden söz ediliyor].

Joey: Ben yalnızdım, Simmondsy geldi ve dedi ki, "Gruptan biri çözüldü ve tüm suçu Fuzz'ın üzerine yıkmaya çalıştı." Aslında orada sadece Webby vardı.

Spansky: Orada sigara içiyorduk.

Spike: Aynen şöyleydi: [Fuzz'a] sende bir sigara vardı değil mi?

Spansky: Webby bir nefes almak istemiş, o da Webby'ye bir sigara vermiş. Rogers [öğretmenlerden biri] kapıdan girmiş, işte şöyle [gösteriyor] ve demiş ki, "Bu benim değil efendim, Ben bunu Fuzz için tutuyorum."

Will: Bundan önce parkta, ben ve Eddie onu çektik, çıkarttık, yapmadık mı? Ben ve Eddie. O sırada park bekçisi geliyordu, yani koşuyordu. Ben de Eddie ile birlikte öteki tarafa geçtim ve orada öylece oturduk. Hani tıpkı, iki maymun gibi. Webby orada duruyordu. Park bekçisi ona doğru geldi ve dedi ki, "Hadi, çık buradan. Bu parktan çık git. Sana yasak burası." Bizi geçti, beni ve Eddie'yi, ve dedi ki, "Siz orada değildiniz, biliyorum, siz burada oturuyordunuz." Sonra Webby gitti, "O ben değildim, o..." tam da söylüyordu ki, değil mi?

Eddie: Evet, tam öyle, ben ona "Hişt" dedim ve tam zamanında hatırladı, bizi ele vermedi.

Gayriresmi grubun bir üyesi olmak, bireyi yaşamın görünmeyen gayriresmi boyutuna karşı hassaslaştırır. Olayların resmi tanımlarının gerisinde yatan her şey ortaya çıkar. Bir yanda, olaylara dair herkesçe bilinen tanımları ve amaçları kaydetmek, öte yanda da bunların ötesini

araştırmak, sonuçlarını düşünmek ve gerçekten ne olacağının hesabını yapmak üzere bir çeşit çifte kapasite gelişir. Bu yorumlama yeteneği çoğu zaman bir tür olgunlaşma, görmüş geçirmiş olma, sırası gelince işlerin gerçekten nasıl yürüyeceğini bilme duygusu olarak hissedilir. Günün sonuna sağ salım varabilmek için gereken ve yalnızca olayı yaşamış olanların ulaşabileceği bilginin elde edilmesini sağlar.

PW: Okulda herhangi bir şey öğrendiğini düşünüyor musun? Okul senin değerlerini değiştirdi mi ya da onları biçimlendirdi mi?

Joey: Okulun bana hiçbir yararı olduğunu düşünmüyorum. Temel Eğitim hariç, okulun hiç kimseye bir yararı olmuyor. Yani, okul günde dört berbat saatini alıyor. Ama seni şekillendiren öğretmenler değil, tanıştığın berbat çocuklar. Ben okuldaki zamanımın sadece üçte birini öğretmenlerle geçiriyorum. Zamanın geri kalan üçte ikisinde sırf konuşursun, bir şeylerle uğraşırsın, dolaşıp durursun.

Grup aynı zamanda bireyin toplumsal gerçekliğe ilişkin alternatif planlar yapmasına izin veren bağlantıları temin eder. Bireye neyin işlerin yolunda gitmesini sağlayacağına dair kendi kararlarını alabilmesine olanak tanıyacak ufak tefek bilgileri de verir. Öteki gruplarla, ancak bu grup sayesinde tanışılır ve öteki gruplar yoluyla da, sırayla başka gruplara ulaşılır. Okul grupları birle-

şir ve çevredeki gruplara bağlanırlar ve bir sanayi kentinde işçi sınıfına ait ergenlik çağındaki bir bireyin tüm deneyimlerini okulu teğet geçen bir konuma yerleştiren farklı bilgi ve görüşleri birbirlerine aktardıkları bir ağ oluştururlar. Egemen sınıfın kültüründen daha üstün sayılabilecek bir tür *sınıf* bağına ya da kültürünü olanaklı kılan işte bu kural dışı grubun altyapısıdır.

Okul karşıtı kültür resmi olmayan bir çeşit parasız alışveriş ve değiş tokuş modeli de geliştirmiştir. Bu model “kazıklamaya”, “aşımaya” ve “yabancı”ya dayanır ve elbette, yetişkin işçi sınıfı dünyasında çok daha gelişmiş olarak karşımıza çıkar.

Fuzz: Diyelim ki, biri, “Ben ucuz taraftan bir kaset istiyorum, arıyorum,” gibi bir şey söylesin. Tamam. Hemen konuşuruz. Birimiz ucuz kasetlerin nerede olduğunu duymuştur, bilirsiniz. Onun için bir çeşit pazarlık edilir, sonra da, “İşte sana o kaseti alacağım,” denir.

Tıpkı metalar gibi kültürel değerler ve yorumlar da “yasa dışı” ve gayriresmi yollarla dolaşıma girmektedir.

Okula karşı direniş, kendisini her şeyden önce, kurumdan ve onun kurallarından ayrı sembolik ve fiziksel alanlar kazanmak ve kişinin “çalışmasını” sağlamak şeklinde algılanan okulun temel amacını bozmak üzere verilen mücadelede belli eder. Bir çeşit özyönelim biçimi olan kazanma duygusu ve ödül, derin bir şekilde gayriresmi kültürel anlamlar ve uy-

gulamalar kazanır. Okul karşıtı bir kültür tam olarak gelişene kadar üyeleri kurallı sistemle başa çıkmayı ve onun taleplerini asgari düzeyde sınırlandırmayı öğrenmiştir. Modern eğitim sistemlerindeki karışık yetenek grupları, blok dersler ve çoklu seçenekler gibi karmaşıklıklar sayesinde bu asgari düzey yalnızca yoklamaya adını yazdırmak olabilmektedir.

[Okul müfredat programı üzerine yapılan bir konuşmadan]

Joey: [...] Pazartesi öğleden sonra hiç dersimiz yok, tamam mı? Okulla ilgili hiçbir şey yok. Salı öğleden sonra yüzme var. Öğleden sonranın geri kalan zamanında seni bir sınıfa tikiyorlar. Çarşamba öğleden sonra spor var ve çalışabilmen için sadece Perşembe ve Cuma öğle sonrası kalıyor, eğer buna ders denirse. Cuma son ders gidip biraz takılırdık, yarımız dersten kaçardı öteki yarımız da sınıfa gidip oturur uyurdu. [...]

Spanksy: [...] Dersten çık, git banka otur, bir sigara iç, bir sonraki ders bir öğretmene git, hemen müdür muavinini aramak isteyecektir. [...]

Bill: Eve gitmek de kolay, onun gibi [Eddie] geçen çarşamba öğleden sonra, notlarını aldı, eve gitti. [...]

Eddie: Bugün öğleden sonra okulda olmam gerekmiyor, üniversitede olmam gerekiyor [burada öğrenciler bir dersle bağlantılı]

olarak haftada bir kez üniversiteye gidip meslek eğitimi alıyorduk].

PW: En son ne zaman yazı yazdın?

Will: En son ne zaman mı yazı yazdım?

Fuzz: Ah, en son meslek dersinde yazmıştım. Bir kâğıda "evet" yazmıştım, kalbim kırılmıştı.

PW: Neden kalbin kırılmıştı?

Fuzz: Yazmak istemedim. Çünkü dönem boyunca hiçbir şey yazmamaya çalışacaktım. Çünkü dönem başladığından beri hiçbir şey yapmadık zaten [dönemin yarısı olmuştu].

Devamsızlıkların tespiti, okul kaçıklığının boyutları hakkında yeteri kadar fikir vermez. Bu sadece (delikanlılar arasında ince bir sanata dönüştürülmüş olan) "okulu kırma"dan önce yoklamaya adını yazdırmak için okula uğrama alışkanlığından dolayı değil; aynı zamanda da, gayriresmi öğrenci hareketliliği şeklinde daha doğru bir şekilde tanımlayabileceğimiz şey hakkında kısmen fikir verdiği için böyledir. Bazı "delikanlılar" okul içinde kendi istedikleri gibi hareket etme yeteneklerini önemli ölçüde geliştirmiştir. Bunlar kendi okul günlerini, okulun onlara sunduğundan farklı bir biçimde oluşturmaktadır. Dersi asma, kendi hareketini belirleme ilkesinin, gün içerisinde pek çok farklı yöntemi barındıran ve birçok farklı eylemi de kapsayan, görece daha az önemli ve kaba bir çeşidini oluşturuyor. Bu eylemler sınıf dışında serbest dolaşmak, sınıfta ol-

mak, ama hiçbir sınıf çalışmasına katılmamak, yanlış sınıfta olmak, koridorlarda heyecan verici bir şeyler aranıp durmak, bir yere çekilip uyumak olarak tanımlanabilir. Bu olasılıkların her birinin temelinde yatan esas yetenek, herhangi bir sınıftan çıkabilmek, yani kişisel hareketliliğin korunmasıdır.

[Bir grup konuşmasından]

PW: Ama derste olmaman kimseyi meraklandırmıyor mu?

Fuzz: Aşçılardan onlara yardım ettiğime dair bir yazı alıyorum. [...]

John: Ona [öğretmene], "Ben gidip şu işi yapabilir miyim?" diyorsunuz. "Elbette, tabii ki gidebilirsin," diyecektir. Çünkü senden kurtulmak ister.

Fuzz: Özellikle izin istediğimde.

Pete: Koridordaki delikleri bilirsiniz. Ben spor derslerine girmek istemiyordum. Bana anahtarlarını alıp getirmemi söyledi. Ben de onları koridordaki deliklerden birine düşürdüm ve gidip bir el feneri getirmem ve onları bulmam gerekti.

Başarılı olanlar için seçenekler rahatsız edecek derecede boldur. Gün boyunca kişisel olarak hazırlanmış yöntemler arasında seçim yapmak zor olabilir.

Will: [...] Burada bizim yaptığımız şey, iskambil oynamak çünkü kapıyı kilitleyebiliyoruz.

PW: Bu hangi oda şimdi?

Will: Araç gereç odası. Burada bizim bazı çerçeveler yapıyor olmamız

gerekiyor [müdür yardımcısı için yeni bir sahne].

PW: Ah! Hâlâ bu çerçeveleri yapıyorsunuz!

Will: Bunları bitirmiş olmamız gerekiyordu. Ama biz orada çerçevenin üstüne yatıyoruz, iskambil oynuyoruz ya da uyumaya çalışıyoruz. [...] Tabii biraz sıkıcı oluyor. Aslında ben gidip sınıfta oturmayı yeğlerim.

PW: Hangi derslere girmeyi düşünüyorsunuz?

Will: Fizik, kimya falan olabilir. Çünkü bazen o derslerde eğlenebilirsiniz.

Bu özyönelim ve resmi kurumun amaçlarını engelleme eylemi, zamanın resmi kavramlarına da bir saldırı sayılır. Müdürün en güç görevlerinden biri ders programını hazırlamaktır. Büyük okullarda, beşinci sınıfların bazı seçeneklerinin olması dolayısıyla her şey büyük bir özenle yerine yerleştirilmelidir. Kıdemsiz eğitim personelinin yakınmaları ve bazı ders birleşimlerinin yararlı olmadığına ortaya çıkmasıyla, dönemin ilk haftaları sürekli olarak yeniden düzenlemelerle geçirilir. Zaman, tıpkı para gibi değerlidir ve boş yere harcanmamalıdır. Her şey okulun amacına ulaşmasına yönelik olarak düzenlenmelidir. Dersler ölçülü zaman blokları haline getirilmiş, birbirleriyle özenli ilişkiler içine sokulmuş olmalıdır. Zamanın kullanımı üzerinde en az okul binaları kadar etkili olan bir kurum da müfredattır. Müdürün duvarlarındaki karmaşık çizelgeler bunun

nasıl işlediğini gösterir. Kuramsal olarak gün boyu her an her bireyin nerede olduğunu denetleme olasılığı vardır. Ancak “delikanlılar” için bu olgu asla işlemez. Eğer onlarla bağlantı kurulmak istenirse, onların kendi ritimleri ve hareket modellerini bilmek ve kavramak çok daha önemlidir. Bu ritimler ders programının belirgin amaçlarını ve üstü kapalı zaman kavramlarını reddederler. Hem personelden hem de “inekler”den gelen “delikanlılar”a ilişkin ortak şikâyet onların “değerli zamanı harcadıkları” doğrultusundadır. “Delikanlılar” için zaman, geleceğe ilişkin ulaşılması arzulanan amaçlar doğrultusunda özenle idare edilen ve düşünülerek harcanan bir şey değildir. “Delikanlılar” için zaman kendi özyönelimleri ve o esnadaki kimliklerinin bir parçası olarak şu anda sahip olmayı talep ettikleri bir şeydir. Zaman “delikanlılarla birlikte olmak” gibi bir durumu korumak üzere kullanılır; birtakım vasıflara sahip olmak gibi, belli amaçlara ulaşmak için değil.

Elbette bazen bir aciliyet duygusu yaşanır ve bireyler dönemin sonunun yaklaşmakta olduğunu ve bir iş bulmak zorunda olduklarını görürler. Ancak kendi kültürleri söz konusu olduğunda zaman tamamen kuramsal zamandan kurtulma durumudur. Kendi zamanları da temelde aynı şekilde aynı birimler içinde geçer gider. Planlanmaz, kayıp sayılmaz ya da karşılığı elde edilmek üzere değiştirilmesi beklenmez.

57. Küreselleşme ve Yüksek Öğrenimin Karşı Karşıya Olduğu Güçlükler

Jan Sadlak

Dünyanın geleceği konusunda benimsenen iyimser bir görüş şöyle özetlenebilir: “İnsanın 21. yüzyılda içinde yaşayacağı toplum, ekonomik etkinliklerin küreselleşmesi, en temel insan etkinliklerine katılımın ön koşulu olarak bilginin öneminin git-tikçe artması ve siyasal sistemlerin artan demokratikleşmesinin de içinde olduğu yeni ve etkili birtakım güçler tarafından şekillendirilmektedir.”¹ Genelde eğitim, özelde de yüksek öğretim, toplumun bu doğrultudaki evrimini temellerini oluşturan önemli bir faktör olmuştur. Yüksek öğretimin küreselleşmeye ve bu kavramın gelişmesine ilişkin çarpıcı bir rol oynaması da beklenmektedir. Küreselleşme, küresel sorunlara ilişkin daha bütüncül bir bakış açısının oluşabilmesi için ve hepimizin ürettiği ve tükettiği şeylerin daha eşitlikçi kullanımı için bir başlangıç noktası olabilecek midir, yoksa serbest küresel sermaye, mal, eğlence ve bilgi akışının tepe noktası mı olacaktır?

“Küreselleşme” kavramıyla bağdaştırmaya çalıştığımız hangi özel nitelikler olursa olsun, bu kavram, her tür piyasaya erişim ve onların denetiminin, bilgiyi üretme ve kullanma

olanaklarının, yeni teknoloji ve insan kaynakları geliştirme kapasitesinin sınırlar üzerindeki denetimden daha önemli sayıldığı “yeni jeopolitik” anlayışın bir ifadesidir. Bu haliyle “küreselleşme” sadece (ekonomik değil) çeşitli süreçler arasında meydana gelen karmaşık bağlantılar ağını oluşturmakla kalmaz; aynı zamanda da, bireyler ve toplumun fertleri olarak geleceğimize kaygıyla bakmamıza neden olan kasvetli çerçeveyi de oluşturur. Bu makale, yüksek öğretimin karşı karşıya olduğu son gelişmelerin, hâlâ sürmekte olan dengesizliklerin, değişen koşulların ve mücadelelerin, önümüzdeki yıllar içinde, uluslararasılaşmanın geri döndürülemez, ancak hâlâ her yönüyle olumlu sayılamayacak görüntüsü ile nasıl ilişkilendirileceğine öncelikle küresel bir açıdan bakmaya çalışmaktadır.

Niceliksel Paradigma

Öğrenci nüfusuna ilişkin yükselen istatistikler, yüksek öğretim girişimlerini genişletmek üzere küresel ölçekte olağanüstü bir çaba harcadığını açıkça göstermektedir. Çağdaş ya da çağdaşlaşmakta, sanayileşme

sonrası dönemi yaşamakta veya gelişmekte olan tüm toplumlar yüksek öğretime yönelik giderek artan bir taleple karşı karşıyalar. Bunun öncelikli nedeni, gittikçe daha fazla bilgiye bağlı becerilere ve verileri kullanabilme yeteneğine dayanmakta olan bir ekonominin gereksindiği eğitilmiş yurttaşları karşılayabilmektir. Tekelleşme iddiasında bulunmadan, sadece yüksek öğretim kurumları böyle çok sayıda ve çeşitli tiplerde yurttaşlar yetiştirebilir.

Dünya üzerinde yüksek öğretimdeki öğrenci sayısı 1980'de 51 milyon iken, % 61'lik bir artışla, 1995'de yaklaşık 82 milyona çıkmıştır. Fazlasıyla sanayileşmiş ülkelerin büyük çoğunluğunda, tipik yüksek öğretim yaş grubu sayılan 18-23 yaş grubunun yaklaşık % 50'si, çeşitli yüksek öğretim kurumlarına kayıtlıdır. Dünya Bankası verilerine göre, yüksek öğretime katılma düzeyi ile ekonomik gelişme arasında açıkça bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu oran Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (OECD) üye ülkelerde ortalama % 51 iken, orta gelirli ülkelerde % 21; düşük gelirli ülkelerde ise % 6'dır.² Dünya çapında ele alındığında ise, oran 1980'de % 12,2'den, 1995'de % 16,2'ye yükselmiştir.

Yüksek öğretimde tüm dünyada görece olarak seçkin bir sistemden kitlesel bir sisteme doğru gerçekleşen değişim sürecinin hızını daha yakından incelemek de faydalı olabilir. Örneğin, Fransa'da 1955 yılında öğrenci sayısı 150.000'den daha azdı. Bugün ise, 18-23 yaş grubunun % 46'sından

fazlasını temsil eden yaklaşık 2.169.000 öğrenci bulunmaktadır. Almanya'da 1977'den sonra öğrenci sayısı % 80 artmıştır. Şu sıralarda, OECD ülkelerinin çoğunda öğrenci sayısı çiftçiler gibi önemli mesleki/toplumsal grupları da geçmişte bulunuyor. Bunların hepsi, demografinin önemli bir rol oynadığı, ancak belirleyici olmadığı muazzam sistematik değişimlerin işaretleridir.

Bu eğilim hiçbir surette yüksek düzeyde sanayileşmiş ülkelerle sınırlı değildir. Örneğin, son 25 yıl içinde Suudi Arabistan'daki yüksek öğretim kurumlarında okuyan öğrenci sayısı 21 kat artmıştır. Hızla gelişen pek çok ülke, özellikle de Güney Doğu Asya ülkeleri, liseden sonra okulu bırakanların yüksek öğretime devam etme oranını en ileri ülkelerdeki oranlara benzer düzeylere yükseltmeyi planlamaktadır. Aynı eğilim, yüksek öğretime katılım düzeyi hâlâ % 30 çizgisinin altında olan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğunda da gözlenmektedir.

Bugün, 20 kadar ülkede yüksek öğretime kayıtlı öğrenci sayısı 1 milyonu geçmektedir. Bu 20 ülkenin en azından yarısı gelişmekte olan ülkelerdir. Bu ülkeler bu duruma sadece son on yıl içinde erişmiş bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki bu gelişme hızının kentsel büyüme hızına yakın olması da oldukça dikkat çekicidir.

Bununla beraber, bu eğilimleri ortaya koyarken, yüksek öğretime erişim konusunda çeşitli ülkeler ve bölgeler arasında yine de var olan

eşitsizlikleri göz önüne almak gerekmektedir. Bu alanda kaydedilen ilerlemelere rağmen, Sahra'nın güneyindeki Afrika ülkelerinde gençlerin eğitimlerini yüksek öğretimde sürdürebilme fırsatlarının, bugünlerde "Kuzeydekiler" olarak tanımlanan sanayileşmiş ülkelerdekinden 17 kez daha düşük olduğunu ve ortalama olarak, tüm gelişmekte olan ülkelerdekenden de dört kez daha düşük olduğunu hatırlamak gerekmektedir. (Küresel ideolojik bir güç olarak komünizmin sona ermesine bağlı olarak Doğu-Batı karşılaştırmasının sona ermesi, çeşitli bölgelerin adlandırılmasında da bazı değişikliklere neden olmuştur. Bağlantısızlar hareketiyle ilişkili ülkeler, gelişmekte olan ülkelerle birlikte, kendilerini Güney olarak yeniden yönlendirmişler, özellikle de Avrupa ve Kuzey Amerika'dakiler olmak üzere geri kalan ülkeler ise Kuzey olarak gruplaşmışlardır. Bu da dünyanın iki kutuplu bir görünüm kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Ticari blokların oluşturulması da yalnızca bu bakış açısının daha da güçlenmesine hizmet etmiştir.)

Yüksek öğretime kapsamlı bir erişim politikası, ne yönden bakılırsa bakılsın, bugünlerde bir istisnadan ziyade bir kuraldır. Bu politikanın sürmesi yönündeki sav, başka şeylerin yanında, önümüzdeki on yıl süresince sanayileşmiş ülkelerde tüm iş alanlarının % 40'ında 16 yıllık bir eğitim ve öğretime gereksinim duyulacağını gösteren emek piyasalarının evrimini ilgilendiren hesaplara da dayanmaktadır. Gelecek yüzyı-

lın özelliklerinden biri ekonomik ilişkilerin daha fazla uluslararasılaşması ve teknolojinin daha fazla gelişmesi olacak gibi görüldüğünden, aynı sav geliştirmekte olan ülkeler için de geçerlidir. Dolayısıyla gittikçe daha fazla insanın bilim ve teknoloji alanında olduğu kadar bilgi alanında da uzmanlaşması elzem görünmektedir.

Uzun yıllar Uluslararası Eğitim Geliştirme Konseyi (ICED) başkanlığı yapmış olan Cornell Üniversitesi eski rektörü James Perkins, yüksek öğretimin niceliksel gelişimini belirleyen başlıca aksiyomların sağduyulu bir analizini yaparken, daha 1970'lerin sonlarında şöyle bir sapta- ma yapmıştır: "Eğer bir toplum büyü- mek ve yaşamını sürdürmek istiyorsa, o toplumda yüksek öğretim çağına gelmiş olan nüfus grubunun asgari de olsa bir bölümü yüksek öğ- retime giriş olanağına sahip olmalı- dır. Bu oran farklı kanılara göre çe- şitlilik gösterir. Ancak bu yaş grubu- nun % 12 ila 18'i arasında bir bölü- münün akla yakın bir oran oluştura- cağı kabul edilebilir." Perkins aynı zamanda sert bir uyarı da yapar: "Uygun yaş grubunun en az % 12'si- ne ortaöğretim sonrası eğitim olana- ğı sağlayamayan herhangi bir top- lum, bizi bekleyen gelecek içerisinde yaşamını sürdürme fırsatı bulama- yacaktır."³ Eğitim yatırımlarının ön- celiği ve etkinliği konusunda endişe- lerin gündeme getirilmesi ile yüksek öğretimin rolünün yeterince vurgu- lanmadığı durumlarda, Perkins'in öne sürdüğü savlar akılda tutulmaya değerdir.

Bilgi Paradigması

“Küresel” olma kavramına uygulamalı bir boyut sağlayan ve bunu sadece yüksek öğretime ilişkin olarak yapmayan yeni bilgi ve iletişim teknolojisini konumuz bağlamında göz ardı edemeyiz. Küreselleşmenin hızlı ve çok yönlü doğasına en büyük katkıyı sağlayan ve eğitim ile en doğrudan şekilde ilişkilendirilebilecek öğe olan İnternet, araştırmacıların hızlı ve düşük fiyatlarla iletişim sağlayabilmeleri arzusu sonucunda gelişmiştir. İnternet son yıllarda güçlü bir ekonomik ve kültürel aygıt haline gelmiştir. Bilgi ve telekomünikasyon teknolojilerinin öteki yeni harikalarıyla birlikte, öğrencilerin bilgi edinme yöntemleri, biliminsanlarının yürüttükleri çalışmalar ve bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeylerde aralarında iletişim kurabilme yöntemlerindeki derin değişimleri biz de süratle gözlemlemekteyiz.

1970’lerde sadece yeni eğitim teknolojilerini değil, aynı zamanda, yüksek öğretimdeki politik ve kültürel açıklık fikrini desteklemek üzere sıklıkla kullanılan “duvarsız üniversite” terimi şimdilerde başka bir terim tarafından simgelenen pragmatik bir yüksek teknoloji gerçeği olmuştur: sanal üniversite. Sanal dereceler veren böyle sanal kurumların sayısı durmadan artmaktadır. Bazı araştırmalara göre, sadece Amerika Birleşik Devletleri’nde bu tür yüksek öğretim dersleri veren yüksek okul ve üniversite sayısı yaklaşık 300’dür ve 1 milyondan fazla öğrenci bu sanal sı-

nıflara bağlanmış durumdadır. 20. yüzyılın sonuna kadar “siber öğrenci”lerin sayısının üçe katlanacağı tahmin edilmektedir. Uzaktan ve geleneksel eğitim modellerinin birbirine karışmakta ve birbirlerini tamamlamakta olduklarına dair gittikçe daha çok işaret görülmektedir. Bir diploma almanın alternatif bir yöntemini sunmak dışında, bu eğitim modeli, profesyonel mesleğine ara vermek ya da kampusa gidip gelirken zaman tüketmek zorunda kalmadan yenden eğitim almak ve ders konularında kendini geliştirme olanağı sağlamak bakımından kişiye yararlı olabilmektedir. İnsanların bu muhteşem bilgi edinme araçlarından tam olarak faydalanabilmesi için, akademik camianın sadece doğru donanma sahip olması değil, aynı zamanda, kendi simgesel analitik becerilerini geliştirmeyi sürdürmesi de gerekmektedir.

Geleneksel yüksek öğretim kurumlarında yürütülen akademik eğitim, öğretim ve araştırmaların tamamen ortadan kalkacağı kaygısını duymaya gerek yoktur. Görebildiğimiz kadarıyla, birlikte olmak ve öteki öğrencilerle, öğretmenlerle ve araştırmacılarla konuşmak, entelektüel ve mesleki gelişmenin akademik ve toplumsal bakımdan gerekli bir parçası olacaktır. Ancak sanal eğitimin şu anki yüksek öğretim anlayışına bir alternatif oluşturacağına da hiç şüphe yoktur. Bazıları ise, bu modelin geleneksel yüksek öğretim için son derece gerekli olan rekabeti yaratacağını savunmaktadır. Bu mo-

del, yüksek öğretime yönelik talebi karşılayamayan gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına bir çözüm yolu da olabilir. Çünkü Açık Üniversite rektör yardımcısı John Daniel'in savunduğu gibi, "Gelişmekte olan ülkelerdeki öğrenci katılım oranlarını sadece sabit tutmak dahi istesek, genç ve artan nüfusun taleplerini karşılayabilmek üzere her hafta oldukça büyük bir üniversite açılması gerekmektedir."⁴ Açıkçası, var olan yüksek öğretim kurumlarına uygun miktarda parasal destek sağlayabilen pek az sayıda gelişmekte olan ülkenin olduğu koşullarda, bu yeni teknoloji mantıklı bir seçenek sayılabilir. Buradaki sorun, bu ülkelerin, kendi gereksinimleri için gereken yeterli eğitim yazılımlarını üretebilmek için kendi yerli bilgi kapasitelerini ne ölçüde kullanabilecekleridir. Küresel bilgi dolaşımının dizginsiz olarak gerçekleşmeyebileceğini dikkate almak gerekir. Bu, özellikle "kâr amaçlı" eylemlerin bilginin akademik çevre içinde "kâr amaçlı olmayan" dolaşımının yerini aldığı durumlar için geçerlidir.

Küresel Üniversite İşbirliğine Karşı Uluslararası Üniversite İşbirliği

Ortalama bir üniversitede, ulus aşırı, küresel bir şirkettekinden daha fazla "uluslararası içerik" bulunduğunu ileri sürmek, çok da iddialı bir önerme sayılmaz. Bu düşünce, sadece bölgesel ya da ulusal düzeylerde değil, aynı zamanda, küresel düzeyde de uygunluk ve onay aranmasını zo-

runlu kılan yüksek öğretimde öğrenme ve akademik çalışmanın temel karakterinden kaynaklanmaktadır. Üniversitelerin uzun geçmişleri entelektüel bakımdan kendi kendine yetme ve içe dönük dar fikirliliğin yüksek öğretim kurumlarında gerilemeye neden olduğunu göstermektedir. Pek çok insanın üniversite kapılarına gelme nedeni "başkalarının düşüncelerini" bilme ve anlama arzusudur. Gittikçe artan sayıda yüksek öğretim kurumu kendi misyonları içinde uluslararasılaşmaya verdikleri önemden söz etmektedir. Bu amaç, uluslararası öğrenci hareketliliği bir yana, özellikle ulus-ötesi ölçekte değerlendirilmesini zorlaştıracak kadar çok biçime bürünür.

UNESCO'nun yaptığı son incelemelere göre, 1995'de 1,5 milyondan fazla yabancı öğrenci yüksek öğrenim görebilmek için 50 belli başlı ev sahibi ülkede yüksek öğretim kurumlarına kayıt yaptırmıştır. Daha az gelişmiş bölgelerden gelen 800.000'den fazla öğrenci yabancı bir ülkede yüksek öğretim için kayıt yaptırırken, bunların 150.000'den fazlası Orta ve Doğu Avrupa'daki eski komünist ülkeler ve eski Sovyetler Birliğine mensup Avrasya ülkelerinden gelen öğrencilerdir. Daha gelişmiş bölgelerden gelen yaklaşık 440.000 öğrenci başka bir ülkede yüksek öğretim kurumlarına kayıt olmuştur.

Yüksek öğretimin uluslararası özellik kazanmasının bu yönü, eğer çok dikkate değer bir gelişme ise, öğrencilerin ulusal sınırların dışına akışı modeli henüz küresel ölçekte den-

gelenmemiştir. Geçmiş yıllarda da olduğu gibi, yabancı ülkelerde alınan eğitimin dörtte üçünden fazlası sadece on ev sahibi ülkede gerçekleşmektedir: Bu ülkeler Amerika Birleşik Devletleri (tüm yabancı öğrencilerin % 30'undan fazlası), Fransa (% 11'inden fazlası), Almanya (yaklaşık % 10'u), İngiltere (yaklaşık % 9'u), Rusya Federasyonu (yaklaşık % 5'i), Japonya (% 3'ten fazlası), Avustralya (yaklaşık % 3'ü), Kanada (% 2,5'tan azı), Belçika (% 2,5'tan azı) ve İsviçre'dir (yaklaşık % 2'si). Bu ülkeleri yaklaşık Belçika'yla aynı sayıda, 25.000 civarında yabancı öğrenci alan iki başka ülke daha izlemektedir. Bu ülkeler Avusturya ve İtalya'dır. Bu "ev sahibi ülkeler" in biri hariç hepsinin OECD üyesi olması, ekonomik güç ile eğitim ve bilim sistemleri arasında dolaşsız bir ilişki bulunduğunu bir kez daha doğrulamaktadır.

Çok sayıda ülke kendi yabancı öğrenci nüfusunu artırma politikası gütmektedir. Bunun sonucunda, Almanya, İngiltere, Japonya ve Avustralya gibi ülkeler % 10'dan fazla bir artış bildirmişlerdir. En hızlı büyüme oranının Çin'de gerçekleşmiş olmasını, belirtilmeye değer bulmaktayız. Burada yabancı öğrenci sayısı 1985'de 3250 iken 1995'de 22.617'ye yükselmiştir. Bu artış % 27'den bile fazladır.

Sahra'nın güneyinde bulunan Afrika ülkelerindeki öğrenci hareketliliğine gelince, öğrencilerin yüksek öğretime katılımının sürekli denge-sizlik göstermesi pek cesaret verici değildir. Güney Afrika hariç, bu böl-

gedeki başka hiçbir ülke 50 ev sahibi ülke arasına girememiştir. Ve yurtdışında okuyan öğrenci sayısına yurtiçinde yüksek öğretime kayıtlı öğrenci sayısının yüzdesi olarak bakıldığında, sadece bir ülke, Kamerun, yine 50 "konuk ülke" arasına girebilmiştir. Yüksek öğretimde ulusal sistemin öğrenci taleplerini yeterli bir şekilde karşılayabildiği, dolayısıyla da yurtdışında eğitimin gereğinin olmadığı savı ortaya atılabilir. Bu da ümit verici bir sonuç sayılabilir. Ancak aslında bu durumun bu ülkelerde görülen yoksulluğun daha fazla yayılması ve parasal kapasitenin azalması, dolayısıyla da kendi yurttaşlarını eğitim için yurtdışına gönderememelerinin bir sonucu olma olasılığı daha fazladır. Bunun sonucunda, bu ülkeler, kültürleri, teknolojileri, dilleri ve iş dünyasına ilişkin yöntemleri daha derinden anlamak ya da kişisel ağlar kurmak için kullanabilecekleri kolektif kapasitelerini azaltmaktadırlar. Uzun zamandır entelektüel ve kültürel çeşitliliğe yönelik bir artı değer olarak görülen yabancı öğrenciler artık küresel ekonomi içerisinde "ekonomik rekabetçiliğin" bir parçası olmuşlardır. Avrupa Komisyonu gibi bir örgütün AB'ye üye ülkelerdeki yaklaşık 500.000 öğrencinin eğitimlerinin önemli bir süresini AB'nin başka bir ülkesinde tamamlamalarına izin veren iyi yapılandırılmış ve oldukça iyi temellere oturtulmuş ERASMUS ve SOCRATES gibi öğrenci hareketliliği projeleri başlatmasının tek nedeni budur. NAFTA, ASEAN, APEC ve Mercor-

sur gibi öteki örgütler ya da anlaşmalar da, öğrenci hareketliliğini kendi üye devletleri içinde teşvik etmektedirler. Küreselmeye rağmen ya da ondan dolayı çok yanlı işbirliğinden uzaklaşıp daha denetlenebilir iki yanlı işbirliğine doğru yönelme riskine girebiliriz. Bu durum pek de uzak olmayan bir gelecekte uluslararası toplumun birçok üyesinin küreselleşmiş ekonomi ve uluslararası bilimsel-kültürel değişimler vs. gibi süreçlere aktif katılım olanaklarından yoksun bırakılmasına neden olabilir.

Geleceğin üniversite mezunlarını gittikçe uluslararası halen gelen meslek yaşamının taleplerini karşılamak üzere yetiştirmenin bir yolunun, onlara yurtdışında eğitim görme ve yaşama fırsatları vermek olduğuna dair çok sağlam bir kanaat oluşmaktadır. Kişisel, eğitsel ve toplumsal yararların ölçülmesi zor olabilir. Ancak genellikle yurtdışında eğitim görmenin sonuçlarının şunlar olduğu kabul edilmektedir:

- Yeni bilgiler ve yeterlikler elde etmek
- Yabancı dil bilgisini geliştirmek
- Yeni bilimsel gereçler, laboratuvar düzenleri kadar, yeni öğretim yöntemleri de tanımak
- Yeni kitaplar, yazılımlar vs. satın alma fırsatı edinmek
- Yeni kişisel bağlantılar kurmak, mesleki ağlara girmek
- Başka bir ülke, bu ülkenin kurumları ve bu kurumların işlevleri ile tanışıklığı artırmak
- Kişisel gelişim sağlamak ve özgüven kazanmak

Uluslararasılaşma, kalite belirleme ve akreditasyon gibi, daha önce ulusların kendi inisiyatif alanları olarak algılanan alanların değişmesine sebep olmaktadır. Melbourne Üniversitesi'nin işlettiği, dünya çapında büyük bir grup sayılan, ancak az çok benzer profile sahip (Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda, Singapur, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki) kamu üniversitelerini birbirini tanımak ve yurtdışından gelen araştırmacıları paylaşmak için bir araya getiren Universitas 21 gibi girişimleri başka küresel ağlar izleyecektir.

Sonuçlar

Tarih, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin, ne kadar güçlü olursa olsun, nadiren bir etken ya da geniş kapsamlı bir kavram sonucunda ortaya çıktığını göstermiştir. "Küreselleşme" de işte böyle bir etkidir. Bazı başka, daha az önemli ya da daha az karmaşık etkenler de vardır. UNESCO'nun *Yüksek Öğretimde Değişim ve Gelişim Politikası Araştırması* (1995) küreselleşmenin yanında, doğrudan ya da dolaylı olarak yüksek öğretimin gelişmesini şekillendiren bazı başka eğilimleri de belirlemiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

- Pek çok totaliter rejimin çökmesi, demokratik güçlerin istikrarla ilerlemesi, sivil toplumun gelişmesi ve insan hakları bağlamında toplumun ilerlemesini sağlayan demokratikleşme.
- Ticari ve ekonomik bütünleşmeyi kolaylaştırabilmek için devletle-

rin gruplar halinde birbirleriyle yakınlaşması olarak *bölgeselleşme*. Bölgeselleşmenin başka bir şekli de, var olan devletler içindeki bölgeselleşmedir. Tüm bu bölgesel düzenlemeler eğitim, kültür, bilimsel işbirliği ve akademik emek piyasalarına ilişkin meselelerde de başarılar sağlanmasına yol açmaktadır.

- Zengin ve yoksul ülkeler ve toplumun çeşitli kategorileri arasındaki uçurumun genişlemesi sonucunda *eşitsizliklerin kutuplaşması*.
- Azgelişmişliğin çeşitli biçimlerine bağlı olarak, toplumsal ve kültürel dışlamaya ve bütünleşmiş toplumları etnik, kabilesel ya da dinsel hatlar boyunca bölünmesine sebep olan *marjinalleşme ve parçalanma*.⁵

Küreselleşme oldukça yeni bir olgudur. Küreselleşmeye ait süreçlerden bazıları yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde henüz ortaya çıkmaya başlamaktadır. Biz uluslararası düzeydeki yaşantımızı bu çok yönlü olguya ilişkin sorunlarla başa çıkmamıza izin verecek biçimde düzenlemeye henüz başlamış bulunuyoruz. Küreselleşmeyi kültürel farklılıkları tehdit ederek yukarıdan aşağıya doğru inen bir dev tasarı ya da doymak bilmeyen bir küresel ticarileşme çabası olarak görmek gerekmez. Özellikle ekonomik ve parasal alanlarda yerel ve ulusal egemenliği azaltabildiği doğrudur. Ancak pek çok gelişmekte olan ülkede ve bizim toplumumuzda, dezavantajlı grupların

durumunu toplumsal ve ekonomik bakımdan geliştirebilir. Küreselleşme dünyanın muazzam değişimler geçirmeye devam ettiğini ve sadece tüm dünyayı içine alan bir bakış açısı ile başa çıkabileceğimiz sorunlarla kuşatılmış olduğunu anlamamıza ve bunları kabullenmemize yardımcı olabilir. Küreselleşme geleneksel medya, uydu televizyonu ve İnternet tabanlı ağlar sayesinde, dünyada ne olup bittiğini kolektif dikkatimize çok daha etkili şekilde sunuyor.

Yüksek öğretim geçmişte olduğu gibi bugün de yukarıda belirtilen güçlükleri aşma çabasının bir parçası olacaktır. Bunun sebebi üniversitelerin, öteki yüksek öğretim kurumlarının ve akademik kurumların çağdaş toplumda en önemli yeri tutması ve rollerinin toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkileri *yansıtmaktan* bu ilişkilerin *belirleyicisi* olmaya doğru değişmesidir. Bilimin bizim biyolojik, ekonomik ve toplumsal yaşantımızdaki artan rolü bilimdeki herhangi bir ilerlemeyle ancak daha da pekişecektir.

Küreselleşmenin bize sunabileceği şeylerden yararlanabilmek için olduğu kadar, içerdiği tehlikelerden de sakınabilmek için onun toplumsal, ekonomik ve kültürel dünyamızın değişmeyen bir özelliği haline gelmiş olmasını içtenlikle kabul etmemiz gerekmektedir. Sanırım, toplum üniversitelerden ve öteki yüksek öğretim kurumlarından küreselleşmenin toplumumuzu ve kurumlarını nasıl etkileyeceğini enine boyuna düşünmesini bekleyebilir. Niçin?

Çünkü üniversiteler kuramlar, fikirler ve yenilikleri doğuran ve gelişmeyi taşıyan kurumlardır. Bu kurumlar, öncelikle eleştirel inceleme yoluyla, toplumsal, kültürel, teknik ve ekonomik etkinliklere ilişkin tüm alanlarda fikirlerimizi seçmekte ve uygulamakta kullanacağımız bireysel ve kolektif becerilerimizi artırmaktadır. Üniversitelerin bu işlevleri, öğretim, öğrenme ve bilimdeki geleneksel temel rolleri bir yana, küreselleşmenin beraberinde getirdiği güçlüklerle mücadele etmekte ve fırsatları değerlendirmekte ne denli başarılı olacağımızın belli başlı belirleyicilerinden oldukları için çok önemlidir. UNESCO gibi küresel örgütlerin misyonu yüksek öğretimin küresel vizyonunun gelişmesini sağlamaktır. Bu vizyon da insanlara kendi bireysel, mesleki ve toplumsal yaşamları içinde işlev görme; ve bilgilerini, fikirlerini, yerel ve ulusal kül-

türel geleneklerini koruma ve sürdürme olanağı sağlar.

NOTLAR

- 1 UNESCO, *Adult Education in a Polarizing World* (Paris, UNESCO, 1997), s. 7.
- 2 World Bank, *Higher Education: The Lessons of Experience* (Washington DC: World Bank, 1994).
- 3 J. Perkins, "Four Axioms and Three Topics of Common Interest in the Field of Higher Education", *The Contribution of Higher Education to the Development of Changing Societies* (Bükreş: UNESCO/CEPES, 1977) içinde, s. 134.
- 4 J. Daniel, "The World Cuisine of Borderless Knowledge", *Times Higher Education Supplement*, 9 Ağustos 1996, s. 14.
- 5 UNESCO, *Policy Paper for Change and Development in Higher Education* (Paris: UNESCO, 1995).

Bölüm 17

DİN

Sekülerleşme, dinsel inançlar ve pratiklerde gerileme anlamına gelir. Sosyologlar modern toplumların çoğunun büyük ölçüde sekülerleştiği konusunda fikir birliği içindedirler. Örneğin ABD’de kiliseye devam oranları sanayileşmiş toplumlarda yıllar önce olduğundan daha aza inmiştir. Yine de dinin ancak marjinal bir önem taşıyacağı düşüncesinin yanlış olduğu anlaşılmıştır. Elli sekizinci mükalede Malcolm Hamilton’un da gösterdiği gibi, insanların çoğu Tanrı’ya inanmayı sürdürmektedir. Batı ülkeleri dışındaki ülkelerde, gerçekten de din genellikle çok güçlü bir etken olarak varlığını sürdürmektedir. Gelişmiş ülkeler içinde ortodoks dinsel inançlarda görülen azalma, sıklıkla yeni dinsel gruplara duyulan ilginin artmasıyla dengelenmektedir. Bu nedenle, sekülerleşme tezi irdelenirken ölçülü davranılmalıdır.

Elli dokuzuncu mükalede Akbar Ahmed ve Hastings Domman İslam dinini küreselleşme bağlamında ele almaktadır. Geleneklerine daha düşkün ülkelerde bile küreselleşme, baş-

ka kurumlar kadar, din kurumu üzerinde de etkisini göstermiştir. Sözcük anlamı dinsel öğüt olan *fetva* gibi İslam dininden alınan nosyonlar medyanın etkisiyle artık Batıda da oldukça iyi bilinmektedir. Ancak bu nosyonlar, genellikle, Müslüman inancına sahip insanlar için taşıdıkları anlamdan tamamen ayrılmıştır.

Altmışınm mükalede Andrew Brown cinsiyet ve din sorununu irdellemektedir. Anglikan Kilisesi artık kadınların papazlık yapmasını kabul etmiş olsa da Roma Katolik Kilisesi kadınların papazlığa atanmalarını yasaklamaktadır. En azından şimdilik, Papa ve öteki belli başlı kilise liderleri din alanı içinde kadın haklarında eşitlik konusunda giderek artan talepleri reddetmeye kararlı görünmektedirler. Bununla beraber Brown, din alanı içinde kadınlara eşit hakların verilmesinin genelde toplumsal demokratikleşme sürecinin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre, sonunda bu durum kaçınılmaz olacaktır.

58. Sekülerleşme Var mı Yok mu?

Malcolm Hamilton

Toplumda köklü bir değişim yaşandığında değişimin doğası ve sonuçları konusunda sosyologların fikir birliği içinde olmaması olağandışı sayılmaz. Ancak değişimin yaşandığına dair fikir ayrılığına düştükleri genellikle görülmez. Ne tuhaftır ki, sekülerleşme konusunda da durum aynen böyledir.

Sekülerleşme çalışmaları, sekülerleşmenin oluşup oluşmadığına dair yoğun fikir tartışmalarıyla başlamıştır. Bunun sonucunda bazı din sosyologları kendilerini, öteki sosyologlara göre, yaşanmamış gelişmeleri açıklamaya ve ayrıntılar konusunda bilgi vermeye çalışırken buldular. Bazıları için sekülerleşme son yüzyıl içinde, toplumumuzu etkileyen derin değişimlerden biri sayılır. Bazıları için ise sadece bir yanılısma ya da bir söylencedir.

Din ve Modernlik

Modern sanayi toplumlarında hem toplumda hem de bireylerin özel yaşamında oynadığı rolün zayıflamasıyla birlikte dinin öneminin durmadan azaldığı düşüncesi pek de eskiye dayanmamaktadır. Başka bir deyişle,

bu toplumların karakterinin özünde seküler olma özelliği vardır ve bunlar giderek bu sürece girmektedirler (bkz. Tablo 58.1).

Sekülerleşme tezinin, modernliğin dinsel inançlara hiç geçit vermediği düşüncesiyle yakından ilgisi vardır. Doğaya bilim ve teknoloji yoluyla rasyonel biçimde egemen olunmasına dayanan bir toplumda, maddesel olmayan ya da doğaüstü varlıklar, güçler ve ruhlara gönderme yapan veya gerçekliğin aşkın bir boyutunun var olduğunu öne süren görüşleri temel alan fikir ve inanç sistemlerinin yeri yoktur.

Bu görüşü benimseyen önemli biliminsanlarından Bryan Wilson'un *Seküler Toplumda Din* isimli yapıtı 1966'da yayımlanmıştır. Bu konuda daha yeni bir anlatım Steve Bruce tarafından, özellikle *Modern Dünyada Din* adlı eserde ortaya konmuştur. Kökleri 18. yüzyıl Aydınlanması'na uzanan bu görüş, hem doğanın işleyişine ilişkin rasyonel bir yaklaşımla usun ve insanın gelişimine fazlasıyla önem vermiş, hem de dini böyle bir gelişim için esaslı bir engel olarak görmüştür.

Daha yakın zamanlarda, sekülerleşme tezi ciddi olarak sorgulanmış

Tablo 58.1 Britanya’da Hıristiyan kilisesine üyelik, 1900-1990

Yıl	Protestanlar Toplam (m)	Katolikler Toplam (m)	Tüm Hıristiyanlar		
			Toplam (m)	Oran	Yetişkin nüfus yüzdesi
1900	5,4	2,0	7,4	100	30
1930	7,1	2,8	9,9	133	29
1950	6,1	3,5	9,6	129	25
1970	5,2	2,7	7,9	107	19
1990	3,4	2,2	5,6	76	12

Karşılaştırma yapabilmeniz için, 1970 ve 1990 yıllarına ait Katoliklerle ilgili rakamlar olağan Pazar ayını için verilmiştir. “Müdavim” Katoliklerin oranı yüzyıl boyunca %80’den %40’ın altına kadar durmadan düştüğü için, 1900, 1930 ve 1950 verileri toplam Katolik nüfus olarak bırakılmıştır. Eğer onlar da uyarlanmış olsaydı, kilise üyesi olan toplam yetişkin nüfus yüzdesinde görülen azalma pek önemli olmasa da, biraz dramatik sayılabilirdi.

Kaynaklar: P. Brierley, *A Century of British Christianity: Historical Statistics 1900-1985 with Projections to 2000*. Research Monograph 14 (MARC Europe, 1989); R. Currie, A. D. Gilbert ve L. Horsley, *Churches and Churchgoers: Pattern of Church Growth in the British Isles since 1700* (Oxford University Press, 1977); P. Brierley ve V. Hiscock, *UK Christian Handbook 1994/95* (Christian Research Association, 1993).

ve reddedilmiştir. Örneğin Hadden ve Stark, sekülerleşmeyi çağdaş bir söylence olarak tanımlamışlardı. Sekülerleşme tezine karşı çıkanlardan David Martin *Dindar ve Seküler* adlı eserinde ve diğer kitaplarında bu konuyu irdelemişti. Aslında ibre öteki yana doğru savrulmuştur. İnsan usu ve ilerleme bağlamında Aydınlanma iyimserliğinin temel ilkelere postmodern güçlerin etkisi altında çözülmektedir. Din, çok değişik, farklı ve bilmediğimiz biçimlerde de olsa çok fazla gündeme oturmuş ve modern toplumun bir parçası olmuştur. Bununla birlikte, bazıları yine de bu eğilime karşı durmakta ve

sekülerleşme tezine sıkıca tutunmaktadır.

Din Nedir?

Böylesine önemli bir gelişmenin gerçekten olup olmadığı konusunda alışılmadık biçimde fikir ayrılığı yaşanmasının belli başlı nedenlerinden biri de, dinin ne olduğu sorununa dair sosyologlar arasında pek az fikir birliği sağlanmış olmasıdır. Dinin modern toplumda öneminin azaldığı ve modern toplumun karakterinin temelde seküler olduğu iddiasını destekleyebilmek için ilk olarak dinin tanımlamasını yapmak gerekmektedir.

Dinin modern toplumda öneminin azaldığı fikrine karşı olanlar, sık sık şu görüşleri belirtmişlerdir: Geleneksel kilise dini zayıflamakta olsa da, geleneksel kilise dininden çok daha geniş bir anlam taşıdığı düşünülen dinin aynı yolu izlemesi ya da aynı kaderi paylaşmaya mahkûm olması gerekmemektedir. Eğer dini, geleneksel kilise dini bağlamında düşünersek, bunun modern toplumda öneminin azaldığı savını ortaya atmak pek zor olmaz. Eğer din, bundan çok daha geniş bir şey ise, örneğin kişinin ülkesine ve onun kurumlarına derinden bağlılık ve saygı duyması, kendini bir tür rock müzik ya da belli bir futbol takımına adanması gibi şeyleri de içeriyorsa, o zaman, bu biçimiyle, tıpkı geleneksel kilise dininin bir zamanlar olduğu gibi, çağdaş yaşamın çok canlı bir parçası olabilir. Öte yandan, sekülerleşme tezi destekleyicileri buna yanıt olarak, dinin bu durumda geniş bir tanımının yapılabileceği ve her taşın altında din kavramının olabileceği gibi bir tehlike bulunabileceğini ifade etmişlerdir.

Sekülerleşme Nedir?

Modern toplumda dinin öneminin azalmakta olup olmadığı konusunda ki fikir ayrılığına ilişkin ikinci bir neden, sekülerleşme sürecinin sekülerleşme tezi savunucuları ve karşıtları tarafından çok farklı algılanmasıdır. Sekülerleşme teriminin anlamları farklı kuramcılar tarafından çok geniş bir alan içinde kullanılmaktadır. Bu

alanın bir ucunda, Marx ve Freud gibi yazarların öngördükleri gibi, dinin tamamen ortadan kalkacağı; öteki ucunda ise kilise ve devletin birbirinden ayrılacağı, din etkisinin ve kurumlarının kamu yaşamı ve pratiklerinden kaldırılacağı öngörüsü yer alır.

Bryan Wilson'un sekülerleşmeyi "dinsel kurumların, eylemlerin ve bilincin toplumsal önemini kaybetmesi süreci" biçiminde tanımlaması, terimin tipik çağdaş anlamlarını en iyi şekilde gözler önüne serer. Eğer sekülerleşmeyi daha geniş ve daha radikal bir anlamda düşünersek, onun oluşmakta olduğunu tartışmak daha kolaylaşır. Eğer sekülerleşmeyi daha dar anlamda düşünersek, o zaman geçekte bu olgunun modern toplumun ve gelişme biçiminin esas özelliklerinden biri olduğunu öne sürmek bazı ülkelerde ve koşullarda çok daha ikna edici olabilir.

Sekülerleşmeyi savunanlar, genellikle karşıt görüşte olanların kendileri için yanlış ifadeler kullandıkları ve aslında benimsedikleri tezin daha radikal uyarlamalarını kendilerine yakıştırdıkları konusunda şikâyetçi olmaktadırlar. Sekülerleşme karşıtları ise, sekülerleşme savunucularının bu tezin giderek daha zayıflayan uyarlamalarına doğru geri çekilerek, kendi zeminlerini değiştirdiklerini öne sürmektedirler.

Dinin Tarihsel Önemi

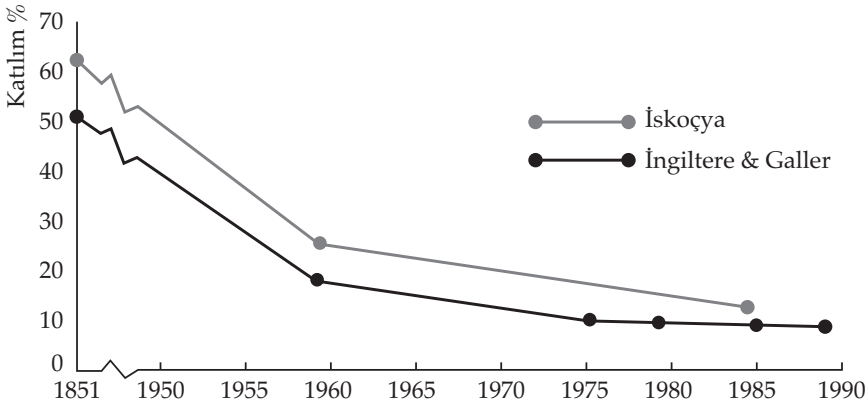
Sekülerleşme konusundaki fikir ayrılığının altında yatan üçüncü bir

sorun daha vardır. Dinin geçmişte olduğundan daha az önemli olduğunu söyleyebilmek için, onun geçmişte ne denli önemli olduğunu açıklayabilmemiz gerekmektedir. Sekülerleşme tezini eleştirenler genellikle geçmişe ilişkin bilginin ya böyle bir savı güvenle ileri sürülebilmek için yeterli olmadığını ya da geçmişte insanların bizim düşündüğümüz kadar dinlerine düşkün olmadığını ileri sürmektedirler. Onlara göre, geçmişte pek çok insanın düzenli olarak kiliseye devam ettiği, dinsel inanca ilişkin ilkeleri kabul ettiği ve bunları yaşamlarının en önemli yerine yerleştirdiği varsayılmaktadır. Pek çok yer ve toplumda insanların dine pek aldırmadığına ve yeteri kadar ilgi göster-

mediğine ilişkin tarihsel kanıtlar ortaya koymuş olan bu eleştirmenlere göre, böyle bir varsayımın dayanağı yoktur.

Sekülerleşme kuramcıları ise, dinsel inancın ve kilisenin ya da kiliselerin, kamu işleri, yerel toplumlar ve yaşamın pek çok alanında geçmişte işgal ettiği konumun önemine dikkat çekmektedirler. Kitleler sanıldığı kadar Hristiyan olmasa da, o zamandan buyana halkın inanç ve pratiklerinin hayatta kaldığını ileri sürerler.

İyi, güvenilir ve ayrıntılı tarihsel veriler elbette böyle tartışmaları çözümlmek için gereklidir. Ancak bunlara ulaşmak zordur. Belki de daha yakın yıllardaki eğilimleri araştırmaları kullanarak ölçmek daha

Şekil 58.1 Britanya’da yetişkinlerin kiliseye devamı, 1851-1989.

Kaynaklar: P. Brierley (1980) *Prospects for the Eighties: From a Census of the Churches in 1979*, Bible Society; P. Brierley ve F. Macdonald (1991) *Prospects for Scotland: From a Census of the Churches in 1984*, The Bible Society of Scotland; P. Brierley (1991) *Prospects for the Nineties: Trends and Tables from the English Church Census*, MARC Europe; British Parliamentary Papers (1970) 1851 Census, *Great Britain, Report and Tables on Religious Worship 1852-3*, Irish University Press; British Parliamentary Papers (1854) *Religious Worship and Education, Scotland, Report and Tables*, HMSO.

Tablo 58.2 Britanya ve Kuzey İrlanda'da Tanrı inancı, 1991

	Konum	İngiltere (%)	Kuzey İrlanda (%)
"Tanrı'ya inanmıyorum."	1	10	1
"Tanrı'nın olup olmadığını bilmiyorum ve bunu öğrenmenin hiçbir yolu olduğuna inanmıyorum."	2	14	4
"Tanrı fikrine inanmıyorum, ancak bir çeşit daha yüksek güce inanıyorum."	3	13	4
"Bazen kendimi Tanrı'ya inanır buluyorum, ama her zaman değil."	4	13	7
"Bazı endişelerim olduğu zaman Tanrı'ya inandığımı düşünüyorum."	5	26	20
"Tanrı'nın gerçekten var olduğunu biliyorum ve bundan hiç şüphe duymuyorum."	6	23	57
"Bilmiyorum" ve "Cevap yok."	7	2	7

Kaynak: 1992 *British Social Attitudes Survey*.

Tablo 58.3 "Tanrı nedir?" Britanya, 1947-1987 (%)

	1947	1957	1987
"Bir Tanrı var."	45	41	37
"Yaşamı denetleyen bir çeşit ruh ya da yaşamsal bir güç var."	39	37	42
"Herhangi bir tür Tanrı ya da yaşam gücü olduğundan emin değilim."	16	—	—
"Ne düşünmem gerektiğini bilmiyorum."	—	16	—
"Gerçekten de herhangi bir çeşit ruh, Tanrı ya da yaşam gücü olduğunu düşünmüyorum."	—	6	—
"Bilmiyorum", diğer ya da hiçbiri.	—	—	21

Kaynaklar: G. H. Gallup (ed.) *The Gallup International Public Opinion Polls*; Great Britain 1937-1975 (Random House, 1976); M. Svennevig, I. Haldane, S. Speirs ve B. Gunter, *Godwatching: Viewers, Religion and Television* (John Libbey/IBA, 1989).

ümit verici olabilir. Buradaki sorun dinsel inanç ve kanılar, kiliseye katılım ve bunun gibi olguların iyi bir ölçüsünü bulmaktır. Örneğin, kiliseye

devam 20. yüzyıl boyunca gözle görülür biçimde azalmıştır (bkz. Şekil 58.1), ancak bunun, dinsel inancın azaldığı anlamına gelmesi gerekmez.

Tanrı'ya Kim İnanıyor?

Anketlerde genellikle katılımcılara Tanrı'ya inanıp inanmadıkları sorulur (bkz. Tablo 58.2 ve 58.3). Bir bütün olarak ele alındığında, kiliseye katılım oranları çok düşük olmasına karşın, rakamlar Tanrı'ya ya da doğaüstü bir varlık veya güce inancın oldukça yüksek bir oranda sürdüğünü göstermektedir (bu konuda bir ülkeden öteki ülkeye, bir toplumsal gruptan öteki gruba ve zaman içinde oldukça fazla çeşitlilik görülür). Bu bakımdan sekülerleşme tezine karşı olanlar kendi iddialarına sahip çıkabilirler. Öte yandan, bu tezi destekleyenlere göre ise, böyle bir inanca sahip olmak, inancın davranışlara dönüşmesiyle aynı anlama gelmez, herhangi bir kanunun onaylandığını göstermez ya da gerçek bir anlam taşımaz. Tanrı'ya inandığını söylemenin insanlara biraz daha fazla saygınlık kazandırdığını ileri sürerler. Tanrı'nın varlığının belirsizliğini koruduğu, Tanrı fikrinin pek dikkat çekmediği koşullarda, pek çok insan soruya hayır yerine evet yanıtını verecektir.

Anketlerin gösterdiği sonuç, insanların hâlâ dindar olduğu değil, bu çeşit anket sorularına evet yanıtını verme eğilimlerinin olduğudur. Anketlerde bu insanlara dua edip etmedikleri de sorulabilir. Ankete katılanların çoğu kiliseye gitmek yerine bazen dua ettiğini söyleyecektir. Ancak "dua etmek" ile neyi kastettikleri genellikle pek belli değildir. İnsanlar büyük gerginlikler ya da endişe altında olduklarında kendilerini Tan-

rı'dan yardım isterken bulabilirler. Ancak bu insanların böyle bir yardımın hemen geleceğine dair inançlarının olduğu ya da olaylara müdahale edebilen, hatta edecek ve onları arzu edilen yönde değiştirebilecek herhangi bir Tanrının olup olmadığına gerçekten inandıkları söylenemez.

Değerleri ne olursa olsun, genellikle bu anketler, geleneksel kilise tipindeki kurumsal bir din anlayışının sanayileşmiş modern ülkelerin çoğunda büyük oranda azaldığını göstermektedir. Burada tek dikkate değer istisna ABD'dir. Britanya'da daha az sayıda insan kiliselere üye olmakta ya da devam etmekte, ruhban sını-

Tablo 58.4 Britanya'da İnançlar, 1957-1991 (%)

	1957	1981	1987	1991
Günah	—	69	51	—
Ruh	—	59	50	—
Cennet	—	57	48	46
Ölümden sonra yaşam	54	45	43	27
Şeytan	34	30	31	24
Cehennem	—	27	29	24

Kaynaklar: G. H. Gallup (ed.) (1976) *The Gallup International Public Opinion Polls; Great Britain 1937-1975*, Random House; D. Gerard (1985) "Religious attitudes and values", M. Abrams, D. Gerard ve N. Timms, *Values and Social Change in Britain* içinde, Macmillan, s. 50-92; M. Svennevig, I. Haldane, S. Speirs ve B. Gunter (1989) *Gotwatch: Viewers, Religion and Television*, John Libbey/IBA 1991 *British Social Attitudes Survey*.

fı üyelerinin sayısı azalmakta, ücretleri düşmekte ve statüleri de gerilemektedir. Daha az çocuk vaftiz edilmekte ya da Pazar günleri sürdürülen din eğitime katılmaktadır. Kili-sede daha az düğün yapılmaktadır.

Ait Olmadan İnanmak

Öte yandan, anketler, bir tür dinsel inancın hâlâ varlığını sürdürdüğünü, ve Tanrı'ya inanma gibi alışkanlıklar her ne kadar bir miktar azalmış olsa da, toplumun büyük bir çoğunluğunun hâlâ ölümden sonra yaşam türünden inançları benimsediğini göstermektedir. Ancak cehennem inancının kesin olarak modası geçmiştir. (Bkz. Tablo 58.3 ve 58.4). Grace Davie Britanya'da böyle bir durumu "ait olmadan inanmak" terimiyle nitelemiştir.

Steve Bruce gibi sekülerleşme yandaşı kuramcılar için, bu durum dindar bir görüşe duyulan, can çekişen nostaljik bir hayranlığın zayıflatıldığı, önemini yitiren bir bağlılığın kanıtıdır.

Bryan Wilson'un çalışmalarından yararlanan Roy Wallis ve Steve Bruce sekülerleşme kuramını modernlikte kök bulan bir gelişme şeklinde güncelleştirmişlerdir. Bruce'a göre modern dünyada sekülerleşmenin gelişmesini sağlayan üç süreç vardır: *Toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme ve rasyonelleşme*.

Toplumsal farklılaşma belirli işlevleri geliştirmek için özelleşmiş rollerin ve kurumların geliştiği bir dizi süreç olarak tanımlanmaktadır. Örneğin, eğitim, sağlık ve sosyal yar-

dım hizmetleri gibi kurumların hepsi bir zamanlar kilisenin elindeydi.

Toplumsal örgütlenme, yaşamın farklı alanlarının devlet gibi toplumsal örgütlerin geniş anlamda etkisi altına girmesi ve yerel toplulukların sorunu olmaktan yavaş yavaş çıkması sürecidir. Bryan Wilson'a göre, din, kimliğini ve yaşamını etkilediği ve meşrulaştırdığı bir topluluktan çıkar. Modern yaşamın mekanik koşullarında bu topluluğun önemi azaldıkça, din de kendi önemini kaybeder.

Rasyonelleşme modern dünyada bilim ve teknolojinin öne çıkmasına tanıklık etmiş gelişmelerin tümüdür. Rasyonelleşme, Max Weber'in çalışmalarından alınmış bir kavramdır. Weber rasyonelleşmeyi Hristiyan geleneğine bağlı Batı kültürü içinde özellikle çok etkin bir güç olarak görüyordu.

Peter Berger, sekülerleşmenin temelini Protestan Reform Hareketi'nin güç kazandığı rasyonelliğin öneminin artmasına dayandırmış ve bu düşüncüyü geliştirmiştir. Berger'e göre, Hristiyanlık, bu anlamda, en sonunda kendi mezarını kazmıştır. Tanrı kavramını öylesine aşkın ve uzak bir yere yerleştirmiştir ki, Tanrı bu dünya ve dünyadaki yaşam ile ilgisi- ni kesmiştir. Protestanlık daha çok buradaki yaşam, çalışma ve refahın elde edilmesi üzerine odaklanmıştır. Berger burada, kapitalizmin büyük ölçüde Protestan etiği ile beslendiğini vurgulayan Max Weber'in ünlü Protestan etiği tezini izlemektedir.

Bu yayılmacı, zorlayıcı, dinamik ekonomik sistem, ortaya çıktıktan son-

ra tüm yer küreye bulaşmıştır. Kapitalizmin altında yatan rasyonellik ve gelişmesini sağlayan bilim ve teknoloji, genelde karşısına çıkan tüm toplumlar ve kültürleri etkileyerek bağımsız güçler haline gelmişlerdir.

Kiliselerin Sekülerleşmesi

Bu kuramcılara göre, modern dünyada din marjinalleşmiş ve özelleşmiştir. Geleneksel kiliseler şimdiye kadar yaşamlarını sürdürdüyse, bunu kendi içlerinde sekülerleşme yoluna gitmelerine borçludurlar. Örneğin, İngiliz Kilisesi olayında, ruhban sınıfı ve tarikatların büyük bir kısmı, bakirenin doğurması, cehenem, hatta kendi dışımızda gerçek bir güç olarak Tanrı gibi geleneksel Hristiyan inançlarının pek çoğundan vazgeçerek bunu yapmışlardır.

Bununla birlikte, böylesine gelişmeler kiliseye üyelik ve dinsel törenlere katılma oranlarındaki düşüşü önleyememiştir. Ne tuhaftır ki, kiliseye devam edenlerin sayısını yükseltmekte başarılı olanlar daha geleneksel ve muhafazakâr kiliselerdir. Bazı durumlarda ise, özellikle bağımsız karizmatik kiliseler üyelerini büyük oranda arttırmışlardır. Bununla birlikte, bu süreç dikkatle gözlemlendiği zaman önemli farklılıklar görülür. Sekülerleşme savunucularına göre, ABD bu bağlamda çok önemli ve çok tuhaf bir örnek oluşturmaktadır.

Bruce'a göre, ABD ve geleneksel din anlayışının canlı kaldığı Polonya ve İrlanda gibi (özellikle de, Kuzey

İrlanda) ülkeler, kültürel savunma ya da kültürel değişimleri dolayısıyla istisnai örnekler olarak açıklanabilir. Kuzey İrlanda, çevre kültürlerin tehdidi altında olduğunu düşünen ve kendi dinine, kendi farklılığının bir ifadesi ve savunması olarak tutunan bir grubun, yani, Protestan cemaatinin iyi bir örneğidir.

ABD'de ise, muazzam ve çok hızlı bir değişim gözlemliyoruz. Bu değişim, demografik, etnik ve ırksal kompozisyon, teknoloji ve yaşam koşulları gibi alanlarda hissedilmektedir. Çeşitli ülkelerden gelen insanların kaynaştığı bu ülkede din, tıpkı Britanya ve Avrupa ülkelerindeki göçmen toplulukları içinde de sağladığı gibi, kültürel geçiş aşamaları ile başa çıkma yollarını, istikrarı ve kimliği sağlamakta, böylece bütünleşme ve uyum sağlama süreçlerini kolaylaştırmaktadır.

Bu durumda, Bruce'a göre din, bu tür bir misyon yüklendiğinde toplumsal yaşamın merkezinde uzun süre yerini koruyabilmektedir. Bu misyon, dinin, bireyin doğa üstü güçlerle bağlantısını sağlamak olan asıl görevinden farklıdır.

Sekülerleşme tezini eleştirenler, bu görüşe karşı dinin yine de yapılması gereken çok fazla iş olduğu savını ortaya atarlar. Bunlar ve öteki "istisnalar"ın norm olması gerektiği anlaşılabilir. Değişim her durumda var olmaktadır ve daima düzeni bozar. Bunun daha da ötesi, sekülerleşme kuramının en büyük kısmının Batı dünyası bağlamında ortaya çıkmış olmasıdır.

Batı Dünyası Dışında Sekülerleşme

Gelişmiş ülkeler dışındaki ülkelerde sekülerleşmenin pek az kanıtı bulunmaktadır. Aslında, gerçek ölçüt gelişmiş ve sanayileşmiş Batılı olmayan ülkeler ve kültürlerde yatar. Japonya, çok gelişmiş ülkeler arasında olduğundan sekülerleşme karşıtlarına hatırı sayılır miktarda destek vermektedir. Burada dinde bir zayıflama pek görülmemektedir. Bu durum sekülerleşmenin, modernliğin bir özelliği olmasından çok, geniş anlamda Hıristiyanlığı ilgilendiren bir fenomen olduğunu gösterebilir. Ancak Batı ülkelerinden gelen verilerin ortaya koyduğu başka bir sonuç da, sekülerliğin en fazla Avrupa ülkelerinde egemen olduğudur. Bu durum, siyasal devrim ve kurtuluş hareketlerine yakından bağlı olan Avrupa'da, ruhban sınıfı karşıtlığının uzun tarihini yansıtabilir. ABD'de de olduğu gibi, bir kez bu dertlerden kurtulduktan sonra din gelişebilir.

Eğer değişim tehdit edici ve düzeni bozucu boyutlarda ise ve değişimle ilişkili huzursuzluklar en iyi şekilde din ile ifade edilebiliyorsa, o zaman, bu huzursuzluklara karşı yeni dinsel tepkilerin çıkması kaçınılmazdır. İşte sekülerleşme tezini eleştirenlerin çoğu bu gözlemlerine kesin olarak inanmaktadırlar.

Yeni Dinler

Sekülerleşme kuramcılarının başa çıkmak zorunda kaldıkları bir başka

önemli sorun da çok sayıda yeni dinsel hareket, tarikat ve kültler kadar, sahte-din ve alternatif din pratiklerinin de ortaya çıkmasıdır. Bunların çoğu "Yeni Çağ" ve "İnsan Potansiyeli Hareketi" isimleri altında gruplanmışlardır. Sekülerleşme karşıtı kuramcıların düşündükleri gibi, geleneksel, örgütlenmiş, kurumsallaşmış dinin önemi azalmakta olabilir, ancak onun yerine dinin yeni biçimlerinin ortaya çıkmakta olduğunu gözlemliyoruz. Bunların bir kısmı, biz onları daha yakından inceleme altına alıncaya kadar, pek de dine benzemez.

Sekülerleşme kuramcıları, bu fenomene öncelikle, yeni dinsel hareketlerin ve tarikatların geleneksel kiliselerdeki üye kaybını hiçbir şekilde engelleyemeyeceğini düşünerek bakmışlardır. İkincisi, bu fenomeni insanların yaşamlarını etkilemesi bakımından kısa ömürlü, marjinal ve görece önemsiz bir fenomen olarak tanımlamışlardır.

Bryan Wilson'a göre, çağdaş dünyada bir din görüşünü ciddi olarak desteklemenin zorluğunu kanıtlayan da zaten bunların marjinal ve kısa ömürlü olmasıdır. Tarikatlar kendilerine katılan az sayıda insanı derinden etkileyebilirler. Kültler ve Yeni Çağ gibi hareketler ise, insanların coşup yeniden kendilerinden geçmesini ve dünyadaki güzelliklerin büyü ile ortaya çıkarılmasını ifade ederler. Ancak bunu ciddi bir din inanişinden ziyade bir hobi veya boş zaman geçirme sanatı olarak yaparlar. Bu tür etkinlikler, toplumsal yaşamın sı-

nırlarında kalmaya mahkûm olan görece örgütsüz ve özelleşmiş etkinliklerdir.

Sonuç

Sonuç olarak, sekülerleşmeye ilişkin kanıtlar belirgin değildir ve sekülerleşmenin hem lehinde hem de aleyhinde yorumlanabilir. Aynı zamanda geleneksel din anlayışında doğaüstü ögenin kaybını ve belirli bölgelerde ise, dünyanın yeniden büyü ile güzelleştirilmeye çalışıldığını da gözlemliyoruz. Bazı kiliselerde sekülerleşme görülürken daha geleneksel ve muhafazakâr kiliseler gelişme gösteriyorlar. Yeni dinsel hareketler ve tarikatlar şaşırtıcı bir hızla büyüyor. Ancak yine de böyle düşüncelerin sayısı çok fazla değildir. Bu insanlar marjinal olarak tanımlanmaktadır. Bu durum istikrarsızlık, değişim ve hepsinden de önemlisi, çeşitliliğin bir biçimi olarak karşımıza çıkıyor ve bugünkü koşullarımızda şu önemli çelişkiyi yansıtıyor: Bir yanda yaygın olarak bir şeye inanma gereksinimi, öte yanda bilimsel rasyo-nellikle uyuşmayan her şeye şüphe ile bakma, dogma ve din otoritesine

karşı antipati ve bireyciliğin olumlanması, sorgulama ve seçme özgürlüğünün onaylanması.

En son aşamada ulaştığımız yere gelince; eğer bir jüri varsa, jüri üyeleri bir süre için salonu terk edebilir. Henüz şu soruyu cevaplayamıyoruz: "Dinin önemi azalıyor mu, yoksa din sadece değişiyor mu?" Bizi ilgilendiren değişimler on yıllarla değil yüzyıllarla ölçülüyor. Stark ve Bainbridge sekülerleşmenin döngüsel bir süreç olduğunu ileri sürüyorlar. Onlara göre, biz şimdi dinin düştüğü uçurumu terk ediyor, yukarı doğru tırmanışa geçiyoruz. Sekülerleşme, geleneksel din inancında görülen azalmanın yeni din ve inanç biçimlerinin kullanılmaya başlamasına yol açtığı, kendini sınırlayan bir süreç. Toplumsal gelişmenin pek çok çeşidinde olduğu gibi, sekülerleşmenin pürüzsüz bir yol izlediğini elbette kimse düşünemez. Dinde canlanmalar genellikle değişim süreçlerini kesintiye uğratır. Stark ve Bainbridge haklı mı; tırmanış sürececek mi, yoksa inanç sistemleri daha derin bir uçuruma doğru mu gidecek, bunu sadece zaman gösterecek.

59. Postmodern Çağda İslam

Akbar S. Ahmed, Hastings Donnan

İslam araştırmaları ya da başka bir deyişle, Müslüman gruplar ve İslam ile ilgili incelemeler, son on on beş yıldır önemli ölçüde değişmektedir. Son yıllara kadar, İslam araştırmaları aslında birbirlerinin tüketimine sunmak için bu konuda kitaplar yazan görece küçük bir grup akademisyenin egzotik ilgi alanı idi. Bu entelektüellerin pek çoğu Batıda yerleşmişti ve pek azı Müslümandı. Müslümanların sesi Müslüman dünyası dışında pek seyrek duyulmaktaydı. Bu durum, kısmen çok sayıda sıradan Müslümanın yaşamlarında görülen değişime bir tepki olarak, kısmen de daha genel anlamda dünyada oluşan aynı derecede önemli değişimlerin yansıması olarak artık değişmektedir. Bunu pek çok etken açıklayabilir. Bu makale hem bu etkenlerin Müslümanlar üzerindeki etkisini hem de Müslümanların bunlara tepkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Küreselleşme

Öncelikle, bazen küreselleşme olarak da değinilen fenomeni dikkatle incelememiz gerekmektedir. Küreselleş-

meden söz ederken insanların aynı şeyden söz edip etmedikleri her zaman tam olarak belli değildir. Bazıları küreselleşme kuramından, bazıları ise kesinlik düzeyleri farklılık gösteren tanımlarla küresel bir süreçten söz ederler. Bu nedenle bu terimin burada nasıl kullanıldığına en baştan açıklık getirmenin daha iyi olacağına inanmaktayız. Küreselleşme deyince, genellikle dünyanın en uzak bölgelerini kolayca ulaşılabilir kılan iletişim teknolojileri, taşımacılık ve bilgi alanlarındaki hızlı gelişmelere değinmekteyiz. Örneğin, bugün New York'ta bir gelişme olursa, anında dünyanın öteki taraflarına, Kahire'ye ya da Karaçi'ye iletilebilir. Küreselleşme sürecine ilişkin iyi bir örnek, 1980'lerin sonlarında Birleşik Krallık'ta *Şeytan Ayetleri* adlı kitabının yayımlanmasıyla Salman Rüşdü hakkında başlayan tartışmalardır. Birleşik Krallık'ta —Bradford ve Londra'da— yaşanan gelişmeler, birkaç saat içinde İslamabat ve Bombay'da birtakım tepkiler ortaya konmasına neden olmuştur. Gerçekten de bazı insanlar kitabı protesto ederken ölmüşlerdir. Hükümetlerin söylemleri, medyada yayımlanan sohbet prog-

ramları, köşe yazıları, gece yürüyüşleri ve protestolar bu alevlenmiş tartışmayı yansıtmaktaydı. Tarihte daha önce bu tarzda ve böylesine hızlı gelişmeler hiç görülmemiştir.

Küreselleşme sürecinin sonuçlarından biri de, İslam araştırmalarına ezoterik ve marjinal çalışmalar olarak değil, küresel toplumu ilgilendiren etkinlikler olarak bakma gereğinin duyulmasıdır. Şartlar bizi, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanlara, sadece uzman akademisyenlerin ilgi alanına giren varlıklar olarak değil de, sokaktaki gayrimüslimlerle ilişkili olan ve her yerde karşımıza çıkan bir gerçeklik olarak bakmak zorunda bırakıyor. On beş milyonu ABD ve Avrupa'da olmak üzere, yaklaşık 50 kadar ülkede yaşayan bir milyara yakın nüfusuyla, Müslüman toplumunun gerçek küresel karakterini de unutmamalıyız. Göç sorunları bu gerçeklikten doğmaktadır. Bu alanda Müslümanlar, göçmenler olarak, ırkçılığı da içine alan çok önemli sorunlarla karşı karşıya gelmektedir.

İslam dininin içinde ve çevresindeki gelişmelere bağlı olarak *fetva*, *cihat*, *ayetullah* (büyük bilgin ve din adamı) gibi terimler artık Batı'da da yaygınlaşmıştır. Bu terimleri medyatik gazeteler yaygınlaştırmış ve İngilizceye girmesine neden olmuştur. Bu da yine, Batılı medya kaynaklarının bu sözcükleri kullanması ya da yanlış kullanması ve onları benimseyip yerel kullanıma sokması sonucunda olmuştur. Bu, aynı zamanda İslam dünyası ve Batı arasın-

da gerçekleşen fikir alışverişini de yansıtmaktadır. Daha önceki dönemlerden bir örnek, Hindistan'ın büyük Moğol imparatorları ve hanedanlığını ifade eden Moğol teriminin alınmasıdır. Şimdi, güçlü insanları, özellikle de çok nüfuzlu iş adamlarını tanımlamak için İngilizcede bu sözcük (*mogul*) kullanılmaktadır. Başka eski bir örnek *hare*m terimidir. Bu terim Arapça'da sadece çok yakın erkek akrabaların girebildiği kadınlara özgü odayı belirtir. Ancak İngilizcede, genellikle kadınların şehvetle ve ahlaksızca istismar edilmesini ifade eden bir terimdir. Görüldüğü gibi, başka bir dilden terimleri bu şekilde almanın uzun bir zamandan beri süregelmekte olduğu anlaşılmaktadır. Aslında, küreselleşme sürecinin uzunca bir tarihe sahip olduğu söylene de, küreselleşme teriminin kullanılması oldukça yenidir.

Dünyanın geri kalan kısmının pek çoğu gibi, Müslümanlar ve Batı ülkeleri uluslararası ticaret ve ekonomik değiş tokuş (ya da sömürü) yollarıyla uzun zamandan beri birbirlerine bağlanmış, "ekonomik dünya-sistemi" ile birbirlerine kenetlenmiştir. Bu nedenle 20. yüzyılın sonlarındaki küreselleşmenin embriyon halindeki biçimi sömürgeci güçlerin temsilcileri ile onların iktidarlarına yardım eden yerli elitler arasındaki işbirliğinde fark edilebilir. Gerçekten de, bazı araştırmalar insanlık tarihinin bu dönemini şimdi bizim küreselleşme dediğimiz gelişmenin, ilk evresi olmasa da, bir evresi olarak düşünmektedirler. Örneğin, şimdiki

küresel karmaşıklığa giden tarihsel yolun 15. yüzyılın başından başlayarak beş evreden geçtiği ileri sürülmüştür. Bu nedenle bazı yorumcuların da ifade etmeye çalıştığı gibi, küreselleşme bu yüzyılın son yarısına özgü yeni bir fenomen değildir. Bir süreç olarak tarihsel derinliği oldukça fazladır ve bir kuram olarak da onu kendinden önceki dünya sistemleri kuramından ayırt eden “sistem” nosyonlarını ve “büyüme evrelerini” gösterir. Çoğu yorumcunun belirttiği gibi, yine de, 20. yüzyılın sonlarına rastlayan küreselleşme daha eski biçimlerinden önemli farklılıklar gösterir.

Bir kere, uluslar arasındaki tarihsel bağlar genellikle önceleri bir *ekonomik* dünya sistemi bağlamında anlaşılıyordu. Uluslararası bağların ekonomik içeriği, bu nedenle, maddesel gereçlerin değiş tokuşunun yanı başında, açıkça oluşan *kültürel* cereyanları gölgede bırakma pahasına vurgulanmış oluyordu. Gerçekten de, dünya-sistemleri kuramı türünden küresel bağlantı analizlerinde “kültür”e verilen yer bir miktar anlaşmazlık konusu oluşturmuş, genellikle kültürün ihmal edildiği iddia edilmiştir. Ancak sömürgeciler ve yerliler arasında sadece siyasal ve ekonomik işbirliğini aşan çok sayıda işbirliği örnekleri olduğu açıkça görülmüyordu. Böylece, İngiltere’den ithal edilen Viktorya ve Edward dönemleri kültürü, Hindistan’a centilmenlik ve adil oyun değerlerini getirdiğinde, sömürgeci efendilerini hoşnut etmek isteyen Parsiler gibi bazı gruplar ta-

rafından hızla benimsendi. Ancak bu kültür akışı geçmişte de açıkça var olmasına karşın, asla kendi içinde bir amaç oluşturmamıştır ve araştırmacılar bu tür olgularla bunların temeli oluşturan maddi gerçeklerden daha az ilgilenmiştir.

Günümüzde bu sürecin vurgusu değişmiştir ve çağdaş küreselleşme sürecinin ya da onun günümüzdeki evresinin simgesi her şeyden çok, uluslar arasındaki kültür akışları olmuştur. Bu kültür akışları elbette ekonomik ve siyasal gerçekliklerden ayrılamazlar. Kökenleri nedeniyle bazı akışlar, özellikle de Batı ülkelerindekiler, ötekilerden daha fazla güce sahiptirler ve daha geniş kitlelere ulaşmışlardır. Bundan dolayı, herkesin aynı alkolsüz içkileri ve Marlboro sigarasını içeceği, J. R.’ı taklit edeceği “küresel bir kültüre” doğru bir gidiş ile tanımlanabilen kültürün homojenleşmesi olasılığı konusunda da fazlasıyla tartışma yaşanmaktadır. Kültürün homojenleşmesi çeşitli bakış açılarından sorgulanmıştır ve durum, elbette ki, düşünüldüğünden daha karmaşıktır. Birincisi, ürünlerini çevre ülkelere dağıtan “hegemonik küresel kültür merkezi” nosyonunu, tanımlanmaktan çok varsayımlara dayandırılır. Eğer böyle bir şey varsa bile, bu merkezin çevreye ihraç ettiği nesnelerin, bu nesneleri elde eden insanlar için taşıdığı önemin, bir iki nesil öncesinde ihraç edilen nesnelerin öneminden daha büyük olup olmadığı pek açık değildir. İkincisi, farklı yerlerde aynı kültürel “mesaj” alınabilse bile, yerel değerle-

re göre yorumlanıp birleştirilerek uyarlanır. Sonuncusu, kültürel akışların doğrudan ekonomik ve siyasal ilişkiler üzerinde planlanması gerekmez. Bu demektir ki, kültürel trafik aynı anda pek çok farklı yöne doğru akabilir. Bu noktalara daha sonra tekrar döneceğiz.

Günümüzde küreselleşme sürecine, bilgi ve kültür değiş tokuşunun hızı, derecesi ve karmaşıklığı da damgasını vurur. Halkın imgelemine yer eden ve küreselleşme olgusunu çoğu zaman görüntü kaydedici-oynatıcı aygıtların temsil etmesine sebep olan şey, yeni teknolojilerin de yardımıyla, bu değiş tokuşların hızı, derecesi ve karmaşıklığının ta kendisidir. Cheater, elektronik postadan uydu antenine kadar, etkileyici bir düzen içinde bu teknolojileri sıralar. Aslında bunlara herkesin erişme olanağı bulunmasa da, bunlar doğrudan ya da dolaylı olarak, farklı insanları yeni etkilerle tanıştırmaktan sorumludur.¹ Bu gibi teknolojiler kültürü kendi toprağından ayırabilir ve böylece, koparılmış ve tutunacak bir yeri olmayan bu kültürleri, radyo dalgaları yoluyla alma olanağına sahip herkese dağıtabilir.

Bunun sonucu her ne olursa —kültürün ister homojenleşmesi ister heterojenleşmesi— olsun çok tartışılacaktır. Küreselleşmenin çağdaş evresi şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla insanın birden fazla kültüre karışmasıyla sonuçlanmıştır. Belki de terimin burada kullanılan anlamını her şeyden daha fazla ortaya çıkaran da bu düşüncedir.

Diaspora

Elbette kültürü ulusal sınırların ötesine taşıyan sadece teknolojiler değildir. İnsanlar da bu işi belirgin olarak yaparlar. 20. yüzyıl tıpkı insanların bir devletin sınırından öteki devlete kolayca geçebilmesi gibi çarpıcı gelişmelere şahit olmuştur. Bunun yanında, geçmişteki nüfus hareketlerinin aksine, sanayileşme sonrasında ortaya çıkan bu diasporalar eski “coğrafya ve toprak bütünlüğünün fazlasıyla kırılan görüldüğü” bir dünya içinde oluşmaktadır. Bu nedenle bugünün diasporalarının “sabit çıkış noktaları, belirgin ve kesin varış noktaları ve tutarlı grup kimliklerine” sahip olmaları pek olanaklı görülmemektedir.

Bu değişimler çeşitli diasporaların oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu diasporalar Lodge’un, *Küçük Dünya* adlı kitabında gülünç bir şekilde taklit edilmiştir. Bu kitap, küreselleşmenin özelliği olan sıkıştırılmış küresel alan duygusunu, kozmopolit bir akademisyen, uluslararası bir iş, yönetim ve tasarım danışmanı ile bir göçmen işçi ve sığınmacının duyguları üzerinde oynayarak anlatır.² Sürekli seyahat eden akademisyen ve danışmanlar “üçüncü kültürler” denilen kavramın yükselmesine neden olmuş; kendilerine yeni bir vatan arayışı içinde olan göçmen ve sığınmacılar ise, bugünlerde yeryüzünün pek çok yerinde tipik olarak görülen dilsel, kültürel ve toplumsal bakımdan heterojen toplulukların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu grupların hepsinde

Müslümanlar temsil edilmektedir. Bu inceleme hem gezgin aydınları hem göçmen işçileri ele almakta; bu tür siyasal ve etnik koşullarda ortaya çıkan tipik kültürel belirsizliklerle insanların nasıl başa çıktığı ve İslamın “yabancı” bir çevreye göre nasıl şekillendiği sorununu tartışmaktadır.

İslamın belli seyahat şekillerini açıkça özendirdiği, hatta gerekli gördüğü ve amaç ne olursa olsun, Müslümanların dünyanın bir kısmından başka bir kısmına hareketlerinin kendi dinlerinin tarihsel temellerinde yankılandığı sık sık insanların dikkatini çekmiştir. Ancak burada bile küreselleşmenin bu hareket arzusunu büyük ölçüde körüklediği ve ona başka bir boyut eklediği de görülmektedir. Geç kapitalizmin de etkisiyle, pazarların ve emeğin küreselleşmesinin neden olduğu dünya ekonomisindeki değişimler muazzam sayıda insanın iş arayışı içinde dünyanın her tarafına göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nüfus hareketlerinin çok büyük bir kısmını oluşturanlar Müslümanlardır. Müslüman toplumların Batılı ülkelerin bir parçası ve bir kısmı olması bu sayede gerçekleşmiştir. Müslüman doktorlar, mühendisler Amerika ve Britanya yurttaşları olarak yaşamaktadırlar. Onların çocuklarının geldikleri ülkelere geri dönmeye hiç niyetleri yoktur. Bu Müslüman diasporasının incelenmesi, hem ampirik hem de kavramsal sorunları akla getirmektedir.

Müslüman göçmen işgücünün büyük bir kısmı kalıcı olarak yurtdışında yerleştiğinden, artık bu top-

lumlara Edward Said’in kullandığı terimlerle, egzotik ya da Doğulu değil de, yerel ya da yerli toplumlar olarak bakmak önem kazanmaktadır.³ Nitekim Said’in Oryantalizm’i bu yeni kuramsal çerçeve içine oturtulmuştur ve bizim de bu konunun ötesine ilerlememiz gerekmektedir. İslam ve Batı ülkeleri arasındaki dengesizlik, asimetri ve Batı ülkelerinde yaratılan İslama ilişkin önyargılar, klişeler ve karikatürler gibi önemli konulara parmak basmasına rağmen, özellikle üslubu dolayısıyla, Said’in kuramı ciddi entelektüel sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir çıkmaza yol açmıştır. “Oryantalizm”in (Doğuculuk) kendisi bir klişe haline gelmiş ve üçüncü dünya yazını, en ufak bir kusurda eleştirmenlere savrulan ya da bir yazarın ötekinin üstüne attığı Oryantalizme ilişkin suçlamalar ve etiketlerle dolup taşmıştır. Bu durumun bilimin tarafsız değerlendirilmesi üzerinde engelleyici bir etkisi olmaktadır. Örneğin, tartışmanın yarattığı tutkuda pek çok Oryantalist bilginin büyük katkısı vardır. İbn-i Haldun, İbn-i Batuta ya da Moğol imparatoru Babür’ün yazıları bize, ancak yaşamlarını Asya dillerinde yazılmış metinleri çözmekle ve uzak kütüphanelerde çalışmakla geçiren Oryantalistlerin özenli çalışmaları sayesinde ulaşmıştır. Onlar için bu bir çalışma aşkıydı. Onların çalışmalarını salt Oryantalistlik olarak değerlendirmek; Müslüman halkları sindirme veya boyun eğmelerini sağlama çabası olarak görüp reddetmek, çok önemli bir gerçeği yadsımak olur. Ne

yazık ki, Edward Said'den sonra, Müslüman yazarların çoğu Oryantalistlerin çalışmalarını bu şekilde görmektedir. Eğer çağdaş Müslüman toplumlar üzerine yapılan bu çalışma, Oryantalizmin en yeni tezahürü gibi görülmezse, hem Said tarafından tanımlanan İslama ilişkin çalışmaların sınırlarının ötesine geçmek, hem de Said'in kusurlarını aşan kavramsal yenilikleri ortaya çıkarmak açıkça zorunlu hale gelir. Bu, ancak İslamın yerel uyarlamalarını küresel yapılar içine yerleştirmekle olanaklı kılınabilir.

Müslüman diasporasını anlamak için duyarlı ve yenilikçi araştırmalar yapmak gereklidir. Diaspora, özellikle de kendilerini yurtdışında bulanlar, bir yere kadar da arkada kalanlar için ve yeni ortamlara taşınan kendi kültürlerinin yeni ve hatta bazen de rahatsız edici biçimlerde tanımlandığını ve uygulandığını düşünenler için, sıkça sözü edilen kimlik ve otantiklik arayışlarına yol açmıştır. Diasporanın ortaya çıkardığı ampirik sorunlar, bu nedenle, hiç durmaksızın değişen bir dünyada kimliği ve kişiliği yeniden tanımlamak zorunda kalmanın zorluğu etrafında döner. Müslüman-İngiliz ya da Müslüman-Amerikalı gibi tire ile birleştirilmiş kimliklerin tiresi, örneğin, "yeniden kişilik bulma" ve "yeniden yaratılma" eylemiyle bir araya getirilmiş tamamen farklı kültürel izlerin gerekli birleşimini hem yansıtır hem de bulandırır.

Diaspora içindeki Müslümanlar, kültürlerinin değiştiği yerlerde bir

dizi pratik, psikolojik ve pragmatik zorluk yaşarlar. [...] Bunlar arasında karşı cinsle kalıcı ilişkiler kurmak, kabul edilebilir evlilikler yapmak ve dinlerini yeni bir yaşam şekline uyarlamak gibi sorunlar olduğu gibi, yabancı topraklarda yaşayan öteki Müslümanlarla anlaşmak ve İslamın anlamı üzerinde fikir birliğine varmak gibi sorunlar da bulunmaktadır. Ne de olsa, göç eden Müslümanlar, genellikle çoğunluğun kültürüyle karşılaşmak zorunda kaldıkları yerlerde, azınlıkta kalmazlar. Aynı zamanda, kendileri de farklı mezhepler ve kültürel geleneklerden gelmişlerdir. Örneğin, Almanya'daki Alevi Türklerde olduğu gibi, bazı durumlarda yurtdışına yerleşmek dinin daha özgürce ifade edilebilmesini sağlayabilir. Böylece, diaspora, Alevileri, Türkiye'deki Sünni hegemonyasından kurtardığı gibi, Almanya'da yaşayan Sünni Türklere bağlı bir konuma gelmelerinin önlenmesine de olanak sağlamış olur.

Ancak diaspora, gerçekten göç etmese de bunun hayalini kuranlar ve kendi "vatanlarında" kendi "yerel kültürlerini daha az yaygın, daha az önemsenen, dışa karşı daha savunmasız" olarak görenler arasında da kimlik ve yönelim sorunları ortaya çıkartır. Göçmenler bazen memleketlerine sadece yurtlarını hiç terk etmeyenlerin görüşlerine ters düşen dünya görüşlerinin yeni uyarlamaları ile değil, aynı zamanda da geride bıraktıkları dünya görüşlerinin fosilleşmiş ve modası geçmiş uyarlamalarıyla (örneğin, giyim tarzları, dav-

ranışlar, inançlar ile) birlikte dönerler. Bunlar, kendilerinin yokluğunda gelişmiş ve yeniden şekillenmiştir, ama yurtdışında yaşarken onlar tarafından sevgiyle ve özenle korunmuştur. Her iki şekilde de, eski kalıplar eleştirilir. Duruma Fischer ve Abedi'nin İran'a ilişkin yazılarındaki bakış açısını biraz değiştirerek bakarsak, Müslüman dünyası ile yurtdışındaki Müslüman yerleşim yerlerinin "birbirlerini dar ya da dik olmayan açılarla yansıttığını, değişen uyarlamalar oluşturarak birbirlerinin varlıklarını karşılıklı olarak etki lediklerini" görebiliriz. Diasporaya ilişkin bağın oldukça esnek olması, kültürün önce bu yöne sonra da öteki yöne uzanan unsurları olarak göç zincirinin her iki ucunda da kimlik sorununun karşılıklı olarak yeniden tanımlanmasını sağlar. Bu nedenle, Kahire ve Lahor'da Müslüman kadınlar için doğru davranışı yeniden tanımlama ve Malezya devletini İslami temele oturtma girişimleri, en azından kısmen Müslüman diasporası tarafından harekete geçirilen kimlik arayışı çabaları olarak yorumlanabilir.

Kültürün, birden fazla yere kök salmış kuşakları da yanı alarak, diasporanın ona gereksinim duyduğu topraktan ayrılması, sadece bu sürecin aktörlerini değil hepimizi etkileyen büyük güçlerin dizginlerini gevşetmiştir. Appadurai'ye göre, örneğin, "günümüzde, İslam ve Hindu köktenciligi dahil olmak üzere, çeşitli küresel köktencilik akımlarının merkezinde yatan" işte bu topraksız-

laştırmadır. Appadurai'nin ileri sürdüğüne göre, "yurtdışındaki Hindu-ların kültürlerini geliştirme sorunları anavatanlarındaki Hindu köktenciligi politikalarına bağlıdır."⁴ Aynı şey kolaylıkla ve gerçek anlamda Müslüman diasporası için de söylenebilir. Burada ilave edebileceğimiz güçlük, Hinduların aksine, yurtdışındaki Müslümanların ortak bir anavatanı olmamasıdır. Arap dünyasındaki yeni İslami hareketler işte bu anlamda, Müslüman diasporası bağlamında [...] anlaşılmalıdır. Gerçekten de, içinde olduğumuz postmodern dönemde tüm Müslüman ülkelerdeki politikalar benzer şekilde küresel bir çerçeve içinde anlaşılmaya çalışılmıştır.

[...]

NOTLAR

- 1 A. Cheater, "Globalization and the New Technologies of Knowing: Anthropological Calculus or Chaos?", s. 3-4; yazı Oxford Üniversitesi St. Catherin's College Sosyal Antropologlar Derneği'nin onuncu yıl konferansında sunulmuştur. Burada yazarın izniyle alıntı yapılmıştır.
- 2 D. Lodge, *Small World* (Harmondsworth: Penguin Books, 1985).
- 3 E. Said, *Orientalism* (Harmondsworth: Penguin Books, 1978).
- 4 A. Appadurai, "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", *Public Culture*, 2/2 (1990), s. 1-24, s. 11.

60. TÜM SÖZLER ERKEKLERE

Andrew Brown

Papa II. John Paul, piskoposlar kuruluunda "Saygıdeğer erkek kardeşlerine", bitmez tükenmez sorunlara neden olan kadınlar konusunda bir kez daha seslendi. 1966'da yayımlanan, piskoposlara gönderdiği bir mektubunda, kadınların rahipliğe atanmalarına dair Roma Katolik Kilisesi'nin aldığı yasak kararını bir kez daha hatırlattı. "Bundan böyle, bu kadar büyük önem taşıyan bir meseleye dair tüm kuşku­ları ortadan kaldı­rabil­mek için, din kardeşlerimin de onayı doğrultusunda verdiğim hizmete dayanarak, Kilise'nin kadınları rahipli­ęe atama yetkisi olmadığını ve tüm Kilise inananları tarafından bu yargıya kesinlikle uyulması gerektiğini beyan ederim."

Papa, yanılmayacağını ileri sürerken bundan daha buyurgan olamazdı. "Din kardeşlerimin de onayı doğrultusunda" şeklindeki tuhaf ifade Luka İncili 22:32'ye atıfta bulun­maktadır. Burada İsa, Petrus'a imanının zayıflamaması için dua ettiğini, buna karşılık kendisinin görevinin ise din kardeşlerinin imanını güçlendirmek olduğunu söyler. Papalık kurumunun sahip olduğu gücün temelleri papanın Petrus'un bugünkü vârisi

olduğu iddiasında yer aldığına göre, bu ifadenin kullanılması, mantık olarak, II. John Paul'un bu konuda İsa'nın isteğini sadakatle ilettiği iddiasını da içermektedir.

İngiltere ve Galler Piskoposluğu Konferansı Genel Sekreteri Monsenyör Philip Carroll, "Buradaki sorun Rabbimizin ne düşündüğünü kavrayabilme sorunudur. Rabbimiz, kadınlara değinirken onların saygınlığını zamanın egemen âdetlerine uydurma gereğini hissetmeden vurgulamıştır, ancak yine de onları havari olarak seçmemiştir," açıklamasını yapmıştır.

Bazı Katolik feministlerin hiç hoşlanmadıkları bir mektuptur bu. Çünkü bu mektubun sonraki papaların bu sorun üzerindeki fikirlerinin değişmesini çok daha zorlaştırdığını düşünürler. Daha iyimser olanlar da vardır. İsminin verilmesini istemeyen biri şöyle demiştir: "İnsanlar ne kadar feminist olurlarsa o kadar az sıkıntı çekiyorlar. Çünkü bu çok gülünç. Yeni hiçbir şey yok."

Gerçekten de, papanın son mektubu son yıllarda Katolik Kilisesi'nden gelmekte olan bazı uyarılara bağlanmaktadır. Bir süre önce ya-

yımlanan yeni ilmihalin İngilizce çevirisi, Amerikalı feminizm karşıtları ve Vatikan'daki işbirlikçilerinin kitaptaki "kapsayıcı" dili ortadan kaldırmak üzere yaptıkları başarılı çalışmalarla yaklaşık iki yıldır geciktirilmekteydi. Özgün taslaktaki kapsayıcı dilde Tanrı'dan hiç söz edilmiyordu, erkekler ve kadınlardan ya da Vatikan'ın kabul ettiği gibi "erkeklerden" söz ediliyordu. Bu bile Vatikan için çok büyük bir tavizdi ve Vatikan hemen Tazmanya'da her şeyi modern dildeki kullanımına bakmadan yeniden yazabilecek yaşlı bir başpiskopos buldu. Yeni metin beş yüzüncü sayfasında mükemmel bir doruk noktasına ulaştığında, iman sahibi okuyucu "erkek ya da kadın herkesin kendi cinsel kimliğinin farkına varması ve onun sorumluluğunu taşıması gerektiğini" öğrenmekteydi.

Buradaki model, feminizme karşı hemen hemen patolojik bir düşmanlığı dile getirmektedir. Özellikle de, Vatikan'ın son yıllarda her türlü feminist düşünce doğrultusunda verdiği tavize gösterilen tepkilerde bu açıkça belliydi: Kadınlar sunak kızları olarak hizmet verebileceklerdi. Pek çok piskoposlukta zaten yürürlükte olan uygulamalar, bu kararlarla bağlanmış oluyordu. Ancak karar Amerika'daki feminizm karşıtı siyasal sağ kanat tarafından şiddetli bir öfke krizi ile karşılandı.

Öyle görülüyor ki, kadınları sunaktaki rahiplik alanından dışlayan yasaların zayıflaması kilisenin tüm düzenini tehdit etmekteydi.

Öte yandan, 1968'de *Humanae Vitae* yani yapay doğum kontrolünün papanın onayıyla yasaklanmasından beri izlenecek yol belli görünüyordu. *Humanae Vitae* önceki dönemler boyunca süregelen kilise öğretilerini sadece yeniden onaylamaktaydı. İki nedenden dolayı sınır çizgisi niteliğindeydi. Birincisi, *Humanae Vitae* özellikle atanmış bir komisyon tarafından çok yoğun bir inceleme ve araştırma döneminin ardından ortaya çıkmıştı. Komisyon üyeleri evlilik içi doğum kontrolü yönünde karar almışsa da, buna kendileri de şaşır-mıştı. Ancak papa bunların verdiği kararı daha sonra iptal etmişti. İkincisi, papa bu kararı iptal ettikten sonra, gelişmiş ülkelerde yaşayan pek çok Katolik, sanki hiçbir şey olmamış gibi, doğum kontrolü yöntemlerini kullanmaya devam etti.

Katoliklerin doğum kontrolü yöntemleri kullandığı ülkelerde *Humanae Vitae*'nin doğum oranları üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi olmamıştır. Buna karşılık papanın otoritesini paramparça etmiştir.

Humanae Vitae, çok farklı iki sorunu birbirine karıştırarak da kilisenin kürtaja direnebilme olanağını büyük ölçüde zayıflatmıştır. Katolik dinine göre yetişmiş özgüvenli pek çok kadın için, cinselliğin anlamının dinsel nedenlerle bekâr kalmış yaşlı erkekler tarafından açıklanması artık katlanılmaz bir durumdu. Bu kadınlar, din adamları bu konuda açıkça yanılıyorsa, her konuda yanılabilir kanısına vararak kiliseyi terk etmişlerdir. Aynı şekilde, piskoposla-

rın tercih hakları da son derece azalmıştır. Çünkü dinsel öğretinin kilise-de terfi etmeye engel oluşturduğu konusunda erkeklerde de kuşku oluşmaktadır.

Bu basit, adalet ve sağduyuya karşı hararetle direnme tutumu, ne kadar tuhaf görünse de, pek yeni değildir. Bu tutum ile Katolik Kilisesi'nin geçen yüzyıl benimsediği tutum arasında tam bir benzerlik vardır. O zaman, Kilise'nin aşağıladığı ve nefret ettiği konu feminizm değil, demokrasiydi.

19. yüzyılın ikinci yarısının büyük bir kısmı ve 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca birbiri ardına atanan papalar, gerçeğin araştırılmasında tartışmanın yeri olup olmadığına ilişkin fikirleri bastırmaya çalışmak için ellerinden geleni yaptılar. Ateizm anlamındaki Özgür Düşünce, gözetim gerektirmeyen ya da olgunlaşmış düşünce anlamındaki özgür düşünce ile birbirine karıştırıldı.

1861'de Papa IX. Pius, bir papa "ilerleme, liberalizm ve modern uygarlıkla uzlaşmak ve kendini bunlara uyarlamak zorundadır" biçimindeki kuramı reddetti. 1870'de papanın yanılmazlığı kesinleştirildi. Gerici güçler arasında papalık en yüksek aşamaya oturarak parladı. Ancak 1961'de, İkinci Vatikan Konseyi sırasında, her şey altüst oldu ya da öyle göründü. Anlaşıldığı kadarıyla, Kili-

se tüm bu zaman boyunca ilerleme kaydetmekteydi ve sadece Başpiskopos Lefebvre'i izleyen küçük bir azınlık büyük yenilenmeye karşı koymaktaydı.

Humanae Vitae, Vatikan'ın, belki de farkında olmadan, demokrasiye karşı mücadeleyi bıraktığı, onun yerine feminizm ile mücadeleye başladığı dayanak noktasını temsil eder. Elbette, yapay doğum kontrolüne karşı mücadeleye ilişkin antidemokratik öğeler bulunmaktadır. Fakat öncelikle bu mücadele feminizme, kadınların saygınlığına ve ahlak duygusuna karşı verilen bir mücadeledir. Papanın, bekâr rahipliği durmaksızın savunmasının ardında da, yine bu aynı tutum yatar.

Eğer bu benzerlik doğruysa, o zaman kız torunlarının rahip olma seçeneğine sahip olmasını isteyen kadınlar için yüreklendirici olmalıdır. Ne de olsa, kilisenin vazgeçmesiyle demokrasiye direnme hareketi de param parça olmuştur. Komünizmin çökmesinde böylesine büyük bir payı olan şimdiki papadan başka hiç kimsenin demokrasiyi yaymak için daha fazla uğraşmamış olması tartışılabilir. Belki de 2094 yılında, gözlemciler bu kez kadın hakları için papadan daha fazla uğraşan kimsenin olmadığı konusunu tartışıyor olabilirler. Ancak bu durum daha önce görülmeyecektir.

Bölüm 18

ŞEHİRLER ve KENTSEL ALANLAR

Tom Horlick-Jones, altmış birinci makalede ileri düzeyde gelişmiş teknoloji toplumlarının birbirlerine bağımlı doğalarının yarattığı riskin yeni yönlerini tartışıyor. Nüfusu sekiz milyonun üzerinde olan yeni “mega şehirler” pek çok yeni tehlike kaynağı ortaya çıkıyorlar. Örneğin, 1994’te teröristler tarafından Tokyo metrosuna salınan sinir gazı binlerce insanın hayatını tehlikeye atmıştı. Depremler gibi doğal tehlikeler, milyonlarca insanı barındıran bölgelerde gerçekleşirse eskisinden çok daha tehlikeli olabilirler.

Kentsel alanlar sosyoekonomik özellikleri bakımından birbirlerin-

den oldukça farklıdır. Birçok şehirde, zengin ve yoksul mahalleler yan yana bulunur. İyi durumda olanlar asla yoksul mahalleleri ziyaret etmezlerken, en yoksullaşmış bölgelerde yaşayanlar, normal olarak, daha zengin komşularıyla herhangi bir iletişimden yoksundurlar. Kimi mahallelerin yoksullaşması, altmış ikinci makalede Anne Power’ın gösterdiği gibi, aşağıya doğru bir sarmal biçiminde gerçekleşir. Kentsel alanlar nüfus kaybederken, oralarda kalma-ya devam edenler bunu, başka hiçbir yere taşınamadıkları için yaparlar. Bu arada eğitimin kalitesi düşer ve iş olanakları ortadan kalkar.

61. Risk Toplumunda Kentsel Felaketler ve Mega-Şehirler

Tom Horlick-Jones

Gelişmekte olan ülkelerdeki yeni “mega-şehirlerin” felaketlere karşı zayıflıkları hakkında pek çok endişe dile getiriliyor. [...] Bu hızla büyüyen kentlerin (BM’nin verdiği bilgilere göre) 8 milyonu aşan nüfusları yapısal yoksulluk ve kırılgan altyapı ile birleşince doğal felaketlerin etkilerine kaygılandırıcı ölçüde açık bir durum ortaya çıkıyor. Mexico City (1984) ve Guadalajara’daki (1992) gaz patlamaları ve bunlara benzer olaylar, böyle şehirlerdeki teknolojik felaket potansiyeli konusunda uyarıcı olaylardır.

Bunun tersine, teknolojik açıdan gelişmiş ülkelerdeki Londra ve New York gibi mega-şehirler, çoğunluk tarafından bu tip kaygılardan görece uzak gibi görülüyor. Ancak gerçek bu mu? Bu kentsel bölgelerde tehlikelere karşı daha büyük bir zayıflığı veya direnci yaratan trendler var mı? Eğer varsa, bunlar neler? Los Angeles ve Tokyo gibi şehirler deprem felaketinin zararlarına karşı korunmasız olmaya devam ediyor. Bilindiği gibi 1995 Kobe depremi, belediyelerce titizlikle hazırlanmış bir inşaat mevzuatı uygulanmış olmasına rağmen, kentlerin depremler karşısında

aşırı derecede savunmasız olduğunu ortaya çıkardı. [...] Tokyo metrosu demiryolu hattındaki gaz saldırısı, New York Dünya Ticaret Merkezi’nin bombalanması (1993) gibi olaylarla birlikte, karmaşık kent altyapılarının sadece terörist saldırılara değil, aynı zamanda, belki, teknolojik başarısızlıklara karşı da zayıf olduğunu ortaya koydu.

Bazı kişiler için modern şehir, tehlikeden görece uzak durmayı sağlayabilir. Fakat diğerleri için “insan yapımı” ve toplumsal olan tehlikelere ev sahipliği yapıyor olabilir. David Harvey, bu çelişkili çevreyi hoş bir şekilde tarif ediyor.

*Sıradışı karmaşıklığı, gücü ve güzelliği olan fiziksel bir manzarada en gelişmiş bilgiyi maddeleştirirken, aynı zamanda en büyüleyici sosyo-teknik ve siyasal yeniliklere sahip olan toplumsal kuvvetleri bir araya getiren şehir, insan başarısının tepe noktasıdır. Yalnız, bununla beraber, insanlığın başarısızlığının kirliliği, insanların tatminsizliklerinin şimşegi ve toplumsal ve siyasal çatışmaların arenasıdır.*¹

Bu şehirler hem çok sayıda olası tehlikeyi, hem de görece bir güvenliği bir arada sunarlar. Bunlar ayrıca,

Douglas ve Wildavsky'yi "Tehlikeler mi artıyor yoksa biz mi daha çok korkar olduk?"² diye sormaya iten kıyamet kehanetlerinin üretildiği bir arena da yaratıyorlar.

Şimdilerde risklerin algılanışının toplumsal ve kültürel oluşumların içerisinde biçimlendiği kabul edilmekte, [...] riskin büyüklüğünü hesaplayabilmek için, potansiyel zararın ne olacağını belirlemekte hangi ölçütlerin kullanılacağı tartışma konusu olmaktadır. Öyleyse, modern kentsel çevrelerin ne derece çok ya da az güvenli olabilecekleri, çok büyük oranda, risk toleransı politikalarına bağlıdır.

Bu anlayış kesinlikle verili bir risk ile ilişkilendirilen potansiyel fiziksel zararları reddetmiyor. Bunun yerine, risk algısının ve bunun sonucu olan karar alma eyleminin, kültürel bilinçte ve pratiklerde hangi düzeyde yerleşmiş olduğunu yansıtıyor. Aslında, klasik coğrafya yazınında tanımlanan risk ayarlamalarının modelleri ile belirli yaşam tarzlarının farklı riskleri ele alma davranışları arasında dolaysız bir benzerlik gözlenmektedir.

Bu tartışmada mega-şehirlerin, içinde geliştikleri "geç modern" sanayi sonrası toplumların, riskin ele alınış ve algılanış tarzında giderek artan önemli bir etkiye sahip olacak derin yapısal değişimler yaşadıkları savunulmaktadır. Beck ve Giddens gibi yazarlar, riskin merkezi bir rol oynadığı toplumsal biçimlerin karıştırlarının haritasını çıkarmaya başladılar. Ne var ki, Beck'in ortaya koy-

duğu gibi, "Yoğunlaşmanın riskler mi, yoksa bizim onlar hakkındaki görüşümüz mü olduğu net değildir. Her iki taraf da bir noktada birleşir, birbirlerini koşullandırır, birbirlerini güçlendirir ve riskler, bilinen riskler oldukları için, risklerin algılanışı ve riskler farklı şeyler değil, tam tersine tek ve aynı şeydir."³

"Risk Toplumu"nın bu şekilde kavranışı, bizim risk toleransı anlayışımıza ve risk yönetimi pratiğine meydan okumaktadır. Bu düşünce mega-şehirlerdeki tehlikelere uyumla ilgili önemli imalarda bulunur.

Kent Sistemleri ve Riskler

Fiziksel tehlikeler, gelişmiş dünyadaki mega şehirler için ne dereceye kadar ciddi zorluklar yaratıyor? Görelilik olarak bir "mega şehir" tanımını benimsemek, New York City, Tokyo, Los Angeles, Londra, Paris ve muhtemelen Osaka ve Moskova gibi aşağı yukarı yarım düzine şehrin göz önünde bulundurulmasına yol açıyor. [...] Aşağıdaki tartışma, bu şehirlerin ilk dördü üzerine odaklanacak. Altyapının yaşı, uzamsal dağılım, yapılaşmış çevre ve doğal tehlikelere açık olma gibi etmenler göz önüne alındığında, bu şehirler ilgi çekici benzerlik ve zıtlıklar sunarlar.

Bir şehir, ortak fiziksel ve sosyo-ekonomik çevrelerle etkileşim halinde bulunan sosyo-teknik sistemlerin karmaşık bir bağlantı noktası olarak değerlendirilebilir. Riskler; tren çarpışmaları, doğal etmenler, belki rüzgâr ya da sellerin sonuçları veya suç

gibi toplumsal etkinlikler tarafından yaratılabilir. Bütün bunlar, bu tip sistemlerin istenmeyen sonuçlarından kaynaklanmış kabul edilebilirler. [...]

Böylesine büyük boyutlu, karmaşık yapılı ve yüksek nüfus yoğunluklu olmaları bu kentleri alışılmadık karışıklıklara, örneğin garip hava koşulları yüzünden oluşan karışıklıklara karşı savunmasız kılabilir. Ne var ki, bu etki, önceden kestirilemez. Bir "kent kâbusu" olan Amsterdam'daki Jumbo jet kazası (1992), olay mahallinin yakın çevresi dışındaki bölgede görece küçük bir hasar yaratmasına rağmen, kriz yönetimi sürecini gerektiren bir kargaşaya yol açmıştı.

Gizli iflasların kuluçkaya yatmasına olanak sağlayan pek çok fırsatı ve karmaşık etkileşim potansiyeline sahip olan, sıkıca eşleşmiş birçok alt sistem örneği içeren teknolojik sistemlerin başarısızlığını konu alan yazın burada önem taşıyor. Gerçekten de, Sylves ve Pavlak, Dünya Ticaret Merkezi'nin bombalanmasının ardından, dikkatle hazırlanan koruma ve güvenlik sistemlerinin iflasının, Perrow'un "normal kaza"larından birinin özelliği olabileceğini ileri sürmüşlerdir.⁴

New York City ve Londra üzerine yapılan çalışmalar; gerek sabit bölgelerde, gerek taşıma sırasında ortaya çıkan endüstriyel tehlikeler ve yaygın ulaşım altyapıları, alışveriş ve eğlence merkezleri gibi, geniş kalabalıkları çeken yerler tarafından meydana getirilmesi olası bir dizi risk olduğunu ortaya koymuştur. Altyapının bakımı, büyük yangınla-

rın çıkma ihtimali, yüksek binaların tahliye zorlukları ve bazen kördüğümüne dönüşen trafik tıkanıklarının kuvvetle işaret ettiği tehlike kaynaklarıyla birlikte, binaların bulunduğu çevreler, sorunu fazlasıyla karmaşıklaştırıyor.

Doğal tehditlerin meydana getirdiği şiddetli karışıklıklara açık olma durumu, New York City ve Londra için görece sınırlı. Buna rağmen, 1992 ve 1993'teki Doğu Kıyısı fırtınaları New York City'de büyük zorluklara sebep oldu. Londra'daki sel yatağının üzerindeki yapılaşma ani şiddetli su baskını riskini arttırdı. Londra'da Thames Nehri'nin taşmasının yarattığı felaket niteliğindeki risk, yapılan set sayesinde önemli ölçüde azaltılmış olmakla birlikte, bu önlemin faydalı olup olmadığı, 21. yüzyılın başlarında küresel ısınmanın etkisi tarafından sınanabilir.

Hem Los Angeles, hem de Tokyo, geçmişte şiddetli, yıkıcı depremler yaşıdılar. Eyalet içinde bulunan bir otobanın bir bölümünün çökmesine karşın, Richter ölçeğine göre 6,6 şiddetindeki depremin görece az bir kayıpla sonuçlandığı Los Angeles'ta, gelişmiş imar yasalarıyla depremden ne ölçüde korunulabileceği 1994'te açık bir şekilde görülmüştü. 1995 Kobe depreminin etkisi üzerine yapılan çalışmaların gelecekteki hazırlıklar için yararlı dersler sağladığı düşünülmektedir. Ancak Los Angeles'tekinin benzeri bir korunma düzeyinin, önemli ölçüde daha zayıf bir altyapıya sahip olan Tokyo'ya uygun olmadığı ileri sürülüyor. Yine de

Kuzey Amerika ile Japonya arasındaki karşılaştırmalar, inşaat tekniklerinin kullanımındaki olası farklılıklar ışığında bakıldığında yanıltıcı olabilir.

New York City ve Londra'nın (İkinci Dünya Savaşı hava saldırısı dışında) büyük karışıklıkların birçoğundan kurtulan, yaşlanmakta olan altyapıları, çatlaklar, yapısal zayıflık ve diğer yetersizliklerden kaynaklanan bir dizi risk oluşturuyor. Bu potansiyel tehlikeler, sosyo-teknik ve sosyoekonomik çevrelerin, sistemleri aşındırabilecekleri ileri sürülen karışıklı etkileşimlerinden doğmaktadır. Kent afet yönetiminin bu tür "gerçek" özellikleri denetlenemez hale gelebilir ve karmaşık sosyo-teknik sistemlerin bakımına ayrılan parasal kaynaklar olayların seyrinde önemli rol oynayabilir. Mali darboğaz ya da ekonomik çalkantı dönemlerinde, bu tür sistemlerin güvenli olarak işlemlerini sağlamak sanıldığından daha zor olabilir.

Risk Profillerinde Değişmeler

Bazı şehir yapılarının yatırım ve bakımlarının yetersiz düzeylerde yapılmasına karşın, büyük ekonomik güçler, yapılaşmış çevrede ve ilgili altyapılarda hızlı gelişmeler olmasını sağlayabiliyorlar. Bu, özellikle, üzerinde durulan dört şehirde son yıllarda, kent biçimlerinde yaşanan, küresel ekonomik yeniden yapılanmayla ortaya çıkan dramatik değişimler için geçerlidir. Tüm bu şehir-

ler, bu tür süreçlerle —kökten toplumsal, kültürel ve uzamsal değişimleri yansıtan bir terim kullanacak olursak— sözde "postmodern kent manzaralarına" dönüştürüldü. Bütün bu değişimler, kendilerini, Londra ve New York gibi eski mega şehirlerde, zenginlerin yoksulların oturduğu köhnemiş semtlerdeki mülkleri satın alıp restore etmesi ve böylece yoksulların bu semtlerden çıkarılması süreçlerinde ve Los Angeles'ta "Disney World" benzeri "tüketim amaçlı film seti" biçimlerinin yaratılmasında ortaya koyarken, felaketlere karşı gösterilen zayıflıkları da açıklayabilirler.

Londra ve New York'un merkezinde, büyük bir nüfus yoğunluğu ve çok katlı yapılar ortaya çıkarken, Los Angeles'ın gelişimi geniş bir coğrafi bölgede daha merkezlessiz bir yol izledi. Süregiden banliyöleşme, toprak kayması ve sel tehlikesi ile karşı karşıya olan şehir sakinlerinin oranını düşürürken, bir yandan da, bu durumun gerektirdiği geniş karayolu ulaşımının altyapısı, ciddi bir hava kirliliğine yol açtı.

Bugün, New York, Londra ve Tokyo, dünya ekonomisinin örgütlenmesinin ve yönetiminin tepe noktasını oluşturmaktadır. Bu gelişim, özellikle, uluslararası finans pazarı ve hizmet sektöründe gerçekleşen ani büyümeye dayanmaktadır. Bu etkinlikleri kolaylaştırmak için, bu şehirlerin yerel ekonomilerine önemli değişiklikler getiren birtakım destek sanayileri geliştirildi. Büyük hacimli ve karmaşık ticari işlemlerin

yönetimi ve sunumu, yüksek yapılaşma yoğunluklarının ortaya çıkmasına, hızla yüksek ofis binaları inşa edilmesine ve arazi fiyatlarının aşırı derecede artmasına yol açtı. Devasa haberleşme altyapıları kuruldu. Bu dramatik değişimler kentsel altyapının bazı bölümlerinde karmaşık sistem arızalarının meydana gelme potansiyelini artırdı.

Soğuk Savaş sona ermiş olabilir. Buna karşın, eski hava bombardımanı ya da nükleer saldırı olasılıklarının yerini, savaş benzeri durumlar ya da en önemli düşman saldırısı olarak tanımlanan terörizm aldı. Şubat 1993'te Dünya Ticaret Merkezi'nin ve bundan iki ay sonra Londra'nın bombalanmasının yarattığı devasa hasar, 1995'te Japonya'daki sinir gazı saldırısı ve 1998'de Oklahoma'daki bombalama, bu tür olayların boyutlarının olası büyüklüğünü ortaya koydu. Sanayi işletmelerinin ve ulaştırma sistemlerinin bombalanması; doğaları, benzerlikleri ve ciddiyetleri bakımından kazalardan farklı sonuçlar doğurarak geleneksel risk değerlendirmelerini geçersiz kılmaktadır.

Toplumsal Boyut

Londra, New York ve Tokyo'da eskiden yoksulların yaşadığı semtlere zenginlerin yerleşmesi süreci Manhattan'daki South Street Seaport ve Londra'daki Covent Garden gibi alışveriş ve eğlence merkezlerinin açılmasıyla birlikte gerçekleşti. Ancak finans kuruluşlarının ısıtılı cam

sarayları ve moda dükkânlarında gerçekleşen gösterişli tüketim, şehrin yalnızca bir yüzüdür. Son değişimler, yeni zenginlerle, giderek marjinalleşen yoksullar arasındaki zıtlıkları iyice keskinleştirdi. Londra, Tokyo ve New York kentlerinde artık evsizlik sorunu var ve Sassen'in deyişiyle "Bu kabul edilemez ya da rahatsız edici bir hal alana kadar yüksek gelirli yöneticiler daha kaç kez evsiz insanların bedenleri üzerinden atlayarak yürümek zorunda kalacaklar?"⁵

Los Angeles'te, ileri teknoloji sanayisini, uyuşturucu, suç ve şiddet ile özdeşleşmiş büyük gecekondu bölgeleriyle bir araya getiren bir kentte şaşırtıcı refah dengesizlikleri mevcuttur. Son zamanlarda çıkan isyanlar, şehrin bazı bölge ve banliyölerinde var olan farklı etnik gruplar ve sınıflar arasındaki gerilimin boyutlarını göstermiştir.

Sosyoekonomik çevrenin, bu kent sistemleri üzerindeki etkisi oldukça güçlüdür. Yangın tehlikesini düşünün. Hem ABD hem de Britanya'da yapılan araştırmalar, şehir içi semtlerde yoksulluğun artmasının yangın sayısını ve bu yangınlar sonucu meydana gelen can kaybını artırdığını ortaya koymaktadır. İşsizler, düşük ücret alanlar, tek ebeveynler, yaşlılar, aşırı kalabalık, ortak yerleşimlerde, kirada veya belediye barınaklarında yaşayanlar risk gruplarını oluşturmaktadır. Bunlar, ev yangınlarının kurbanı olma olasılığı yüksek olan insanlardır. Buna karşın, ahşap yapılar ve yangınların çok

yaygın olması göz önünde bulundu-
rulduğunda, Japonya'da bulunan,
örneğin, Tokyo gibi şehirlerle doğrudan
karşılaştırmalar yapmak yanlış
sonuçlara ulaşılmasına sebep olabilir.

Evsizlerle birlikte, bu kategorilere
giren kent sakinleri, uyuşturucu ne-
deniyle veya etnik gruplar arasında
ortaya çıkan şiddet ya da bunlara
benzer çeşitli suç eylemlerine karşı
en savunmasız olanlardır. (*New Statesman & Society*, 1988) Bunlar bir dizi
doğal ve teknolojik riskin yarattığı
düşman çevreler karşısında oldukça
savunmasızdır.

Savunmasızlık yine de kent sa-
kinleri arasında yalnızca yoksulların
sorunu değildir. Görece zengin olan-
lar da, işleri ve boş zaman etkinlikleri
nedeniyle, belirli risklerle karşı
karşıyadır. Uçağa binmek, işten eve
trenle dönmek, nehirdeki bir tekne
partisinde eğlenmek, tiyatroya met-
royla gitmek ya da yüksek katlı ofis
binalarında çalışmak riskli etkinlik-
ler olabilir.

Açıkçası, bu şehirlerde riskler çok
çeşitlidir ve insanlar tehlikelere karşı
savunmasızdır. Binaların artışı, fi-
nansal yatırım ve bunlarla ilgili alt-
yapılaşma, büyük kayıpların gerçek-
leşmesi ihtimalini de beraberinde ge-
tirmiştir. Yoksul ile zengin arasında-
ki keskinleşen ayrım, savunmasız
grupları görece daha yüksek risklere
maruz bırakarak "risk gettoları" ya-
ratmıştır. Çalkantılı sosyoekonomik
koşullar, karmaşık sosyo-teknik sis-
temlerin esnekliğini beklenmedik
"sistem kusurlarına" neden olabile-
cek şekilde zayıflatmaktadır.

Risk Toplumunda Kent Yaşamı

Yukarıda tartışılan kent formunun
yeniden yapılanmasından sorumlu
olan ekonomik değişimler, aynı za-
manda, birçok kentsel sistemin iflası-
na yol açabilecek türbülans kaynak-
larını da üretiyor. Toplumsal anlam-
da, bunlar "kendiliğindenliğin" geli-
şimini teşvik ederek, risk algısının
çok önemli bir pozisyona yerleşmesi-
ne de katkıda bulunuyor.⁶ Bu tür de-
ğişimler, önemli belirsizlikler ve
şüpheler yaratıyor ve Giddens'ın be-
lirttiği gibi, "Yüksek modernliğin
ürettiği bir 'dünya'da yaşamak insa-
na bir tır sürüyormuş hissini veri-
yor."⁷ Giddens böylece, öncelikle,
teknolojik açıdan gelişmiş toplumla-
ra ve bunların yarattığı yığınla gü-
vensizlik ve riske değinerek çağdaş
yaşam deneyimini tarif ediyor. Bu
konu, "Risk Toplumu" üzerine yap-
tığı başarılı çalışmasında, Beck [...] tarafından uzun uzadıya geliştirilen
bir temadır. Beck bu temayı işleye-
rek, tehlike ve risklerin çok önemli
dinamikler haline geldiği sanayi son-
rası toplumlardan yeni toplum bi-
çimlerine geçişlerin açıklamasını
yapmak istemiştir.

Ne var ki, Beck'in "riskleri" hasta-
lıklar, kıtlıklar ya da "Tanrı'nın işi"
olan olaylar gibi, insanlığın yaşadığı
geleneksel kargaşalar değildir. Bun-
lar, daha çok teknolojinin denetlene-
mez ve olumsuz yan etkileri, "ilerle-
menin karanlık yüzü"dür.⁸ Bu kuram-
lara göre, "yeşil" politikaların ortaya
çıkışı, kurumlara olan güveni aşındı-
ran ve kimliklerle yaşam tarzları

hakkında şüpheler üreten toplumsal süreçlerin önemli bir sonucudur. Tabii ki, bu süreçler, yeşil politikaların aynı zamanda, örneğin, belirgin kültürel özellikler taşıyan bir “bilgi sınıfı”nın yükselmesi ile ilişkilendirilmesi sebebiyle de oldukça karmaşık bir görünüm sergiler.

Teknolojik açıdan gelişmiş toplumlarda yıkım kavramının, feci olaylarla ilgili olan geleneksel nosyonlardan yola çıkılarak toplumsal olarak oluşturulduğu tartışılmaktadır. Giddens ve Beck tarafından ele alınan konular üzerinden devam edersek, bu çalışma çağdaş “felaketlerin” toplumsal ve siyasal etkilerinin, güvenilen kişi ve kuruluşların ihanetine uğramış olma sezgisinden doğan, bastırılmış bir varoluşsal kaygının serbest bırakılmasıyla benzeştikleri sonucuna varıyor. Süreçleri suçlamak güveni tazelemek için [...] kullanılıyor. Yine de, olup bitenler “kâbus” senaryolarını ve genelleşmiş tehdit duygusunu ateşliyor. Uygulamada böyle olayların toplumsal etkisi, yarattıkları fiziksel zararlardan çok daha etkili olabilir.

Medya, risklerin ve “felaketlerin” şiddetini artırmakta önemli bir rol oynuyormuş gibi görünüyor. Aslında kent “felaketleri” kurmaca yapıtlarda güçlü motifler oluşturuyorlar. *Yangın Kulesi* gibi filmlerde anlatılan öyküler, ilgili söylencelerle birlikte tekrar anlatılarak basın tarafından kullanılıyor. Amsterdam’daki Ekim 1992 tarihli “Jumbo Jet” kazasını takiben, Londra’da çıkan *Evening Standard* gazetesinin kapağında olduğu

gibi, gerçeklik kurmacayı yansıtmaya başlıyor. Manşette, “Bir uçak felaketi filmi gibi” yazıyordu. Haber şöyle devam ediyordu: “Burada başlarının üzerinde kükreyen jetlerin bir felaket getireceği korkusuyla yaşıyorlardı. Kâbusları gerçek oldu ve öldüler.”

Weber’in çalışmasından sonra, şehirlerin toplumsal değişimde anahtar rol oynadıkları kabul ediliyor. Harvey bizlere, “Büyük şehirlerin uzun zamandır kültürel üretimlerin önemli arenaları, kültürel yeniliğin itici temelleri, modanın ve ‘zevk’ yaratımının merkezleri,” olduğunu hatırlatıyor.⁹ Birileri Risk Toplumu’nun çok sözü edilen endişe ve belirsizlikleriyle, çok çeşitli riski ve “modern felaketler” potansiyelini bir araya getiren gelişmiş mega-şehirlerin, teknolojik olarak gelişmiş ülkelerdeki risklere göndermede bulunarak, yeni davranış biçimlerinin yaratımında çok önemli bir rol oynadığı sonucuna varabilir. Bu tür değişimler kendilerini nasıl ortaya koyabilirler? Bunlar bugün gözlemlenebilir mi?

Tehlikeye Hazır Olmanın Sonuçları

[...] Burton ve diğerleri, çevresel tehlikelere hazır olma konusu üzerine yaptıkları klasik incelemelerinde, kentleşmenin doğal tehlikeler karşısında savunmasız olma durumuna yol açtığını ileri sürmektedir.¹⁰ Kent sakinlerinin, çok büyük doğa olaylarının gerçekleşme ihtimaline, kır sakinlerinden daha az duyarlı olduğu

nu gözlemlemişlerdir. Bunun, kent yaşamının, görünüşe bakılırsa daha acil çözüm bekleyen, diğer sorunlarıyla ilgili bir kaygıyı yansıtabileceğini belirtmektedirler.

Kirby böyle bir savunmasızlığın, ekonomik zorunluluk ile “uygarlığın” hemen her yerde güvenlik sağladığına dair inancın birleşiminden kaynaklandığına işaret ediyor. Gerçekten, kentleşme, denetim fikirleriyle meşrulaştırılan teknolojinin kullanımına dayanıyor. Buna göre, şehir teknolojik risklerin denetlendiği bir bölgedir. Bu durumda anahtar soru, bu tür denetleyici etkilere olan güven aşıldığında, tehlikeye karşı bireysel ve kolektif hazırlık stratejilerine ne olacağı sorusudur.¹¹

Gelişmiş toplumlarda, tehlikelere hazır olma durumu, büyük ölçüde, bireylerle iktidar ya da güven ilişkileri aracılığıyla bağlantı kuran kurumlar tarafından belirlenir. Eğer bu güven aşınırsa, o zaman, bireysel ya da küçük grupların hazırlık stratejileri benimsenebilir. Eğer öyle olursa, bunlar nasıl bir biçim alacaklar? Mary Douglas ve arkadaşlarının ortak çalışmalarından yararlanan Horlick-Jones ve Jones, riskten duyulan korkunun, reddetme, pasif kabullenme, gelecek kayıplarını azaltmaya yönelik hareket ve riski ortada kaldırma amaçlı radikal hareket gibi farklı yaklaşımlara yol açan kültürel köklerini tartışmıştır.¹²

Pratikte, bireysel eylemler, kişisel koşullar ve bir dizi bağlamsal etmen tarafından sınırlanacaktır. Bu tür etmenler ayrıca, risk algısının toplum-

sal çerçevesine de katkıda bulunacaktır. Bireyler basitten, felaket niteliğine kadar varan bir risk portföyü ile karşı karşıyadır. Uygun bilgi kaynakları, olasılıkların işlevsel şekilde değerlendirilmesiyle bütünleşmiş haldedir.

“Yeşil” politikaların ortaya çıkışı, “riski ortadan kaldırma amaçlı radikal hareket”i benimseyen bazı bireylere karşılık gelecektir. Örneğin, bireylerin sigorta satın alma davranışındaki değişimler, “gelecek kayıplarını azaltmaya yönelik eylem”in bir göstergesi olabilir. Bu hipotezlerin olası kanıtlarını soruşturmak için, daha fazla deneysel araştırmaya, özellikle de, risk algısında ve ele alınışındaki toplumsal ve kültürel çerçeveyi göz önünde bulunduracak şekilde tasarlanmış etnografik araştırmalara kesinlikle gereksinim vardır.

Şimdi tehlike ve acil durum yönetimi kurumlarının rolünü ele alırsak, bunların davranışlarının risk algısındaki toplumsal değişimlerden nasıl etkilenecekleri üzerine düşünmek önemlidir. Bu tür örgütlerin gündemleri, kaynak gereksinimleri, günlük kriz deneyimleri ve risk toleransı ile ilgili siyasal dinamiklerin bir bileşimi tarafından belirlenir. Geçmiş yıkımların etkisi, kurumsal gündemleri şekillendirmekte çok etkili olabilir. [...] Ve eğer, bu süreçler, tehlikelere öncelik vermek yerine, halkın, siyasetçilerin ve yöneticilerin imgeleminde daha az “dehşet” yaratan “çarpık bir görüş” üretirse, doğal olarak tehlikeye hazır olma durumunu olumsuz yönde etkileyebilir.

Herhalde bu noktanın biraz geliştirilmesi gerekiyor. Pek çok olağanüstü “modern felaket” şu ya da bu çeşit teknolojik yetersizlikten kaynaklanıyor ve görece sınırlı bir coğrafi büyüklükte yoğun bir “hasar bölgesi” meydana getirme eğilimi gösteriyor. Elbette, Çernobil nükleer santrali kazası (1996) gibi, bunun aksini ortaya koyan önemli örnekler var. Yine de, çok sayıdaki tren ve hava taşıtı kazası, spor sahası trajedileri ve çeşitli yangınlar ile patlamalar, her ne kadar bunların bazıları teknolojik iflasları hızlandırırsa da, daha farklı hasar biçimleri doğurur.

Burada önemli olan nokta şudur: Hem akut, hem kronik etkiler meydana getiren coğrafi açıdan büyük ölçekli tehlikeler, yerel felaketlerden daha farklı olağanüstü duruma tepki verme biçimleri gerektirebilir. Daha büyük ölçekli acil durumlara tepki vermek için gereken kaynaklarda istikrarsız değişimlerin olduğu ileri sürülmektedir.

Aynı şekilde, bazı alışılmamış türden acil durumlar, olağan uygulama ve rutin işlemler için uygun olan acil müdahale kapasitesini aşan zorluklar yaratabilir. Londra ve New York gibi mega-şehirlerde, dinamizm, değişim hızı ve etkinliklerin yoğunluğu şu ya da bu tür acil durumların rutin olarak gerçekleşmesine yol açıyor. Bu tür “rutin” acil durumlara düzenli olarak yanıt vermek etkili işletme süreçlerinin gelişmesine katkıda bulunsa da, büyük krizlerin, yalnızca günlük acil durum süreçlerinin genişletilmiş bir uygulama-

masını gerektirdiği görüşünü güçlendirme eğilimi de gösteriyor. Bölgesi beklenmeyen olası acil durumlar, yukarıda betimlenen sorunlar, beklenmedik sonuçlar ve hatırı sayılır kararsızlıklar kapsamlı ve eşgüdümlü yanıtlar gerektirebilir. [...]

Son olarak diyebiliriz ki, Risk Toplumu’nun etkisi varlığını mega-şehirlerde daha keskin olarak hissettirirken, sigorta sektörü hem ilginç bir gösterge, hem de önemli bir oyuncu olabilir. Büyük kentlerde, süpermarketlerdeki yangınlar sonucunda oluşan kayıplarla ilgili endişeler ve Londra’da su baskınına karşı güvence sağlamanın giderek zorlaşabileceği uyarısı sigorta sektörü tarafından [1984’te] dile getirildi (*Financial Times*). Değişen risk algıları, sektörün işleyişinde açıkçası çok önemli bir rol oynuyor. Gelişmiş mega-şehirlerdeki potansiyel kayıplar bazı teminatların ortadan kalkması sonucunu ve yeni, koruyucu, risk yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi ihtiyacını doğurabilir.

Sonuçlar

Gerek eskiden yoksulların şimdiyse zenginlerin, gerekse eskiden beri zenginlerin fiziksel bakımdan zarar görme riskinden görece uzak olarak yaşadığı semtler, “risk gettolarına” yakın bir mesafede bulunurken; küresel ekonomik yeniden yapılanma, gelişmiş mega-şehirlerin fiziksel formunu, sosyoekonomik çevresini ve sosyo-kültürel yapısını karmaşık şekilde etkiledi ve aynı zamanda bu üç

öğenin birbirleri üzerinde etkili olmasına da yol açtı. Toplumsal ve teknik sistemlerin giderek artan çöküş eğilimi, bir toplumsal akışkanlık ve “modern felaketler” yaratma güvensizliğiyle birleşiyor. Büyük yıkımlar gibi önemli toplumsal ve siyasal etkiye sahip olaylar medya gösterilerine dönüşüyor.

Bu tür olaylar, kurumsal risk yönetimine olan güveni aşındırıyor ve, bireyler ile küçük gruplar farklı farklı risk yönetimi stratejileri benimseme eğilimine girdikleri için, kafa karıştırıcı risk politikaları yaratıyor. Öte yandan, bugüne dek hegemonyacı olan kurumlar halkın “kor-ku” algısıyla ilişkili o olası acil durumları ele alma baskısı altında kalıyor, bu da muhtemelen risk yönetimi önceliklerinin çarpıtılmasıyla sonuçlanıyor.

Açıkça görülüyor ki, bu sonuçlar gelişmiş dünyanın mega-şehirlerinde tehlikelere karşı alınacak önlemlerin düzenlenmesinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Burada tartışılan hipotezlerden yola çıkılarak daha fazla ampirik araştırma yapılmasına acil ihtiyaç vardır.

Son olarak, bu makalede tartışılan gelişmiş ülkelerdeki risk politikalarının güçlü küresel süreçlerle ilişkili olduğunu belirtmek gerekiyor. Bunlar, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında daha da keskin bir zıtlığa yol açarken, gelişmekte olan dünyanın mega-şehirlerinin hem doğal, hem teknolojik tehlikelere karşı savunmasızlığını önemli ölçüde etkileyecektir. Beck, yoksul ülkeler, kala-

balık Ortaçağ şehirlerinin yoksul sakinlerinde görülen bulaşıcı hastalıklar gibi, dünya topluluğunun zengin mahallelerini bile ayırt etmeyen uluslararası bir kirlenmenin başlangıç yeri olurken, bu etkinin zengin ülkelere de sıçrayacağını açıkça belirtiyor.¹³

NOTLAR

- 1 D. Harvey, *The Urban Experience* (Oxford: Basil Blackwell, 1989).
- 2 M. Douglas ve A. Wildavsky, *Risk and Culture* (Berkeley: University of California Press, 1982).
- 3 U. Beck, *Risk Society* (Londra: Sage, 1992), s. 55.
- 4 R. Sylves and T. Pavlak, “The World Trade Center Disaster: A Normal Accident?”, T. Horlick-Jones (der.), *New York City and Urban Emergency Management, Disaster Management*, 6/3 (1994) özel sayı.
- 5 S. Sassen, *The Global City: New York, London, Tokyo* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991).
- 6 Sosyolojik anlamda, öznenin yapıdan giderek özgürleştiği “geç” (ya da “yüksek”) modernliğin belirleyici bir özelliği. Bazı yazarlar geleneksel toplumsal yapıların parçalanmasının olumsuz taraflarına işaret etmektedir; ancak son çalışmalar kendiliğindenliğin birtakım olumlu etkileri olabileceğini gösteriyor. Özellikle de, bireylerin kendi varlıklarının toplumsal koşullarını eleştirel biçimde

- düşünebilecekleri yeni olanaklar doğurabilecek “derinleşen bir benlik” getirebilir.
- 7 A. Giddens, *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity, 1990).
 - 8 Beck, *Risk Society*.
 - 9 D. Harvey “Introduction”, S. Zukin, *Loft Living* (Londra: Radius, 1998)
 - 10 I. Burton, R. Kates ve G. White, *The Environment as Hazard* (New York: Oxford University Press, 1978).
 - 11 A. Kirby, “Towards a New Risk Analysis”, A. Kirby (der.), *Nothing to fear: Risk and Hazards in American Society* (Tucson: University of Arizona Press, 1990)
 - 12 T. Horlick-Jones ve D.K.C. Jones, “Communicating Risks To Reduce Vulnerability”, P. Merriman ve C. Browitt (der.), *Natural Disasters: Protecting Vulnerable Communities* (Londra: Thomas Telford, 1993).
 - 13 Beck, *Risk Society*.

62. Yoksul Bölgeler ve Toplumsal Dışlanma

Anne Power

Toplumsal dışlanma, bütün grup ve bireylerin kendilerinden bekleneni yerine getirmelerini sağlama konusunda toplumumuzun sergilediği yetersizlikle; zayıf ve güçlü bireyleri en az popüler olan yerlere itme eğilimimizle ilgilidir. Bu, bazı insanların, sanki içinde yaşadıkları toplumun bir parçası değillermiş gibi, kendilerini marjinalleşmiş hissetmeleri olarak açıklanabilir. Bu dışlanma, uzun zamandır, bir alternatif bulabilen insanlar tarafından hızla terk edilmekte olan, şehir merkezine uzak sosyal konut mahallelerinin ve şehir içi semtlerin birer sorun yumağına dönüştüğü anlamına gelmektedir.

Toplumsal dışlanma neredeyse tamamıyla kentsel bir sorundur. Britanya'daki en yoksul 100 yerel yönetim birimi kentsel alandır. Bunların en yoksul yirmisi kentleşmiş sanayi bölgeleri içinde ve Londra'nın iç kesimlerinde yer almaktadır. Bulunduğumuz yerden, yani toplumsal sorunları bir araya toplayan ve yoğunlaştıran şehirlerden başlamak zorundayız. Toplumsal dışlanmanın gündemi, bir kent gündemidir.

Şehirler mahallelerden oluşmuştur ve bunların gelecekleri birbirleri-

ne bağlıdır. Şehirlerin başarısı mahallelerin başarısına bağlıdır. Bu nedenle, kent gündemi şehirler ve bölgelere olduğu kadar mahallelere de odaklanmaktadır. Kent göçünü tersine çevirmek ve toplumsal dışlanmanın üstesinden gelmek gibi sorunlar kent gündemi içerisinde önemli yer tutar. Kent bu sorunları çözerek başarıya ulaşır.

Mahalleler, insanların kendi yaşamlarını düzenledikleri, toplumsal zamanlarının önemli bir kısmını geçirdikleri ve böylece, evin dışındaki dünya ile bağlantı kurdukları alanlardır. Kentlerdeki mahallelerde genellikle 2.000 civarında ev ile bir ilkokul bulunmakta ve 5.000 kişi yaşamaktadır. Mahallelerin gerek fiziksel, gerekse genel atmosfer ile ilgili olan sınırları çoğunlukla belirgindir. Fakat mahalle yaşamının katmanları sıkı bir çekirdek ve gevşek bir dışardan oluşan bir soğana benzer.

Mahallelerin birbirine kenetlenmiş üç yönü vardır: İnsanların her ne pahasına olursa olsun korumaya gayret ettikleri evler ve yakın fiziksel çevre; dükkânlar ve okullar gibi mahallenin toplumsal bileşimini yansıtan hizmetler; ve kim olduğu-

muza, nasıl davranmamız gerektiğine dair elle tutulmaz ama güçlü işaretler veren genel fiziksel çevre. Mahalleler yoksul, köhne ya da gözden düşmüş olsalar bile, sakinlerine bir yakınlık ve güvenlik duygusu sunar.

Bu üç öge, yani ev, hizmetler ve çevre, güvenliği tehdit edecek biçimde birbirinden koparsa, mahalleler çökebilir. Eğer gerileme çok hızlı olursa, o zaman yakınlık duygusu bile kaybolabilir. Hükümeti endişelendiren, mahallelerin çöküşü ve kurtuluşu konularıdır. Çünkü okullarda başarısızlık ve suç mahallelere ait sorunlardır. Bunlar hükümetlerin en önemli toplumsal kaygılarıdır. Düşük kaliteli eğitim ve suç, dışarıya

doğru olan hareketi ateşlerken, toplumda büyük çatlaklar meydana getirir ve geride çok daha yoksul mahalleler bırakır.

Alan Sorunları: Yer mi, İnsan mı?

Amerikalıların bu kadar büyük bir başarısızlık yaşadığı bir konuda, biz [Britanya'da] başarılı olacak mıyız?

Şehir merkezlerindeki gettoların, yüksek şiddet oranlarının ve çok fazla can kaybının kabullenildiği Amerika'da, bireysel başarı, fiziksel koşullardan daha önemlidir. Bireylerin gettolardan çıkarak ilerleyebilecekleri inancı, ırk ayrımının hoş görülmesini sağlar.

Tablo 62.1 Yoksul mahallelerin doğal ve edinilmiş özellikleri

<i>Mahallenin Doğal Özellikleri</i>	<i>Koşullar</i>	<i>Sonuçlar</i>
Mevki ve ulaşım bağlantıları	Ulaşım güçlüğü	Düşük statü
Fiziksel tarz ve mülkiyet sahipliği	Bölünmüş topluluk	Düşük değer
Çevre	İticilik, düşük kalite	Düşük istenilirlik
Ekonomi	Az yatırım	Düşük bileşim
<i>Mahallenin Edinilmiş Özellikleri</i>	<i>Koşullar</i>	<i>Sonuçlar</i>
Karma nüfus	Düşük statünün daha hırslı olanları caydırması	Yoğunlaşmış yoksulluk
Saygınlık ve geçmiş	İmajın korkuyu harekete geçirmesi	Ret ve tecrit
Standartlar ve hizmetler	Zayıf performans	Koşulların kötüye gitmesi
Zayıf denetim	Düşük ahlakın teşviki azaltması	Olumsuz davranış
Zayıf, gayriresmi denetimler	Göz korkutmanın eylemi engellemesi	Geri çekilme

Avrupa’da ve Britanya’da başarı-
nın ölçümünde, daha genel olarak,
kişisel ilerlemenin yanı sıra, fiziksel
koşulların gelişimi de göz önünde
bulundurulur. Bu daha mantıklı bir
yaklaşım gibi görünmektedir. Çün-
kü insanlar fiziksel koşulların gelişi-
mini etkiler. Aynı şekilde, fiziksel
koşulların gelişiminin insanları etki-
lediğine de şüphe yoktur. İnsanların
ve fiziksel koşulların birbirlerini et-
kilediğini gösteren en önemli ve en
basit kanıt, birbirinin neredeyse tıpa-
tıp aynısı olan ama farklı semtlerde
bulunan mülklerin emlak değerleri-
nin farklı olmasıdır.

Mülklerin değerini komşular ve
mahalleler belirler. Başka bir deyişle,
kim olduğumuzun yaşamak için se-
çeceğimiz yeri etkilemesi gibi, bir fi-
ziksel çevrenin karakteri de bizim se-
çimlerimizi etkiler. Bazı yerler kimi
zaman insanlara itici ve yaşanması
zor gelebilir. Ya da bu mahallelerde
yaşamak pek kolay olmayabilir. Bu
fiziksel özellikler, bir mahallede otu-
ranları toplumsal olarak da etkiler.
Tablo 62.1, toplumsal dışlanmanın
yaratılması ve buna karşı mücadele-
de, insanlarla mahalleleri eşit derece-
de önemli kılan doğal ve edinilmiş
özelliklerin bu etkileşimini gösteri-
yor. Fiziksel çevre, çoğunlukla, doğal
ve edinilmiş özelliklerin hepsine sa-
hiptir. Bazen bütün bu özellikler bir
arada, kümelenmiş halde bulunur.

Bir zamanlar değerli olan alanlar,
yani İngiltere’de, sanayileşmiş şehir
içi semtler, bugün yarı terk edilmiş,
yağmalanmış olabilir. Bu semtler cid-
di biçimde tükenmiş topluluklar için-

de güç durumda yaşayan insanlar için
bir kâbusa dönüşebilir. Fakat eğer ka-
rakterlerini yok etmeden, doğal ve
edinilmiş özelliklerinden bazılarını
değiştirebilirsek, aynı alanlar tekrar
değer kazanabilirler. Kendi mahallele-
rimizi inşa edip ayakta tuttuğumuz
veya yıkıp yok ettiğimiz için, toplum-
sal dışlanmadan ve bunun tersine çev-
rilmesinden bizler sorumluyuz.

Bazı mahalle özelliklerini değiştirmek diğerlerinden daha kolaydır. Bir öğedeki değişim diğerlerin üzerinde domino etkisi yapabilir. Örneğin, Londra’nın en yoksul bölgelelerinden biri olan Islington’ın fiziksel çevresi ve ekonomisi, 1970’lerde, kenar mahallelerin yıkılması talimatlarının durdurulması ve yol genişletme kararlarının iptal edilmesinin ardından giderek düzelmiştir. 1970’lerde Islington belediye meclisi George ve Victoria tarzlarında inşa edilmiş binaların restorasyonuna öncülük etti. Tamamen perişan olmuş, köhne-
miş caddeler canlandırılırken, bugün “karma topluluklar” adıyla kuvvetle desteklenen, zenginlerin yoksulların yaşadığı mahallelere taşınması fikrinin doğmasına sebep oldu. Hafif sanayi sektörünün yerini, aniden parlayan hizmet ekonomisi aldı. Islington hâlâ ülkenin en yoksul on yerel yönetim biriminden biri, ama artık en yoksul mahallelerin burada toplanması süreci son buldu. Çünkü fiziksel koşullar değişti.

Islington’ı, içlerinde çok yoksul insanlar yaşasa bile, mahallelerin gelişebileceğinin altını çizmek için bir örnek olarak kullanıyorum. Isling-

ton'ın hâlâ çok ciddi sorunları var. Bunlar, ülkenin en kalitesiz eğitimi veren okullarından bazılarının burada bulunması, kimi bölgelerde tüm toplulukları rahatsız etmekte olan şiddet, bir arada bulunmaları zor olabilecek zenginlik ve yoksulluk uçları arasındaki gerilim gibi sorunlar... Islington'ın, savaş sonrasında, İşçi Partili hükümetin planında olduğu gibi, buldozerlerle yıkılıp, tekrar sosyal konut grupları şeklinde inşa edilseydi yoksullar için daha iyi olacağı, onlara daha iyi barınma olanağı sağlayacağı görüşünü savunacak olanların sayısı hiç de az değildir. Hükümetin yayımladığı *Yerel Yoksunluk İndeksi* adlı belgeden alınmış olan aşağıdaki liste, Islington'ın, ülkenin, çoğu Londra'nın içinde olan, en yoksul bölgeleri arasındaki yerini gösteriyor.

Yoksulluğun Dağılımı

Mahalleler arasında doğal bir eşitsizlik olduğunu ve bu yüzden bu mahallelerin çok farklı insanların ilgisini çektiğini tartışmıştık. Mahalleler arasındaki bu eşitsizlik, iş yerlerine olan mesafede, kira sözleşmelerinde, okullarda ve sokaklarda kendini gösteriyor. Daha az ekonomik nüfusa sahip olan daha zayıf insanların, daha büyük zorluklar ve daha az fırsat sunan bölgelerde yığılmaları kaçınılmaz oluyor. Başka bir deyişle, yoksul insanların karşısına kıt olanaklar çıkıyor. Çok daha yoksul olan mahalleler, ayrıca gruplaşma eğilimi sergileyip, şehirler içinde geniş yoksul mahalle kümeleri oluşturuyor.

Hükümetin yeni yoksunluk indeksinde yer alan ilk 20 yerel yönetim birimi:

- 1 Liverpool
- 2 Newham
- 3 Manchester
- 4 Hackney
- 5 Birmingham
- 6 Tower Hamlets
- 7 Sandwell
- 8 Southwark
- 9 Knowsley
- 10 Islington
- 11 Greenwich
- 12 Lambeth
- 13 Haringey
- 14 Lewisham
- 15 Barking ve Dagenham
- 16 Nottingham
- 17 Camden
- 18 Hammersmith ve Fulham
- 19 Newcastle upon Tyne
- 20 Brent

Kaynak: Çevre Bakanlığı, Ulaşım ve Bölgeler, 1998.

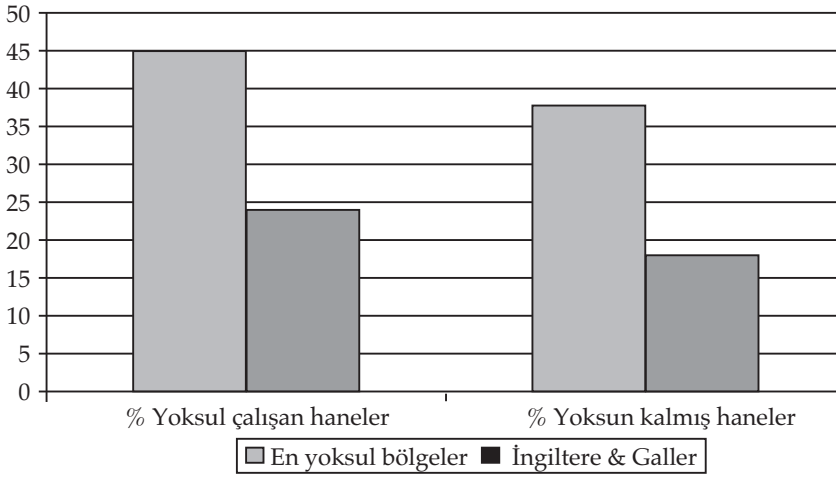
Bu nedenle, elimizde yalnızca tecrit edilmiş yoksul mahalleler değil, dışlanma sorununun büyüklüğü altında ezilen şehirler bulunuyor.

İnsanların yoksunluk hissi duymamak için gerekli olduğuna inandığı asgari ekonomik refah seviyesini temel alarak, en yüksek sayıda işsiz nüfusun ve en yoğun yoksunluğun bulunduğu mahallelerin geri kalan mahallelere oranını %5 olarak tespit ettik. Yoksul mahallelerde yoksulluğun yoğunluğu ve işsizlik, ulusal

ortalamanın iki katıdır. [...] Yoksul mahalleler yoksunluk ile ilgili bütün ölçümlerde daha popüler olan diğer bölgelerden daha fazla yoksunluğa sahiptir.

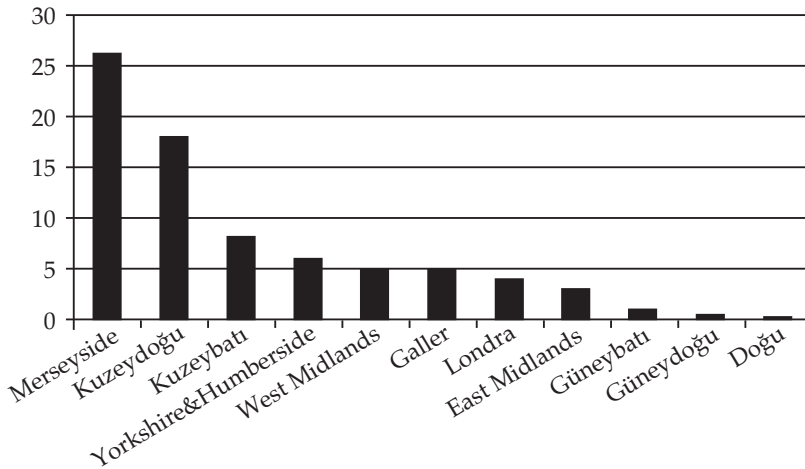
[...] Bu önemlidir. Şekil 62.2 yoksulluğun bölgesel dağılımlarını göstermektedir.

Bazı şehirlerde yoksul mahallelerin kümelenme eğilimi öyle güçlü ki, buralarda yoksul semtler yığını oluşuyor. Ülkedeki en yoksul 284 semtten yalnızca 40 tanesi, tek başına bir yerel yönetim oluşturuyor. Diğerleri 51 “yoksulluk kümesi” içerisinde gruplaşmışlar. Ülkedeki bölgelerin

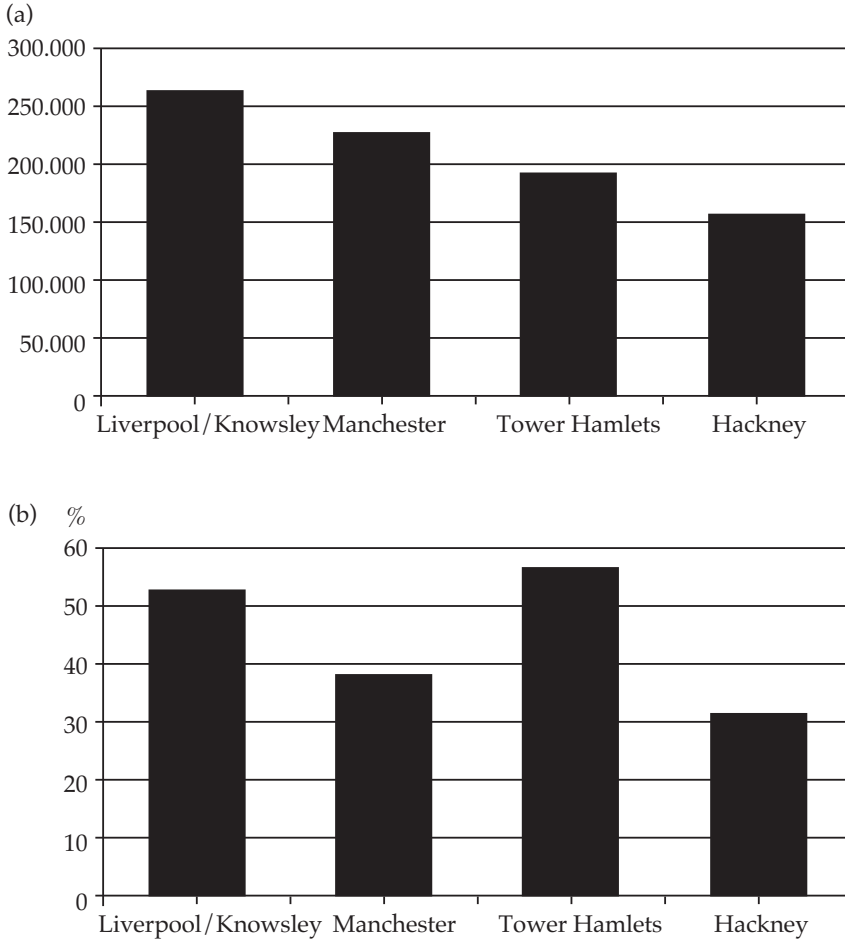
Şekil 62.1 İngiltere ve Galler'deki en yoksul bölgeler.

Kaynak: CASE (1998).

Şekil 62.2 Yoksul mahallelerde yaşayan nüfus (%).

Kaynak: CASE (1998).

Şekil 62.3 Sürekli yoksulluk çeken geniş yoksulluk kümesi örnekleri: **(a)** En geniş yoksulluk kümesinin nüfusu. **(b)** Yoksulluk bölgelerindeki toplam yerel yönetim nüfusunun yüzdesi.

çoğunda, bu bölgelere oranla daha yoksul olan, daha küçük yoksul mahalleler olsa da, hiç aşırı yoksul semt yok.

Tanımı gereği, kümeleşme kentsel bir sorun. Bu araştırma, yoksul semtlerde yaşayan insanların %91'inin şehir içi semtlerde, sanayi bölgelerinde ve eskiden sanayi bölgesi olan yerlerde, yani Londra'nın iç kısımların-

da ve eski kömür madeni bölgelerinde yaşadıklarını gösteriyor. Şekil 62.3a, Liverpool'da sayısı çeyrek milyonunu geçen insanların yoksulluk kümelerinde büyük oranda gruplaştığının altını çiziyor. Şekil 62.3b, bazı bölgelerin yoksulluk kümelerinde yığılma gösteren nüfuslarının oranını gösteriyor. Tower Hamlets'ta bu oran %57'ye ulaşıyor.

Şehirlerdeki Yoksulluk Kümelerinin Etkisi

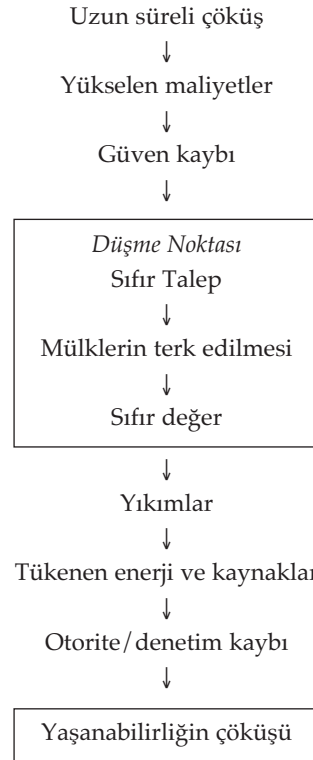
Yoksulluk kümeleri önemli bir konu. Çünkü buralarda, yoksulluğun tüm dezavantajları daha çok bir araya toplanmış ve daha yaygın bir durumda. Bu yüzden de kaçış daha zor oluyor. Şehirlerdeki geniş yoksulluk kümelerinin, çoğunlukla değişimlerini zorlaştıran uzun bir geçmişi var ve güçlü bir etiket taşıyorlar. Bu sorunlar, insanların olanaklarını, aşağıda belirtildiği gibi, pek çok yönden sınırılıyor:

- Daha az çıkış yolu var. Bu yüzden insanlar kendilerini kapana kısılmış hissediyorlar.
- Örgütlenme daha zayıf, inisiyatif kullanımı daha az, hayal kırıklıkları daha büyük; saldırganlık ve öteki olumsuz davranışlarla sonuçlanan depresyon ve ahlaksal değer zayıflığı daha yaygın.
- Ebeveynlik bu yüzden daha zor.
- Çocukların toplumsal öğrenimi yakın çevre ve olumsuz örneklerden ağır bir biçimde etkileniyor.
- Okullar, daha düşük performans ve düşük istihdamla sonuçlanan düşük beklentilerinin yanı sıra, daha fazla sayıda yıkıcı davranış ve daha yüksek öğrenci sayısından dolayı sıkıntı içindeler.
- Düşük vasıflı insanların yüksek oranı, düşük vasıflı mesleklerin giderek küçülen havuzunda, daha düşük ücretlere ve sık sık emek piyasasından tamamen dışlanmayla sonuçlanan ateşli rekabete yol açıyor.
- İşe girişteki zorluklar, yüksek erken emeklilik oranlarının, yeter-

sizliğin ve ekonomik pasifliğin yaratılmasına katkıda bulunuyor.

- Düşük gelirler, ev hayatını ve toplumsal etkinlikleri olduğu gibi dükkânları ve diğer hizmetleri de etkiliyor.

Bölgenin sorunları arttıkça ve kronikleştikçe, başka bir semte taşınmaya daha müsait olanların kaçmasına yol açan ve kronik istikrarsızlıktan kaynaklanan kademeli denetim zayıflığını yaratan etki daha da güçleniyor. Bir mahallenin omurgası zayıfladıkça kaotik gerileme içine düşmek daha olası hale geliyor. Bu bazı bölgeleri sonuçta terk edilme durumuyla karşı karşıya getiriyor.¹

Şekil 62.4 Mahallenin gerilemesinde kırılma noktası.

İnsanların yaşam şansları ve mahalle koşulları üzerindeki bu “kümeleşme” etkilerinin daha geniş bir alana yayılan sonuçları var. Yoksul bir bölgede, birçok yoksul insanla ve kötü koşullarda yaşamak “sisteme” olan güvenin giderek kaybolmasına yol açıyor. Örneğin, New Castle’daki en büyük yoksulluk kümesinde, insanların sadece onda biri oy kullanıyor. Hackney ve Liverpool’da yerel yönetimin performansı, on ya da yirmi yıldan beri bir skandal kaynağıdır. Bölgenin tükenmesi siyasal açıdan yetersiz olarak temsil edilmesine ve belediye meclisi üyeliği görevi için rekabetin azalmasına sebep oluyor. Bu, şu anda, Londra dahil olmak üzere, şehir içi semtlerde yer alan en yoksul yerel yönetimler için ciddi bir sorun. Katılımın pek çok geleneksel biçimi işlemiyor. İnsanlarda yaşadıkları ve ait oldukları yerle ilgili bir başarısızlık, ret ve utanç duygusu gelişiyor. Bu, değişim umudunun altını oyuyor ve mahalleleri o güven hissi ve canlılığı sağlayan bağlık duygusunu üretmekten alkoyuyor. Bu süreç eğer geri döndürülemezse, temelde, emlak piyasasının çökmesine varıyor. [...]

Mahallenin Çöküşü

En büyük yoksulluk kümelerinin bazılarında yer alan şehir içi mahallelerin tamamen parçalanması, en önemli şehirlerimizde hız kazanmaktadır. Bu parçalanmanın altında, içe geçmiş beş tane etmen yatıyor.

- 80’li ve 90’lı yıllarda yavaşlamasına rağmen, uzun süredir var olan,

kentleşmiş bölgelerden kaçış hareketi hâlâ sürmektedir. Bu hareket, ülke genelinde *yeşil alanlar üzerinde ciddi baskılar* yaratıyor. Şehir içi semtler, özellikle de bu semtlerin en yoksul mahalleleri, daha geniş bir alana yayılan bu kentleşmiş bölgelerden daha fazla nüfus kaybediyor. Kuzey Batı, Kuzey Doğu, Batı Midlands, Güney Galler, Yorkshire, Humberside ve Clydeside’in kasabalarında mülkler ve bir bütün halinde cadeler boşalmaktadır. Ancak dış göç seçicidir.

- Kentlerdeki *sosyal konut oranı* ikiye katlanmıştır ve, ülke geneliyle karşılaştırıldığında, kendi evinde oturanların yarısı kentlerde yaşamaktadır. Diğer mahallelere oranla, en yoksul mahallelerde evlerin dörtte üçünün kiralık olduğu görülmektedir. Bu durum yoksulluk kümelerinin dağılımını açıklamaya yardımcı oluyor. Büyük, sevilmeyen, içleri kısmen dolu sosyal konutları yıkma eğilimi, Londra da dahil olmak üzere tüm kentlerde 90’larda hızlandı. Büyük sosyal konut yapıları, özellikle çocuklu aileler için, yaşanması ve idare edilmesi çoğunlukla zor olan yerlerdir. Kenar mahallelerin sosyal konutlar yapılarak yeniden inşa edildiği için, giderek istenmeyen, damgalanmış yerler olmaya başladılar. Sonra da evsiz kalma riski yaşayan insanların son yerleşim yerleri oldular. 1980’lerde, yaklaşık 10.000 adet sosyal konut binasından oluşan

yaklaşık 4 milyon ev, eşitsizliğin giderek yükseldiği bir toplumda yoksulları iskân etmek için bir çare olarak görülüyordu. Yönetim ve bakım işlevlerinin yetersiz olması, bu olumsuz imajı hem yansıtır, hem de oluşmasını sağlıyordu.

- Bahçeli ve kaliteli evler için muazzam indirimler yapılmasına rağmen, birçok insan gerileme yaşayan bölgelerde *mülk edinme riskini almaya isteksizdir*. Bu bölgelerde yoğunlaşmış olan yoksulluk, pek çoklarını bunu düşünmekten alıkoyuyor. Çünkü bunların tekrar satışında değerleri çoğunlukla sıfıra iniyor. Bu yüzden pek az kişi bu konutları satın alma riskine giriyor. Arzu edilen yaşam standardına sahip aileleri elde tutmak için, mülk sahiplerinin yerleşmesine en çok ihtiyaç duyulan bölgelerde, satın alma fırsatları gerçekten çok az.
- Başlıca sanayilerin çöküşü ve yeni yatırım alanlarının, daha yeşil, daha geniş, akarsu ya da denize daha yakın bölgelere yönelerek, dışarıya doğru kayması, kent içinde bulunan *iş piyasalarını tahrip etti*. Manchester, Glasgow ve Newcastle gibi şehirlerde, kol emeğine dayalı işlerin dörtte üçü yok oldu. Hackney, ülkedeki en yüksek işsizlik oranlarına sahip olan yerlerden biri. Kadınlar çoğu zaman yarızamanlı olan yeni hizmet sektöründe çalışırken, büyük bir düşük vasıflı işsiz erkek nüfusu kapana kısılmış durumda. Da-

ha iyi durumdaki insanlar standartların gerilemekte olduğu mahallelerde yaşamak yerine, şehirden uzaklaşmayı ve işlerine bir vasıtayla ulaşmayı tercih ediyorlar. Mahalle kutuplaşmaları uç noktalara varıyor.

- Geleneksel iş, aile ve mahalle modellerinin kaybolması, *toplumsal altyapının parçalanmasını hızlandırdı*. Suç ve özellikle şiddet, ulusal ortalamadan dört kat daha fazlayken, eğitim performansı ulusal ortalamanın yalnızca beşte biri. Devamsızlık, düzensizlik ve gençliğe yetirince ilgi gösterilmemesi okullarda iyileştirme çabalarının altını oyuyor (Power ve Turnstal, 1997). Güvenlik sorunları baş gösterdi ve güvenlik birimlerinin kapıcılık gibi birçok türü sona erdi ya da terk edildi.

Toplumsal dışlanma üzerine yapılan siyasal tartışma sürekli olarak, bu en yoksul bölgelerin koşullarına odaklanıyor. Çünkü katmerleşmiş sorunlar buralarda çok yoğunlaşmış bir halde. Daha yoksul mahallelerde çok daha sık görülen mahalle çatışmaları, anti-sosyal davranışlar, gençlik suçları, sokak kargaşası, sorunlu sınıflar, dükkânların kepenk kapatması ve terk edilen mülkler, mahallelerde duyulan toplumsal tatminsizliğin çok daha yüksek oranlarda görülmesine yol açıyor.² Bunu özgüvenin ve gayriresmi kontrol mekanizmalarının çöküşü takip ediyor.

Bir mahalle marjinal yaşanabilirlik düzeyindeyken yavaş yavaş çö-

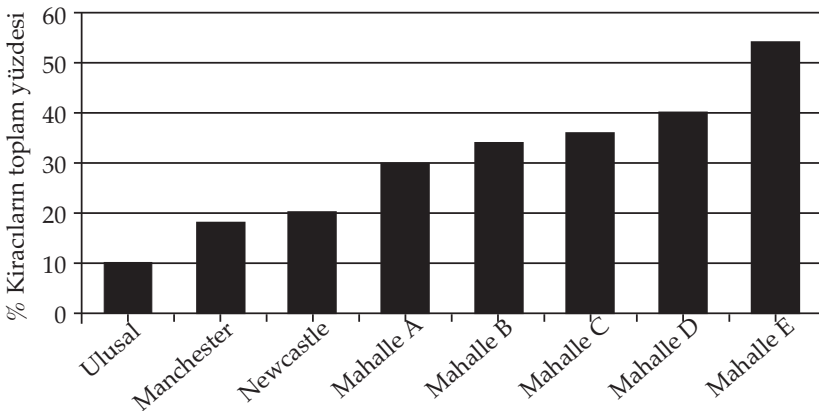
küşe geçebilir. Bu durum, Londra gibi zengin şehirlerin yoksul bölgelerinde olduğu gibi, Manchester ya da Newcastle gibi gerilemekte olan sanayi bölgelerinde de gerçekleşebilir. Bu, kentlerde yaşayan insanların servetleri artıp azaldığında, dünya çapındaki şehirlerin tamamında yaşanan bir sorun. Ancak Britanya'dakiler gibi daha eski sanayi şehirlerinde çok daha vahim bir sorun. 1998'de çıkarılan Suç ve Kargaşa Yasası, anti-sosyal davranışların ve çocuklara karşı işlenen ciddi suçların kısıtlanmasında, tam da yoksulluğun en yüksek olduğu bazı bölgelerde toplumsal koşulların parçalanmış olması yüzünden etkili olacak önemli ve yeni yetkileri devreye sokuyor.

[...] Anti-sosyal davranışlar sergiledikleri gerekçesiyle aileleri tahliye etmeye yönelik yeni yetkiler, düşündürücü siyasal çatışmalara neden oldu. Açıkçası, toplumsal denetim mekanizması öyle işlemez hale geldi ki

sadece sıkı güvenlik önlemleri ve yasal yaptırımlar bu sorunların yaşanmasını önleyebiliyor. Tabii ki, bu yetkiler tek başlarına yeterli değil. Ancak korku içindeki bir topluluğa, toplumun önemseydiği güçlü bir sinyal veriyorlar. Yasa ayrıca, savunmasız bölgelerde yaşayan savunmasız grupları genellikle suçlular tarafından gerçekleştirilen açık suiistimallerden korumak için, hukuku eskiden olduğundan daha adilce kullanıyor. Bu durum, dışlanan grupları benimsenme ve daha fazla eşitlik sağlama süreci için önemli bir başlangıç.

Mahallelerin Terk Edilmesi

Toplumsal ve ekonomik açıdan gerilemekte olan şehir içi mahallelerde yaşayanların hızla yer değiştirdiğini, boş mülklerin sayısının arttığını, boş arazilerin çoğaldığını, çöken talebin yarattığı boşlukta sorunlar ortaya çıktığını görüyoruz. Sosyal konutla-

Şekil 62.5 En yoksul mahallelerde ciddi yönetim sorunlarına yol açan sosyal konutlarda devir oranı.

Kaynak: Power ve Mumford, *The Slow Death of Great Cities*.

rın kiracıları, genellikle, diğer insanlardan daha ender taşınır. Fakat şehirlerde ve özellikle yoksul mahallelerde kişiler daha sık taşınıyor. Şekil 62.5'de görüldüğü gibi istikrarsızlık, başa çıkılamaz hale gelebilir.

Pratikte birçok yerleşim alanı şimdiden yaşanamayacak kadar gözden düşmüş durumda. Sadece çok yoksullar ve en savunmasızlar, daha büyük bir güven arayışıyla, taşınma zorunluluğu hisseden daha hırslı ve daha kararlı insanlarla yer değiştirmek üzere buralara taşınıyor. Mahallenin boşatılması bir kez hız kazandığında, bu diğer tüm süreçleri etkiliyor. Kuzey şehirlerinde, daha yeni yapılmış bazı sosyal konutlar, talebin çökmesi üzerine yıkılmak zorunda kaldı. Mülk sahiplerinin kendilerinin oturduğu evlerden oluşan sokaklar da yıkılıyor. Aynı zamanda, bazı terkedilmiş mülkler, özel mülk sahiplerinin eline geçiyor ve bu kişiler mülkün değeri kadar devlet desteği alıyor.

Arazi Sorunu

Şehir içi mahallelerin dağılması, farklı tipteki mahallelerde farklı tipte ev edinme talebi yaratıyor, planlamaya yönelik baskıları ve pazara yönelik arzı körüklüyor. Bunun sonucunda, arazi arzı arazi talebini aşarak, bir taraftan kentin gelişigüzel yayılması sorununu yaratırken, diğer taraftan şehir göçünün artmasına yardımcı oluyor.

Bölgede ciddi boyutlarda yaşanan gerilemeden kaynaklanan durdurulamaz üç boyutlu bir süreç var:

- İlk amaçlarını yitirmiş olan şehir içi mahallelerin zayıflaması.
- Daha genel olarak eski şehirlerin tükenmesi.
- Çevreye maliyeti daha yüksek olmasına rağmen, yapılaşmanın kent dışına, yeşil arazi üzerine doğru kayması. [...]

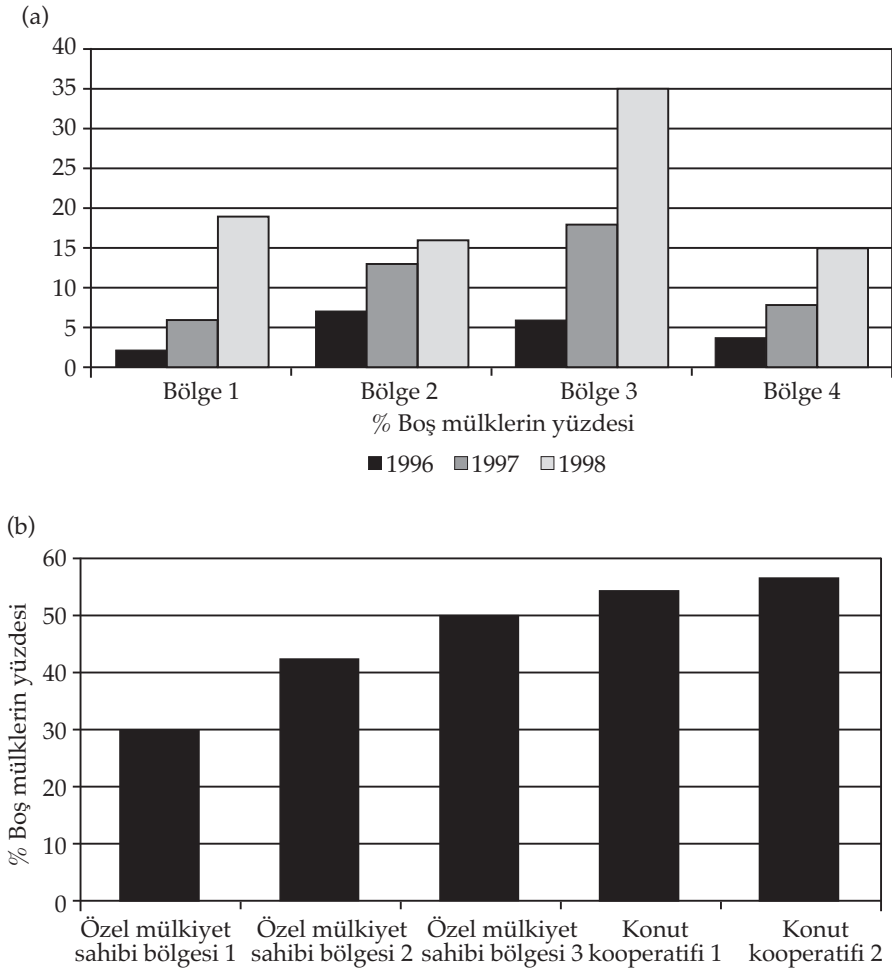
Britanya'da kentsel yerleşimler daha çok kentleşmiş bölgeler halini almıştır. Arazi değeri yükseldikçe, onu daha dikkatli kullanıyoruz. Böylece Londra, yeni birimlerin %85'ini kahverengi tarlalar üzerinde üretiyor. Çünkü mesafeler ve yeşil alan düşünüldüğünde geriye çok küçük bir alternatif kalıyor. Bu durum, başkentin büyük bir kısmında yoksul grupların yüksek oranlarda aynı yerlerde toplanmasını ve toplumsal karışımın ortalama düzeyin üstünde olmasını açıklıyor. Londra hızla, geri dönüştürülmüş alanların kullanımını genişletiyor ve genellikle düşük olan yoğunluğu daha sürdürülebilir düzeylere çıkartıyor. Tam tersine Manchester, Birmingham, Newcastle, Glasgow ve Liverpool, çok geniş alanlara yayılmış düşük değerli arazilere sahipler, fakat bu kentler yeni binalarını banliyölere ve yarı kırsal uzak bölgelere yayıyorlar. Böylece şehrin gelişigüzel ve çirkin yayılmasıyla ve nüfusun azalmasıyla ilgili ciddi sorunlar yaratıyorlar.

Şehirlerdeki düşük talebin ulaştığı sınırlar, yeşil alanların imara gereğinden fazla açılması ile ikiye katlanıyor. Eğer *şu anki* planlama izinleri ve imara açılan arazi oranı sabit tutu-

lursa, Greater Manchester ve Merseyside kentlerinin birleşmesi, tartışılan konut projelerinin gerektiğinden daha hızlı bir şekilde uygulanmasına neden olacak. Tasarlanan talebin yaklaşık on katı kadar olan bir toprağın tedarik edilmesi ise an meselesi. Ne var ki, boş ama sağlam büyük konutlar ile şehir içindeki boş

arazilerin orantısız biçimde arz edilmesi üzerinde pek durulmuyor. Şekil 62.7, olağandışı boş mülk sayısının eşlik ettiği aşırı arazi arzı oranını gösteriyor.

Kentlerin yayılması, toprağı istediğimizden daha hızlı yutuyor. Yine de, bizim planlama sistemi-miz, hem mekanik konut gereksini-

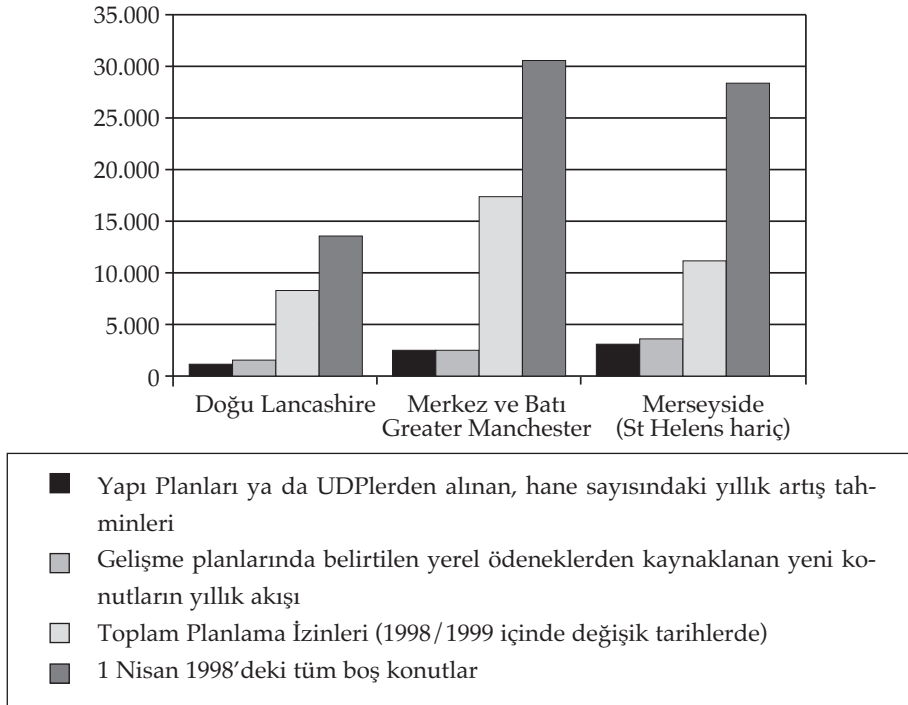
Şekil 62.6 (a) Newcastle ve Manchester'da 4 küçük sosyal konut alanının hızla terk edilişi (boş mülklerin yüzdesi); **(b)** Newcastle ve Manchester'da belediyeye ve şahıslara ait boş mülkler (boş mülk yüzdesi).

Kaynak: Power ve Mumford; *The Slow Death of Great Cities*.

mi tahminleri, düşük yoğunluk ve aşırı arazi arzına bağlıdır; hem de inşaat firmalarının lobi faaliyetleri ile ev sahibi olmak isteyen aileler ve kırı korumaya çalışanlar ile kentliler arasında kalmıştır. Biz, kalabalık ülkemizde şehirlerin dışına taşmaya devam ederken, tükenen şehir içi semtlerimiz yoksulluk kümeleri oluşturuyor. Bu yüzden, kent sorunları arazi sorunlarına kilitlenmiş durumda. Seçme şansı olan insanlar, görece ucuz bir yolla şehir merkezinden, düşük yoğunluklu bölgelerdeki evlerin oluşturu-

duğu güvenli barınaklara taşınıyor; ama bizler kentsel sorunlarımız için ihtiyaç duyduğumuz öncü çözümleri bulacak veya yeterli miktardaki kentli öncüyü, çökmekte olan mahallelere geri çekebilecek gibi görünmüyoruz.

Zengin toplumların yaşadığı bir çelişki de, şehirlerin kendi dış çevrelerine doğru yayılmasının, amaçlanan iki hedefi, yani daha düşük nüfus ve nüfus yoğunluğu sayesinde şehirlerin daha yönetilebilir olmasını ve şehrin yeşil akciğerlerine, kırsal kesimlere daha kolay erişilmesini, yok etmesi-

Şekil 62.7 Konut projeksiyonlarına, gerçek inşaatlara, mevcut planlama izinlerine ve boş konutlara dayalı konut öngörülleri.

Kaynak: Social Exclusion Unit/DETR, *Unpopular Housing: National Strategy for Neighbourhood Renewal*, Report of Policy Action Team 7 (Londra: DETR).

dir. Bu da şehir içi mahallelerin yoksullaşması ve kent çevresindeki yeşil alanların düşük yoğunluklu yerleşime açılması sonucunu doğurmaktadır. 1999 yılında Kent Görev Gücü'nün hükümete verdiği raporda, arazi sorununun çözümlenmesi ve şehir içi mahallelerin durumu kırsal yerleşimleri etkilediği için, buralardaki nüfus yoğunluğunun yükseltilmesi gerektiğinden söz edilmektedir.

Şehir içindeki mahalleler, özellikle de yoksul mahalleler, aşırı yoğun olabilirler. Fakat artık, yoksul mahalleler, tehlikeye, yasadışı faaliyete ve temel hizmetlerin ciddi biçimde azalmasına karşı savunmasız kalmış bir halde, terk edilmiş durumdadır. Eğer hektar başına 25 konutun altında olan şimdiki yoğunluk ortalamamızı 50 konuta çıkarabilirsek, yerleşime açılan yeşil alan miktarını bir çırpıda yarıya indirebiliriz; böylece, toplu taşımayı, eğitimi ve diğer hizmetleri yeniden canlandırmak için gerekli olan insan kütlelerini kentsel alanlara tekrar çekebiliriz. İngiltere'de hektar başına 100-200 konut düşüyor. Emlak değerlerinin gösterdiği gibi burası hâlâ popüler bir semt.

Yüksek yoğunluklar duyarlı, vasıflı, yaratıcı kent tasarımlarıyla başarıya ulaşır. Daha düşük yoğunluklar ise yoğunlukla bağlantı eksikliğinden dolayı başarısızlığa uğrarlar. Hükümet kentsel alanların fiziksel ve toplumsal dinamiklerinin birlikte çalıştıklarını fark ettiği için, uluslararası bir mimar olan Richard Rogers'ı özellikle Kent Görev Gücü'nün başkanlığına seçti.

Çözümler

Kent nüfusunun bir bölümünün kentsel alanlardan dışlanması ve böylece kentin kendi çevresindeki yeşil alanlara yayılması sürecini tersine çevirmek için, şehir içi mahalleleri çok daha fazla sayıda insana çekici gelecek hale getirmeliyiz. Hane halkı bir nesil öncesine oranla küçüldüğüne göre, mahalleleri yaşatabilmek amacıyla, yeterli nüfusa ulaşabilmek için *çok daha fazla* sayıda haneyi buralara yerleştirmek zorundayız. Dükkânlar, otobüsler, doktorlar, okullar ve polisin iş görebilmesi bir insan kütlelerinin varlığına bağlıdır. Öyleyse, ne yapılabilir? Bir şeyleri yapma yöntemimizi değiştirmek suretiyle üzerinde ilerleyebileceğimiz, bizi geleceğe götürecek birtakım yollar var. Bu yolların izlenmesi, büyük miktarda paradan çok, enerji ve özveri gerektiriyor.

- Bugün birçok şehirde, büyük ölçekli yıkımlar planlanıyor. Yenilenmiş, sağlam ve yoğunlukla fiziksel bakımdan çekici durumdaki yapıların, her ne kadar zalimce görünse de, talep yokluğu ve piyasa değerlerinin sıfırlanması nedeniyle yıkılması kaçınılmaz görünüyor. Ancak şehirlerin dışındaki arazilere her zamankinden fazla imar izni verilmesi, terk etme ve yıkım sorunlarını beraberinde getiriyor olabilir. Konut fazlası veren ve terk edilen kentsel alanlarda *arazi arzını durdurmalı* ve şehirleri yenilemek için güçlü teşvikler yaratmalıyız.

- Daha temiz, aydınlık, güvenli, canlı caddeler, restore edilmiş Viktoryen tarzdaki anıtlar, kanallar, ambarlar, göz alıcı yeni binalar, insanları kente geri çekiyor. Kentlerin boşalmakta olan mahallelerinin bir buçuk kilometre uzağındaki çatı katları ve rıhtım kenarındaki apartman daireleri astronomik fiyatlara satılıyor. Eğer *kent merkezlerinde bulunan kaliteli ve korunaklı evlere talep* varsa, o zaman, evden işyerine uzun mesafeler kat ederek ulaşmayı seçen kent öncülerini çekerek, böyle bir talebi şehir içi mahalleler için de kesinlikle yaratabiliriz.
- 1930'lardan beri, sosyal konutlar buna en çok ihtiyacı olanlara verildi. Bu, geleneksel mesleklerin yok olması, geleneksel aile yapılarının parçalanması, kendi mülkünde oturan insan sayısının hızlı artışı ve 1980'lerde eşitsizliğin artmasıyla iyice kötüleşen, ciddi bir kutuplaşmaya yol açtı. Gettolaşmayı engellemenin bir yolu var mı? *Sosyal konuta sahip olma, sosyal konutları yönetme ve kiraya verme yöntemlerini değiştirsek*, sosyal konut edinmede seçme şansı ve özgürlüğünü azamileştirmemiz, daha farklı gelir gruplarını çekmemiz, ailevi ve toplumsal bağların güçlenmesini teşvik etmemiz, güvenlik ve bakım hizmetlerini iyileştirmemiz, tek bir sınıfa hitap eden mülkleri bir araya toplamak yerine öteki sınıflara ait mülkler arasına dağıtmamız, en kötü yerleşimlerde belli ırkların yoğunlaşmasını engellememiz mümkün olur.⁴
- Birçok şehir içi mahallede yüksek oranlarda etnik yığılma var. Bu alanlar kalabalık ve baskı altında. Ama esas olarak, sakinleri beyaz olan pek çok şehir iç mahalleye göre daha fazla girişimci olma eğilimi gösteriyorlar. Şehirlerin geleceği, genellikle çöken beyaz bölgelerin yanı sıra, daha canlı, daha gözde bölgelerde *azınlık topluluklarının desteklenmesi ve bütünleştirilmesine* bağlı.
- Ciddi ölçüde gerileyen kentsel alanlarda yaşayan insanlar, gidecek belirsizleşen bir gelecekle karşı karşıyalar. Bazıları bu alanların yeniden canlandırılabilmesi için yeni yıkımlar yapma ve silip süpürme yaklaşımını benimsiyor. Pek çok kişi mahallesini savunuyor ve iyi bir geleceğe ulaşmayı bekliyor. *Silip süpürme çözümleri topluluk bağlarına son derece zararlı, maliyetli ve bu yüzden de ciddi gerileme* yaşayan birkaç bin mahallede yürürlüğe konmaları imkânsız. İnsanlara sahip çıkmak, mahallelerde mikrogirişimler geliştirmek, *şehirleri restore etmek, güzelleştirmek ve kalitesini yükseltmek*, eski ve çoğu güncel olan kentsel yeniden canlandırma programlarından vazgeçilmesi düşüncesine kıyasla kesinlikle daha gerçekçi bir fikir.
- Hükümetin mahalleler için en nitelikli girişimi olan Topluluklar için Yeni Anlaşma, elli kadar ma-

halleye yardımcı olacak. Ne yazık ki, yenileme programları bir seferde çok küçük sayılar hedefliyor. Bizim, Britanya'daki tüm kasaba ve şehirleri kapsayacak, uygulanabilir, para aktarılabilir projelere ihtiyacımız var. Sosyal Dışlanma Birimi'nin "mahalleleri yenileme stratejisi", aksaklıkları gidermek ve sorunları yerel olarak çözmek için, mahalle "muhtarlarını" da işin içine sokmalı. İyileştirilen koşulların sürekliliğini ve güvenliğini sağlamak için mahalle bekçileri ve hizmetlileri yardıma çağrılmalı.

[...]

NOTLAR

- 1 CASE [Centre for Analysis of Social Exclusion], *Persistent Poverty and Lifetime Inequality: The Evidence*, HM Treasury'de, Prof. John Hills'in başkanlığında gerçekleştirilen bir atölye çalışmasından izlenimler. CASE report 5, London School of Economics ve HM Treasury Occasional Paper 10.
- 2 Urban Task Force, *Towards an Urban Renaissance* (Londra: DETR, 1999).
- 3 A. Power ve K. Mumford, *The Slow Death of Great Cities: Urban Abandonment or Urban Renaissance* (York: Joseph Rowntree Foundation, 1999).
- 4 A. Power, *Estates on the Edge* (Londra: Routledge, 1999).

Bölüm 19

NÜFUS ARTIŞI ve EKOLOJİK KRİZ

Altmış üçüncü makalede, Scott Lash ve meslektaşları, nükleer enerjinin kullanımı hakkındaki zıt görüşleri ele alıyorlar. Bunu yaparken, insanlarn bilimsel buluşlara ne kadar geç karşılık verdiklerini, onları ne kadar geç yorumladıklarını analiz ediyorlar. Yazarlar, potansiyel kirlenme konusunda görüşlerini açıklayan grupların birbirlerini tam olarak anlamadığını gösteriyorlar. Hükümet görevlileri yerel tarımın özelliklerini anlamakta başarısız oldular. Biliminsanları çiftçilerin yerel bilgilerini görmezden gelerek, birtakım deneyler yaptılar, ancak çiftçiler bu deneylerin yetersiz olduğunu biliyorlardı. Deneylere katılan çiftçiler “uzman”ların fikirlerini tam olarak anlamadılar.

Şimdiye dek çevre ve ekonomik büyümeyle ilgili politikalar arasında doğal bir çatışma bulunduğu düşünüldü. Son yıllarda ise, ekonomik gelişme ve iş sahası yaratmanın çevre duyarlılığı ile uyumlu olabileceğini keşfettik. Ernst Von Weizsäcker ve meslektaşları, altmış dördüncü makalede, doğru teknolojileri uygulayarak, hem ekonomik verimi arttırabileceğimizi, hem de ekolojik hasarı

azaltabileceğimizi savunuyorlar. Şu anda tükettiğimiz kaynakların yarısını kullanarak, şimdi ürettiğimiz zenginliğin iki katını yaratabileceğimizi ileri sürüyor ve bu yaklaşımlarına “Katsayı Dört” adını veriyorlar.

Altmış beşinci makale günümüz dünyasında göçün etkisini tartışıyor. Tarihte pek çok noktada büyük ölçekli göçler yaşandı. Örneğin 200-300 yıl öncesinin köle ticareti süresince milyonlarca insan köle olarak çalışmak üzere Afrika’dan Kuzey ve Güney Amerika’ya taşındı. Bugün insanların daha iyi bir yaşam arayışında, ülkeler ya da kıtalar arası dolaşma istekleriyle körüklenen, büyük ölçekli nüfus hareketleri yaygın. ABD dünyanın her yerinden gelen göçmenler için birincil ev sahibi toplum olmaya devam ediyor. Ancak Batı Avrupa ülkelerine göç rakamlarını giderek artırıyor. Her ne kadar göç, insanların yerleştiği ülkelerde yaşayanların düşmanca tepkilerini kısırtsa da, birçok kanıt göç olgusunun ekonomik canlılığa ve kültürel çeşitliliğe katkıda bulunduğunu ve bu nedenle göçün olumlu sonuçları olduğunu gösteriyor.

63. Risk, Çevre ve Modernlik: Yeni Bir Ekolojiye Doğru

Scott Lash, Bronislaw Szerszynski, Brian Wynne

[...]

Wynne, kuzeybatı İngiltere'nin dağlık bölgesi Cumbria'da, 1986 Çernobil nükleer kazasından kaynaklanan radyoaktif serpintiye bağlı olarak, koyun hareketi ve satışı üzerindeki idari kısıtlamalara maruz kalan koyun yetiştiricilerinin tepkilerini araştırdı. Çiftçiler, bir süredir, ancak en yoğun olarak bir ya da iki yıldır, radyoaktivitenin davranışı ve kısıtlamaların tahmini olarak daha ne kadar süreceğiyle ilgili resmi görüşlerin belirlenmesinden sorumlu olan çok çeşitli kurumlara bağlı biliminsanları ile iletişim halindeydiler. Görece olarak iyi tanımlanmış, halk kitlesi ile kısmi, ancak oldukça tipik bir uzmanlık sistemi arasındaki bu karşılıklı etkileşimler, bilimsel bilginin toplumsal temeli ile halk arasındaki güvenilirliği ve bilimsel olmayan bilginin doğasıyla ilgili birkaç noktayı daha aydınlatıyor.

Birleşik Krallık'ta radyoaktif serpintiye ilgili herhangi bir sorunun varlığının başlangıçta reddedilmesinin ardından, 1986 yılının Haziran ayında, Birleşik Krallık Tarım Bakanlığı, Kuzey İngiltere'deki Lake Dis-

trict benzeri tepelik bölgelerde koyun hareketi ve satışına aniden geniş kapsamlı bir yasaklama getirdi. Bu, Britanya çiftçiliğinin marjinal ve ekonomik açıdan kırılğan olan bir sektörü için potansiyel olarak yıkıcı bir karardı. Çünkü bu çiftçilerin neredeyse tüm yıllık gelirleri, yaz ortasından başlayarak, kuzularının bir kısmını satabilmelerine bağlıydı. Çiftçiler sadece gelirlerini yitirmeyecek, aynı zamanda, ellerinde tutmak zorunda kalırlarsa, bu kuzuları besleyemeyeceklerdi. Çünkü bu tepelik bölgeler çoğunlukla cılız otlaklar ve, bir çiftçinin söylediğine göre, kuzular üstünde yürütülmediği takdirde birkaç gün içinde çöle dönüşecek olan çok sınırlı boyutta vadi çayırı ihtiva ediyorlar. Böylece tepe çiftçiliği ekonomisinin ve kültürünün uzun vadede bozulmasıyla birlikte, koyun sürülerinin toptan imhası gündeme geldi.

Bakanlık yasağın yalnızca üç hafta süreceğini açıkladığında korkunç tehditler yatıştırılmış oldu. Bu, yıllık satışlar başlamadan önce durumu normale döndürmeye yetecek kadar kısa bir süreydi. Bu rahatlatıcı karar, radyoazyumun doğal ortamdaki davran-

nışı hakkındaki bilimsel tahminlere dayanıyordu. Bu kaniya göre, serpinti, koyunların beslendiği bitkilerden temizlenip, bitki örtüsü ve besin zincirine karışması mümkün olmayacak şekilde emileceği ve kimyasal olarak bağlanacağı toprağa geçecekti. Böylece, bir defalığına kirlenme modeli dikkate alındı. Bu, serpintiden bir süre sonra koyunların daha fazla radyoaktif madde almayacağı anlamına geliyordu. Koyunların bedeninde ölçülen radyosezyumun miktarının şu anda azami düzeyde olduğu ve bu radyoaktif maddenin, biyolojik yarılanma ömrü neyse ona göre, zamanla bozunacağı varsayıldı. Sezyumun koyunlardaki yarılanma ömrü 20 gün kadar olduğu için, kirlilik miktarlarının üç hafta içinde müdahale gerektiren seviyenin altına düşeceği tahmin ediliyordu. Bu görüş, yetkililer tarafından tam bir kesinlikle ifade ediliyordu.

Temmuz 1986'da, üç haftalık yasağın belirsiz bir süreliğine uzatılması gerektiğinin aniden ilan edilmesi, önceki teselliler ve hatta biliminsanları, devlet görevlileri ve bakanların herhangi bir sorun olduğunu inkâr eden açıklamaları ile şaşırtıcı bir tezat oluşturuyordu. Bilimsel inanışlar ve ifadelerin aksine, var olan yaklaşımın acilen yeniden değerlendirilmesine başlandı. Tepe çiftçiliğinin iflas edeceğine dair artan korkuları gidermek için, bu kısıtlamalar, kirlenmenin yaşandığı bölgedeki koyunların insanlar tarafından tüketilmeye uygun olmadıklarını gösteren bir boya ile işaretlenmesi koşuluyla satılmala-

rına izin verilecek şekilde değiştirildi. Böylece, koyunlar, radyoaktif maddeden arınmış sayılana dek, kesilmek üzere satılamayacaklarsa da, en azından canlı kalmak üzere satılabilecek ve cılız otlakların bulunduğu kirlenmiş tepe bölgelerinden dışarıya çıkartılabileceklerdi. Koyunlar kirlenmemiş topraklara çıkartıldığında, bunun uzun sürmeyeceği tahmin ediliyordu.

Çiftçilerin kendilerini tamamen bilimsel çalışmaların kontrolü altına girmiş hissettiklerini gözlemlemek büyük önem taşıyan bir noktadır. İşaretlenmiş koyunlarını satıp, sürü nüfusunun aşırı artması tehlikesinden kurtulmuş olsalar bile, koyunları hastalıklı olduğu için pazarda büyük para kaybedeceklerdi. Aslında aynı şey, yine aynı bölgeye ait olduğu halde işaretlenmemiş koyunlar için de geçerliydi. Uzmanlar, çiftçiler arasında büyük bir hayal kırıklığı ve güven kaybı oluşturan kadar, bu toplumsal gerçeğin farkına varmadılar. Yine de koyunlarını elde tutacak olsalardı, ek ithal yem maliyetlerinin yanı sıra, hastalığın yayılması ve diğer sorunlarla birlikte yaşamak zorunda kalabileceklerdi. Kendi yüksek radyosezyum düzeyi modellerinin kısa vadeli olduğuna inanan biliminsanları, ilk başta düşünülenlerden daha geç olsa bile, kısıtlamaların kısa zamanda kaldırılacağını umut ederek, çiftçilere biraz daha beklemelemleri tavsiye etmeye devam ettiler. Her yönden kapana kısılan birçok çiftçi, uzmanların hata yaptığını gösteren deliller olmasına rağmen, bu tavsiyeye uydular. An-

cak uzmanların kısıtlamaların uzun sürmeyeceği vaatleri gerçekleşmediğinde umutları boşa çıktı.

Kamu politikası taahhüt ve tahminlerinin sonucu olduğu düşünülün, “yalnızca üç hafta” değerlendirilmesinin bir hata olduğu giderek aydınlanmaya başladı. Fakat bu durum, ancak takip eden yıllarda, ortaya daha fazla araştırma ve tartışma çıkınca kesinleşti. Yalnızca üç haftalık bir sorun olduğuna dair tahminler alkali killi toprak varsayımına dayanıyordu. Bu tür topraklarda, radyosezyumun biliminsanlarınca tahayyül edilen davranışsal özellikleri gerçekten de oluşur. Asıl sorun şuydu. Biliminsanları bu bilginin doğasını gözden kaçırmışlardı. Çünkü killi toprak evrensel bir koşul değildi ve tepe bölgelerinde bulunanlar gibi, başka toprak çeşitlerinde de çok farklı davranışlar yaygındı. Bu bölgelerde asitli turba ağır basıyordu ve bu tür topraklarda radyosezyum kimyasal olarak hareketli kalıyor ve bundan dolayı topraktan kök emilimine ve koyunların otladığı bitki örtüsüne geçmeye elverişli oluyor. Kısmi koşullardan elde edilen bilginin evrensel bilgi olduğunu farz ettikleri için, biliminsanları, bu koşullarda koyunların sürekli yeniden kirlenmeye ve bu yüzden de muhtemelen çok daha uzun süreli kısıtlamalara maruz kaldığını anlamadılar.

Çernobil kazası ve ardından getirilen kısıtlamaların yol açtığı kriz ortamında bir tartışma daha çıktı. Biliminsanları masum bir yanlışla mı düşmüştü, yoksa hükümet yetki-

lileri kamuoyu tepkisinin önüne geçmek için gerçekleri saklamaya mı çalışmıştı? Bir hatanın varlığı bile, açık ve net olarak kabul edilmedi. Fakat buna ek olarak yeni bir sorun belirdi. Kısıtlamalara başlangıçta Cumbria ili boyutlarında geniş bir alan dahil edilmişti. Bu alan, üç ay içinde, deniz kıyısına yakın dağlarda bulunan devasa büyüklükteki uluslararası Sellafield nükleer kompleksinin yakınında ve oradan gelecek rüzgâra açık olan hilal şeklindeki küçük bir araziye indirildi. Bu bölge yüksek kirlilik düzeyleri göstermeye devam edince, biliminsanlarının güvenli tahminlerine karşın, bazı kişiler kirliliğin bulunduğu araziye bakarak, ölçülen kirliliğin Çernobil’den değil, Sellafield’den kaynaklandığını düşünmeye başladılar ve uzman makamlar tarafından gerçekten fark edilip edilmediğini ya da gizlenip gizlenmediğini sorgulamaya başladılar. Sellafield’in radyoaktif kirlenmenin sebebi olarak kötü şöhreti ve tarihin en kötü sivil nükleer kazasının bu arazideki bir reaktörde gerçekleşmiş olduğu ortada iken, diyebiliriz ki, bu tahmin hiç de yersiz değildi. 1957 yangınının bu bölgeye radyosezyum ve diğer radyoaktif materyalleri püskürttüğü ve bunun daha sonra birkaç hafta süt satışlarının yasaklanmasına neden olduğu biliniyordu. Hatta bazı çiftçiler, hükümetin ve nükleer sanayinin bütün bunları bildiğini, ama bu çevresel kirlilik için uygun bir savunma fırsatı belediklerini ve Çernobil’in bunu sağladığını iddia ettiler.

Biliminsanları bu iddiaları temelsiz bularak yok saydılar ve çevreden toplanan radyosezyum örneklerinin ortaya koyduğu açık bilimsel kanıtlara işaret ettiler. Çekirdek parçalanması (nükleer fizyon) sürecinde ışıyan radyosezyum, iki izotoptan, sezyum-134 ve sezyum-137'den oluşur. İkincisinin yarılanma ömrü yaklaşık otuz yıl iken, ilkinin yarılanma ömrü yaklaşık bir yıldır. Bir nükleer yakıtın belli koşullarda yanmasıyla ortaya çıkan parçalanma ürünleri arasında sezyum-137'nin sezyum-134'e oranı sabittir. Fakat aradan zaman geçince, yarılanma ömürleri farklı olduğu için bu oran yükselir. Çernobil kazasında oluşan serpintide bu oran aşağı yukarı 2:1 idi. Sellafield'den Çernobil kazası sırasında (genellikle işlenmeden önce senelerce bu bölgede depolanan yeniden işlenmiş yakıtın) çıkan tipik emisyonunda ya da eski 1957 kazası sırasında çıkan emisyonunda bu oran 12:1 civarında olacaktır. Söz konusu iki izotop farklı frekanslarda gama ışını yayarlar. Bu yüzden biliminsanlarına göre toplanan örneklerin radyoaktif "parmak izlerindeki" farklı iki kaynağı ayırt etmenin açık bir yolu vardı. Biliminsanları yine de, hiç tereddüt etmeden, çevrede bulunan kirliliğin kaynağının Sellafield değil, Çernobil olduğunu iddia ettiler. Bu görüş çiftçileri ikna edemedi. Çiftçilerin şüpheleri incelemeğe değer.

İlkin, uzmanların fikirleri konusunda hiç şüpheleri olmamasına rağmen, onların kirlenme tahminlerinde çok büyük bir hata yaptıklarını ve

hatalarını kabul etmediklerini gördüler. Üstelik bu sefer, farklı kaynakların ayırt edilmesinin teknik süreçleriyle ilgili, uzmanların iddia ettiklerinden çok daha fazla belirsizlik vardı. Eldeki toprak örnekleri karışık tortular ihtiva ediyordu. Ölçülen izotop oranları, izotop yoğunluklarını ve herhangi bir kaynakla ilgili kesin oran tahminlerini toplu halde veriyordu. Örneklenen tortuların tipik olarak % 50'sinin Çernobil radyosezyumu ve % 50'sinin de Sellafield ve "diğer kaynaklardan" gelen radyosezyumu içerdiği daha sonra kabul edildi. "Diğer kaynaklar" atmosfer silahları denemeleriydi. Bu açıklamalar şüpheli çiftçilerin kanılarının doğruya başlangıçta Sellafield'in kesinlikle masum olduğunu ileri süren uzmanların iddialarından daha yakın olduğunu ortaya koyuyordu.

Halk Sellafield'in konumunu ve başka bir sebeple açıklanamayacak ve anlaşılamayacak olan, çevresindeki hilal biçimli alanda ısrarla devam eden kirliliği doğrudan gözlemlemesinin yanı sıra, kurumsal "beden dili"nde uzmanların iddialarının güvenilirliğine gölge düşüren bazı öğeler fark etti. Resmi bilimin abartılı kesinliği bu öğelerden biriydi. Etkilenen bölgeden 1986'dan önce alınan verilerle ilgili olarak, ölçümlerin ondan önce yüksek olmadığı iddiasını test etmek üzere tasarlanan soruların ya 1986 sonrasındaki ya da başka bölgelerden alınan verilere doğru saptırılış biçimleri de bu öğelerden bir başkasıydı. Bu, ya şüphe edilen yüksek düzeylerin bulunduğu ve üstlerinin

örtölmekte olduğuna ya da ortada hiç veri olmadığına işaret ediyordu. Ancak bu bölgenin 1957 yangınından etkilendiği göz önünde bulundurulursa her iki durumda da büyük boyutlarda bir ihmal göze çarpıyordu. Uzman otoritelerin bu seçimleri ahlakasal bir çöküş veya kendini beğenmişlikten kaynaklanan gülünç bir yetersizlik gibi görünüyordu.

Resmi kurumlar tarafından geçmişte gerçekleştirilen gizlilik ve yanlış bilgilendirme uygulamaları da, var olan risk meselesine katkıda bulunuyordu. Halk, uzmanlara güvenmesi gerektiğini ve çevresel tehlikeler hakkında kendi başına bilgi edinmeyeceğini gayet iyi bilmesine rağmen, geçmişteki deneyimlerinden ötürü, aslında bu kurumlara güvenmemesi gerektiğinin de farkındaydı. Bu durum, o günkü meseleyle ilgili olan kanıtı da güçlendiriyordu. Ancak uzmanların güvenilirmez olduğunu hissetseler de, onlara bağımlı olduklarının farkında olacak kadar gerçekçiydiler. Çoğunlukla sanki onlara *güveniyorlarmış* gibi konuşuyor ve davranıyorlardı. Tipik bir çiftçinin görüşü şuydu: “Biliminsanları bize bunların tamamının Çernobil’den olduğunu söylüyorlar. Onlara inanmak zorundasınız. Eğer bir doktor soğuk algınlığından dolayı size kalçadan bir iğne vermiş olsaydı, onunla tartışmazdınız, değil mi?” Diğer bir deyişle, onlara güveniyormuş gibi görünebiliriz. Ancak sadece onlara ‘inanmak’tan başka bir şansımızın olmaması bizim kendi inançlarımız olmadığı anlamına gelmez.”

Halkın bilimsel iddiaları değerlendirmesini etkileyen başka bir faktör de, uzmanların krizin anlaşılması ve yönetilmesi için önemli olan yerel öğeleri, mesleki çiftçilik bilgisi de dahil olmak üzere ihmal etmeleriydi. Uzmanlar, kısıtlamaların tepelik bölgede koyun yetiştiriciliği üzerindeki etkilerini anlamamışlardı ve öğrenme ihtiyacını da hissetmiyorlardı. Örneğin, çiftçilerin koyunları kirlenmenin en yüksek olduğu tepeliklerden aşağıya, daha az kirlenmiş olan vadi çayırılarına indirebileceklerini ve böylece kirlenme düzeylerini hareket eşiklerinin altına düşürebileceklerini düşünüyorlardı. Biliminsanlarının bu ve bunun gibi hatalı yaklaşımları, çiftçiler tarafından onaylanmıyor ve görmezden geliniyordu. Uzmanların hayvan yetiştiriciliği konusundaki cahillikleri karşısında sık sık öfke patlamaları yaşınyordu. Aşağıda uzmanların saman sapının otlak azlığı sorununa çare olabileceği önerisine verilen bir karşılık var:

[Uzmanlar] bizim yaşam biçimimizi anlamıyorlar. Sanıyorlar ki, sen yamacın dibinde durursun, bir mendil sallarsın ve bütün koyunlar koşarak gelirler... Ben samana yem gözüyle bakacak bir koyun duymadım hiç. Böyle şeyler duyduğunda insanın tüyleri diken diken oluyor. İnsan bu adamların neden söz ettiğini merak ediyor.

Buna ek olarak, çiftçileri kızdıran bir başka etmen de, çiftçilerin çevre koşulları ve koyunların davranışları ile ilgili mesleki bilgilerinin uzmanlar tarafından görmez-

den gelinmesiydi. Uzmanların alan gözlemlerinden elde ettiği bilimsel bilgiler oldukça belirsiz ve yetersizdi. Çiftçiler, biliminsanlarının dağ yamaçları ve tarlaların neresinden örnek toplayacakları konusunda oldukça keyfi şekilde karar verdiğini gözlediler. Biliminsanları koyunlardaki kirliliğe dair resmi verilerini veya koyunları izleme yöntemlerini değiştirirken çiftçiler onlara yardımcı oldular. Ama bilgi aynı halk topluluğuna resmi bilimsel bilgi olarak geri döndüğünde, bu tür açık uçluluk ve belirsizlikler ortadan kaldırılmış oluyordu.

Yöre çiftçileri ile biliminsanları arasındaki çatışmaların çoğu, bilimin yapısal bir özeliği olan standartlaştırma tutumu yüzünden yaşanıyordu. Bir taraftan çiftçiler komşu çiftlikler arasındaki ve hatta tek bir çiftliğin farklı bölümleri arasındaki çevre, iklim, yönetim vs. farklarını bilir ve birleştirebilirken, biliminsanları genellikle birkaç çiftliği ve hatta vadileri aynı kefeye koyuyordu. Bu farklılıklar çoğunlukla çiftçilerdeki beceri ve mesleki kimliğin sağlam unsurlarını yansıtıyordu. Çiftçiler bunların bilimsel bilgi içinde yok edildiğini ve bunun cahilce ve duyarsızca yapıldığını görüyorlardı. Merkezi idare ve bürokrasi ile daha teklifsiz, bireyci ve uyum sağlamaya dayalı olan bir kültür arasındaki çatışmayla ilişkili bu çekişmeyi ifade eden tipik birşikâyet şöyledir: “Onların anlayamadıkları bu. Onlara göre çiftlik çiftliktir. Koyunsa koyun. Onları bir

üretim bandından ya da bir şeylerden indirip damgaladığımızı sanıyorlar.”

Başka olaylarda da, biliminsanları çiftçilerin gayriresmi uzmanlıklarını yok saydılar ve çiftçilerin gerçekçi olmadığını bildikleri deneyler yaptılar. Bu deneylerden biri, kirlenmiş olan bitki örtüsü üzerine serpilen bentonitin koyunlardaki kirliliğin düşürülmesine olan etkilerini incelemek amacıyla yapılan bir deneydi. Deney, koyunları her yeri aynı oranda kirlenmiş bir otlakta birbirine bitişik arazi parçaları üzerine yerleştirilmiş birkaç ağıla koymayı, her ağılın arazisine farklı miktarlarda bentonit serpmeyi ve hem bentonit serpme işleminin önce hem de sonra kısa aralıklarla koyunlardaki kirlilik düzeylerini ölçmeyi içeriyordu. Çiftçiler kendi aralarında, kısa zamanda bu deneylerin işe yaramayacağını, çünkü tepe koyunlarının ağıllara konmaya alışkın olmadıklarını ve böyle doğal olmayan koşullarda “çürüğe çıkacaklarını”, yani kondisyon kaybedeceklerini ve metabolizmalarının çok kötü etkileneceğini, bunun da deney sonuçlarını etkileyeceğini gözlemlediler. Bu ortam, uzman bilgisinin ve halk bilgisinin etkileşim içine girdiği ve bilimsel deneylerin uygun tasarımları üzerinde çatıştıkları tipik bir alandı.

Çiftçilerin eleştirileri hiçbir zaman açıkça kabul edilmedi. Birkaç ay sonra biliminsanlarının deneyleri sonlandırıldı. Ancak yöre halkı bi-

limsel vaatlerin geçerliliğini sağlam bir şekilde yargıladı. Uzman görüşleri ve halk görüşleri arasında yaşanan çatışmaların çoğu, tahmin ve denetimi mutlak olarak gören bilimsel kültür ile çiftlik yönetimi kararlarında birçok çevresel ve kuşatıcı toplumsal etmenin denetimden yoksun olmasını mutlak olarak kabul eden çiftçilerin kültürleri arasındaki çatışmadan kaynaklanıyordu. Çiftçiler, tahmin edilebilirliği güvenilmez bir iddia olarak kabul ediyor ve bu yüzden uyum sağlayabilirliği ve esnekliği kendi kültürel ve pratik bilgilerinin anahtarı olarak değerlendiriyorlardı. Bilimsel uzmanlar, bu yöre halkının pek de basit olmayan sorunlarını yok saydılar ya da yanlış anladılar ve buranın denetlenebilirliği ile ilgili farklı iddialarda bulundular. Başka bir deyişle, iki bilgi kültürü, etkinlik ve denetimle ilgili farklı fikirler ifade ettiler. Bu sorunun hem ampirik hem de normatif boyutları vardı.

Bu örnek uzman ve alaylı bilgi kültürlerinin etkileşim içine girdiği birçok örnekle uyum gösteriyor. [...] Dickens meteoroloji uzmanları ile sıradan halkın hortumlar gibi marjinal hava olayları hakkında yaşadığı çatışmaların altında buna benzer etmenlerin yattığını ileri sürer.¹ Martin, çalışan kadınlar ile biyoloji uzmanları arasında âdet dönemine dair gerçekleşen çatışmalarda da benzer kültürel boyutlar olduğunu bulmuştur.² Bunlar, uzman olmayan halkın, “tarafsız” nesnel bilimsel bilgiye tepkiyle yaklaşması meselesi

değildir. İnsan doğasını, amaçlarını ve ilişkilerin belirli normatif modellerini somutlaştıran, bir *kültürel* müdahale biçimine verilen “kültürel” yanıtlar meselesidir.

Bilimsel çalışmalar ve halkın görüşleri arasındaki etkileşim üzerine yapılan diğer birçok çalışma bu tür bir analizi destekliyor. Bu [...] çalışmalar aşağıdaki ortak özellikleri gösteriyor:

- Bilimsel uzmanlık bilgisi, insan türünün toplumsal ilişkiler, davranış ve değerleriyle ilgili fikir ve sözlerini kapsar.
- Uzmanlık bilgisi, ayrıca problematik “yapısal” ya da kararlı bilişsel tutumları; örneğin etkinliğin, denetimin, tahminin ya da standartlaştırmanın yeri hakkındaki kararlı tutumları temsil eder.
- Uzmanlık alanı dışındaki mesleki bilgileri göz ardı eder ve kabul etmez.
- İkincil bir düzeyde, daha sonra, alan dışından gelen direnişleri, gerçekler yerine cehalet ve mantıksızlık üzerine kurulu tutumlar olarak tanımlar.
- Böylece, kamuoyunda, bu yabancılaşmayı ve toplumsal denetimi doğuran toplumsal aktörlere (uzmanlar) bağımlı olmak konusunda üstü kapalı tereddütlerle ilgili daha ileri bir tepki gündeme gelir.
- Dolayısıyla, “risk toplumunda” temel risk duygusu, kendi kültü-

rel açıdan sorunlu ve yetersiz insan modellerine karşı son derece düşüncesizce hareket eden uzman sistemlerine bağımlılığın doğurduğu kimliğin tehlikeye girmesi riskidir.

[...]

NOTLAR

- 1 P. Dickens, *Society and Nature: Towards a Green Social Theory* (New York and London: Harvester/Wheatsheaf, 1992).
- 2 E. Martin, *The Woman in the Body* (Milton Keynes: Open University Press, 1989).

64. Katsayı Dört: Refahı İki Katına Çıkarmak ve Kaynak Kullanımını Yarıya İndirmek

Ernst Von Weizsaker, Amory B. Lovins, L. Hunter Lovins

İlerleme için Heyecan Verici Umutlar

“Katsayı Dört”, özetle, kaynak verimliliğinin dört misli artabileceği ve arttırılması gerektiği anlamına geliyor. Doğal kaynakların bir biriminden elde zenginlik miktarı dörde katlanabilir. Böylece iki misli daha iyi yaşayabilir, ancak şimdi tükettiğimiz yarisını kullanabiliriz.

Bu mesaj hem yeni hem de basit.

Yeni, çünkü teknolojik ilerleme için yeni bir yönelimden daha azını müjdelemiyor. Geçmişte emek verimliliğindeki yükselme ilerleme olarak kabul edilirdi. Biz *kaynak verimliliğinin* de aynı derecede önemli olduğuna ve birinci öncelik olarak düşünülməsi gerektiğine inanıyoruz.

Mesajımız basit, niceliksel bir formül öneriyor. Bu [çalışma] dörde veya daha fazlasına katlanmış kaynak verimliliğini temsil eden teknolojileri tarif ediyor. İlerleme, en azından 1992'deki Rio de Janerio Dünya Zirvesi'nden beri bildiğimiz gibi, sürdürülebilirlik kriterini karşılamalı. *Katsayı Dört* ilerlemesi bunu sağlıyor.

Mesaj, aynı zamanda *heyecan verici*; verimlilik devriminin bir kısmını

eksi maliyetle, yani kârlılık elde ederek sağlamanın mümkün olduğunu söylüyor. Çok daha fazlası kârlı hale getirilebilir. Verimlilik devrimine tutunan ülkeler, uluslararası rekabette daha zayıf değil daha güçlü hale gelirler. Bu sadece Kuzey'in sanayileşmiş ülkeleri için geçerli değil. Aslında bu, devasa bir ucuz işgücü ordusuna sahip olup da, enerji sıkıntısı yaşayan Çin, Hindistan, Meksika ya da Mısır için daha çok geçerli. Bu ülkeler, enerji ve malzemeyi nasıl boşa harcayacaklarını neden ABD ve Avrupa'dan öğrensiner ki? Eğer verimlilik devrimini teknolojik ilerlemenin baş tacı yaparlarsa, bu ülkelerin refaha doğru olan yolculukları daha yumuşak, hızlı ve güvenli olacak.

Ahlaki ve Maddi Sebepler

İlerlemenin yönünü değiştirmek bir kitabın yapabileceği bir şey değil. Bu değişim tüketiciler ve seçmenler, müdürler ve mühendisler, politikacılar ve iletişimciler tarafından gerçekleştirilmeli. İnsanlar iyi bir nedenleri olmadıkça alışkanlıklarını değiştirmezler. Çok sayıda insandan oluşan bir kütle, motivasyonu acil ve itici bir

güç olarak düşünmelidir. Aksi takdirde uygarlığımızın gidişatını değiştirmek için yeterli hıza ulaşamayacağız.

Teknolojik ilerlemenin yönünü değiştirmek için, hem ahlaki, hem de maddi sebepler var. Okuyucularımızın çoğunun insanlığın ihtiyaç duyduğu fiziksel destek sistemlerinin korunmasının yüksek bir ahlaki öncelik olduğuna ilişkin görüşümüzü paylaştığına inanıyoruz. Dünyanın ekolojik durumu hızlı hareket etmeyi gerektiriyor. Kıyamet ve karanlık dilini kullanmaktan çekiniyoruz. Ama rahatsız edici birtakım ekolojik olgu ve eğilimleri ortaya koyuyoruz. Gerekli cevaplarla ilgili niceliksel bir şeyler söylemek istiyorsak eğer, bunları ortaya koymamız gerekiyor. Biz dört katsayısı kadar geniş olan, kapatılması gereken boşlukları göstereceğiz.

Eğer bu boşluklar kapatılmazsa, dünya emsali görülmedik sorun ve felaketlere doğru sürüklenebilir. Bunlardan kaçınmak zorlu bir görev gibi görünüyor. Peki, böyle devasa boşluklar kapatılabilirler mi? Bu soru bizleri güzel haberlere ulaştırıyor. Boşluklar kapatılabilir. *Katsayı Dört* çözümün kalbinde yatıyor. Hepsinden iyisi, bizler teknolojik ilerlemenin yönünü değiştirmek için oldukça güçlü *maddi* nedenler keşfedeceğiz.

Bir an önce harekete geçen ülkeler büyük faydalar elde edecekler. Tereddüt eden ülkeler ise, başka yerlerde kaynak verimliliği eğilimi hâkim iken, kısa sürede demode olacak sermaye yatırımları yüzünden mütahiş kayıplar yaşayacaklar.

İsraf Hastalığına Karşı Verimlilik Tedavisi

Buna niçin inanıyoruz? Çünkü toplumumuzun ciddi, ama tedavi edilebilir bir hastalığın pençesinde olduğunu görüyoruz. Bu, kurbanlarını boş yere harcama yapmaya iten, nine ve dedelerimizin “tüketim” adını taktığı hastalıktan farklı değil. Günümüzün tüberkülozu ne vücutlarımızı ne de kaynaklarımızı tüketiyor (kullanılmış enerji ve kaynaklar ardımızda, verimsiz kirlilik olarak duruyorlar). Ama tüketimin insanlar, uluslar ve gezegen üzerindeki etkisi ölümcül ve bulaşıcı.

Bize, sanayileşmenin, yüksek verimlilik ve üretkenlik düzeylerinin bir sonucu olduğu öğretildi. İnsanın üretkenliği Sanayi Devrimi’nden beri kesinlikle defalarca katlandı. İnsan emeğini kaynaklarla ikame ederek üretim kapasitemizi arttırdık. Ancak bu ikame, enerji, malzeme, su, toprak ve hava gibi kaynakların aşırı kullanılması suretiyle, aşırıya kaçtı. “Üretkenlikte” kazanımların bu yoldan yakalanmaya çalışılması, bize kullandığımız temel kaynakları sağlayan ve aynı zamanda uygarlığımızın atıklarını yok etmesi gereken canlı sistemleri baskı altına alıyor.

Bugünlerde çok popüler olan birtakım laf oyunlarına bakılırsa, çevresel sorunların çözümüne yönelik bütün çözümlerin epeyce maliyetli olacağı ileri sürülebilir. Bu görüş yanlıştır. Bu görüşü yanlış kılansa, bu çalışmanın bir bütün olarak ilgilendiği, kaynak verimliliğindeki devrimdir. İnsanları ve kaynakları kullanım tarzı-

mızdaki dengesizlikleri düzeltmek, kaynak verimliliğini geliştirmek, “israf hastalığı”nı tedavi etmek büyük ekonomik olanaklar sunuyor. Tedavinin büyük bir kısmı acı verici değil. Aksine, hem doğal sistemler hem de küresel uygarlığımızın sosyal dokusu için teskin edici.

İsraf denince insanların aklına, evlerindeki çöpler, arabalarından çıkan egzoz dumanları ile işyerleri ve şantiyelerin dışındaki büyük çöp kutuları geliyor. Her yıl ne kadar malzemenin israf edildiğini soracak olursanız, birçok kişi, belli bir yüzdenin israf edildiğini, ama bunun büyük miktarda olmadığını iddia edecektir. Aslında, kaynakları israf etmek konusunda, onları kullanmaktan on kat daha başarılıyız. ABD Ulusal Mühendislik Akademisi için yapılan bir çalışma, satın aldığımız ve “tükettiğimiz” malzemenin % 93 kadarının hiçbir şekilde satılabilir ürünler olmadığını ortaya koymuştur. Dahası, ürünlerin % 80’i, tek bir kullanımdan sonra hurdaya çıkıyorlar, geri kalanın bir bu kadarı da, olması gerektiği kadar dayanıklı değil. Ticari reformcu Paul Hawken, ABD’de malların içerdikleri ya da yapıldıkları malzemelerin % 99’unun, satıştan sonraki altı hafta içinde çöpe atıldığını tahmin ediyor.

Tükettiğimiz enerji, su ve taşıma hizmetlerinin çoğunluğu da genellikle biz onları satın almadan boşa harcanıyor. Biz bunlar için para öderiz, ancak onlar işe yarar bir hizmet sunmazlar. Isı, izolasyonu zayıf olan evlerimizin çatılarından kaçır;

bir ampulü yakmak için, sadece % 3’ü ışığa dönüştürülen, nükleer veya kömür bazlı enerji santralinde elde edilen enerji kullanılır (enerji santralinde kullanılan yakıtın yarattığı enerjinin % 70’i lambaya ulaşmadan önce kaybolur, ampul ise elektrik enerjisinin yalnızca % 10’unu ışığa çevirir); bir arabanın deposundaki benzinin yarattığı enerjinin % 80-85’i lastiklere ulaşmadan önce motorda ve aktarma organlarında harcanır; su bir ekinin köklerine varmadan önce buharlaşır ya da damlar; daha yerel yöntemler kullanılarak aynı başarıyla üretilip satılabilecek mallar büyük mesafeler arasında taşınır. Tüm bunlar getirisi olmayan maliyetlerdir.

Bu israf pahalıya mal oluyor. Ortalama bir Amerikalı, ister evi için olsun, ister iş dünyasının malları veya hizmetleri için olsun, bir yılda enerji için yaklaşık 2.000 dolar öder. Buna boşa harcanan metali, toprağı, suyu, odunu, lifi ve tüm bunları oradan oraya taşımanın maliyetini ekleyince ortalama bir Amerikalının her yıl binlerce doları çarçur ettiği görülecektir. Bu israf, 250 milyon insanla çarpıldığında, her yıl en azından bir trilyon doların hiç gerek olmadan harcadığı sonucunu verir. Böylesi bir israf, aileleri (özellikle düşük gelirli olanları) yoksullaştırıyor, rekabet yeteneğini azaltıyor, kaynaklarımızı tehlikeye sokuyor, suyu, havayı, toprağı ve insanları zehirliyor, istihdamı ve ekonomik canlılığı baskı altına alıyor.

Verimlilik Tedavisi

Ancak, israf hastalığı tedavi edilebilir. Çaresi, laboratuvarlar, iş tezgâhları, biliminsanları ve teknoloji uzmanlarının üretim hatlarından, şehir planlamacılarının ve mimarların politikaları ve tasarımlarından, mühendislerin, kimyagerlerin, çiftçilerin hünelerinden ve her bir insanın zekâsından geliyor. Bu, doğru bilim, iyi iktisat ve sağduyuya dayanıyor. Tedavi, kaynakları verimli bir şekilde kullanmak. Yani daha az çabayla daha çoğunu gerçekleştirmek. Bu geçmişe gitmek ya da eski araçlara dönüş yapmak sorunu değil. Bu, kaynak verimliliğinde dramatik artışları başarabileceğimiz yeni bir sanayi devriminin başlangıcı.

Bunu gerçekleştirmenin yolları son birkaç senede belirgin biçimde çoğalarak iş dünyası ve toplum için tamamıyla beklenmedik fırsatlar yaratmıştır. Bu [çalışma] ileri kaynak verimliliğinde ortaya çıkan bu fırsatları tanıtıyor ve insanları bu fırsatları değerlendirmeye çağırıyor. Kaynakları, *şimdi yaptığımızdan en az dört kat daha verimli* kullanmak için, uygulanabilir ve genellikle kârlı olan yolları gösteriyor. Ya da başka bir şekilde söylersek, bugün yaptığımız her şeyi, kullanmakta olduğumuz enerji ve malzemenin sadece dörtte biri ile şimdiki kadar iyi ya da daha iyi başarabileceğimiz anlamına geliyor. Bu, örneğin, aynı anda kaynak kullanımını yarıya indirerek küresel yaşam standardını ikiye katlamayı mümkün kılabilir. Daha büyük çaba

gerektiren ölçülerdeki daha uzak gelişmeler bile, olanaklı ve maliyetine değer hale geliyor.

Daha azıyla yapmak, daha az, daha kötü ya da bir şeylerden yoksun kalarak yapmak anlamına gelmiyor. Verimlilik, kısmak, konfordan vazgeçmek ya da mahrumiyet demek değil. Birkaç ABD başkanı, “Enerjiyi ölçülü kullanmak, yazı daha sıcak, kışı daha soğuk geçirmektir,” diye iddia ettiğinde, binaları daha az enerji ve para ile daha çok konfor sağlamak üzere geliştirmek suretiyle bize *daha fazla* rahatlık verecek olan enerji verimliliğinden söz etmiyorlardı. Bu genel karışıklığı engellemek için bu çalışmada açıkça anlaşılır bir ifade olmayan “kaynakları ölçülü kullanma” teriminden kaçınıyor ve yerine “kaynak yeterliliği” ve “kaynak verimliliği” terimleri kullanılıyor.

Kaynak Yeterliliği İçin Yedi Neden

Yeterliliğe ulaşabilmek için gerekli olan az çok soyut ahlaki ve maddi sebepleri verdik. Şimdi ise tam olarak yeterli olabilmek için, yedi adet heyecan verici neden önererek konuyu somutlaştıracamız.

- 1 *Daha güzel yaşamak.* Kaynak yeterliliği yaşam kalitesini artırır. Verimli aydınlatma sistemleri ile daha iyi görebilir, verimli buzdolaplarında yemeğimizi daha taze saklayabilir, verimli fabrikalarda daha iyi mallar üretebilir, verimli taşıtlarda daha güvenli ve daha ra-

hat yolculuk edebilir, verimli binarlarda kendimizi daha iyi hissederek ve verimli olarak yetiştirilmiş ekinlerle daha iyi beslenebiliriz.

- 2 *Daha az kirletmek ve tüketmek.* Her şeyin bir yerlere gitmesi gerekir. İsrâf edilen kaynaklar havayı, suyu ya da toprağı kirletirler. Verimlilik israfla mücadele eder ve gereksiz bir kaynak olan kirliliğı azaltır. Kaynak verimliliğı; asit yağmurları, iklim değışmesi, ormansızlaşma, toprak verimliliğinin kaybı ve trafik sıkışıklığı gibi devasa sorunların çözümüne büyük katkılarda bulunabilir. Enerji verimliliğı ve üretken, sürdürülebilir çiftçilik ile ormancılık kendi başlarına, bugünün çevresel sorunlarının % 90'ı kadarının neredeyse ortadan kalkmasını sağlar; bunlara bir maliyet karşılığında değil, ama elverişli koşullar sağlandığında, kârlılıkla çözüm getirebilir.
- 3 *Kâr etmek.* Kaynak verimliliğı genellikle şu nedenlerle kârlıdır: Artık (kullanıldıktan sonra kirlilik etkenlerine dönüşmeyen) kaynakları satın almak ve daha sonra da onları temizlemek için para ödemek zorunda kalmazsınız.
- 4 *Pazarları güçlendirmek ve iş dünyasını kapsamak.* Kaynak verimliliğı kârlı olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, bu yaklaşım, hükümetin talimatları yerine bireysel tercihler ve ticari rekabetle devinen piyasalarda büyük ölçüde uygulanabilir. Teorik olarak, piyasa kuvvetleri kaynak verimlili-

ğini işletebilir. Bununla birlikte, önümüzde hâlâ, engelleri ortadan kaldırmak ve piyasanın tam randımanla çalışmasını engelleyen yapıları değıştirmekle ilgili zorlu bir görev var.

- 5 *Kıt sermayeyi çoğaltmak.* İsrâfı engellemek yoluyla serbest bırakılan para, diğer sorunların çözümünde kullanılabilir. Özellikle, gelişmekte olan ülkeler, verimsiz altyapılara henüz çok fazla sermaye yatırmamış oldukları için, ellerindeki kıt para kaynağını rahatlıkla daha etkili şekilde kullanabilirler. Bir ülke, enerji tasarruflu lambalar veya pencereler yapmak için araç gereç satın alırsa, enerji hizmetlerini, daha çok sayıda enerji santrali kurmak için gerekecek olan yatırımın onda birinden daha az maliyete sağlayabilir. Ayrıca, bu yatırımı en az üç kat hızla tekrar kazanıp başka bir yere tekrar yatırım yapmak yoluyla, yatırılan sermaye ile elde edilen hizmetler otuz misli arttırılabilir. (Bazı hesaplamalar yapılan tasarrufların çok daha yüksek olduğunu gösteriyor.) Gelişmekte olan birçok ülke için bu, mantıklı bir zaman aralığında refaha ulaşmanın tek gerçekçi yolu olabilir.
- 6 *Güvenliğı artırmak.* Kaynaklar için rekabet etmek uluslararası çatışmalara sebep olur ya da mevcut çatışmaları şiddetlendirir. Verimlilik, kaynakları daha fazla ihtiyacı karşılamak üzere genişletir ve siyasi istikrarsızlığı kışkırtan sağ-

lıksız kaynak bağımlılıklarını azaltır. Verimlilik, birilerinin sahip olup bir başkasının istediği her şey olarak tanımlanabilen petrol, kobalt, ormanlar, su gibi kaynaklar için çatışma sebeplerini azaltabilir. (Bazı ülkeler, kaynak bağımlılıkları için doğrudan harcama yaptıkları gibi, bundan doğan askeri maliyetleri de ödemektedir. ABD askeri bütçesinin altıda bir ile dörtte bir arasındaki bir bölümü, yabancı kaynaklara ulaşımı ele geçirmek ve elde tutmak için ayrılmıştır.) Enerji verimliliği, nükleer enerji santralleri ve bunlarda kullanılan malzeme, beceri ve teknolojilerin yerine daha ucuz ve özde askeri olmayan enerji santralleri, malzeme, beceri ve teknolojiler getirmek suretiyle, dolaylı yoldan da olsa, nükleer silahların yayılmasının önüne geçmeye bile yardımcı olabilir.

- 7 *Adil olmak ve daha fazla istihdam yaratmak.* Kaynakları israf etmek, toplumu hızla, çalışanlar ve çalışmayanlar diye ikiye ayıran bozulmuş bir ekonominin öteki yüzüdür. Her iki türlü de, insan enerjisi ve yeteneği trajik bir şekilde yanlış harcanmaktadır. Yine de, bu israfın önemli bir nedeni teknolojik ilerlemenin yanlış ve savurgan hamleleridir. Daha çok kaynak kullanarak ve dünya işgücünün üçte birini fiilen yoksulluk sınırlarının altına doğru çekerek “üreten” insanların sayısını git gide azaltıyoruz. Bize, iki kritik sorunu aynı anda çözecek, daha fazla insa-

nı istihdam etmemize ve daha az kaynak kullanmamıza olanak verecek akılcı bir ekonomik dürtü gerekiyor. İşletmeler, *işçiler yerine verimsiz kilovat-saat, ton ve litreleri başlarından atmalıdır.* Eğer işgücünü daha az, kaynak kullanımını ise daha çok vergilendirirsek, bu daha hızlı gerçekleşecektir.

[...]

Verimliliğin Nesi Yeni?

Verimlilik insan türü kadar eski bir kavram. İnsanlığın ilerlemesi, tüm toplumlarda, daha az şey kullanarak daha çok şey yapmanın yeni yollarının bulunmasıyla mümkün olmuştur. Mühendisliğin ve ticari faaliyetin büyük bir kısmı kaynakları daha verimli kullanmak ile ilgilidir. Ancak geçen 150 yıl boyunca, Sanayi Devrimi’nin teknolojik gayreti *bu doğal kaynakların daha cömertçe kullanılması gerektiği bile, emek verimliliğini arttırmaya adandı.* Ne var ki, son yıllarda, kaynak verimliliği öyle bir kavramsal ve pratik devrimden geçti ki, birçok insan henüz verimliliğin yeni potansiyelinden haberdar olmuş bile değil.

On yıl önce, daha az kaynakla daha fazlasını yapmak konusundaki esas haber teknolojik gelişmenin hızıydı. 1970’teki petrol krizinden beri, her beş yılda bir, prensip olarak, elektriği nasıl öncekinden iki kat daha fazla verimle kullanabileceğimizi öğrendik. Her seferinde, bu ikiye katlanmış verimlilik, teorik olarak,

maliyeti üçte iki oranında düşürüyordu. Böylece, kaynak verimliliği, yani daha büyüğü daha ucuza yapma alanındaki ilerleme oldukça etkiyleyici bir hale geldi. Bu, aslında, her şeyin sürekli daha küçük, hızlı, iyi ve ucuz hale geldiği bilgisayar ve elektronik tüketim aletleri devrimiyle karşılaştırılabilir. Ama enerji ve malzeme kaynağı uzmanları, olaya henüz sürekli artan enerji verimliliği açısından bakmaya başlamadılar. Resmi enerji politikalarını belirleyen kurumlardaki konuşmalar hâlâ, nükleer enerji ne miktarda kömürün yerini tutar ve ne fiyata mal olur türünden sorular üzerine yoğunlaşıyor; oysa bunlar talep cephesindeki devrimden dolayı giderek çağ dışı kalmış ve anlamsız hale gelmiş, arz cephesiyle ilgili sorulardır.

Enerji tasarrufu yapmanın her zaman daha maliyetli olacağı önyargısı, hâlâ geniş bir alanda varlığını sürdürüyor. Genel inanç şu ki, bilindik

“azalan verim” bölgesinin ötesinde, arkasında daha fazla tasarrufun aşırı derecede pahalıya mal olacağı bir duvar olacak. Bu, geçmiş deneyimlere göre, hem kaynak tasarrufları, hem de kirlilik kontrolü için doğrudu ve geleneksel iktisat teorisine de pek güzel uyuyordu.

Ne var ki, bugün sadece yeni teknolojiler yok. Ama aynı zamanda onları birbirine bağlamanın yeni yolları da bulunuyor. Bu yüzden, ilkesel olarak, *büyük tasarruflar genellikle küçük tasarruflardan daha ucuza sağlanabilir*. Birbiriyle ilişkilendirilmiş bir dizi verimlilik teknolojisi, her biri bir diğeriyle uyum içinde olacak şekilde, doğru sıra, yöntem ve oranlarda (tıpkı iyi bir tariftaki aşamalar gibi) uygulamaya konulduğunda, diğer teknolojilerin her birinden ayrı ayrı sağlanamayan, yeni bir ekonomik fayda elde edilebilir.

[...]

65. Göçmenlerin Emek Piyasası Üzerindeki Etkisi

The Economist

Başlangıçtan bu yana, göç, insanlık tarihinin en dikkat çekici özelliklerinden biri olmuştur. İnsanlık dünyanın her yanında aynı anda ortaya çıkmadı. Fakat günümüzde pek çok biliminsanın paylaşılan ortak kanıya göre, önce Afrika'da gelişti ve oradan uzaklara, geniş topraklara yayıldı. Toprak ve toprağın içerdiği kaynakları ele geçirme mücadelesi hiç bitmediği için, insan türü gezegenin büyük bir kısmına yayılıp çoğaldıktan sonra bile, göç olgusu yüzyıllar boyunca tarihte belirleyici bir rol oynamaya devam etti.

Tarihin en büyük insan hareketlerinin pek çoğunda, göçmenler gönüllü olarak yer değiştirmemişlerdi. 17. ve 18. yüzyıllarda 15 milyon insan Afrika'dan köle olarak alındı ve gemilerle Brezilya, Karayipler ve Kuzey Amerika'ya taşındı. 19. yüzyılda, 10 ila 40 milyon arasındaki sözleşmeli işçi ("vasıfsızlar" çoğunlukla kölelerden daha iyi durumda değillerdi), özellikle Çin ve Hindistan'dan, büyük topluluklar halinde dünyanın dört bir tarafına gönderildi.

20. yüzyılda Avrupa ve Asya'da meydana gelen savaşlar milyonlarca, belki de daha fazla kişiyi yurdundan

etti. Ancak herhalde en büyük zorunlu göç 1947'de Hindistan'ın bölünmesinden sonra, 7 milyon Müslümanın Hindistan'dan yeni Pakistan devletine gitmek için yollara düşmeleri ve 7 milyon Hindunun ters yöne doğru kaçışları sırasında gerçekleşti.

Sadece kaçış halindeki ırkların ya da dinlerin üyeleri olarak değil, bireyler olarak da insanlar, her zaman daha iyi bir hayat arayışıyla yolculuk ettiler. 19. yüzyılın ortası ile İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında, 60 milyon insan Avrupa'yı terk ederek (göçmenlerin 40 milyonunu alan) Amerika Birleşik Devletleri, Latin Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi deniz aşırı ülkelere yerleşti. Bu hareketin temelini ekonomik nedenler oluşturuyordu. Bugünlerde insanları çeken ucuz toprak değil yüksek ücretler olsa da, modern çağda göçün nedenleri yine genellikle ekonomiktir.

Geçen yüzyıl boyunca, devlet politikalarındaki değişikliklerin kilit rol oynaması ile birlikte, göçün biçimi epeyce farklılaştı. 1914'e kadar, devletler göç konusunda neredeyse hiçbir denetim uygulamıyorlardı. Bu

da, göçmenlerin Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya doğru gerçekleştirdiği devasa 19. yüzyıl hareketini olanaklı kıldı. Amerika Birleşik Devletleri, fahişe, suçlu, akıl hastası olmayan ya da 1882'den sonra, Çinli olmayan herkesin girişine izin verdi.

Avrupa içinde seyahat etmek büyük ölçüde serbestti. Pasaport yoktu, çalışma izni yoktu. Yabancı ülkelerde doğmuş olan suçlular sınır dışı edilebilirlerdi; ancak bu, göçmen politikasına bağlıydı. Sorular şunlardan ibaretti: Acaba göçmenler yolculuğun maliyetini karşılayabilirler miydi ve vardıklarında evde olduklarından daha iyi bir durumda olurlar mıydı?

1914 ve 1945 arasında, güvenlik endişesiyle, göçe kısmen sınırlama getirildi. Birçok ülke, Hitler Almanya'sından gelen sığınmacılar da dahil olmak üzere, göçmenleri, açıkça ırkçı sebeplerle dışarıda bıraktı. Amerikan Kongresi ülkenin ırksal ve dinsel bileşimini koruma amaçlı yasalar çıkardı.

1945'ten sonra, başka bir büyük değişiklik meydana geldi. Birçok Avrupa ülkesi, işgücü sıkıntısı ile karşılaştı. Bu ülkelerde, göçmen yasaları bütünüyle iptal edilmedi; ancak çok daha serbestçe uygulandı. Hükümetler, büyümekte olan endüstriyel işler için aktif olarak göçmen aldılar. Göç tekrar canlandı. Hareketin yönü artık, özellikle Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya değil, gelişmekte olan ülkelerden zengin olanlara doğrudu.

Sonraki büyük değişim 1970'lerde meydana geldi. Artık zengin ül-

keler hızla büyümüyor ve işgücü sıkıntılarıyla boğuşmuyorlardı. Avrupa ve Amerika'da durgunluk başladı ve göç yasaları tekrar sıkılaştırıldı. Bu daha kısıtlayıcı olan durum hâlâ devam etmektedir.

Göçmen Sayısı

Ne kadar kişinin göç etmeye devam ettiğini söylemek zor. "Göçmen" kelimesinin resmi tanımları çeşitlilik gösteriyor. Ancak tanımı ne olursa olsun, göçmenleri saymak kolay değil.

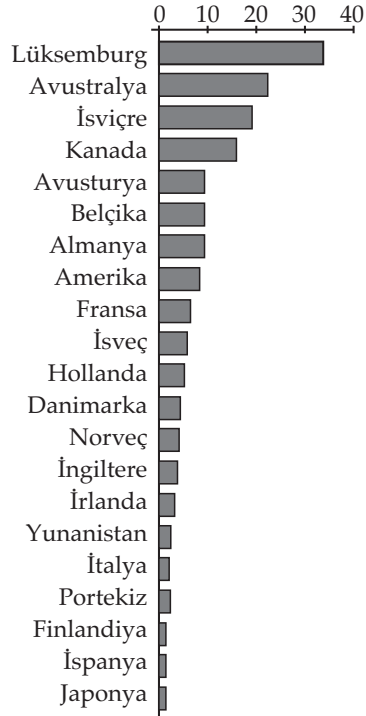
Yalnız, Uluslararası Emek Örgütü'nün yayımladığı, Peter Stalker'ın *Yabancıların Çalışması* adlı araştırmasında yer verilen tahminlere göre, bugün kabaca 80 milyon insan doğum yerleri olmayan ülkelerde yaşamaktadır. Diğer bir 20 milyon da doğal felaketler ya da politik baskılar yüzünden yabancı topraklarda sığınmacı olarak yaşıyor. Her sene 1,5 milyon başka insanın daha temelli kalmak üzere yurdundan başka yere göç etmesine ve 1 milyon insanın daha yabancı ülkelerde geçici sığınma olanağı aramasına şahit oluyoruz. Tarihsel standartlara göre, bunlar mutlak anlamda çok büyük rakamlar. Fakat göç alan ülkelerin şu anki nüfuslarına oranla küçükler (bkz. Şekil 65.1).

Amerika Birleşik Devletleri dünyanın en fazla göç alan ülkesi olmaya devam ediyor. Diğer bütün ülkelerin toplamı kadar kalıcı göçmen alıyor: 1991'deki aşağı yukarı 2 milyona ulaşan bir zirveden 1995'te 720.000'e doğru bir düşüş var. Almanya, Avrupa'da

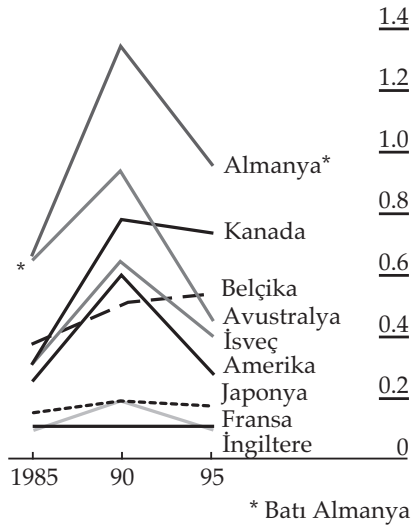
en fazla göç alan ülke olarak hem 1994 hem de 1995'te 800.000 göçmen aldı. Ancak Almanya'nın "göçmen" tanımı Amerika'ninkinden çok daha geniş ve pek çok geçici işçiyi de kapsıyor.

Ekonomik göçün düşen oranı, birbiriyle eşit derecede çatışma halinde olan iki kuvveti yansıtıyor. Yolculuğun maliyeti düştükçe ve gelişmekte olan ülkelerde gelirler yükseldikçe göç etmek kolaylaşıyor. Öte taraftan, yoksul ülkelerde hızla yükselen gelirlerle birlikte, taşınma güdüsü azalıyor. Sanayileşmenin ilk yıllarındaki net sonuç daha yüksek göç eğilimi gösteriyor. 1970'lerde birçok zengin ülke göçmenlikle ilgili kuralları sıkılaştırmasına rağmen, 1980'lerde ve 1990'ların başında göç arttı. Son yıllarda getirilen yeni kısıtlamalar bu büyümeyi yavaşlattı (bkz. Şekil 65.2).

Daha önce hiç işgücü için küresel bir pazar oluştu mu? 19. yüzyılda tartışmalı olarak vardı. Aksi takdirde, Amerika Birleşik Devletleri hiçbir şekilde şimdi gerçekleştirdiği oranda genişleyemezdi. Günümüzde ciddi kısıtlamalar yürürlükteyken, gerçek bir pazar yok. Bu kuralların ve diğer etmenlerin karşılıklı etkileşimleri göçle ilgili karmaşık dağlımlara yol açıyor. Göç alan her ülkenin kendi kaynakları var. İlişkiler, ekonomik ya da coğrafi olduğu kadar genellikle tarihsel sebeplere de dayanıyor. Daha önceden göç etmiş gruplar yeni gelenlerin yasal engellerin üstesinden gelmelerine yardımcı olacak ağlar oluşturuyorlar.

Şekil 65.1 Evden Eve Toplam nüfus içinde yabancı nüfusunun oranı, 1995. Kaynak: OECD.

Şekil 65.2 Azalma: Nüfusun yüzdesi olarak göçmenlerin içeriye akışı. Kaynak: OECD.

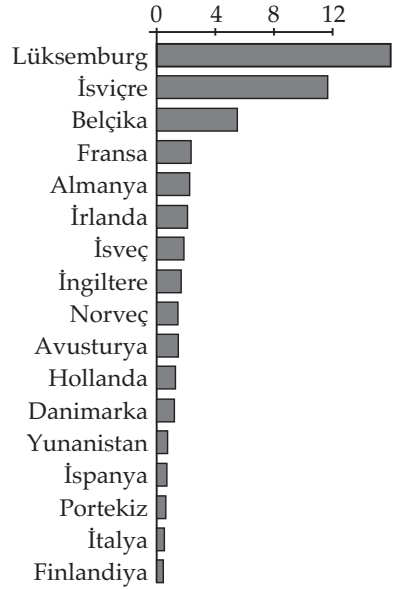
Tablo 65.1 Ergime Kapları: "Göçmenlerin kökenlerinin bulunduğu ülkeler" '000, 1995.

<i>Avustralya</i>		<i>İngiltere</i>	
Yeni Zelanda	12,3	Pakistan	6,3
İngiltere	11,3	Hindistan	4,9
Çin	11,2	Amerika	4,0
Eski Yugoslavya	7,7	Bangladeş	3,3
Hong Kong	4,4	Nijerya	3,3
Hindistan	3,7	Avustralya	2,0
<i>Kanada</i>		<i>Fransa</i>	
Hong Kong	31,7	Cezayir	8,4
Hindistan	16,2	Fas	6,6
Filipinler	15,1	Türkiye	3,6
Çin	13,3	Amerika	2,4
Sri Lanka	8,9	Tunus	1,9
		Eski Yugoslavya	1,6
<i>Japonya</i>		<i>Amerika</i>	
Çin	38,8	Meksika	89,9
Filipinler	30,3	Eski SSCB	54,5
Amerika	27,0	Filipinler	51,0
Güney Kore	18,8	Vietnam	41,8
		Dominik Cumhuriyeti	38,5
Brezilya	11,9	Çin	35,5
Tayland	6,5		

Kaynak: OECD.

Bugün daha sıkı kuralları nedeniyle göç, daha önceki ilk göçmenlerin aile üyeleriyle sınırlandırılıyor.

Meksika, Amerika'ya en çok göçmen veren ülke konumundadır. 1995 yılında 90.000 Meksikalı ABD'ye göç

Şekil 65.3 Hangi hareketlilik? Toplam nüfus içinde AB doğumlu nüfusun yüzdesi, 1995.

Kaynak: OECD.

etmiştir. Ancak Eski Sovyetler Birliği ve Filipinler, 1995 yılı boyunca (sırasıyla 55.000 ve 51.000 kişi olmak üzere) daha fazla göçmen gönderdiler (bkz. Tablo 65.1).

Avrupa Birliği vatandaşları AB sınırları içerisindeki her yerde çalışmakta özgürdür. Bu durumun, AB içerisinde ekonomik göçmen akışını özendirdiği tahmin ediliyor. Ancak sonuçlarından emin olmak zor (bkz. Şekil 65.3). Her üye ülkenin yabancı bir ülkede doğmuş olan AB vatandaşlarının oranı, Hollanda'da % 25'ten, Lüksemburg'da % 89'a kadar, geniş ölçüde farklılaşıyor. Ancak, son zamanlarda Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin varlığı bu oranın artmasını engelliyor.

Dünya genelinde başka bir yeni eğilim yüksek vasıflı işçilerin göç etme eğilimi. Bu durum da, yine ekonomi ve düzenlemelerin karşılıklı etkileşimini yansıtıyor. Çokuluslu şirketler genişledikçe, vasıflı çalışanlar için kendi pazarlarını yaratıyorlar. Ticaretin genişlemesi vasıflı göçmenler için, aynı zamanda, hem doğrudan (ticaretle ilgili mesleklerde) hem de dolaylı ("yurtdışı" kavramıyla ilgili tutumları değiştirerek) fırsatlar yaratıyor. Ayrıca devletler, yüksek gelirli kişilerin göçmen olarak gelmesini tercih ediyor. Bu nedenle de, göçmen yasalari vasıflı olanları gözetiyor.

Çokuluslu yatırımın büyümesi, göç olgusunun tarihindeki bir sonraki büyük gelişmeyi teşvik edeceğe benziyor. Büyük şirketler çalışanları bir ülkeden diğerine kaydırma ve bir ülkedeki vasıflı çalışan sıkıntısını dengelemek için başka bir ülkenin çalışanlarını kullanma özgürlüğü istiyorlar. Bu pek fazla (devletlerin her durumda karşı çıkacağı) niceliksel bir değişim değil, ama niteliksel bir değişim. Yani işçiler-artı-becerilerin ya da "insan sermayesi"nin daha büyük bir göçü olacak. Eğer işçiler için gerçek bir küresel pazar tekrar ortaya çıkarsa, yalnızca yüksek vasıflı çalışanlar için olacak gibi görünüyor.

Göç yeni bir olgu olmayabilir. Ancak eskisinden daha tartışmalı bir hale gelmiştir. Görünüşe göre, göç, gidilen ülkeye birtakım faydalar getiriyor. Pek çok zengin ülke için bu faydalardan biri demografik özellikler taşıyor. Gelişmiş ekonomilerin nüfuslarının yaş ortalaması yük-

seliyor. Göç bunu düşürme eğilimi gösteriyor. Çünkü göçmenlerin çoğunluğu genç. Bu durum aktif çalışanların emeklilere oranını yükseltiyor, böylece vergiler daha düşük olabiliyor.

Buna karşın, genel bir kanı da şöyle: Göçmenler ücretleri ve/veya yerli işçilerin istihdam olasılıklarını düşürerek, yerli işçilerin değerlendirmesi gereken iş olanakları için rekabet ediyorlar. Bu yanıltıcı gibi geliyor. Bu noktada şu soru sorulabilir: İş gücündeki her artış mutlaka ücretlerin düşmesi ve işsizliğin artmasıyla sonuçlanmak zorunda mı? Gerçek biraz daha karmaşık.

İşler ve Ücretler

Göçmenler üretici oldukları kadar da tüketiciler. Bu yüzden işleri kapmanın yanı sıra yeni işler de yaratıyorlar. Göçmenler çoğunlukla yerlilerin hiçbir uygun ücret karşılığı kabul etmeye istekli olmadıkları işleri (örneğin, ev hizmetleri gibi) yapmaya razı oluyorlar.

Ayrıca, göçmenler, istihdamın azalmasına yol açarak tamamıyla ortadan kalkacak olan bazı sektörlerin canlı tutulmasına yardımcı oluyorlar. Örneğin, 1970 ve 1980'lerdeki Los Angeles giyim sanayi üzerine yapılan bir çalışmanın sonucu bunu gösteriyordu. Düşük ücretle çalışan göçmenler yerlilerin ücretlerine aşağı doğru bir baskı yaptıklarında, fiyatları daha aşağıda tutarak, genel anlamda yerli çalışanların gerçek ücretlerini yukarıda tutuyor olabilirler.

Öyleyse denebilir ki, kuramsal olarak, göçün yerli işçilerin ücretlerindeki net etkisi belirsizdir. Ne yazık ki, göçmenlerin, yerlilerin ücretlerinin kötüleşmesi üzerindeki etkisi konusunda yapılan deneysel araştırma da, etkinin her iki yönden de küçük görünmesinin dışında, uygulamada sonuç vermiyor. Bu araştırmaların çoğu Amerika'da yapılmıştır. Bu nedenle, eğer ücretler üzerinde belirgin bir etki varsa, onu bulmayı umacağınız yer Amerika'dır. Örneğin, bir kişi, 1980'de Küba'nın Mariel limanından Miami'ye gerçekleşen ani sığınmacı akınının etkisini inceledi. Birkaç aylık bir süre içinde 125.000 kişi gelerek Miami'nin işgücünü % 7 arttırdı. Ama araştırmanın sonucuna göre, şehrin yerli işçilerinin ne ücretleri ne de yeni iş olanakları bu olaydan etkilenmişti.

Bir başka çalışma, göçün, iş merdiveninin en altındakilerin, yani vasıfsız siyahlar ve İspanyol kökenli göçmenlerin, ücret ve istihdamları üzerindeki etkisini inceledi. Göç oranının ikiye katlanmasının yerliler üzerinde hiçbir fark edilebilir etkisi olmadığı ortaya çıkarıldı (her ne kadar yeni gelenlerle muhtemelen en çok rekabet halinde olan bir önceki göçmen topluluğunun ücretlerinde % 2,5'luk bir düşme olsa da).

Yakın tarihte yapılan bir çalışma, bu bulguları sorgulama niyetini taşıyordu. Bu yeni araştırma ticaretin ücretlere ve özellikle de, ücret eşitsizliğine olan etkileriyle ilgili yapılan son çalışmayla ilişkilendirildi. Bu çalışma öncekilerden daha ayrıntılı is-

tatistikler ve daha gelişmiş yöntemler kullanarak, göçmenlerin ücretlerinin yerli işçilerin ücretleri düzeyine çıkmasının düşünüleninden daha uzun zaman aldığı sonucuna vardı. Bu ev sahibi ekonominin işçi piyasası üzerindeki aşağıya doğru olan baskısının daha kalıcı olduğu anlamına geliyordu.

Bu araştırmalar, genellikle, göçün vasıflı olmayan yerli işçilerin ücretlerini az miktarda baskı altına aldığını gösteriyor. Bu yeni sonuçlar göz önünde tutulmalı, çünkü neredeyse tüm ekonomistler, göçün diğer etkilerle ilgili sonuçlarının önemsiz olduğu görüşüne katılmaktadırlar.

William Cline 1997 tarihli *Ticaret ve Gelir Dağılımı* isimli kitabında, küreselleşme ve ücretler üzerine olan eserleri gözden geçiriyor. Cline'ın tahminleri, genellikle yolun karanlık ucuna doğru gitme eğiliminde. Buna rağmen, vasıfsız işçileri, vasıflı olanlara göre, daha düşük seviyelere indiren tüm kuvvetlerin en zayıfının göç olduğunu da ortaya çıkarıyor.

Cline'ın tahminlerine göre, göç 1973 ile 1993 arasında tek başına, vasıfsız çalışanların ücretlerinde vasıflı çalışanların ücretlerine oranla % 2'lik bir düşüşe sebep oldu. Vasıfsız işçi talebini düşüren teknolojik gelişme ve aynı yolda ilerleyen "tanımlanmamış etmenler" adındaki bir kategoriden her biri yaklaşık % 30'luk büyük bir düşüşe sebep oldu.

Belirsizliklere rağmen, göçün ekonomik etkilerine dair korkuların fazla abartıldığı sonucunu çıkarmakta bir sakınca yok gibi görünüyor.

Bölüm 20

SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Altmış altıncı makalede, Mike Moores sosyolojide deneylerin rolünü tartışıyor. İlk bakışta sosyolojide deney yapmak gerçekte imkânsız gibi görünebilir. Çünkü toplumsal yaşam laboratuvarında incelenemez. Moores, “alan çalışmaları”nı etkili bir şekilde uygulamanın mümkün olduğuna işaret ediyor. Bunlar gerçek olaylar üzerinde yapılan araştırmalar ve böyle araştırmalarda anahatar değişkenler deneysel açıdan denetim altında tutulabiliyor. Yazar, alan çalışmalarının ne kadar verimli olduğuna ilişkin örnekler veriyor.

Sosyolojide anket araştırması alan çalışması kadar geniş bir alanda kullanılıyor. İncelemeler genellikle, ya doğrudan araştırmacı tarafından yönetilen ya da ilgili bireylere postayla gönderilen anketler yoluyla yapılıyor. Diğer yöntemler belirli bir soru dizisine doğru yönlendirilmiş olan, telefonla gerçekleştirilen ya da teyp cihazı ile kaydedilmiş mülakatları içerir. Altmış yedinci makalede Catherine Marsh, gözlem yönteminin genel bir tarifini yapıyor ve ayrıca bunun sosyoloji dışındaki disiplinlerde de çokça kullanıldığını ifade ediyor.

Altmış sekizinci makalede Robert A. Georges ve Michael O. Jones alan çalışmasının doğasına ilişkin genel bir yorumda bulunuyorlar. Alan çalışmasının, bir doğabilimcisinin bir deneyi laboratuvarında uyguladığı biçimde yürütülemeyeceğini vurguluyorlar. Araştırmacı, incelemenin konusunu oluşturan kişilerle karşılıklı ilişkide bulunmalı ve onların güvenlerini kazanmalı. Alan çalışması yapan araştırmacılar araştırma gayretlerinin kendi kişisel tutum ve kimliklerinin çalışma üzerinde güçlü bir etkisinin olması ihtimali de dahil olmak üzere birçok sorunla karşılaşılıyorlar. Başka bir deyişle, bazı yazarların da kabul ettiği gibi, karşılıklı iletişim durumu söz konusudur. Bir karşılıklı iletişim durumu oluşmalıdır.

Joanna Mack ve Stewart Lansley, Birleşik Krallık’taki yoksulluk araştırmalarında anket yöntemini uyguluyorlar. 19. yüzyılın sonlarında Londra’daki yoksulluğun düzeyi ve boyutlarını kamu bilincine ilk kez çıkaran Charles Booth’un başarılı çalışmasının temelini yoksulların gözlenmesi oluşturmuştu. Mack ve Lansley kendi çalışmalarının günümüzdeki yoksulluk düşüncesiyle ilgili

önemli bir noktayı açığa çıkardığını söylüyorlar. Artık pek çok insan yoksulluğu, varlığını sürdürmenin asgari maddi gereksinimleri değil,

ülkede yaşayan herkesin haklı olarak elde etmeyi umması gereken asgari yaşam standardı anlamında yorumluyor.

66. Beyaz Önlüklü Sosyologlar: Sosyolojide Deneyler

Mike Moores

Sosyoloji ders kitaplarının çoğuna bakacak olursanız, araştırma yöntemleri ile ilgili bölümlerin birbirine çok benzer olduklarını görürsünüz. Özellikle, mülakatlar, anketler ve katılımcı gözlemler gibi en çok kullanılan yöntemler olan yöntemlerin “çoğunluk yöntemleri” olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı konusuyla uğraşılırken, “azınlık yöntemleri” olarak tanımlanabilecek olan yöntemlere de çok az dikkat edilir. Bu ikinci kategoriye içerik analizi ve örnek olay incelemesini dahil edebiliriz. Ne var ki, standart ders kitaplarının çok az sözünü ettiği bir sosyolojik yöntem daha var. O da deney yapmak.

Öyleyse öğrencilerin sınav kâğıtlarına *sosyolojide deneyler* ile ilgili pek fazla bir şeyler yazmamaları şaşırtıcı değil. [...] Bu yüzden sosyolojide deney yöntemini birçok açıdan “ihmal edilmiş” bir yöntem olarak adlandırabiliriz. Ancak bu yöntem toplumsal davranışı incelemenin geçerli bir yoludur ve eğer öğrenciler bu yöntem hakkında daha fazla şey öğrenir, bu yöntemi uygun biçimde uygular ve deneyi bir araştırma tekniği olarak değerlendirirlerse, çok fayda sağlayacaklardır.

Doğa Bilimlerinde Deneyler

Deney yöntemine göz atmak için yararlanacağımız başlangıç noktasının sosyolojinin dışında bulunması ilginç bir durum. Doğa bilimleri, örneğin, fizik ve kimya, geleneksel olarak deney ile ilişkilendirilir. Aslında bu alanlarda kullanılan deneysel yaklaşımları sosyologlar tarafından kullanılanlarla karşılaştırmak suretiyle çok şey öğrenebiliriz.

Herhalde fizik gibi konularda pozitivist deneylerin esas özelliği, çalışmanın bir laboratuvarda gerçekleşmesi olmalı. (Bir sonraki bölümde pozitivist laboratuvar deneyleri ile sosyolojik alan çalışmaları arasında ayrım yapmanın ne kadar önemli olduğunu göreceğiz.) Bu bağlamda, hemen, değişkenleri denetleyen, verileri sayılara döken, hipotezleri test eden, nedensel ilişkileri yalıtan, özneliği en aza indiren biliminsanlarının ve tüm işlemlerin son derece güvenilir ve geçerli olduğunu düşünürüz!

Görünüşe bakılırsa, biliminsanlarının yaptığı şey hakkındaki bu klişeleşmiş görüşe, özellikle doğa bilimcilerin deneyi sürdürürken

kendi kişisel değerlerini askıya alabildikleri fikriyle ilişkili olarak, pek çok eleştirmen meydan okumaktadır. Aslında pozitivist laboratuvar çalışmalarının çoğu yukarıdaki özelliklerin pek çoğuyla uyum içindedir. Bu temel özelliklerin bazılarını bir bakalım.

Değişkenlerin Denetlenmesi

Doğa bilimciler laboratuvarlarda araştırmalarını sürdürürken, *değişkenleri denetlemek* hayati önem taşır. Daha özelden, deney yapmak, genellikle bir *bağımsız değişkeni* kontrol altında tutmayı ve *bağımlı değişkende* değişiklik yapmayı içerir. Bu, aslında görüldüğünden daha basittir! Doğa bilimcilerinin denetim altında tutulan bir bağlamda ya da çevrede çalıştığını anımsayın. Bu biliminsanları bir durumda bir etmeni (ya da değişkeni) değiştirebilir ve bunun ilgili bir etmen üzerinde nasıl bir etki yarattığını ölçebilirler. Kuşkusuz, önemli olan, *diğer* tüm etmenlerin sabit tutulması ve olabilecek bir değişikliğe katkı yapmalarına izin vermemektir. Örneğin, eğer biliminsanları özel bir diyetin (bağımsız değişken) laboratuvar farelerinin saldırganlıkları (bağımlı değişken) üzerindeki etkisini incelemek istiyorlarsa, bunu diğer tüm değişkenleri denetim altında tutarak etkili bir şekilde gerçekleştirebilirler. Bu yüzden, eğer belirlenmiş iki değişken arasındaki gerçek ilişki anlaşılacaksa, laboratuvar sıcaklığı, deneyeye alınan farelerin yaşları, cinsiyetleri

vs. gibi değişkenlerin tümü denetlenmelidir.

Bu araştırma tasarımı bir kez yerleştirildikten sonra, oluşan her türlü değişikliği ölçmek açıkça mümkündür. Bu, doğa bilimi deneylerinin *veriyi sayısallaştırma* olanağını sağladığı anlamına gelir. Sayısallaştırma işlemi genellikle belirli ölçü birimlerinde yapılır.

Deney süreci devam ederken, araştırmacının en önemli hedefleri gerçekleştirilebilir hale gelirler. Bunların ilki bir *hipotezi sınama* hedefidir. Bir hipotez birçok açıdan değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında yapılmış “yerinde bir tahmin”dir. Bizim örneğimizde, belli bir diyet türünün laboratuvar farelerinin saldırganlığını arttırdığı varsayılabilir. Deneyin ölçülen sonuçları hipotezin kabul mü yoksa ret mi edilmesi gerektiğine ya da başka bir şekilde söylersek, onaylanması veya çürütülmesine karar verecektir. Hipotez onaylanacak olursa, araştırmacının en önemli hedeflerinden birini daha gerçekleştirdiğini gösterir. Bu da *nedensel bir ilişkiyi yalıtma*dır. Başka bir deyişle, iki değişken arasında bir “neden-sonuç” ilişkisinin kurulduğu kesin olarak söylenebilir. Dahası tüm deney süreci, özneliliği en düşük düzeylere düşürerek sürdürülmüştür. Yani araştırmacının değerleri, insani açıdan mümkün olduğu kadar, sürecin dışında tutulmuş ve nesnellik sağlanmıştır.

Ayrıca doğa bilimcileri deneyin yüksek bir güvenilirlik ve geçerlilik düzeyi olduğunu savunuyorlar. Gü-

venilirlik diğer araştırmacıların sonuçları test etmek ve araştırma tasarımında ya da sürecinde bir hata olup olmadığını kontrol etmek için tekrar ve yinleme yapmaları olanağını sunar. *Geçerlilik* bize konuyla ilişkili bir fenomenden ziyade, üzerinde çalışılan fenomen hakkında bir şeyler anlatan sonuçlar verir. Öyleyse her şeyden önemlisi, deney yapmanın “esas” pozitivist yöntem olarak görülmesidir. (Öğrenciler, doğa bilimlerinin deneysel modelinin daha eleştirel bir yaklaşımı için Lawson’a başvurabilirler.¹) [...]

Sosyolojide Alan Deneyleri

Bu bölüme doğa bilimleriyle insan bilimleri arasındaki *zıtlığı* gösteren bir noktadan başlangıç yapmak şart. Yukarıda değinildiği haliyle doğa bilimsel deney, açıkça görülebileceği gibi pozitivist bir dünya görüşüne dayanıyor. Zıtlık, sosyolojide deney yönteminin genellikle toplumsal dünyaya *pozitivist olmayan* bir açıdan bakan araştırmacılar tarafından kullanılmasında. Bu nokta önemli. Sosyolojik araştırmada deneylerin belirli bağlamlar içinde, yani doğal olarak oluşan “alan içi” ortamlarda kullanıldıklarını ve bunların pozitivist olmayan ve “yorumlayıcı” olan sosyologları meşgul eden konuları ortaya çıkarma gayretini temsil ettiklerini fark etmek gereklidir. Alan içi ortamların rolleri, grup dinamiklerini, kuralları, bir başka deyişle, günlük toplumsal yaşamın altında yatan süreçleri ortaya koymak-

tadır. Bu tür deneylerin, la-boratuvarlarda sürdürülenlerden çok daha farklı olduğunu görmek mümkündür.

Sosyolojik alan çalışmalarının anahtar konumunda olan ve tekrarlayan özelliklerini örneklemek için tartışılacak üç çalışma seçtim. [...] Söz konusu çalışmaların ortak noktası sosyal grupların işlemlerini sağlayan mekanizmalardaki tikanıklığı açma gayreti içinde olmaları. Bu mekanizmalar farkında olduğumuz ya da olmadığımız, davranışlarımızı yöneten beklentiler olarak tanımlanabilir. Bu stratejiyi uygulamak, göreceğimiz gibi, kaçınılmaz olarak, “normal” toplumsal kalıpları bozmak anlamına geliyor.

Çalışma 1) D. L. Rosenhahn: “Kaçıkların Bulunduğu Yerlerde Akıllı Başında Olmak Üzerine”

Bu çalışmada sahte isimler ve uydurma hayat hikâyeleri kullanan sekiz adet “sahte” hasta, kendilerini Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan on iki ruh ve sinir hastalıkları kuruluşuna kabul ettirdiler.² Bu grup farklı mesleklerden gelen, hiçbiri akıl hastalığı ile ilgili gerçek belirtiler göstermeyen insanlardan oluşuyordu. Bu deneyin amacı psikiyatristlerin bireylerde “akıl hastalığı”nı teşhis etmek için ne kadar etkili ve tutarlı ölçütler koyduklarını test etmektir.

Uydurma hastaların hepsi “sesler duymak”tan şikâyet ediyordu. “Manik-depresif” teşhisi konulan bir tanesi hariç, tamamına şizofreni tanısı ko-

nuldu. Bu hastalar ortalama olarak, 19 gün hastanede yattılar. Hastaneyken becerebildikleri kadar normal davrandılar. Aslında bu “hakiki” hastaların pek güzel fark ettikleri bir noktaydı. Ne var ki, taburcu olduklarında kendilerine hastane yetkilileri tarafından tamamen iyileşmiş olmak yerine “hafifleme döneminde şizofren” olarak rapor verildi. Hastanede yattıkları süreye içerisinde bu sahte hastalara 2.000’den fazla hap verildi (ama tabii onlar bu hapların çoğunu yutmadılar.)

Önceki deneyin devamı niteliğindeki bir deneyde ise, bir hastane daha fazla sayıda uydurma hastanın “yolda” olduğu hakkında bilgilendirildi. Hastaneden bu “uydurma” hastaları ayırt etmesi istendi. Yetkililer 200 yeni hasta üzerinde karar verdi ve beşte birinin uydurma hasta olduğu bildirildi. Aslında, bu hastanelere hiç uydurma hasta gitmemişti.

Çalışma 2) H. Garfinkel: Etno-yöntembilimi çalışmaları

Garfinkel, kitabında (1967), yaptığı bir seri deneyin çerçevesini anlatıyor.³ Bu deneylerin her biri “normal” toplumsal etkileşimin temelini oluşturan, üzerinde konuşulmayan ve genellikle sorgulanmayan norm ve varsayımları aydınlatmak için, belirli bağlamlarda günlük karşılıklı etkileşimi “kesintiye uğratmak” üzere tasarlanmıştı. Deneylerinden birinde, Garfinkel, öğrencilerinin, evde kısa zaman aralıklarını kız ya da erkek evlat rolü yerine pansiyoner rolünü üstlenerek geçirmelerini istedi. Bu oldukça basit, ancak belirgin sonuçlar veren bir araştırma stratejisidir. Öğrenciler “pansiyoner taklidini” yavaş yavaş aile hayatına getirdikçe, ortaya karmaşa çıkmaya başladı. Oğulları ve kızları giderek daha nazik ve uzak olmaya, resmi

bir dille buzdolabından hafif bir şeyler almalarının mümkün olup olmadığını sormaya başladıklarında, anne babalar kızmaya, kafaları karışmaya başlıyordu. Açıkçası, çocuklarının davranışlarının bu yeni yönü ile başa çıkmak zor geliyordu. Aile üyeleri arasındaki normal beklenti kalıpları bozuluyordu. Garfinkel, ailenin üyelerinden birini “rolünün dışında” tutarak, aile üyeleri arasındaki normal beklenti dokularının “dikişlerini sökmüştü”. Öğrencilere genellikle “Sana ne oldu” sorusu sorulmuş ve bencil ve küstah olmakla suçlanmışlardı. Deney ebeveynlere anlatıldığı zaman, ailelerde toplumsal düzen tekrar kuruldu. Ancak anne-babaların çocuklarına yine de içerlediklerini tahmin edebilmek zor değil.

Çalışma 3) R. Rosenthal ve L. Jacobson: Sınıftaki Pigmalyon⁴

Bu deneyde araştırmacılar San Francisco’daki bir ilkokulu ziyaret ettiler⁵ ve çok yakın gelecekte hangi öğrencilerin “çok başarılı” çocuklar olacağını önceden kestirebilen yeni bir IQ testi geliştirdikleri iddiasında bulundular. Öğretmenlere, belirli bir yaş grubunun yaklaşık % 20’sinin bu “çok yetenekli çocuklar” kategorisine gireceği anlatıldı ve öğretmenler araştırmacılar tarafından sözü edilen IQ testini uygulamaya davet edildiler. Bundan sonra, Rosenthal ve Jacobson öğretmenleri hangi öğrencilerin test tarafından “çok başarılı” olmaya en yakın adaylar olarak saptandığı konu-

sunda bilgilendirdiler. Aslında isimler rasgele seçilmişti.

18 aylık bir süre boyunca araştırmacılar okulu düzenli olarak ziyaret ettiler ve “isimleri verilen” öğrencilerin derslerde ve diğer etkinliklerde gerçekten belirgin bir şekilde geliştiklerini gördüler. Bu sadece şans faktörü ile açıklanamayacak bir olguydu. Rosenthal ve Jacobson, öğrencilerin gösterdikleri performanstaki bu belirgin gelişmeyi, öğretmenlerin bu öğrencilerden daha çok şey beklemeye başlamasıyla açıkladılar.

Böylece bu deney öğrencinin başarısında çok önemli bir *değişkeni* saptadı. O da çocuğun kendi-imajının şekillenmesinde öğretmenin oynadığı rol idi.

Yukarıdaki üç deneye tekrar bakarak sosyolojik alan çalışmalarının özelliklerini özetleyebiliriz.

Alan Çalışmaları

Alan çalışmaları araştırmacı için kuşkusuz *etik* sorunlar ortaya koyar. Katılan toplumsal grupların üyelerini aldatmak doğru mudur? Onların davranışlarını değiştirmek adil midir?

Deneyler, bazı durumlarda araştırmacılar için *risk* taşıyabilirler. Bi-reyler sık sık sosyolojik deneylerin kendilerini içine düşürdüğü yeni ve acayip durumlara sinirlenebiliyorlar (Garfinkel’in deneyindeki ebeveynlerde olduğu gibi).

Bu yöntem açıkça deney bir kez başladığında araştırmacının *denetimin* büyük bir kısmından vazgeçtiği anlamına geliyor. Bu açıdan, araştır-

macı, elde ettiği ne olursa olsun, ona razı olmak zorunda.

Bu yöntem, tüm hatalarına karşın, doğal olarak oluşan bir bağlamda, ilgi çekici niteliksel veriler ortaya çıkarıp, grup davranışının “içine girme”nin son derece *etkili* bir yolunu ifade ediyor ve yorumlayıcı toplum bilimcilere “araştırma konularına yakınlık” imkânı veriyor.

Öğrenci Çalışmalarında Deneyler

Artık alan çalışmaları fikrinin yabancı olmadığına göre, bu yöntemi kendi çalışmanızda oluşturmayı düşünebilirsiniz. Örneğin, kişisel alan ve cinsiyete ilişkin birtakım deneyler yapmayı denemek isteyebilirsiniz. Erkekler “aynı-cinsten” arkadaşlarla yakın, cinsel olmayan ilişkiler hakkında kadınlardan daha mı kaygılılar? Bunu test edebilmek için bir deneyi nasıl oluştururdunuz? Etik ve tehlikelerle ilgili yukarıda sözü edilen noktaları daima hatırlayın. Ama ayrıca bu yöntemin pek çok avantajı olduğunu da unutmayın. Dikkatli düşünme ve planlama olduğu sürece, ders konularınız ne olursa olsun deneysel yaklaşım mümkün olabilir.

Sonuç Olarak...

Sonuç olarak söylemek zorundayız ki, deney yöntemini kullanan sosyologlar beyaz önlük giyecek gibi görünmüyorlar. Bu o tür bir deney değil. Bununla beraber, güvenilir bir yöntem ve çoğunlukla, oldukça basit olarak, toplumu incelemenin ilginç bir yolu.

NOTLAR

- 1 T. Lawson, *Sociology for A-Level* (London: Collins, 1993), s. 7-16.
- 2 D. L. Rosenhahn, “On Being Sane in Insane Places”, *Science* (1973), s. 179, M. Bulmer (ed.), *Social Research Ethics* (New York: Holmes and Meier, 1982) içinde.
- 3 H. Garfinkel, *Studies in Ethno-methodology* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1967).
- 4 Taştan bir kadın heykeli oyup sonra da ona âşık olan Kıbrıs kralı.
- 5 R. Rosenthal ve L. Jacobson, *Pygmalion in the Classroom* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968).

67. Harita Çıkarma Yönteminin Değeri

Catherine Marsh

“Harita çıkarma”¹ sözcüğü İngilizcede çok uzun bir süredir kullanılmaktadır ve bir arazi haritasının çıkarılmasında olduğu gibi, bir şeye çok ciddi ve kapsamlı bir şekilde ve en sonunda yazılı sonuçlara varmak için bakmak ve kontrol etmek düşüncesinden türemiştir. Toplumsal harita çıkarma fikri toplumsal gerçeklerin toplanması ile başladı. Ancak öyle bir evrim geçirdi ki, bugünlerde harita çıkarma yöntemi yalnızca bir veri toplama yolu değildir. Aynı zamanda sonuçları analiz etme yolu haline de gelmiştir.

Bu yöntem;

- 1 sistematik ölçümlerin bir veri dik-dörtgeni doğuran bir vaka dizisi üzerine yapıldığı,
- 2 matristeki değişkenlerin, hiç örnek sunup sunmadıklarını görmek için analiz edildiği,
- 3 araştırma konusunun toplumsal olduğu

yerlerde inceleme yapmak anlamına gelir.

Başka bir deyişle, harita çıkarma belirli bir veri toplama yöntemi, belirli bir veri analiz etme yöntemidir.

Bir veri toplama yöntemi olarak, harita çıkarma üzerindeki tek kısıtlama, bireyler, hastaneler, ülkeler ya da başka etmenlerle ilgili olarak bir vakadan fazlasına bakmak ve her bir vakada aynı değişkenleri ölçmek ve bu yüzden her bir vakayı, her bir değişken için yalnızca bir kodla sonuçlandırmak yoluyla sistematik olmaktır. Veriler, gözlemlerden, postayla gönderilen bir ankete verilen yanıtlardan, gazetelerin içerik analizlerinden ve banda kaydedildikten sonra çözölen ayrıntılı raporajlardan gelebilir. Burada önemli olan, birden fazla vaka olması ve vakalar arasındaki değişimin sistematik biçimde düşünülmüş olmasıdır. “Harita çıkarma analizi” bir tür pasif gözlem programından neden-sonuç çıkarımlar yapmayı içerir. Harita çıkarma sözcüğü bazen, deneysel bir denetimin olduğu, iki-turlu-sorgulama gibi birtakım incelemeleri anlatmak için kullanılır. Ancak kanımca bu tür incelemeleri tarif etmek için “deney” sözcüğünü kullanmak daha açık olacaktır.

Ben dünyanın nasıl işlediğiyle ilgili bir varsayımı test etmenin sadece iki yolunu biliyorum: Harita çıkar-

mak ve deney yapmak. Deney yapan kişi toplumsal dünyaya karışır, birtakım öznelerle bir şeyler yapar ve bağımsız değişkendeki *yönlendirme* değişkesinin² bağımlı değişken üzerinde ne etkisi olduğunu görmeye çalışır. Eğer, özneler bir şekilde kontrol ve deney gruplarında görevlendirilmişse, deney yapan kimse bunun, gruplar arasındaki her türlü farklılığı üreten şeyin, bağımsız değişkene kendisinin yaptığı bir şey olduğundan emin olabilir.

Harita çıkarma araştırmacısı emin olmak için sadece bir dizi gözlem yapmıştır. İleride tartışacağımız gibi, bunlar, sorunlu olmayan gerçekliğin pasif yansımaları olarak görülmemeli, deney yapan kişinin katıldığı etkidenden mantıklı bir şekilde ayrı tutulmalıdır. Harita çıkarma tasarımındaki tek rastlantısallık vakaların rasgele seçilmesinde bulunur. *Rastlantısal örnekleme kontrol ve deney gruplarına rasgele yerleştirme yapmayla aynı sonucu vermez.* Harita çıkarma araştırmacısının, kendisini X'in Y üzerinde nedensel bir etkisi olmasından şüphelenmeye iten bir teorisi olabilir. Eğer bunu test etmek istiyorsa, X ve Y'yi çeşitli farklı özneler üzerinde ölçmeli ve X ve Y'nin eşdeğişkenlik göstermesi gerçeğinden hareketle, ilk varsayımın doğru olduğu sonucunu çıkarmalıdır. Ancak, harita çıkaran kişi, deney yapan kişinin aksine, *ilkesel olarak* X ve Y'yi önceleyen ve her ikisinde de değişikliğe yol açan bir üçüncü değişken olması olasılığını hesaba katmazlık yapamaz. Deney yapan kişi ilişkinin sahte olmadığını

bilir. X'teki değişkeyi neyin yarattığını tam olarak bilir. Çünkü *kendisi* yapmıştır.

Başka deyişle, harita çıkarma araştırmasında, her türlü teorileştirme gayretinin merkezinde olan, nedensel varsayımı test etme süreci, popülasyonlarda halihazırda var olan değişkenden, ciddi bir karşılaştırma işlemi vasıtası ile oldukça dolaylı bir sonuç çıkarma sürecidir. Uygulamada, harita çıkarma araştırmacısının ana stratejilerinden biri, bir sonuç üretmek için gerçekçi şekilde kullanılabileceğini düşündüğü değişkenleri denetlemektir. Ancak sadelik yanlılarının belirgin bir nedensel ilişki kurmamış olduğuna dair itirazlarından kurtulamaz. Dahası, her ne kadar, zaman içerisinde panel verilere sahip olmak, hangi değişkenlerin diğerlerinden önce geldiğine nasıl karar verileceği sorununun pratik çözümünde yardımcı olsa da; ilkesel olarak, bulunan her türlü ilişkinin ölçülmemiş başka bir etmenin işleyişiyle açıklanabileceği şeklindeki mantıksal sorunu çözmiyor. Son olarak, toplum bilimcilerin ilgilendiği harita çıkarma çalışmalarının konusunun her zaman toplumsal olduğunu hatırlatalım. Birçok farklı disiplin, sistematik gözlemsel veriler toplar ve bundan çıkarımlar yapar. Bitkilerin büyümesi ve farklı çevre tipleri arasındaki korelasyonlara bakan biyologlar, anne-çocuk etkileşimlerinin filmlerini kodlayan psikologlar, bugün alınan ışığın yoğunluğunu ölçerek evrenin kökenleri hakkında sonuçlar çıkaran astronom-

lar... hepsi, mantığı toplumsal harita çıkarma analistinkine benzeyen etkinlikler gerçekleştirirler. Ancak onlar kendi çalışmalarını “harita çıkarmak” olarak tarif etmezler. [...]

Harita çıkarma araştırmalarının toplum bilimcilere sunacağı çok şey var. Deney yöntemi makro-sosyal süreçlerin geniş bir kısmını incelemek için kullanılamayacağından, genellikle sistematik bir biçimde vakalar arasında çeşitliliği hesaba katmak dışında bir alternatif bulunmaz. Toplumsal dünyada, aktörlerin anlamlarını ve niyetlerini kapsayan saptama süreçleri öznel olduğu için, araştırmacı, bu öznel yönleri ölçme göreviyle yüzleşmek zorundadır. Bu kolay değildir. Herhalde harita çıkarma araştırması ile ilgili eleştirilerden en yanlış yönlendirilmiş ve en zararlı olanı, C. W. Mills’in, bunların tasarım ve uygulamaya konuş biçimlerinin hiç toplumbilimsel hayal gücü içermemeleri, yalnızca eski olduğu için saygı gösterilen yöntemi takip

eden mekanik teknik becerileri kapsadığı tartışmasıydı. Harita çıkarma çalışmaları ucuz da değildir. Bağıntısal veriden hatalı sonuç çıkarılma tehlikesi daima olduğu için, olası yanıltıcı değişkenlerin tümünün ölçümleri yapılmalı ve örnekleme boyutları analizde yaratılmış olan alt-hücreler içindeki vakaların yeteri kadar temsil edilmesini sağlayacak kadar geniş olmalıdır.

Harita çıkarma yöntemi bir araçtır. Her araç gibi, o da yanlış kullanıma açıktır. Toplumbilimsel tartışmalar için kanıt sağlamakta da kullanılabilir; toplumbilimin her alanında olduğu gibi, ideolojik yapılanma için de kullanılabilir. Harita çıkarma çalışmaları pahalıdır. Bu yüzden bunları en yoğun olarak kullananların yeterli güç ve kaynaklara sahip olan insanlar olduğu görülüyor.

NOTLAR

- 1 *Survey.*
- 2 *Manipülasyon varyantının.*

68. Alan Çalışmasında İnsan Ögesi

Robert A. Georges, Michael O. Jones

Alan çalışmalarının doğası ile ilgili iki geçek nadiren fark edilir, doğrudan ya da tartışılır. Birincisi, bireyler kendi alan araştırmalarını planlama aşamasından uygulamaya koyma aşamasına geçerken, diğerlerinin ve kendilerinin gözünde kim olduklarını, bulmak istediklerinin ne olduğunu ve denek olarak seçtikleri bireylerden neden bilgi almak istediklerini açıkça ortaya koyma süreciyle devamlı olarak meşgul olmaları gerektiğini keşfederler. İkincisi, seçmiş oldukları deneklerle karşılıklı etkileşim halindeyken uzlaşmayı isteme ve bunu başarma gereksinimi ile karşılaşılırlar. İncelemelerinin odak noktası olan olguları, bu olguların incelendiği çevreyi ve koşulları denetim altında tutarak kontrol edebilen laboratuvarında çalışan biliminsanlarının tersine; araştırma planları, kendilerini laboratuvar dışı ortamlarda karşılıklı etkileşimde bulunarak insanlar üzerinde çalışmaya çağıran bireyler, diğerlerinin yararlandığı bağımsızlık ve denetimden büyük oranda vazgeçmek zorundadırlar. Alan çalışması yapanlar başarılı olmak istiyorlarsa, bir şeyler öğrenmek istedikleri insanların işbirliğini

sağlamak için kimliklerini ve niyetlerini anlamlı ve kabul edilebilir biçimlerde tekrar tekrar açıklamak zorundadırlar. Alan araştırmacıları, yardım ararken, çalışmak için seçtikleri kişiler karşısında ikincil, bağımlı bir statüyü kabul etmeye istekli olduklarını belirtir ve bunun için üstü kapalı olarak izin isterler.

Alan araştırmacılarının deneklerine büyük ölçüde bağımlı olmak zorunda olmaları, alan çalışmasının, projeler uygulanmaya başladığında gerilim yaratan ciltvelerinden biridir. Ciltve şuradan kaynaklanıyor: Başkalarını incelemeye karar verenler, alan araştırmacıları; başkaları kendilerinin alan araştırmacıları tarafından incelenmesine karar vermiyor; ve alan araştırmacılarının incelemeye karar verdikleri olgu ya da davranışlar hakkında bilgi sahibi olanlar, denekler; cahil olanlar ise alan araştırmacıları. Öyleyse, planlarının başarılı olması için alan araştırmacılarının öğrenmek ve deneklerin öğretmek için istekli olmaları gerekiyor. Bu çatışmayla uğraşmak, hem alan araştırmacılarının, hem de deneklerin üstesinden gelmeleri gereken bir tereddüt yaratıyor. Bu durum ise, kimlik-

leri ve niyetleri açık etmeyi ve uzlaşmayı gerektiriyor.

Alan araştırmacılarının kimliklerini ve niyetlerini açık etmelerini ve uzlaşmalarını gerektiren tereddüt duygusu, seçtikleri deneklerle arasındaki ilişkide yalnızca hem bağımlı hem bağımsız ya da hem baskın hem geri planda oluşlarından değil; ama bununla birlikte, kendileri ile denekleri arasındaki, araştırmacılara göre önemli olan farklılıklardan ileri geliyor. Farklılaşma, cinsiyet, yaş, ırk, ulus, ana dil, dini altyapı, meslek, toplumsal ve ekonomik statü, yaşanan çevre, göreceli teknoloji bilgisi ya da yaşam tarzı gibi etmenlerin herhangi bir düzende bir araya gelmiş olmalarına bağlı olabilir. Alan araştırmacılarının kendileri ile seçtikleri denekler arasında var olduğunu düşündükleri farklılıkların önemi daha büyük oldukça, yükselecek gibi görünen çatışma ve tedirginliğin miktarı daha da büyüyecek ve gerçekleşmesi beklenen açıklamaların ve uzlaşmaların sayısı daha da yüksek olacaktır. [...]

Alan çalışmalarını planlayıp, kendilerini bunları yürütmeye adanmışları için, araştırmacılar elde etmek için yola çıktıkları bilgilerin sırrına vakıf olmaya hakları olduğunu düşünürler. Ancak seçtikleri deneklerin kendilerine bilgi sağlamakla yükümlü olmadığını da bilirler. Benzer bir şekilde, bireyler önceden, alan çalışması projelerinin başarılı bir şekilde uygulanmasının, kendilerinin verdiği filmler, fotoğraflar, kaset kayıtları, eskizler ya da olguya

ilişkin yazılı kayıtlar veya çalışma için seçtikleri davranışlara bağlı olduğunu düşünebilirler. Ancak incelemek için seçtikleri kişilerin bu aktivitelere izin vermek zorunda olmadığını da bilirler. Araştırmacılar ayrıca, araştırma planlarında yer alan hedeflere erişilmesi için, seçilmiş olan denekleriyle uzunca bir zaman aralığında, her gün etkileşim halinde olmaları gerektiğine karar verebilirler. Ancak deneklerin onları bu yur etmek, uzlaşmak ya da onlarla işbirliği yapmak zorunda olmadıklarını da bilirler. Alan araştırmacıları, deneklerin röportaj vaatlerini tutmak, sorulara dürüst ve tam cevaplar vermek ve araştırma tasarımının bir paçası olan her türlü test ve deneye isteyerek itaat etmek zorunda olduklarını düşünürler. Ancak deneklerin zamanlarını araştırmacılara değil, kendileriyle kalıcı ilişkiler içinde olan kişilere adadığını da bilirler. Ayrıca deneklerin, araştırmacının hedefleri için ne kadar önemli olduğuna bakmadan, kendileri anlatmak ve yapmak istemedikleri hiçbir şeyi anlatmak veya yapmak zorunda olmadığını da bilirler. Alan çalışmasında katılımcı olan insanlar, doğrudan insanlar üzerinde inceleme yaparlar. Özet olarak, alan araştırmacıları birtakım şeyler üzerinde hak iddia edemez ve başkalarını birtakım sorumlulukları üstlenmeye zorlayamaz. Alan araştırmacıları ve denekler birtakım şeyleri müzakere edebilir. Bu müzakereler sürekli ve açıklamalar ve uzlaşmaların sürekli tekrarlanmasını gerektirir.

69. Harita Çıkarma Çalışmasına Bir Örnek: İngiltere'deki Mutlak ve Görece Yoksulluk

Joanna Mack, Stewart Lansley

Yoksulluğu sağlık terimleriyle tanımlamaya çalışan köklü bir gelenek mevcuttur. Bu gelenek evrensel ya da belli dönemlere özgü bir standart oluşturmayı hedefler. Bir insanın gereksinimlerinin fiziksel olduğu kadar kültürel ve toplumsal da olduğu nu kabul eden başka bir gelenek daha mevcuttur. Bu, hayatın yalnızca var olmanın ötesine uzanan bir şey olduğunu fark eden bir bakış açısıdır. Ekonomist Adam Smith iki yüzyıl önce şöyle yazmıştı:

Benim ihtiyaçlardan anladığım, sadece yaşamın sürdürülmesi için zorunlu olan şeyler değil; ayrıca ülkenin geleneklerince, saygın insanların, hatta en alt seviyedekilerin sahip olmaması ayıp kabul edilen şeylerdir. Örneğin, bir keten gömlek hayati bir ihtiyaç değildir. Yunanlılar ve Romalılar, sanıyorum ki, keten giysileri olmamasına rağmen, pek rahat yaşamışlardır. Ancak günümüzde [...] saygın bir işçi, yokluğu utanç verici yoksulluk anlamına gelecek olan, keten bir gömlek olmadan insan içine çıkmaktan utanacaktır.

Bu tema, Charles Booth tarafından da benimsendi ve 1880'lerden başlayarak Londra'daki yoksulluğun

haritasını çıkarmaya yönelik öncü çalışmalar içinde daha pratik bir amaç için ilk kez kullanıldı. Booth en yoksulları, sahip oldukları kaynaklar "bu ülkedeki normal yaşam standartlarına" göre yetersiz olan insanlar olarak tanımladı. [...]

İnsanların yaşam standartlarına bu daha geniş açılardan bakıldığı zaman, yoksulluğun kaçınılmaz olarak görece olan doğası anında açığa çıkar. Dayanıkl tüketim mallarının satın alınması her bir nesle, hatta her on yıla özgüdür. Toplumsal katılımı içeren aktivitelerin insanların yaşadıkları toplum dışında hiçbir anlamı yoktur. Bu uzun bir süre önce fark edilmiştir. Karl Marx 1849'da şöyle yazmıştı: "İhtiyaç ve keyiflerimiz toplumdan kaynaklanır. Onları bu yüzden, toplumla ölçeriz; toplumu tatmin eden nesnelerle değil. Toplumsal bir doğaları olduğu için göreceli bir doğaları vardır." [...]

Bir görüş ise yerleşim konumlarının sadece "mutlak" yoksulluk üzerinde etkili olduğu konusunda ısrar ediyor. Bugün İngiltere'deki yoksulların geçmiştekinden ve günümüzün diğer ülkelerinin fakirlerinden daha iyi olması, onların sorunlarını değer-

sizleştiriyor gibi görünüyor. Sosyal Güvenlik Bakanı Dr. Rhode Boyson, zengin ve yoksulun zıtlık kavramıyla adlandırılması üzerine yapılan bir tartışmada, Avam Kamarası'na kendi "görece" yoksulluk görüşünü şu sözlerle sunmuştu:

Birleşik Devletler'de yoksulluk sınırında olanlar, Hindistan'daki ortalama gelire sahip olan herhangi birinden 50 kat fazla kazanıyor. Görece yoksulluk bununla ilgilidir. [...] Görünüşe göre, insanlar daha fazla kazandıkça, fakirliğin var olduğuna daha fazla inanıyorlar. Tahminen böylece fakir olanların kendileri olmaması gerçeğiyle mutlu olabiliyorlar.

Diğer araştırmacılar ise, dünyanın en fakir ülkelerindeki açlık ve geçmişteki yoksulların yaşadığı yoğun mahrumiyetlerin, bugünün sanayileşmiş dünyasının fakirlerinin sorunlarıyla ilgili olmadığını savunular. Örneğin, Tony Crosland yalnızca bir "asıl" yoksulluk kavramının önemini tartışmadı:

[...] yoksulluk, sonuçta, mutlak değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir kavramdır. [...] Konuya göreceli, öznel bir yoksulluk anlayışıyla bakılmasını gerektirir. Çünkü kötü sağlık koşulları ve kötü beslenme engellendiğinde bile, [yoksulluğun] yarattığı mutsuzluk ve adaletsizlik, aslında zorunlu olarak, lüks tüketimden değil, ancak başkalarının sahip olduğu veya öyle görüldüğü ve yaygın kültürel standartların ışığında gerçekten "geleneksel ihtiyaçlar" olan küçük konforlardan mahrum olmakta yatmaktadır.

Bu görüş, Profesör Peter Townsend'in çalışmasının bir sonucu olarak, 1960'larda yaygın olarak kabul edilir oldu. Townsend, son otuz yıl boyunca yoksulluğun sadece "görece mahrumiyet" kavramı açısından incelenebileceğini tartıştı. 1969'da yaşam standartları çalışmasını sonuçlandırarak bu kavramı sadeleştirdi. Townsend, bu kapsamlı ve etkileyici çalışmasının raporunda yoksulluğu aşağıdaki gibi tanımladı:

Nüfusu oluşturan bireyler, aileler ve gruplar, ait oldukları toplumlarda geleneksel olan ya da en azından yaygın olarak teşvik edilen ve onaylanan beslenme tiplerini benimsemelerine, aktivitelerde yer almalarına ve yaşam şartları ile güzelliklere sahip olmalarına olanak tanıyacak kaynaklardan mahrum olduklarında, onların yoksulluk içinde oldukları söylenebilir.

Her ne kadar, günümüzde, yoksulluğun bu tanıma benzer bir olgu olduğu kabul edilse de, yine de, bunun tam olarak ne demek olduğu konusunda tartışmalar devam ediyor.

London Weekend Television tarafından Ekmek Kuyruğu Araştırması'nı tasarlamak ve gerçekleştirmek için görevlendirilen araştırma uzmanlarının MORI'ye verdiği bilgi şöyledi:

Araştırmanın ilk amacı 1983'te İngiltere'de kabul edilebilir yaşam standardının ne olduğuna ilişkin bir görüş birliği olup olmadığını ve böyle bir görüş birliği varsa, kimlerin o standardın altında bulunduğunu keşfetmektir.

Bunun içini dolduran, bir insanın yaşam standardı güncel kamuoyu fikrine göre minimum sayılan sınırın altına düştüğünde yoksulluk içinde olması fikridir. Bu minimum sınır, sadece hayatta kalmak için gerekli olan, yemek içmek gibi temel ihtiyaçları değil, ama bunun dışında aynı zamanda toplumda yer edinmeye ve toplumsal bir rol üstlenmeye erişimi de kapsayabilir.

Araştırma, o güne dek ilk kez, 1980'lerde insanların büyük çoğunluğunun yaşam gereksinimlerinin, geniş bir eşya ve etkinlik yelpazesini kapsıyor olduğunu düşündüklerini ve minimum yaşam standardını yalnızca hayatını devam ettirme ve geçinmeye değil, toplumsal olarak oluşturulmuş kriterlere göre de değerlendirdiklerini ortaya koydu.

Tablo 69.1 soruları yanıtlayanların her bir maddeyi bir "ihtiyaç" olarak tanımlama oranlarına göre sıralanmış olan otuz beş maddeyi listeliyor. Bu sıralama oldukça yüksek düzeyde bir görüş birliği olduğunu gösteriyor. On kişiden dokuzu aşağıda bulunan ev içi temel yaşam koşullarının önemi konusuna katıldılar.

- ısınma,
- ev içerisinde bulunan bir tuvalet,
- rutubetsiz bir ortam,
- ev içerisinde bulunan bir banyo ve
- herkes için ayrı yatak.

Herkesin bu temel asgari ihtiyaçlarının karşılanması, kamu sektörü konut yatırımlarında son zamanlar-

da yapılan kısıntılara kadar, savaş sonrası konut politikasının temel hedeflerindendi.

Kamuoyu araştırması ayrıca diğer eşya ve etkinliklerin önemi ile ilgili düşündürücü bir görüş birliği olduğunu da ortaya çıkardı. Soruları yanıtlayanların üçte ikisinden fazlası, aşağıdaki maddeleri ihtiyaçlar olarak sınıflandırdı:

- toplu taşıma için yeterli para,
- su geçirmeyen sıcak bir palto,
- çocuklar için günde üç öğün yemek,
- bağımsız ev,
- her havaya uygun iki çift ayakkabı,
- 10 yaşın üstündeki farklı cinsiyetlerdeki her çocuk için ayrı oda,
- bir buzdolabı,
- çocuklar için oyuncaklar,
- halılar,
- Noel gibi özel günlerde kutlamalar
- haftada bir kez bir parça kıyartmalık et ya da eşdeğer bir besin ve
- bir çamaşır makinesi.

Nelerin ihtiyaçlar olduğuna dair bu geniş görüş birliği, geçmişin değil, açık bir şekilde bugünün standartlarını yansıtıyor. Rowentree'nin 1899 tarihinde, New York'taki yoksulluk üzerine yapmış olduğu çalışmasına göre, bir ailenin fakir olarak sınıflandırılması için bireylerinin, "tren veya otobüse hiç para harcamamak zorunda" olmaları gerekir. 1980'lerde on insandan neredeyse dokuzu bunun sadece meşru olduğunu değil aynı zamanda günümüzde yaşamak için bir ihtiyaç olduğunu düşünüyor.

Tablo 69.1 Kamuoyunun ihtiyaç algısı.

<i>Sırasıyla yaşam standardı maddeleri</i>	<i>Maddeleri ihtiyaç olarak sınıflandıranların yüzdesi</i>
1. Eğer soğuksa, evin yaşam bölümlerinin ısıtılması	97
2. Ev içi tuvalet (başka bir hane ile paylaşılmayan)	96
3. Rutubetsiz ortam	96
4. Tuvalet (başka bir haneyle paylaşılmayan)	94
5. Hane halkını oluşturan herkes için yatak	94
6. Bir kişinin gereksinimleri için toplu taşıma	88
7. Su geçirmeyen sıcak bir palto	87
8. Çocuklar için günde üç öğün yemek	82
9. Bağımsız ev	79
10. Her havaya uygun iki çift ayakkabı	78
11. On yaşın üzerindeki farklı cinsiyetlerdeki çocukların kendilerine ait odaları olmasına yetecek sayıda oda	77
12. Buzdolabı	77
13. Çocuklar için oyuncaklar	71
14. Oturma ve yatak odalarında halılar	70
15. Noel gibi özel günlerde kutlamalar	70
16. Haftada bir kez kızartmalık et parçası veya bunun eşdeğeri	67
17. Bir çamaşır makinesi	67
18. Yeni, ikinci el olmayan giysiler	64
19. Bir hobi ya da boş zaman aktivitesi	64
20. İki sıcak öğün (yetişkinler için)	64
21. Her gün ya da iki günde bir et ya da balık	63
22. Yılda bir kez arkadaşlar ya da aile için hediye almak	63
23. Yılda bir hafta evden uzakta tatil (akrabalarla birlikte değil)	63
24. Çocuklar için boş zaman malzemesi. Örneğin spor malzemeleri ya da bir bisiklet	57
25. Bir bahçe	55
26. Bir televizyon	51
27. Özel günler için bir adet temiz giysi	48
28. Bir telefon	43
29. Çocuklar için haftada bir dışarıya çıkmak	43
30. Bir sabahlık	40
31. İki haftada bir çocukların arkadaşlarının çay içmek ya da çerez yemek için ziyarete gelmeleri	37
32. İki haftada bir gece dışarıya çıkmak (yetişkinler)	36
33. Ayda bir arkadaşların/ailenin yemeğe gelmesi	32
34. Bir araba	22
35. İki günde bir, bir paket sigara	14

35 maddenin tamamının ortalaması = 64,1

70. Konuşma Analizi

John Heritage

Konuşma analizinin ayrı bir araştırma alanı olarak başlangıcı ve gelişimi, sıradan dil betimlemelerinin, insanların anlattıklarının ayrıntılarını sözcüklere dökme ve idealize etme eğilimini çevreleyen sorunlarla yakından ilişkilidir. Bu eğilim, tipler, ister Durkheim¹ tarafından tavsiye edildiği gibi, “ortalama alma” ile, ister Weber tarafından çeşitli yazılarında önerildiği gibi açık seçik idealleştirme ile üretilmiş olsun; buna bakılmaksızın sosyal bilimlerdeki tip kavramlarının kullanımında doğal olarak bulunmaktadır. Eski bir yazısında, Sacks, tip kavramlarına ait bu her iki kategorinin sosyolojideki kullanımını, mercek altındaki olayların belirli özelliklerini zorunlu olarak bulanıklaştırdıklarını ileri sürerek eleştirdi.² Sonuçta, sosyolojik kavram ve genellemelerin herhangi bir belirli olay serisi ile bulanık ve belirsiz bir ilişkisi olabileceğini savundu. Bu, sonuç olarak, sosyolojinin birikimli bir bilgi yapısı olarak gelişmesini engeller. Çünkü bu belirsizlik varken, belirli bir vaka, verilerle elde edilen bir sosyolojik genellemeyi destekliyor mu, yoksa altını mı oynuyor, buna karar vermek güç olabilir.

Sacks’ın bu soruya verdiği yanıt, sosyal dünyanın, yani insan davranışının belirli, tekil olaylarının ham maddesinin asıl verilerini anlayacak bir analiz yöntemi geliştirmek üzere, iyi tasarlanmış bir karar verilmesi gerektiği idi:

*Sosyolojide araştırma yapmaya başladığımda, sosyolojinin, gerçek olayların detaylarını ele almaya, onları formel olarak işlemeye ve en başta onlar hakkında ilksel bilimlerin açıklayıcı olma eğilimi gösterdikleri, yani herhangi bir yöntemin söylenenin gerçekten öyle olup olmadığını gidip görebileceği şekilde doğrudan yollarla açıklayıcı olmaya müsait olmadıkça, gerçek bir bilim olamayacağını fark ettim. Aslında bu birilerinin bir şeyler öğrenip öğrenmediğini görmeyi denetlemenin muazzam bir yoludur. Soru şuydu: Sosyolojinin gerçek olayların ayrıntıları ile formel ve açıklayıcı biçimde ilgilenmeyi umut edebileceği bir yol var mıydı?.. Bunu test etmeye izin verecek birtakım malzemeler belirlemek istedim.*³

Sacks’ın teybe kaydedilmiş konuşmalar üzerine yaptığı çalışması bu yöntembilimsel hedef arayışında başlatılmıştır:

*Teybe kaydedilmiş konuşmaları incelememde etken olan faktör dile karşı büyük ilgimden ya da kuramsal olarak neyin araştırılması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmıyor. Ancak bu konuşmaların benim üzerinde tekrar tekrar çalışabileceğim, başkalarının da inceleyebileceği ve eğer benimle aynı kanıda değillerse, üzerinde çalışabilecekleri bir veri oluşturmaları nedeniyle bu çalışmaya başladım.*⁴

Konuşma analizinin güncel yöntemi, Sacks'ın gerçek iletişimsel etkileşimlerin ayrıntıları üzerine odaklanmasını ve iletişimi idealleştirme sürecinin önüne geçme gayretini devam ettirmesini sağlamıştır. Bu yöntemin, günlük karşılıklı etkileşimlerin idealize edilmiş değil; doğal olarak oluşan durumlarından toplanan verinin kullanılması konusundaki ısrarının nedeni ise, buna benzeyen *tatmin edici olmayan veri kaynakları olarak diğer araştırma yöntemlerinin bir bölümünden kaçınmaktır*. Bunlar, (1) gerçek davranışların gözlemlenmesi yerine, deneklerin sözel davranışlarının incelenmesini sağlayan görüşme tekniklerinin kullanılması; (2) verilerin alan çalışması yoluyla ya da daha önceden kodlanmış cetvellerle kaydedildiği gözlem yöntemlerinin kullanılması; (3) karşılıklı etkileşim davranışı örnekleri icat etmek için içsel sezgilerin kullanılması; ve (4) davranışın yönlendirilmesi veya yönetilmesini içeren deneysel yöntemlerin kullanılmasıdır. Bu tekniklerden kaçınılıyor. Çünkü bunların her biri içinde, doğal yolla oluşan etkileşimsel tutumun belirli ayrıntılarının telafi edilemez

bir şekilde kaybedildiği ve etkileşim süreciyle ilgili idealleştirmelerle yer değiştirildiği süreçler barındırıyor. Deneklerin raporları, gözlemcilerin notları üzerine kaydedilmiş verinin ya da desteklenmemiş sezginin veya derlemenin kullanılması yönündeki bu tercihle ilgili bir dizi kaygı var. Konuşmayla ilgili malzemeleri gözden geçiren bir kişi, deneysel yolla gerçekleşen etkileşimin zenginliği ve çeşitliliği ile karşılaştırıldıklarında, bu tür kaynakların yetersizliklerinin farkına varacaktır. Örneğin, aşağıdaki konuşma dizisi her ne kadar olağan dışı olmasa da, bunun bir sosyal bilimci tarafından icat edildiğini hayal etmek zor.

(1) (NB:VII:2)⁵

E: = Ah hayatım bu hoş bir öğle yemeği idi. Seni da:ha ön:ce ara:mış olmalıydım, a:m:a?

M: [Ah:::]

E: Yemek çok hoş:ma gitti. Muh:teşem:di.

M: [Ah öyle mi]

M: Şey... Memnun oldum (senin) gelme ne.

[]

E: Ve ar:kadaşların öyle tat:lı:lar ki...

M: Ah::: öyledirler:

[]

E: Şu Pat:, be:bek gibi değil mi?

M: [Ya:...]

M: ...hoş değil mi? (.)

E: Aa... güzel bir kız?

M: Evet bence de hoş bir kız...

E: [Ve şu...

E: ...Reinam (.)

E: beni KORKUTUYOR...

Bu konuşmanın önceden düzenlenmiş olduğunun iddia edilmesi ya da bir etnolog veya konuşanlardan biri tarafından tekrar hatırlanmasının mümkün olduğunu söylemek doğru değildir. Böyle bir karşılıklı konuşma, tekrar hatırlanabilmiş olsaydı bile, aynı konuşmayı bir daha duymak mümkün olmazdı. Dahası, Sacks'ın söylediği gibi, düzenlenmiş veya tekrar hatırlanmış konuşma metinlerine analitik iddialar için tamamıyla ikna edici kanıt muamelesi yapmak zor olabilir.⁶ Ve kabul edilseler bile, bu tür icatlar ya da derlemeler yoluyla oluşturulan veriler alıntılardaki konuşmaya dair prosedürlerin tekrarlanma sıklığı, sırası, çeşitliliği ya da tipikliği konusunda hiçbir şey anlatamaz.

Verinin sezgisel olarak yaratılması, sezgi etkileşiminin gerçekleştiği yolları tipikleştirme eğilimi yüzünden, her şeyle ilgisi olan ek bir sorunla da karşı karşıyadır. Aşağıdaki konuşmayı ele alalım:

- (2) A: On dört yaşında bir oğlum var.
 B: Tamam, sorun değil.
 A: Bir de köpeğim var.
 B: Ah, üzgünüm.

Her ne kadar (2) yeterince basit olsa da bu örnek bizim sözel etkileşimin nasıl gerçekleştiğini tamamen anlayabilmemizi sağlamaz. Bu eğer yaratılmış bir veri olsaydı, bağlantısız etkileşimin ne anlama geldiğini göstermek için kullanılabilirdi. Ama aslında, bu konuşma bir daireyi kira-

lamak isteyen bir adamın ev sahibi ile daireyi kiralamasını engelleyebilecek olan koşullar üzerine yaptığı bir konuşmadan alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu verinin belirli toplumsal kimlikler, amaçlar ve belirli koşullar tarafından yaratılan bir ortamda yer aldığı görülür. Bu durum sezgisel bilgiyle açıklanamaz.

Deneyssel yolla üretilen veri ile ilgili de benzer bir dizi sorun ortaya çıkmaktadır. Sosyal-psikolojik deneylerin başarısı, deney yapanın ilgili bağımlı ve bağımsız değişkenleri denetleme ve idare etme yeteneğine bağlıdır. Bu yalnızca, deney yapan kişinin bir biçimde olaya karışmadan başarılması zor olan bir görev değildir. Aynı zamanda, deney yapanın daha önceden doğal yolla gerçekleşen etkileşime maruz bırakmadan, ilgili değişkenlerin tamamını ayırt edebilmesi ihtimali düşüktür. Dahası, değişkenler doğal etkileşime bu şekilde maruz bırakılmadan; deney yapan kişi, deneyssel bulguların gerçek durumlar için gözlemlenenler dışındaki değerlerini tahmin etmekte zorlanacaktır. Deney bulgularından hangilerinin deneyssel durumun yapay ürünü olduğuna karar vermesi de kolay olmayacaktır. Çünkü böyle bir karar, ancak doğal yoldan ortaya çıkan veriyle sistematik karşılaştırmalar yapmakla yapılabilir. Özetle, başlangıçtan beri doğal yoldan gerçekleşen malzemelerle çalışmak en doğru prosedür olmuştur. Doğal olarak gerçekleşen sözel etkileşim, hangi sistematik

karşılaştırmaların hem gözden geçirmek, hem de genişletmek için kullanabilecekleri açısından muazam çeşitlilikte farklı etkileşim biçimleri sunar.

Böylece, kaydedilmiş verinin kullanılması sezginin ve hafızanın kısıtlamalarına karşı esaslı bir çaredir. Bu tür bir verinin kullanılması, etkileşim olaylarının tekrar ve ayrıntılı olarak gözden geçirilmesini mümkün kılmakta ve yapılabilen gözlemlerin menzilin ve doğruluğunu artırmaktadır. Böylece diğer araştırmacıların, üzerinde görüşler öne sürülmekte olan veriye, analizi ayrıntılı umumi tetkike açık bırakarak ve kişisel önyargıların ve analitik sapmaların etkisini asgariye düşürerek, doğrudan erişmelerine izin verir. Son olarak şu da söylenebilir: Veriler “işlenmemiş” halde oldukları için, çeşitli incelemelerde tekrar kullanılabilir. Bu büyük avantajlar, orijinal verilerin, özel bir araştırma tasarımı tarafından ya da belirli bir teori veya varsayıma başvurularak idealize edilmemiş ve yapay yolla oluşturulmamış olmaları gerçeğinden kaynaklanmaktadır.

NOTLAR

- 1 E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (London: Routledge and Kegan Paul, 1982 [1897]).
- 2 H. Sacks, “Sociological Description”, *Berkeley Journal of Sociology*, 8 (1963), s. 1-16.
- 3 H. Sacks, *Unpublished Lectures*, kopya eden ve dizin hazırlayan G. Jefferson (University of California at Irvine, 1964-72).
- 4 A.g.e.
- 5 Kayıt kuralları: Bir adet sol köşeli parantez (()) başlangıçtaki çıkışmayı; bir adet sağ köşeli parantez (()) bir ifadenin ya da ifade parçasının diğeriyle karşılık olarak sonlandığı noktayı; (.) iki ifade arasındaki muhtemelen bir saniyenin onda birinden fazla olmayan ince bir boşluğu; (::) hemen bir önceki sesin uzatılmasını; iki nokta sırasının genişliği uzatmanın ne kadar olduğunu; büyük harflerle yazılan SÖZCÜK özellikle yüksek olan sesi anlatır.
- 6 H. Sacks, “Methodological remarks”, J. M. Atkinson ve J. C. Heritage (edl.), *Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984) içinde.

Bölüm 21

SOSYOLOJİDE KURUMSAL DÜŞÜNCE

Çoğu sosyolog ya sosyal olguların bireylerin davranışlarıyla ilgili niyet ve gerçeklerinden bağımsız olduğunu inanır ya da yapısal etkileri dışarıda bırakarak bu tür gerekçe ve niyetleri vurgular. Yetmiş birinci makalede ileri sürüldüğü gibi, sosyolojik kuramda, sosyal sistemlerin yapısal özelliklerini kabul eden ve yine de “anlamalı” davranışın tüm önemini taşıyan bir genel bakış açısı geliştirmeliyiz. Böyle bir bakış açısı, sosyoloji ve gündelik bilgi arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesi demektir. Çünkü bu bilgi sosyal aktörlerin anlamlı hareketlerinin merkezini oluşturur.

Ulrich Beck’in “risk toplumu” kavramına bu kitapta daha önce birkaç yazıda değinilmişti. Bu kavram son yıllardaki en önemli kuramsal kavramlardan biri haline gelmiştir. Beck’e göre, bu tema modernleşmenin geniş bir analizi ile ilintilidir. Sanayileşme çağında modernleşme “basit” bir süreçti. Yani sadece “gerçekleşmiş olan” sosyal ve ekonomik değişikliklerin bir birikimiydi. Gü-

nümüz bilgi çağında modernleşme “düşünsel” hale geldi. Beck, bu düşüncesiyle, yaşadığımız değişimlerin sonuçlarını sürekli izlemeye dikkat etmemiz gerektiğini anlatmak istiyor. Risk yönetimi, bu düşünsel sürecin hem kişisel hem de kurumsal düzeyde kilit noktasını oluşturuyor.

Jürgen Habermas en etkili çağdaş sosyal düşünürlerden biridir. Habermas aslında bir felsefeci olsa da, çalışmalarının sosyolojiye büyük katkısı olmuştur. Habermas Marx’ın toplumu yapısal bir değişim sağlamak amacı ile eleştirel bir şekilde incelememiz gerektiği fikrini canlı tutuyor gibi görünüyor. Habermas, bugün eleştirel kuramın Marx’tan doğrudan ilham alamayacağını kabul ediyor. Çünkü Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa’da komünizmin çökmesinden beri Marksizm büyük oranda başarısız olmuş bir proje durumundadır. Bugün eleştirel bir toplum kuramı, özünde kapitalist olan bir çerçevede içinde, adil ve insancıl bir toplum yaratmaya doğru yönlendirilmek zorundadır.

71. Sosyoloji ve İnsan Davranışının Açıklaması

Anthony Giddens

Modern felsefenin “sosyolojik” yönelimi gündelik ya da sıradan olanın yeniden oluşturulmasını içeriyor. Günlük etkinliklerimiz daha derin konuları araştıran birisinin ilgilenmeyeceği önemsiz alışkanlıklar değildir; tam tersine, felsefe ve sosyal bilimdeki temel konuların açıklamaları ile ilintilidir. Bu yüzden, sağduyu, yalnızca alışkanlığın eylemsizliği ya da sosyal analizde hiçbir önemi olmayan bir dizi yarı-formüle edilmiş fikirler olarak görülüp ihmal edilmemelidir. Bu önermeyi daha çok geliştirmek için, sağduyunun ne olduğu ile ilgili biraz daha derin bir inceleme yapmalıyız. “Sağduyu” kavramını sağduyumuz sayesinde anlamamız mümkün olmayabilir.

Şüphesiz daha ince ayrımlar yapılabilir, ama ben sadece “sağduyu”nun iki temel anlamını birbirinden ayıracağım. Bunlardan birini “ortak bilgi” olarak adlandırıyorum ve bunu yalnızca “sağduyu” olarak adlandıran genel anlayıştan ayırıyorum. Ortak bilgi kavramı ile işaret etmek istediğim şey, aktörlerin günlük sosyal yaşamları sırasında yaptıklarını anlamlandırmak için ortak ola-

rak sahip olmaları gereken, üzerinde uzlaşmaya varılmış bilgiler. Anlamlar, “herkesin bildiği şeyin” uygulanması aracılığıyla üretilir ve tekrar üretilirler. Benim anladığım kadarıyla, etnometodolojinin programı ortak bilginin doğası ve çeşitlerinin ayrıntılı incelemesinden oluşur. Ortak bilgi, sıradan aktörler tarafından toplumsal hayatın dokusunu inşa eden uygulamaları ortaya çıkarmak için kullanılan yöntemlere işaret eder. Bu durum geniş ölçüde söylemsel olmayan bir şekilde gelişir. Yani, Wittgenstein’in ifadesini kullanırsak, ortak bilgi sosyal yaşam alışkanlıkları içerisinde “devam edebilme” yeteneğinden oluşur.

Bir ortak bilgi kavramına hiç yer vermeyen, doğalcı sosyal bilim, sosyal analizin betimleyici terminolojisinin bir tek profesyonelce dile getirilmiş olan kuramlar içerisinde geliştirilebileceğini düşünür. Ancak sosyolojik gözlemci, sosyal hayatın geçerli betimlemelerini yaratabilmek için, uygulayıcıların kendileri tarafından eylemlerini “gerçekleştirmek” amacıyla kullanılan ortak bilginin aynı unsurlarını kullanmak zorundadır. Sosyal aktivitenin hakiki

betimlemelerini yapabilmek demek, ilkesel olarak, o aktiviteye, onu meydana getiren aktörlerin yapmakta olduklarını başarmalarını sağlayan şeyleri bilerek, “devam edebilmek” demektir. [...] Bu saptama zengin sonuçlara yol açar. Tüm sosyal analizlerin, sosyal bilimin geleneksel ana akımı içerisinde çözülmüş olan, yorumlayıcı veya etnografik bir yönü vardır.

Sosyal bilimin kaçınılmaz olarak yorumlayıcı olan karakterinin kendi aydınlatıcı imkânlarının neler olduğu sorusuna yanıt vermek için tuttuğu bir yol var. Yani, sosyal bilimde “yeni” olanın sadece yaşam biçimlerinin (ya bizim kendi kültürümüzdeki ya da diğer kültürlerdeki alışkın olunmayan durumların) betimlenmesi olduğunu varsayabiliriz. Kuşkusuz doğalcı sosyal bilimcinin gözünde sosyal analizin etnografiden fazlası olamayacağı iddiası saçmadır [...] Ancak bu, ciddiyetle ele alınmayı hak eden bir önermedir. Çünkü sıradan aktörlerin günlük aktiviteleri sırasında daima “ne yapıyor olduklarını bilmeleri” gereken bir yönü var. Aktörlerin ne yaptıklarına dair bilgileri sırf rastlantısal değildir. Aktörler aynı zamanda eylemi onun yapısını oluşturacak şekilde gerçekleştirirler. Onların sadece ne yapıyor olduklarını bildiklerini değil, aynı zamanda, en azından bir şekilde bilmek *zorunda olduklarını* düşünüyorsak, sosyal bilim, olaya dahil olan aktörlerin zaten aşına olmadıkları herhangi bir “bulgu” öne süremez. Durum böyle ise en azından

sosyal bilimin sıradan aktörlere sağlayabileceği aydınlanmanın koşullarının doğalcı sosyal bilim anlayışı içerisinde varsaydığımızdan çok daha karmaşık olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

O zaman böyle bir aydınlanma hangi biçimleri alabilir? Aşağıdaki düşünceler bir cevabın temelini oluşturuyorlar.

- 1 Sosyal bilimin etnometodolojik görevlerinin gerçekte çok önemli oldukları kabul edilmelidir. Bu şu demektir: Hepimiz dünyaya dağılmış olan ve tarihsel analizle “ortaya çıkarılabilecek” durumdaki diğer kültürlerden ayrılan özel kültürler içerisinde yaşıyoruz. Ayrıca modern toplumlarda hepimiz daha geniş kültürel bütünlüklerin özel bağlamlarında yaşamaktayız. Kültürel olarak yabancı ortamların etnometodolojik tariflerinin “haber değeri”, sosyal bilim içerisinde kesinlikle önemli olan bir unsurdur.
- 2 İkincisi, sosyal bilim, sıradan aktörlerin kendi davranışlarında söylemselleştirmeden kullandıkları ortak bilginin görünümelerini “ortaya koyabilir”. Yani, bunlara söylemsel biçimler kazandırabilir. “Ortak bilgi” terimi sosyal aktivitelere anlam kazandırmanın çeşitli pratik tekniklerini kapsar. Bu çeşitliliğin incelenmesi haklı olarak sosyal bilimin bir görevidir. Biraz önce belirttiğim gibi, davranışlarımızın doğal sayılan uygulanma biçimlerinin bu

şekilde “sergilenmesini” sağlamak, etnometodoloji bilimin görevi olarak açıklanabilir. Bununla birlikte, Erving Goffman’ın yazılarını bu açıdan özgün bir öneme sahip bir örnek olarak gösterebiliriz. Goffman, ortak bilginin bileşenlerinin ne kadar karmaşık şekilde, ne kadar derinden işlediklerini ve nasıl rutin olarak idare edildiklerini, başka herhangi bir yazardan daha açık dile getirmiştir. Bütün dilbilim pratiğinin de ortak bilginin “sergilenmesi” konusuna yoğunlaştığına işaret edebiliriz. Dilbilim, dil kullanıcısının, söz konusu olan dil hangisi olursa olsun, konuşabilmek için bildiği ve bilmesi gerekenler ile ilgilidir. Ne var ki, bir dili konuşabilmek için bildiklerimizin çoğunu “söylemsel olmayan bir şekilde” biliriz. Dilbilim bize zaten biliyor olduğumuz şeyi anlatır. Ancak bunu bu tür bilginin tipik ifade tarzlarından oldukça ayrı bir biçimde yapar.

- 3 Üçüncü olarak, sosyal bilimlerin amaçlı eylemin rastlantısal sonuçlarını inceleyebilecek oluşu, oldukça önemli sonuçları olan bir konudur. Aktörler her zaman ne yapıyor olduklarını bilirler. Ancak tipik bir şekilde, eylemlerinin sonuçları asıl niyetlerinden uzaklaşır. Burada ilginç bir sorular ve bilmeceler kümesi bulunabilir. Ben bunları kısaca tartışacağım. Sosyal bilimlerin doğalcı yorumları sosyal yaşamdaki birçok olay ve sürecin katılımcıların

hiçbiri tarafından amaçlanmadığı gözlemine dayanır. Sosyal bilimlerin görevleri sosyal kurumların bireysel aktörlerin amaçlarından “uzaklaşmaları” ile ortaya çıkar. Bu açıdan, sosyal bilimin daha yorumlayıcı yaklaşımları karşısında, ana akımdan gelişmiş olan yorumunu bir parça savunmaya devam etmeliyiz. Sıradan sosyal pratiklerin önemini ortaya çıkarmak için çok şey yapmış olan düşünce geleneklerinin karakteristik bir zayıflığı, sosyal aktivitenin kasıtlı olmayan sonuçlarını tamamen yok saymalarıdır. Ancak bu meselelerin doğalcı sosyal bilimde yeterli şekilde ele alınacağını hayal etmek yararsız olur. Doğalcı sosyologlara göre, çoğu sosyal aktivitenin rastlantısal karakteri, sosyal hayatın, sosyal aktörlerin hiç bilmediği etmenlerin işleyişine dayanılarak analiz edilebileceği görüşüne bağlıdır. Ancak sosyal aktivitenin ana parametrelerinin o aktiviteye katılanlar tarafından amaçlanmamış olması ayrı bir şeydir; bireysel oyuncuların, bir şekilde yaptıklarının işleyişini belirleyen “sosyal sebepler” ile hareket ettiklerini önermek ayrı bir şey. Birincisi gibi bir sonucu zorlamak yerine, rastlantısal sonuçların önemine dair uygun bir değerlendirme, bizleri, insan davranışının niyetlerle ilgili doğasına daha bilimsel yaklaşmanın önemini kavramaya götürebilir. Bizler neyin amaçlandığı

konusunda net değilsek, neyin öngörülmemiş olduğunu belirleyemeyiz ve bu durum, bence, aktörlerin niyetlerinin bir değerlendirilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

İnsan eyleminde öngörülmemiş sonuçların rolüyle ilintili birkaç farklı inceleme tipi var. Örneğin, tek bir olayın, hiç kimse onun gerçekleşmesini amaçlamış olmamasına rağmen, neden vuku bulduğunu sormakla ilgilenebiliriz. Böylece, bir tarihçi şu soruyu ortaya atabilir: Birinci Dünya Savaşı, içinde yer alan ana katılımcıların hiçbir eylemlerinin böyle bir sonuç vermesini amaçlamamışken neden patlak verdi? Ne var ki, doğalcı sosyal bilimcilerin geleneksel olarak sorduğu soru tipi toplumsal yeniden üretimin koşulları ile ilgilidir. Yani, onlar toplumsal kurumların, bireylerin içinde yer aldığı etkileşimin özel bağlamlarının ötesine geçen özellikleri olduğunu göstermeye çalışıyorlar. İşlevselci yaklaşım ile doğalcılık arasındaki bağlantının bu noktada özel bir önemi var. Çünkü işlevselci açıklamanın odak noktası normalde, aktörlerin yapıp ettiklerine dair gerekçeleri ne olursa olsun sosyal kurumların varlığı ve devamı için “sebepler” olduğunu göstermeye çalışmak olmuştur.

Son yıllarda, bir bakıma işlevselciliğin eleştirel bir şekilde gözden geçirilmesi sonucu, kurumsal yeniden üretimin işlevselci yorumlara başvurulmasına gerek olmadan incelenebileceği açıklık kazandı. İnsan Sosyal

Sistemlerinin gerçekliğe karşıtlık içerisinde oluşturulmuş “güya” özellikleri dışında gereksinimleri olamaz. Belirli sosyal kurumların, belirli bir süre içerisinde, varlığının hangi koşullara bağlı olduğunu araştırmak çok önemli ve gereklidir. Ancak böyle bir inceleme toplumsal yeniden üretimin mekanizmalarının analizini gerektirir; bu mekanizmalar kendiliğinden açıklama sunmazlar. Bütün büyük ölçekli toplumsal yeniden üretimler “karma amaçlı” koşullar altında gerçekleşirler. Başka bir deyişle, sosyal kurumların sürdürülmesi, eylemin amaçlanmış ve amaçlanmamış sonuçlarının bir tür karışımını içerir. Bu karışımın ne olduğu dikkatlice analiz edilmelidir. Bu karışım tarihsel açıdan değişkendir. Sistem yeniden üretiminin “yakın gözetim altında olan” koşullarını, amaçlanmamış sonuçların bir geri bildirimini içeren durumlardan ayıran birtakım durumlar söz konusudur. Sistem yeniden üretiminin koşullarının izlenmesi, şüphesiz modern toplumun ortaya çıkışı ve genel olarak modern organizasyonların oluşumu ile bağlantılıdır. Bununla birlikte, kurumsal yeniden üretim açısından niyet edilmiş ve niyet edilmemiş sonuçlar arasındaki kesişmenin farklı türleri ve bunların her durumda somut olarak incelenmesi gerekmektedir. Toplumsal yeniden üretimin “x’in işlevi...” biçimindeki ifadelerle açıklanmasına iki açıdan itiraz edilebilir. Birincisi; zaten belirlenmiş olduğu gibi, böyle bir ifadenin hiçbir açıklayıcı değeri yoktur ve an-

cak sosyal aktiviteye, karşı olgusal bir önerme biçiminde uygulandığında tasavvur edilebilir. İkincisi, böyle bir ifade amaçsallık açısından belirsizdir. Yeniden üretimin “sıkı bir şekilde kontrol edildiği” koşullarda, bazı aktörlerin amaçları ile sosyal

kurumların devamlılığı arasındaki bağ doğrudan ve nüfuz edici olacaktır. Öngörülmeyen bir geri bildirimin alındığı yerde ise, yeniden üretim sürecinin işleyişi oldukça farklı olacaktır. Normal olarak bu farklılığın ayırımına varmak çok gereklidir.

72. Risk Toplumu: Yeni Bir Moderniteye Doğru

Ulrich Beck

İngilizceye Çeviren: Mark Ritter

Servet ve Risk Dağılımının Mantığı Üzerine

Gelişmiş modernitede *risklerin* sosyal üretimi, *servetin* sosyal üretimine sistematik olarak eşlik eder. Buna göre, kıtlık yaşayan bir toplumda dağılımla ilgili sorun ve çatışmalar teknolojik ve bilimsel olarak üretilmiş olan risklerin üretim, tanımlama ve dağılımından kaynaklanan sorun ve çatışmalar ile örtüşür.

Kıtlık yaşayan bir toplumda servet dağılımı mantığından, geç modernitede risk dağılımı mantığına doğru uzanan bu değişim, tarihsel olarak iki koşul ile bağlantılıdır. Birincisi; bu değişim, günümüzde gözlenebildiği haliyle, *gerçek maddi ihtiyaçların* hukuk ve refah devletinin koruma ve düzenlemeleri yoluyla olduğu kadar, insansal ve teknolojik verimliliğin gelişmesi ile de nesnel olarak azaltılabildiği ve sosyal açıdan yalıtılabildiği ölçüde ve yerde gerçekleşir. İkincisi; bu kategorik değişim, modernleşme sürecinde üretici güçlerin hızla büyümesi sırasında tehlike ve potansiyel tehditlerin daha önceden bilinmeyen bir ölçüde serbest kalmış olmasına bağlıdır.

Bu koşullar gerçekleştiği ölçüde, bir tarihsel düşünce ve hareket tipi diğer bir düşünce ve hareket tipinin yerini alır. Marx ya da Weber'in düşüncelerindeki en geniş anlamlarıyla, "endüstriyel" veya "sınıf toplumu" kavramları, toplumsal olarak üretilmiş servetin nasıl toplumsal açıdan eşitsiz, ama *aynı zamanda* "meşru" olan bir şekilde dağıtılabildiği konusunu irdelemektedir. Bu görüş, benzer, ama yine de oldukça farklı bir sorunun çözümüne dayalı olan yeni *risk toplumu paradigması* ile çakışır. Modernleşmenin bir parçası olarak sistematik bir şekilde üretilen risk ve tehlikeler nasıl engellenebilir, asgari düzeye indirilebilir, insanlara anlatılabilir veya başka kanallara aktarılabilir? En sonunda "sonradan görülen yan etkiler" kılığında ortaya çıktıklarında, modernleşme sürecini engellemeden, ekolojik, tıbbi, psikolojik ve toplumsal açıdan "hoşgörü" limitlerini aşmadan nasıl sınırlandırılabilir ve uzaklaştırılabilirler?

Bu yüzden artık yalnızca, doğayı faydalı hale getirmekle veya insan türünü geleneksel mecburiyetlerden kurtarmakla değil, aynı zamanda aslen teknolojik ve ekonomik gelişimin

kendisinden kaynaklanan sorunlarla da ilgileniyoruz. Modernleşme artık *kendiliğindenleşmektedir*; kendi kendisinin teması haline gelmeye başlamıştır. Doğa, toplum ve kişilik alanlarında teknolojilerin gelişimi ve kullanımına ilişkin sorunlar, gerçekten kullanılan ya da potansiyel olarak kullanılabilir teknolojilerin risklerinin siyasal ve ekonomik “yönetimi” ile ilgili sorunların gölgesinde kalmaktadır. Bu sorunlar bu tür tehlikelerin kesin olarak belirlenmiş geçerlilik ölçüleri içerisinde keşfedilmesi, kayıt altına alınması, tanınması, kaçınılması ya da üzerinin örtülmesini kapsar. Güvenlik vaadi, riskler ve tahriplerle birlikte büyümektedir ve tekno-ekonomik gelişime kozmetik ya da gerçek müdahaleler yapılarak, bu güvenlik vaaadinin hâlâ geçerli olduğu tetik duran eleştirel kamuoyuna tekrar tekrar anımsatılmalıdır.

Eşitsizliğin her iki “paradigması” da modernleşmenin belirli dönemleriyle sistematik olarak bağlantılıdır. Açık maddi gereksinimler, yani “kıtlık yasası”, insanların düşünce ve hareketini yönettiği sürece, toplumsal olarak üretilen servetin dağılımı ve bununla ilgili çatışmalar gündemi işgal ediyor (bugün Üçüncü Dünya olarak tanımlanan yerlerin büyük bölümünde yaşanan budur). Bu “kıtlık toplumu” koşulları altında, modernleşme süreci, toplumsal zenginliğin gizli kaynaklarının teknolojik ve bilimsel gelişim sayesinde ortaya çıkarılacağı iddiası ile gerçekleşiyor. Bu adaletsiz yoksulluk ve bağımlılıktan kurtulma vaatleri, sınıflı toplum-

dan katmanlı topluma ve bireysel topluma varıncaya kadar her türlü sosyal eşitsizlik kategorisine yönelik hareket, düşünce ve araştırmalara zemin hazırlıyor.

Şu anda Batı’nın refah devletlerinde çifte bir süreç işliyor. Bir taraftan, 20. yüzyılın ilk yarısındaki maddi geçim düzeyine ve açlık tehdidi altındaki Üçüncü Dünyaya kıyasla, diğer şeyleri gölgeleyen ilk sıradaki bir sorun olarak, bir kimsenin günlük ekmeği için mücadele etmesi zorunluluğu önemini yitirmiş durumda. Pek çok kişi için, “fazla kilo” sorunu açlık sorunun yerini aldı. Ancak bu gelişme, modernleşme sürecinin meşruluk zeminini ortadan kaldırıyor; insanlar, bariz kıtlıkla mücadele edildiği sürece, önceden tahmin edilemeyen birkaç yan etkiyi kabullenebilir. Ne yazık ki, artık durumun tam olarak böyle olduğunu söylemek zordur.

Buna paralel olarak, zenginlik kaynaklarının artan “tehlikeli yan etkiler” ile “kirlendiği” bilgisi yayılmaktadır. Bu düşünce tamamıyla yeni değil; ancak yoksulluğun üstesinden gelme çabaları sırasında uzunca bir süre değerlendirmeye alınmadı. Bu karanlık durum aynı zamanda üretimin aşırı gelişmesi ile önem kazanmaktadır. Modernleşme sürecinde giderek daha fazla *yıkıcı* kuvvet, yani hayal gücünün önünde saygı ve korkuyla eğildiği kuvvetler, serbest kalmaktadır. Her iki kaynak da, yüksek sesle ve konu açısından kamuoyu tartışmalarını belirleyen, büyümekte olan bir modernleşme eleştirisini besliyor.

Sistematik terimlerle anlatacak olursak, modernleşme sürecinde, “servet-dağıtan” bir toplumun sosyal konum ve çatışmaları arasına, er ya da geç, “risk-dağıtan” bir toplumun sosyal konum ve çatışmaları da katılır. [...] Bu, iki tür konu ve çatışmanın üst üste bindiği anlamına gelir. *Henüz* bir risk toplumunda yaşamıyoruz. Ancak artık *yalnızca* kıtlık çeken toplumların dağılım çatışmaları içinde de yaşamıyoruz. Bu geçiş gerçekleştiği ölçüde, bizleri düşünce ve hareketin önceki hallerinden uzaklaştıracak gerçek bir toplumsal dönüşüm ortaya çıkacaktır.

Risk kavramı, burada kendisine yüklenen kuramsal ve tarihsel önemi taşıyabilir mi? Bu, insan eyleminin eski çağlara ait bir olgusu değil mi? Burada endüstriyel toplum döneminden ayrıştırılan riskler zaten bu dönemin belirleyici özellikleri değil mi? Risklerin, modernitenin birer icadı olmadığı da doğru. Yeni ülkeler ve kıtalar keşfetmek için yola çıkmış Colombus gibi biri “riskleri” kesinlikle kabul etmiştir. Bunlar kişisel risklerdi; nükleer fizyon ya da radyoaktif atıkların depolanmasından doğan tüm insanlığı tehdit eden küresel tehlikeler değillerdi. Daha önceki dönemlerde, “risk” sözcüğü bir cesaret ve macera tınısına sahipti; dünya üzerindeki bütün hayatın, kendi kendisini tahrip etmesi tehdidine değil.

Ormanlar, birkaç asırdır yok olmakta. Tarla açma ve aşırı ağaç kesme umursamazlığından ötürü yok oluyorlar. Ancak ormanların ölmesi

bugün, endüstrileşmenin *örtülü* sonucu olarak, birbirinden oldukça farklı toplumsal ve siyasal sonuçlarla birlikte, *küresel* boyutta gerçekleşiyor. Norveç ve İsveç gibi neredeyse kendilerine ait hiç kirletici-yoğun sanayileri olmayan orman zengini ülkeler de aynı süreçten etkilenmiş durumda. Bu ülkeler çok sanayileşmiş diğer ülkelerin yarattığı çevre kirliliğini, kendi orman, bitki ve hayvan türlerinin yok oluşu ile ödemek zorunda kalıyorlar.

19. yüzyılın başlarında Thames nehrine düşen gemicilerin suda boğulmadıkları, daha çok Londra’nın bu lağımının kötü kokulu ve zehirli gazlarını solumaktan dolayı boğuldukları rapor edilmiştir. Bir Ortaçağ şehrinin dar sokaklarında yürümek de, bir araba sopa yemek gibiydi. “Her yerde, caddelerde, sokaklarda, arabalarda dışkı tepeleri var. [...] Paris evlerinin ön yüzleri idrardan çürümektedir. [...] Toplumsal bir kabızlık tüm Paris’i kokuşarak çözülme sürecine sürüklemekle tehdit ediyor.” O günlerde tehlikenin burun ya da gözlere saldırdığı ve dolayısıyla duyularca algılanabilirken, bugünün uygarlığındaki risklerin tipik olarak *algıdan kaçmaları* ve *fiziksel ve kimyasal formüllerin* alanına saklanmaları dikkat çekicidir. (Örneğin, yiyecek maddelerindeki toksinler ya da nükleer tehdit gibi.)

Başka bir farklılık da doğrudan bu durumla ilgilidir. Geçmişte tehlikelerin izleri hijyenik teknolojinin *yetersizliği* noktasına kadar gidiyordu. Bugün bunların temelleri, aşırı en-

düstriyel üretimde bulunmaktadır. Bu yüzden, günümüzün risk ve tehlikeleri Ortaçağ'daki yüzeysel benzerlerinden, tehditlerinin küresel doğası ve *modern* sebepleri açısından önemli bir şekilde farklılaşırlar. Bu tehlikeler artık *modernleşmenin* riskleridir, sanayileşmenin *toptan ürünüdür* ve küreselleştikçe sistemli biçimde yoğunlaşmaktadır.

Risk kavramı "kendiliğinden modernizm? kavramına bağlıdır. *Risk, modernleşmenin kendisi tarafından yaratılan ve tanımlanan tehlike ve güvensizliklerle sistemli bir biçimde başa çıkmaya çalışmanın bir yolu* olarak tanımlanabilir. Risk eski tehlikelerin aksine, modernleşmenin tehditkâr kuvveti ve bunun belirsizliğinin küreselleşmesi ile ilişkili olan sonuçlardır. Bunlar, *politik açıdan kendiliğindendir*.

Riskler, sözcüğün bu anlamında, gelişmenin kendisi kadar eskidir. Nüfusu oluşturan geniş kesimlerin yoksullaşması, yani "yoksulluk riski", 19. yüzyılın bıçak sırtında geçmesine sebep olmuştur. "Becerilerin tehdit altında olmaları" ve "sağlık riskleri" uzun zamandır otomasyon süreçlerinin ve ilgili toplumsal çatışmaların, önlemlerin (ve araştırmaların) temasını oluşturmaktadır. Sosyal refah devleti normlarını oluşturmak ve bu tür riskleri asgariye indirmek ya da sınırlandırmak biraz zaman ve mücadele gerektirmiştir. Ne var ki, aşağıdaki tartışmanın odaklanacağı, kamuoyunu bir süredir endişelendiren ekolojik ve yüksek teknolojiye bağlı risklerin yeni bir niteliği var. Artık bundan sonra, doğruduk-

ları ıstırap konusunda kaynaklandıkları yere, yani endüstriyel işletmelere bağlı değiller. Doğaları gereği, bu gezegendeki *tüm* yaşam biçimlerini tehlikeye atıyorlar. Riskleri hesaplamak için başvurulacak kaza ve sigorta kavramı, tıbbi önlemler vb. gibi normatif kurallar bu modern tehditlerin en temel boyutlarına uymuyor. Örneğin atom enerjisi yapıları özel şirketlerce sigortalanmıyor ya da sigortalanamıyorlar. Atom enerjisi kazaları (sözcüğün sınırlı anlamı ile), artık kaza değildir. Bunlar etkilerini nesiller boyu sürdürüyorlar. Etki alanları kazanın gerçekleştiği yer ve zamanda henüz hayatta olmayan, ancak seneler sonra çok uzaklarda doğanları bile kapsayabilir.

Bu durum, şimdiye kadar bilimsel ve yasal kurumlar tarafından yapılan risk hesaplamalarının çökmekte olduğu anlamına geliyor. Modern, yapıcı ve yıkıcı kuvvetlerin bu sonuçlarıyla, normal risk kavramı açısından uğraşmak, yanlış, ama onları meşrulaştırmak için çok etkili bir yöntem. Risk ile ilgilenen biliminsanları normal olarak sanki 19. yüzyılın yerel kazaları ile 20. yüzyılın sonundaki, çoğunlukla sinsice yaklaşan, yok edici riskler arasında bir uçurum yokmuşçasına bunu tercih ediyorlar. Aslında, eğer hesaplanabilir ve hesaplanamaz tehditler arasında bir ayrım yaparsanız, risk hesabının görünen yüzeyinin altında, ister savaş ister refah amaçlı, yeni türde *endüstrileşmiş, seçilerek üretilmiş hesaplanamazlıkların ve tehditlerin* yüksek riskli endüstrilerin küresel-

leşmesi içinde yayılmakta olduğunu görürsünüz. Max Weber'in "rasyonalizasyon" kavramı, artık, başarılı rasyonalizasyonun ürettiği bu geç modern gerçekliği kavrayamıyor. *Teknik seçeneklerin artan kapasiteleri ile birlikte [...] bunların sonuçlarının hesaplanamazlıkları da artıyor.* Bu küresel sonuçlarla karşılaştırıldıklarında, bundan önceki sanayileşmenin tehlikelerinin aslında başka bir devre ait olduğu görülüyor. Yüksek oranlarda gelişmiş olan nükleer ve kimyasal üreticileri, bu noktaya kadar düşüncemizi şekillendiren uzay ve zaman, iş ve boş zaman, fabrika ve ulus devlet, hatta aslında kıtalar arasındaki sınırlar gibi kuruluş ve kategorileri ortadan kaldırıyor. Farklı biçimde söylersek, risk toplumunda bilinmeyen ve önceden planlanmamış sonuçlar tarih ve toplumda baskın bir kuvvet olmaya başlıyorlar.

Uygarlığın kendi kendini tehlikeye sokacak bu tür potansiyellerinin toplumsal mimarisi ve siyasal dinamikleri bu tartışmaların merkezinde yer alacak. Söz konusu tartışma beş tez etrafında gerçekleşebilir:

1 Geç modernitede üretilen türden riskler, özleri itibarıyla refahtan ayrılırlar. "Risk" sözcüğü ile her şeyin ötesinde, insanın algılayamadığı, ama aynı zamanda, bitkiler, hayvanlar ve insanlar üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri olan radyoaktivite ile birlikte hava, su ve gıda maddelerindeki toksin ve kirlilik yaratıcı maddeleri kastediyorum. Bunlar, sistemli ve çoğu zaman telafisi

mümkün olmayan zararlara yol açarlar, genellikle görünmez durumda kalırlar, *nedensel yorumlara* dayanırlar ve bu yüzden, başlangıçta yalnızca kendileriyle ilgili bilimsel ya da bilimsel olmayan *bilgiler* aracılığıyla var olurlar. Bu riskler bu yüzden bilgi ile değiştirilebilir, abartılabilir, dramatize edilebilir ya da asgari boyutlara indirilebilirler ve bu ölçüde *toplumsal tanım ve yapılandırmaya* özellikle açıktırlar.

2 Bazı insanlar, risklerin dağılımı ve artması olgusundan diğer insanlardan daha fazla etkilenir. Başka bir deyişle, *toplumsal risk konumları* ortaya çıkar. Bu gruplar, bazı boyutlarında toplumsal sınıf ve katman konumlarının eşitsizliklerini takip ederler. Ancak tamamen farklı bir dağılım mantığıyla hareket ederler. Modernleşmenin riskleri er ya da geç onları üreten ya da bundan kâr sağlayanlara da saldırır. Bunlar, sınıf ve ulusal toplum anlayışlarını kıran bir *bumerang etkisine* sahiptir. Ekolojik felaket ve atom serpintisi ulus sınırlarını hiçe sayar. Zengin ve güçlü olanlar bile, bu tür risklere karşı güvende değildirler. Bunlar yalnızca sağlığa değil, aynı zamanda meşruiyet, mülkiyet ve kârlılığa da zararlıdır. Endüstrileşme sürecini ileriye götüren kâr ve mülkiyet çıkarları ile sık sık ve sistemli olarak çatışmaya giren *ekolojik değersizleşme ve kamulaştırmalar*, modernleşme risklerinin tanınması ile *bağlantılı-*

dır. Bununla birlikte, riskler yeni uluslararası eşitsizlikler meydana getirir. Öncelikle sanayileşmiş devletler ile Üçüncü Dünya devletleri arasında, ikinci olarak, sanayileşmiş devletlerin kendi aralarında eşitsizlikler oluşur. Bunlar ulusal yargı hakları düzenini zayıflatırlar. Kırletici maddelerin dolaşımının evrenselliği ve ulusal sınırların ötesine geçmesiyle, Bavyera Ormanı'ndaki bir çim öbeğinin hayatı, sonuçta uluslararası anlaşmaların yapılması ve sürdürülmesine bağlı hale gelir. Risk toplumu bu anlamda, dünya ölçeğinde bir risk toplumdur.

- 3 Bununla birlikte, risklerin yayılması ve ticari bir mal olarak alınıp satılması kapitalizmin mantığıyla tamamen ters düşmez, tam tersine kapitalist gelişmeyi yeni bir düzeye yükseltir. Risk tanımlamalarında her zaman kaybedenler bulunur. Ancak aynı zamanda kazananlar da vardır. Bunların arasındaki uçurum, farklı sorunlara ve güç farklılıklarının oranlarına göre değişir. Kazananların bakış açısından, modernleşme riskleri yüksek *kazançlı bir iştir*. Bu, ekonomistlerin uzun zamandır aradığı tatmin edilemez taleplerinin karşılığıdır. Açlık doyurulabilir, ihtiyaçlar karşılanabilir, ancak *uygarlığın* riskleri tatmin edilemez ve kendi kendisini üreten *taleplerin dipsiz kuyusudur*. Luhman'ın belirttiği gibi, risklerin gelişile birlikte ekonominin "kendisine yönele-

rek", yalnızca insan ihtiyaçlarının tatminini sağlayan bir sistemden bağımsız hale geldiğini söylemek mümkündür. Fakat bu, şu anlama gelir: Sanayi toplumu, ekonomik sömürü amacıyla serbest bıraktığı risklerle birlikte, tehlikeleri ve risk toplumunun siyasal potansiyelini üretir.

- 4 Zenginliğe *sahip olmak* mümkündür, ancak risklerden sadece *etkilenebilirsiniz*; ve bu riskleri de uygarlığın kendisi *yaratır*. [Kabaca şöyle söylenebilir: Sınıf ve katman pozisyonlarında, oluş bilinci belirlerken, risk pozisyonunda, *bilinç oluşu belirlemektedir*.] Buna göre risk toplumunun siyasi potansiyeli risklerle ilgili bilginin kaynağı ve dağılmasına dair sosyolojik bir kuram içerisinde etraflıca açıklanmalı ve analiz edilmelidir.
- 5 Ormanların tahrip edilmesiyle ilgili tartışmalarda açıkça görüldüğü gibi, toplumca farkına varılan riskler özel bir siyasal tehlike içeriyor. Başka bir deyişle, şimdiye dek *politika dışı olarak düşünülen ne varsa, politik olmaya* başlıyor. Bir bakıma, *sanayileşme sürecinin kendisinde var olan koşulların elenmesi süreci* başlıyor. Kamuoyu ve politikalar birdenbire egemenliklerini fabrika yönetimi, ürün planlaması ve teknik donanım alanlarını içine alacak şekilde genişletiyor. Risklerin tanımlanması konusundaki genel anlaşmazlığın temelinde yalnızca doğayı ve insanları etkileyen sağlıkla ilgili ikinci de-

recede önemli sorunlar yok. Ama *bu yan etkilerin ekonomik ve siyasal sonuçları* —çöken piyasalar, paranın değer kaybetmesi, işletmelerin kararlarının bürokrasi tarafından denetlenmesi, yeni pazarların açılması, devasa maliyetler, yasal işlemler, itibar kaybı— önemli bir yer tutuyor. Bir gaz sızıntısı alarmı veya herhangi bir zehirli maddenin yayılması vb. gibi irili ufak-

lı risklerle kendini gösteren risk toplumunda bir *politik felaket potansiyeli* mevcuttur. Bunları engellemek ve yönetmek, *iktidar ve otoritenin yeniden düzenlenmesini* içerebilir. Risk toplumu bir *felaket* toplumudur. Burada her istisnai koşulun kaide haline gelmesi tehdidi mevcuttur.

[...]

73. Habermas: Temel Kavramlar

David Held

[...]

[Jürgen] Habermas, projesini bir toplum teorisi geliştirme girişimi olarak düşünür: Yani insanların egemenlikten kendi kendilerini kurtarmaları. Habermas'ın eleştirel teorisi, insan türünün kendi kendini oluşturduğu süreçlerin bir değerlendirmesini yaparak, toplumu dönüştürme becerisine sahip olan sosyal grupların kendi anlayışlarını ilerletmeyi amaçlar. Kendi girişimine atfettiği statü değişmiş ve son zamanlarda bu girişimin “deneysel-teorik” ya da “deneysel-yeniden yapılanmacı” görevleri üzerine daha fazla vurgu yapılıyor olabilir, ancak eleştirel kuram hâlâ tarihi, “irade ve bilinçle” gerçekleştirmeye yardım etmek için tasarlanmış olma özelliğini korumaya devam ediyor. Bu eleştirel toplum teorisi fikrini savunmak için, Habermas, sistemli olarak bu teorinin felsefi dayanaklarını geliştirmekle uğraşmaktadır. Bu durum, Klasik Yunan ve Alman felsefelerinin temel tezlerinden bazılarının yeniden yapılandırılmasını içermektedir: Doğruluk ve erdemin, hakikat ve değerlerin birbirlerinden ayrılmazlıkları. Proje

“bilimin eleştirel ruhu için mücadele” ve “eleştirinin bilimsel ruhu” olarak tanımlanır.

Habermas için, eleştirel teoriyi yeniden açıklamak gerekliliği gücünü “tarihin akışından” alıyor. 20. yüzyıl tarihinin, sosyalist ve kapitalist toplumlardaki birtakım büyük gelişmeler ile karakterize edildiğini iddia ederek düşüncesini devam ettiriyor. Habermas, Rus devriminin Stalinizm ve teknokratik toplumsal idareye dönüşerek yozlaşması; Batı'da kitlesel devrimin şimdiye kadarki başarısızlığı; kitlesel proleter devrimci sınıf bilincinin yokluğu; Marksist teorinin sık sık ya determinist, nesnelci bir bilime ya da kötümser kültürel eleştiriye doğru gerilemesi olgularını son zamanların özellikleri olarak kabul ediyor. Habermas'a göre, hem görünüşünü hem de esasını başkalaştırdığı için, kapitalist toplumda yapısal değişiklikler olduğu görülüyor. Devlet müdahalesi büyümekte, kapitalizm giderek kurumsallaşmakta; akıl yürütme ve bürokrasi her zamankinden daha fazla genişliyor gibi görünerek, politik hayatın akıl yürüten geniş bir topluluk tarafından açıkça tartışıldığı kamu

alanını tehdit etmektedir. Habermas, bu olayların ışığında, Marx'ın çalışması, genel Marksist çerçeve ve diğer iyi bilinen birçok toplum teorisi hakkında şüpheler geliştirilebileceğini ileri sürüyor. Bu yüzden, toplumsal düşüncenin ana geleneklerini değerlendirmeyi, aslında yeniden açıklamayı gerekli görüyor.

1960'lardaki olayların, özellikle de öğrenci hareketinin başlangıcının, Habermas'ın düşüncesi üzerinde ayrıca önemli bir etkisi olmuştur. Habermas başlangıçta hareketin ve aslında toplumun kökten demokratikleşmesinin peşinde olan herkesin önde gelen sözcülerinden biriydi. Ne var ki, 1960'ların sonunda hareketin lider gruplarıyla arası açıldı. Liderlerin başlangıçtaki demokratik ve otorite karşıtı amaçlarından uzaklaşmaları olarak nitelediği bu durumu eleştirmeye başladı. Bu kişilerin özgürlük ve girişim alanını genişletmek için mücadele etmek yerine, düşünce ve harekete yeni kısıtlamalar getirdiklerine inanıyordu. Sonuçta, mücadelelerde yer almakta başarısızlığa düştüğü, yalnızca teorik düşünce ürettiği ve teori ile pratiği yalnızca teoride birleştirdiği gerekçesiyle eleştirildi.

Habermas o zamandan beri programının pratik-siyasi yönlerine daha az vurgu yapıyor gibi görünüyor. Kuramsal ilgilerini savunmak ve açıklamak için bunların pratik sonuçlarını sadece ara sıra vurgulamakla yetiniyor.

[...]

Habermas'ın Projesi: Temel Kavramlara Bakış

[...] Habermas'ın görüşleri zamanla değişti. Aslında hâlâ gelişim süreci içerisinde. Habermas, düşüncelerine çoğunlukla deneysel ve programlı bir statü verir. Bunlar devam etmekte olan bir projenin birer parçasıdır. *Bilgi ve İnsan Çıkarları* (1968) adlı çalışmasında ayrıntılı olarak açıkladığı ve savunduğu düşüncelerini şimdi biraz değiştirdi ve esas itibarıyla yeniden ele aldı. Eleştirel teorisinin mantıksal yapı kavramı ile birlikte toplumsal bilimin doğasına dair görüşü de değişti. [...]

Habermas'ın ele aldığı önemli bir konu teknolojik aklın toplumsal hayatın pek çok alanına yayılması olmuştur. Teknokratik bilincin yükselmesini, kamu alanında ayrıştırıcı etkisi ile birlikte, iki temel düzeyde tartışmaktadır. Toplumsal teori düzeyinde Habermas, uygulamada giderek artan sorunları teknik meseleler olarak tanımlama eğiliminin, insan hayatının ana özelliklerinden birini tehdit ettiğini savunuyordu. Çünkü teknokratik bilinç yalnızca belli bir egemen sınıfın çıkarını meşrulaştırmaz, aynı zamanda insan çıkarlarının yapısını da etkiler. Bu nedenle, Habermas'a göre, meselenin bu durumuna ilişkin düşüncenin "İnsanlığın temel çıkarlarını açığa vurması için, belli tarihsel sınıf çıkarları düzeyinin ötesine geçmesi" gerekiyor.

[...]

Horkheimer gibi, Habermas da bilginin tarihsel kökenlere sahip ve çıkarlarla bağlantılı olduğunu iddia eder. Ancak bunu, önceli Horkheimer'dan daha farklı açılardan anlar. Habermas *Bilgi ve İnsan Çıkarları* ve *Teori ve Pratik* adlı eserlerinde, bilginin insan eylemi ile ilişkisini ayrıntılı olarak açıklamasının ilk önemli aşaması olan bilişsel çıkarlar teorisini (ya da bilgi oluşturan çıkarlar kuramını) geliştirir. Daha yakın çalışmalarında bu sorgulamayı genişletmiş ve "iletişimsel yeterlilik" teorisini oluşturmuştur. Bu karmaşık teoriler eleştirileri meşrulaştırmak için geliştirilmişlerdir.

Bilişsel çıkarlar teorisi, bilgi olası-lığı içeren koşulları ortaya çıkarmakla ilgilenir. Habermas, bilgiyi bilişsel süreç yaşayan öznenin kurucu faaliyetinin sonucu olarak anlama gereğini kabul eder. Ancak bu tür faaliyeti, tarihle ilişkisi olmayan bir özneye bulma yaklaşımını [...] reddeder. Bunun yerine, tarihsel materyalizmin tarih, sosyal gerçeklik ve doğanın insan türünün çalışması sonucunda oluştuğunu kabul eden ilkesinden yola çıkar. Bilgiyi, insanın "varlığını oluşturma" ve "türünün varlığını yeniden üretme" çabalarının ışığı altında algılar. Bilginin yapılanmasını sağlayan "olası deneyimlerin nesnelerinin yapısı"nı belirleyen koşullar, türlerin gelişiminde gerçekleşen tarihsel maddi koşullardır.

İnsan türünün, deneyimini *önsel* çıkarlar ya da bilişsel çıkarlar veya bilgiye rehberlik eden çıkarlar açısından organize ettiği, Habermas'ın gö-

rüşüdüdür. İnsanın temelinde hem araç-gereç yapan, hem de dil kullanan hayvanlar olarak anlaşılmasını takip eden bir "çıkarlar temeli" olduğu fikrini tartışır. Ona göre, insanlar maddi varoluş için gerekenleri nesnelerin idare ve denetimi yoluyla doğrudan üretmek ve yasalarla yönetilen kurumlar bağlamı içerisinde öznel arasında anlaşılabilir semboller aracılığıyla diğerleriyle iletişim kurmak zorundadırlar. Böylece, insan türünün, kendisinin amaçlanan süreçleri denetlemesi ve iletişimi sürdürmesini sağlayacak olan bilginin yaratılmasında bir çıkarı vardır. Bununla birlikte, Habermas'a göre, üçüncü bir çıkar daha söz konusudur. İnsan hayatında var olan ve yokluğunda bilginin çıkar bağlantılı karakterinin kavranamayacağı bir çıkar. Bu, insanın kendi kendini gözleyen ve kendi kendini belirleyen bir varlık olmaya ve mantıklı davranmaya yarayan yeteneğinde, akılda bulunan bir çıkardır. Bunun bir sonucu olarak, özerkliği ve sorumluluğu arttıran [...] bilgi doğar. Bu yüzden bu özgürleştirici bir çıkardır. Bilginin aşkın koşulları olan bilişsel çıkarlar natüralist temellere dayanır. Yani, türün faaliyetlerini yöneten kural sistemlerinin "aşkın bir işlevi vardır, ama bunlar insan hayatının gerçekte var olan edimlerinden doğarlar." Habermas, "bilişsel çıkarlar" kategorisine biraz sorumlu olan "yarı-aşkın" statüsünü yakıştırır.

Bu analizin —aslında gerçekliğin dışı vurulduğu, kurulduğu ve üzerinde hareket edildiği kipin— son

noktası insan türünün *çıkarları* ("insan deneyimini yorumlamak için antropolojik kökenli stratejiler"), *medya* (toplumsal organizasyonun araçları) ve *bilimlerden* oluşan üçlü bir modeldir. Çıkarlar teknik, pratik ve özgürleştiricidir. Bunlar şu üç araç; çalışma (araçsal hareket), etkileşim (dil) ve iktidar (baskı ve bağımlılığın asimmetrik ilişkileri) ile daha iyi açıklanırlar ve üç bilimin, yani deneysel-analitik, tarihsel-yorumsayıcı ve eleştirel bilimlerin mümkün olabileceği şartların oluşmasına imkân verirler. Bu üç bilimin sadece insan faaliyetinin başarısının gerektirdiği yöntemleri sistemli hale getirdiği ve somutlaştırdığı Habermas'ın temel iddialarından biridir. *Bilgi ve İnsan Çıkarları* adlı eserinde geliştirdiği haliyle, bilişsel çıkarlar teorisi, Habermas'ın bilgi ve insan faaliyeti arasındaki ilişkiyi tanımlamaya dair ilk çabasını yansıtır. Ne var ki, Habermas yakın zamanlarda bu ilişkiyi daha ileri düzeyde inceleme ihtiyacının farkına varmıştır. Özellikle de, yasa ve meşruiyet süreçleri arasındaki ayrımın farkına varmıştır. İletişimsel yeterlik teorisinde bunu yapmaya çalışmaktadır.

Habermas, bu teoride, tüm konuşmanın gerçek bir görüş birliği ya da başka bir deyişle, çok nadir gerçekleştirilebilen rasgele biçimde konu değiştirerek sağlanan bir görüş birliği, fikrine yönlendirildiğini savunur. Görüş birliği analizinin, bu fikrin "ideal konuşma hali" diye adlandırdığı kavram içinde somutlaştırılan kurala uygun bir boyut içer-

mekte olduğunu gösterdiğini ileri sürer. Bu durumda sağlanan, "mantıklı bir görüş birliği" olarak anılan bir görüş birliği, Habermas'a göre bir ifadenin gerçekliğinin ya da normlarının doğruluğunun temel ölçütüdür. Bu tartışmanın nihai sonucu, konuşmanın yapısının; içinde gerçeğin, özgürlüğün ve adaletin mümkün olduğu bir yaşam biçimi umudunu içermekte olduğu şeklinde kavranmasıdır. Habermas'a göre, eleştirel toplum teorisi bunu, kendi hareket noktası yapar. Eleştirel teori bu yüzden nedensiz olmayan, kural koyucu bir standart içinde temellenmiştir. Ancak "toplum, hareketin ve dilin yapısının kendisinde içkindir." Çarpık iletişim eleştirisi için kural koyucu bir standart olarak kullanabilecek olan tam da bu ideal söylem biçimi umududur. Bir görüş birliğinin baskı veya benzer tip koşullar altında kurulduğu tüm iletişimsel durumlarda sistemli olarak çarpıtılmış iletişim örnekleriyle karşılaşılma ihtimalimizin yüksek olması Habermas'ın savıdır. Sonuçta bu süreç, eleştirel kınamayı ve eleştiri yapmayı gerektirir. Egemenliğin, birçok biçimde maskesinin düşürülmesi, ancak kınama ile gerçekleştirilebilir.

[...]

Habermas'ın görüşüne göre, insanın özgürlük kapasitesi teorik ve pratik faaliyette birikerek artan öğrenmeye bağlıdır. Böyle bir öğrenme yoluyla, doğal ve toplumsal dünyanın teknik uzmanlığı ile toplumsal ilişkilerin organizasyonunu ve değiştirilmesini

olanaklı kılan bilgi meydana getirilir. Yani “duyusal insan faaliyeti” ya da uygulama (praksis) alanı genişletilir. Habermas, uygulamayı iki ana parçadan, çalışma (ya da araçsal hareket, kasıtlı-mantıklı hareket) ve etkileşimden (ya da iletişimsel etkileşim) oluşan bir bileşik olarak, hem erken dönem, hem sonraki yazılarında, ancak daha açık biçimde sonraki yazılarında analiz eder.

[...]

“Çalışma” ve “etkileşim” kategorileri altında dikkat, sırasıyla, doğal ve toplumsal dünyaların teknik ustalığı ve toplumsal ilişkilerin organizasyonuyla ilgili meselelere yöneltilmiştir.

Habermas, insan türünün çalışma ve etkileşim yoluyla ayrı, ama aynı

zamanda birbirine bağlı olan iki boyutta, üretici güçlerin gelişimi ve etkileşiminin normatif yapılarının gelişimi içerisinde evrildiği iddiasını sosyal evrim teorisinin merkezi olarak alır. Bu her iki boyut da “algılanacak bir doğrultuya yol açan birikimli süreçler” içerir. Şekil 73.1 bu sürecin bazı ana unsurlarının çerçevesini çizer.

Habermas’ın sosyal evrim ile ilgili fikirleri, kendisinin, içerisinde belirli toplumların ya da toplumsal oluşumların gelişimini incelediği çerçeveyi ortaya koyar. Bu projenin bir kısmı öncelikle, bir toplumun “çekirdek yapılarının” evrime açık olduğu “olanak alanlarının” —olası gelişim yolunun— ve ikinci olarak, bu tür yapıların zayıflık gösterdiği kriz eğilimlerinin saptanmasını kapsar. Habermas her ne kadar, uygarlık

Tablo 73.1 Uygulama Analizi

	<i>Çalışma</i>	<i>Etkileşim</i>
Yönelim	amaçlanmış süreçler üzerinde teknik denetim	karşılıklı anlayış
Eşgüdüm	akılcı karar prosedürleri	
sağlayan öğeler	(örneğin, tercih kurallarını, karar verme ilkelerini içeren) ve teknik bilginin yeterli kullanımı	özneler arası kabullenilen norm ve kurallar (karşılıklılık ve görüş birliği ağır basar)
<i>Etkileşim ile kuşatılmış olan çalışma: Stratejik hareket</i>		
Yönelim	Kişisel çıkarların hesap edilerek peşlerine düşülmesi	
Eşgüdüm	Mantıklı karar alma stratejileri, birbirlerine bir norm çerçevesinde ve özneler arası kabul edilmiş prosedürlere göre kenetlenmişlerdir.	

öncesi topluluklar ve geleneksel toplumları araştırmakla ilgilense de, şimdiye kadar esas düşüncesi modern kapitalizm olmuştur. Yeni evrimsel gelişimin tohumlarının, yani kapitalizmin temelini oluşturan sınıf çatışmasının, bunda ve diğer ilgili kriz eğilimlerinde açığa çıkarılabileceği, Habermas'ın savıdır.

Yukarıdaki kısa özetten anlaşılabilir gibi, Habermas'ın çalışması olağanüstü çeşitlilikteki sorunları

kapsar. Habermas'ın nihai hedefi, sosyal bilimlere yönelik çok sayıda rakip yaklaşımın birleştirilebileceği tutarlı bir çerçeve sağlamaktır. Bunlar ideoloji eleştirisini, hareket teorisinin perspektifini, toplumsal sistemlerin analizini ve evrimsel teoriyi içerir. Habermas, aynı zamanda, bu çerçevenin, sosyal bilimler içerisindeki parçalanmış, ayrı disiplinlerin ilgi ve bulgularını bir araya getirmek için bir zemin sağlayacağı umudunu taşır.

Marx'ın "duyusal insan faaliyeti" ya da uygulama (praxis) kategorisi iki tip yapılandırılmış faaliyet içerir:

Çalışma ya da kasıtlı-mantıklı hareket (İçerisinde insan türünün -nesnelerin idare ve denetimi yoluyla- kendi maddi varoluşu için gerekli olanları doğadan ürettiği faaliyet boyutu.)

Dil ya da iletişimsel hareket (içerisinde insan türünün yasa ile idare edilen kurumlar bağlamında özneler arasında anlaşılan semboller kullanmak yoluyla iletişim kurduğu faaliyet boyutu.)

İnsan türü öğrenme kapasitesine sahiptir.
Öğrenmemek mümkün değildir.

Teknik bilginin üretilmesi ve uygulanması yoluyla üretim kuvvetleri gelişir.

Pratik ve ahlaki bilginin üretilmesi yoluyla yapılandırılmış etkileşimde değişiklikler olur. (örneğin üretim ilişkileri.)

İnsan türü bu iki boyutta evrilir. Her birinde kendi dinamiği olan ve diğerine indirgenemeyen bir gelişim mantığı vardır. Mantıklar aşağıdaki açılardan yeniden yapılandırılabilirler:

Teknik ve bilimsel bilgide birikimli büyüme.

Dönüşlülük modeli, inançların evrenselliği ve pratik hayat alanında rasgelelik.

Şekil 73.1 Öğrenme ve Evrim.

KİTAPTA YER ALAN FOTOĞRAFLAR

127 Hulton Gerty
135, 136 Simon Spilsbury Illustration
148 (üst) 149 © Topham Picturepoint
148 (alt) Thomas Raupacah /
Still Pictures / Argus Fotoarchiv GmbH
156 Mark Edwards / Still Pictures
185 Image Bank

355 © 2000 Topham / Image Works
360 (sol) © Topham Picturepoint
360 (sağ) © John Phillips / Photofusion
427 (üst) © Sarah Saunders / Photofusion
427 (alt) © Jacky Chapman / Format
534 © Jacky Chapman / Format

DİZİN

A

ABD Ulusal Mühendislik Akademisi 517
Açık Toplum 391
Açık Üniversite 448
Adams, Rick 405
Afrika 40, 41, 42, 43, 47, 49, 51, 138, 139,
145, 159, 161, 162, 259, 261, 264, 276,
277, 278, 279, 280, 330, 340, 391, 446,
449, 505, 522
Ahmed, Akbar S. 453
AIDS 138, 145, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 166, 340
Aile 19, 20, 21, 24, 45, 57, 59, 63, 80, 86,
115, 117, 163, 175, 177, 179, 181, 182,
184, 185, 186, 191, 192, 193, 194, 198,
202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209,
212, 213, 214, 215, 216, 235, 249, 273,
274, 281, 282, 287, 289, 290, 293, 294,
304, 305, 306, 313, 315, 321, 324, 326,
327, 328, 329, 331, 332, 334, 343, 344,
351, 355, 356, 360, 361, 362, 373, 428,
495, 496, 497, 500, 502, 517, 525, 534,
535, 543, 544, 545
Aile değerleri 163, 202
Akıl hastalığı 86, 533
Alberoni, Francesco 201
Alışkanlıklar 28, 34, 99, 101, 102, 103, 104,
105, 145, 146, 181, 213, 260, 329, 332,
401, 421, 461, 515, 553
Almanya 160, 203, 204, 205, 209, 267, 282,
283, 336, 384, 385, 386, 388, 445, 449,
470, 523, 524
Alternatif tıp 145, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 154, 155, 156, 157
Amerika Ziyareti 60
Amerikanlaşma 55

Amsterdam 227, 479, 483
Anderson, Elijah 208
Antropoloji 14, 17, 31, 33, 34, 35, 109, 126,
568
AOL Time Warner 396
Appadurai, A. 471
Araştırma yöntemleri 223, 531, 547
Arkadaşlık 182, 211, 214, 216, 403
Armstrong, Peter 390
Arnold, Matthew 38
ARPANET projesi 412
Arrow, Kenneth 337
Aventis Vakfı 391
Avrupa 15, 16, 33, 37, 41, 50, 52, 61, 67, 73,
101, 158, 160, 161, 169, 170, 202, 203,
204, 259, 260, 264, 266, 276, 277, 278,
279, 281, 282, 283, 287, 289, 292, 293,
295, 299, 302, 312, 339, 340, 345, 363,
364, 384, 386, 388, 389, 390, 445, 446,
448, 449, 462, 463, 466, 490, 505, 515,
522, 523, 525, 551
Avrupa Komisyonu 449
Avustralya 223, 449, 450, 522, 525
Avusturya 262, 390, 449

B

Babür, Moğol imparatoru 469
Bahreyn 47, 52
Baran, Paul 412
Barber, Benjamin 372
Barber, Bernard 289
Barber, Michael 432
Barlow, John Perry 222
Barthes, Roland 197

Baskı grupları 384
 Baudrillard, Jean 304
 Bauman, Zygmunt 11, 22
 Baym, Nancy 399
 Beck, Ulrich 181, 191, 285, 303, 551, 558
 Beck-Gernsheim, Elisabeth 181
 Beck'in risk toplumu 303
 Beetham, David 371, 373
 Belçika 161, 449
 Bell, Daniel 291, 292
 Bellah, Robert 213, 217
 Bentham, Jeremy 374
 Berger, Peter 461
 Berlusconi, Silvio 386, 388
 Beyaz Ceket 91
 Big Issue 322
 Bilgi toplumu 353, 367, 368, 369, 370, 393, 394
 Bilgi ve İnsan Çıkarları 566, 567, 568
 Bilgisayar korsanları 219, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 237, 238
 Bilgisayar korsanlığı 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 236, 237
 Bilgisayarlar 66, 68, 138, 172, 219, 221, 222, 225, 227, 230, 231, 233, 234, 238, 239, 245, 286, 292, 311, 312, 341, 349, 351, 359, 369, 400, 404, 412, 413, 415, 416
 Bilim 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 31, 33, 34, 35, 36, 40, 42, 43, 44, 46, 69, 93, 99, 110, 147, 150, 151, 153, 154, 230, 292, 303, 304, 364, 367, 411, 425, 426, 429, 430, 433, 435, 446, 451, 452, 455, 461, 462, 469, 510, 512, 518, 532, 533, 539, 546, 553, 554, 555, 565, 566, 568, 570
 Billington, Rosamond 31
 Birdsall, Nancy 340
 Birleşik Arap Emirlikleri 47, 52
 Birleşik Krallık 160, 224, 225, 233, 259, 276, 351, 353, 357, 359, 363, 364, 366, 367, 465, 507, 529
 Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü 167

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporu 339
 Bishop, Matthew 316
 Biyoteknoloji 66, 69, 145, 167, 172
 Blair, Tony 391
 Boléat, Mark 337
 Boltho, Andrea 340
 Bomba Veri Merkezi 246
 Boomernomics 335, 338
 Booth, Charles 529, 542
 Boşanma 20, 115, 117, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 194, 199, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 213, 293, 335, 336
 Boyle, Kevin 371, 373
 Brewster, Chris 353
 Brown, Andrew 453
 Browne, Ken 423, 425
 Bruner, Jerome 105
 Buchanan, Pat 395
 Buffoni, Laura 315, 317
 Burger, Warren 171
 Burkhart, Grey E. 51
 Burton, I. 487
 Bush, Vannevar 412
 Bütünselci tıp 149, 154

C

Campbell, Beatrix 432
 Carlen, Pat 219
 Case, Steve 393, 394
 Cenevre anlaşması 282
 Cerf, Vint 415
 Cezayir 47, 48, 49, 168, 525
 Chakrabarty, Ananda 170
 Charles, Joseph 277
 CIVICUS 390, 391
 Cinsellik 108, 112, 114, 115, 117, 118, 124, 126, 127, 128, 129, 133, 198, 208
 Cinsiyet 21, 36, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 128, 132, 133, 135, 138, 140, 143, 155, 219, 273, 290, 304, 305, 308, 309, 356, 370, 402, 423, 425, 428, 429, 432, 433, 434, 435, 453, 532, 536, 541, 544, 545

Cinsiyet eşitliği 219, 423
 Cinsiyet farklılıkları 108, 122, 425, 433
 Clark, Terry Nicholls 285, 287
 Cline, William 527
 Clinton, Bill 384, 391
 Coke, Lady Jane 176
 Colgate-Palmolive 351
 Cook, A. J. 102
 Cosell, Bernie 234, 235
 Crabbe, George 174
 Crawford, M. 156, 157
 Crosland, Tony 543
 Currie, R. 456

Ç

Çağdaş yaşam 457, 483
 Çalışma Ortadan Kalkınca 327, 328, 331
 Çalışmayı Öğrenmek 432
 Çernobil 160, 485, 507, 509, 510, 511
 Çeteler 80, 131, 219, 249, 250, 251
 Çıkar grupları 150, 388
 Çiftçiler 168, 169, 445, 505, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 518
 Çin 16, 41, 73, 101, 224, 270, 324, 339, 340, 449, 515, 522, 523
 Çocuklar 11, 45, 46, 51, 59, 60, 61, 62, 63, 86, 87, 88, 89, 103, 110, 131, 135, 136, 137, 143, 155, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 216, 230, 233, 249, 253, 254, 270, 271, 272, 273, 274, 293, 307, 308, 323, 329, 331, 332, 335, 336, 357, 360, 361, 396, 403, 408, 409, 423, 425, 427, 428, 431, 432, 433, 435, 439, 441, 469, 495, 497, 535, 544, 545
 Çokuluslu şirketler 73, 74, 167, 390, 395, 396, 526
 Çöküş (film) 60

D

Dahrendorf, R. 288, 294
 Daniel, John 123, 448, 453

Danton, Georges 262
 Darwin, Charles 99, 100, 127, 177
 Davie, Grace 461
 Davranış 11, 13, 14, 16, 17, 19, 31, 34, 41, 43, 44, 45, 46, 64, 66, 79, 85, 86, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 108, 109, 110, 117, 121, 126, 127, 128, 129, 133, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 188, 192, 193, 204, 210, 228, 253, 254, 261, 287, 293, 303, 304, 305, 309, 329, 332, 379, 382, 383, 404, 431, 433, 460, 471, 478, 484, 485, 489, 494, 497, 507, 509, 513, 531, 533, 535, 536, 540, 541, 546, 547, 551, 554
 Delphy, Christine 112
 Demokrasi 15, 37, 38, 264, 289, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 397, 474
 Demokrasi İçin Ulusal Bağış 391
 Deney 23, 24, 25, 223, 505, 512, 529, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 548
 Deprem 193, 477, 480
 Dickens, P. 69, 513, 514
 Dickson, Martin 316
 Dijital Ayrım 286, 311
 Dijital Ekonomi Projesi 311
 Dilbilim 555
 Din 35, 194, 195, 196, 199, 200, 255, 430, 453, 456, 457, 461, 462, 463, 464
 Dindar ve Seküler 457
 Domman, Hastings 455
 Douglas, Mary 158, 484
 Douglas, Peter 433
 Douglass, Frederick 277
 Drucker, Peter 55, 66
 Duncan, O. D. 289
 Dunne, Gillian 107, 120
 Durkheim, Emile 33, 34, 35, 36, 37, 259, 303, 355, 546, 549
 Dutton, William H. 341, 348
 Dünya Demokrasi Forumu 390
 Dünya Sağlık Örgütü 148, 150, 159, 161
 Dünya Ticaret Örgütü 389
 Dworkin, Andrea 139
 Dyson, Esther 314

E

Efsaneyi Avlamak 138
 Eğitim 23, 31, 38, 49, 57, 102, 115, 131, 137, 138, 139, 145, 148, 154, 162, 164, 178, 191, 197, 209, 227, 230, 242, 243, 246, 253, 254, 256, 286, 291, 292, 293, 294, 300, 304, 306, 307, 308, 313, 314, 315, 321, 325, 330, 331, 339, 343, 346, 365, 367, 368, 370, 374, 377, 384, 387, 400, 416, 423, 425, 426, 428, 430, 432, 437, 441, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 461, 477, 490, 491, 501
 Ekonomi 17, 21, 27, 55, 56, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 111, 143, 167, 169, 191, 287, 291, 302, 305, 306, 318, 327, 328, 329, 337, 343, 344, 345, 348, 353, 357, 358, 359, 366, 371, 375, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 430, 434, 445, 450, 469, 481, 489, 491, 507, 520, 526, 527, 563
 Ekonomi ve Toplum 300
 Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) 445
 Ekonomik Trendler Kurumu 171
 Elektronik 55, 68, 69, 219, 233, 234, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 286, 312, 314, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 367, 406, 415, 435, 468, 521
 Elektronik polislik 240
 Elektronik veri değişimi (EVD) 351, 352
 Eleştirel kuram 551, 565
 Ellis, Havelock 127, 128, 129
 Ellison, Ralph 280
 Emekli aylığı 334, 359
 Endonezya 340
 Engelliler 86, 313
 Engels, Friedrich 264, 295, 302
 Erasmus 177, 450
 Eşitsizlik 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 285, 304, 305, 313, 315, 316, 320, 321, 339, 340, 446, 451, 492, 559, 562, 563
 E-ticaret 55, 66, 67, 68, 311, 359
 Etiyopya 265, 339
 Etnisite 118, 155, 268, 273, 356
 Etnometodoloji 553, 554, 555

Etzioni, Amitai 213
 Euripides 374
 Evde çalışma 353, 357, 358, 360, 361, 362, 366
 Evlilik 20, 21, 74, 117, 181, 184, 191, 194, 202, 203, 204, 206, 207, 212, 383, 430, 470, 474
 Evrim 34, 35, 40, 46, 66, 67, 107, 128, 129, 134, 137, 139, 143, 170, 208, 261, 444, 446, 537, 569
 Evsizler 320, 321, 322, 323, 326, 482

F

Farber, Henry 345
 Fas 47, 48, 49, 52, 53
 Felstead, Alan 353, 355, 356, 362
 Feminizm 111, 112, 113, 114, 118, 129, 198, 428, 473, 474
 Feodalizm 295, 296, 299
 Field, Frank 209, 453
 Filipinler 265, 525
 Filistin 47, 48, 52, 53, 268
 Finlandiya 121, 264
 Flanagan, Scott 291
 Fox, Lady Caroline 178
 Fransa 142, 143, 160, 238, 262, 267, 385, 387, 415, 445, 449
 Fransız Devrimi 15, 264, 376
 Fraser, N. 114, 119
 Fulder, S. 154, 155, 156, 157

G

Gallup, G. H. 459, 460
 Garfinkel, H. 534, 535, 536
 Gates, Bill 56, 393
 Gaulle, Charles de 387
 Geç modernlik 362
 Geertz, Clifford 36
 Gellner, Ernest 371, 378
 Genentech 172
 Genetik mühendisliği 145

Georges, Robert A. 529, 540
 Gerard, D. 460
 Gibbon, Edward 177
 Giddens, Anthony 13, 116, 160, 295, 362, 478, 483, 488, 553
 Gilbert, A. D. 456
 Gilboa, Netta 228, 229, 230, 231, 238, 239
 Gilroy, Paul 259, 489
 Gingrich, Newt 387, 489
 Glunt, E. K. 164, 166
 Godwin, William 178
 Goffman, Erving 77, 93, 94, 96, 555
 Goggans, Chris 233
 Goldstein, E. 235, 239
 Goliath (Beatrix Campbell) 432
 Goodman, Seymour E. 51
 Gordon, T. 121, 122, 125, 407
 Goudzwaard, Bob 370
 Göç 15, 41, 71, 259, 260, 276, 279, 281, 282, 283, 325, 327, 331, 466, 469, 471, 496, 506, 522, 523, 524, 525, 526, 527
 Göçmenler 161, 260, 281, 282, 283, 395, 466, 471, 506, 522, 523, 525, 526, 527
 Gözetleme 88, 241, 246
 Greenberg, Eric 347

H

Habermas, Jürgen 292, 551, 565, 566, 567, 568, 569, 570
 Hafner, Katie 414, 418
 Haider, Jorge 390, 395
 Haklar (demokratik) 318, 373, 375, 395, 489, 577
 Haldane, I. 459, 460
 Hamilton, William 140
 Hammer, Dean 45, 439
 Handy, Charles 348
 Harvey, David 478, 484, 487, 488
 Hastalık 42, 43, 44, 46, 108, 133, 135, 137, 139, 141, 143, 145, 146, 153, 155, 158, 159, 161, 162, 163, 174, 175, 176, 178, 179, 199, 238, 261, 340, 483, 486, 508, 516, 533
 Hawken, Paul 517

Heath, Christian 77
 Hegel, Georg F. W. 298, 381
 Held, David 55
 Herek, G.M. 164, 166
 Hewitt, Paul 108, 132
 Hristiyan Demokratlar (Almanya) 386, 388
 Hristiyanlık 193, 462
 Hızlı yiyecek 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67
 Hijyen 146
 Holland, William 165, 175, 178
 Horlick-Jones, Tom 477, 484, 487, 488
 Howard, Ted 171
 Hudson Irmağı Kıyısındaki Moskova (film) 60
 Humanae Vitae 473, 474
 Humeyni, Ayetullah Ruhallah 50
 Hunt, Stephen 145

I

Inglehart, Ronald 291
 Irak 47, 380
 Iremonger, Elizabeth 175
 Irk 42, 116, 143, 145, 242, 271, 272, 273, 276, 277, 304, 305, 327, 330, 402, 490, 541

İ

İbn-i Batuta 470
 İbn-i Haldun 470
 İleri Sanayi Demokrasilerinde Siyasal Partiler (Paul Webb) 387
 İletişim teknolojisi 230, 447
 İnternet 31, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 67, 68, 222, 231, 312, 313, 314, 350, 383, 393, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 407, 412, 416, 417, 418
 İntranet 416, 417
 İran 47, 50, 51, 52, 471
 İrlanda 252, 267, 268, 277, 462
 İsa 472, 473
 İslam 41, 48, 50, 51, 52, 455, 465, 466, 469, 470, 471, 472

İsrail 47, 48, 50, 52, 53, 267, 268
 İstihdam 108, 138, 321, 327, 328, 329, 330,
 331, 363, 365, 423, 428, 429, 432, 437,
 495, 517, 520, 526, 527
 İsveç 160, 202, 203, 204, 205, 209, 335, 560
 İş güvencesi 138, 344, 396
 İşçi Partisi (İngiltere) 2, 209, 221, 228, 383,
 386, 387, 388
 İşsizlik 21, 281, 283, 305, 315, 321, 327,
 328, 330, 331, 335, 343, 344, 345, 395,
 432, 437, 493, 496
 İtalya 160, 262, 388, 449

J

Jacobson, L. 535, 536
 James, William 101, 104, 105
 Japonya 16, 264, 339, 385, 415, 449, 463,
 480, 481, 482
 Jewson, Nick 353, 362
 Jones, D. K. C. 488
 Jospin, Lionel 391

K

Kaçıkların Bulunduğu Yerlerde Akıl
 Başında Olmak Üzerine (D. L.
 Rosenhahn) 533
 Kadın hapishaneleri 220
 Kadınlar 20, 21, 41, 51, 88, 91, 107, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117,
 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128,
 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 139, 141, 143, 155, 163, 165, 175,
 191, 193, 202, 203, 204, 206, 207, 209,
 212, 213, 214, 216, 219, 220, 230, 231,
 243, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255,
 293, 328, 335, 361, 365, 366, 368, 375,
 376, 389, 401, 403, 423, 426, 428, 429,
 432, 433, 436, 437, 455, 467
 Kahn, Bob 415
 Kalbin Alışkanlıkları 213
 Kamerun 449

Kanada 241, 245, 246, 273, 386, 388, 415,
 449, 451
 Kant, Immanuel 379
 Kapatos, Rick 343
 Kapital (Karl Marx) 297
 Kapitalizm 112, 113, 114, 116, 195, 295,
 296, 299, 302, 303, 305, 392, 395, 489,
 565, 570, 578
 Kass, Leon 172
 Katar 47
 Katsayı Dört 506, 515
 Katz, Lawrence 271, 275, 344
 Katz, P. A. 271, 273
 Keats, John 179
 Kent Görev Gücü 501
 Kent yaşamı 20, 21, 77, 482, 484
 Kentler bkz. kent yaşamı
 Kentsel büyüme 446
 Kimlik 73, 108, 126, 128, 129, 133, 157,
 200, 211, 224, 226, 228, 259, 261, 263,
 266, 267, 281, 435, 436, 470, 471
 King, Rodney 243
 Kirby, A. 484, 488
 Kitle iletişimi 400, 402, 403, 404, 409, 410,
 418, 419, 420, 421, 422, 423
 Kluckhohn, Clyde 35, 36
 Kolektif davranış 79
 Krafft-Ebing, Richard von 126, 127
 Kroc, Ray 57, 59
 Kroker, A. ve Kroker, M. 165
 Krugman, Paul 345
 Kurani, Şeyh Ali 51
 Kuveyt 47, 49, 50, 52
 Küçük Dünya (David Lodge) 469
 Kültür 31, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 72, 279,
 280, 467, 468
 Küresel eşitsizlikler 315
 Küreselleşme 55, 56, 71, 72, 74, 75, 317,
 318, 319, 358, 391, 392, 444, 447, 450,
 451, 452, 465, 466, 469

L

Lahrici, Şekip 49
 Lander, Eric 43

Lang, Jack 143
 Lansley, Stewart 529, 542
 Lash, Scott 505
 Lawson, T. 533, 536
 Le Pen, Jean-Marie 395
 Lefebvre, Başpiskopos 475
 Leidner, Robin 64
 Leonard, M. 112
 Levin, Gerald 393, 394
 Lezbiyenler 120, 125
 Libya 47
 Licklider, Joseph 413, 414
 Lightly, Nikki 145
 Lilly (Eli) Company 168
 Lipset, Seymour Martin 285, 290
 Littman, Jon 238
 Liverpool 494, 495, 500
 Lodge, David 469, 472
 Lohr, Steve 341
 Londra 2, 39, 45, 52, 55, 100, 105, 125, 129,
 173, 179, 205, 224, 233, 239, 252, 269,
 277, 294, 302, 310, 318, 321, 322, 323,
 325, 326, 362, 387, 388, 391, 395, 415,
 466, 477, 479, 480, 481, 483, 485, 486,
 487, 488, 491, 494, 495, 496, 497, 499,
 504, 529, 542, 560
 Los Angeles 64, 413, 414, 477, 479, 480,
 481, 482, 526
 Lovelace, Ada 138
 Luddizm 368, 369
 Lübnan 47, 49
 Lyon, David 353, 367, 414
 Lyotard, Jean-François 304

M

Mack, Joanna 529
 Madagaskar 168
 Madison, James 395
 Manchester 496, 497, 500
 Marcel, Gabriel 198
 Marsh, Alan 291, 294
 Marsh, Catherine 529

Martin, David 457
 Marx, Karl 37, 259, 285, 287, 288, 289, 290,
 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302,
 303, 457, 542, 551, 558, 566
 Marksizm 381
 Mather, Cotton 177
 Mazzini, Giuseppe 262
 McDonaldlaşma 55, 57, 61, 62
 McLocklin, Neil 357
 Medya 159, 162, 241, 290, 318, 319, 324,
 325, 371, 384, 387, 391, 392, 393, 394,
 399, 404, 418, 419, 421, 423, 437, 452,
 455, 466, 483, 486
 Medyada tekelleşme 392
 Mmega şehirler 477, 479, 480
 Meksika 58, 168, 264, 270, 293, 515, 525
 Melville, Herman 91, 92
 Mendes, Beth Cheney 343
 Mısır 47, 48, 49, 52, 53, 264, 395, 515
 Mill, John Stuart 11, 12, 21, 37, 38
 Milliyetçilik 259, 261, 262, 263, 264, 265,
 266, 267, 268, 269, 371, 378, 379, 380,
 381, 382, 578
 Mills, C. Wright 11, 12, 21, 269, 539
 Mitchell, F. G. 271, 272, 275
 Mitnick, Kevin 232, 238
 Mitsos, Eirene 423
 Modern Dünyada Din (Steve Bruce) 456,
 462
 Montagu, Elizabeth 176, 179
 Moores, Mike 529
 Morgan, Patricia 205
 Mosca, Gaetano 289
 Moynihan, Daniel Patrick 207
 Muhafazakâr Parti (İngiltere) 383
 Munro, R. 157
 Mussolini, Benito 379
 Mülteciler 282

N

Nardone, Thomas 345
 Neale, Bren 181

Nettleton, Sarah 145
 New York 55, 61, 64, 92, 105, 157, 201,
 249, 250, 280, 302, 338, 418, 466, 477,
 478, 480, 481, 485, 488, 514, 536, 544
 Newcastle 496, 497, 500
 Nicholson, L. N. 114, 119
 Nicoll, Ruaridh 219
 Nisbet 289
 Notting Hill Karnavalı 320, 321, 323
 Nüfus 15, 145, 147, 153, 158, 160, 162, 163,
 174, 211, 220, 241, 242, 249, 263, 279,
 281, 313, 314, 327, 328, 331, 335, 336,
 339, 340, 353, 359, 363, 364, 377, 380,
 395, 424, 428, 445, 447, 448, 449, 466,
 469, 477, 479, 481, 493, 494, 496, 500,
 501, 502, 506, 508, 523, 526, 543, 561
 Nükleer enerji 505, 520, 521
 Nükleer savaş 303

O

Odaklı etkileşim 79, 85, 88
 O'Dwyer, Josie 219, 220, 252, 253
 Okul karşıtı kültür 437, 438, 440, 441
 Oryantalizm 469, 470
 Osaka 479

Ö

Özgürlük 15, 29, 37, 198, 207, 254, 263,
 277, 318, 348, 374, 389, 392, 395, 566,
 568

P

Pahl, Ray 182
 Papa II. John Paul 472
 Papa IX. Pius 474
 Paris 52, 58, 61, 208, 479, 560
 Parkin, F. 288, 294

Parsons, Talcott 36, 292
 Patent (genetik) 145, 168, 170, 171, 172
 Patton, C. 161, 162, 165, 166
 Pavlak, T. 479, 487
 Pazar bireyciliği 291
 Pembe diziler 211, 399, 403, 405, 408
 Pepys, Samuel 177, 179
 Perkins, James 447, 453
 Perot, Ross 386, 388
 Petrus (Aziz) 472, 473
 Pilcher, Jane 107
 Pizza Hut 58, 59, 62, 64
 Place, Francis 178
 Plater, Alan 138
 Plomin, Robert 45, 46
 Polis 138, 219, 228, 229, 233, 240, 241, 242,
 243, 244, 245, 246, 247, 248, 253, 380,
 502
 Postmodernizm 114, 115
 Power, Anne 477, 504
 Pozitivizm 196
 Protestan etiği 462
 Protestocular 395
 Psikolojinin İlkeleri (William James) 101
 Psychopathia Sexualis (Richard von
 Krafft-Ebing) 126
 Putnam, Robert 214

R

R.A.T.S. (haber grubu) 401, 402, 403, 404,
 405, 406, 408, 409, 410
 Radyoaktif kirlenme 509
 Ramsey, Todd 314
 Reagan, Ronald 387, 396
 Refah devleti 154, 315, 335, 338, 558, 561
 Reid, Brian 405
 Rifkin, Jeremy 145
 Rio de Janeiro Dünya Zirvesi 515
 Risk toplumu 160, 285, 286, 303, 304, 305,
 306, 310, 479, 482, 483, 484, 486, 513,
 551, 558, 560, 562, 563, 564
 Ritzer, George 55

Rodgers, Michael 346
 Rogers, Richard 501
 Roma Katolik Kilisesi 455, 472
 Rosenhahn, D. L. 533, 536
 Rosenthal, R. 535, 536
 Rousseau, Jean-Jacques 376
 Rowntree Vakfı 207, 504
 Rusya 60, 340, 449
 Rüşdü, Salman 466

S

Sacks, H. 546, 547, 548, 549
 Sağduyu 11, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 33,
 109, 379, 447, 474, 518, 553
 Saks, Mike 151, 157
 Sanayi Devrimi 15, 55, 67, 69, 74, 75, 339,
 367, 516, 518, 520
 Sansür (İnternet) 48, 49, 52, 406
 Savaş 20, 21, 130, 139, 158, 167, 176, 179,
 267, 277, 303, 335, 339, 340, 362, 380,
 388, 411, 418, 481, 491, 522, 544, 561,
 579, 580
 Scarrow, Susan E. 386
 Seattle 239, 389, 391, 392, 395
 Sejelstad, Mark 41
 Seküler Toplumda Din (Bryan Wilson) 456
 Sellafield nükleer kompleksi 509, 510
 Sen, Amartya 326
 Sevgi 191, 194, 356
 Sharma, Ursula 147
 Shiggs, Jenean 250
 Shils 289
 Sınıf 2, 36, 37, 81, 86, 111, 112, 113, 114,
 116, 124, 129, 137, 156, 164, 198, 285,
 287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296,
 297, 298, 299, 300, 301, 302, 305, 308,
 309, 310, 320, 323, 325, 380, 385, 403,
 423, 425, 431, 435, 441, 442, 562, 563,
 565, 566, 570
 Sınıf mücadelesi 198, 302
 Simgesel mallar 420, 421
 Singapur 312, 316, 451
 Sivil toplum kuruluşları (STK'lar) 389,
 391

Siyasal İnsan (Seymour Martin Lipset)
 290
 Slevin, James 399
 Smart, Carol 181
 Smith, Adam 542
 Smith, Anthony 259, 269
 Smollett, Tobias 179
 Sneider, Nelson 172
 Socrates 450
 Sohn, M. 271, 275
 Sontag, Susan 160, 161, 165
 Soros, George
 Sosyal bilimler 14, 16, 17, 20, 22, 304, 546,
 555, 570
 Sosyal dışlanma 504
 Sosyal evrim 569
 Sosyal gruplar 533, 565
 Sosyal konutlar 496, 498, 502
 Sosyal sigorta 209, 335, 336, 337, 338
 Sosyolojik deneyler 535
 Sosyolojik düşünmek 28
 Sosyolojik imgelem 11, 18, 19, 20, 21
 Soyal Demokratlar (Almanya) 384, 386
 Söylem 11, 16, 25, 26, 112, 160, 163, 232,
 237, 263, 466, 554, 568
 Stalinizm 565
 Stalker, Peter 523
 Standartlaşma 65
 Statü grupları 301, 302
 Stefan Batory Vakfı 391
 Sterling, Bruce 224, 229, 239, 338
 Sterling, William 338
 Stibitz, George 412
 Stoll, Clifford 234
 Suç 52, 71, 88, 138, 143, 163, 199, 219, 220,
 221, 223, 233, 242, 243, 245, 247, 253,
 255, 328, 332, 479, 482, 490, 497
 Suç ve Kargaşa Yasası (1998) 497
 Suriye 47, 51, 53
 Suudi Arabistan 51, 52, 446
 Sylves, R. 479, 487

Ş

Şebekeler 49, 415, 416
 Şeytan Ayetleri (Salman Rüşdü) 466

Şiddet 16, 17, 18, 33, 45, 112, 115, 117, 138,
141, 163, 184, 187, 208, 219, 220, 242,
249, 250, 252, 253, 254, 256, 379, 482,
490, 497, 519

T

Tarım 169, 174, 268, 381
Tayland 340
Taylor araştırması 225
Taylor, Bob 39, 414
Teknoloji 31, 50, 51, 65, 66, 67, 69, 72, 73,
143, 158, 167, 168, 172, 176, 226, 227,
228, 230, 237, 240, 241, 242, 244, 248,
281, 282, 286, 292, 311, 313, 314, 341,
353, 358, 359, 365, 366, 367, 368, 369,
392, 399, 412, 413, 415, 428, 445, 446,
447, 448, 450, 456, 462, 463, 466, 468,
477, 482, 484, 518, 541, 559, 560
Tekrar Tekrar (film) 60
Temel ihtiyaçlar 291, 544
Teneke Adam (film) 60
Teori ve Pratik (Jürgen Habermas) 567
Terörizm 481
Thackeray, Gail 228
Thatcher, Margaret 163, 387, 396
Thompson, John B. 400
Thrale, Hester 178
Tıbbi Tescil Yasası (1858) 150
Ticaret ve Gelir Dağılımı (William Cline)
527
Tocqueville, Alexis de 38
Tokyo 477, 478, 479, 480, 481, 482, 487
Toniolo, Gianni 340
Toplumsal değişim 11, 14, 15, 17, 33, 265,
290, 299, 304, 310, 317, 325, 484, 485
Toplumsal dönüşüm 367, 560
Toplumsal düzen 11, 15, 19, 158, 160, 214,
304, 535
Toplumsal Gücün Yapısı (Hunter) 289
Touraine, Alain 291
Townsend, Peter 543
Tunus 47, 48, 52, 264
Turkle, Sherry 222, 239

Turner, B. S. 165
Turner, Ted 158, 165, 179, 394
Türkler 471
Tylor, E. B. 34, 35

U

Ulusal Tohum Depolama Laboratuvarı
(ABD) 168
Ulus-devlet 21, 71, 72, 392, 394, 395, 396
Uluslararası Af Örgütü 52, 396
Uluslararası Para Fonu (IMF) 389
Uluslararası Saydamlık 390, 391
Umman 47, 52
Universitas 21
Utanma 77, 99
Uygar kayıtsızlık 77, 85, 86, 87, 88, 92
Uykucu (film) 60
Uyuşturucu 138, 159, 161, 162, 163, 231,
244, 249, 250, 251, 328, 332, 482
Üçüncü Dalga (Alvin Toffler) 367
UNESCO 448, 450, 452

Ü

Ürdün 47, 48, 49, 53
Üvey baba 208
Üvey ebeveyn 186

V

Vaughan, G. M. 271, 272, 273, 275
Vergi 75, 138, 169, 203, 204, 205, 209, 335,
336, 337, 338, 373, 376, 526

W

Walby, Sylvia 109, 115, 116, 119
Walby'nin Ataerkillik Kuramı 115

Wales 461
 Washington 313, 327, 389, 391, 395, 414, 453
 Wattenberg, Martin 385
 Watts, Stephen 338
 Weber, Max 33, 36, 170, 194, 259, 261, 269, 285, 287, 288, 290, 299, 300, 301, 302, 303, 379, 380, 462, 484, 546, 558, 562
 Weizsäcker, Ernst von 505
 Wildavsky, A. 478, 487
 William, Kral III. 177
 Williams, Raymond 37, 39, 424
 Willis, Paul 432
 Wilson, Allan 40
 Wilson, Bryan 456, 458, 461, 462, 464
 Wilson, Robert 391
 Wilson, William Julius 327
 Wittgenstein, Ludwig 553
 Woodforde, Parson 179
 Wright, Erik 288, 294

Yahudiler 42, 43
 Yeni Çağ (felsefesi), ayrıca bkz. Alternatif tıp 154, 463, 464
 Yeni Zelanda 140, 451, 522
 Yeşil politika 483
 Yeşiller (Partisi, Almanya) 388
 Yoksul mahalleler 328, 331, 477, 490, 491, 493, 494, 496, 497, 498, 501
 Yoksulluk 161, 198, 204, 207, 209, 249, 250, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 334, 340, 477, 491, 494, 495, 496, 501, 520, 529, 542, 543, 544, 559
 Young, Michael 78, 150, 310
 Yunanistan 160, 267
 Yunus, Muhammed 389
 Yusuf Butros-Gali 395
 Yüksek Araştırma Projeleri Kurumu (ARPA) 411
 Yüksek öğretim 424, 425, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 452

Y

Yabancıların Çalışması (Peter Stalker) 523
 Yabancılaşma 90, 295, 513

Z

Zalk, S. R. 271, 27